Инв. 2024 362 316 8 5 77.

АНТОН СТРАШИМИРОВ

АНТОЛОГИЯ

ИЗДАВА МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

С84

212

96

ТРЕТА СМЕСЕНА ГИМНАЗИЯ
гр. Павел
Н.Р.Б

336

СОФИЯ — ДЖРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — 1922

БИБЛИОТЕКА
[illegible]
гр. ПАЗАРДЖИК

ПОВЕСТИ

Змей

I.

Омайни сѫ кристалните лунни нощи по високите брегове на тихия бял Дунав!

Магиосни сѫ бездънните очи на дългокосите девойки по сенчестите поли на стария Балкан!

Когато нощ настане, та поднебните вѫрхове настръхнат, тъмните гори задишат и звездите затрептят, а огнената луна залее синевия кръгозор на равна Ромъния, та посребри далеч навъсеното чело на Стара-Планина: тогава кавала на овчарите, смеха на девойките, песента и въздишките на невестите се понисат над задрямалата земя и необятния дух на нощта примамва на вън из реки, извори и пещери тайния безплътен мир. Така изпод нощните сенки се подема живот с необуздано зло и добро, вакханалии и плач, страсти и безсмъртие и до първи петли се слушат невидими игри, песни, кикот . . . тъй тайнствени за влюбчивите млади, тъй злокобни за преклонените стари!

Ето в тази късна доба бездънния Дунав, реката връстница на вековете, превива своята огледална повърхност; в тъмните ѝ недра закипява преизподня сила; ослепителен огън раздвойва широките ѝ води и рибе туловище със сластни гърди на жена, с обвиснали коси на русалка, със зелени очи на ехидна или — с космато лице на мъж, с кървави очи на хиена, с влакнести ръце на исполин — издига гигантска шаранова опашка и оглушително плесва разпенените води. Така из Дунава огнени криле понисат въплотения мощен дух на поройните води и литва змей към високия бряг *да люби*.

. . . . . .

Змейове са пръквали, откак е Дунав заидел.

Когато шарана стане четиридесет годишен, порастват му криле и през нощите, в самодивско време, той разбуля самите недра на великанката река.

А в незнаен ден на годината, призори, когато старата майка на Дунава буди немирен син за далечен път, та халите се пенят и бият, скимчат и реват, тогава старата властителка протяга костелива ръка, грабва кривач жерава от самото слънце и запрашва огън далеч до бездънното Черно море.

Затова змейовете сж огнени.

О, урисан е звънливия смях на подявка, която е последня на майка и си няма братя и братанци! А по-урисна е медна свирка за овчарче, което не знае, та свири вечер пред кошарина, когато месечко сърп покаже!

Тях змей дочува, заслушва ги и залюбва . . .

Горко на окайното змейно младо! Залинява то и вехне, та сжхне: ръцете му се кривят на куки, нозете му се вият на мотовили; очите му се мътят и гаснят. И несретници сж те за род и сжседи: грозна е напаст на село и поселище, кждето змей оседне! В кжсни нощи халата с огнени криле се дига високо по небето, та гони и пилее облаците, пари божата влага и докарва страшна суша през четиридесет дни и нощи: храните изгарят при подкласа, лозята бърчат егорида в превара, а без мъзга остаят овошките, та хранят и бесят змиите отровни, които се настървяват на едър и дребен добитък . . . . . .

* * *

Мина се и вторника все при сжщата жега и смрад: — ни ветрец от нейде, ни облаче на небе, а слънцето все пече и не отмаля от заран до вечер.

Пейковци ходиха, гледаха: Дунава беше спаднал още на един пръст. Мъжете бяха ходили дваж през *схватните* нощи да *гонят*. И гонили бяха те до зори змея пръкнал. „Още еднаж, па дано би на срета“, — беше сега всекиму на душа.

А Галунка, младата свржтница у дядови Фотеви, невестата на пржвия му син Станкула, залисана в свои грижи и шетмо, сякаш не беше дори сжпикасала, кога залезе слжнцето. Едвам по мрачевина тя изправи кржст сред широкия дядов Фотев двор и замаено се заогледва, като посви шийка между раменете си. Одрипленатa ѝ подбрадка беше се свела до надвеждите, опрашената ѝ конопене риза беше разгжрдена и разкриваше подгорелите ѝ от слжнцето гжрди, а нехайно осукания колан бе поиздигнал на една страна вехтия ѝ вече продран сукман. Младата Станкулица беше досущ грохнала от умора, но туй не личеше, пжк и сама тя не до там го усещаше — работила би още и нощ цяла. А тя днес беше платно белила на Дунава, сега издои кравите, хвжрли пита в жарта, двора измете, че на триж пренесе и ведрата мляко из кошарината край село. Не беше ли тя нещо забравила? — Умореният ѝ поглед спря на простриния сред двора држвник. Наведе се тя, отвлече го настрани и пак се изправи. Кржв я удари в глава, треперливите бржчки около устните ѝ заиграха, синкавите резки от загоряла пот по бузите ѝ се врязоха и засочиха я не млада, не като невеста само от три години. Сега тя жегнато извжрна глава кжм кжщните врати, през които се видеше мжжко дете — пржвата ѝ рожба. То се бе свряло у пепела на огнището... Станкулица го погледа тжжно, дигна после отмаляла ржка и потжрка си челото.

Залез слжнце се беше вече изтжнчил в едвам виждана светла ивица, която се щжрбеше зад лесове далеч по билото на Балкана.

Младата невеста дигна очи, но не надзжрна през плета кжм пжтя, ами се иззжрна и запиля поглед по широкия до сами Дунав двор. От дясно, зад дома, се дигаше високия Дядов Фотев джрварник, а до него — харманя, в който сега беше запряна хергелята; от ляво беше свинската кочина до стената на обора, в който пухтяха Станкуловите серес биволи; а в джното на двора се шеряха повяхналите гергини и шебои, зад които се редяха до сами ронлив бряг на Дунава разклонените и наболи вече пиперки... И по-

нататък се разтилаше тихата втъкнала в бреговете си река, която леко се осенваше отвъд, из острова, от обвисналите клоне на върбите и от наперените върхове на тополите.

Галунка Станкулица си търкаше още челото, а погледът ѝ се полъгга от Дунава и — стъписа се тя сепната, цяла потрепера: — през върбите на острова стрелна огнив светлик, полута се лъжливо, че току се закърши над водите и лъкатушно пропълзи отсам, до самото село.

Страх попълзя по уморената снага на Станкулица и плаха усмивка замря на устните ѝ; тя я позна: то беше месечинката, литнала яснолика, очиста из зад Влашката и Богданска земя; позна я Галунка, а все пак страхът ѝ не мина: — не казваха ли, че такъв светлив, такъв бърз и лъжлив е и той, змея, който, думаха, се е вгнездил от месец в селото, та на въглен гори хорската мъка . . . змея, който беше пръкнал за чернило на дядова Фотев дом и за патила на невестино клето сърце!

— У-у! У-ха! Праждосал се, та се не видял! — кряснаха из пътя Николица и баба Гена.

— У-бря! Ду у! — долетяха детски крясъци. Пес сякаш гонеха.

И някой пропълзя край плета из пътя, блъсна вратата на дядови Фотеви, втурна се сгърбушен, пропълпли и се простря разтреперан до самите нозе на Станкулица.

Пройчо беше това, Галункина девер, момче сухо и дребно, черно и окъсано, с извърнати назад ръце, с разкривени нозе. Сви се то сега на кълбо до нозете на Станкулица, потрепера като на смърт и се разпусна, а продълговатото му разранено лице се извърна и се освети от настигналите в село лъчи на месечината.

— Клето! — ахна Станкулица, наведе се после над болното и му разпусна свитите пръсти.

От пътя се носеше още дрезгав глъч.

— Убил ви Бог! — Прокълна Галунка и простря Пройча на пруста пред дома.

— Какво е пак, невесто? — показа се на къщните врати баба Фотица.

— Пройчо . . . излязъл на пътя, а не съм го видяла.

— Да си го видяла, къде си гледала, — смъмри свекървата дърливо и пристъпи.

— Не съм го видяла, а те го погнали . . .

— Погнали зер, не рече ли ти Станкул, да не си го пускала? Той ще ти каже теб. Върви да остържеш питата!

Галунка си влезна в къщи. Рожбата ѝ закряска, като я виде, но ней не бе до галене: — коленичи тя и с ръжена застърга жерната пита.

— Гърчи се, да не си се раждало, — окайваше се на пруста баба Фотица над Пройча; — що съм грях сторила пред Бога, та не те прибира.

Пройчо простена — опомняше се.

А из пътя се чуха стъпки — влязоха в двора мъжете.

— Ей ти сега, — пристъпи свекървата в къщи; — ха, слагай, идат!

Галунка се навъзи и забърза. Дядо Фото и Станкул отупаха нозе на пруста и стария свекър поздрави, а Станкул се поискашли и глухо попита през зъби:

— Как е Пройчо бягал?

— Къде е бягал? — продума объркано Галунка, като почака дано се свекърва ѝ намеси.

— Не знаеш. А той пак по дола се е крил, по трънака. Момите го зърнали от чучура, та го погнали. — Защо сте го пуснали, ха?

— Чева сме го видяли, Станкуле?

— А кому думах?

— Е, пък, Станкуле . . . за вода съм ходила, ведрата носих, — натърти Галунка и припряно зашета: начупи питата, нареди я на паралия със сахан сирене и паница мляко, наслага помежду лук и праз; зема после от къта копанка, опита марната вода с менче до огнището, разхлади я с прясна из котлите и поднесе да полее първо на свекъра си.

Станкул, макар все още намусен, не следеше я вече с очи.

— Рече се, да се не пуща Пройчо. Дни са несретни настали, зло е пръкнало. По бранището пак се е излял дъжд, а по нивята — ни капка.

— Че да бях го видяла, — омекна Галунка.

— Рекох ти, заключи го, — натъртн Станкул.

— Жив човек, Станкуле; пък се и наплашил.

— Е, наплашил се. Какво той знае!

— Ха, — изсумтя баба Фотица; — знае той и още как! Учи се. Навел днес глава на пруста и ме гледа умилно. Домъчня ми, та му рекох: „дано те прибере Господ, несретно чедо“. А той такъв . . . проплака. Учи се, казват му, та се досеща . . .

Галунка сви вежди.

— Какво да му казват? — подпита Станкул.

— Какво . . . „Да си мълкнало и онемяло“, — му викнах. А той ми право в очи: „аз що съм крив за цяло село!“ дума и не гъгне.

Галунка сви треперливо устни и наведе глава. Смълчаха се всички и се захранихa.

— Ще ходите ли пак? — попита след малко баба Фотица, като все още дишаше през нос.

— Щем, — отвърна й домакина; — трето е, че дано е вече на срета, а то в уста сме на цялото село.

— Пък то се учи, — поде пак баба Фотица за Пройча; — какво да си крив, ха? — питам го. — „Аз не съм виждал змея!“ — ми дума — „И да ти не дава Господ да го видиш, клето, — казвам му; — а то би си на часа отслекнало“.*) — Зер, гледам го, помътняли му ония очи — де ще го вижда! — А той: „е, че нека ме убият, мале, нека!“ — дума през сълзи. . . Хе, учи се, казва му някой, та знае . . .

— Може Гуна да му казва, — сбъбри през зъби Станкул и засука гневно мустак.

А баба Фотица продължи:

— „Пък ти не щури по дола, — думам му: — какво все там дириш?“ — „Е, бягам“, — отвръща; — „от девера бягам, от Тодора . . . той ще ме убие!“

---

*) Животинско умиране.

Станкул така погледна булката си, че тази промени лице и промълви:

— Казвала съм му била . . . То го дума цяло село: брат ми се канял . . . да прокудят ужка змея . . .

— Да си мълкнала! скръцна Станкул зъби.

— Ужка . . . пък то, — не прекъсна никак Галунка; — нека го сторят, Станкуле, нека, че дано сирото . . .

Секна задавено гласа на младата невеста, но на черните ѝ очи не бликна влага, само устните ѝ се сгърчиха и потрепераха.

Навъсиха се и свекър и свекърва, навъси се и младия стопан. Захраниха се мълком. Галунка беше поседнала на страни, за да държи рожбата си на пола, и посягаше неприродно.

— А ти наближи, булка, та не посягай такваз . . . помръдни тежчината си! — не страя и смъмри баба Фотица.

Друг път тя смъмряше Галунка, че се е свряла до паралията, като да е от роди гладна гладувала.

А на вън беше глухо и пусто. Из село псета виеха. Сегис-тогис долитаха из пътя глухи стъпки на мъже, които с дълги върълини в ръце се стичаха към селското хоровище.

Пройчо се беше свил на кълбо до къщните врата. Трепарливо се вслушваше той в стъпките на мъжете из пътя: — знаеше болния къде и защо се те трупаха.

Галунка изнесе комат хляб, сиренце и мляко за Пройча, сложи ги мълком пред него и се повърна да раздигне. Пройчо се преви на две и задъвка. Зла му беше неверната болест; напаст нечиста го бе сполетяла: от години той сладчина на езика си не знаеше. Селото цяло мълвеше и отпреди по тая Пройчева невярна болест, а откак се беше завързала страшната суша, и сам татко му, дядо Фото, рече — да му не е на очи Пройчо, нека го ни чува, ни види.

— Хем да си легнете, — чу се сега дрезгавия глас на дяда Фота из къщи.

На Пройча замря залъка в уста; — наплашил са беше той, клетникът, от татка си.

— Огънят угасете, светлик да няма! — додаде дядо Фото.

После той и Станкул земаха иззад вратата по една въ́рлина.

— Станкул да рече на невестата си, — продума и сякаш с нож отряза баба Фотица; — от пъ́рвото гонене веке тя е нещо пощуряла — все при Пройча! Какво го вече пощя толкос . . . хаирсъ́зка недна! — отсече трепер-ливо тя.

Замря дъ́х в стаята. Станкул се надвесе над Галунка и из гъ́рлото му се продра:

— Чуеш?

— Какво, Станкуле? — плахо и меко се отзова Галунка.

— Тамо Пройча . . . резата с клечка . . . чу? — давеше се през зъ́би Станкул в ярост. — И легни си . . . и мъ́лчи . . . и мъ́лчи, па били те и заклали — мъ́лчи! Това на̀ — хъ́!

— Че болно е, Станкуле, то . . .

— Милуваш го, ха! проточи врат бясно Станкул; — ми-лу-ваш го . . . фута помъ́рсяла! — крясна и залющи Галунка в лице.

Тя се полюля и не заплака, ами само пребеля и прехапа устни.

А изненадано тук би гроза̀: нещо изкимча на пруста и като пропъ́лзя светкавично край прага, шумно се блъ́сна о вратцата на плетения кукурузен хамбар до пруста.

Мрави попъ́лзяха по снагата на баба Фотица и тя люто прокъ́лна, като се сети, че е Пройчо.

II.

Дядо Фото и Станкул зимаха под мишци въ́рлините и мъ́лком излязоха.

Из селското хоровище долиташе глух говор на много мъ́же: — сретника липсваше — бабинъ́т Йоцин изтъ́рсак, който през двете по-напред среди беше палич.

— Нека се вика друг, на́, дядова Къ́рлюв изтъ́рсак! — рече мъ́лчеливия дядо Никола, който беше обрекъ́л на

бабиния Йоцин цял овен, та сега можеше да не даде овена, ако се променеше палича.

— Не се може, свате, — отвжрна Тафрата дядо Блаже: — не ще се хване! То всичко трябва изцяло . . . хе, явно си е, щем си живи изгоре! — рече и сви глава между костеливите си рамене.

Дядо Блажо Тафрата беше изтжрсак на майка; многож е бивал палич на младост при несретни години на суша, когато се гони змея. А това все вржзва грях човеку, та дядо Блажо от години беше пржв черковник; джлго служи епитроп, а и до ден днешен, когато си е здрав, клепалото бие и свещите в черква гаси.

— Е, що щем сега? — облегна се огрижен на вжрлината си дядо Никола.

Дядо Блажо порови о земи и глухо рече:

— Нà, Тодор... той ако стори, ще стори ... това остае...

— Невярна работа е, свато.

— Е, що щем . . . нека опита!

— Да опита, каеш, а... нà, и наша чичина Петра вехне вече година, като Фотев Пройчо . . .

— Петра ваша си е от стражарина; той ѝ довлече злото.

— То, свато, малко ли млади вехнат . . . невярна е работа.

— А бе, де му е края на злото, токо на Фотев Пройча е нечисто . . . нечисто е . . . змеин е той . . . в сжрцето ми е сякаш . . .

— Холан, свато, змеин: — чева не знаем! Станкул тѐ, батю му, го преби: хвана го с опжснялата си... хе!

— Хвана го! Четири годин от тогас, свато. И що: сритал ги на стоене . . . колко сритал. Тя дору не беше му още главеница тогава: хванал ги по инат, че ги наплескал. Ней нищо, а нему — четири годин!

— Е, то я, — сниши глас дядо Никола: — не е било само тогава! Тя и в кжщи, когато Станкул си беше на войска . . . щé, все с него, — с Пройча . . .

— И не го думай, свато Никола! Все Фотицини злини са . . . опазил Господ невеста от таквази свекърва! Така да знаеш.

— Не е, бе свато! Ако питаш, Тодор знае . . . срамота му е . . . опързняла сестра такъва . . . за то му е и на сърце, да премахне Пройча . . .

— Нека го само премахне, селото ще се отърве от напаст, брате! Чуй ме, сърцето ми го казва! Грехове аз имам на шия — два такива . . . така да знаеш! Ала хаир е виждало селото!

— Е, нека го стори, свате.

— А даваш ли ти овена, що врече на Йоцини?

— Е, обрекъл съм го еднаж — я на Йоцини, я нему, все, дума се, е дадено!

— Харно. Ей, и Петканичини обричат, че и дядо Стоил, гледам, ще склони . . .

— Чуй, свате, — сниши глас дядо Никола: — то даденото е дадено, токо право, нещо ми се свива сърцето . . . Я не се хване, я нещо . . . че рекат после и по наша Петра . . . думат го вече — змейна била!

— Не бери грижа! — отсече Тафрата и смута стари нозе, свря се в навалицата от мъже.

А малко на страни, до един плет, опрял се на върлината си и отпуснал глава на ръка, стоеше Тодор, Галункина брат. — Не беше то мъчно, токо право ли е? — Тодор мислеше: ще гръмне върху Пройча през прозорчето, че макар и да не е видял светлик. А ще да улучи — хе, само то да остане. Токо после? Галунка се закани: щяла да обади, — опързняла такъва! . . . „Хе, сплетено е“ — смута се нящо в ум на Тодора. А после засмята: овен, овца с агне, конче едно. . . Е, що, когато в ротата застреляха унтер-офицерина, който беше посегнал на ротния? . . .

— Ти чуй, щеш? — прекъсна мислите на Тодора дядо Блаже Тафрата.

— Ъ? — гъкна секнато Тодор.

— То е нищо, момче. И не е сал до нашето село. А змеин е Пройчо, за туй не ще и дума: змеин е!

— Бил и змеин, дядо Блажо, сѫрце не ми дава.

— Гледай го . . . Чева ще хароса тó? Ще се влачи като пребито и ще отслекне, хем скоро . . . хе, Ще си го изсмука тя . . .

— Коя? — сепна се Тодор.

— Халата, коя? Змеят!

— Нека . . . та що?

— Това нà: нека не умре марцина, християнско чедо е. Хем ако не е сега, до година ще е. И ако го не сториш ти, друг ще го стори: — зер настѫрвена е, Тодоре, халата . . . Лани беш пак, токо не толкова . . . А до година е знайно: щем живи изгоре . . . Стори добро, Тодоре, на селото!

— А ако се обѫркам, дядо Блажо? . . . И аз си имам душа, — отвѫрна Тодор несрѫчно, като за сметлива одумка.

— Е то е: за това и селото ще те дари.

— Ще дари . . . колкó и що? Живот се не врѫща, дядо Блажо.

— Е, че не е малко, Тодоре! Дядо Стоил дума, ако щеш, ще ти дарят, вместо овни, още един юнец, та да си отгледаш чифт.

— Хе, хе, — поклати глава Тодор и ровеше с вѫрлината о земи.

— А ти злото и не премисляй, Тодоре! То и не се случва. Ти като се насилиш еднажки, и ще го извѫршиш. Ами че, не ще идеш там, като на игра. Страшно е, дето човек знае, та му е все на ума, дали не ще му се схване рѫката.

— Теби . . . теби случвало ли се е?

— Е, как да река, Тодоре: и случвало се е, и не се е случавало. На, Бонина . . . когато погреба трет мѫж, та заживя с четвѫрти . . . Ще, нея нà . . . задомиха я ранна, а тя си излезе змейна, па в пет години зарови трима мѫже, че когато заживя с четвѫрти, та залиняха и двоицата . . . тогава ще, спрях аз на тавана, а га ми затрепера пищова в лявата рѫка . . . Хем туй да помниш, ха: с лявата рѫка хваща

— Та после?

— Това: чакам, очите ми гледат на четири, па то светна вече. Ха, змеят е, си мисля . . . И силя си пръста на лявата ръка, силя го, ама като не ще . . .

— Хъ . . . е?

— Силя, силя, пък не мога!

— Тогас?

— Това е, думат, не можеш ли, ума ти се взема, езика ти се схваща . . . Опазил ни Господ!

Дядо Блажо се прекръсти.

— Как тогава?

— Ха, дадох си сърце, теглих, . . . хеле, гръмна . . .

Тодора побиха тръпки. Но замълвиха наоколо: паличът идял, бабинът Йоцин . . . идял!

Месечината се беше дигнала високо. Сребристо се кършеше на далеч водата на Дунава. И белееше се хълма над гробищата. Там из козята пътека, която води в гората, се бяха замяркали две сенки.

— Ей ги, хе! — засочиха тях събраните мъже при хоровището.

— Къде е бил Йоцин, а? запита Тодор дяда Блажа.

— Уплашил се е . . . Бил отишел да спи на кошарите, ужка забравил . . . Пратиха кехаята, да го вика, токо аз не смятах, че ще дойде.

— Е, дошъл.

— Дошъл.

Събраните мъже се размърдаха.

— Е, да потеглим ние, — ще ги пресрещнем, каза нечий дрезгав глас.

И потеглиха. Глухо тътнеше напуканата земя под многото стъпки; псета издалеч виеха, но наближените плахо скимчаха и се свираха из плетищата.

Скоро навалицата мъже, с дълги въдрлини под мишци, напуснаха селото и нями, като нямата нощ, закрачиха към гробищата.

А шемет и глух шум се понесе зловещо из селото: най-старите домакини от всеки дом засноваха из дворовете по бели ризи и закатериха се над плетищата. Под нозете им трещяха изпомачканите и изпочупени от предишното гонене тенекии, черепи и кости, гърнета и стомни.

След малко пак замря селото: ни жива душа навън. Само псетата едни, свряни край плетищата, виеха: — по високите плетни колове хвърляха мрътвешки сенки нови черепи и кости, гърнета и стомни, изпомачкани тенекии, че и цели скрина . . . нови, които ще бъдат трошени след новото сега гонене на змея.

III.

Баба Фотица затича сръщо из двора, препасана с одриплен пояс; нагази с напукани боси нозе трънака край плета и окачи връх кола на вратнята продънения корито, което вече не фелеше, откак през девет години бе хранило и поило кокошките.

А Галунка беше преспала рожбето си на нянка, та при шума в селото тя го зави и въздъхна уж, но се чу само изморено изпъшкване. Нещо я душеше, тя пое дъх и стана, но щукна й из ума, на какво се беше наканила. Галунка се начумери и после вече пристъпи: запали от огъня газениче, втренчено намери с очи свекърва си край плета и след това пристъпи — влезе при Пройча в тесния плетен кукурузен хамбар от ляво.

Там бяха натурени едно върху друго кошове за кукуруз, а на малкото празднo местице бе захвърлено едно от шарена тъкан халище.

Пройчо бяше изпуснал коматя си хляб на земята и се свираше между кошовете; — седнал и прегънал колене до лицето си, гледа с изцъклени очи.

Когато Галунка сложи газеничето на земя, Пройчо болнаво замига, а после и с очи, и с ръце задири нещо, намери го, — коматя хляб, — и го свря в устата си.

— Нито ти яденето — ядене, клето, нито . . . — сбъбри Галунка, но когато да изтегли изпод краката на Пройча

Н.Р. 336

халището, тя се разсѫрди, задето Пройчо нито се мръдна, та му свика: — дигни дѫрвените си крачетала, клето!

И Пройчо се сви досущ на кѫлбо при кошовете, като отпусна на земя и рѫката си, която стискаше коматя хляб. Той не сочеше сега по годините си — би го зел човек и за дете, и за старец.

— Е, яж де! — покани го Галунка, като постилаше халището.

Но Пройчо не мръдваше и все по-изцѫкляше очи.

— Досущ се вдетини, клето. Наплашиха те! Ха, да си легнеш! — каза благо уж Галунка, а само горчевина имаше и в гласа ѝ, и в образа ѝ, и в самите ѝ очи, които тя и не дигаше да погледне право в лицето Пройча.

— Ха, мръдни се, де! — подкани тя и пое го с една рѫка под мишца.

Пройчо се подигна, но само се отмести и се отпусна на халището, а костеливите пръсти на лявата си рѫка впи в сукманя на буля си.

Галунка го загледа и мислеше: „няма да те бѫде тебе, токо . . .“ А каза;

— Е, подигни се, драгинко! Кѫде мога аз: освени се, коджа мѫж си вече.

Пройчо бавно подигна глава и синйото му лице умолително омекна. Той сякаш беше почувствувал нещо от думите на Галунка. Тая го загледа очудено. А тук Пройчо изви очи и с тѫжен-тѫжен поглед се взря в угриженото лице на буля си.

— Пусни ме, че да те завия, — звънна гласа на Галунка, та стресна и самата нея: тя по-прежните си думи беше изказала шепнешком.

Пройчо не помръдна, не отмали и погледа си, а само по-силно застиска сукманя на Галунка и на край дебелите му устни шавнаха — питаше нещо.

— Какво, Пройчо? — додража Галунки, та сви тя нозе и клекна при него, като сложи рѫка на челото му. — Гори ти главата, клето . . . Чуй, щеш . . . щеш ли да ми кажеш — кѫде бега? Защо?

— Бе-гах.

— Мене Станкул би. Ти недей бяга, — каза Галунка, а гласът ѝ секна и изправи се тя изеднаж навъсена: — сякаш тепърва я заболя от залющения ѝ тази вечер плесник.

Пройчо все по настръхваше и гъкна:

— Стри-трино!

— Какво? Боиш ли се, — каза Галунка шепном, извърна се и глухо додаде: — зер, самин остава! . . . Ех, дано . . . дано те нас заедно . . .

— Аз бе-бегах . . . от змея, — сбъбри плахо Пройчо.

— Видя ли го? — настръхна Галунка.

— Ще-ще гонят змея . . .

— Ще го гонят я. Спи! — додея Галунки, зима Пройча за рамо, повали го и го заовива с халището.

— Стри-стрино, чакай! — запени Пройчо език.

— Защо бега? — каза Галунка; — не бягай! Мирувай! Да спиш сега . . . — зави го тя през глава. — Тъй, мълч!

И зима газеничето, после стисна в дясна ръка резето на вратата и затаи дъх: Пройчо забъбли нещо отвътре.

Галунка постоя неподвижна, стана ѝ грозно, подвоуми се дори, да ли да зарези вратата, — това ѝ се видя сега като нещо грешно, — но то беше само за минута, тя стисна още по силно резето в ръка, после зарези вратата и на пръсти влезе в къщи.

Баба Фотица дигна глава изпод халището и загледа със стъклени очи снаха си.

Галунка сложи до огнището газеничето и се заогледа, като да беше забравила нещо. Тя усещаше погледа на свекърва си, та дойде ѝ да изпъшка, но пое само дъх, угаси газеничето и пристъпи да легне при рожбата си.

Баба Фотица измърмора.

— Каза ли нещо? — попита покорно Галунка.

— Кучка! — чу се изпод халището. . .

* * *

Когато Галунка беше още петнадесет годишна, окърши кръст, какъвто колан не хваща, и обтегна бузи кървени, като първите божури, които съ пролетен губер по хълма над Пейково.

И така ранна, Галунка една вечер биде отведена на *стоене* от самия най-малък дядов Фотев брат, Божин, един закъснял по Влашко ерген. Повлече я той тогава из гъстака под бечките, които са насадени над чумените гробища. Момите прехапаха устни: знаеха какъв е Божин и мило им стана за Галунка. Пък и на всички ергени бяс се беше свил под език от безредните налитания на Божина, та сега те се подзеха и *стоене* нея нощ нема: моми и момци защуриха из салкъмите, гонеха се и крякаха — все около Божина и Галунка, додето накрай Божин се удари с момците, а момите на куп отведоха Галунка дома ѝ.

От тогава вече Галунка влезе в очи. А скоро проточи и ръст, напери рамене, отпусна коси до поли и замомува: по седенките седеше на лице; първа подхващаше тя песните, първа се ловеше на хоро, а на *стоене* ходеше с който ерген пощеше, пък текнеше ли ѝ, — не тръгваше нито с един, а подбереше дружки, че хай под бечките: викат-провикват се и се гонят, до като свършат сведа моми и момци . . .

А лудория е то през есенните нощи на стоене! Младини зелени, та весели: от кикот и глъч самата нощ не спи! А пропеят ли петли, завикат се моми на една, момци на друга страна и потръгнат с глъч — преплесват каквото е станало, — и край село се пропилеят като нощни вили — всяко под бащина стреха . . . И на утрото — ни приказка повече! Истина, то не е все едно, коя с кого е стояла; момък един е левент, а друг — не чини ни кош слама; един е напет, а друг — ходи с бащин пояс . . . не е тъкмо все едно, коя с кого е стояла! Но и стоенето пък не е, нито е било, нито ще е нещо като възел: то от стоене се рядко нещо посреща! Ето Галунка: тя беше вече осемнайсет годишна, когато я затъкмиха за Станкула, пък до тогава не беше нито еднаж стояла с него! . . .

Той, Станкул, едвам беше навършил тогава седемнадесет години, но го избраха за войник, та трябваше да остави в къщи отмяна.

Когато го заговориха за Галунка, една вечер след седянка той я сподири, а тя му се задърли, ужка не беше нищичко

чула. Погна я той, а тя бегà, бегà, че далеч под салкѫмите се спѫна Божем и падна.

Така те се заредиха на стоене все двенките. Станкул се допадна Галунки, защото беше закачлив, опѫрничав и дѫрлив, та тя го злеше и пак го кротеше, като му вричаше всичко — само след сватба.

Но не надѫлго беше това: несгода мѫнинка прекоси младите и скѫрши се Галунки сѫрцето, скѫрши се и повяхна, като скѫршен и повяхнал стрѫк босилек. Старите — Станкулови и Галункини — се нещо неспогодиха, та засватуваха за Станкула друга мома, а Галунка дваж не ходи на седянка. Ней за пѫрвица в живота се вряза нещо в душата: усещаше се в гѫрдите като опарена. Едвам в неделята се накани тя да излезе на хоро, като се премени до пети, че извади и кутийката си с огледалце, дето е на две преградки, та си нарумени бузите — не божур, а ружа червена, и си вапца устните — срастнати две вишнички . . . На хорото стари жени се заогледваха и отсякоха: тя, Галунка, беше най-хубавата мома от всички, които бяха сега наред за изгледване в Пейково. То полича и пред всички!

Почувствува го даже и сама Галунка, — стана ѝ нещо припряно на душа, затупа тя нозе, затресе гѫрди и снага на онова кръшно хоро, че като замята очи, така и да речеш, турила е на ум, да подлуди юнак незнаен и да бяга с него в девета земя . . .

Станкул беше на хорото. Той поизтръпна, после се изчерви и пот го наби — почна да се хили, засука вѫси и замести нозе — пристѫпи кѫм хорото . . . „Не сдържа го, ще се хване!“ зашепнаха наоколо . . .

Но тук стана нещо.

Горския стражар от Царево село — тънък, висок, с черни очи и свити мустаци, стегнат в нова куртка сѫс зелени гайтани, минаваше си по пътя с пушка в ръка, та бе спрял до хорото. Галунка беше замятала нему очи. Стражара не страя: окачи на плет пушката си и с две стъпки се прилепи при Галунка на хорото . . . Прилепи се тъкмо, когато Станкул се канеше сѫщо да се хване.

И изеднѫж се подзе луда игра: царевчето с кръвнишки очи недаваше на свирача да спре; други се отпущаха, улавяха се и пак се отпущаха, а те — Галунка и стражаря — пламнали, потѫнали в пот, пѫчеха се и се тресяха, без да се погледват; тропаха и се превиваха, сякаш, надпредваряха се, кой да надмори...

Вечерта Галунка заспа с мисѫл по Станкула и сватовете му: — нека се пукат! — Но тѫкмо, когато да задреме, мярна ѝ се пред склопените очи лицето на царевчето; тя се вгледа в него, а малките му мустачки почнаха да растат и станаха големи—големи... После ѝ се привидя несбѫден сѫн, на който се дѫлго чуди: — сѫнува Галунка, че князѫт от София я засватувал, а офицерина — тоя, що бе ѝ лятоска напил вода — ѝ казва: довечера да облече майчините си моминѕки дрехи и с тях да иде на седянка...

Чуден сѫн! — В понеделник вечер момите кривнаха глави, — Галунка дойде на седянката с майчините си моминѕки дрехи: на гѫрди пристегнат сѫрмен елек с криле от мораво кадифе; на шия три вѫрви нанизи; на кръст везен с мѫниста колан, а на долу надиплена шарена фустанелка над бял сукман и везани поли; пѫк на нозе шарени чорапки и плитки лакени калеври. — Кривнаха глави Галункините дружки: пѫй че на пук на Станкула вѫршеше Галунка! — Но скоро свиха всички език: — от невидяло из зад момите се озова и спря — той, царевичето-стражар, пак с пушката си в ръка... тѫкмо както се беше озовал и вчера на хорото!

Галунка пламна цяла. Станкул беше сѫщо на седянката, но Галунки се замая свят: царевчето не отмахваше от нея очи, а дигнеше ли тя глава да го погледне, трепваха у него ония черни вежди — гори, жив я гори! Не своя стана Галунка, по бузите ѝ лѫха влага, под сѫрцето ѝ от ляво, там кѫдето вчера я беше стискал левента-стражар, сега се запали огѫн, пропѫлзя по цялата ѝ снага, слезе до коленете ѝ и те се прекосяваха, както си седеше тя сѫс свити под пола нозе.

Станкул скоро се изгуби. Огѫня напокон се угаси. Царевчето прехвѫрли през плещи пушката си, пое мѫлком за ръка Галунка и потръгнаха.

— Аз не съм спала нощеска . . . все по тебе мислях! — промълви Галунка, но Бог видеше, че тя не смисля, какво говори. Пък Царевчето метна ръка на другото ѝ рамо.

— Как би снощи баш да ме омаеш! — каза той, провлече ръка и обви ѝ кръста.

— Пусни ме . . . ох! рече Галунка, но не своя си беше, та дигна лице към него, дигна и ръце, сложи ги на раменете му и притисна се о него, без дъх, онемяла.

Какво беше туй тогас, — не проумя го Галунка, нито го запомни, нито пък и ще го отгатне някога. Левентът ѝ се ухили, преви гърди, на които беше отпуснала Галунка зашеметената си глава, прозря под гушката ѝ ръката си и подири да разплете телевата ѝ нагръдна петелка. Галунка отскочи . . . Не че тя не беше момувала така . . . хе, как бе още тя момувала! Но сега тя отскочи и кръв ѝ бликна на лице. Друг ѝ беше той, *тоя* сега, не като другите момци . . . и не трябваше той да прави като другите! Царевчето обаче не знаеше, какво е Галунки на душа, пък и да би знаял — проумял ли би?

Потресе Галунка глава, устните ѝ трепнаха, лицето ѝ се посбра. — Загледа тя из под вежди стражара, после обори чело, но чевръсто се усмихна, приближи го, дигна ръка на рамото му и рече:

— Чакай, право да ми кажеш . . . щеш?

— Какво?

— Ще те попитам . . . това на̀, нямаш ли . . . либе нямаш ли друго . . . в друго село?

— Я гледай . . . Пък защо да знаеш?

— Е, питам.

— Че и да имам . . . нима ще кажа?

— А ти кажи, каквото е, — натъртти глухо Галунка.

— Че защо, моме? — наведе се той въпчуден до самото ѝ лице.

Галунка го стрелна с омилен поглед. Но изведнаж отпусна глава и бликна ѝ нещо на лице, като че ли ще заплаче . . .

— Нямам, ма, имах, но нямам, — избъбра на пресекулки стражарчето, като я сграбчи и я зацелува; — нямам, бъбреше той, — нямам!

А тя сухо се изтръгна от прегръдките му и каза:

— Чуй, щеш ли... по сърце речи... щеш ли нà, да ме вземеш?

Онемяха. Стражарчето сви изненадано рамене.

— Пък ти сега... че не сме се още опознали.

— Е, като се опознаем.

— Върви... ти върви сега с мен!

— Нали съм с теб.

— Е че тъй ли: — върви да стоим —, пое я кротко левента за ръка.

— Виж... мене тъкмят за Станкула, дядов Фотев... той беше на седянката, — каза Галунка.

— Знам, аз го видях... той е харен.

— Харен... Е, харен е.., А кажи, аз те питам?

— Чева не съм ерген, моме, ще зема, която ми приглоди... върви сега ти, че...

Галунка стоеше неподвижна, като да беше забила нозе в земята. На стражарчето додея.

— Е, защо ми не рече, момне! Да знаях, че да съм тръгнал с друга — хъ! натърти той така просто, с чувство на прав човек, даже махна ръка.

Галунки сякаш стъкло се заби в сърцето: затаи тя дъх и погледа ѝ замря на лицето му... като да го прострелваше с това, което ромонеше сега в кръвта ѝ, та я заглушаше. Но тъмно беше, та че и левентът я гледаше не в лицето.

— И утре е ден... щеш пък тръгна с друга, — малко ли моми! — промълви Галунка и извърна глава.

— Че какво ти казах: — не думам нещо! Ако исках с друга, нямаше да идвам чак във ваше село, — оправи се царевчето.

— Сполай ти, — продума Галунка глухо. — От мен това: помисли, че... нà, утре вечер... помисли и ми кажи!

— Но какво има да ти казвам, момне?

— Това, що те питам, — отвърна простичко Галунка, обори пак чело и додаде: — помисли.

— Я недей! Утре кой жив — кой не! Върви тук!

— Не ща!

— Упорита си била пѫк! — изви и рѫката стражарчето и вече сѫрдито каза: ще дойдеш и ще скачаш! — И прегѫрна я отподир, сложи рѫце на гѫрдите ѝ.

— Бах! — тупна нозе Галунка, отскубна се от рѫцете му и като се изсмя дрезгло, отскочи и се запѫти кѫм село.

— Я! — потрѫгна да я настигне царевчето изненадан.

Галунка се извѫрна, изправи глава и комай му крясна:

— Да си вѫрвиш в пѫтя!

После с натѫртени, но тежки стѫпки тя си отиде дома.

. . . . . .

Омайни са кристалните лунни нощи по бреговете на тихи бял Дунав!

Легна си тогава Галунка на пруста, загледа се в ясноликата месечинка и се унесе в черно горчило, докато изненадано бликнаха ѝ сѫлзи на очи — порой.

. . . На заранта Станкулов тейко гостува сам у Галункини, — примирили се. Но в село се замѫлви — Станкул отстинал от Галунка. И на следнята седянка той сам изрече Галунки думи несвидни: — „то . . . стражаря дава пендолеви". Галункините дружки прехапаха устни, но се найде жена една от старите, че като разкри уста, нахока хубаве Станкула . . . Защото имаше и как: жените още през деня захваляха Галунка. Царевчето само́ беше разправило в селото си, че след седянката в Пейково бил останал на песпонделник, защото се полѫгал по вредна мома Галунка . . . Стражарчето се излѫгало да каже дори, че от това Галунка му много допаднала на сѫрце: теквало му да я иска на здраво!

Станкул прехапа устни. И на заранта старите се яко засватуваха. Токо Галунки беше нещо скѫршено и не можеха да я разберат: дома майци си тя думаше, да я не питат, а да вѫршат каквото щат и за кого да е: бил Станкул, бил друг — все ѝ едно, само по-скоро, че не ѝ е вече за чакане . . . А по седянките пееше и се смееше Галунка тѫй гласовито, че сякаш горчилото си развяваше и с моминство се прощаваше . . . без ерген някой в очи да погледне или пѫк да дочака и да трѫгне по стоене с кого и да било.

А Станкулу вече премаляваше: драга му стана Галунка и мила. Но тя се пазеше да извжрне кжм него засмяно лице; навремене само дигне очи и го погледне, но сякаш само за да му се чуди. Милкаше ѝ се той кротжк и кротки ѝ думи думаше, а тя кое му отвжрне, кое не, и то така само, като сестра на досаден брат.

Най-после старите — Станкулови и Галункини — насрочиха главежа. В деня, когато Галунка узна това, повеселя и надвечер, при среща, усмихна се Станкулу. Той тогава едвам дочака седянката, и там приседна Галунки до коляно, че не мржда до край от нея. Кротка беше тая вечер Галунка; не смя се и не пе, като преди; Станкула погледваше право в очи, отвржщаше му на всичко по ред и само излеко ще го гавне за нищо работа, но без да го преплесне. И моми, и поредници наостриха уши, — поличваше, че ще има скоро очакван годеж. И Станкул се досущ превзе от драгости, та накрай зашепна Галунки нещо упорито на ухо: — подканяше я той на нещо, но тя не вричаше, а накрай обори чело: посжрна ѝ лицето, гаче я нещо в сжрце попари. Почудиха се дружките ѝ. Най-после, когато седянката се разтури, Гуланка тржгна да си вжрви. Тук вече Станкул излезе из кожа, изстжпи се пред нея и триж ѝ гласно викна:

— Ще дйдеш, — друго не бива!

Галунка кротко си изтегли ржката от ржката му и като му задржжа само показалеца, каза:

— Клела сжм се и заклела, Станкуле: — нозете да ми изсжхнат, ако ида вече на стоене! Немой ме и вжрви си сега. Хай, сбогом ти!

И отмина. Станкул я загледа гневен, че току открехна калпак и луд се впусна по момите . . . Загони той тжкмо тая, по която го бяха сватували преди. Момата затича след Галунка, викаше ѝ да я отварди, но личеше, — моли не от сжрце. Станкул я настигна тжкмо до самата Галунка, изви ѝ ржцете, зима я под мишца и се попиляха под бечките . . .

Галунка ги загледа и цяла потрепера, — не от гняв, а сякаш набрана отпреди отрова се разле в сжрцето ѝ . . .

Какво после стана, — това Галунка смѫтно запомни. Дружки я настигнаха, че не усети тя и сама, как я подсториха: — повлякоха се кѫм бечките, а там дигнаха екот, за да свѫртят севда с пръв срещнат ерген.

Галункината зла урисница сякаш бе тук пръст турила: врѫхлетяха те на Пройча, Станкулово братче, тогас току-що подрасѫл 15-годишен подполец, който пасеше бащините си ерета. Той се беше заплеснал кѫм вигорожката месечинка и свиреше на свирка. Щом го зярна Галунка, бяс ѝ помрачи свестта: „мой е!“ викна тя и завлече го . . . отведе своя глашен драгинко на стоене . . . за пук на Станкула и на цял свят!

Край не е — злата урисница беше турила тук пръст!

Осамоти се Галунка с Пройча; седна и облегна се на стволеста бечка, а него положи до нозете си, даде му заднем да се облегне на коленете ѝ, и го подстори да засвири проточно и високо. Пройчо свиреше — трепкаха и кѫршеха се пръстете му, а трепкаха и гѫрчеха се устните Галунки и даваше я яд в сѫрцето, дишаше тя изтежко, през ноздри . . .

Глави из шубрака надзѫрваха — моми и момци, но всеки се досещаше, какво ѝ е Галунки, та никой не преплесваше нещо с език.

Галунка все по стръвно отпущаше гѫрди и не подирваше с очи нищо — не крети цял свет! Загледала се беше само в златните рожка на месечинката, която преваляше. А тук нечия ръка зави Галункината плитка до косичника. Тя изтръпна и пребели очи: Тодор беше това, брат ѝ! Зарита я той и повлече я бясно кѫм село . . . А с него беше и Станкул: наскочи той пѫк на Пройча, заблъска го, заскача вѫрху му, — простря го и го изтъпка на равне с земята . . . . . .

След неделя би ускорена сватба: — Галунка отиде под венчило сѫс Станкула.

IV.

Това беше преди три години.

Сега баба Фотица дремеше, а устните ѝ бяха останали свити след несвидната дума, с която тя клѫвна снаха си.

Галунка беше свила нозе при пѫрвата си момчана рожба. После бавно сложи морна глава на коравата вѫзглавница и вѫздѫхна — изпѫшка.

Баба Фотица хѫркаше излеко и това замайваше младата невеста, ала така, както ѝ бяха замаяли младините ония нощи, когато Станкул беше на войска . . . Тегло черно и от цял свет незнайно! Хѫркаше баба Фотица и това омрачаваше снаха ѝ, но така, както ѝ бяха омрачили младините надумките и хулите клеветни, които невярната Пройчова болест усилваше и които само неговата чиста, но несвясна душа би отбулила.

Задрямваше сега Галунка, а разкѫсаното ѝ невестино сѫрце биеше и дѫлбоко нейде в душата ѝ олегваше трепкав стра́х. Така умората на снагата ѝ се бореше с умората в душата ѝ: задремваше тя и сепваше се пак . . . Теглото оборваше сѫня, сѫня — теглото. И ту се мяркаха видения под гѫстите още ресни на младата невеста, ту пѫк си ги разкриваше тя и простреляваше нощния мрак с несвясен поглед.

И накрай, тѫкмо когато Галунка вече се вдѫлбяваше в сѫн, нещо просия в душата ѝ, озари ѝ лицето . . . И разкри широко тя очи, поду после гѫрди отлекчено, па . . .

Па се опомни! А подсладила ѝ се душата и топлик пѫпли под самите ѝ ребра до лѫжичките.

Умѫт ѝ се заблуди. То не беше нещо, което е било, нито нещо сѫнувано... То бе лѫча от надеждица, радостно нещо, с което като не се е сподобил човек днес, може утре да се сподобие; то беше оная лѫч надеждица за очаквано подслаждане на душата, при която не се вярва в почернен живот, а без която пуст е опустял и най-охален дом!

Тѫрсеше Галунка, какво бе тѫй измамливо подсладило душата ѝ? Но не тѫрси бедната дѫлго: чева имаше още нещо такѫво за нейната душа? И преклони тя пак очи, па . . .

Па потрепера цяла от потрес и гнус: — под клепките ѝ пропѫлзя и нарастна, като пещерно чудовище, косматото лице на дяда Фота с кръвяни очи. Потрепера Галунка, душна теж-

чина я задави, гжкна тя, че притисна, клетница, главата си о коравата вжзглавница, и мрак изкубна от устните ѝ стенане.

„Мамо . . . ох, маминка, черна изгорях!“ . . . . . .

. . . . . .

* * *

А на вжн беше тиха нощ, — онемели бяха и псетата. Месечинката, сякаше, заблудена, беше спряла сред ведрото небе и гледаше яснолика, очиста.

Бечките до чумените гробища бяха навели сочни гранки, прилепили бяха листицата си и спяха над дебела постеля — над своита тжмни сенки. Зад тях, в каменистата падина под хжлма, се беше олегла нощта над новите гробища: олегла се глуха и няма, като вечните покойници там.

Сега сред гробищата, в повяхналия и повален от сушата буренак, бяха спряли на стройно коло плахите мжже — пейковци. Всички стояха клекнали и джржаха с две ржце забитите си о земя вжрлини.

А сред колото *палича *)*, гол както го е майка родила, забил беше о земя дебело сухо джрво, наблегнал беше с тжрбух младата си и силна снага вжрху него и с мишчести ржце чевржсто тжркаше друго сухо джрво по пжрвото.

Ням и неподвижен беше всеки от колото, а и всеки бе така навел глава, като че и най-малкия шум би струвал главите на всички . . .

Пот като град се валеше по навжсеното чело на младия палич, а тжрканите сухи джрва скжрцаха ту тжпо, ту остро, докато сѐ зачу само еднообразно дране като на платно, после чоглив звук като из ножици — и . . . закждя.

Палича, вече безсилен, коленичи и задуха зародилия се огжн.

---

*) Вжзпроизведения обред с употребените непознати термини е копиран от видинските села, а наблюдаван в с. Цар-Симеоново, Видинско. Поверието достига крайните махли и на самия Видин. „Палича“ винаги е ерген — изтжрсак на майка.

Оживя колото, прилепените о вжрлините вакли чела се дигнаха и проточиха се мжршавите шии; набржчканите клепки с окапали ресни се разкриха и трескаво се втренчиха всички очи. . .

Палича четвржсто нагунчи над *схватния* огжн овита като птиче гняздо суха трева и сжчки, задуха тихо и скоро тжнжк пламачец се провлече, обхвана змийски цялата сушинка: поде се огжн и позлати мрачните лица по цялото коло.

Изправи се тогас палича сжс все своя гола и опната мжжска снага; пое изджлбоко джх, измжкна забитата си в земята вжрлина, прехвжрли ѝ единия край през огжня, преплете лява ржка на горния ѝ край, а с дясната си натисна вжрлината, която гжвкаво се преви над огжня.

Мжжете по колото направиха сжщо с вжрлините си, като ги набодоха напред кжм огжня.

— А-у-у-у! — изви зловещо като вжлк палича, подскочи облегнат на вжрлината си, изви на кржг нозе и прескочи огжня.

Мжжете нямо отскочиха около вжрлините си и сложиха нозе вече гжрбом кжм огжня. Сега те сжс все сила бучеха вжрлини о земи и глухо скимчеха:

— Хжм, хжм, хжм!

— Ауууу! — изви повторно паличжт и прескочи пак по вжрлината си огжня.

Мжжете отскочиха и се озоваха на пжрвите си места с лице кжм огжня.

— Хжм, хжм, хжм! — скимчаха те и бодяха земята с вжрлините си.

— Ау-у-у! — изви трети пжт палича, но тжй дрезгаво, че сякаш морници пробиха самата нощна тишина . . .

Мжжете отскочиха пак кжм огжня, застанаха гжрбом кжм него и вече непрестанно бодяха земята: хжм! хжм! хжм! —

Сега палича бодро заби вжрлината си в земята до самия огжн, пжргаво се сниши, прекоси колото на мжжете и — погна сякаш дебнишком някого, — изгуби се в слабия светлик на превалилата месечинка.

Далеч, в дола на Бялата пръст, стоеше в прогнил постав на чучур, оставен още от вечерта и сега прелян медник. Там — и за него — отърча палича. Зема го той с жилави ръце, дигна го на русокоса глава, и се завтече мярно на пръсти, а бистрата вода леко заплиска голата му снага.

Така *света мокрина* понесе голата мъжка снага към *схватния* огън сред *змейното* коло в гробищата. . . .

И след малко нощната хладовина обзе и понесе към небе облак пара: — огъня зафъфла под струите вода и заглъхна едноман с последното скимтене на обърнатите гърбом към него мъже.

За малко мъртва тишина зацари пак околовръст: — палича обличаше съблечените си вън от гробищата дрехи.

Когато и това се свърши, мъжете дигнаха върлините, снишиха се и се втурнаха по всички посоки . , .

— Хъм! Хъм! Хъм! — оживяха ниви, ливади, градини, но като из под земя: — снишените мъже едвам се мяркаха в сгъстените при-зори мрачевини, а върлините им невиждано бодяха земята, тършуваха шубраците, блъскаха дънери на дърветата . . .

И глухия тоз подземен шум потръгна пръснато към заспалото село. Там псета завиха зловещо . . . . . .

. . . . . .

* * *

В това време Галунка се беше вече вдала на умората си: завила бе чедото си с ръка и спеше неспокойно. А баба Фотица бе престанала да хърка: късият й старешки сън беше прекаран, тя сега лежеше и будна, и небудна, — слушаше, но не доземаше, гледаше, но не видеше.

А под чергицата, при кукурузните кошове, лежеше Пройчо. Той си беше закрил очите още когато буля му отнесе газеничето, та го остави в мрак и го зарезе. Страх го беше, но скоро втъна в своите незнайни сънища — неясни и все по-сладки за него, откогато беше залинял. След оная вечер преди години, когато батю му го беше заварил на *стоене* с Галунка, та го беше яростно тъпкал,

Пройче се бѫркаше отпѫрзом в ѐзика, а после и в душата. Него тогава повали треска, та лежа той цели три месеца. А през туй време свадба стана у тях и после Станкул отиде войник. Всичко това мина за Пройча като насѫне. Той спеше твѫрде много, за това всичко, което ставаше на яве, затѫмняваше се в сѫзнанието му и оставаше като сѫнувано. После пѫк, когато треската мина, Пройча лека-полека сполетя нячистото: почна без ред на сѫне и на яве да го притиска нещо — гѫрчеше се той и се запеняше. Това забеляза найнапред Галунка и се побоя да го обади на свекѫрва си, а сама ставаше по няколко пѫти на нощта да нагледва клетия си девер и улучеше ли го примрял, — тѫркаше му челото, кръстеше го и, уплашена, увиваше го и го милваше. Тогава през една нощ свекѫрва ѝ я издебна тѫкмо като се беше тя надвисила над Пройча. То бяха нечувани думи, които свекѫрвата нахортува на снаха си тогас! Пробуди се и дядо Фото от хулите ѝ. А като разбра, той засука вѫси и зима Галункина страна: що било, болен е Пройчо, та булката го нагледва. А истина беше това: Пройчо заболяваше все по-зле! Нему почна да припада и когато е на нозе, и когато вѫрви. Че и лошо падаше: глава разбиваше, лице разкѫрвяваше. Завѫрвяха тогава стари жени да го церят; баеха му, режеха го, на кръст го опѫваха, но най-вече го питаха, какво види на сѫне. А той нищо не виждаше и нищо не разправяше. „Вѫрзва му езика и не му дава да говори!“ — отсичаха винаги жените. Еднаж обаче баба Фотица закѫрши език в кѫщи пред всички: „врѫзва му го кучка снаха през цели нощи“ . . .

Така се понесе мѫлвата за невярната снаха с неверен девер по цялото село. И наведе глава Тодор, Галункина брат, който туку-що се беше сѫщо задомил: наведе той глава и заекна се еднаж — каза: „ще ме сторят, па нея ли, него ли . . .“

Но Тодор скоро отиде войник и остана само черната мѫлва.

Един дядо Фото закриляше Галунка: той открито хокаше злия език на своята баба.

А Пройчо редеше дните на своето клето живуване и осядваше му в душата само едно: страх, смъртен страх от татка му. Тоя страх се зароди у него през една мъчна нощ. Пройчо отрудено се събуди от дълбокия си сън и почна да скимчи, защото нещо му беше закрило лицето и го задушваше. И тогава той чу Галунка да вика с треперлив глас:

— „Да се махаш! Аз съм дошла тук, при вас, като при баща и майка. Така да знаеш!“

— „А да се осрамваш на цяло село — ха!“ — чу Пройчо, че продума баща му до сами него и грозен страх го поби, защото нещо се раздвижи над главата му и полите на Галунка, които го задушваха, се отместиха.

Тогава той чу, как Галунка викна:

— „Мари свекърво, мари, умряла ли си, мари, та не чуваш и не ставаш!“ — и заплака, захленче с глас, па отпусна глава при Пройча и осъмна все до него.

Тази случка Пройчо скоро забрави. Само страхът от баща му нарастна, защото тоя страх растеше и у Галунка, а Пройчо все по́ се вдаваше на нейните грижи, тъй като тя едничка сега в цял свят го нагледваше: превързваше му раните, когато той падаше; вечер го подирваше, кога излезе на вън; даваше му вода сама, когато той не можеше да дига стомната. А когато се случеше Пройчо да спи дълго, дълго и да се пробуди тъкмо сред нощ, та да скимчи от страх, като види буля си будна и плахо свита на кълбо в огъня недалеч от него: тогава тя веднага го наближеше, разбуждаше го, ако той клонеше пак да заспи, заговаряше му, думаше му, да не заспива. И той разкриваше очи, охилваше ѝ се, а тя му кажеше тогас: „мило ми си, драгинко, токо ми си невярна с тая си невярна болест! Ала да ще Бог, да си доде батйо ти, па тогай и мени, и теби ще е мирна глава . . . Ха, не заспивай сега, варди ме!“ . . .

После Пройчо запомни, когато Галунка доби рожба: — отишла беше да беле платно на Дунава, та там ѝ се то намери и сама си го донесе в къщи. Тогава тя силно заболя: лежеше като мъртва, та завървяха много жени, пък Пройча не пущаха в къщи, ами му постилаха на пруста. Той чуваше,

когато Галунка пѫшка, и еднаж се застоя като замаен на пруста, та падна вѫрху дрѫвника и си разби челото. След това прибраха и него в кѫщи: — той лежеше на една страна, а Галунка — на друга. Пройчо се сѫбуждаше по-рано от Галунка. Тя ставаше пустала и слаба, земеше си рожбата на гѫрди и се заглеждаше тѫжна, сѫс склучени уста. Тогава Пройчо я загледваше с широко разкрити очи и когато Галунка ненадейно спреше поглед на него, той полечка кривнеше устни на усмивка.

Галунка сетне се дигна, а дойде си и Станкул. Тогава нещо се промени в кѫщи у дядови Фотови, и предишния страх на Пройча се замени с друг. Станкул еднаж ритна Пройча, както си седеше тоя на кѫщния праг, — ритна го, за да си стори пѫт да мине... Друг пѫт пѫк, пред самия Пройча Станкул замахна и удари Галунка така, че тя се прескунди и заплака с глас.

Пройчо стана по-дружѫк; застояваше се нейде по часове като вдѫрвен; все по-плахо изгледваше всички в кѫщи и не проговорваше, — бои се сякаш да си чуе гласа. А и Галунка: — нагледваше си го тя като преди, но вече се пазеше, да я не видят. А когато отиваше на Дунава да бели, казваше му, да си стои в кѫщи, защото знаеше, че той ще страе и скритом ще я подири.

Така се нещо промени у дядови Фотеви, и Пройчо се позабрави. Той се сви, като гледаше у всички в кѫщи една само грижа — да не сѫрдят Станкула!

Галунка все по-залисано тичаше от тѫмно до тѫмно; беше се твѫрде много окѫсала, но не мареше; отидеше ли на плащана меджия или на чужди да жѫне, та ѝ паднеше нещо пара от страни, тя ще ги донесе и ще ги сложи право пред Станкула: той да ги брои, той да ги кѫта, той да ги харчи.

И харчеше Станкул — що харчеше, но през две годин за Галунка и за Пройча никой не похарчи ни пара.

Вехто кѫрпеше Галунка, окѫсан ходеше Пройчо. А мѫлвата в село все по-се подземаше — бивалата и не бивала срамна мѫлва. И на пролет беше ропот...

„Ред е и суша, и глад, и мор да дойде“, — се говореше край плетища и по вратници; — „грехѫт е пряко мяра; невярна е невеста с неверен девер!“

Обори чело Станкул и лице не оведряше; прежѫлтя и Тодор, Галункина брат, — на зло му очите гледат.

Та тепѫрва настàна за Галунка вѫрла зима в чужда кѫща! Денят ѝ би нощ, нощта — ден; притисне си чадото о повяхнала грѫд и милва го и шепне му — все едно му дума:

— „Рожбо, маминка, оста щеш пиле, без майка!“

Галункина брат Тодор досущ се отлѫчи от света; говореха, той ходил дважки нощем у дядови Фотези и нещо мѫмрили до зори: Галунка изпитвали.

Галунка посѫрна и кюхна: кабил не бе и край не ще е, би ще зло у дядови Фотеви, би ще зло и за Пейково!

„Би ще“, — одумваха се хората, а то, злото врѫхлетя, преди да се догадят: — земята се запука от суша. Старите хора вечер и заран заглеждаха четирите Божи крайове и оборваха навѫсени чела: — суша, небивала суша!

Прехапаха тогава устни всички снахи, скѫршиха езици всички свекѫрви . . .

А Галунка една нощ притисна до гуша рожбата си и осѫмна с изцѫклени очи.

Че стана на заранта бляда, а личеше, не беше в себе си; ошета и нареди всичко, сложи напокон да хапнат мѫжете и, ужка още шеташе, пѫк зима си детето в ръка и почуди се гаче де да го положи, та се застоя права . . . И изеднѫж лицето ѝ пребеля, потрепераха ѝ ръцете, после се затресе цялата ѝ снага, че изви тя мѫтни, луди очи . . .

Станкул я зярна и зина сепнат.

Кѫсно беше, уви, кѫсно! Младата невеста бе не своя: впи тя челюст о челюст и като вѫлчица, склещила рожба в ръцете си, изпени уста, потрепера още миг и . . . и тѫркулна момчаното детенце до нозете на мѫжа си.

— Земи го! — крясна и позелéня Галунка; — земи го! Твое е, мѫжо! Чуеш? Бог види: твое е! — изрече гѫгниво тя и потвѫрди: поклати лудешки показалец и дваж по-лудешки ритна детето . . . „И нека те друга по верно милува!“ изпищя

и проплака; — „а мене . . . мене и татка ти нека ни Бог сѫди!“ — рече и хукна кѫм Дунава. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Вечерта след тоя ден, в който Станкул дѫржа невестата си вѫрзана с пояс, а брат ѝ Тодор дойде и се люто закани да стори целия дядов Фотев дом на вѫглен, — вечерта след тоя ден се случи с Пройча нещо страшно.

Посред нощ, както си беше Пройчо заспал с набраната уплаха през деня, стресна го и сѫбуди нещо небивало: — зафуча грозно до жгѫла на стената отвѫн . . . сякаш изпод земята нещо се блѫсна и се провлече, та стрехата се полюле и западаха керемиди от покрива . . .

В часа цялата кѫща беше на нозе.

Пройчо, уплашен, изпѫлзя из кукурузните кошове, повали се на пруста и от начало скимчеше, като да го давеха.

— „Немой, сине!“ — крещеше отвѫтре баба Фотица на Станкула: „имаш си рожба, баре него милей!“

А Пройчо, като чу да говорят, разплака се с глас, та пробудиха се и сѫседи и отѫрчаха . . .

„Да не е била биволицата!“ — одумваха се мѫжете призори, като гледаха една от дядовите Фотеви биволици да пухти под стрехата.

Но как можеше да е биволицата: то излезе сякаш из основите на кѫщата, удари се о покрива, раздигна керемидите!

Пѫк и — гледаха, Пройчо беше изхвѫрлен на пруста . . .

Така беше: — „През комина е нашла да избяга; а то дигнала би целия покрив“ . . . „А може да е искала да отнесе Пройча!“ — думаха.

„Хала е било: не ще и дума! Завлякла Пройча, насмал да срине кѫщата:“

„Бар да го е отвлякла, пръкнал змеин! Да го е отвлякла, че я . . . я сушата: живи ща ни изгори“ — отсичаха . . . .
. . . . . .

Смѫрлуши се мало и голямо. И мина блезна в селската мѫлва по Галунка: не преплесват вече, а за змея само всеки мисли. И огледват змеин Пройча: следят го и дукат му . . .

Срещнат го баби, прекръстват се и прокълнат; погнат го деца, а той трепере като лист и се крие, та възрастните кривят глави и цъкат . . .

А преди неделя като молния се понесе в село: зърнали по сред нощ светлик там, де Пройчо спи . . . чули скимтене, хленч . . . Казаха, то било, защото Станкул се свадил пак с невестата си: ужка не ѝ давал да нагледва Пройча, а тя скритом го пак нагледвала.

Думаха различно, пък черната напаст растеше: Дунава все по-хлътваше в бреговете си, сякаш ще пресъхне; купищата смет в село и навън не кадяха — бяха догоряли; напуканата от горещините земя се вече ронеше; храни, треви, та че и цветята по градините се поваляха от пека, като осланени; прокудените из пресушени блата птици хвъркаха неспокойни по цели нощи и пищяха зловещо; останалите на сухо жаби пресипнало квакаха, а вонята от измрелите по мочури риби се носеше далеч до опрашените и онемели гори.

И заран, още не замижали кротките звезди по небето, изтока пламваше — червен, та трепкав: слънцето изгряваше като жива жерава, всичкия Божи гняв се превръщаше на огън и пек! . . .

. . . И рече Тафрата напанагон, а подкрепиха го и старци, та нарочиха се мъжете да кудят змея.

Трето бе тази вечер, че дано би на срета!

Луната беше залязла и в звездната дрезгавина още по-грозно стърчеха по плетищата окачените от жените черепи, делви, гърнета, стомни, тенекии, кошници, скрина.

Будеха се псетата, душеха земята, вслушваха се, дигаха глави към небето и грозно виеха: шум като из под земя обкръжваше селото и настъпваше . . .

Кудачите мъже бяха пребродили ниви и ливади, та се сгъстяваха сега към село. Чуваше се вече как усърдно бодяха те земята с върлините си и ясно се доземаше скимтенето им: хъм, хъм, хъм!

. . . . . .

* * *

А Галунка спеше — спеше при рожбата си.

И стори ѝ се, че е обржгнала, немари от Станкула. Тя ще шета по цели дни, работа ще вжрши за две снахи: нали и е сжрцето чисто, нали си го каза тя това и на Станкула, и на брат си, защо да остави драгинка си, клети Пройчо, защо да го остави? Ще го нагледва, ще го пази през нощите, да го не вржхлети пак там змей ли е, какво е... Ще го пази Галунка там, както и Пройчо я бе несвестно пазил от свекжра ѝ, когато Станкул беше на войска.

Сжнува Галунка: бдяла над Пройча, а мярва се сянка пред вратите... Станкул е, както беше и преди неделя, пристжпя той страшен, сжс свит песник. Галунка се разтреперила, бжрза да излезе и ха, ха, ще извика: „не мой ме, Станкуле!“ — „Какво ти тук сновеш пак, мжрсия гражданска! Тейко крив, ха?“ — крясва Станкул и Галунки се прекосват нозете. Тя е коленичила, трепери цяла и теква ѝ нещо, с премрежени очи туря уж ржце на земята, проточва шия — подлага глава на Станкула и дума: „Татко ти не е: сега аз сжм крива: убий ме!“ — И пада ничком с лице о земи... Но усеща Галунка, че е паднала, не защото Станкул я ударил, ами защото страшен гржм се е запукал, потресла се е земята и ей небето е пламнало... Нà, и из горите далеч се дигат пламжци... пжк Дунава спрял и не тече... гржм е, ей тресе се... Змеят е — все в пламжци — ей, лети по огнено небе! А! То и те са по небето, те: Галунка, Пройчо, че и сам Станкул, пжк о него се джржи той, свекжра ѝ, дядо Фото, с увиснали вжси и плачливи очи. Галунка го сжзира и е сгжрчила лице, извжрнала се е, но се досеща за майка си: нея я няма с Галункини, че няма я и свекжрва ѝ. Домиляло Галунки, тя се мжчи да погледне надоле, пжк ѝ е страшно, огжня ще изгори очите ѝ... А и — доле е Тодор, брат ѝ; той е... той е запалил тоя огжн! А! той ще стори на вжглен всички. Досеща се за това Галунка и простенва от жал — за кого? Ха, за Пройча... неи е жал само за Пройча, само за Пройча!

Галунка се потресе от страх; досети се сякаш, че сжнува, но... нали уж беше при Пройча, нали Станкул я заварва уж при него... Не, то пламжците сж наяве... наяве сж: змеят е!

„Станкуле"! — простена Галунка и скочи мржтво уплашена.

Гржм и ек тресеше селото: от всички страни се силеше кромешен трясжк: сред липса на какжв да е човешки глас, плетове се превиваха, и сякаш хала някоя сжс страшна сила и едноман отвред трошеше покачените от жените по колищата грозоти...

Кудачите мжже бяха навлезли в село и сега трошеха, блжскаха, бодяха, тжршуваха — змея пржкнал гонеха...

Галунка се вслуша изтржпнала, пжк не можеше още да се сжвземе от страшния си сжн.

И чу тя: Пройчо скимчеше, виеше и дращеше зарезената врата на кукурузеното копторче.

Галунка скочи без мисжл в глава, запали газеничето от огжня, отжрча навжн, сложи го до прага и махна резето от вратата на кукурузеното копторче. Задавяна още от вжлненията на грозния си сжн, тя повжрна Пройча на чергата и се мжчеше да го опомни и успокои.

Галунка не сжпикаса, че я бяха проследили две зли очи — очите на будната й свекжрва.

С набржчкано като от чумаво време чело, с окапали вежди, сжс свити устни, като червива суха смоква, скочи баба Фотица, нещо скжрши с език в зжби, проточи жилест врат, па се затече на пржсти. И все на пржсти треперлива, ехидна долови тя резето на вратата от кукурузеното копторче и тржшна я светкавично — затвори Галунка с Пройча. После зарезе ги и се завжртя на пети, като вещица пред схватен огжн, че цвржцна назад. Сега тя повали с полата си оставеното от Галунка запалено газениче до прага, тржшна кжщната врата зад себе и се сврѣ в чергите си.

А след минута те, невеста и девер, — еднакво окаяни и сега еднакво безпаметни, — гжкнаха настржхнали: през междините на вратата се провря тжнко езиче от синкав пла-

мжчец и змийски почна да трепка и да пжлзи по стената нагоре. Подпалил се беше изления газ от катурнатото газениче!

Галунка, потжнала в ледени морници и на лице сжс сянката на смжртта, гжкна триж — мжчеше се да поеме джх — и се повали вжзнак — примря . . .

А Пройчо разпери пржстите на ржцете си, сякаш да си пази очите от тоя зловещ светлик, облегна се вжзнак о трупа на примрялата си буля и остана тжй тжп, бездушен.

Между туй синкавото пламжче трепкаше и пжпреше нагоре по стената. След малко сжщо такова пламжче близна извжн самата врата, провря се, потржгна напреки . . . сляха се двете пламжчета, разшириха се, зализаха на шир плетената стена и сред усилван смрад достигнаха покрива, ударихa в гредите на кжщата и дим завилня вредом . . .

Пройчо все по-задушван заскимча, но глухо, като изпод земя и млжкна . . .

. . . . . .

Гржмжт и ека в селото стихваше. Мжжете — кудачи вече губеха вяра да зярнат нейде змея и се просмичаха кжм задрямалите води на тихия Дунав. Там селския пандурин се готвеше: ще метне той палича вжв водата, ще му натисне калпака, за да го цял потопи и ще тжртят тогава всички мжже да се изгубят от очи, докато паличжт отскочи из водата . . .

Няколко мжже вече преваляха кжм брега; други няколко дочупваха едно корито на крайненски плет.

И изеднжж нечий остжр вик проряза сякаш самото модро небо.

— Уа-хи-и-и!

Гржмна пищов.

— Уа-хи-и-и! — подзеха гжрла след гжрла. И загжрмяха пушки, пищови много, по много, отколкото невга при черкезките налитания.

— Уа-хи-и-и! — понесе се на вжлни глас след глас кжм дядови Фотеви, кжм заиграли там лжжлив игрив синкав пламжк . . .

Но никой не наближаваше: само гѫрмят, гѫрмят да кудят змея . . .

— Бога ми, пожар е . . . нà, вижте, пожар е! — крясна и се вдѫрви пръв дядо Фото . . .

. . . . . .

Изтока пламна пак; лѫчите на огненото слѫнце стрелнаха небето високо над Пейково и то се свиши чисто, синйо, ведро. От нигде, до кѫдето окото види, не се мярваше ни сянка облачец,

Само сред Пейково се дигаше тѫмен стѫлб дим и разнисаше някакѫв остѫр мириз.

Дигаше се дима, носеше се острия мириз и доземаше се това вредом от околните села.

Кмета, дядо поп и млад един учител от общината яхнаха на коне огрижени и отѫрчаха в Пейково.

Отѫрчаха и от други близки села мѫже — гранки на Пейковски челеди.

Хвала им на помощта: един се сал дом затри, един се двор заключи!

Пейковци — мѫже и жени — се бяха слисали и се вайкаха около черната несрета, а никой не гасеше.

На една страна Галункин брат Тодор само лежеше с подпухнали от огѫня лице и рѫце: — той един знаеше, че Галунка е невинна, та не пожали си душата за нея. Но кѫсно, кѫсно бе отѫрчал . . .

А Станкул се навѫсил и сякаш не знае какво прави: метнал е синджирен повод врѫх рогата на своите серес биволи, извел ги на сред пѫт и стои при тях — да речеш, само те еднички му са мили в тоя свят!

Един дядо Фото беше нещо стрѫвен — очите му хлѫтнали и налени с крѫв. Но раздумваха го врѫстниците му — все побеляли и навѫсени; раздумваха го и честяха да му поднасят крондил с люта ракия . . .

* * *

Кѫм обед през тоя несретен ден жените — пейковки засноваха с набожни лица.

Дошлият учител — млад и сладкодумен — споходил беше с псалтиря в рѫка няколко по-пѫрви кѫщи и казал бе права дума: да се устрои лития.

Дядо поп си наложи патрахиля сѫс светѫл кръст на гѫрди, закѫди благоухан тимян в сребѫрен кандилник и, придружен от учителя, се яви на селския мегдан.

Там майки, деца, моми и момци и всички мѫже — пейковци богобоязливо наведоха глави.

И дядо поп дигна в рѫка блясналия от лѫчите на сѫрдитото слѫнце позлатен кръст, грѫмко вѫзвести на грешното си паство всеблага премѫдрост и поведе ги вѫн от село, под широкото Божие небе, за да измолят сред бял ден и с пречиста вяра опрощение и милосѫрдие от Всевидущия Бог-Отец.

Сред почернялите ниви и ливади, под огнения пек на небесното светило, коленичи простия и тѫмен, бедния и окаян народ, а звѫнливия глас на стария свещеник трепна пробудно: — почна тѫржествена лития. Горещи молитви се понесоха високо кѫм синйото небе и сгряха се сѫрцата у коравите души тук: уста след уста унесено зашепнаха... бащите се моляха за своите челяди, майките — за своите дечица, а дечицата — за незнайните грехове на своите бащи и майки...

А небето все още беше неизменно модро. Но невидимия Всевишен Бог внемлеше молитвата на плачущия в своето окаянство народ.

И когато заглѫхна последния молебен стон тук, и учителя завѫрши с меден глас свещените тропари, сякаш божа рѫка нареди изправената навалица: — потрѫгна тя на подредена вѫрволица: младите и децата напред, а след тях вече старите с побелялите и натежали глави.

Далеч по просторните ниви и пасбища се проточи нямо шествие. То бе нямо, защото и Бог нямо прояви своята

всемощна благодат: — далеч пряко Дунав, из незнайни вишини на Карпати, се откѫсна и полетя облаче. То повлече сѫс себе друго, трето... счу се глух ек... блясна...

Сѫлзи бликнаха из пресѫхналите от отчаяние очи на селените и зарониха се те по посѫрналите им от грижи лица...

Тук изеднѫж трепна звѫнливия глас на учителя, секна тропара и настрѫхна навалицата. Тогава сепнато дигнаха глави досетените грешни мѫже; — шествието бе стигнало до гробищата, до следите на змейното коло...

Нечии гѫрди не издѫржаха: хленч се поде.

— Господи, Исусе Христе, да бѫде царството ти во веки веков! — екна сред нямата навалица сѫрдечния вѫзглас на учителя.

Потресе глава и дядо поп, дигна с разтреперена рѫка блясналия кръст и грѫмко се понесе, та се вряза вѫв всички сѫрца светло: — амин!

... Амин! Да бѫде истина! Во веки веков истина!

. . . . . .

Скоро подухна влажен ветрец и отнесе сѫс себе далеч по бѫлгарската земя молитвите, сѫлзите и окаянията тук. Сипна се после пороен дѫжд и напои пресѫхналата земя. А изми той черните кости и на бедната Галунка с клетия Пройчо.

Еснафка

I

Ветеранка

Звездите гаснеха, — преваляше нощта. Едно сплашено от зората самодивско облаче прелетя като ранна птица над „Градището“ при „Петкова нива“. Янтра глухо шумеше, — дебном кжпеше скалите, за да не смущава утренната дрямка на Балкана. Само баба Лалка Хаджи Гунчевица мижеше безсжнно под тежината на своите седемдесет години. Но скжрши глас нейде в двора и продра тишината ранния петел . . . не оня, който изкукурига преди половина век тука, в Габрово, та разбуди всички бжлгари — не, а ранния петел на пжрвата бабина Гунчевичина снаха.

И баба Лалка разкри набржчканите си безреси клепачи, та дигна натежалата си стара глава. Тя спеше в сжщата оная стая, в която нейния Хаджи Гунчо бе ѝ снел преди 55 години невестинското було; в сжщата тая стая, от която тя беше следила през 30 и повече години голямата тжрговия на стопанина си в Цариград, като бе нагледвала сама деведесетте негови чаркове за гайтан по Янтра.

Баба Лалка отви сега прегжрбените си плещи, понатисна белия си косичник, пристегна си забрадката и стана.

Би рекжл човек, че старата жена не е ни мигнала през тази нощ. И наистина, баба Лалка комай че не беше преноощувала тжкмо в стаята си — в тази стая, кждето тя преди 19 години бе джлги нощи бдяла над болника си стопан, та най-после призори му приклопи очите с чисто от сжрце напжтство: „прибрал те Господ в царството си“.

Залисана беше сега баба Лалка: свестта ѝ се пилееше навѫн някѫде.

А петлите отсам и отвѫд Янтра подземаха.

Най-после баба Лалка пѫхна дясната си рѫка в лявата пазуха, побара с прѫсти на голо под лѫжичките си и напипа една вѫзкорава жилка, която според дишането ѝ се обтягаше, потреперваше, разпущаше се и пак се обтягаше, пак потреперваше.

— Играе, — си каза старата жена.

Тая жилка под лявата лѫжичка на баба Лалка беше надебеляла от преди двайсетина години, тѫкмо през усилните ония дни, когато Осман-паша се беше овѫрзал в Плевен, та секнала бе през три месеца всяка тѫрговия. Тогаз бабина Лалкин стопан Хаджи Гунчо тѫй си беше обѫркал сметките в Цариград, щото дори го и запряха, та една заран баба Лалка бе липсала от Габрово . . . Света казваше, че тя тогава сторила чудо. Но ней беше залисно после да си спомня всичко, а сега вече не можеше и да си спомня. Тя само се чудеше, как се е намерило тогава в гѫрдите ѝ такова сѫрце, да се откѫсне от децата си, да отѫрчи слепешката през балкани, през морета, че да намери стопанина си, да го вземе от затвора и да си го доведе дома. И ето онова, което ѝ остана от всичката усилна тогава залисия, бе тази надебеляла жилка под лѫжичките ѝ отляво, която заякваше и заиграваше, колчим баба Лалка се наканеше на пѫт или колчим чуеше, че се е завѫрзало нещо с някого от деветте ѝ синове.

Пипаше си старата жена болното място сега, усмихваше се, а нещо топло и тревожно все по́-се разливаше в измѫчените ѝ гѫрди. Трепваше заякналата ѝ под лѫжичката жилка и тревожния топлик бликваше в самата ѝ истинала кръв, та смѫтно замѫглената душа на старата жена се обхващаше от някакво безпокойство, като че ѝ предстои да види чудо някакво или пък нещо такѫво, което е досущ по-небивало от всичко онуй, което е тя преживяла и което се пилееше навѫн от стаичката ѝ по тия ѝ разпокѫсано натрупани дни, месеци, години . . .

От две недели в кѫщи у бабини Лалкини ставаше одумване — тихо, с забикалки — за сватбата на Монка — последния за сега бабин Лалкин ерген.

Баба Лалка беше опазила от рожбите си само девет — все момчани (Бог не бе я сподобил с женска рожба) Те, според времето на раждането си и според кръсниците им, се деляха по имена на две: Минчо, Тотю, Драгни и Никола се зовяха пѫрвите, а след тях идеха: Атила, Крум, Асен, Симеон и Александѫр.

Александѫр беше изтѫрсака на баба Лалка. Той сега навѫршваше 25 години и едвам беше преслужил вѫв войската. Но него баба Лалка не считаше още за ерген, защото Александѫр се беше овѫрзал да учителствува пет години, а щеше и тепѫрва да се учи.

Всяко лято по Петровден Александѫр си идеше в Габрово при майка си и при най-стария си батю Минча — пѫрвенеца бабин Лалкин. Тогаз баба Лалка се приготвяше и предприемаше своите летни походи, които траеха до кѫсна есен: тя навестяваше комай всичките си синове, що се бяха попиляли край Дунава, през Балкана, кѫм Черно море.

Това беше така от ред години. Но лани баба Лалка намери най-после, че е натежняла. И когато на есента се накани пак да си се прибере в своя дом при пѫрвенеца си Минча у Габрово, тя отсече — до тук ще ѝ е ходенето! Ще се прибере вече и не ще излиза! А ако на синовете ѝ домилее за нея, нека я навестяват, докато ѝ настане близкия ден, да се пресели и тя на оня свет при татка им . . . Задушевно бе говорила това баба Лалка на синовете си, като ги целуваше есенес на прощавка. А те ѝ се хилеха тогава и тайно в душата си не вярваха на майчиното си решение. И как да ѝ повярват: познаваха си я те! Чева тѫй лесно можеше да преглѫтне баба Лалка ето това — да ѝ се намери нейде някое внуче и тя да не отѫрчи да го види? Или — още по-мѫчно — да ѝ се приведе нова снаха, а тя нито да я види, нито да я опознае, нито пѫк да разпита за рода ѝ? Че то не бе еднаж, не бе дваж, — в такива случаи баба Лалка и на легло да е, пак ще стане и ще

отжрчи дори през Балкана. Ето, лани, Асен, капитанина, прескочил от Стара-Загора в Казанлжк и след едно-две писма до майка си, току я покани — на сватба! А баба Лалка се беше олучила на легло — поокжршила я бе пролетна треска. И накара тя пжрвенеца си Минча тогас, да им пише там, ако щат, да не бжрзат толкоз, че майка им не може току-сега да дойде: болна е. И зачака старата майка да види, дали ще ѝ гонят честта. Но какво да чуе: Тотю и Монко от Шумен прескочили в Сливен при Крума, а от там прекосили, кажи го скритом, право в Казанлжк, че току се получи писмо от Асеня и годеницата му — искат те, старата им майчица да ги благословяла с писмо, па то стигало! — Как заигра тогава оная жилка от ляво под лжжичката на баба Лалка! Тя напусна още на часа леглото. А до вечерта не сджржа я: извади пет кантакузени от спастрените си за старини 10,000 грошове, че без да пита Минча, прати ги на Паскалева хан, да ѝ пазарят файтон и на заранта . . . на заранта тя, като руски топ, се прехвжрли през Шипка!

Познаваха бабините Лалкини синове своята стара майчица, та по-малко ѝ слушаха заричанията и окайванията, а повече ѝ се бояха от очите. Ето, миналата година, по сватбата на Асеня, пресрещнаха я на Шипке Крум и Монко с един нарочен файтон, посипан с пет коша гюлове, и искаха да я покачат в него, но . . . нали тя бе узнала, че Асен дигнал сватба без нея, — не щя и не слезе от файтона си. Мжлчеливо беше шествието тогава кжм Казанлжк. Гледаха я Крум и Монко до Хаса: — сухи ѝ очите, устните свити — ще има градушка. И наистина, баба Лалка тогава беше свила под език нещо: тя гласеше приказка една да тракне на сина си и на новата си снаха, ама такжва приказка и тжй да им я тракне, че да хване място за една и половина. Но когато минаха Хаса и втжнаха под сенките на гжстия орешак . . . баба Лалка се извжрна от фойтона си, загледа синовете си ужка още сжрдито, че току им се ухили... Хе, мило беше: Монко плесна ржце, крясна на файтонджиите и полетя кжм майка си

— Вие . . . това нà, — забжбли баба Лалка в пригрждките на сина си: —, това . . . не забравяйте майка си, че да ви не забрави и Бог!

Каза тъй баба Лалка приказката, която беше приготвила тогава да „тракне“ уж на младоженците, че като ѝ отлекна на душа, току ови ръце о шията на Монка и си хубаво поплака.

И не щя вече да се противи — остави се на Симеона и Крума, дигнаха я те на ръце, пренесоха я във файтона сред гюловете, че като я посипаха с ония китни трендафили по главата, по раменете, по полите . . . кърваво червени и млечно бели, румени и пембяни . . . старостта ѝ превърнаха на младост, майчинството ѝ — на царство.

И влезе баба Лалка тогава в Казанлък като майска царица!

. . . . . .

Усилни години на дълбока старост! Крепеше се сега баба Лалка, приведена на кревата в тъмната си стая, слушаше, как прегракват петлите отсам и оттатък Янтра, а ушите ѝ фучаха от слабост, премаляваше ѝ душата в гърдите и изтънелите ѝ безреси клепачи я не слушаха — припадаха. Не, натежняла бе вече тая година баба Лалка. От полетеска насам колчим слезеше на двора, наведеше се, хванеше разтреперените си колене и поклатеше глава, — не щат вече да ѝ служат . . . — Да, натежняла бе тя хубаве и само това ѝ припряно сърдце не улегваше в гърдите ѝ, само то не отмаляше от тежестта на годините. Унесеше се по някога баба Лалка, заредеше в памет синове, снахи, внуци и внучки... и смънкваше си, като лани в Казанлък: „ех, млади сте ми, чеда, че не знаете, що е на старост!“ — Там, в Казанлък, баба Лалка бе казала това, когато синовете ѝ досущ разтопиха от умиление нейното жежко майчино сърце. Слезна тя тогава от файтона, подкрепена от неин Тотю, а в ума ѝ беше още това, — да застъпи някак Асеня пред невестата му, че да научи и него и нея, как се не гони чест на стара майка. Мислила беше това баба Лалка, а току из невидяло изникна пред нея — невестата . . . една тънка върба листата, румена, засмяна, с елмазени очички, речи, слезнал от небето херувим! Изникна тя и пръпна — сръща птичка: пое двете вкочанели ръце на баба Лалка, целуна ги що целуна, че като ги

застиска, че като ѝ се загали, — протрива си цялата млада снага о нея . . . сякаш да са били и пребили наедно, сякаш да е сѫща рождена дѫщеря на баба Лалка, която Бо. не бе сподобил с женска рожба! Ето така досущ се беше разтопило от умиление бабиното Лалкино сѫрце тогаз, та като я молеха да се не сѫрди вече, тя си им каза: — какво ще се сѫрди, чева може да им се сѫрди тя, само че това е, дето те са младички, та не знаят, що е на старост . . .

И зимѫска, колчим се унисаше баба Лалка по синовете си, топлик бликваше под сухите ѝ клепки, та тя си казваше умилните думи и често окайваше своята старост.

Ала все пак непокорни си оставаха тайните на майчиното сѫрце. Тоя ѝ ерген Монко . . . За него беше станало дума лани по сватбата на Асена. Той беше свѫршил висшето училище в София и адвокатствуваше в Шумен. То в Шумен сега се бяха сѫбрали трима от синовете на баба Лалка. Напред там беше оседнал Тотю. Той се беше изучил на тѫрговия в немско, че като си дойде, задоми се за богатска дѫщеря, почна голяма работа и лани баба Лалка дочу дори, че сина ѝ канили в София за министѫр, но той, за чудо, не рачил да иде — и добре сторил. Той, Тотю, беше бездетник, а пѫк и скоро овдовя, та тогава повика при себе си в Шумен и третия бабин Лалкин син Никола. После пѫк, когато Симеон свѫрши в София, сѫщо отиде при братята си. Та лани, по сватбата на Асена, стана дума и за Симеона. Тогава баба Лалка посмѫнка нещо под нос, но се разбра само, за Монка да не бѫрзали . . . Това позачуди бабините Лалкини синове, та подсториха те Монка, да разпита майка си. Но баба Лелка не се издаде: тя вече отдавна дѫрливо криеше своите майчински грижи. Каза тя тогаз Монку само, защо се не наканял да отскочи той в Габрово, при майка, под бащина стреха, че да навидял и свои . . . А после, през зимата в Габрово, баба Лалка често ревниво прилепяше очилата си о прозореца кѫм поп Николова чардак. Там беше развяла поли тѫнкоснагата дядова попова Раиничка, с дѫлгите до пети копринени руси коси. Неи баба Лалка бе щипала бузичките още пеленаче на майчина нянка; шекер ѝ бе давала,

кога тая заходи с голяма плочка на училището; радвала ѝ се беше по своему, когато тя поникна като тополка. И лани, когато Александжр свари да си дойде по-ранко в Габрово, че води майка си на Петров-ден по училищата, баба Лалка чу, как захвалиха хубавата Райничка, че свжршила училището най-пжрва. Ето, сякаш от това още на часа нещо като лжч небесна озари жежкото майчино сжрце на старата жена; оживя ѝ на душата: да не пропусне дядовата попова Райничка в чужда полуга! Тя беше расла пред самите бабини Лалкини очи, та си е познаваше тя, знаеше, ще се рекло, и какво крие под ноктете си. А мислеше още старата жена, защо пжк да се не сроди и с дяда поп Никола, когото на времето неин Хаджи Гунчо беше избрал да запопят за тяхната черква . . . — Та тази беше бабината Лалкина тайна, която тя не щя да обади на Монка лани в Казанлжк. Зер неи, бедната, многажди душата бе озарявана от такива грижи, та проумяла беше хубаве тя, че младото се лжже с очи — не с думи. И джпго вжздиша зимжс, длжжко се влачи с тая си мечта старата жена. И напокон — пролетеска бе, по Велик-ден, когато си купи нови очила — реши се баба Лалка, зима еднжж написаното от сина си Минча писмо и под него писа саморжчно до Монка в Шумен — много здрави му писа и още: — „изгледала сжм ти мома“, му драсна, „ама такжва хубавелка, че свети. Накани се само и отскочи да я видиш“ . . .

. . . Трябаше баба Лалка да не бжрза, или поне да не беше се издавала. Ето от това ѝ бяха залисата и тревогите, които ѝ гонеха сжня и нощес.

Старата жена намусено дигна сега глава. По прозорците бе заиграла утрена дрезгавина. „Само да му не сваря свадбата, че да види той“ — си каза тя. След Великден Монко, ни от тук ни от там, бе писал майци си — да го не виняла маминка му, той вече се бил нещо полжгал в Шумен . . . Ни от тук, ни от там беше това писмо от Монка; баба Лалка не повтори дори да го прочете. И защо да го чете? Да го не виняла маминка му, — дотрябало ѝ да го вини! Чева тя, кзто му е изглеждала дядовата попова

мизника, за себе я е изглеждала . . . Ха, да прави сега що ще, като не слуша майка си! — Така беше отсекла баба Лалка и не искаше да знае за него. Но не мина с неделя, а ето че той я почете с годежни дарове, пък в тях и един голям портрет на годеницата . . . Баба Лалка нямаше и да погледне дори даровете, но чудничко бе то — момичето в портрета: да е младичка, — не е; да сочи къщовница, — не сочи; а все пак взря се само еднаж баба Лалка в него, а то полъгва окото и гаче удря о земи дядовата попова Райна . . . изглежда една изпъчена, горделивка някаква, сякаш големска дъщеря! Два дни се осуква баба Лалка около дарозете тогаз и — не ѝ са за приемане, не . . . Пък сърцето ѝ се свило, грозно ѝ е нещо. Най-после почна да се убоява от себе си старата жена: чувствуваше, че досущ ѝ отстива от сърце той — Монко . . . И накани се, взе портрета на годеницата, че отиде на светло, за да го гледа . . . Ала гледаше го уж, пък то не че го гледаше, ами само ѝ се пилееше умът . . . И току изтърва портрета от ръка, па насмал щеше пак да дигне очи към дядова попов чардак, но докривя ѝ страшно, наведе глава . . . След малко тя, вкиснала по своему, извика от дюкяна първенеца си Минча и го накара да подстори оня, Тотя в Шумен, да прави, да струва, да не даде на Монка да дига сватба преди Петровден. Защо да бързат? — Нека Александър си свърши учителството и тази година, та да си се прибере в Габрово, че баба Лалка ще види там . . . .
. . . . . .

Ето от всичко туй се беше свързало онова, което през вчерашния ден скърши страшно старата жена, а тази нощ ѝ не даде досущ да спи, и я дигна сега тъй рано да се готви нетърпеливо за път.

Смятката на баба Лалка не се беше прсрещнала. Тотю писа от Шумен, че като толкова иска маминка им, то и Монко няма да прави свадба преди Петровден. Всички се досещаха за плана на баба Лалка, — знаеха си я, тя и сама не криеше, но — Александър се забави и си дойде едвам на понеделника след Петровден. А на заранта във вторник се получи писмо от Монка . . .

Това бѣше вчера заран. Писмото бе саморѫчно от Монка и годеницата му. То бе пратено направо до баба Лалка и затова тряба да бѣше особено. Тя си тури очилата и го отвори с треперящи рѫце, а сна ѧ йМинчовица надзѫрна през рамото ѝ. И зачетоха двете жени, без да полозират какво да е; зачетоха те ред един, два . . . хи, имаше нещо непроумливо! — Щели да тръгнат, щом се венчеят, щели да слязат право в Габрово и, ако маминка им била здравичка, щели да я вземат, че да идат заедно на монастиря и там да престоят все заедно.

— Ама тук ли да им е сватбата? — попита баба Лалка обѫркано снаха си.

— Как, мале — в Шумен! Я чети . . .

И дочетоха... Сватбата им щяла да стане ето в неделя, а в понеделник щели да потеглят за Габрово, та ако маминка им се чувствувала добре, нека се приготви още от сега, за да идат на монастиря. Те знаели — тя, годеничката, знаяла, Симеончо ѝ разправял все за нея, — че маминка им била много добра, та още от сега ѝ целувала и двете бузи. Те знаели, че като имат нейната благословия, ще имат и божата, та — нека си ги мислела тя, че са паднали на колене пред нея и че ѝ целуват рѫцете.

Четоха баба Лалка и снаха ѝ, дочетоха, а . . .

А на сватба . . . защо не канеха те меминка си на сватба?!

. . . Както се размѫща вода преди да заври, та пуща мехурчета, така се нещо размѫти вчера и душата на баба Лалка: на няколко места по студената ѝ снага бликна дваж по-студена пот. И замижа тя, рѫцете ѝ отпаднаха, ледено безсилие се разля по грохналата ѝ снага . . .

Едвам после, след длъжки минути, по набръчканото лице на старата жена грейна тихо умиление — душата ѝ се сякаш поозари от нещо.

— Гледат да ме залъжат, зам да не се наканя, — преписли тя смѫтно; — е, право е, пѫтя може да ме окърши зер стара сѫм вече, а чеда ми сѫ, милеят ме . . .

Но не след много лицето на бедната жена пак потъмня.— „Те ме само заплашват“, — помисли тя. „Нима ще си оставят драгостите и току след сватба ще дойдат при мене, да идем на манастиря в пустия... И защо ще идват... няма защо да идват!“ — отсече тя.

И на обед баба Лалка не излезе на трапезата. Оборика чело и първенецът й Минчо, и снаха й, която от двайсет години пристойваше баби Лалки в къщи, а обори чело и младия двадесетипет годишен Александър, който инак бе весел и закачлив.

Но след обед баба Лалка не стоя; с мартенска усмивка на устни излезе тя на чардака, където снаха й си пощеше дългокосото момиченце, а двамата братя пияха кафе. Седна баба Лалка, постоя, па рече:

— Иди баре ти, бре Минчо, че на, аз вече не мога.

Минчо дигна побелялата си глава, изгърна към майка си своето обтегнато мургаво лице и я загледа изненадан. От много години Минчо Хаджи Гунчев на беше излизал из Габрово. Той някога назършзаше Робърт-колежкото училище в Цариград, когато се дигна руско-турската война, та баща му се обърка. Тогава Минчо махна ръка на всичко и един ден пресрещна майка си на парахода, с който баба Лалка досущ ненадейно се бе озовала, мимо страшното размирие, в Цариград. Той се подложи на майчината си команда, размогаха те татка си от обърканите сметки, вземаха го, па през една нощ отпътуваха за винаги към Габрово. Когато не след много чугния Хаджи Гунчо не преживя разсипването си, та слезна в гроба, то Минчо му зае мястото в дома. И под командата пак на юначната баба Лалка ето през двайсет години той работи и настани всичките си братя, като свои чеда, та сега едвам-едвам се крепеше със своя манифактурски дюген.

— Иди ами... ти им си за баща, — усили подканзаниятa си сега баба Лалка.

— Защо бе, мамо, нали пишат, че те сами ще дойдат, — отвърна Минчо.

— Лежи ти на това ухо, — изкриви баба Лалка трепеливи устни и се усмихна; — то тъй се само приказва. Чеза ще си оставят току след сватба драгостите...

Старите мжж и жена слисано наведоха глави, а Александжр изблещи очи.

— Какво? Няма да дойдат ли? — зина той.

Баба Лалка, горда с ума си, погледна хитро своя глупавжк син и му се усмихна, като да му казваше: „За колко ме купуват те мене сжс своите залжгалки“?

— Да прощаваш! изви троснато врат Александжр и готов беше да каже: „я стани, бе мале, да им се изтжрсим!“

Но батю му го спре с очи.

— Ще дойдат, мале, щат, — рече тоя; — сега е тжй обичая: след сватба младите пжтуват.

Баба Лалка го загледа малко нещо изкриво, смжнка пак под нос: „лежте вий на това ухо“ и си отиде в стаята. Тук тя се сложи на миндеря, после пак стана, дирεше сякаш да пригоди нейде снагата си . . . и най-после повлече я пак навжн. Би излязла на софата, слязла би и на двора, — защо да не слезе? Току . . .

Баба Лалка не си вярваше. До там ли е пжк отпаднала, Боже — Господи! Ни Минчо, ни снаха ѝ, нито дори Александжр, никой не обелваше зжб, да ѝ каже: „Че стани бе мале . . . ти си още здрава . . . стани, та иди“!

Те нека ѝ само кажеха това! А инак чева баба Лалка не знаеше, колко е вече стара; тя сама им би казала, че минало ѝ е вече, не е вече тя за пжт . . . Защо да го крие? Тя това си казваше и сама, току . . . защо я баре не подканят, нека я подканеха . . . толкос ли е вече отпаднала!

. . . . . .

Това беше вчера по обед. Баба Лалка не излезе от стаята си до вечерта. Когато слжнцето залязваше, тя се беше свила на софата до крайния прозорец в стаята си и замижа. Така я свариха слжнчевите лжчи по залез и досущ ѝ склопиха сухите клепачи. Но по едно време тя почна да гледа през тях: виждаше хубаво, как слжнцето залязва . . . полека, старешки залязва и . . .

И изеднаж настана ужасен мрак. Това се видя на баба Лалка тжй страшно, че тя се разтрепера. После, обаче, тя премисли, че е мржкнало, та се успокои и дори се мжчеше

да задреме, но не можеше, защото щипеха и смждяха клепачите ѝ.

Най-после тя чу, — вратите скржцнаха и влезе . . . Сандю ще е, кой друг. Баба Лалка би си разкрила очите, но нали беше тжмно, пжк и тежаха ѝ клепачите, та тя само заслуша. Сандю пристжпваше, ето го, седна при нея, пое ѝ ржцете. Какжв ѝ е кротжк той, весел и кубавелек! Баба Лалка запжпри клепачите си, — иска да се втренчи, макар и в мрака, че да види милото си мизинче. А Сандю така някак ѝ застика ржцете, та и баба Лалка се посепна; — пжпреше тя клепачите си, но не можеше да ги разкрие, — лжчите на залезващето слжнце се бяха остро впили в тях. И баба Лалка още по се сепна, като сжзна, че то не ще е мржкнало; разтрепера се бедната, заклати глава и . . .

И заджрпа се, теглеше се назад от тази тежчина над очите си, назад от дневния светлик, който ѝ гореше зрението, плашеше ѝ вече душата, свиваше ѝ сжрцето.

Сандю настржхна; развжлнуван и плах сред самотата в мжчната тази минута, той запжпли с пржсти по ржцете и раменете на своята майка и пригжрна я просжлзен . . .

Тук вече с последно усилие разлепи баба Лалка сковаките си от слжнцето слаби клепачи, алчно и лудо загледа, па видя — видя милата си последна рожба, разтрепера се, отпусна се на гжрдите му и проплака без сжлзи . . .

— А бе, мале, че да си по-добре, аз сам ще ти кажа, да идем, — бжблеше Александжр и я милваше.

— Рекох, че ослепявам, — отвжрна баба Лалка глухо.

— Ами . . . нищо ти не е. Само си нещо слаба от няколко дни, — успокояваше я Александжр: да си малко по-добре, бихме още утре тржгнали . . .

Баба Лалка зачудено дигна очи и впи слаб поглед в светлите очи на сина си. Тоя се изчерви. На Сандя много се щеше, да е на батювата си сватба в Шумен! Но опомни се той сега и смжнка:

— Ама те ще дойдат, бе мале.

Баба Лалка нищо не отвжрна. Поржча само да ѝ сварят едно кафе.

И пѫшкà тя после, докат сложиха на чардака да вечерят. Слушаше от стаята си баба Лалка, как снаха ѝ шета и . . . и току заигра жилката ѝ под лажичките! — Ето, така се случи то: дигна се старата жена, та сѫщо се разшета, запѫибира . . . Хе, ще вѫрви тя утре на Шумен, никого не слуша! А Сандю ще дойде с нея, — какво ще: — чева ѝ много остава още да живее, та да я не слушаг? . . .

— Минчо, сине, аз сметнах — казала бе баба Лалка снощи, като излезе при трапезата, на чердака, — ти . . . ще ми пуснеш Сандя да ме заведе той в Шумен!

Минчо се заекна, жена му изкриви устни на усмивка, а Александѫр зина. И после, на вечеѫята Минчо кривеше глава, а младия лудетин Сандю току пляскаше длани и разчекнал си бе устата да се смее, че „Дядо им Цанков“, — както преплясваше той маминка си, — „щял да излезе пак на политическото поле“ . . . . . .

. . . . . .

Така беше снощи. А сега петлите прегракнаха, — деня настѫпваше. Но тѫмно бе още в бабината Лалкина стая, тѫмно бе и в целия стар Хаджи Гунчев дом, прилепен о хѫлма току под гората.

Баба Лалка излезе из стаята. С верни, но тежки стѫпки, тя прекоси софата и бутна една врата от ляво, та влезе в стая, която гледаше над самата Янтра. Едвам тук старата жена посегна с опитна ръка, драсна кибрит и запали лампата, която стоеше над масичка до креват. Бавно се разля светлинката по тѫмната вѫздѫлга стая. Край празната стена се дигаше до тавана черен оряхов шкаф, пълен с книги, трупани, навярно, през трийсетте ученически години на бабините Лалкини синове. А на кревата край другата стена лежеше гърбом снажен 25 годишен левент с извито склюнчени вежди и с рошави, неулегнали още мустаци.

Баба Лалка сложи ръка на гладко избръснатата му буза и каза с продрян глас:

— Хайде, Сандю, да станеш.

Момѫка сепнатичко подигна глава, премигна после, зачеса си носа и окѫрши плещи.

— Ти я не си спала я, — сложи той ржка на майчиното си рамо.

И загледа я дяволит сжс светлите си очи. Но старата го не гледаше в лицето, — тя си беше пропиляла погледа унесенко по снагата му.

— Да не е рано, мале? — стана Алекса нджр.

— Рано то: петлите прегракнаха! — сложи се баба Лалка на стол и заседя като мумия.

Момжка преви гжвкава млада снага, навлече си панталоните, закжрши после костите на широките си плещи и си преметна коланите. А старата го гледаше, видеше да играят тия мишчести членове, да се кжршат тия широки кости, тжй гладки, гжвкави, силни... Гледаше тя, а хилядите бржчки около очите ѝ замираха, наведените над космата ѝ вече устна протжнели ноздри не се подуваха, проточената ѝ под острата челюст гуша се сплескваше и покой, мирно безсилие, сжнливост — това едничко бликаше сега на лицето ѝ из неведомите радости на майчиното сжрце.

II.

Сжн в колата.

Зората трептеше над Градището. Тясното небе над Габровската клисура се издигаше високо. Наведените над Янтра кжщи разтваряха старинните си прозорци, а из шубраците над тях, под скалите, славеите допяваха кжршните песни на своите утренни радости, примамки, любов.

По каменистите улици профуча файтон и след малко се озова сред море от зеленина.

Баба Лалка лежеше на три пухови вжзглавки вжв файтона, мижешком гледаше, как около ѝ целия свят хвжрчи, и стягаше ѝ се сжрцето, жилката под лжжичките ѝ потржпнуваше — ето, повлече я смжтно щение: старата ѝ душа пржпна да скочи навжн, че да се простре и да потжне в крилатата зеленина, която хвжрчаше край файтона...

Лжкатеще пжтя, Янтра се губеще из скалите, конете тупаха нозе, файтона се огжваше като великденска люлка и — раменете на баба Лалка все по-отпадаха, главата ѝ дотежаваше . . . Накрай тя си я отпусна на пуховата вжзглавка, клепачите ѝ натегнаха и се слепиха.

Александжр, седнал бодро срещу майка си, втренчи се в свитото ѝ лице и се ухили.

Файтона прекоси през джрвено мостче, то изгжрмя под копитата на конете, та напомни гжрмеж на топове издалеч. Баба Лалка се сепна, поклати плахо глава . . .

Поклати тя плахо глава и пак я отпусна, па втжна в бил или не бил сжн . . . и мил, и мжчителен сжн!

. . . Забжрзала, тжрчи Хаджи-Гунчевица. Поразници, топовете вече и от тук се чуват, а те пуснали чарковете, хем и деветдесете. Ако им е дала тя снощи таквази команда, отзаранка не са ли чули, и децата го вече знаят: — битката на Плевен станала много страшна, а голяма войска идела и от Цариград, много щяло да се разбжрка! — Разпжхтяла се властната чорбаджийка, сили се да извика от далеч на хората си, но не може, защото я срам побило, че се видяла запретната до глезените . . . Но нека си речали хората за нея, каквото щат: — тя ще им викне тем, хаирсжзите: зер какво са се разбжрзали в това размирно време — да спрат чарковете, да заключат долапите, че да ѝ дадат всичките ключове и да се запиляват!

— „Не се залисвай, кузум“ — като да ѝ е заговорил отстрани кадията; — „нашият аянин слязжл в Балкапан, та там чул и отжрчал да види чорбаджията в хюкюмата . . . И го видял — запрян е!“

Прерязва се сжрцето на Хаджи-Гунчевица, като с нож. „Чева е човек убил“, мисли тя; „да го вземат в ржка, да го джржат в тжмница . . . сякаш не виждат, какво е размирно време“.

— „Ха, кжзжм, тапии ли, пари ли, обици и пржстени ли, стока ли“, — говори ѝ пак бащински кадията; — „сжбери какво от гдето можеш и тичай в Стамбол, че да посрещнете“.

— „Боже, че как да посрещнем“, мисли Хаджи Гунчевица; „то да туриш сега в работата си не 9,000 лири, като

нас, ами биле и 99,000, пак ще ги разпилееш и не можеш посрещна ни мангѫр".

— „За друго гайле не бери", — дума ѝ кадията — „девлетѫт е видял добро от стопанина ти: и заптие ще ти дам, и пѫт ще ти сторя".

И забѫрзала Хаджи-Гунчевица за у дома си уж, пѫк то тя си е била в стаята, заптието я чакал долу, тя трябва само чевръсто да се облече. Вземала тя и тапиите, и майчините си нанизи, и своите наполеондори и гривни — всичко вземала, а затаила се е нещо и мисли; ще отѫрчи от тук в Севлиево, че в Ловеч, че пак назад, в Дряново: по там е вред познат той, нейния стопанин Хаджи Гунчо, и Бог ще им отплати тем, ако те сега не скочат да го отѫмнат от ръце...

Затаила се Хаджи-Гунчевица, мѫчи се уж да спомни имената на еснафа хора по Севлиево, Ловеч, Дряново, а пѫк ръцете ѝ сноват в санджка, дирят онова... уж знае какво, пѫк го е забравила... ха, светват ѝ очите, сѫрцето ѝ забива — тя вече знае, брѫква в-дѫн санджка и изважда — кадифяна кутийка. Пръстите ѝ треперят, като на треска: отмахва тя позлатената кукичка на кутийката, отхвѫрква ѝ капачето, те блесват... два големи, като металичета, елмази, светли като звезди, бистри като роса, с по шест мѫнички капки наоколо и с по три навѫрвени отдолу... Като тия елмазени обици на Хаджи-Гунчевица други в Габрово не са виждани! — Бѫрза уж тя, а пѫк ей, приковали ѝ се очите в тия елмази... премаля ѝ, бликват ѝ сѫлзи... И заплаква сега Хаджи-Гунчевица над своите елмази, заплаква и мисли, че не е тѫй плакала никоги в живота си.

Упоила се в сѫлзи Хаджи-Гунчевица над скѫпите си обици, а в ума ѝ билото се премята. Зер, сѫвсем дете беше тя, като несвястна невеста, и горко бе плакала, когато пристѫпи мѫжов праг, а после, колчим той посегнеше кѫм нея, трепереше му тя, като треперушка, боеше му се от незнаен страх. Глупеж, глупеж бе тя тогиз, не знаеше нищо и нищо не проумяваше от света. А после... след пѫрвата зима, когато го тя чакаше в ранна пролет да се вѫрне от Цариград... ех, нощи мили, блянове неписани! Не се тя

посвени, когато дойде часа, не се вече убоя, когато го зжрна, ами остави му се сжс замжглени очи, пжк и пропжпли сржце, нерешително го замилва по бузите, по врата, а после... после се забрави, разпетли му сама ризата на шия, вдетинено втикна личицето си в пазвата му и галено намести меките си бузи по месната му и вжлнести гжрди... Така си бе тя бленувала в джлгите зимни нощи, така беше мечтала, когато го чакаше! А той едвам тогаз сякаш я опозна, че скочи — трябва да беше забравил нещо — скочи, отжрча до голямата си чанта и скоро се повжрна, та цвржкна до гушката й неусетно — ето, тази кадифяна кутийка! Отвори се тя и я озари, омая, опи с тия елмази! — Премята се така някогашното в паметта на Хаджи-Гунчевица сега, а застискала си тя с отровено сжрце елмазите и облива ги с сжлзи уж, а сладко й е на сжрцето, мило й е... Гя му на скут кацаше като птичка тогава; детски по часове се гледаше в огледалото с обиците на уши и отжрчваше при него, коленичеше до миндеря играеше си сжс снопа сребжрни минцове, прехвжрлени през шията му и сжбрани в пояса о златния му часовник; пжплеше с ржце по цялата му снага, засукваше му черните мустаци, хилеше му се, омилкваше му се и безпаметно впиваше устни в неговите... Караше го после прав да става и гиздеше го, прежддаше гжнка по гжнка диплите на джнестите му потури, пояса му разперяше до гжрди — кесията на една страна, часовника на друга, — феса му одухваше с алени устни, пюскюла му разреждаше с тжнки пржсти, па дигнеше десница, разрошевеше сигно едвам видимия му под феса черен перчем, че — впиеше поглед вжв вжгленните му очи, гледаше го и потржпнуваше, а лявата й ржка попжлзеше, ужка яката му оправя и... току изеднаж пржпнеше, та обвиеше ржце о шията му и се отпуснеше цяла — нежна, гореща — на мжжките му гжрди... отпуснеше се без джх, като слисана, магиосана...

Не, Хаджи Гунчеваца сега вече се е забразила; тя планини ще прескочи, морета ще преплава и ще намери своя стопанин, ще го отнеме от ржце, па било че е и на край света!

Тя в неговата стройна мжжка снага беше всичко изпитала, вкусила, разбрала!

Като ранена тигрица се е сепнала Хаджи Гунчевица и скача . . .

Скочила уж тя, а пред нея се заредили пелени и в тях гугукат . . . те, дечицата ѝ! И всички се пеленачета! Но това не я очудва: — гаукат и плачат те — милите ѝ, всички от сѫрце откѫснати . . . плачат, плачат, а сѫлзите им са сладки, смуче ги от очите им тя, па ей доспало ѝ се и неи, мѫчи се да се намести сред тях... залюлява ги в прегрѫдките си — всичките вкупом, па се люлее и сама . . . . . .

. . . . . .

Файтона се люшкаше леко по стрѫмния пѫт кѫм Цареваливада, та залюляваше опряната о вѫзглавницата бабина Лалкина глава. А сѫлзите ѝ от сѫрдечния сѫн се прецеждаха през слепените ѝ очи и обливаха восчаните ѝ набрѫчкани страни.

Сандо се беше навел и стискаше майци си вкочанелите рѫце. Той се хилеше, като да четеше през нейните прозрачни клепачи виденията ѝ. А тя — раздрусвана от файтона все по-силно, пѫк и стискана за рѫце от сина си — омога нишките на видението си. През един момент насмалко щеше да се сѫбуди, но не можи да разкрие слепените си клепачи, та се смути, но после я обзе страх и — изтрѫпна, като уж се досети, че била пак на вампора по морето на пѫт за Цариград, та от това ѝ тежи така на очите, както е и с бейката, която лежи до нозете ѝ; тя сѫщо не може да си отвори очите . . . Дано се Бог смили и над нея, над бейката, че с коя друга ще намери тя, Хаджи Ганчевица, своя стопанин там, в Цариград . . . Боже, само да го намери!

. . . Ѫглеца на бабиното Лалкино дясно око прогледа, та плахо спули тя изеднаж и двете си очи: — стопанина си да намери! . . . Че нали се той помина! Нали и костите му измиха! . . .

— „Помилуй ме, Света Богородичке! Света Петка и Света Мина, помилуй ме!“ — зашепна спасителна молитва изплашената от сѫня си стара жена, и насили да дигне рѫка да се прекрѫсти, но . . .

Но Алексан жр ѝ стискаше рѫцете и плахо я опомняше.

А файтона се беше плѫзнал по гладкия пѫт и летеше сред пѫстѫр губер цветни ливади.

III.

Опашата звезда.

Нищо ѝ не беше на баба Лалка, — здрава и читава пропѫтува тя с файтона, а в железницата спа като горски овчар. И досущ беше забравила присѫнилия ѝ се лош сѫн по пѫтя за Царева-ливада. Само по-уморенко седеше сега на файтона от станцията до Шумен и рядко се наканваше да се поозѫрне, да погледа божиите чудеса на около: назад през могили се дигаше рида на Абоба с изправените камѫне, от ляво се пенеше поднебния конник на Каспичанскате скали, а напред, през разхѫлменото поле, се дигаше тѫмния стѫлб на Стара-планина. — Александѫр дѫржеше сянка и току се извиваше да гледа напред. Той беше телеграфирал на батювците си, и те не можеха да ги не посрещнат, но — никой още се не мяркаше по бялналия се далече пѫт. Младия момѫк беше нетѫрпелив: навремени смигаше той очи дяволито — „мирно“,— ще им викне: — „да живее шефѫт!“ . . .

Залутани по небе облачета превръщаха юлския слънчев пек на задушна мараня. Баба Лалка се потеше, а душата ѝ все по́ се притесняваше, па току я помами смѫтна грижа, повлече ѝ и ума, и сѫрцето назад, в Габрово: стаичката ѝ се замярка пред отмалелите ѝ очи; внучките и внучетата ѝ от Минча се заредиха в паметта ѝ . . . Заразмисли се старата женѫ, — това и онова е оставила неприбрано, пѫк то сѫня ѝ при Царева-ливада не ще е току тѫй, но дано я Бог по-скоро прибере, и не че ѝ е нещо в стариите: има си тя 10.000 гроша — те са там, в сандѫчето под леглото ѝ . . . ха, ключа дали . . .

— Мамо, ще те моля, — смути Сандю майка си, която беше задирила ключа от своето сандѫче: — подкани ги ма, да ме подпомогнат що-годе, че нали сѫм ти казвал, и аз си имам малко спестени, та да замина вече тази година — поне за София, ако не в странство,

— Ще им река, чедо, — отвѫрна му баба Лалка, като беше вече набарала в платнената си черна кесия малкото

ключе от санджчето: — току не чу ли ги есенеска, Сандю, не можало така, трябало да си навършиш учителството.

— Ами, не можало! Скъпят се, мале; за мен като е, скъпят се, че не люлея никому.

— Е, ти пак виж, синко, посложвай им се.

— Не мога, мамо! Аз си имам свои убеждения . . . Чуй ме, — то ти ще я свършиш! Искам да хванеш за яка бача Тотя: ние лани гонехме много зайци, та не хванахм ни един, — нали, маминке?

— А че той ги тях командири, бре Сандю! То да рече еднаж той, току на . . . Казвам ти, синко, да си имам аз, хич не ще ги моля, токо . . . пропиляла съм, чедо, и това, що имах за старини . . . Ей ме сега, останала съм на бача ти Минча. Да рече и той да се разболее . . .

Сандю я погледна и се усмихна дяволито. Но баба Лалка се не посвени, — чева пък смятка ще държи, какво е говорила преди две недели! Тя тогаз, — когато посрещаше Сандя — му каза наистина: да не мисли, ако му не помогнат батювците му, за да се изучи, тя си има свои десет хиляди гроша и тях ще му даде, — ней защо ѝ са, не ѝ трябват вече. Каза му тя наистина това тогаз, но то беше колкото да му се порадва, а инак нима баба Лалка би си дала скъ-таните за старини пари?

— Мамо, я! — скочи Александър.

Старата жена погледна и се позашемети; файтона се пусна по стръмния надолу път, а изотсреща по баир също слизаха десетина файтона. В дола между двете срещуположно стръмни криле на пътя се мяркаха кладенец с криво дърво от една страна, а от друга — сгърбушено турско ханче.

— Те съ, мамо! — зина Александър.

— Кои, бре?

— Те ма, батюви!

Баба Лалка дигна ръка над вежди дано различи нещо, но видя само черни точки, които се гонеха като псета, та се извиха и се начугулиха към ханчето, като пред мърша.

— Монко е, мамо, ей ги, идат! Монко е с годеницата си! — викна след малко Сандю, като развя с ръка бяла кърпица.

Баба Лалка се намуси, но все пак стана и загледа нетърпеливо.

Между файтоните пред ханчето гъмжеше мравуняк от мъже, жени и деца. Те обаче скоро изчезнаха — на пътя застанаха само троица: двама мъже и една жена.

— Не съ, бре, те, — каза баба Лалка, — я, още един е с тях.

Каза тя това и седна. И топлик ѝ бликна на душа: — позна тя тия, които е от сърце откъснала!

— Ха, батю Тотю е с тях, бе мале, не виждаш ли! — отсече Александър.

Но баба Лалка не вдигна вече глава; само все по́ се мръщеше. Защо? — Мигар сама знаеше!

Най-после файтона спря и потен, разпъхтян пълния Тотю — кървен, червенокос, прехвърлил 50-те — отърча и пое на ръце своята майка. А долу я чакаха Монко с годеницата си.

Баба Лалка беше замижала и мислеше за годеницата: — такваз си е, каквато е и на портрета: горда, големска дъщеря. Тъй, тъй, целуни ръка! Все е чест, па била си и най-първа мома в България, — все е чест да станеш Хаджи-Гунчевичина снаха!

А Симеончовата невеста не еднаж целуна баби Лалки ръка и най-после спря висока, стройна, накичена като пеперуда. Тогаз баба Лалка разкри очи, та тъща и снаха усмихнато се спогледаха; — поизкривиха си устните и за минутка нещо по женски се изпитаха с очи.

— — Ела, дъще, — каза после старата жена, наведе високата годеница и я целуна по челото.

Симеон свенливо, но и боязливо следеше изпитливата си майка. Тая застиска с пръсти бузите на годеницата, канеше се сякаш да я поплеска милаво, но лицето на пеперудката беше тъй меко,че бузичките ѝ се изгубиха под сухите пръсти на баба Лалка, та тя напипа само крехките кости на лицето ѝ. И не щя да я поплеска, ами само си протри дланите по нежната кожа и събра пръсти, че ощипа пуховата моминска гуша.

— Е, мале, обѫрни се сега и кѫм нас, де! — каза прегракналия от тлѫстина Тотю.

Баба Лалка се извѫрна и поразкри беззѫби уста кѫм двамата си сина.

— Ей ме, ей, — продѫвка драго тя, поклати после заканително глава на Симеона, а на Тотя каза: какво си, а? Гледаш ли си работата или . . .

— Ха, сега, — ухили се до уши Тотю, комуто беше драго, когато майка му го гадеше: — ти това остави, а я се обѫрни . . .

Баба Лалка нехйно се извѫрна и изведнаж бляснаха и замряха мѫничките ѝ очи: — иззад един файтон се показа и забѫрза куцук, куцук висок намрѫщен мѫж.

Това беше бабина Лалкин Драгни, — вестникаря; него вече тя три години не беше виждала. Той бѫрзаше сега кѫм нея и се мрѫщеше все по-развѫлнуван.

— Че засмей се! — хрипло промѫлви като на себе си баба Лалка, пристѫпвайки вече и сама кѫм него: „цял Св. Никола е, в ден му се и роди“, — мислаше тя; „все с това кораво сѫрце. Куцай, куцай сега, в сръбската война кой здрав, кой хитѫр, а той с три рани!“

— Мамичке! — притисна Драгни до гѫрди своята майка. Но тя не свари да му се порадва; през рамото му сѫзря, че из фейтоните се проточи . . .

Иззад файтоните бликна шарена чета от десетина малки и големи, наперени и светли момиченца й момченца, втурнаха се чорлави, палави, засмени и шумно обкръжиха баба си.

— Че порастнали . . . я, каква е порастнала, боже! — давеше се от драгости баба Лалка, и ето я, защипа по своему бузите божур на Драгневата Невянка — пѫрвата негова оцеляла рожба, която баба Лалка преди шестнадесет години беше сама извлякла на свят, като бе прогонило три хаирсѫзки баби, че от тогаз и Драгни се беше видял с деца, а и невестата му вече не добиваше тѫй мѫчно.

Зави сега баба Лалка ръка о шията на това божурцвете и залисано се заогледва сред купа палави деца, спряла като воденичарска квачка сред пиленца. А едвам тука поник-

наха пред нея, като изневидело, и две от снахите ѝ, — Драгневица и Николица. Децата запляскаха ржце, като да бяха скроили някаква игра на баба си.

— Ами кжде ти е мжжа, мари? — хилеше се баба Лалка на снахите си, като се заджрли на Николица, защото имаше зжб на нейния мжж: — слушаше го, че се е впуснал в това крамолно партизанство, водел хиляди селяни по себе си, та го избрали на голяма служба, ала невидяла се, партизанството е нещо, което може да изеде главата на човека.

— В града е ма, ще ни посрещне, — отвжрна тя и хитро се ухили на свекжрва си, като да ѝ думаше: — „джрли му се ти, нали е той големец, нали сжм и аз тжй големски облечена“!

— „Знам те аз тебе, каква си; ти го него подкокоросваш“, — мислеше баба Лалка, като ѝ клатеше заканително глава, и едноман милваше с ржце Миря — едно проточено на ржст момче с изнурено лице и с гимназистка шапка. Погледна го баба Лалка, па зина и хрипло заплаши снаха си:

— Мари, Мирю ми не харесва! Да го пазиш, че няма хаир от тебе! Аз сжм ги девет отгледала — мжже като планини, а ти . . .

Изкиска се годеницата, разсмя се и Монко, та баба Лалка се извжрна . . .

И се замая, слиса се бедната жена: сред навалица мжже, жени и деца, между които тя сега стоеше като орлица в рояк орлета, — сред тая навалица, пак като изневидело се беше явил сякаш самия баща орел — издигнал се над всички с бляскави еполети на плещести рамене, с осукани буйни вжси на скобелевска брада и сжс скобелевска шапка на глава — пет пржста широк червен ширит . . .

Снажният Атила бе това, бабина Лалкин юначина, който беше бягал ѝ престоя осем години в Русия, та там се беше и оженил. Баба Лалка го бе виждала преди две години, когато той си дойде от Русия. Той тогава свжрна нарочно при старата си майка в Габрово и от там прекоси Шипка, та отиде в София. Но тогаз баба Лалка му се беше някак

обояла, та не можи да му се порадва: той сочеше мълчелив такъв, държеше се изпъчен и говореше някак с по-други думи . . .

Сега обаче, щом баба Лалка дигна очи, Атила ѝ се тъй ухили, тъй милаво осука дебел и голям мустак, щото трепна от умиление старата жена, въздрадва се тя, позна сякаш тепърва рожбата си и защапа насреща му, затаи се после и смътно мислеше в драгостта си: „Мили... скъпи на майка... скрили ми се, излизат един по един само . . . зер боят се, да ме не въздрадват изеднажки, та . . .

А Атила се наведе и целуна майка си по двете разтреперени бузи, па я поведе към ханчето.

„Да не е пък довел жена си и децата си“, — премисли баба Лалка, кръв ѝ бликна на лице и му застиска ръцете. Тя не беше виждала неговите жена и деца, и когато мислеше за тях, наричаше ги „жена му“, „децата му“. Зимъс той ѝ беше писал, че се е вече наканил да ги доведе в България.

— Защо не си стояла, маминке, в къщи, — проговори Атила; — ние щяхме да дойдем там. Аз от тук ще сляза във Варна да посрещна децата — идат си вече от Русия, — та гласях с тях да ви намеря на нашия, Габровския, монастир.

Баби Лалки ледец сякаш се стопи в сърцето и с писклив глас тя зина: — Ама не съ ли тук?

Но гласа ѝ секна пак, спря тя и разтревожено отначало, а после дяволито почна да се накланя, да наднича, също като дете на нива, кога зърне лалугер.

— А бре... деца бре, — фъфлеше старата слисано залъгана; — че той е на . . .

— Кой ма? — хилеше се вече и Атила.

— Ха, крий ти, хитрувай: — Крум е, там хе, наднича!

Из вратата на ханчето, наистина, вдетино надзърташе и се теглеше мъжко лице.

— Ами, сторило ти се е! — гладеше си весело Атила дългата брада.

Но баба Лалка вече не слушаше, — тя крясна към Крума:

— Крий се ти, крий! Толкоз ви е аслъ мила майка ви! Дошъл тук, син доктор, а пък мене не искат да доведат!

Пред низкото ханче излезе тънък мъж, префинен сякаш парижанец, със сини очила и със слепени над устните мустачки. Той се либаво хилеше и розовите му устни откриваха два реда редки, чисти, но не твърде малки бисерни зъби. Свършил бе Крум по медицина и успял беше да се издигне до управител на държавната болница в Сливен.

— Ама затова пък и ти ни послуша я! — отвърна той глезено майци си.

— Ами, трябваше и да ви послушам. Да мълчиш, че знаеш ли . . . краката ме не държат вече, утре ще легна, и ще трънат тогаз хорски доктори да им пълня джобовете!

Дигна Крум кършен смях, застиска майчините си ръце и викаше:

— Пусти глад ще пука . . . пъй че глад ще пука по всички доктори, ако чакат на моята бабанка майчица!

— Тъй мисли ти! — ококори му се баба Лалка, но смеха на Крума се подзе иззад нея и се разля навън пръснато, като опашата звезда.

— Ура, да живее шефът! — олучи време, та крясна Сандю, подхванат от остри и меки плесканици на ръце.

Баба Лалка раздразнено се извърна и проточи врат.

— Да мълчиш, бре! Не видиш под носа си вече рукли паламарски . . . Бър-бър . . . знам аз — шиф-миф . . . знам аз какво думаш — невидяло ви се и партизанството!

Смеха кършно се изви пак навън, а изеднаж се подзе от нечии гласове и вътре, в кръчмата.

— Ха! — отвори баба Лалка широко уста, за да слуша; наистина, бре Круме, де ти е Димка, че и децата?

Старата жена се вдетиняваше. Тя се сниши, дано надзърне в кръчмата изпод мишцата на сина си, но той си сви ръката; майката се дърпаше насам-натам, ала Крум пъргаво заприщваше вратата . . .

— Чакай, искам да кажеш, — викаше и той; — то Димка, че и децата съ тук, току искам да кажеш, — ха, олучи: кого няма?

Баба Лалка се извѫрна, погледа шарената своя шумна челяд и смутена почна бѫрзо да мига с безресите си клепачи. А смѫлчаха се и всички.

— Е, нà . . . че то . . . ха, Никола го няма . . . неговото партизанство... пробѫрбори неуверено баба Лалка: — досещаше се, че ѝ липсва някой.

— Ти за Никола не мисли сега, — смееше се Крум; — виж някой хе, по-друг . . .

— А бре . . . че Минчо . . . Ех, деца, той ви е за баща на място, бре! Та що го не е тука сега, че да ви погледам всички . . . белки за последнйо е, — думаше баба Лалка и нарочно се разчувствува, но личеше, че то не ѝ е до Минча, друг още някой липсуваше, обаче омаяна беше бедната жена, гледаше като опиянена . . . И напокон дигна тя заблудено рамене. А закискаха пак пред нея малки и големи деца, заплескаха рѫце кѫм недосетливата си баба, че подзе се това и вѫтре в крѫчмата . . .

— Ах, вас... виж ги ти! — грейна изеднаж, като априлски ден, лицето на баба Лалка; — криете . . . то Асен ще е вѫтре, бре . . . с булчето си, ха? — и устреми се тя, иска да влезе, а сѫлзи ѝ премрежиха погледа, та безсилно се облегна тя о рѫката на Крума.

— Че що ми не кажете, бре Круме, — промѫлви после бедната; — нека дойде де . . . искам да си я видя . . . моята перпелешка . . .

Сред купа други деца в крѫчмата се изтѫпиха сега Асен с невестата си. Тая беше в положение — едвам пристѫпва. Но пак дигна рѫце кѫм свекѫрва си, пак се показа за „перпелешка“, както я наричаше баба Лалка, колчим зимас си спомняше, как я бе тя срещнала лани на сватбата си в Казанлѫк.

А баба Лалка, макар и отпаднала от радости, щом я зярна, щом се втренчи в напетненото ѝ вече лице, изеднаж напери рамене, проточи врат и — строго разкри очи, усмихна ѝ се — с оная галена усмивка, с която Исус Христос ще да е протегнал рѫка на давещия се апостол Павел . . . Сложи после коравата си длан о горещата буза на невестата и ѝ задума:

— Виж . . . а ти ми се не бой! Хич се не бой! — и като се огледа, додаде тихо на ухото ѝ: — аз като ти кажа нещичко, ти ще видиш, че всичко ще мине като на сън! . . . . . .

Когато не след много сърдитото юлско слънце се наведе към запад, баба Лалка поведе крак и една шумна опашата звезда се проточи из кръчмичката към файтоните, и се разтури, като жерави, кога да кацат: Баба Лалка взе при себе снаха си перпелешката, а насреща си тури румяната Невянка наред с Сандя и потегли. Тоя подигна глава, изгледа навърволените след тях файтони, че замаха шапка към всички:

— Аз съм адютанта . . . на шефа . . . да живее!

— Ще паднеш, бре лудо! Седни, бре! — задърпа го баба Лалка, а после сниши глас: „Ама аз сбърках: то трябаше да те туря при батя ти Атила, че да видим, щеше ли да гъкнеш“.

IV

Царство земно

Почваше сватба в големия салон на бирарийната фабрика при усойните шуменски „Кйошкове“ под „Крумовите врата“.

— Това е моята скъпа майчица, — ето я, господа! — повел беше Никола Хаджи Гунчев своята майка и я представяше на тайфата си — окръжния управител, кмета и двама депутати.

Това ставаше, когато слезлият от десетина файтони шарен свят нахлу в бирарийния салон.

Край дъсчения стобор в накиченото със зеленина дъно на салона бяха наредени две маси за гощавка. Край тях седяха вече няколко купчини челяди — семействата на двамата депутати и на градския кмет, който беше сега и важния тъст на младоженеца Симеон.

— Стара, безценна майко! — мълвеше Никола, като поведе своята стара майка към масите, а от умиление слъз-

лива влага играеше в очите му; — вижте, почитаеми госпожи и господа, — представи я той там; — тази златна женица е божие крило за всичкия този безброен свят!

Никола направи с ржка голям кржг зад себе си над множеството мжже, жени и деца. Ако тук би присжтствувал някой от политическите врагове на Никола Хаджи Гунчева и го видеше в това му синовно разслабление, строшил би с песник някоя маса, за да го провжзгласи „велзевул", защото той сега наистина досущ не мязаше на такжв, какжвто биваше, когато бораваше по избори.

— Както, почитаемо сжбрание, Нейно Величество Майката на вжзлюбления ни Господар, е за народа ни като Божие крило . . .

. . . Александжр се озжби като боднат и пришепна на батя си Атила: — „ха сега де . . . ето, мама е нещо поваче и от шеф!" — Атила не дослуша речта на Никола: мустаките му зашаваха, като у котарак кога си попари муцунката. Между туй куция Драгни сви лявото си рамо, издигна дясното, отпусна се вжрху петата на здравия си крак, смжнка нещо не за пред свят из големите си уста, па ококорил горната си устна, загледа край нос мустаките си. — Асен едничжк, като сжщински военен, извжрна на страни глава, сякаш за да покаже, че не е крив за политическите излияния на бача си Никола, па наведе се и попита либаво изнуреното си булче: „умори ли се, гжлжбче?

А баба Лалка не се знаеше, на небето ли е или на земята. Никола свжрши сладките си думи, Крум докторски се хилеше кжм двамината депутати, Симеон се зачерви, но това не личеше, а Тотю изпжчи и така изпжчената си от тлжстина снага, че пое майка си за ржка и я поведе — поведе я на главната маса край стената. Сред наредените столове там се дигаше нещо като трон. И на тоя трон покачиха баба Лалка, сложиха я и потжна тя до кржста . . .

Осемте бабини Лалкини синове заплескаха шумно ржце срещу тжй достойно поставената своя майка, па забравиха те различните си боравения по белия свят, отпуснаха

човешки сѫрца, вѫзрадваха се и — подзе се сватбата на Симеона.

От ляво и от дясно на баба Лалка седяха новите ѝ сват и сватя. Свата прислужваше тѫй покорно, тѫй ѝ поднасяше паничките в самите ѝ ръце, че баба Лалка се топеше и комай ѝ идеше да скочи от трона си. Но срещу нея седяха управителят и депутатите, които сѫщо прехвѫрляха каквото хубаво намираха кѫм баба Лалка. И тя кротуваше в тоя плян. Синовете ѝ от ляво и от дясно край масата от време на време премигваха ѝ, — хиляха се.

И — лееше се бирата. Но лееше се и винцето, защото не само баба Лалка се потрисаше от горчивото желто питие, ами потрисаха се от него и Асеновата зѫлва, и кметката, и депутатските жени.

При ослепителния блясѫк на електрическото осветление шумѫт около двете маси все по́ се усилваше. Мѫлчаха само баба Лалка от високото си меко кресло — нямаше тя кому да говори, любуваше се само на всички и на всичко — и още нейния Тотю, отпуснат на стол срещу нея до депутатите, натежнял и ленив от едене и пиене.

— Защо мѫлчиш? Всички говорят, — викна накрай баба Лалка кѫм мѫлчеливия си застарял вече син.

Той се надигна, за да я чуе, та обѫрна вниманието на всички и шумѫт около масите заглѫхна.

— Мило ми е, защо да не е тук и батю ти Минчо, — успя да викне баба Лалка на Тотя.

— Че защо го не доведе? — отвѫрна тоя.

— Ами, зер мене викахте, та да сѫм доведяла и него! — натѫрти баба Лалка, без да забележи, че всички се смѫлчаха и я слушаха.

Осемте братя зинаха.

— Как да не сме те викали, мале? — изчерви се Тотю.

— Да мѫлчиш, че като заговоря! — изкриви уста баба Лалка, ухилена до уши.

Мѫжете зашушукаха бѫрзо-бѫрзо на ляво и на дясно, — обесняваха, как е станало идването на баба Лалка.

— Че дете ли сѫм аз, та да ме лѫжете бре? — дигна вече яката глас баба Лалка, като я бе зачовѫркало да обади

на света, колко много я милеят нейните синове, как се грижат за стариниte ѝ, как гледат да се не отруди тя нещо от пѫт. — Та зер нали им сѫм майка, говореше тя; милеят стариниte ми, че седнали да ме лѫжат, зам да не трѫгна на пѫт: „ти си стой в Габрово“, зели та ми писали: „Симеон, щом се венчее, щом си свѫрши сватбата“, ми пишат: „ще си поведе булчето, че ще дойдат при теб и ще идете на монастиря да прекарате наедно“. Таквис залѫгалки, само за да не потегля сѫс стариниte си на пѫт!

Кѫршен смях заглуши дрезгавия глас на баба Лалка.

— Ама не сме те лѫгали, бе майко! — отвѫрна ѝ весело Тотю: — Симеон още утре щеше да трѫгне с невестата си за при теб . . .

— Гледай го сега . . . още и пред толкоз хора . . . Зере ще си остави момчето сватбата! . . За какво ме мислиш, бре Тотю, че като сѫм остаряла, чева сѫм . . .

Общ смях заглуши старата жена.

— А бе, стара майко, — намеси се тук изтѫнченият управител, за да отклони неизтѫнчените думи на баба Лалка; — че как стана тя тая — току изеднаж да се скараш с тоя си кротѫк син?

— Ами, скарала сѫм се, — ухили се нехайно баба Лалка; — гледам всички викат и говорят, пѫк той мѫлчи, че му продумах, а той . . .

— Нима не знаеш, мале, — каза дяволито Никола; — то батко Тотю говори другаде, — и посочи как се сипят с шепа лири при картоигране.

Оглушителен смях се дигна по цялата маса, а баба Лалка заканително поклати глава кѫм Тотя.

— Да го отучиш, бабо! — викаха през гѫрлест смях депутатите.

— Право да ви кажа, ваша милост, — проточи врат баба Лалка кѫм тях; — всичко му е от добро по-добро, току пуст опустял тоя . . . занаятеца му! — рече, дигна двете си ржце, па с палец и показалец сѫщо посочи, как се пилеят по комар на халос пари.

Масите се разлюляха наново от смях.

V

На предела

Има нещо в живота, което човешкото сърце чувствува, човешката душа догажда, но което бяга от човешкото внимание, крие се от човешките очи, не вдава се на човешката мисъл! Ето, тази кристална летна нощ под наведените стрехи из сврения в балканска усоя град, с тези стъклени вадички по улиците и с тая таинствена мрачева, като смъртта, с тия неуловими въздишки, като живота . . . нима тя, тази летна нощ, кристална като стъкло и упоителна като животворен дъх, нима тя не ни свива сърцата от влечение към нещо неизвестно, нима тя не ни смущава душите от догаждане на нещо неотгатаемо?

. . . Баба Лалка беше задрямала със свитичко сърце след сватбената веселба на Кйошковете. Тя лежеше в отдавна овдовялия широк семеен креват на Тотя. А вън, в обширния салон на Тотева дом — някогишния харемлик на Сеферин бея — бяха извлечени шест кревата и на тях хъркаха седемте братя. Из безбройните пък стаи от двете страни на салона се доземаха крехки въздишки и бъбления на деца в сън, откъслечни думи от блянувани още желания на момчета и девойчета, заекнато прекъсвани дъхове от незнайни трепети на ненасладени още от живота невести и майки.

Само баба Лалка дремеше най-глухо — доспиваше си съня, който бе къс като късия път на живота, що ѝ оставаше още да измине. Тя би се дори вече пробудила, но присънило ѝ се беше нещо, та се още мъчеше от това, дето е настанала голяма суша, че дори и Янтра е на секване, ето, едвам-едвам ромоли. Тежко ще е на сиромаси, тежко и горко; няма сега, като преди, милозливи богати; прибра ги Бог в царството си; истинали са сега хората помежду си и Боже наказание е туй, дето сушева година ще глад да докара, и неволи, и тегла . . . за да се сплашат всички, що съ Бога забравили . . . и на черква не ходят, и добрини не правят . . . за стари и старици не мислят . . . що съ оставени сами-саминки и

ржцете им не джржат, и нозете им ги не крепят, жедни са, а няма кой вода да им даде . . . — „Ех, Боже!“ — прошепна на просжница старата жена и се пробуди.

Из двора весело шуртеше Сеферин беева голям шадраван, та сега баба Лалка сепнато се вслуша, за да не би пжк наистина Янтра да е толкоз секнала, колкото ѝ се беше присжнило.

Но кжм веселото ромолене на водата се придаваха в нощната тишина и юнашките дишания из салона отвжн, та баба Лалка се опомни и се позадави, дорде се дигна из пуховите вжзглавници, в които беше потжнала.

Па се заседя благо старата жена, а в душата ѝ засноваха още по-благи грижи и желания.

То Симеон утре, като се венчее, наистина щял да разведе булчето си — не било лжжа. Е, нека: зер млади сж, на саме ще сж си по-добре — в глушини някжде . . . Хубаво е то, ех, сладко е! — А пжк Асеница, — тя ще добие, хем скоро. За това ще е тржгнала и майка ѝ с нея. Е, нека: майка е, милее си я. То и Асен я е довел тук, при Крума, че се бои — много му е мила. Никой си не гали булчето като него, ех, майчиното си сжрце носи! То Крум какво ли може тук, макар и доктор, току . . . ох, дано е Бог милостив!

Прекржсти се баба Лалка, слезе от кревата и пак се застоя.

То снощи Никола се начука хубаве и добре стори. че си отиде. Тия тук не послушаха майка си, извлякоха се снощи в тоя широк хамбар, па било и бейски дом, ама . . . не сж те научени тжй: де бащината им топла кжща в Габрово!

Баба Лалка се подигна на пети, открехна тихо вратата и се вслуша. Спяха и дишаха мжжете, като изполини.

„Спжт като кжпани“, — премисли баба Лалка; „ама са запалени от снощи, та,“ — пристжпи тя навжн, като притвори тихо вратата зад себе, както беше правила някога, когато преспиеше кресливо пеленаче, и защапа на пржсти кжм креватите. На пжрвите от тия лежеха Атила и Тотю, после идеха Драгни, Крум и Асен, а на последния спяха

пригѫрнати Симеон и Александѫр. Баба Лалка забара с длани по раменете на Атила. Майчиното сѫрце не можеше да сгреши: тя би го вред барала, без да го пробуди: не това ли е вѫршила през петдесет години! Долови тя крайчеца на юргана, притисна го под шията му отпред, после зад рамото му, отподир, и се понаведе. Да го погледа ли й се дощя? Кой знае. „Какѫв ми е юначина," си каза само и се изправи, потрѫгна кѫм Тотя, но се досети, отклони се кѫм прозорците, та подигна крайчеца от дебелите завеси.

Сноп лунен светлик хлуйна в салона и се усмихна дивната летна нощ в целия някогишен бейски дом.

Баба Лалка самодоволно си оправи скулуфите и пристѫпи до своя пѫлен Тотю. Тоя се беше хубаве завил и хѫркаше вѫзлеко. Той още от малѫк си не кусуреше на здравето ни на яве, ни на сѫне. Но все пак старата майка понатисна юргана около раменете му и отмина — при Драгня, тоя упорит вѫв всичко неин син. Той се беше прострял на грѫб, разметнал рѫце, разгѫрнал се, а юргана свил под осакатения си крак . . . „Човек, дето и на яве не хае от цял свят," — премисли баба Лалка; „хич, вѫв вестника си псувал и княза!" пришепна, но това й не попречи да изкриви устни на широка усмивка, когато се взря в лицето му и сѫпикаса, как играеха вѫзчерните мускули край гѫрбестия му нос. „Карай се ти, като че ли този свят на тебе ще остане!" — каза тя и измѫкна от под ногата му юргана, та го зави до брадата. След туй вече тя отмина при Крума. Този се беше завил като какавида, посѫбрал беше нозете си и спеше като някой момчурляк. „Уф, че за тебе ли, синко, беше доктор и джерафин да си!" — прострели кротко баба Лалка хрисимия си син, а после додаде: „Ама тя, оная там скопосница снаха . . . усойничка е цяла, — тя го такѫв смачка!" — И без да си оттегли лявата рѫка от вѫзглавницата му, тя се извѫрна и спря очи на Асеня. Той лежеше на рамо, но главата си беше сложил на теме: — пазеше и на сѫне да не омачка острозасуканите си капитански вѫси. „Гласѫт му се снощи не чу," премисли баба Лалка: „да не е офицерин, ще сочи по-кротѫк и от Крума. Ама даде Бог, че си намери женица по сѫрце . . ."

С ръка при Крума, с очи над Асена застоя се баба Лалка, а се беше уморила вече, та се поизпъчи и глухо изпъшка. За една само минута нощта като че настръхна: старата жена сякаш до сега бе действувала мижешком, та тепърва си отвори очите и се видя будна и забутана между заспалите си синове; стана ѝ мило, а и гузно сред тая нощна тишина; какво тя дирeше тука и как бе дошла, не беше ли тя ръководена сега от нещо своеволно, нещо което е вън от сърцето и душата ѝ; а и — защо тъкмо самичка беше тя тука, защо не можеше да е при нея сега и другаря ѝ, стопанина ѝ мил, чиито кости, когато ги изровиха на третата година, бяха тъй млечно чисти и тъй мили за душата ѝ... А те тогава хич не плакаха над тия кости! Гледаха ги само плахо! Тя в плача си се беше задавила и дощяло ѝ се бе да им кресне, — да плачат! Девет рожби, а никое не плаче! . . . Баба Лалка се беше навъсила; несъзнателно дигна ръка, оправи си пак скулуфите и се огледа, па стана ѝ сякаш чудно, че това тук, тия мъже, бяха тъкмо те... И ето спяха сега, когато тя беше будна сред тях и тъй много ѝ трепереше сърцето. И не смисляха си те сега ни за баща си, ни за нея — своята будна и жива още майка. А как е тя бдяла над тях, колко много нощи е треперала над всяко едно от тях! Ето, тоя Атила, дето си беше изгорил очите с един ръждясал патрон и не можеше четиринадесет дни да прогледа . . .

Старата жена се заогледва огрижено, като за нещо щукнало из ума ѝ. Тя в същност дирeше да се опомни, да намери на кой креват беше Атила... И стана нещо: смутената майка настръхна, разтрепера се силно и плачливо, и чудно забързза — все на пръсти, но забързза до запъхтяване: сновеше като видение, като нощна сянка, — навеждаше се — мисляше, че се навежда над самите глави на синовете си — навеждаше се и се взря в клепачите на Атила, ясно видя черни петенца по тях — като някоги следите от барутя; вслуша се над Тотевите гърди, но не чу хъркане като онова, което чуваше през тримесечното му тежко боледуване, след което надебеля...

В незнайните си вѫлнения губеше се старата жена между креватите на спещите си синове — мѫже. И когато се спря над Драгня, който се беше пак отвил, тя уморено поколеба стѫпките си, хвана се о кревата, уплашено се взря в сина си и болно се сви сѫрцето ѝ, обхвана я сякаш гро-зота, като да беше той в опасност, и повлече се майката от горещ изблик — да го пригѫрне, цяла да го разгледа, да му попипа строшения крак . . . о, да го пригѫрне тѫй, както бе копняла, когато той беше на война. Да го пипа тѫй, както го бе пипала, когато той се вѫрна осакатен! . . . — Драгни спеше мѫжествен, студен! Всички спяха доволни, силни, мѫжествени!

Само нощта дишаше будна сѫс своята тайна!

И сред глухия нощен час се изтръгна из устата на бедната майка плачливо шепнене . . .

Никой не чу, никой не разбра — нито дори самата тя! Нещо се развѫрзваше в нейното сѫрце, някакѫв всесилен копнеж, който беше сам по себе разсѫдѫк, воля, живот, който бягаше от сѫзнанието, отминаваше паметта, а дире-ше само сѫрцето и смучеше жизнената влага на снагата.

. . . Когато след малко баба Лалка се наведе над Симеона и Александра и ги видя да спат пригѫрнати, сѫс сле-пени бузи, тя досущ несѫзнателно се подпря на лявата си ръка, сложена до рамото на Симеона, прехвѫрли дясната си зад гърба на Александра и почна безсилно да се при-влича о лицата им — навеждаше се и — замря, трепетно замря над самите им чела . . . Дали ги целуваше с очите си, с мърдането на устните си? Или ги галеше с майчиния си дъх, само с дъх, както някога, когато бяха пелиначета? Сърцето ѝ се набираше, душата ѝ треперяше, гърчеха се устните ѝ . . .

О, старост, колкото широка, толкова и безсилна! Няма да се разтреперят гърдите, няма да избуи кръвта и няма да бликнат жежки, поройни миротворящи сълзи!

Само глухо опиянение от лека, но широка, широка майчинска драгост просия най-после като жива лъч в душата на баба Лалка. То бе само една минутка: тя кротко сѫзна,

че е будна сега като много стара жена, като с единия крак в гроба, будна е сред синовете си, на които може да се радва колкото си ще, които може дори и да разбуди, без да ѝ се те разсърдят.

И съвсем спокойно — макар и драгостно опиянена — дигна тя десницата си, допря я до бузата на Александра, па от все сърце сви три пръста и триж пощипна . . . Александър се ухили още преди да се събуди, после разкри очи и — навярно, мисляше се още в Габрово, та там го буди пак майка му — измъкна си несъзнателно ръката от пригръдките на Симеона, па я обви о шията на майка си.

— Че чакайте бе! — изкимча сепнат изпод тях Симеон, та пробуди Асеня и Крума, който почти извика плахо, та също и Атила с Тотю дигнаха глави. Спеше още само Драгни.

Салона заглъхна като в очудване, а старата жена все по усилено дишаше.

— Седни де, мамо, какво ти е? — каза гласа на Симеона.

Дишането на старата се ускори и глухо потрепера майчина глас.

— Разбудих ви, чеда! — каза тя и се понесе разреден хленч, заглушван от синовни гърди — в прегръдките на Симеона.

Атила се изправи очуден, стана и Асен, Крум само седна на кревата си и простря нозе, а Тотю стоеше все още сънлив, с дигната от възглавница глава. Едничък Драгни още спеше и бръчките жлъчно играеха по вестникарското му лице.

Баба Лалка след малко въздъхна и каза с трепер-лив глас:

— Чеда . . . мили . . . де го татко ви, че да ви погледа!

И уни старата жена в глух, безсилен плач. А гласът ѝ се грабна от нощната тишина и се отнесе без трептение и без отглас.

— Ти, майко, ще дойдеш . . . при мен ще дойдеш! — звънна мек и жив гласа на Сандя, прегърна той маминка си и я загали.

Нощта дишаше тревожно сега.

— Сжбудих ви, — промжлви след минута баба Лалка и стана; — спете, сжбудих ви само. Хайде, спете си! — каза и пристжпи, ще си иде уж на леглото, а пое пак джх . . .

— Че остани тук, при нас, — промжлви Симеон.

— И тук . . . и тук и там . . . не сжм вече за тоя свят! — пришепна тя.

— Аз вече не заспивам! — скочи Сандю и плачливо изкимча: мамо, маминке, ела при мен!

— Глезено си! — замилва го майка му.

— Симеоне, иди при Асеня! — помоли батя си Сандю.

— Ха сега, — заджрли се благо баба Лалка, — вжрви си лягай там. Мога ли аз тука, студено е.

Сандю се смути, но скоро пржпна пак:

— Ха, при тебе пжк ще дойда, маминке!

— Ще дойдеш . . . вжрви си лягай!

— При тебе, маминке . . . ще дойда, на, ще дойда! милкаше се и я целуваше Сандю.

— Че мжничко ли си бре . . . ще те бозая ли! — помилва го и тя ухилена.

— Е, много ли пжк отдавна си ме сукала ма? Само преди двайсет и пет години!

— Вжрви си лягай . . . не ми наумявай, че . . . че какжвто беше пиклю! — изсмя се старата майка и си влезе в стаята. . . . . .

. . . . . .

VI.

На мжртва стража

Нищо добро не можеше да излезе от това! Не е хубаво то да се узнава от други, а ето Асеница се замжчи от преди обед, пжк се разнесе то по цялата махала. Че да беше само туй, ами и Асен отжрча като луд от казармата, едвам ли не изтласка всички и втурна се при самата родилка с едно досущ вчерашно момиче, което се било уж изучило да бабува.

— Ще урочасат хубавата невеста и ще я затрият! — думаше вече гласно баба Лалка.

Но нямаше тя кому да си надума. Син ѝ Тотю се не месеше в женски, — идваше си само за обед и вечеря, а днес го хич нема; Николови живееха далечко и не бяха още чули; Монко пък наистина след венчило отпътува с булката си; Атила вече беше във Варна, да посрещне децата си; Крум побъбра нещо с акушерката и се затвори в стаята си, дето прелистяше дебели някакви книги, а Александър — той беше отърчал пръв да обади на Асеня в казармата, и не се вече върна.

До прага на родилната стая седеше плахо угрижена белоликата и възпълничка майка на Асеница. Но баба Лалка сега отбягваше даже да се извърне към нея. До вчера тия две майки все намираха да си продумат кое що, но от преди обед, откак Асеница се замъчи, сякаш лисица им мина път. При първите родилни мъки край невестата се окумѝ като урисница същата ѝ майка. Тогава баба Лалка се застоя намусена. Но после, когато мъките се усилиха, майка и дъщеря поизгубиха ума, та се изтъпи баба Лалка. „Не бой ми се, мари дъще, ние не сме ли тука, мари!“ — викаше на родилката, а за майка ѝ мислеше: „нека пък излезе тя сега на вън. . . чева само тя е доживявала да види рожба от дъщеря.“ — „Нали е от дясно, дъще, момчано е“, — викаше на родилката; — „радвай му се и не бой се“. А за майка ѝ пак мислеше: „тя смята, че като ми е мен само снаха, не ми е дваж по чогълно на сърцето“ . . . — После чак, когато отърчаха Крум, Асен и акушерката, тогава двете майки трябваше да се съединят. И право, акушерката беше никаква: едвам двайсет годишна, вчера пръкнала, дребна, наперена, а пък намусена, с изкривени устни . . . Баба Лалка би се клела, че това е една от кол и въже скопосница, каквато не бива да се допуща дори до прага на почетни семейства! — „А бре Круме, че тая ли?“ — зина първа тя срещу сина си доктор, а след нея плахо се заемчи и сватята ѝ . . . Крум отряза кисело лице и към двете. — „Я да излезете вие сега от тука“, — каза им; — „пък ако имате давия, после щем я оправи!“ . . .

Баба Лалка сега стоеше на пруста, гледаше навжн и шепнеше си като отровена: „ще я урочасат и ще я затрият“.

Най-после зададе се Сандю — пристжпва несмяло, с проточен като щжркел врат. Баба Лалка го гледаше намусена и се готвеше сякаш да му се оплаче. Но тук вжздуха се продра от кржвен писжк из родилната стая. Изтржпна старата жена, а Сандю се смржзи на кжщните врати. И — чудно беше — угорчената баба се нахвжрли сега на нескромния си ерген син.

— Какво си се зазяпало, ха? — втурна се тя да го пжди. — Вслушал се без срама, като малжк! Да си се запилявал и да не си стжпвал днес в кжщи!

Сандю скжрши врат — излезе. А старата разджрлена пристжпи смяло до вратата при сватята си, наведе се, тури ухо на ключалката и се вслуша. Вжтре беше вече тихо. Младата акушерка шумеше с роклята си и после почна сякаш да се мие — никаквица, не бе я грях! Сви се сжрце баби Лалки, погледна предпазливо кжм сватята си — тая си беше стиснала с ржце главата и не гледаше, — па наведе се пак и загледа през ключалката с едно око. Джлго гледа тя жадно и стржвно. Какво виждаше, — сама не би могла да каже. Но когато най-после се извжрна и видя сватята, че я гледа с опулени очи, изби я студена пот . . . Сякаш всичко беше страшно — и това, дето едните бяха вжтре, а други вжн, и това, дето тя се взираше през ключалкате, а сватята ѝ я гледаше тжй опулена. И намржщи се баба Лалка, наведе отпжрвом очи, но после ѝ докривя толкоз много, че навири ядосано глава и си отиде в стаята.

На обед никой се не свжртя. Готвачката сложи баби Лалки в самата ѝ стая. Тя се опита да си похапне. „Да правят що щат — нека си гледам аз стариите. Те не ме искаха дори да идвам тук, та какво ще им се меся сега“, — разсжждаваше тя. Но все пак не можи да глжтне ни един залжк, ами си поржча кафе, изпи го, унесе се и едвам след време стана, взема кафяната чаша и сама я отнесе в кухнята. След туй вече тя вжзтежко, но все някак предпазливо, изви за в коридора кжм родилната стая и — и тук се спря, ястребски

устремена: на стола до вратата на родилната стая се чернееше шала на сватята ѝ, а нея самата я нямаше, влязла е вжтре! Баба Лалка се давеше от вжлнение; тя досущ машинално доближи вратата, вслуша се и тури ржка на мандалото, вече като жестоко онеправдана и ограбена . . . Вжтре омаломощената родилка пжшкаше едвам чуто, а оная — майка ѝ трябва да бе — вжздишаше и ѝ шепнеше нещо.

Ржката на баба Лалка безсилно отпадна от мандалото. А след минута тя се вече оттегли . . . Сякаш беше сега чужда на тия вжтре; отнели ѝ биха сякаш най-милото! И постоя като безпомощна сирота, после изеднаж се извжрна и с бжрзи стжпки свжрна при сина си — доктора.

— Отиде ли си оная, бре?

— Акушерката ли? — Отиде си. Ела де, мамо.

— Ами защо сте оставили бедната самичка?

— Как самичка, мале, — скочи Крум. — Асен и майка ѝ не сж ли при нея?

— Какво те разбират, — каза тихо баба Лалка и обидено се изтегли навжн.

— Че ела, бе мамо! — почуди се докторжт.

— Не ща да ви бжркам, каза отвжн баба Лалка, но после влезе вжтре, притвори вратата, и попита: „Ами . . . какво рече оная, тряба да не е дошло още време, ха?“

— На, седни, — положи я на стол Крум: — то е дошло времето, мамо; най-кжсно тази нощ ще се добие.

— Че как тжй тази нощ, бре синко? — седна баба Лалка и вжздржано се втренчи в сина си. — Оная ли го каза това?

— Какво ще казва оная, мамо, че нали . . .

— Да не си я пущал вече в кжщи, ти думам! — почнаха да посиняват устните на баба Лалка.

— Ех, маминке, каква си!

— Това ли ви е учението вас? Това е пжрво раждане, бре! А жената, слушах, приказва с майка си . . .

— Как приказва?

— Ей тжй, тя си попжшква, а оная ѝ бржтви . . .

— Е, попжшква си, мале, че то това ще е всичкото . . .

— Как това? — На мен ли ще го казваш ти? Какво знаете вие! . . . Хе, пѫрва рожба е . . . два-три дни ще пищи . . .

— Я се не трови, маминке; пѫрва било то, втора . . .

— Да мѫлчиш, като не знаеш! дигна се баба Лалка.

— Е, все знаем де, мале; нали сме пилели пари да се учим, — хвана Крум за рѫка майка си; — аз ѝ дадох сега такива хапчета, маминке, дето мѫката ѝ ще е само . . .

— Бре сине! — настрѫхна старата, сключи прѫстите на рѫцете си и се отпусна на стола в пълно отчаяние: — отровили сѫ я! затрили сѫ хубавата ми снаха!

— Какво, бе мамо!

— Да си се махнал от очите ми! — прострели майката сина си с избелени очи.

— Успокой се мале!

— Да се успокоя в гроба си аз! . . . На шия да ви е всичкия грях! — преви се баба Лалка и програкна. — Божке, света Богородичке, на трудна жена прахове дали! Аз . . .

Старата жена губеше самовладение. Тя цяла трепереше.

— Аз . . . пѫрва аз ще ви издам . . . и до бесило ще ви гоня. . . — каза и се отпусна в рѫцете на Крума, а продължаваше запенена да мѫлви: — „Ще гоня аз . . . тази гивиндия... на бесило ще я . . . Аз дванайсет сѫм ги добила . . . а тя вчера е . . . ни — ни една не е ни . . .“

След минута Крум трябаше да се забрави над майка си: нейното сѫрце биеше зле, — гѫрдите ѝ се подуваха и трепереха на попукване . . . . . .

. . . . . .

— Мене вече не ще ме . . . не ще ме бѫде, синко, — мѫлвеше едвам чуто баба Лалка, простряна на широкия креват в стаята си и оставена на саме сѫс Сандя.

Беше вече мрѫкнало. Глухо се доземаха издалеч писъците на родилката: — там бе мѫчния час. Асен беше избягал на коридора, дѫржеше се о рѫшетката на прозореца и си хапеше устните.

Баба Лалка нищо не чуеше; тя беше извила полуугаснали очи кѫм малкия си син и мѫлвеше сега:

— Виж сжня . . . виж как казва . . . сжнувах до Царева-лавада, че . . . отивам при татка ти . . . и сега . . . виж . . .

С глуха стжпка влезе в стаята Тотю. След него бжрзаше досущ тихо Никола, но стори място на Крума, та влезе последен.

Баба Лалка ги чу, но замижа под слабата сянка на мжжествените снаги, отразявани в мжждивия светлик на кандилцето при широкия иконостас. Никола — вече разплакан — коленичи до майка си и пое ѝ вкоченялата ржка.

Мжртва тишина се вжзцари в стаята, глухо беше сега и в целия дом.

И изеднаж нещо прониза нощта. Унилите лица на изправените до гаснящата майка мжже трепнаха. Но не отвжн сякаш бяха нещо дозели те, а като че из самите им души избликна топло смайване. След минута обаче ясно долетя из открехнатите врати — гласец, чист и тжнак, мек и жаден . . . Тжй се пронизва и скжршва кристалното нощно було заран от пжрвия гласец на ранната птичка; тжй се пронизва и скржшва товара на всяка сжвест от пжрвото добро човешко чувство; тжй се пронизва и скржшва кората на всяко сжрце от пжрвите струи на любовта — тжй, както се прониза и скжрши сега увисналото крило на смжртта от трепетния гласец на новороденото, толкоз плахо очаквано, тжй ненадейно дочакано!

Баба Лалка потржпна: спря се пред достигнатия праг на вечността, чу тоя последен отглас, последното свое ехо и дигна глава, погледна сякаш назад, век назад . . . и махна с ржка, костеливите ѝ пржсти отчаяно замжрдаха . . .

Тотю посегна — разтвори вратата. И хлуйна в стаята това, което пжлнеше коридора. Гау-а! — чудото на живота се разпукна и цжвна в стаята, както се разпуква и цжфва трендафил пред зора! Гау гау-а! — се залюле вжв вжздуха, заблжска се о тжмните прозорци, прониза ги и сякаш излетя навжн и изпжлни вселената . . .

Усмивка — макар мжртва — спря по восченото лице на гаснещата баба. Като облекчена пое тя джх за да вжзджхне, но . . .

Но избухна огжня на смжртта в гжрдите ѝ и страшно я сжтресе . . . . . .
. . . . . .

След малко Никола — грешен и плачлив — джржеше над майчиното си лице мжченическия образ на всеблагия Спасител, а из ржцете на Асеня висеше и гаукаше новия живот — изпращаше един преживян.

И стон на просжлзени зжлви и майки, на братя и сестри, на братовчеди и братовчедки изпжлни стаята и коридора до стжлбите навжн . . .

Баща и син

Из едно купе на пристигналия влак се показа височък, с женствено лице черноок младеж. Той беше в хубавки черни дрехи със закопчено до горé, хлабаво около тесните му гърди, кръсо палто; носеше дълга, вързана коса, покрита със сива шапка. Момчето се втренчи с уморен поглед в навалицата посрещачи и скоро беше в прегръдките на разплакана майка — низка, с болнаво блядо лице, но богатко облечена жена. При нея чакаше понамръщен, със строг и сух поглед висок човек — бащата. Той беше с вързлго мургаво лице, низко подстригана и вече прошарéна чéрна коса. Странна чертá придаваха на това строго лице големите черни очи, които се покриваха от вързини клепачи с редки ресни; те бяха студени, безжизнени, сякаш стъклени. Сега бащата беше стегнат в не нов, но чист редингóт и носеше корава шапка. Слезлия момък се обърна и към него — баща си, протегна му ръка, но не дигна очи да го погледне.

— Виж нà, какъв си се развалил, Коце! А тук ще ти прияе, — каза бащата сухо усмихнат. Той целуна нежната буза на сина си.

Коце, без да отпусне бащината си ръка, поé оставеното си на земя куфарче.

Пред гарата ги чакаше файтон, в който седяха две дългокоси момиченца. Те бяха сестричета на Коце и вече от дълго ги не сдържаше във файтона. Освен хубавото им облекло, всичко друго в тях откриваше естествена, обичлива простота. Най-после голямкото плясна ръце, викна. Коцю, който още не се беше сетил да запита за своите сестричета, сега отърча, захвърли куфарчето до файтонджия и със свет-

нало от пълна радост лице пригърна едното си сестриче, скочи после на файтона, та притегли при себе си и другото. Младия момък сдумя веднага да махне обтегнатостта при среща след дълга раздяла. Те скоро бъбреха за неща, които като да бяха се случили вчера, а не преди година. Дори и майката се увлече, намисаше се в това невинно бъбрене и все по се разливаше по блядото ѝ лице светла радост. Само бащата оставаше сух и мълчелив.

Файтона ги понесе из шумните улици.

Това беше семейството на Павлин Стаменков — един от коренните и заможни столични жители.

Освобождението завари Стаменкова бакалин, какъвто остана той и после. Само че бакалницата с време се преобрази: има сега и питейно отделение. Широкото от години празно място зад нея Стаменков купи и го превърна на хубава градина. На една ѝ край той уреди уличка за игра на кегли, та сега имаше редовни посетители — чиновници и немски работници. После, с течение на годините, незабелязано за съседи и роднини, Павлин Стаменков съгради в две лични места на столицата огромни къщи. Знаеше се, че Стаменков е нагърбен с множко товар от банката, но не беше скрито и това, че той притежава акции комай от всички акционерни дружества. Изобщо тия, които го познаваха, често си шушукаха за неговите сметки. Не че ги мислеха за объркани, наопаки, всеки, макар и без основание, беше наклонен да предполага, че на Стаменков се е паднало някога от нейде нещо и то нещо множко. А шушукаха си важно такивато, само защото на всички се чинеше, че той, Стаменков, сякаш сам търси да показва пред хората сметките си за объркани. Отначало Стаменков даваше ухо на всичко, което се говореше за него, но после вече не придирваше: — отдал се беше на сметките си и ставаше все по-строг, дори и към своите деца. Те бяха две момиченца и един син. Коце беше лани свършил гимназия и следваше сега в чужбина. Той беше от малък хилав, и пак лани се опря — искаше да следва по медицина! А това разваляше домашния план, който бе кроен отдавна, или по право беше

предложен на Стаменкова от братовчеда му, Славча Киров, учител в гимназията. Славчо Киров от години спохождаше Стаменкова и обмисляше бъдещето на Коця. От начало шушуканията между него и Павлина Стаменков бяха само залъгалка за прекарване на време. Но после Славчо Киров зарисува работата тъй съблазнително, че бащата се възгордя и му стана просто слабост да приказва все за бъдещето на Коця. Коце е много слаб, за да издържи силна наука. Пък и — нему не е потребен занаят, — защо му е? Учител, специалист някакъв, че дори и лекар, това съ добри, мирни, а и доходни професии. Но все пак те съ за човек, който ще мисли само как да си осигури залъка. А Павлина Стаменков вече и сега търсяха по избори и разправии: чуваше му се вече гласа. Затова ако Коцю свършеше по правото . . . разбира се, и то е трудничко, главоболно е . . . Най-допадаше на Павлина Стаменков обаче Коце да свърши по административните науки. То е нещо за две или най-много за три години. Ако Коце свършеше по тоя клон, можеше изеднаж да се нареди в министерството. А после е лесно: ще отскочи някъде управител, и токо вижте, озовал се секретар на министра. За повече Павлин Стаменков още не смееше да мисли.

Коце беше роден не в тази къща, в която те сега живеяхъ. След освобождението Стаменков купи съседна турска къща, съедини двата двора, половината обърна на хубава градина с ред овощни дървета, а останалата част покри с хубавки плочи и издигна чешма. После до нея той изгради хубав павилион, който сега всяко лято се губи в зеленина. Къщата е твърде голяма, с лице към двора, с гърб към пътя — турска къща. Вътрешно Стаменков съвсем я беше изменил. В долния етаж, който беше много нисък, той завари конюшна, зимник и кухня. Сега тя беше разделена също на зимник и кухня, но имаше и една широчка светла стая, в която Стаменкови се обикновено хранеха. Горният етаж, който беше много по-обширен от долния и се подпираше с ред стълпове, сега беше съвсем преобразен. Едничката стая от стария ред беше турската гостна с голямо огнище, сега любим свъртен кът на Стамен-

ковица. Инак всичко бе ново: стлбите водеха в едно антре сьс шарени прозорци, от което се влизаше в един почти крьгьл салон преко ширината на кьщата. Из него от една страна се излизаше на балкон над пътя, а от друга — пак на балкон над градината. И около тоя салон бяха вратите на ред стаи. До балкона над градината беше голяма светла стая, богатко мобилирана и от нея се влизаше в малка стаичка. От години вече тия две стаи бяха заети само от домакина: голямата стая му служеше за спалня, а малката — за кабинет. До тия две стаи беше друга голяма — салонът; а до нея имаше една малка продължговата стаичка, която гледаше към пътя, тя беше наречена Коцева, защото нему бе отстъпена, откакто той порастна. Почти сьщия ред стаи имаше и по другата страна на салона. Те бяха оставени под пълното разположение на домакинята и на децата. По тази страна беше и турската гостна „одаята". — Коце не помнеше нито старата кьща, в която беше роден, нито поправката на новата. Той я завари такъва, каквато беше тя сега, — сьзна се в нея, в нея и порастна. От своето детинство Коце помнеше собственно само бакалницата на баща си, където почнаха да го задържат много от малък, което отначало го радваше, защото през Коцевото детинство у тях в кьщи беше глухо и тъжно. До 10-та си година Коце бе самичко на майка. Намърваха му се, наистина, братчета, но не живееха. — И от тук идеше чернило за майка му, а за слабичкия Коце — рядък случай да се усмихне. В бакалницата баща му малко-помалко го приучи да помага на слугата. Макар и да беше Коце болничав, неговия баща все намираше, за какво да го посгълчи, та че и за какво да му подръпва ушите. В ония времена Стаменков попийнуваше и обичаше множко да приказва; от нищо кипваше, а случваше се, ще му хрумне сред ден да натири слугите, да заключи бакалницата и да си отиде дома сърдит, страшен. Тогава сьвсем замираше живота в кьщи у Коцеви. От тия дни беше и отделната спалня на Стаменкова при кабинетчето му: — при лошо настроение той се затваряше и никой не смееше да влезе при него. Коце сетне си спомняше, че

в ония времена той не еднаж бе виждал майка си свряна в някой жгжл на двора да плаче. Той изтржпваше тогава, повжртеше се около нея, па — разплачеше се и сам. Пригжрнеше го майко му, поплачеха си, но после тя пак сама го развеселяше. Нему ставаше от това драго и му се развжрзваше езика, инак Коце беше сжвсем уседчив. В кжщи ли е, често ще зачопли нещо в ржце и ще стои на едно място по часове. Или ще се мести из кжщи от прозорец на прозорец и ще се забравя, гледайки на вжн, опрял горещото си челце о студеното стжкло. В бакалницата ли е, — той безучастно, дори и лениво ще вжрши всичко, каквото му каже слугата, или пжк ще му дотежее главата, ще отпусне поглед на земя, па макар и да чуе поржчките на слугата, не ще се сети да му се отзове. В такива случаи слугата почти му креснеше. А баща му се намисаше, изслушваше оплакванията на слугата и се сопнеше на Коця. — „Цял ден си седяло в училището, кукувало си, — думаше му той; — сега потичай, да те не мжрзи; умори се, че довечера да ядеш!“ Но понякога в такива случай Стаменков креснеше на слугата и држпнеше сина си при себе: ще пипа челцето му, ще го разпита да му не е нещичко, случваше се дори да го земе на колените си и да го целуне. Жалко ставаше тогава на Коця, отпуснеше той мжничката си глава на гжрди и се свиеше като топка в ржцете на баща си. Но изобщо на Коця по онова време не беше му никжде и никога до там приятно, че да отпусне сжрце. Може би, само когато — сгжлчан от баща си — отидеше в кжщи и захленчеше още от пжтните врати, та майка му отжрчеше, прегжрнеше го и зараспитваше, какво сж сторили пак на миличкото ѝ, болничкото ѝ, да, може би само тогава на Коця ставаше тжй мило на сжрце, че и сам обвиеше ржце около майчиното си лице и я целуваше задавен от благатжк плач.

Коце не забеляза, кога почна баща му да става по-редовен, да не пие, да не држнка, да не подиграва, да не хока. А това се беше случило след като Стаменков прележа ред месеци твжрде болен, та домакинята му не се отделяше от

него. Ето, след тази болест Стаменковото лице се набръчка, та е тъй мургаво сега, а очите му — стъклени. Преди страните му бяха тъмно-червени, очите подпухнали и често сълзаше кръв на тях. Тая болест направи чудо със Стаменкова: — той промени живота си не само вън, а и вътре в къщи. Отделната му спалня ред години стоя тъй, само защото от преди беше наредена, — Стаменков вече не се затваряше в нея. Почти същото беше и с кабинетчето му: — след болестта той си правеше и най-мъчните сметки, седейки срещу жана си до огнището в одаята. Стаменков тогава се боеше да излиза нощя или да остава на саме... — Коце обаче не беше забелязал тая промяна. Той само запомни, че баща му боледува и че беше много слаб, а после оздраве и всичко тръгна пак без особености. Нему твърде се беше врязъл в паметта един пролетен ден. Коце и от преди слушаше, че баща му ще гради две къщи. А една вечер видя, как родителите му влязоха в една от стаите и как после се чу звън от много пари. Месец след тоя ден баща му го зима за ръка и го разведе по зидарските стълби на огромно каменно здание, което се градеше. Коце беше тъй възрадван, че даже попита: „ама наистина ли наша ще бъде тази къща, тате?“ — И от ония времена той помняше добре само това.

Коце беше вече тънко и височко момченце, когато се намери първото му сестриче. Отначало не беше му до там хубаво, защото майка му беше заета почти само с малкото. Но после потръгна добре, особено когато се намери и второто му сестриче. Сега в къщи бе по-весело, баща му стана по-сбичлив, та че и Коце се пооживи. После дните течаха някак неусетно и Коце не забеляза, кога тъкмо престана да шета в бакалницата, а слабо помнеше и много други работи до втори и трети клас. По това време той все повече привличаше вниманието и грижите на родителите си, защото често лягаше от главобол и винаги малко едеше. Но от трети клас на горе за Коця беше всичко по-друго: в книжарницата, при обущаря, че и за стрижене той ходеше сам. Младото момче никъде не хабеше думи за цена и пари, — навред го познаваха, даже тук-там му викаха вече „госпо-

дин“. А в по-горните класове за него стана обикновено да се абонира комай на всички списания и книги, за които попадаха в гимназията покани. Баща му не знаеше, какво харчи неговия син, но личеше, че не ще е против такивато Коцеви харчове, защото той сам еднаж изненада всички в кѫщи: — донесе на Коця хубава физхармоника.

Сметките и предприятията на Стаменкова се бяха разрастнали, лека-полека той се отдели пак от домашните дреболии. Но не беше вече припрен и зѫл, както преди боледуването, а сериозен, сѫвсем строг, отдаден цял на работата си, макар и винаги затворен в предишните си отделни спалня и кабинет. Домакинята му по цели дни щураше из дома, в кухнята, в пералнята, караше се на децата, ядосваше се на слугинята, та мѫж и жена се срещаха само на трапезата. Това лека-полека внесе в кѫщи наново глухота. Домакинята поотпущаше наистина лице, повеселяваше всякога, щом седнеше на трапезата до мѫжа си. Но сѫс Стаменкова това ставаше все по-рядко и дойде до там, че щом той си беше дома, можеше да се чуе и муха кога хвѫрчи. От начало това позагрижи домакинята, тя се дори осмели еднаж-дваж да каже на мѫжа си, да поотпусне и той сѫрце, та да се поразвесели и кѫщата. Стаменков направи оглушки, а после ѝ отвѫрна: — да си гледа децата, всичко вѫрви добре. И домакинята привикна на тоя ред, приравни се на децата; — не смееше и тя да шукне, когато Стаменков си биваше дома. Та че и сѫвсем редно беше туй за Стаменковица: господар в кѫщи е Павлин, — такѫв си е той, не е като другите мѫже. Стаменковица по някога се загледваше в блядото мургаво лице на мѫжа си и чуеше ли шумол през нощта в спалнята му, отѫрчваше до вратата, вслушваше се, да не би да му е нещо, или пѫк да бѫлнува, като преди. Но не се чуваше нищо: — ясно беше, че това с мѫжа ѝ, дето не е некак весел, е само навик, нов господарски навик в кѫщи. Тя се уверяваше в това и от вѫн: — узнала беше, че в дюгена си Павлин поразвѫрза език, особено с братовчеда си Славчо, учителя в гимназията. И успокояваше се тя. Но все пак на времени ѝ домѫчняваше за дето стопанинѫт ѝ не се досеща да помилва децата. И когато

Стаменков ги изненада с физхармониката за Коця, цялата кжща се слиса, сейна някак. И Коце порасна пред всички, че и пред сами себе. Той свиреше сега и когато баща му си е дома. Даже се случваше да дигне такжв шум сжс сестричетата си, че мйка му се просто изплашваше. Пжк Коце все по се заиграваше сжс своите сестричета. Но личеше, че той прави това, не защото е сам весел, а защото му нещо дотегва, та дири да се разсее. Инак, когато се случеше да се зачете в някоя книга, той не поглеждаше никого, даже заповядваше да няма никакжв шум в салона. И слушаха го в кжщи комай сжс сжщата плахост, с каквато слушаха и баща му. А все пак беше сжвсем за невярване онова, което извжрши една вечер Коце: — той се нахрани от рано и излезе — щяли някжде да се сжбират другари, — и се завжрна кжде сред нощ! Намржщи се баща му вечерта, но нищо не каза на жена си. А на другия ден пригоди уста и запита сина си, но меко: — кжде е ходил. Коце не се смути, — обади сериозно, че се сдумали другари да се сжбират по една вечер в неделята, за да се припират.

— Вечер е хладно, — отговори баща му сухо; — а ти си слаб, — не бива. Ще потжрпиш още една-две години, че тогава.

Коце не вжзрази, но после каза на майка си, че сега му е времето да научи нещо повечко, а не само „в кжщи да кукува и учебници да зубри“. Тия думи бяха буквално предадени Стаменкову, той поклати глава и реши да отклони сина си от тия незнайни нощни излизания. Но не стори това сам, защото Славчо Киров се обеща, като учител, да смжмре Коце. Коце обаче не взема и от него, пжк и баща му премжлча, така че момчето си ходеше редовно по една вечер в неделята на среща с другари.

И излезе на край това, че Коце след като си зема матуритетното свидетелство, по обед на трапезата се поискашли и сериозно каза с тжпия си вече глас:

— Тате, аз не сжм ти казвал, а слушам, че си мислел, да се уча за адвокат или друго . . . — Ако ще може, аз искам по медицина.

Бащата превзето обѫрна ухо кѫм сина си.

— Аха . . . бива де, — продума той през нос. — Много от рано си се загрижил. Нека изтече лятото, че ще видим.

Стаменков изговори това тѫй, че ясно личеше незадоволството му. И още сѫщата вечер им гостува с децата си Славчо Киров, та учител и баща застѫпиха Коця.

След това на Коця се твѫрдеше постоянно едно и сѫщо: — ти си слаб, особена професия не ти тряба, медицината сѫвсем не е за теб, дори не чини и правото, а най-добре е за една-две години да земеш един докторат по дѫржавните науки. Отначало Коце се дѫржеше остро и това личеше, макар че инак той не смееше яко да вѫзразява на учителя и на баща си. Тези виждаха колебанията на Коця и ги отдаваха на подучване от вѫн: Коце се сѫбираше с завѫрнали се от странство студенти и с други рошавци. А по-кѫсно Коце почна да не дава никак ухо на своите наставници. На край обаче той се постресна пак и почна по цели нощи да не спи. По едно време се опита да надхитри, почна да се одумва: „ще ида и там ще видя“. Но и на това го не оставиха: — той трябваше да даде дума, че ще следва по дѫржавните науки. И Коце я даде. А сред годината слиса и баща си и всички: той им писа, че се премества в медицинския факултет, защото понаучил вече езика, та можал сега да се занимава и с уроци, а друга наука, освен медицината, не искал да учи . . . Ако те, родителите му, не се сѫгласявали, нека му пишат, че да се завѫрнел . . .

Стаменков от пѫрвом кривна глава и се усмихна така, както не беше се отдавна усмихвал.

— Крушата не пада по далече от крушката! — каза той високо; — ината си му е като у мене!

Но пссле го полѫгаха изгодите на стария. дѫлго кроения план — да види Коця ей тѫй скоро управител, после при министѫр . . . и т. н. Та че и пет-шест години да учи, с отрови и ножове да играе той — слабичкия Коце! Не, това не чинеше!

А Коце писа, че през лятото няма да се завѫрне: трябвало езика хубаво да изучи. Тук вече Стаменков се разсѫрди и с едно отворено писмо сухо заповяда на сина си веднага, щом ги разпуснат, да си дойде.

И Коце си дойде.

Файтона скоро спря пред препрaвената турска кѫща и вѫзрадваното семейство се прибра около трапеза в павилйончето на двора до чешмата. Слугиня защура с ястия и плодове, а разчувствуваната майка тѫй непритворно трупаше почти всичко пред Коця, че на сестрите му ставаше просто смешно.

Сухите очи на Стаменкова рядко спираха вѫрху сина: те най-често гледаха без направление. Само еднаж-дваж той запита Коця и то сухо, като че не за в работа: — „е, какво видя, какво научи!“ — На Коце не прилягаше да отговори на тия питания, погледнеше някак стеснено баща си, кажеше няколко одумки и заговореше пак шеговито за дреболии, които залѫгваха майка му и разсмиваха сестрите.

По едно време се озова и Славчо Киров с семейството си — нарочени за „добре дошел“ на Коця. Павилионче едвам ги побра. Шумѫт и радостта се усилиха. Коце, колкото и да му беше неприятно, пресилваше лице и се изравняше с общата веселост. Обаче той все очакваше някаква намеса от тоя неканен наставник. И тя не се забави. Донесоха кафета и Киров заговори с Коця вече като приятел за — за всичко. И неусетно подведе той работата да сравнява нашенския живот с вѫншния. Така се почна мек спор между бившите учител и ученик. Коце си прецеждаше думите, отбягваше умяло вѫзклицанията, но учител и ученик бяха твѫрде далеч един от други.

— Ето какво ще ти кажа аз, Коце, — отсече скоро Киров. — И аз сѫм преживял твоето време, всеки го е преживял: мечти, идеали всякакви ... И хубаво е то в младини, но не трае за дѫлго, не трае! Измѫчва се само човек, че и посбѫрква по-някога за целия си по-нататѫшен живот. Медицина си поел да учиш, а защо ти е? Твоя живот е като тепсия пред очи, мисли! Ще сбѫркаш и няма връщане! С медицината ще се тровиш през целия си живот—в болници и при болни ... тѫй! А за теб сѫ само на една крачка най-почетните обществени положения!

— Може и така да е, — отвѫрна Коцю поусмихнат; — но крива е науката, в която вие ни посветявате; крива е тя, че

ни увлича, че прави да я обикнем и за нея да забравяме всякаквито прехвалвани пак от вас блага! Медицината ми предвещавала мъчен живот. Простете ме, г-н Киров, но пък това, което вие ми препоръчвате, не само ми предвещава, но и осигорява един — празен живот!

Коцю изговори това меко, съвсем не с тон, който да отговаря на думите, но светналите очи сочеха, какво му е на душата.

— Не, не очаквах чак и до толкоз, ха, ха! — изсмя се Киров. — Ами че то, според вас, министри, депутати, управители — всички съ праздни хора?! Ха, ха, ха!

— Мислете, както щете, — изчерви се Коце; — но аз за нищо не ще склоня да се уча, за да ставам големец!

— Ще склониш, Коце, щеш! — намеси се Стаменков сухо, макар и не строго.

Коце се сепна. След малко той изви на страни глава и се отдръпна от трапезата.

Неговата сръдня се отрази на всички: разговор вече не потръгваше, макар че слугинята трябваше още дълго да дреме до стълбите.

II.

Коце се мъчеше, — обтягаше често хилавите си гърди и пъшкаше. А баща му, наопаки, често се показваше пресилено весел, дори шеговит и на лицето му играеше някаква превзетост. Той следеше, може би, своята първа преценка за характера на сина си, — че крушата не пада далеч от крушката.

— Мамо, — не страя Коцю и заговори една вечер на майка си, когато тя му отвиваше кревета за спане; — кажи му ти! Не чини това, на което той иска да се учи!

— Че как, бре Коце, отвърна благо майката; — татко ти все по ще знае... и от теб може по да знае: — той пита, распитва, все за твое добро, Коце!

Коце помълча, но му стана много мъчно.

— Виж, мамо, обѫрна се той тѫжно; — искаш ли да послушам татя, а да си заключа сѫрцето, че после да ми не е радост нито учението нито изцяло живота?

— Божичке! Защо думаш така, бре Коце? — жегна се майката.

— Ей защо мале, дигна Коце гордо глава; — не искам аз готован да бѫдѫ! Не искам богатство и големство, а празна глава! Ти сама можеш да го разбереш, мале, че не е то доброто!

Коце закрачи из стаята и продължи:

— Да се изуча истински, та после тихо и честно да работя, каквото ми е мен на сѫрцето ... за сиромаси било, за народ било ... каквото ми дойде от ръки ... това аз искам, мале! У нас всички работят за пари, само за пари, — аз не щѫ. Пет години ли ще живея, десет ли, колкото ще е там, но оставете ме да живея тѫй, както е най-право, най-честно, най-хубаво! Оставете ме, бе мале! Нека да не тряба никому врат да превивам, а наопаки да могѫ ... С истинско учение много се може, мале!

Гласа на Коця все по се растреперваше.

— Защо се косиш на халост, чедо?! Ти се изучи на каквото дума татко ти, а после пак си угаждай!

— Разбери, бе мале, — тате иска да се науча на туй, дето като си дойда, само чиновник могѫ да станѫ ... Само за туй да се учѫ, за да се увра между най ... Не щѫ, мале! Ако ще е тѫй, не щѫ и да се учѫ! Няма хич да ми е мѫчно! Ще идѫ на някаде и бедно ще живея ... между прости хора ... прости, но честни ...

Коце беше почнал натѫртено, но свѫрши с туй, че благите му очи плувнахѫ в сѫлзи.

Майка му се слиса.

— Виж го ти! — взря се тя с майчина любов в просѫлзените му очи; — хем ще заплаче! А бре Коце, че ние мислим, ти само се инатиш? Като е тѫй, ще бѫде каквото речеш, бре синко!

— Ще направите да ми се отще всичко! — промѫлви Коце и готова сѫлза се протѫрколи по бузата му.

— Няма, Коце . . . милото ми! — наведе ми лицето разчувствуваната майка и му благо обжрса сжлзата. — Баща ти има бре, що се косиш! Ще те учи, ако щеш, и десет години!

— Само пет години, бе мале. Хем аз бедно ще живея, няма да харчж много . . . Че и като си дойда, ако иска, малко по малко ще му ги вжрна.

— Мжлчи, бре глупаво! Баща ти има и десет синове да изучи. Има, бре Коце, баща ти, не бой се! Ти още не знаеш . . .

— Може и да има, мале, но азъ —

— Има, бре, чедо . . . ти още не знаеш, попаднаха ни се много пари . . . Бог ли, да речеш, ни помогна, или така дойде, ама се случи такжво, дето го и не сжнуваш в живота си . . .

— Тази година ли нещо? — едвам се заинтересува Коце.

— Не е бре! — усмихна се важно майка му и пребледня. После тя понадникна от вратата на вжн, поогледа се, че затвори предпазливо. — Имаме, бре глупаво! — заговори глухо. — Ти вече не си малжк, бива да знаеш. Имаме ние и не от сега, а още от русите. Нá, тази кжща тук, ти вече знаеш, е турска, бейска кжща. Асжл нашата беше там, дето е сега градината. Та сжседи бехме с тия бейове, сине. А много богати бяха те и само четирки хора в кжщи: старата бейка, двете ѝ джщери и един син. Едната ѝ джщеря беше оженена, но пак живееше при майка си. Та дигна се войната, син ѝ и зет ѝ отидоха, а джщерите ѝ останаха в кжщи. Кучешка вяра, сине: — джщери и майка се едяха ден и нощ. Старата много обичаше сина си, пжк всичко беше в нейни ржце. Стария бей ѝ остави и пари, и имот, а после тя продаде и чифлика, който имаха. Трупаше тя пари от всяка страна и не криеше, че всичко ще остави нему, на своя син. На мен най-вече, горката, откриваше сжрцето си . . . Бог да я прости . . . добра жена беше, сине . . . мен от смжрт повжрна . . .

Коце все по се очудваше: майка му говореше някак плахо, преглъщаше често, а на последните думи изхленчи дваж-триж, но без сълзи.

— Когато се ти намери, Коце, тогаз беше, — продължи старата. — Поболяла се бях и ме бяха дори причестили. Та тя, бейката, ми повърна живота, — знаеше много, идеше ѝ от-ръки — Така бе ше, та и аз ѝ прислужвах, твърде се имахме. И когато, сине, се чу, че русите идат, всички турци се задигаха — да бягат. Тогава една вечер отърча у нас бейката — разтреперала се, пък в ръката ѝ бохча, — едвам я носи . . . Мен тъй ми и стана страшно. Това на̀, през деня дъщерите ѝ я наплашили в къщи: думаше, искали да я удушат . . . тя се била заключила . . . После дошли двамина още съседи — турци, придумвали я да бягат, пък и дъщерите ѝ били окротяли, та и те я придумвали да бягат . . . А тя се обояла, сине, зер богата жена, знайно беше за всички, че е много богата, ще я убият някъде по пътищата. Та разплака се тя у нас в къщи и ме замоли: „добро съм ти сторила, ми дума; живота съм ти спасила: опази ми сега и ти живота! Битката, казва, ще мине, ще си дойде син ми, — да му оставя, каквото имам, а после нека умра“. . . . Тъй ни се молеше, сине, и прибрахме я . . . Защо да я не окрием в таквоз време? Дадохме ѝ стаичка, захранихме я, та после на́, сине... Коце... от нея ни остана... богатството то...

Коце, без особена мисъл, настръхна: ръцете на майка му трепереха, гласът ѝ пресипваше, погледа ѝ не спираше на едно място, а последните думи изговори съвсем глухо и си забърса очите, макар че те бяха сухи и гледаха безсмислено.

— Че как, мале? — запита я той, но думите като че замряха на устните му.

— Случи се, та . . . тя умря . . .

— Умря ли?

— Умря, бре! Заварихме я в стаята — умряла . . . От тогаз — набра ми се на сърце — набрах си страх — та и до сеги! —

Тѣзи думи Стаменковица изговори с прекѫсване, лицето ѝ се бѫрчеше и клепките ѝ силно мигаха.

— Ами после? — запита едвам чуто Коце с проточен врат.

— Аз се бях замаила, бре синко, замаила се бях! А никой не знаеше, че е у нас бейката. Татко ти тѫй нареди — и не обадихме. — В бохчата бяха много пари — тапии — Сетне — дѫщерите ѝ бяха избягали — ключовете на кѫщата бяха у нея . . . тя си ходеше преди често . . . — та после и в кѫщата намерихме пари . . .

— Но как мале, на ли я погребахте — умрялата? Не я ли дириха?

— Погребахме я, бре . . . ние, в двора . . . никой не видя! . . . . . .

Стаменковица беше заразправяла това с минутното хрумнуване, да довери най-после на сина си домашната тайна. Тя не беше предначертала, какво ще разправи. И на край едвам издѫржа, да се не обѫрка. Това я замѫчи: чинеше ѝ се, че още тряба да разправя, а нямаше вече какво и ѝ беше чогѫлно. Тя забѫрза да нарежда кревата и почти повтаряше едно и сѫщо:

— Тѫй, сине, имаме — ти се не бой — имаме . . .

Коце чувствуваше, че му се открива нещо сѫвсем странно, нещо което силно засягаше него, но което все пак е вѫн от него . . . При това смущението на майка му така затѫмни всичко, което той чу и което само по себе беше някак страшно, щото не намираше какво да запита. А майката гузно забѫрза:

— Хайде сега, орахати се и поспи! — каза и си излезе.

Коце постоя вторачен кѫм вратата.

— Но как тѫй?! — промѫлви после той и остана зинал.

Жегнало го бе страшно досещане, но не тѫрсеше да си го разясни, по-право, не смееше. Даже стана и закрачи из стаята, като за да отмахне тази догатка. След малко обаче потѫрси да нареди в паметта си изслушаното. Но замяркаха му се само откѫслеци от тѫй неочаквано разкритата тайна.

— Но кѫде са я погребали? — запита се той, като му се стори, че това е най-сѫществено в цялата случка.

А веднага забрави и това. Последвалото в съзнанието му бе от начало тъмно и бе дошло не от същата нишка на мисълта, наопъки, то се свря против волята му в реда и се оформи: — „как . . . от какво е умряла? — Но това Коцю не изговори. Той беше пред прозореца и загледа навън. Бе лунна нощ. Сенките на високите къщи се сливаха; фенерите бледо светяха, далеч се тъмнееше Витоша и над всичко бе възблядото небе. Успокоението, което идеше от тихата нощ, лека-полека се приравни в младата душа със смътната, неочаквана и странна загатка. На край тои махна ръка.

Бликнаха в паметта му спомени от четеното и от слушаното за неотдавнашното тъжно минало. С тях неволно се вреди и някаква хрумнала физиономия — на стара туркиня, с хлътнали черни очи. Де я беше виждал той? Тя е и с тежък възгоп в ръка . . . Да, тя е бейката.

— По-добре беше да не знаех! — пришепна Коце, когато духна свещта.

Той дълго се въртя на кревата. Мисълта му се пилееше по видено и чуто, сред Софийски другари, и в Париж. Спомни си, че трябва да пише на едиа стара рускиня — студентка, която го беше обикнала по своему. От нейния живот мисълта му го отнесе в Русия и по борбите там, които той добре знаеше. Така младия човек се губеше с разбъркани мисли по цял свят, а край това се точеше нещо в съзнанието му, което собствено му не даваше да заспи: нещо, което сегис-тогис го жегваше — неспокойство някакво от разкритата му тази вечер семейня тайна. Най-после той се обхвана пак от злобата на студентческия си живот: — Киров, баща му, медицина . . . Това насмал щеше съвсем да го разсъни, но Коце се пресили, закри лице на възглавницата и сполучи да заспи.

На другия ден до обед той почти нави на сноцните си мисли. Само на времени се втренчеше без направление, а после искривеше устни, като да си каже — „е . . . не чини и да се мисли!“

На обед студента няколко пъти се втренчваше в бащиното си лице, но бързе се извръщаше на страна и в очите му се четеше осъвестяване от сами себе.

А вечерта, след като се нахраниха, Стаменков загледа сина си обидно.

— Аз те мислях за умен, Коцю, за по-умен! А ти да плачеш — от инат! Не ти прилича!

Клетата майка се изчерви.

— Ами кой ти каза, че е плакал, — намеси се тя; — той не е плакал!

— Недей кри, мале, — мене ми беше на плач, може и да плача, защото ми е мжчно. А тате нека каже. Говори, тате, каквото има да кажеш! — отвжрна Коцю.

Старият изправи глава.

— Ето това ще ти кажа: баща сжм ти и ще ме слушаш!

— Тате, то не е физически труд . . . Каквото ще уча, трябва да ме интересува . . . Инак ще занемаря всичко . . . напразно ще харча пари.

— Аз не знаях, че си ми жалил парите — надсмя се Стаменков. — Какжв си инат ти! Да мжлчиш! За тебе сжм ги печелил, — няма да ги нося при баща си! Гледай го, седнжл да мисли за харча.

— Не е тжй, тате. И аз имам лице, — трябва срещу харч да изкарам нещо . . .

— Слушай, момче, ти няма да ми умуваш много, чу ли? Ще ме подсториш, да ти покажа бакалницата . . . тжй да го знаеш! Седнал да ми умува! Да се спретнеш и да гледаш туй лято да се усилиш, че до есен ще вжрвиш, кждето те пратя! Хайде де, сметки ще прави! Направил сжм ги аз на времето! Живота сжм си почернил — за вас — за тебе! Хж! — кривна глава гневно Стаменков, и тржгна да излезе.

— Тате, чуй ме, — повжрна го Коцю.—То не може на сила! Аз не ща на друго да се уча и ако не скланяш, кажи ми, че о време да се настана някжде учител.

Блядното лице на Коця се позачерви, погледа му беше залутан нейде на страни, гласа му не беше тжй дебел и тжп, а малко по-ясен и треперлив, алените му устни сжщо трепереха.

Стаменков загледа из криво сина си и подръпна косата над челото му:

— Я ме поглеж, тъй, в очи!

— Тате, недей ме... мен ми стига набраното! — смъкна Коце цял разтреперан, — бешо го заболяло от дръпнатата коса.

— Какво ти стига, бре?! Гладен ли си бил, жеден ли или бос си ходил? — сопна се Стаменков, но си отдръпна ръката.

— За до сега — благодаря ти, тате; но от сега — не щъ ти нищо! — намръщи се Коцю и стана.

Той беше сега неузнаваем. Стаменков пребледня, устните му се свиха в страшна усмивка.

— Я го кажи още еднаж . . . кажи го, да чуя!

Настана грозно мълчание.

— Проклето чедо! — крясна Стаменков забравен. — Говори, или ще те ударя!

Коце не беше виждал баща си никога тъй разгневен, стана му съвестно, но и обидно. Той дигна лице към него и се помъчи да бъде спокоен.

— И не хаеш! Син! И ти си син! А знаеш ли, какво съм сторил аз за теб, бре, за теб?! Какво мукаш, гледай ме, ей тъй! — дръпна Стаменков пак косата над Коцювото чело. — Гледай ме! Учител, ха?! Питам те, бре . . . какво трепериш, какво се боиш . . . баща съм ти и те питам . . . видиш ли, виж тая ръка, проклето, проклето дете! Знаеш ли какво е тя сторила за те-еб, а!

Коце се беше съвсем разтреперал и това поколеба яростта на бащата, но на край тоя пак се забрави, крещеше и сочеше на Коця дясната си ръка. Той я сочеше с така изкривени показалец и среден пръст срещу палец, че неволно напомняше душене. Коце от пръвом не забеляза това. Но майка му настръхна и викна пискливо:

— Павлине!

— Проклет син! — издума вече през зъби Стаменков и грозно тръшна вратата зад себе си.

Гневът и смущението у Коця се стопи в обхваналия го още неясен и мигновен ужас. С чувство на право да узнае семейната тайна, той изправи чело.

— Мамо, какво искаше да кажи тате? Какво е той сторил? — издума той с един дъх към майка си, като с луда бързина скръсти на гърди ръце и се насочи на напред, цял изтръпнал и бледен, със съвсем неясни мисли и намерения.

Майка му се обърка: замърда устни, но глас не се чу, — тя само издигна безсмислено двaж рамене.

Коце замижа, после със странно хрумване си запуши ушите и забърза, заключи се в стаята си.

— Защо питам?! Нима не е ясно, нима не е ясно! — говореше си той и се скова прав сред стаята.

След малко някой плахо почука ни вратата, — наверно, беше майка му. Коце не се и обърна, — той стоеше поразен, обезсилен да мисли, да съобразява.

Неспокойствието, което беше обхванало Коця още снощи, когато майка му със странно смущение му разкри неизвестната до тогава за него домашна тайна, беше по-скоро един страх за възможна опасност, размесен със слаба нишка на заболяла съвест. Последното беше повече за обраното от родителите му чуждо богатство и съвсем малко вследствие неволното съмнение за по-голямо някакво деяние. Това съмнение снощи не можеше изцяло да го обхване; то се преплиташе и с други предположения, които съвсем го обезсилваха. При това деянието беше от преди много години и почти забравено.

А сега, след тая сцена с баща му, в младия човек нямаше вече колебание. Обзела го беше грозота, която още не можеше да му навие изцяло, но след миг ще му навие. Коце крачеше из стаята, сопнато спираше, мърдаше вежди, правеше всички постъпки и движения, които съответствуват на истински ужас. Но ги правеше само като актйор, който е проникнът дълбоко от силния момент в играта си, а е безсилен подпълно да се забрави, да се преобрази. Коце беше обаче в действителността. Отначало оживя тънка струя болка в душата му, която нарастна, разплу се и прогони оная нишка

на смѫтно сѫзнание, която рѫководеше движенията му. След малко той прихлупи лице на кревата и — проплака . . . Това беше само миг, той се дигна и безсилно се отпусна на стола. В сѫзнанието му не се уясняваше нищо, наопаки обземаше го помрачение, което все повече обезсилваше всяка мисѫл, сковаваше му сѫрцето, гѫрдите му вече не се подуваха и той едвам дишаше.

— Убийца! — промѫлви на край Коце и се сепна.

Когато тоя прѫв личен шепот достигна до слуха му, ушите му зафучаха и склучиха му се за миг устата. После младия човек стана и повтори:

— Убийца, убийца! — и си притисна челото.

След малко той се отпусна пак на стола и мислеше вече ясно.

— Да това е . . . син на убийци . . .

— Син на убийца! — почти викна младия човек изеднаж и заплака, заплака с дѫлбок хленч.

А тихо беше в цялата кѫща: глухо и страшно. През прозореца проникваха бледите лунни лѫчи. Коце плачеше и собствения му хленч продираше слуха му и будеше чувство на безкрайно окаянство. Скоро обаче ужасния повод потѫмня, грозотата висеше някак над него, а около него и вѫтре в него беше пак оная безсилна и безгранично плачлива тѫга, която обхващаше някога, в ранни години нежното болезнено дете, ненаклонно да играе, неразвличано от никого, обиждано от баща, сѫжелявано от майка.

III

А Стаменков се беше разгневил така, както не бе му се случвало от години. Той премина бѫрзо през тѫмната спалня, влезе си в кабинета и се тръшна на канапенцето до прозореца. Червен светлик на фенер от пѫтя се сливаше с лунните лѫчи и пълнеше малката стая сѫс странно преплитане на сенки. Това отдавна не беше правило на Стаменкова какво да е впечатление. А преди — много отколе — той просто беше решил да премести фенер от това му място на

улицата. Обаче после привикна вечер да влиза тук сѫс запалена лампа. А сега, влязѫл бѫрже, при пѫрвата още стѫпка погледа му се зима, стана му неприятно, почти неволно замижа и когато се отпусна на канапето, инстиктивно си притисна с пръсти слепите очи. И не дигаше глава. Срещу него, на сред стаята, беше работното му бюро — широка маса с прикрепени ред рамки, запразнени с тефтери и книжа.

Стаменков беше дошѫл направо тук по навик — след вечеря да поразлисти някой и друг от тефтерите си или да впише по нещо от дневните си работи. Това беше тъй от години и почти неизменно, въпреки какво да е настроение. Защото той тъкмо в тая работа — в своите сметки — можеше напълно да се унесе и успокои. Но възбудата му сега беше извънредна и човека не можи да спре поглед на книжата си.

— Проклет син, проклет! — мълвяше той в мрачевата. После в спалнята се драсна кибрит — жена му палеше лампата. Стаменков влезе при нея. — „Къде е слугинята? Ти ли ще палиш лампите?“ — искаше да ѝ каже той, но не проговори, — беше още гневен.

— Ами що ти трябаше, Павлине, — продума [боязливо жена му.

— Хайде, върви при децата.

— Аз ще ида... А на Коця му стана нещо много мъчно: пребледня такъв...

— Е е, хайде сега! — пое Стаменков лампата.

— Не биваше да му казваш тъй... Разтрепера се, че ме и пита... пита ме, какво си сторил...

— А-ха! — зина презрително Стаменков.

— И не дочака да му кажа какво да е: хукна на вън и си запуши дори ушите...

— Бре, бре! — смъмка Стаменков и лицето му се набръчка от презрение и злъч.

— Не биваше! — додаде стопанката.

— Де, върви там, при децата! — изпрати я Стаменков. После влезе в кабинета си и заработи.

Работеше, а все по го задяваше това, че Коце „хукнал навжн . . . запушил дори и уши“.

— Ей че инат! — промжлви той по едно време неволно, дойде му да се усмихне, но усмивка се не мярна на свитите му сини устни. После остави перото и отпусна ржце с склю-чени пржсти на масата.

Мяркаше му се пред очи блядото лице на Коця.

И изеднаж стана разтревожен. Той закрачи предпаз-ливо, почти на пржсти, излезе в салона, поогледа се и влезе в спалнята на децата. Тук беше глухо: — двете сестричета на Коця, след грозотата на домашната скарня, бяха легнали пригжрнати, завити почти през глава и мжлчаха. Павлиница загледа плахо мжжа си. Тоя хвжрли предпазлив поглед кжм децата и се наведе до самото лице на жена си.

— Казвала ли си ти неща . . . нему, на Коця?

— Какво да му сжм казвала?

— Това — за бейката — ха?

— Аз — казах му — друго.

— Х-х-х . . . какво му каза! — Никаква! никаква! — надвеси се Стаменков вжрху й.

— Е — за парите — че останаха . . . от нея.

— Ти, никаква! Защо му ка-аза?! — хвана Стаменков ржката на жена си.

— Ами заплака . . . мислеше, че сме сиромаси!

— Нека мислеше! А какво, какво му каза?!

— Че умря . . . тя . . . И скрихме . . .

— Пфю! — блжсна й ржката Стаменков, излезе сжвсем сжрдит и вече с твжрди стжпки отиде в кабинета си.

— Защо, защо е говорила?! — изпусна той през зжби и все по го догневяваше. А после се помжчи да мисли; сжобрази че от това не може нищо да излезе; намираше, че няма защо да се гневи; поотпусна глава и му хрумна, че може най-после да склони: нека Коце се учи на каквото си ще. Но обхваналото го смжтно неспокойство нарастваше; по едно време неволно цялото му лице се бжрчеше, застиска си шепите и несжзнателно цжкаше. Мина време, той се опитваше да работи, но още не седнал на стола, пржснатите

книжа по бюрото му ставаха противни, съвсем противни. Накрай неспокойството му нарастна до там, че почнаха да го побиват тръпки. По едно време Стаменков се премести в спалнята си и все по-плахо пристъпваше вече само край кревата, като конвулсивно стискаше дясната си ръка. И се отпусна безсилен на леглото. Мяркаха му се трепер-ливи светли кълба, без никакъв образ в тях, но той все по изтръпваше. Отдавна не беше се случвало с него тоя при-падък. Бледен. той съвсем се протегна на кревата, закри най-после очи и скоро изглеждаше като мъртвец. Но не след много потрепера като в ужас, па примъкна се над въз-главницата си и се застоя, с проточен врат. Изеднаж глух стон се изтръгна от гърдите му, пое той прекъсван дъх и закри лицето си с ръце.

От начало, преди години, със Стаменкова не се случваше такъв припадък. Той тогава само съзнуваше някакво мъчи-телно видение. Но после то му „оживя на душата", както каза той еднаж на жена си. Онова, което Стаменков съзнуваше, вече го следеше непрестанно и го завали на легло. Те бяха най-страшните дни за богатия човек. Още не задрямал, той се стряскаше от неясен страх и пред него се мярваше нещо от онова, което по-преди беше съзнувал. И се вцепеняваше пред ужасите, които мъчеха скованата му представа често без ред и докарваха един момент на разкъсване. Тогава човека хри-пеше, като че го душаха.

Сега Стаменков стиснъ челюсти, за да устои срещу това, което го обхващаше. Но все повече изпадаше в страх, раз-месен с безпричинна и безсилна ярост. Това ставаше с него и преди. Някакво смесено чувство отмахваше всичко пред него, той стискаше очи, за да се съвсем забрави и изеднаж изтръпваше от ужас, после което вече му се привиждаше нещо. Сега му се привидя — дори някак по-ясно, отколкото друг път — образ на бейката с полу-отворено едно око, когато тя се събуждаше и той беше до нея.

Ето, при това привиждане Стаменков се примъкна над възглавницата и се облакъти.

Глухо беше в стаята, лампата слабо мъждееше. Понесе се прекъснат стон в тишината, — Стаменков си затъркa челото и потънал в студена пот, завика слугинята. Тъп и треперлив беше гласа му. И грозно се понесе той в нощната тишина.

Вратата се отвори и тихо влезе Павлиница. Тя не беше се съблякла, наверно е дрямала пред мъжовата си спалня, вслушвала се е.

— Какво ти е, Павлине . . . какво?

— Дай ми малко вода . . . нищо не ми е . . . вода ми дай!

Накваси устните си и разсипа шепет, като из гроб:

— Хи, невидяло се! Коце спи ли?

— Тряба да спи, — отвърна глухо Павлиница и не махаше поглед от страшното лице на мъжа си.

— Кажи му — кажи утре — нека учи, каквото ще! . . .

IV.

Слънцето беше вече огряло стаичката на Коця. Той още спеше — облечен, но без палто и незавит. Най-после сепнато стана. Постоя като да се опомняше, наболяха го гърдите и се отпусна на стол. След малко той почувствува безсилна досада към мъчителните чувства и мисли, които го обхващаха пак. Но съзнанието му се оведряше и мисълта заработи.

— Събуди ли се, Коце? — обади се майка му от вън.

— Защо?

— Чух, че шумолиш . . . Излез да си пиеш млякото, ще истине.

— Нека — не ми се пие.

— Аз ще кажа на слугинята да ти го донесе, — додаде, като помълча, майка му.

Слугинята донесе млякото, а след нея Стаменковица надникна от вратата и каза:

— Коце, баща ти склони . . . ще се учиш, каквото рачиш . . . Аз ти рекох, — той ще склони!

Коце се беше извърнал към прозореца и се жегна, когато се помена за баща му. На другото той не даде ухо, макар и да разбра. Майка му го погледа от подир милозливо, отдръпна се да мине слугинята, а после и сама тръгна след нея с колебливи стъпки.

Млякото остана небутнато. Коце пак се отпусна на стола и закри лице. Той искаше да мисли, но не мислеше, — беше замижал и би задрямал, ако лека полека не бе го обхванало пак снощното болезнено състояние. Гърдите му се присвиха, — почувствува да го наболяват и стана. След малко той се оми на чешмата в двора и се върна в стаичката си, без да се огледа на страни, без да види някого. Когато си решеше дългата и хубава черна коса срещу огледалото, задави го въздишка и сякаш сега мисълта му се поклати от там, където беше спряла снощи.

— Тъй . . . ето какво ми предстояло! — си каза той гласно.

После се заоблича бързе. Наложи си шапката, пи от млякото, но го не доиспи и с бързи стъпки излезе. Не поглеждаше на страни и не видя пак никого. На улицата наведе още по-вече глава и закрачи, сякаш без посока. Стъпките му го изведоха вън от града. След час той още крачеше по хълмовете към Витоша, и глава не бе дигнал. Найпосле подпря рамо на хилаво дърво и дълго стоя тъй.

Коце не мислеше, нито се колебаеше пред нещо, — той беше зимал някакво решение, без да знае кога. Може би, още снощи. Да, снощи той беше мислил да се махне. Затова беше потеглил и сега тъй, без посока. Но на къде?

Коце седна на земята и машинално заскуба налягалата трева. А след малко вече мислеше пак ясно и строго: на къде?

Той не беше ходил никъде из България. А не познаваше и никого вън от София. Или не, той познаваше множина — бивши съученици от гимназията, също и български студенти от университетите в странство. Даже му хрумна сега да запита — той знаеше кои в София — за адресите на негови другари из провинцията. Това беше утешна минутка,

която отлетя . . . Биха го запитали: защо бяга? — Не, той тряба да се уедини — безизвестен! Бедния момѫк наведе тѫжно глава.

— Някога, може би . . . да! Но не и сега, не и сега! — каза си той.

И си представи таинствен живот някѫде в затѫнтено село, между непознати, сѫвсем непознати хора, откѫснат, изчезнал безследно за всички — за целия друг свят . . .

Тук Коце се жегна: обхвана го колебливо чувство — тѫга и омиление, че ще го тѫрсят, а от друга страна — озлобление: да избяга, непременно да избяга!

Овлажиха му се очите.

— Да, те, едничките, които аз обичах . . . Коце искаше да каже — „те ще ме тѫрсят!“ — но не доиздума, чувството на омиление се задуши още при пѫрвата искра.

— Неговото е вѫн от всичко! Вѫн от всичко! Не, не, — аз не ще се завѫрна! — каза си той с глас, стана пламенно решен и закрачи.

— Тѫй . . . далеч! мислеше, но скоро мисѫлта му отиде напред и прехвѫрли времето.

Години сѫ се изминали и той узнава — баща му се е поминал . . . А сам вече е здрав и силен мѫж, живее бедно, облечен най-просто . . . И — озовава се у тях . . . Майка му — грохнала от старини, почернена цяла, безутешна — недоверява му, притегля му лицето до кѫсогледите си очи — милият ѝ навик — гледа го и изеднаж го познава, писва и замира на гѫрдите му . . .

Загоряха нежните бузи на момѫка. Но сладка беше тѫжната илюзия, помаменото вѫображение се силеше и картината се разви до край, до оня край, в който мечтата се сблѫска сѫс своята пѫрвоначална нишка из действителността и рухва. Да, после Коце . . . ще онаследи бащиното си богатство . . .

Последва едно потѫмнение в душата и едно набрѫчване на челото. Скоро обаче вѫображението изплава пак: — сестрите му ще се задомят и той ще ги остави с цялото на-

следство, а ще земе майка си при себе и ще я отведе там, далеч . . . . . .

. . . . . .

По обед Коце се беше повжрнал в града. Той се отби в една бакалница: купи хартия и плик. Поогледа се, когато излезе, и нозете му го отведоха пак на посоки. След малко, се запжти с решителни стжпки за пощата. Тук Коце вече трепереше, пржстите му едвам закрепваха перото и можи да напише само един ред:

„Аз заминавам: най-добре е да ме не тжрсиш!“

И с трескава бжрзина надписа адреса на баща си. А когато пусна писмото в пощенската кутия, поби го студена пот и вече не трепереше. На улицата той пое джх из джлбоко и спря, като човек, който е бил унесено замислен и комуто нещо случайно е обжркало нишките на мисжлта. В сжщност Коце нямаше от какво да се опомня. От вчера в неговия разсждж не се застоя нито една мисжл с джлжг ход. Той беше от начало настржхнал, послѣдва сетне тжмно сжстояние, което постепенно се затисна от екзалтирано влечение, да забягне на някжде, а сега, с писмото до баща си, той задоволяваше именно това си влечение.

И все пак Коце тжрсеше да се опомни. Спрял сред улицата с напрегнжто лице, той се мжчеше сякаш да спомни нещо, което бе му хрумнало, което беше за малко забравил. Това нещо му бе твжрде на сжрце, би му докарало голяма приятност, но — не можеше да си го спомни.

Какво беше то? — Коце тжй се и не досети: тржгна пак. Но по едно време се сепна: той беще намислил, да се облече с вехтите си дрехи, с тях и да забегне. Това го вжзбуди, той припряно закрачи за у тях си. Писмото, наистина, беше вече пуснато, но то ще се получи едвам след обед.

Вжрвеше и все по се смущаваше. Мярна се най-после прозореца на неговата стаичка . . . И масичката, и оставените книги, и науката, и френския език — всичко туй изеднжж откжсна нещо от сжрцето му. А едновременно сжгледа на прозореца личицето на по-голямкото си сестриче: Това го стресна и той инстиктивно се закри в един жгжл на улицата.

Коце сега цял трепереше. В тоя миг той чу да бие градския часовник. Машинално извади своя и се порази — часа беше 12! Те сж там, на трапезата, чакат него . . . Сви му се сжрцето и обля го пак студена пот. И все стоеше зад жгжла. А устните му вече сжвсем се свиваха, той ги захапа и сжлзи бликнаха на очите му. После се понаведе и се вторачи кжм прозереца, кждето беше сжзрял сестричето си. То бе още там, загледало се по пжтя. Коце беше мжртво бледен, обгали с очи тжй милото нему детско личице, постоя миг, па дигнж треперлива ржка, — искаше, може би, да прати целувка. Но само махнж ржка и бжрзо закрачи назад.

V

Обед беше минжл. Затаената тревога в дома на Стаменкова избликваше. Бяха се вече нахранили, но все още са надяваха. Счуеше ли се шум от пжтя, — всички се изврж щаха, чакаха. Но Коце не се яви. Разбира се, ще се завжрне. Майка му си казваше: какво му сж сторили, защо ще бяга син им от тях? — И чакаха. А Коце не се вжрна. Часжт удари три, кжщата цяла заглжхна; ржката на Стаменковица се застоя на загорялото й чело. Сам Стаменков, сжвсем слисан, закрачи по спалнята през кабинета си, — не го сджржаше. Твжрде измжчен, за да се разчувствува, той беше и твжрде мнителен, за да се придумва сам, че да се успокои. Най-после не страя, — излезе.

Той отиде у братовчеда си Славчо Киров. Стаменков можеше за Коця да тича само при Славча: с него можеше той да размени две — три, макар и лжжливи от негова страна, думи по случката.

Куп деца едно от друго по-малки играеха в низкия дом на учителя. Сам Киров, разфжрлен по чорапи, се беше обтегнжл на тесен миндер и преглеждаше ученически тетрадки, като мяркаше да подремне. Сухичжк, дребен и слаб човек, с чудо бржчки на лицето, той сочеше много по-стар от колкото беше.

Стаменков биде посрещнѫт, както тряба, — той почти никога сам не беше навестявал братовчеда си. И тоя път пръв още поглед сега се увери, че има нещо много особено, може би, нещо, което и него ще ползува. И се увери в това така, че от любопитство просто не можеше да придаде на лицето си обикновения израз, нещо което му се чинеше да е твърде необходимо за случая.

— Какво има?

— Това — наш Коце тази заран излезе и до сега не се е вестил . . .

— Туй ли е! — смѫнка почти недоволно Киров, но се сѫвзе, та направи пак любезно лице. — Ами че кѫде ще да е?

— Това е на . . . знаем ли го?

— Хѫ, кѫде може да иде . . . никѫде! Ако сте го поразсѫрдили нещо, може да е шавнѫл някѫде вън от града и довечера ще си дойде. Пък аз помислих, кой знае какво се е случило! Те, младите, знаеме ги!

— И аз това думам. А майка му се е разтюхкала . . . Снощи го посгълчах — пак за учението му . . . Иска по своему и туй то! Няма да я бѫде, братовчед, ще тряба да го оставя на каквото ще.

— Както желаеш. Ако питаш мен, не тряба. Ще дойде време, когато сам ще види, колко леко и добре ще му е, та ще е благодарен. Но пак както ти знаеш!

— Няма как сега: иска, — нека вѫрви!

Лицето на Кирова беше сѫвсем студено, дори се разля по него досада. Все пак поръча да купят вино. Развесели се при черпнята и когато вече Стаменков забѫрза да си ходи, Киров беше сѫвсем любезен.

— Позапалила му се е главата, ще се полута из Курубаглар, па ще оседнат идеалите му . . . ха, ха! И ще се вѫрне довечера грохнал, та ще се нахрани като хората . . . Гледай си работата, братовчед. Не е да не ги знаем младите! — изпрати го весело той.

А Стаменков на връщане даже намина в дюгеня си, но не го сдържа, забѫрза пак в кѫщи. На пътните врата го посрещна раздавач, — оставил му писмо — отворено и от

от тука, от града. Нещо жегна Стаменкова: забързa той по стълбите и скоро беше в кабинета си, където оставяха писмата му.

Писмото беше от Коця.

Стаменков го чете, прочете, и препрочете, а все не можеше да го разбере. Може би, защото не беше му хрумвало, че Коце може да стори нещо такова. Странни чувства се размисаха в душата му. Но те бяхъ по-меки от неясния страх след неявяването на Коця по обед. Но бяха мътни, тези чувства съвсем мътни. — Коце беше неблагодарен, очевидно. И това пробуди у Стаменкова не гняв, а нещо като молба, да не е той такъв, неговият единствен син. После го обхвана сръдня към жена му, но все още мека. Повече се раздразни, като си спомни спора за Коцевото следване. И пак се повърна към дъдривостъта на жена си. А тук кой знае защо прихапа устни. След малко той с нетвърди стъпки отиде при стопанката си. В първия му фърлен към нея поглед се четеше и упрек, и тъга, като да ѝ казваше: „нà, какво стори! . . . какво сторихме“!

А клетата майка съвсем не можеше да разбере, какво е станало. Тя на два пъти протри очи, надникнъ в писмото, но беше неграмотна.

— Е, къде е отишъл?

— Че казва ли? Нали чу, — да не сме го търсели!

— Ама като не му е станало нещо, — смънка майката Тя все по се разтреперваше и се мъчеше да прогони от себе си неразбраната грозота.

Стаменков почна да се дразни.

— Я си помисли ти още еднаж: каза ли му, че аз склоних за ученито? —. запита той жена си, а вече не му се чакаше и отговор.

— Че нали ти рекох, казах му още отзаранка.

Стаменков излезе от къщи вече гневен. На улицата той спря. Беше се запътил пак у Кирова, но изеднаж му стана съвсем противен неговия братовчед: и сухото му лице, и любезния му смях, и разглезените му куп деца . . .

— Гледай сега! — почуди се пак Стаменков.

Това той каза току тъй, само за да даде ход на мислите си.

— И къде ще е отишел? — запита се после, че понаведе глава. — „Ще се залута някъде . . . Хъ! И смята че ще го оставят"! — додаде тъмния човек и забърза. Отиваше в градоначалството.

Той сега не чувстваше особена тъга. Първото му слисване се пилееше и само му беше много криво: гнева му се замени с някаква неприятност и със страх от голямо осрамване.

Градоначалника беше нов и суров човек, та на Стаменкова не беше лесно да се изкаже.

— Ще ви моля, дано узнаете къде е, — довърши той твърде стеснен.

Полицаят се заинтересува.

— Но вие мислите, че само е заминъл на някъде?.

— Какво може да е друго. Не сме му сторили нещо . . . Подирете го, за бога!

Стаменков се бъркаше. Той обади, че се е поспречкал със сина си, но за неговото писмо не спомена и беше доволен, че го не разпитваха. А когато трябаше да каже белезите на Коця, той се заекна — тъй грозно му се видя туй.

— Но, г-н Градоначалник, ще ви моля, някак меко . . . Само да се узнае къде е, после аз сам ще ида при него . . .

VI.

Беше горещо и задушно: дюгените глухи, улиците пусти и само тук-таме се мяркат понаведени, с черни и потни лица селяни и занаятчии — поносливъ работен народ. И сред тая жега кретеше млад, висок черноок момък с изгоряно от слънцето нежно лице. Той вървеше понаведен под открит чадър. Личеше, че иде от дълъг път: беше цял в прах, Момъка се вгледваше по надписите на дюгени от двете страни на улиците, като да търсеше нейде да спре, но не намираше, или по-право не се наканваше.

Пред едно голямо кафене той спря, мяркаше да влезе, но си погледа дрехите, обущата и — отминѫ. В изнуреното му лице се четеше недоумение, размесено с безсилно нехайство. По едно време той беше по моста на голяма река. Вгледа се долу, сянката на тихите вѫрби го привлече, но не се накани да слезе. И спря тѫжен поглед над водите. Скрит под чаджра си, той като да не чувствуваше жегата. Скоро двамина стражери минѫхѫ край него: те говореха високо с посинели от горещина лица и не поглеждаха на страни. Младия пѫтник ги изгледа някак гузно и пое противното им направление. После малко той зърна отдясно над голяма врата надписи: „Околийско управление“, „Тюрма“ и далеч в двора друг надпис „Училищна инспекция“. Последния надпис го заинтересува, той дори поспря, но веднага пак отминѫ с по-бѫрзи стѫпки. И лицето му изрази огриженост. Накрай той спре пред големи порти на хан. Куп младеж в униформи на ученици от някакво училище стояха пред тия порти. Пѫтникѫ се обѫрна кѫм един от тях:

— Вие сте от Садовското училище?

— Да.

— Можете ли ми каза, колко точно е далеч то от тук?

Запитаният отговори и попита:

— Да не постѫпвате и вие?

— Не, — искам само да намина там. Аз следвам в странство.

— По земеделие?

— Не, — по медицина. Предприех обиколка пеш . . .

Запознаха се. И след малко Коце спеше в тѫмна стая на такѫв нечист креват, какѫвто наверно не беше виждал.

Мрѫкваше когато се сабуди. Виеше му се свят, но неспокойството, почти като у изгубен човек, го отрезви скоро. Запали той свещ, поотѫрси се от праха, оми се и вчеса, че слезе в ниската крѫчма-гостилница. Коце не беше гладен, само се чувствуваше слаб, та се накани да вечеря. Но поднесените ястия не му се усладиха. Сѫдѫржателя донесе книгата за пѫтници. Коце се осериози и се записа само „Павлинов“. Той идеше от Старопланинска паланка, но и това скри. После

напусна кръчмата. Глух и протизен му се видя сега тоя хан, нечист и турски — около четвъртит двор стаи на два етажа с коридори отпред. Но се мъчеше да си представи, че слиза в още по-тъмна среда, където ще омотае своите следи, ше се изгуби.

Той беше пътувал пеш през гори и поля, преспивал беше в села и в тъмни ханища. Със все по измъчваната си душа преживял беше хиляди чувства и мисли самин — под открито небе, всред великата и таинствена природа. Плакал беше пред първите лъчи на слънцето и, макар отдавна без вяра в Бог, не беше далеч да се моли . . . Очаквал беше със скръстени ръце изплаването на пълната луна . . . Унисъл се беше с часове, вгледан в звездния мир, когато той трепти и тайнствено шепне за непостижната вечност, безначалното и безкрайно битие и издига нас — невидими зрънца в безпределната вселенна — издига ни над самите наши грижи и страдания.

През това лято Коце преживя онова, което не всеки преживява: той се допря с душата си до милионния работен народ — до наивните му разтухи и до лишенията, в които той живее. Това допиране упъти създадените вече у него пориви. Сега Коце за пръв път махна ръка на привичката да се чувствува незрял, не възмъжал. И вече уверен тъгуваше заедно с поета, когато декламираше горчиви куплети. И тъгуваше толкова, колкото можеше неговата млада душа, застанала на свои нозе пред пропастите на живота. Той се унисаше от някаква непоколебима вяра в своите сили за борба — непунктувана, но велика борба. Унисаше се, като с трепетна радост се чувствуваше волен, необвързан с никого и с нищо... Независим дух, безгранична самонадеяност, задушевен тласък към предприетото, — това се затвърди в младата душа и то го крепеше срещу непосилните за слабия му организъм физически трудности. Там, в народа, за безвестна до гроб дейност! — това беше ненаписания му план.

Но сега, не оведрен още от тежкия сън след убийствена умора, ненахранен и — почувствувал се под полицейски контрол, — сега Коце изпадна в неясно смущение. Премисле-

ното и преживяното, причините и последствията от положението му сега тук, — всичко туй се сливаше и сждаваше едно, безразлично, но и утекчително сжстояние, по-малко раздразняще, а повече безпокояще, като предчувстване на нещо лошо.

Коце тржгна да излезе. Пред вратата до фенера разговаряха пак ученици с униформи. Между тях беше и тоя, с когото Коце се беше запознал. Заприказваха го. Долитаха звукове на музика от градската градина. След малко Коце се запжти с познайника си за там. Тоя скоро му се разкри: степендиянт бил и толкова сиромах, че дори ваканцията е прекарвал в училищния пансион.

— И аз не ходя много от прокопсия, — поде Коце; пжтуваме, но и мяркам да си намеря село, за да учителствувам.

Разговоржт им до край беше все по това — село за учителствуване. Решиха, на заранта заедно да идат до Садово, а от там може пак заедно да засбиколят околнита села.

На заранта обаче Коця причакваше стражар — викал го пристава. Това, от което Коце мисленно най се боеше, сега го само леко смути, той даже се поусмихнж. Но сжщо тжй скоро сжвсем отпадна духом, когато тржгна сжс стражара.

Пристава го изгледа от глава до пети, почна да го распитва, но Коце отговаряше сухо. Заяви му се, че има заповед да го джржат под строг полицейски надзор — ще се явява в участжка триж на ден.

Това се свжрши, и Коцю се завжрна в хана. Навремени пак се усмихваше, най-напред презрително, после злобно, а на край отпусна глава, седнжл до отстранена маса в кржчмата.

— Е, хайде да тржгваме! — дойде ученикжт.

Коце дигна глава, като замаян, погледа познайника си и пжргаво станж.

— Хайде! — отсече той.

И тржгнахж.

Следния ден трена сне в Пловдив огрижения Павлин Стаменков. Той слезе направо в градоначалството, а тук го посрещна съобщението, че следите на Коця пак съ изгубени.

— Ние сега сами ще го търсим, — заяви полицая; — той престъпва заповедите на властта.

Стаменков не се замисли върху тези думи. Той се одума:

— Момчето май че мисли да става учител... може да е ходило в училищната инспекция.

Запитахъ и в инспекцията. Но Коце не беше се вестявал там.

След обед Стаменков чакаше пак в градоначалството. Градоначалника най-после се яви и го успокои с привичната полицейска студенина: — писал в околийското управление и наверно е вече пръснато окръжно по всички общини за Коцевото докарване. Също е помолил и училищната инспекция, щом постъпи заявление от изубения или щом той се яви там, да се съобщи на властта.

— И под земя да се скрие, пак ще го намерим, — свърши полицаят.

— Знаете, само да го чуем къде е, — мълвеше Стаменков.

— Казахме, до ден-два ще го намерите, тука, при нас — натърти нетърпеливо градоначалникът.

Стаменков си излезе замаян и уплашен. Значи, ще го доведът него, Коця, със стражар?. — Никога тоя баща не беше се чувствувал тъй, както сега — обиден, съкрушен, безсилен.

— Но те нямат право! — спря той на улицата.

Обаче нямаше смялост да се върне пак при коравия полицай, да расправи, да му се обясни. Тук никой го не познаваше и — нямаше кой да го зачита... Стана му жалко. — „Защо направи тъй, бре сине“! — искаше да си каже, но непривични му бяхъ меките изрази. Накрай мислеше: „нека само се намери... да го върнъ, че... Ех, другото се забравя“!

И закрачи наглед поуспокоен. Но по едно време пребледня, каза комай на глас:

— Не може да бѫде: не е луд! И какво сме му сторили? Не, той само се лута, та разкарва и мен.

Вѫрвеше размислен Стаменков, а все натягваше в душата му страшното питане: — ами ако пак се изгуби?...

След ден училищния инспектор съобщи в градоначалството, че е постѫпило прошение от Коце Стаменков, който се намирал в някакво село. Заявлението било придружено с писменна молба от училищното настоятелство на селото в полза на тоя кандидат.

VII.

Коце беше хубаво мечтал за скроеното си учителствуване в село, сред народа. Ученикѫт от земледелското училище го запозна с другарите си и всички те бяха много внимателни към Коця: беше тъй странно, да виждат по между си студент от Париж!

То се случи още в пѫрвото село, където заведоха Коця. Той остана в крѫчмата, а двамата ученици защуриха из селото. Беше работен ден и пак скоро се набраха при Коця спретнати селени — млади и стари. Те бяха особено внимателни към него: личеше, че сѫ го разхвалили учениците. После дойде и кмета. Той беше малко по строг, комай недоверчив. Но какво чудно можеше да има в това: тръгнал Коце да се учи, а му не достигнали пари и сега ще учителствува. Един от младите селени, училищен настоятел, види се, даже прибѫрза: нека само Коце им хареса селото, — гордост ще е, да имат за учител човек, който по свят е ходил и нещо повечко научил.

На заранта двамата ученици си отидоха, а Коце, останал сам, изпадна в неспокойство, като от лошо предчувствие. Беше праздник, хората му се радваха. Особено младият училищен настоятел — той просто се не делеше от Коця: написа писмо до инспекцията от страна на настоятелството, намери нарочен човек да го изпрати заедно сѫс заявлението на Коця в града, равзежда самия Коце по ред хубави места

около селото, гостува го у дома си и му нарочи постоянна квартира у своя брат.

А срещу всичко туй можеше . . . можеше нещо да се случи. Коце не съзнаваше ясно, че всеки час може да се озове стражар за него или пък самия кмет да получи заповед някаква. Той това не смееше ясно да си помисли; положението му беше на глед една светла действителност, а черната грижа строеше на страни, далечко, само като заплашителен облак. А все пак грозен беше тоя облак. От време на време Коця побиваше пот. И това искрено доверие в неговите знания, и това радване лично нему, и селското гостоприемство, — всичко изведнаш можеше да рухне, дори да се обърне в потрес и смях . . .

Той, Коце, лъжеше — казваше, че е беден, дори, че няма баща . . . И можеше ли другояче?

Коце беше в общинската канцелария на саме с писаря, когато пристигна стражара. Той изтръпна от първия му още поглед; замая се, когато му се съобщи заповедта и първото желание, което му хрумна след това, беше — да вървят, да тръгнат още същата минута . . . Обужасяваше го мисълта, че ще срещне някого от тия добри хора тук, които тъй му се бяха възрадвали и които той лъжеше . . .

Писарят изеднаж промени лице и загледа Коця изпитателно. А стражара нехайно заповяда на кехаята, да му разведе коня, сам клекна на нозе, заправи си цигар, и загледа Коця също дяволито.

— Тряба да имате нещичко . . . да сте сторили нещо, — каза му той.

Коце се разтрепера. Ако не беше съвсем разбит, той се би тъй разфучал, че и тоя прост писар, и нахалния стражар биха видяли . . .

Дойде и кметът. В първия миг той зина от слисване, а после направи също хитро, изпитателно лице.

Това беше вече много. Коце почувствува нозете си прекосени, задави се, притисна си ръцете над сърцето и се завали. Беше му затреперало сърцето. И като падна, гърдите му вече не се подуваха, а само грозно биеха.

Разкопчаха му дрехите, мокриха го с вода и Коцю се освести.

— Поседни сега, сжжали го кмета, — не бива тжй да се стряскаш: грешка може да е... или за войник нещо ви дирят или...

— Знам какво е... знам! — изпусна през зжби Коце, без да мисли и вжзджхна изджлбоко. После дигна глава пак кжм кмета и искаше да каже нещо, но му пламна лицето. Макар че едвам се още джржеше на нозе, той все пак се изправи до вратата и зачака нетжрпеливо стражара.

Тоя най-после се накани и тржгнаха. Коце се раздели с кмета почти мжлком. Кжм края на селото той сякаш се пробуди и хвжрли прощален поглед кжм тоя кжт, в който му се беше усмихнала тиха радост.

Жегата ставаше все по-несносна и когато излязоха на пловдивското шосе, Коце едвам се помнеше: погледа му се вземаше от напечения бял пжт и той крачеше почти мижешком. Мжлчеше и стражара, отпустнат лениво на своя кон.

На дясно се мярна Садово, после минаха край ханче. Коце нищо не виждаше. Той дигна глава вече привлечен от приятно румолене на вода, — бяха на сянка под гжсти вжрби пред мост на бистра река Коце спря и се огледа. От едната страна брега беше наклонен и зелен. Той мислеше да слезе до водата. И се отби с нехайството на унесен човек от моста — заслиза кжм реката. Стражара зинж.

— Хей, чакай, кжде? — викна той.

— Ще пия вода, — отвжрна Коце, като дигна спокойно лице кжм него.

— Ами ей сега минахме край ханчето, — да беше пил там! Вжрви сега тук, в пжтя!...

Коце го погледна накриво. Странен беше тоя поглед; и горд, и злобен, а лицето му изрази луда досада.

— Тебе думам, — вжрви тук! Няма да пиеш в тая горещина! — понамржщи се стражаржт.

Но Коцю вече гребеше с шепа вода и пиеше жадно. Стражара все по се дразнеше. Коце се напи и си поплиска лицето.

— Хайде, бре момче! Стига си са плискал с тая вода в тази горещина . . . нямам време после да те нося! — викна му пак сжобразителния стражар.

Коце не се даже обжрна. Той си потжрка и челото с вода, после извади пош и се бжршеше сжвсем бавно.

— Хж! — кипваше стражара.

Коцю се обжрса и се загледа в сянката на една вжрба.

— Хубава сянка, дявол да го земе! каза и се простря на земята.

— Гледай го! Напи се уморен и ляга на влажната земя!— издума разгневен стражара и скочи от коня. — Хей момче, само на мене не продавай това непокорство! — крясна той.

Коце беше сложил буза на тревата, а на очите му играяха сжлзи.

— Слушай, вжрви тук! Или ще играе камшика! — ревна стражара и наистина камшика плюшна — вжрху коня, който се опираше да слиза по брега.

Коце издигна снага в тржпки от хлад и от обидното заплашване, па седна — затжрка си очите.

— Не се сжрди, бе! Ще дойда . . . сега, — отвжрна той с треперлив глас.

— Ще ти покажа едно противене! — ежеше се стражара.

Коце стана и с наведена глава го наближи. Тоя се насочи вжрху му, безсилен да си вжздржжи гнева. Коце го отмина, без да го погледне, и пое пжтя.

След малко той крачеше край коня пак унесен под ужасната жега, замижал над напечения бял пжт.

А полето се разтвори, тепетата на Пловдив се вече виждаха сжвсем близу. Пред очите на Коце вжздухжт играеше от нагорещената земя и ставаше задушно, несносно. Той джлго не чувствуваше нищо, само все по се вдаваше напред, навремени се сещаше, помжчеше се да се изправи, но не му се удаваше това за джлго. И креташе машинално с пламнало до посиняване лице. По едно време той на два пжти инстиктивно дигна ржка, опря се о коня на стражара, но след малко и това му дотегна, отпусна ржце от раменете и крачеше вече неравномерно.

— Е, поседни, ако се много умори! — досети се по едно време стражара.

Коце поклати глава, разбра, но продължаваше безволен неравномерните си стъпки. Стражара се усмихна и спря коня. Тогава Коце се полюля, като в недоумение, помъчи се да дигне глава, но не можи, а после инстинктивно пристъпи две крачки на страни и се повали в граничното на пътя трапче, върху прегоряла трева, от която се дигна облак прах. Стражара скокна от коня и го намери примрял с бликнала от носа струя кръв.

След малко мина бричка с пътници. Стражара покачи в нея примрялия Коце.

VIII

Стаменков чакаше пред самото здание на градоначалството и все по му се замайваше главата: той често си потриваше слепите очи. Най-после го досрамя от стражарите и от хората, макар че никой го не познаваше. И се поотдалечи.

Бричката спря пред управлението, но Стаменков, макар още нищо да не беше предполагал за начина на Коцевото довеждане, все пак най-малко очакваше от тая кола да изкарат неговия син. Той даже се и не взря добре, пък и не можеше да види. Изтегления от бричката човек изглеждаше тежък. И само когато стражари го вкарваха през вратата, Стаменков сързре клюмнала без шапка глава с лъскава коса. Той изтръпна и забързза.

Коце беше освестен, но не изглеждаше да разбира, къде е и какво правят с него, — очите му бяха мътни, погледа безнадежден. Вкараха го в салон пред канцеларията на градоначалника и го положиха на канапе. Посинялите му клепачи се отпуснаха над хлътналите очи, лицето му бе мъртвешки блядо.

Стаменков го сързря през няколко стражари, направи усилие, да го доближи и се обхвана от неясен страх. Тук излезе от канцеларията си и самия градоначалник.

— Е, какво ти е? — побутна той Коце по челото.

Коце дигна мжтни очи и — замижа пак.

— Лошо ли ти е, хж?

Коце сега разкри очи широко и унесено огледа всички.

— Лошо ти е зер . . . да ти е за урок! — отвжрна градоначалника шеговито и се обжрна кжм стражарите: — настанете го на ваш креват и повикайте градския лекар, — заповяда и искаше да се повжрне в канцеларията си. Но Стаменков се промжкна през стражарите и едвам чуто заяви, — че иска да земе сина си в хотела.

— Ах, вие сте, — осериози се полицая, който не беше до тогава забелязжл Стаменкова; — тжй е по-добре, земете го!

Но Стаменков се замая: как да го земе? — Градоначалника заповяда на стражар да докарат файтон, а на друг — да отжрчи за лекар.

— Нищо му не е, г-не, — успокояваше той Стаменкова, като се чувствуваше и сам гузен; — от горещината е, или може да не се е хранил . . . Ей! — наближи той Коце; — я поглеж, баща ти е тука!

Коце поклати глава. Ясно беше, че не разбира. Стаменков пристжпи при сина си.

— Баща ти, бре! — додаде градоначалника.

— Коце, аз сжм тук . . . ще ти мине, синко, — зашепна бащата, като го хвана за ржка, а лицето му се сгжрчи, но определено някакво чувство то не изразяваше, стжклените му очи се смалиха и клепките силно играяха.

Коце дигна лице. Каква измжченост изразяваше то сега! Но в погледа му се четеше пжлно недоумение, плахост, после очудване . . . И потрепера, протегнж ржка, лицето му се сви на молба и плач. Баща му пое ржката.

— Коце, аз сжм!

— Тате! — простена Коце и се притисна о гжрдите на баща си.

Нещо се развжрва в сжрцето на окаяния баща — след колко ли години? Сжлзи оросиха сухото му черно лице, жизнена влага и топлик бликна в истинжлите му стжклени очи.

Но това не трая дори и минута.

Коце отдръпна назад глава, изгледа опулен баща си, извърна после лице, но макар още ръцете му да бяха на татковите му рамене, почна да се тегли. Стаменков плахо го отпусна на канапето и се наведе над него. Той не разбираше, какво става с Коце и му беше само грозно. А Коце малко по-малко извърна съвсем гърб на баща си. В душата на Стаменкова се зараждаше тъмна скърб. Но той ѝ се опираше. Минутното щастие от силно почувствувана синовна обич беше твърде мимолетно, за да го окончателно омегчи и да раздвижи всичко човешко в него.

Градоначалникът обеща да прати лекар в хотела и изправиха Коця да се качи на файтона. При първата стъпка той се полюля, стисна си очите — види се, притъмня му. Но после се огледа наоколо и даже се усмихна: закрачи свободно. А при файтона вече лицето му беше пламнало и очите блещяха. Но тука той спря, поколеба се сякаш и потегли да се качи на капрото.

— Тук, сине . . . тук! — опъти го баща му.

Коце обаче настръхна и извика страшно: не ща-а! Тогава струпаха се стражари и помогнаха на Стаменкова да настани несвястния си син във файтона . . . . . .

. . . . . .

Лекаря беше сериозен, като че не можеше да разбере болестта, поне тъй се чинеше на Стаменкова. Той се опита да му разправи по-подробно за цялата случка с Коця, но лекаря го недоизслуша: заповяда да се турят на прозорците по-плътни завеси и да се пази голяма тишина. Стаменков изпълняваше всичко, тичаше сам за всичко, — той беше нещо повече от баща: и чувствата, и мислите, и грижите, и недоуменията му бяха майчински, меки, почти плачливи. Какво омиление чувствуваше той! В първото си писмо до Славча Киров, който сега се грижеше за дома му, той писа: „Коце е зле. От първом мислехме, ударило го е слънцето: после, — че е ял нещо лошо или пил нечиста вода. А не е туй, пък не му се разбира, какво е. Чак и доктора се чуди. Винаги е унесен, бълнува и все такива имена — непознати . . . Братовчеде, тъй ми се и не махат сълзите от очи! Ах, как го сторихме туй, как го сторихме! — Ти успокои майка му,

не ѝ казвай всичко. Бог ще се смили, ще го опази . . . едничкия ми син!“

Когато пишеше Стаменков това писмо, а и когато си го сам после прочете, — той плачеше. Той плачеше и когато останеше насаме в стаята на сина си, надвесен над мъртвоблядото му лице. Ако би го целунал или ако само си допреше лицето до неговото, той чувствуваше, че би се разхленчил като дете и съвсям друго би му станало на душата. Но доктора забраняваше всяко обезпокояване на болния, и Стаменков тъгуваше мълком.

Най-после Коце се напълно съзна. Тоя тъй очакван час, обаче, пак се омрачи за баща му. При болния беше само той и лекаря. Коце се намръщи и спря траен поглед на лекаря. После сякаш си спомни всичко изви лице, и направи знак да дигнат завесите. А когато в стаята светна, извърна той лице към баща си и го загледа тих и спокоен. Близо минута трая този поглед — минута, която за Стаменкова беше безкрайна. Но после Коце пак извърна глава и заплака.

Доктора се очуди. Бащата се наклони над сина си, но пак фърли отчаян поглед към доктора. Сега неговото лице изразяваше и молба, и умраза. Устните на болния се разтреперараха, очевидно, той искаше да каже нещо. Бледите му бузи слабо пламнъха и на край Коце пришепна думи. Те не се чуха, обаче той махна с ръка към баща си . . . Доктора пристъпи удивен. Коце махна още еднъж с ръка и заклопи очи — унесе се пак. Сега знака беше доста ясен, но Стаменков не искаше да разбере . . . Тогава доктора го зе под ръка и той слисан, съвсем замаян, трябваше да напусне стаята на сина си.

Нанизаха се дни. В София Стаменковица униваше. Тя на няколко пъти се канеше сама да отърчи при сина си в Пловдив, но не посмея. А двете сестричета на Коця със все по-плахо недоумение се въртяха около винаги просълзената си майка. Славчо Киров наминаваше у тях да ги разтуша и да им съобщава известията от Пловдив. След първото писмо той обади, че Коце го̀у дарило слънце. Минаха

се дни, а известие за Коця нямаше. После со получи второ писмо от Стаменкова.

„Коце се освести, — се казваше в това писмо. — Измжчи ни само, това е. Ще оздрави и ще си дойдем. И все е с предишния си ум, — сжрдит ми е . . . Не иска дори и да ме види! Помисли си, братовчед, не иска и да ме види! Твжрде ми домжчня, твжрде, ама думам си — нека оздрави, та нека вжрши каквото ще. Като не иска да ме види, — нека не иска! Да вжрви да учи кждето ще, — няма да му думам вече нищо, никога няма нищо да му думам. Само да оздрави, братовчед! А ти, моля ти се, разтушай майка му! Пжк и нищо му не е, истина!“

„Бе брате, — се почваше третото Стаменково писмо; помисли си: хрумнало му, иска да го закарам в болницата . . . в болницата! И защо? Нямам ли аз да го церя, да го издржжам? Нямам ли? Тжй ме и прекоси, братовчед, това момче: живота ми прекоси то! И все още се губи. Наистина, няма вече да бжлнува, тих е, но на времени тжй вжздиша, тжй пжшка . . . сжрце да ти се скжса! Как му го сторихме това! Седа до вратата на стаята му, вслушвам се, а спомням си, как ми той викна, как ме прегжрна, когато го намерих . . . Ех, изплаках си, братовчед, очите! А ти не казвай на майка му, утешавай я!“

Още в две други писма на Стаменкова не личеше, да ли подобрява Коце, или става по-зле. Казваше се, че доктора бил добжр човек; той уверявал, какво болестта на Коця не е опасна, само трябало да му се не дига никакжв шум. Явно беше в тия писма само това, че бащата все по се измжчва. И свжршваха те еднакво: — „дано се посжвземе малко, че да си го доведа в кжщи“.

После писмата на Стаменкова спряха: с Коця се бе случило нещо особено. — Доктора беше казал, че на болния му вжрви много добре и строго поржча да се пази тишина: да не влиза никой при него, защото щял да спи джлго. Стаменков протриваше ржце, често наминаваше край коцевата стая, даже открехваше вратата и джлго се взираше в лицето на сина си. Тоя спеше спокойно и измжчения баща

сядаше пак на стола си вѫн до вратата. По едно време се чу неравно дишане, а после вѫздишки, изкашлюване. Стаменков не утрая, — открехна вратата и надникна пак. Очите на Коця бяха полуотворени, а главата беше почти паднала от вѫзглавницата. Стаменков се поколеба, да ли да иде и сам да го настани на вѫзглавницата. Но скрѫцването на вратата стресна болния: устреми той поглед кѫм баща си и настрѫхна. Стаменков се уплаши и се отдрѫпна, а вратата пак скрѫцна... Той мислеше да повика прислужницата, да настанят Коця, но в стаята на болния се чу шум. Стаменков открехна наново вратата. Сега той видя сина си прав, развѫлнува се и влезе при него. Тогава Коце се задрѫпа назад блѫсна се о кревата и примря в рѫцете на баща си.

Вечерта се сѫстоя докторски консулт за Коця.

А след това Стаменков написа последното си писмо до Славча Киров.

— „Отзаран Коце беше добре, — се почваше туй писмо; — тѫй каза доктора. Той ли не разбра или зло ми е сѫдено, братовчед, не знам, сѫвсем не знам! Тѫй ли пѫк от нищо, бе брате! — До някое време му беше добря, спеше си спокойно. Открехвах вратата да го навидя и ми отлекваше. А после... не знам, какво да кажа! Един син, едничѫк син, братовчед! Каквото ми се е набрало на душа... само дано ме Бог опази! Свиках тази вечер троица доктори... Приказваха, шушукаха, — само дето ми кѫсат сѫрцето: личи си, и те не проумяват, какво му е на Коця. Не знам, как ще я изкарам, братовчед. Очи не замижвам и няма да замижа, докат се сами не склопят! Моля Бога... не сѫм се нивга тѫй молил! Молете се и вие, братовчед; утешавайте майка му, недейте ѝ казва: нека гледа децата! А мене оставете... мене ми стига... стига ми!“

Това писмо Киров чете и на жена си. Тям преди и не хрумваше, че Коце може да свѫрши лошо. Те и сега още не допущаха това, но вече сѫвсем плахо се заговорваха за него.

Няколко дни нямаше никакво известие от Стаменкова. Беше по обед, Киров седеше с жена си още до трапезата и заговориха пак за Коця. Кировица дѫржеше пелинаčето

си на ржце и, нажалена за Коця, играеше с пръсти по гушката на своето дете. А влезе разсилен с телеграма. Мъж и жена изтръпнаха, — тя беше от Стаменкова. Телеграмата гласеше: „Коце ни остави. Подгответе майка му. Утре го нося".

— Бе Божке... че какво му сториха! — простена Кировица, порони изкренна сълза и притисна пелиначе си до гърди . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Студено вее ветреца над пресния гроб, неокрасен още от богатството; пуст е той, сиротски е — купчина ровка пръст . . .

И често заран, когато слънцето изгрява, спира над него безсилна майка, пискат горко две сестричета и до зелен венец над черния кръст застава висок човек. Очите на тоя човек сега са мътни; кожата на лицето мъртвешки тънка и неотлъчима от костите; косата съвсем побеляла и — натежала е старешката глава, ниско се навежда тя над майката земя. — Стои той дълго тъй над синовния гроб, по-безмълвен и от студената черна пръст. Той не плаче. И когато момиченцата — изплакани, отмаляли — го хванат за вкоченелите ржце, той болезнено поклатва глава и тогаз сълза се отронва от очите му, овлажава изсъхналите бузи и пада над ранния гроб . . . Нежните детски ржчички опомнят вцепенения баща и го потеглят пак назад, под натежалото бреме на живота.

Обущаря Черню

Децата на Ванка нотарката разплакаха детето на Черня, та Чернювица излезе и напляска всичките. Затече се тогас нотарката и се счепкаха с Чернювица за коси. Нотарката излезе по-силна, а Чернювица беше в положение. Сякаш малко бяха патилата на Черня, та сега и това. Черню инак не беше твжрде обичлив човек, но в нещастие всеки става обичлив, та от джлго време всички сжседи цжкаха по неговите несрети. А кротка беше и Чернювица. И затекоха се сега сжседките, зимаха нейна страна, понаблжскаха нотарката, та я накараха да се затвори в двора си и да крещи от там. Тя миряса, след като хубаве наби момченцето си, а главата на своето пискливо пеленаче свря в пазвата си.

Жените се одумваха до месечина, оглушавани от изгладнелите си деца. Много опакости стовариха те на Ванка нотарката. Тази наистина се беше твжрде надула; откакто се завжрна изгубеният ѝ брат. Тя и от преди се нещо големееше: — беше от чорбаджийски род. Но турския грабеж през войната ги беше опропастил. Баща ѝ скоро след това се помина, а едничкият ѝ брат се запиля: чуваха го през десета ржка, че бил в Русия. Майката от тжга по-него заклопи очи, като задоми щерка си за Брадарски, който после зае нотарската служба, на каквато беше и до днес. Това бяха работи от преди десетина години, когато нотариуса сви дом в сжседство с Черня у сляпата уличка, която по новия план на града шеше да се прокара и да извежда право на пазаря. Брадарски живееше с челядта си добре, макар и самотно: — глезеха си те децата, та не дружеха сжс сжседите, за да нямат

главоболии. Но есенес в живота на сляпата уличка стана небивало сѫбитие: изгубения по света брат на Ванка нотарката се озова един ден сѫвсем изненадано, — слязѫл в града, разпитал и теглил право в дома на нотариуса, при сестра си. А главното, което се узна още сѫщата вечер, беше това, че той си е дошел с набѫкан кемер лири! Веднага на заранта всички сѫседки се свѫртяха около нотарката, като били и пребили помежду си. И това трая повече от месец. Нотарката по цели дни приказваше на сѫседките си и затова, което батю ѝ е разказвал за своето губене по света, че и затова, което той навярно не ще е разказвал, но което омотаният от щастие език на нотарката намираше и предаваше като разказано. Батю ѝ бил ходил с руски богомолци и на Божи гроб, и на Света гора, като тѫргувал сѫс свещенически одежди, черковни кандила, кръстове и евангелия. Сѫщата тѫрговия той щял да вѫрти и сега. Тъй като сляпата уличка щеше да се прокара по новия план и щеше да излезе на пазаря, брата на нотарката щял да издигне в тяхния тук двор кевгир сграда и в нея щял да отвори магазин за тѫрговията си. Всички сѫседки хубаво преценяваха тази тѫрговия: като се пресмяташе, че вѫв всяко село има най-малко по една черква и по един поп и че околовръст най-малко сто църкви ще пазаруват от брата на нотарката. . . Да, голяма тѫрговия щеше да вѫрти нотаркиния брат! И това все повече сдушваше сѫседките, та нотарските деца все по-се заиграваха с тия на сѫседките. Те през-ден през-два деряха очи и се разплакваха, но майките не бѫрзаха да се разлютват. Ето така бяха изтекли месеци. Отдавна вече вѫрволица коля носеха в нотариусова двор камѫни и градиво за новата сграда. И нотарката ставаше все по-малко хатѫрджийка, та приятелството на сѫседките ѝ отдавна вече бе престорно. Затова тази вечер, при скарнята ѝ с Чернювица, те изнесоха всички детски и други разправии от архивата на сѫседския живот през последните месеци, че като изредиха всички сѫответни за случая надумвания, една по една — според реда, по който мѫжете им си идваха — се разотидоха по домовете си. Накрай в уличката нямо се вѫцари помамливата лунна

нощ с нейните полусенки. Наведения дѫсчен стобор на нотариусова двор, с хилядите по него зеленикави петна от дѫждове през години, сега сякаш се простря на земята да спи с цялата си сянка; трънестото гняздо на щѫркела, свито над преполовения комин на Чернюви, искусно вито, ала кално и грозно, — сега се покри от белите криле на прелетната гостенка и, посребрено от пълната луна, белееше над грохналите тъмни кѫщя; зелената дѫждовна бара в разкрития Балчов двор се виеше като мрътва и заплесната на земята ламя; лястовичите гнезда над низките прозорци, из които надниква през деня охтичевото лице на бедната Балчева вдовица, сега се губеха под тъмната сянка на старинна стреха, по гредите на която бѫзнеше и дълбаеше нощен брѫмбар; а салкѫма пред пенсионерова дом досущ се беше упоил от сън: — двойните ѝ листя се бяха пригърнали и не смущаваше ги светлината из стаята на бдещия чорлав пенсионер, унесен в минали радости. . . . . .
. . . . . .

Когато Черню си дойде, стопанката му се побоя и му не обади за спречкването си с нотарката. Защото Черню беше твърде намусен. — Вчера бе валяло дъжд, а все пак той днес нарами мотиката и отиде на лозе. Черню трябва да е лежал през целия ден в колибата, без да може да копне: мокро беше още.

На вечерята, обаче, Чернювица скърши език: — рожбата им бе заспала с разплакани очи, та майката го заокайва и надума пред домакиня си всичко, каквото можеше да каже по нотарката.

Лицето на Черня още повече потъмня.

Той почувствува само едно, — че нотарката е дигнала ръка на бедната му жена, само защото той, Черню, не е вече на очи пред хората.

Сега, обаче, Черню не сви песници от съзнанието на това, както правеше някога. А преди той и песници ще свие, и уста ще разкриви, щом се накърнеше от нещо.

Черню беше привършил тридесетата година. Висок и плещест, но попрегърбен (наверно, от обущарството, на

което го бе привил от ранна възраст баща му), той имаше лице комай страшничко: кръвяно и мургаво, с тясно набръчкано чело, сплоснат нос с космати ноздри, големи и бърнести уста, закривани от пощръкнали вежди, жглести челюсти с небръсната, рядка брада. Очите най-го правеха странен; нещо бухалско имаше в тях: веждите бяха остри и гъсти само между очите, а там, където се извиваха, личеха само червени меснати бразди; ресните на клепките му бяха поокапали, самите клепки бяха твърде сбръчкани и не можеха да закриват изцяло облите изпъкнали очи, които бяха безизразни и оживяваха твърде рядко — когато Черню се разяреше. А тогас погледа на неговите очи биваше наистина страшен.

Черню се беше задомил от преди десетина години. Татко му тогас бе още жив, но му предаде изцяло дюкеня и занаята си, а сам тичаше по лозята и със стара опитност ги обработваше.

Чернюви имаха добри лозя, все по „Райкин бряг“. Но не беше добре, че бяха все на една страна: в градобитна година убиваше се всичко. Обаче накупил ги беше баща му от изселените турци, пък знайно е, че всичко, на което туреха ръка малки и големи бейове, бе угледнато, било на имот, било на жива стока, или хора . . . Хубави — буйни и сенчести бяха лозята по „Райкин бряг“!

Днес там е пусто, голо бърдо; днес вред околовръст там е само мъртва ровка земя.

Божия проклетия, сякаш, легна по безкрайните зелени бърда: преди няколко години се зашуплиха сочните листя на лозите, а после запъплиха и заглождѝха родовитите корени незнайни до сега малки и нищожни живечета.

Пребелиха лица и захапаха устни дори старите видни и заможни домакини в града. А бедния дядо Никола, Чернювия баща, не вярваше на очите си . . . Ами че той живееше и с душа, и със сърдце край своите лозя. Стария човек завяхна и засъхна заедно с тях. И един понеделник, когато се беше пак наканил да иде по лозята, махна ръка, па си каза: „не щъ да ходя . . . баре да не гледам!“ А след ня-

колко дни се прикова на легло и наистина не можи да ги види вече.

Само Черню през празднични дни впрягаше едноконната тяхна талига и отиваше по почернелите бърда. Там той се запреше, скръстеше на гърди ръце . . . Нему не че беше твърде грозно пред усилваното тук мъртвило, а сякаш само плахо се чудеше . . . чудеше се като сълпикасваше, че дори и дърветата засъхват, изворите се пресушават. Навремени Черню широко разкриваше очи, веждите му издигнато се обтягаха и помръдваше ту една, ту другия му мустак.

Странно бе то наистина, да липса всичко хубаво от тука. Асмата, където майка му го е люляла още като пеленаче и по която Черню бе направил първата детска поразия — покатерил се беше на нея, та я сърбори и татко му го хубаве наби, — тази асма сега се беше простряла мъртва и сгърчена на земята. А под тази асма Черню беше останал за пръв път насаме с годеницата си! Прогнили бяха и старите лози наоколо, под които като пиян се беше той вардалял след оженването си и бяха шепнали със своята невяста, смяли се бяха и тънаникали неделни дни цели . . . Замязала бяха на подивяли трънливата зарзала и клонестата слива по синура между Чернювото лозе и това на тъста му, онази слива, на която Чернювица още мома се бе покатерила един неделен ден, а Черню допълпли дебнишком, подслони се до дънера, загледа я с кръвяни очи, докато тя го сълпикаса, изписка глухо и сви поли. През неделята след това Черня сгодиха само за да не задиря вече момичето чапкънски . . . Уви, всичко, всичко умираше сега тук! И само унило шуртеше ручея в дола под грохналата сега стара топола . . . сълцата, при която Черню щеше насмалко да изпита за последен път тоягата на татка си, защото неделя преди своята свадба той се застоя там с годеницата си, прояви безпътство спроти нея, та татко му отърча . . .

Гледаше сега Черню пустоша тук, чудеше се, а после се замисляше. Него не че смущаваха някакви определени спомени, нито му домиляваше за лозята така, дето да му стане тъжно, — не! Той се огрижваше само, че татко

му се беше поболял, та нямаше кой сега да посреща тази напаст по лозята. А огрижваше го още и несгодата, че предишният обущарски калфа на татка му, малко по-млад от Черня, един дждривко, отвори свой обущарски дюген тжкмо срещу дюгена на Черня. Нима той не можеше да си отвори дюген другаде, в друга махла? Чернювия татко можеше да нареди и това, а пжк зимà та се разболя. — Ето всичко това омрачаваше Черня. Той навремени се чувствуваше повлечен да предприеме нещо. Но защото не виждаше какво, изпадаше в смущене, мржщеше се и все по-често повтаряше думите на татка си: — „Е, е, божа работа! От Господя е!“

И погребе най-после Черню своя татко. После накупи малко американски лози, за да насади едното от лозята; нае един аргат за талигата и го нареди да тича ту по лозето, ту пжк да работи с талигата при житарите; а сам Черню залегна на занаята си.

И заредиха се така дните. Аргата работеше от една страна, Черню — от друга и посрещаха кое как двата края. Едно само все по-пречеше: — Черню не можеше в обущарството си без вересии, защото хората все по-носеха купешките ефтини чепици, а пжк и предишния калфа при Чернюви все по-разработваше своя дюген отсреща. Но Чернюви си живеяха в кжщи ефтино. А когато се улучеше хрисим аргат, Черню прекарваше твжрде легко, защото недоплашаше хака... Случи се даже, че един упорит аргат даде за това Черня под сжд! Но то още беше нищо; такива разправии сега вече имаше всеки. Друга по-голяма несрета вржхлетя Черня: — завжрлува лошо гжрло, та погреба той едно след друго две деца.

Тогас вече зацжкаха по Черня сжседи.

И завжрза се в неговата душа нещо. Той сам не можеше да каже, какво му е най-много дотежало на душата, но личеше, че не ще свжрши добре, — промени се той и по образ, и по привички. Лицето му силно почерня, опадаха ресите на клепачите му, а очите му се поизцжклиха. И колкото беше мжлчелив преди, сега стана дваж повече такжв: не се сещаше да милва ни дете, ни жена.

През неделните дни Черню впрягаше сам коня и отиваше на лозята, т. е. там, кѫдето бяха преди лозята . . . А на врѫщане той караше силно, люто биеше пусталото си добиче и сякаш от бѫрзотията му додражаваше: — когато се вѫрнеше, той тимареше коня дѫлго време и с обич. Еднаж — дѫлго след несгодите — Черню сбѫбра пред жена си, че му текнувало да затвори дюгеня си, да продаде и парче място от лозята, та да купи каруца и два коня, — допадало му да е каруцар.

Не беше чудно, че бе текнало нещо такова на Черня. Него смущаваха сега хиляди други текнувания. Черню сѫвсем не беша като баща си: не влечеше го да крои, да гласи сметки, нито пѫк на своя глава да се накани на някаква обмислена работа. Но за това как му спореше труда, когато заработеше! Наведе се над обущарския тезгях, зачука, зашие, а мѫлчи и се муси, та се забрави така, дето калфата и чирак му, като не издържаха мѫката и глада, почваха люто да го псуват на ум.

Ако Черню би имал привичката да псува, и сам би люто псувал, макар че още никой не беше му отделно умразен. А псувал би той, защото като не кроеше нищо с ум, не се полѫгваше да постига и нещо определено, та все по набираше в душата си тежчина, без да има с що да се разсейва. И намусваше се той най-вече, когато се случеше някоя милозлива сѫседка да го окайва на очи. Тогаз Черню смѫтно премислеше, че не е вече на чест пред хората. И му докривяваше, свиваше бавно песници, застоеше се с полуотворени уста и изпѫшкваше. А еднѫж вече той сви песници, но не бавно; полуотвори уста, ала не за да изпѫшка... друг пѫт не беше му ставало така! То беше една заран в праздник; пред срещния обущарски дюген на някогишния калфа се бяха застояли млади обущари, глумуваха и се смеяха, а Черню бѫрзаше да довѫрши един чифт порѫчани за този праздник обуща. И изеднаж му се счу, че отсреща подметнаха неговото име и доразбра: „какво ли пѫк е намерил и в праздник да довѫршва!“ Черню стисна чука в рѫката си и сѫвсем кръвнишки изгледа глумливите обущари. Добре, че никой от тях не го

гледаше и вече не се каза нищо сѫмнително, а то не се знае, какво би излязло . . .

Ако тогава, в оня час, би запитал някой Черня, защо се е тѫй много разлютил, той непременно би си хубаве наговорил по всичко,което му не харесваше вече в света, та негли би отлекчил що от що набраната тежчина в душата си. Никой, обаче, не се сещаше да заговори с него дружески, а само някой някога милозливо ще го заоплаква. Сама Чернювица не сѫпикасваше сѫрдечната мѫка на домакиня си: тя имаше своя болка, която в сѫботите отлекчаваше сѫс сѫлзи над пресните гробчета на своите рожбици. А старата Чернюва майка — тя си бе пак грижната кѫщовница, която щом изтѫрве работата от ръце, замисляше се за какво е било някога, хе, в минали години.

Така Черню нямаше как да се раздумва, а личеше, че все пó му се набира на душа мѫка: челото му се не оведряше, а косата му се хубаве прошари.

Най-после Черню извѫрши нещо, което нямаше как да се очаква от такѫв мирен и мѫлчелив човек. — То беше лани срещу Великден. Останали бяха на Черня два чивта обуща да довѫршва, а пресмяташе, че нàдали ще сколаса и до вѫскресното богуслужение. В сѫбота той осѫмна над работа заедно с калфата и слугата си. И спореше им труда. Току на заранта минаха край Чернюва дюген десетина момчета от еснафа — облечени все празднично и с някакви червени панделки по гѫрдите. „Хайде, хайде!“ викна едно от тях кѫм Чернювия калфа. Тоя се поизпоти, зачерви се, че изеднаж остави работата... Не можал днес да работи! — Черню тѫй и зина. — Калфата покѫрши език и обясни: — майски праздник било, те рекли да го празднуват... Кои те? „Да си клекнеш на работата, че...!“ — изрѫмжа Черню. Калфата се заекна и отсече: не можал... той не можал да работи... Социалистите днес не похващали и метла... Ако ще, нека господаря да му дадял смятката... все му е едно! — Черню все още не разбираше, той само понастрѫхна, пробѫбри за недовѫршените два чифта обуща и сякаш изеднаж го прихвана нещо, — дебелите му устни потрепераха и ръката му — неговата дебела и дла-

неста ржка — се изви и се сложи вжрху мжхливото лице на калфата с такжв плесник, че бедното момче се полюля и се повали на земята като труп... Кржв бликна от носа му, а Черню изпжшка, очите му загоряха, той дигна и крак...— Отжрчаха тогава хора, отведоха нещастния калфа в болницата И лекаря казал, че ще тряба да затворят Черня...

Така затвориха Черня. После го сждиха и осждиха на затвор, че глоба, че и харч по церене на калфата, който се дигна, но остана невям глух с едното ухо.

По тази случка Черню затвори дюгеня си, продаде и коня с талигата, та заборчля. . . . . .

. . . . . .

Сплитат се през години в човешката душа вжзели, които изглежда, че ще се развжржат само в гроба, а се случи така, дето досущ ненадейно се прекжсне нишка някоя в душата и — с ветрена бжрзина се разнизва вжзела, човека се превржща на друг, толкоз друг, щото ако му се променеше и лицето, самата му майка не би могла да го познае. Ето защо тежко томува, който захрани през години лют някой вжзел в себе! Всяка развржска на такжв вжзел приживе е една по-силна или по-слаба смжрт на всичко онова, което е било.

Черню си излежа затвора и излезе някак надут и сжрдит, на цял свят сжрдит. Той не се одумваше, каква работа да залови, нито се допитваше до еснафа си, наопжки, сякаш отбягваше познати и се губеше само по подновеното божем лозе, от което още нямаше как да очаква облага. Между туй немотията все по́ се свираше в кжщи и през врата, и през прозорци. Черню се мусеше и навремени се одумваше, че може най-после да земе чувал и да работи с надница доле, при житарите. Това, обаче, той не направи, а не след много стана сжвсем друг: Черню почна по често да спи на лозето и когато вечер си дойдеше, фюфюкаше разсеяно. Фюфюкаше после Черню и по цял ден, когато останеше дома си. Да, все по-разсеян ставаше Черню: — той фюфюка даже вечерта, след като погреба старата си майка.

А не след много се промени Черню и вжншно — по облекло и привички: хвжрли гражданските си дрехи и

навлече абичка с потури и широк пояс; поизправи се в хода си, обичаше да пъха дясната си ръка в пояс, почна да повдига крайски рамене и неусетно му стана привичка да се прозява с глас . . . Право, той сякаш се вюначаваше: възгордяваше се, ставаше пиянски презрителен към другите. За занаята си вече и не продумваше, като да не е имал никога занаят. А в къщи почна по-често да вниса месо, навремени вече играеше и с детето си, но с жена си никак не се заговорваше и когато еднаж липса, та го нема през три денонощия, на нейното запитване Черню каза: „то не е твоя работа, ти си жена, гледай си къщата, децата и мукай“... Така Чернювица все по-се смълчаваше. И когато после мъж ѝ липсваше по цели недели, тя ходеше замаяна из къщи, на съседите казваше, че той си е на лозе, пък самия него не дръзваше да пита. Така оставаше да е тайна и тоза, дето Черню някои вечери идеше в къщи ту с един турчин — рибар, ту пък с един непознат българин. С тоя българин Черню тряба да се беше запознал в тъмницата, защото Чернювица бе ги чувала — като им служеше с люта ракия — да приказват за познайниците си в затвора.

* * *

— Ти си гледай детето и къщата, — каза тази вечер намусено Черню, след като Чернювица си надума по нотарката. — Дър, дър . . .

— Ами, ще ѝ търпя да ми бие чедото, — отвърна глухо Чернювица, като се беше навела над заспалото си дете. — То аслъ да не е човек сиромах . . .

— Не е то до сиромашията, а и-е, — сдъвка Черню под език думите си, като мислеше, че нотарката се държи на голямо, а пък тя, неговата жена, нека да знае, че те, Чернюви, не са вече до там на очи пред хората, та — та да си гледа детето и къщата.

— Не е то . . . Тя като се е надула, от как е дошел батю ѝ, — сбъбри пак под нос Чернювица.

Черню загледа на страни, засука мустак и след малко нахайно, с проточни срички попита:

— Е, кемер лири донесѫл . . . тé, брата на нотарката, бра-та . . . а?

Чернювица хвѫрли бѫрз и плах поглед кѫм мѫжа си.

— Що ми тряба мен, кой какво е донесѫл, — отвѫрна тя малко кресливо: — да ми не задява тя детето. Както са ней мили нейните, тѫй е и мен моето. Като сме сиромаси, чева . . .

Черню се изправи до вратата и загледа навѫн. Той не дигна очи кѫм ясното небе, кѫдето цареше месечината. А когато после си пораздвижи погледа, той го отправи кѫм нотаркини и бавно се поглѫщаше от вѫтрешна тревога: очитé му втѫнаха под насрѫхналите вежди. Той задиша през нос, обтегнаха се жилите на долнята му челюст, тя се поиздаде навѫн и дебелите му устни се поизкривиха. Черню злобно си каза: „то-то . . . нека: ще дойде до там!“ — Ако в тази минута го погледнеше в лицето и сама жена му, настрѫхнала би: — тѫй страховит изглеждаше Черню. Но не следяха го тук ничии очи; лунните лѫчи само вѫзтѫмно синеяха по твѫрде мургавото му лице.

Чернювица вѫтре постилаше. След малко лампата в кѫщи се угаси.

В кѫсна нощ Черню слезе в избата, притвори вратата и запали свещ. На страни задрѫстено бяха струпани една вѫз друга бѫчви, а един ред големи тунтерести помби лежаха на греди кŕай стената, останали така още от последния пѫлен гроздобер преди години. Черню се провря до края на редицата, отмести с рамо последнята бѫчва и мина отзад между стената и бѫчвите, прилепи свещта на гредата, извади лозарското си ножче, па без труд отмахна една дѫска от дѫното на голямата бѫчва. Личеше, че тази дѫска той я е вадил много пѫти. Падналия сноп светлина от свещта даваше да се видят скритите вѫв вѫтрешността на бѫчвата денкове тютюн, един тютюнев хаван, паласки, пищови и един ятаган. Черню изтегли ятагана, намести после пак дѫската в дѫното на бѫчвата, угаси свещта, и излезе. На лунния

светлик вече той отри с ржка ножницата на ятагана — един от ония големи, дебели и не твжрде извити ятагани с ушеста држжка, които заместиха в употребление едновременшните извити яничерски ножове. Сега Черню го натжкна през пояс и го прилепи на длжж до коляното си.

Месечината беше на залязване и усилваше се мрачното було на нощтта, която преваляше.

Черню тихо прекоси малкия свой двор и излезе на пжтя. После с глухи стжпки отиде до изхода на сляпата уличка, огледа се нагоре и надоле, послуша и пак се повжрна, та спря пред портата на нотариусова дом. Мжртво беше околовржст. Но Черню бе още спокоен: тази маневра той беше правил и през други нощи. И побутна сега бавно, сжс сила, тежката, покрита сжс широка стреха, старинна порта. Тя беше, както и през други нощи, зарезена отвжтре, — не я забравяха отворена. Черню посви дебелите си устни, настани дясното си рамо до бравата и почна с ужасна сила да подига вратата. Тя бе тежка, не се подигаше, но зачжтжрка и Черню се отдржпна. Той се беше разпжхтял, но не от умора. Помисли малко и каточели сжобрази нещо, та пристжпи на страна и заопитва гнилия стобор. А и това не беше за него ново: — през две други нощи той беше пак тжй опитвал тоя стобор и изкривявал беше пак устни, както и сега, за да си каже: „люлее се, ваджищината, като пиян турчин.“ Сега той си каза това само на половина и не се мярна на устните му предишната трескава усмивка, ами намржщи се страшен, пристжпи и с тжпа решеност нагази джските на стобора в най-поваленото място. Стобора цял се полюле, та падна с глух и грозен шум. Черню отскочи назад и предпазливо клекна.

А четвжртития, с чардак отпреде, вжзнисжк дом на нотариуса се белееше в гаснящото лунно сияние. Черню се загледа и смжтно сжобрази: в едната от предните стаи спжт домакините, другата е гостна, а зад тях са кухня и килер. Той, нотаркина брат, значи, тряба да спи в гостната, — кжде другаде?

Черню изеднжж видя, като на длан, как е всичко сега там, в кжщата, и се разтрепера . . . Но и веднага се простря

на земята: — на чердака пред дома се издигна нечия сянка и след малко пресипнало се изкашли . . .

Значи, там, на чердака спеше някой: да-ли не е той, нотаркина брат?

Черню изгуби всяка нишка на мисѫл и тѫй като ятагана му пречеше, той се цял простря на земята и затаи дѫх като мѫртав.

В такова сѫстояние престоя той повече от минута. Нещо странно ставаше в него, овален сега в праха. Някак изотстрани го загложди неприятното сѫображение, че щом той, нотаркина брат, спи на чердака, не ще се може . . . А какво не ще се може? . . . Защо? . . . Черню лежеше, трепереше . . . Той, неотдавнашният обущар, сякаш сѫнуваше грозен сѫн . . .

И подигна той глава. Тѫкмо тук пропяха петлите. Черню трепна и след малко притисна лице о дебелите си длани.

Да го видеше някой отстрани в това окаяно положение, би помислил, че той плаче.

* * *

Черню не беше проплаквал от деня, — години от тогас! — в който покойния му баща за последен пѫт го бѫхта.

А ето от една година време за втори пѫт му се случваше сега да се задави и да му се свият очи като на плач.

Пѫрвия пѫт това се беше случило преди няколко месеци. Една нощ на границата за Неготин Чернюви бидоха подушени от пограничната стража, та стреляха по тях и улучиха Черня в лявата нога. Тогава другарите му го отнесоха на един остров в Дунава, кѫдето в старата хралупа на една, наречена от тях „пазвантов кавак", стволеста топола си криеха мехлеми, превръзки, а и сухоежбина. Там Черню сам самин се цери дѫлги дни.

Самотен и откѫснат от света — от бащиния и от жена и деца, — откѫснат през двойния дѫлбок и широк Дунав, Черню, край своята рана, която правеше още да пищат в ушите му куршумите, почна да се чувствува, че не е

на свое място в живота . . . или поне че не е на онова място, за което той би могал при мжчнотия да каже: „е, тжй ми е било писано . . .“

Когато отхвржкне спицата на някое колело и се зарови нейде в угарта, а после я изровите с плуг, отпжрвом не ще я познаете, че е спица, а после ще се чудите, как е тя дошла тук и се е заровила в угарта . . . Така и Черню: чинеше му се, че това, дето лежеше цял вжзнак на земя с ржце под глава до „пазвантова кавак“ на острова, не е той, обущаря Черню . . . или дори и да е, пак не си е тжкмо той, дошжл по своя воля тук . . . Тогас, на тоя остров, Черню през пжрвата нощ не спа: облаци комари сновяха по него, куршуми още пищеха край ушите му, а мярна му се и сжнливо видение — лежи си умрял, пжк до него пищят и плачат жена му и детето му.

На заранта, обаче, Черню си превжрза раната, погледна синйото небе, премери с очи течението на Дунава кжм там, кждето му бяха дом, жена и деца, па намери, че то е близо. А раната му не беше опасна. И се простря под тополата, та спа цял ден . . .

А после, когато една вечер Черню зярна из далеч над блясналите под месечинката води на белия Дунав познатата му джлга и островжрха лодка на турчина рибар, светна в душата му тжй, както отдавна, твжрде отдавна не бе светвало. Дощя му се да плувне, че да си иде в кжщи, — това му се стори да е тжй мило и драго. Каква мека и блага тжга го обхвана от това!

Варката наближи и Черню се качи. Но потеглиха нагоре. „Товар има . . . ще го пренесем отвжд,“ — отсече турчина. Черню се заекна, — искаше да вжзрази, но обори чело.

И плуваха те тогава нагоре с лодката, спряха после в жгжла на малко островче и натовариха три човала. Черню машинално попипа с ржце и видя, че е тютюн. Призори те стовариха тютюна на селски кола по влашкия бряг. Кжс селенин с молдовански кожух и калпак караше колата. Тоя селянин бе самия онзи черен и нисжк човек, с когото Черню

се беше запознал в затвора и който от месеци вече ржководеше Черня в работата им.

Тоя сжщи човек на следния ден седеше чокойски облечен вжв файтон, а файтонджия бе Черню. Возеха се за Крайова. В санджка на файтона, в набжканото сяно за коне, лежеше един човал от стоката. Отиваха да завжршат тжрговията си. Черню бше комай забравил случайното си домиляване по бащина стреха, по жена и деца. И попрегжрбен, запушил цигар, увил о лява ржка дизгините на охранените коне, подпрял се с дясна ржка о големия и дебел камшик, караше Черню файтона, като да е бил и пребил файтонджия. А слжнцето печеше; нажежен вжздух лжхаше из широкото поле на равната Влашка и Богданска земя. Това навяващя смжтна тжга и сжнливост на откжснатия през Дунав от родния край и по своему загрижен Черню. Безресите му клепачи комай мижеха и от време на време се разкриваха. Конете леко тичаха и колелата на файтона се гонеха по равното поле тжй безшумно и бистро, както летеше през нощи по мжтния Дунав и островжрхата лодка на Чернювия рибар — турчин. И когато се случеше колелата да срещнат камжк и да подруснат файтона, Черню дигнеше ржка и си засукваше десния мустак — нещо, което той правеше всякога, когато му додражееше.

Тжй вжрвяха те, все край Дунава, когато на мнимия чокой вжв файтона текна, та запя — запя песен за стара майка . . . Нещо стана с Черня; дигна той глава, шибна конете, па устреми поглед отвжд Дунава, а след малко лицето му загоря, очите се трескаво разкриха . . . После той се намуси страшно и заправи цигар. — То бе действително нещо много помамливо, — и хубаво, и страшно — онова що му текна: — да извие тия охранени коне, че да ги пусне преко Дунава, в тяхната си, в Чернювата земя . . . А тогас нека дойдат да му земат тоя файтон: главата би си сложил Черню и пак не би го дал!

Това тогава беше старото текнуване на Черня, онова, което той бе обаждал на жена си, когато ходеше и се вржщаше, като домакин, с тяхната едноконна талига, до

техните си лозя. Не допадаше ли на Черня още тогава да си е кираджия, — да зареже опустелия си дюген? — И Черню хубаве си спомни, какво беше казал на жена си: да продаде, каквото може, и да си купи файтон. А ето сега му текна пак същото: стига да кривне и да отскочи отвъд Дунава . . . ще си има файтон! Пък с тогова, който би му попречил — тоя мним във файтона чокой — с него работата би била лесна: — един ритник, и в дъното на Дунава . . .

Сключил тъй бързото си текнуване, Черню тогава се поразтрепера и се въздържа да не се извърне и погледне съпътника си, — въздържа се, както се въздържа човек, който се бои да не кипне, да не стори пакост. — Той, низкия му съпътник, когото Черню с един пръст би метнал от файтона и когото знаеше вече доколко е сърцат, беше напсувал Черня, когато тоя изохка, след като го раниха на границата . . . не можеше да го дигне, та го напсува на деца . . . Черню се беше уплашил тогас, но запомни — хе, хе . . . — И сви сега Черню челюсти, изсумтя . . . би му дал той сега да разбере, как се псуват деца! . . . . . .

. . . . . .

Това беше тогас, преди месеци, по пътя, когато отиваха в Крайово. На утрото Черню потегли пеш назад, за да слезе срещу острова, където щеше да го чака тяхната лодка. Беше зноен ден; изрядко някое опърпано облаче се завиеше високо по синйото небо. Къде обед настана небивала жега, натегна задух. Раната в бедрото на Черня засмъдя, послѣ почна да наболява и накрай той комай закуца. Колкото по-въървеше Черню тогас към крайдунавското село, из равното като длан влашко поле, толкоз по̀ му натежаваше главата. И защуриха в ума му, а после и пред самите му наведени към запечената земя очи, мисли и впечатления най-забъркани и най-забравени: — от детинството му, че дори до виденитe вчера улици на Крайово . . . После всичко се превърна на червени кълба, зави се свят Черню, потрепера той, че сепнато спря и загледа като замаен около си: — пусто и безкрайно поле виждаха очите му.

И изеднаж Черню спря погледа си на нещо, потржпна и втренчи се смутен, сплашен: — в джн хоризонта черна стена от тжмен облак стржмно се движеше и се забиваше високо в стжкленото синйо небе . . . След малко се понесе ек като подземен тжтнеж, светна се, чу се пак тжп ек и изеднаж се просна по небото черният облак, запжпли като ламя и по цялата черта на хоризонта се разсипаха ужасни светкавици, последени от непрекжсвани гржмове . . . Черню плахо се отпусна на здравия си крак, разкри широко очи пред разгневеното небе, а после се извжрна и забжрза като гузен . . . Джлго той нито мислеше нещо, нито пжк усещаше заболелите си от умора кости . . . И когато се зарониха пжрвите едри джждовни капки, Черню се сви под джрво и зачака. Ето, тогаз за пржв пжт се случи разслабление в душата му . . . Смущението и страха му се задавиха от резлива душевна горчевина. Черню сви устни за минутка, а после се отпусна и бавно закри лицето си. Така и тогава би рекал човек, че той плаче тжй, както и сега, когато легнал до нотариусова стобор закри лицето си с ржце.

И наистина, Черню и тогас, и сега плачеше, макар без сжлзи. Той плачеше затова, че не е редно дето тогас лежеше под онова джрво в чужбина, както сега лежи под тоя стобор, и не е редно, че жена му и децата му стоят сироти клети, без да го знаят де е и по какво ходи, жив ли е, или пжк мжртав.

Изморен и без ясна мисжл, той се довлече тогас до Дунава, а призори рибаря турчин го прехвжрли отсам, та Черню се прибра у дома си. И тук, в глухата уличка, той завари тогава новото: — че нотаркина брат си дошел и бил ни едно, ни две, а човек с кемер лири. На Черня не беше тогава ни до кемера лири на нотаркина брат, нито до това, че той щял да вдига кевгир сграда: — малко ли сж други хора с кемер лири и малцина ли дигат кевгир сгради! Но месеци се нанизаха, а кой би могал да знае, какво те нижат всекиму в мислите? Пжк най-малко Черню можеше да сжзнава това, което му се набираше на душата. Нему ставаше само все по-разумливо, че ако би имал не кемера

лири на нотаркина брат, ами само една шепа от тях, той би могал да впряга такъв файтон, какъвто беше карал до Крайово . . . И би се видял наред между хората: не би се губил по Дунава и зад него . . .

* * *

Черню лежеше сега до гнилия стобор на нотариусова двор, закрил лице о дебелите си попукани длани.

Той беше пак като разплакан, но не горчевина бе обзела душата му. Грозно му беше само от това, че можеше да го види тоя, който се беше изкашлил на чердака у нотаркини. Имаше, разбира се, и още нещо в душата му, нещо не ясно, като онова пищене на куршумите по границата, когато го бяха ранили, или като онова видение на острова, когато се сънува умрял и простян . . .

А когато след малко Черню се опомни, та предпазливо дигна глава, веждѝте му сѐ сключиха и разтреперàха му се устните. Кръвнишка ярост заигра в погледа му: той загледа през една междина на дъските към нотаркини.

В двора нямаше никой; на чердака беше глухо и не се мяркаше предишната сянка.

Черню, все още диво намръщен, поогледа се и се изправи. Сега той беше разпъхтян. Пристъпи, а коленете му се прекосиха. Все пак погледна изкриво стобора и си попипа ятагана: той мислеше нещо, но недомисляше. Кемера лири на нотаркина брат не беше нито кемер с набъркани валчести топки, нито файтон с охранени коне, нито пък нотарката трябаше, или не трябаше да се перчи в махлата. А стобора на̀ нотаркина двор можеше да е и гнил, и здрав; нотаркина брат можеше, ако ще, и сред двора да спи . . . Черня можеха да улучат на границата с куршум ѝ не че не би трябало да го улучат, ами на острова можеше да умре, както и съ̀нува, пък това че не го улучи гръм сред влашкото поле, то бе нищо . . . Добре беше, че го не видя одеве нотаркина брат, когато се събуди, та стана на чердака . . .

Но нека пѫк да беше го видял: — защо тя, нотарката, е дигнала ръка на неговата, Чернюва, домакиня?!

— „Хѫ, аз тям . . .“ — бликна ярост в страшно обѫрканата сега свяст на Черня; — „аз тям . . . сред бял ден ще им вляза в кѫщи и ще ги накѫлцам“ . . . . . .

Черню седна на камѫка до кѫщните врата в двора си, като си поизмѫкна ятагана, за да му не додява. И не можеше после да спомни, че е пушил. А изпуши три цигари, докато се разсѫмна!

Навремени той се очудваше, че вече от месец време се мѫкне по тази работа през нощите, когато ето така бе най-лесно. Заран мѫжете излизат. Той ще влезе и ако никой го не види, *ще свършѝ* . . . А ако го видят, — ще „скръцне“ зъб на нотарката — да знае, на чия домакиня е дигал ръка. Това беше кѫсо и просто . . . Черню стана разтреперан. Зарези жена си и децата отвън; разтвори вратата на избата и запали свещта до влагалната бъчва. А на край прегледа резето на пътните врата. То му се видя яко: устояло би на напън отвън, до като той скрие в бъчвата това, що би донесѫл.

През предишните нощи, когато Черню излизаше в уличката, та опитваше дали нотаркините порти не са оставени отключени, а после помярваше и стобора, дали ще го одържи да скочи, — тогас Черню в кѫщи нищо не бе нареждал, а навън твърде се беше замислювал, за колко ще да е голям кемера на нотаркина брат, къде ще да е скрит, та че и — какво той, Черню, ще направи, когато влезе у нотаркини.

А сега Черню се грижеше само за това, какво ще му тряба, когато се върне, а за там, в кѫщата у нотаркини, той сега и не мислеше.

И свършил потребното в кѫщи, той закрачи ням и настръхнал пред пътните врата отвътре, като навремени се навеждаше да гледа през ключалката навън. И изпуши още няколко цигари.

Рано заизлизаха мѫже и жени — беше пазарен ден. Излязоха най-после и нотариуса с шуре си. На Черня заседна

нещо в гърлото. И все пак той се взря добре: не, те не притвориха яко пътните врати.

След малко на Черня се разтрепераха челюстите. Но това беше последно: той излезе тихо на пътя и се огледа. Никой, съвсем никой го не видеше. Той само с няколко стъпки би могъл да се озове там, зад голямата порта у нотаркини. Смътно му мина през ума, че може някой от съседите да го види, когато прекосва двора. Но това му текна едвам, когато вече беше пред стрехестата порта. Тя, портата, наистина не беше добре притворена. Черню влезе и глухо я притвори зад себе си. Текна му да залости, но пресметна, че нотарката може да го зърне из двора, а тогава портата не биваше да е затворена . . . От тази ясна мисал вече по-нататък Черню не мислеше, макар че всичко вървеше обмислено. Той спря зад притворената порта, изгледа двора, увери се, че от дома никой го не гледа, сябу си обущата и ги сложи на страна, изгледа пак двора и, без да съзнава, че му се дави дъха и трепере, каза си шепнишком: „сега тряба край стобора". А щом се изравни със стобора, сниши се и запълзя по земята, за да го не зърне някой из съседните домове. Пред къщата до дъсчената стълбичка, която водеше в чердака на дома, Черню спря и сметна, че щом се изкачи на чердака, може да го видят дори и от пътя. Тогаз той кривна зад дома и прекоси тясна и кална уличка. Тук до изкривена дъсчена пералня стояха отворени задните къщни вратца на нотаркини.

Пред очите на Черня заблясказа светкавични кълба; отстрани някой би рекал, че той се уплаши и ще се върне, защото лицето му пребеля и устните му се гърчеха. И наистина, той поизвърна лице. Това обаче беше от долетялото из дома задавено гукане на нотаркиното пеленаче. Гласът идеше от малката стаичка до самите вратца, зад която сега стоеше Черню. Трепна той от тоя глас, но лицето му изеднаж посиня, очите му се наляха с кръв, устните му се разпуснаха — дебели, трепърливи. Той проточи врат, измъкна ятагана и на две стъпки се изправи пред прага на малката стаичка.

С блескавична бързина Черню сгпикаса само жертвата си: тя, нотарката, беше коленичила пред пълно с марна вода корито, а в него бе простряла пеленачето си, вардаляше го в коритото и го къпеше, та то се давеше и гаукаше.

С лява ръка върху детенцето си, нотарката извърна сепнато глава и видя Черня със страшния ятаган. Тя гъкна вкаменена, а после вече инстиктивно дигна дясна ръка над главата си, за да се запази . . . То не трая и едно мигване: тежкият ятаган се изви блескавично в ръката на Черня и нотарката се повали вънзнак с отсечена китка и с преполовена глава.

Това, което беше, което стана — самите отпръски от мозък и кръв — Черню видя. А смути го страшно друго: писък детски, сякаш от две гърла . . . Като чели из огъня изкочи седем-годишното момиченце на нотарката; — преди го нямаше, инак Черню бе го видял, а се показа едвам сега; при това то седеше гърбом до огнището, да, гърбом, а все пак с пълно лице го гледаше и пищеше! . . . Черню само замахна още еднаж ятагана напреки по образа на детето и по ръката си усети, че се откъсна нещо от детската главица.

И след това той изпъчи гърди и втикна набързо ятагана в ножницата. Нотаркиното пеленаче загаука във водата, задави се и потъна — не шаваше вече. Но Черню надали го сгпикаса! Той се втурна в спалнята, после в гостната, раздигаше всичко, дирeше със свити безумни очи, но дирeше упорно и като намери най-после потребното, сгобрази — „а, не било кемер, ами мешинена кисия“ . . . Тя тежеше. Черню я втикна в пояса си, и се огледа, за да не забрави още нещо . . . Когато излезе на коридорчето, пак се огледа. А когато се изравни със стаичката, където бяха жертвите, той хвърли див поглед . . . И спря, косите му настръхнаха: там, там до огнището все още седеше нотаркиното момиченце! Пред паничка мляко стоеше смразено, отпуснало ръце, сгушило шия, — блядо и неподвижно, като мумия. Това бе страшно; — туй дете по-преди Черню беше засекъл, това той усети тъй добре от удара на ятагана по ръката

си . . . Черню изцжкли очи, раменете му се сбраха и ребрата му потрепераха. Отмалял, той премижа и не видя прострения труп на нотаркиното момченце, окжрвавено до нозете на сестричето си, при паничката с мляко. Черню бе сжсекал момченцето, а момичето бе останало здраво . . .

И забравил всичко, омаломощен като уплашено дете, Черню хукна навжн, провря се пак край пералнята, пропжлзя до стобора и спря пред портите. Тук той се помжчи да сжбере мисли, но сжзря обущата си. Зема ги бжрзо под мишца и вече се опомни. Надникна навжн: по уличката нямаше никой. Черню с няколко скока се блжсна вжв вратата у тях си. Сега му се видя чудно, че се беше тжй уплашил, та се извжрна и изгледа пак улицата: — нямаше никой. И вече сжвсем окопитен залости пжтните врата, опжти се за избата, но се отби, та отмахна резата от вратата на домашните си.

Чернювица се беше опитала да излезе навжн и като се бе видяла заключена, слисано щуреше в кжщи. Сега тя плахо открехна вратата и проследи с очи мжжа си, но след малко, щом го видя да излиза от избата, тя притвори и бжрзо се озова при рожбата си.

А Черню заключи избата и ключжт остави на рафта над вратата. После си нарами мотиката и без да се отбие в кжщи, без да каже нещо на жена си, излезе. Сред уличката той се прекржсти, като кротжк работник и с мерни стжпки се запжти кжм лозята . . . . . .
. . . . . .

Години от тогава. Живота в глухата уличка е пак глух. Нотариуса повтори — трябаше му шетница за дома и майка за болничкото му оцеляло момиченце. А шуре му работи сега в контората на Котович: — пести и печели отново.

Ако идете на пазаря при файтонджиите, сред всички ще отличите файтон с охранени коне и файтонджия с калпак, в потури и винаги с кехлибарено цигаре в уста. Той е Черню; сега го знаят „Край-Черню“, защото така му викат

турците: — крайски кара той своя файтон, когато е на чело по байрам или по турска свадба.

И не се помни, що е било. Черню лежа, наистина, месеци но го освободиха: никой нищо не беше видял. А момиченцето на нотариуса се беше изплашило, та разказваше детски небивалици.

Водители

Бягахме на север — по Гюрюджишката клисур. Отначало бяхме мнозина, но един след друг хората поеха планинските пѫтеки и с мене остана само белобрадия комендант на Кавала — майор Наков.

Ние се бяхме запознали пѫтйом и аз казах на майора:

— Хората бягат по пѫтеките направо, но неврокопските помаци на горе са лоши и не знам, какво може да се случи.

— Вий, може би, познавате добре тези планини?

— Познавам ги и ще ви водя, — похвалих се аз.

Стария човек се усмихна — бледен и печален.

Ездехме дребни коне, които се обляха скоро в пяна: изплашили се бехме, види се, та карахме бѫрже. И над клисурата спрехме да отдѫхнем.

Далеч назад, в дѫното на Драмското поле, се издигаше двуглавата Кушиница, и на ляво от нея се чувствуваше бляскѫка на Бяло море. По насам се разливаха плитките води на Правищенското блато. А още по-насам се вѫзземаха стѫлпове пламѫци: гореше Доксат.

Бялобрадия майор каза, извѫрнат кѫм задименото поле:

— На там догарят надеждите на моя живот.

Той и сега се усмихваше бледен и печален. После додаде:

— Аз сѫм син на неврокопския пѫрвенец х Нако — водителя на бѫлгарите в тези планини.

Стареца ставаше интересен, — аз се смутих.

— Малѫк ме пратиха на чужбина, — продѫлжи той. — Кѫсно после, когато вече преваляше моя ден, аз свѫрнах

пак под бащина стреха. И се видях напълно чужд в света. Защото ме посрещна славата на баща ми. И ме удари в лицето. И ме прокуди.

Пожарището в полето се разрастна: ние не можехме да откъснем очи от черните стълпове дим. Но все пак разговаряхме. — Есенес, след победите ни, майора повярвал, че ще намери отново своите и себе си. И решил: ще спре в освободения роден кът и ще поеме завещаното от баща си.

— Помислих, че ще мога да легна в родни гробища, — усмихваше се бледния човек. — А ето сега!

Той е много стар за чина си: трябва да е от емигрантите.

Потеглихме пак. Вървехме в жега. Бехме гладни.

И през дългата нощ на нашето бягство моя спътник ми разказа историята на своя живот.

I.

— Аз помня деня, когато баща ми извърши чудото на своето време. Възлязъл беше на престола нов султан и владиката възвести, да се стекат хората на молебен. Но тате се затвори в къщи. Същото направиха и всички съседи. После се втурнаха войски да арестуват. Жените се изплашиха, имаше плач. Но след обед гръмна чудото: тате стана началник на народа. Той заявил на пашата, че на българите не е имало кой да обади за възшествието на новия султан, тъй като владиката — гърк възвестил това на гръцки, а българите не разбирали тоя език. И пашата решил: за напред правителствените разпореждания да обявява на гърците владиката, а на българите — баща ми.

Така нашия дом стана народен: стичаха се първенци, попове и учители от планините и нареждаха общите работи.

И в моето детство имаше много радости, господине, много обич. А може би, имаше и друго още, което аз и до сега не мога да назова. После, когато пораснах, отведоха ме на учение в Пловдив. И това реши съдбата ми. Защото там ме приличаха в руското консулство, та се озовах юнкер

в Одеса. А когато избухна руско-турската война, аз бях най-младия военачалник в бѫлгарското опѫлчение.

То беше радост, господине: предстоеше да вѫзкресим народа си! Развяхме самарското знаме, минахме Дунава и на Шипка задѫржахме Сюлейман-пашовите орди. Аз имам своя дял вѫв всичко това, — защо да отричам? Нещо по-вече: когато — след падането на Плевен — бѫлгарското опѫлчение мина кѫм отряда на Скобелева, аз бях пратен за преводчик при него. А! Да сте се родили в родопските карпи и да сте само 18 годишен, а да се озовете в щаба на белия генерал! Не, всичко туй по свой ред беше чудото на моя живот, господине. И все пак . . . Но да продѫлжа.

— На Шипка генерал Мирски прехвѫрли Хаинето, а Скобелев обходи прохода от запад. И докато Сюлейман паша още стелеше с трупове чукарите под Св. Никола, долу Вейсал паша капитулира пред нас. Предаваха се, господине, хиляди, много хиляди войски: захвѫрлят пушките си и коленичат с дигнати на горе рѫце . . . А лудо скачат по всички посоки разкошни арабски коне в източни сбруи, останали без ездници . . . Такива впечатления не се забравят!

Аз се метнах на един от тия арабски коне, — моя кон беше дребен, — и се втурнах сред безкрайния низ пленници. Препущах сѫс суетата на победител и с лекомислието на 18 годишно момче. Но над главата ми висна сабя: един казашки атаман ме стигна и арестува. Човека беше прав, аз вѫршех глупости: тук — там още стреляха фанатични анадолци, които предпочитаха да бѫдат измушкани, та можах да бѫда убит.

Привечер полето сѫвсем утихна: боят продѫлжаваше още само на врѫх Шипка. И аз можах свободно да се движа сред безкрайния лагер на турските пленици. Те бяха окаяни, някои даже твѫрде лошо облечени и обути: каточели са били обхванати от пожар на сѫне, та са избягали на студа голи и боси.

Моето младо сѫрце ми подсказа нещо: затѫрсих войски от нашите планини. Ще ги успокоя и растуша: свой човек

им сѫм, син на Нако чорбаджи, а кой не познаваше татко ми по нашия край?

Разпитвах дѫлго и неочаквано зърнах нашия домашен слуга — помак. Той ме беше носил на рѫце, — можах ли да го не позная? И скочих от коня си — ухилен, навярно, до уши. А помака се забѫрка, разбира се: аз бях снажен пряпорщик в зелена куртка, накрехнал астраганен калпак, — де можеше той да ме познае! Но щом му продумах нашенски, човека пригѫрна коленете ми и завика на всички: „елате бе, новаковското момче е, я сѫм го на рѫки носил“.

Изненада беше! Стекоха се татеви изполичари, конакчии и кирияши. И се радваха — бедните. Но гладни бяха те, не бяха яли цял ден, нито пѫк можеха да се надяват за храна сега. Нямаха и огѫн, а вече преваляше деня — настѫпваше люта зимна нощ из това тясно казанлѫшко поле, което е по-високо от софийското. Аз трябаше да се погрижа за тези бедни хора. Можах ли поне да не обещая? Малко хляб, ако не друго . . .

Младежко лекомислие, господине! Из полето сновяха хиляди опѫлченци, хусари и казаци: ечат трѫби, бият барабани, шум, вик, — кѫм кого можех да се обѫрна?

А при туй и в щаба вече ме тѫрсеха, като преводчик. Стара планина още се тресеше от гѫрмежи, и пленения Вейсал паша трябаше да заповяда на Сюлеймана горе, да сложи сѫщо оръжието! Но Вейсал се опираше. А разговора, в който аз бях преводчик, се продължи. Така аз сѫвсем забравих моите неврокопски пленници . . . . . .

. . . . . .

Има нещо урисно в живота, господине. Ето, ако аз не бях разговарял там, на Шипка, с пленници от моя роден край, живота ми можеше сѫвсем да се преиначи.

Нашите опѫлченски отделения, на които повериха да карат пленените при шейновски редут турци, известно е, наполо ги избиха по пѫтя и ги нахвѫрляха в Янтра.

Ето това се отрази сѫдбоносно вѫрху моя живот.

То беше по-кѫсно, разбира се, много по-кѫсно. От Шипка ние спряхме в Одрин. Аз там дочаках мира. Той беше

за мен сѫкрушителен: моите родни планини оставаха пак в Турция! Плаках, като дете. Впрочем, така и трябва: няма в живота нищо по-ценно от органическата привѫрзаност кѫм род и родина. Но вие, младите, сега хвѫрчите далеч.

И дойдох аз тогава в София, господине, с решение, щом улегне живота, да се оттегля в Неврокоп и да подхвана дялото на баща си, — просвета ли ще бѫде или вѫзтаничество, — все едно.

Но тате ме превари с дѫлго писмо. Лошо сѫм постѫпил, — пишеше ми той, — че на Шипка сѫм опознал пленените синове на неврокопските турски пѫрвенци и сѫм наредил да ги избият после, когато ги подкарали за Тѫрново...

Останах попарен. Писах на баща си, опровергавах жестоката легенда, но какво можеше да помогне всичко туй? Аз вече не можех да се вѫрна в Неврокоп!

А между туй в София почнаха борбите и ежбите. Аз взех страна. Защо да крия: чувствувах се наполо русин. И скоро трябваше да бягам в Русия.

Да, хората от моето поколение преживяха големи радости и големи горчила, господине. Ето, мене и в Русия ми дадоха служба. Но нима само това ми трябваше? Просто заболях там! От душата ми се изпари всичко друго и остана едничко тѫгата по нашите планини.

И обяснимо е, господине: избягал бях от Бѫлгария, за да не изменя уж на Русия, а всичко това беше политика, чиста политика! И тя се скоро изпари. Останаха: неопосилното влечение кѫм родния кѫт, който бях напуснал в щастливото си детство; синовното чувство кѫм родителите, които вече бяха пред гроба, и братската кръвна обич кѫм двете ми сестри, които — пишеха ми — една след друга се задомили, имали деца...

Тези чувства ме завладяваха до там, че по едно време реших да мина в Турция т. е. да си ида! Ето как стана това. Получих в Одеса по пѫтник сѫобщение от тате, да сѫм предпазлив в писмата си, защото турците станали зли. И аз му писах хитро, че спасението ни е в Турция: трябва да се дѫржим само с нея. Това писмо се понесло от ръка на ръка

между беговете. И вжзложили те на тате да ми пише: нека се вжрна, щял сжм да бжда добре дошжл за всички. Тате беше подхвжрлил това в своето писмо твжрде двусмислено, но аз се хванах о него, като давящ се за сламка. И подадох оставка . . .

Обаче, тжкмо тогава се промени управлението в Бжлгария, вжзстановиха ни правата и аз се вжрнах. Дадоха ми дружина в Пловдив. А до като се нареда там, тате ме изненада: прескочи отсам. Бешелято, — помня, един неделен ден, лежах в палатката си на лагера, когато спря далеч файтон и слезе от него старец.

Има, господине, в кржвната вржзка нещо, което надхвжрля постиженията на нашия ум. Аз не очаквах баща си; неговото пристигане за мен беше пжлна изненада. И пак — сжрцето ми повярва в тази изненада, преди да се уверят очите ми! Аз забжрзах срещу неизвестния старец тжй развжлнуван, както бих направил това само, ако бях предизвестен за пристигането му.

И когато го понесох почти на ржце кжм палатката си, заличи се в сжзнанието ми цялото време на нашата раздяла и всичко преживяно през нея: ние бяхме пак баща и син.

Да, има нещо мистично в кржвната вржзка. Вжпреки детската ми радост при тази среща, аз още с пжрви поглед почувствувах онова, което тате идеше да ми открие: поминала се беше майка ми.

Стария цели две години е мжлчал за това в писмата си, докато аз бях в изгнание. Кой би могжл да каже, дали моето болно влечение кжм дома не беше в свржзка с тази скривана от мен печал?

Ще помня винаги, как в оня летен ден при Пловдив се сблжскаха в душата ми, като насрещни вжлни, радостта да виждам баща си и смжтната болка, че майка ми е изчезнала за винаги.

Джржах се през деня. Но щом почна блещукането на звездите, образа на покойната победи: мисжлта ми я потжрси вжв всички неведоми мирове. И ми стана страшно, че не мога да плача. Очевидно, пречеше ми инстинктивната

радост, да чувствувам — след толкова години — дишането на баща си до мен, в моята палатка, на моето легло. И се избавих от това кѫсно през нощта. Обзе ме тогава чувство на болно покаяние. Видях ясно пред себе си оная винаги засмяна, жизнерадостна и работлива жена, която ме беше откѫснала от своята плѫт, лепила ме беше на гѫрдата си през дѫлги безсѫнни нощи и която ще да е умряла с отворени очи по единствен син, изгубен далеч в пустиня — свят . . . единствен и безрадостен син! . . . . . .

. . . . . .

Аз си представям, господине, запустенията в човешката душа през епохи на обществен упадѫк. Така е било през последните дни на Рим. Родовите врѫзки сѫ низпаднали и е изчезнало най-сѫкровеното в човешките чувствувания: вѫзторгѫт и скѫрбите по родители. Аз си представям това и го считам за най-голямо чозешко бедствие. А то каточели обхваща новите поколения и у нас. За щастие, ние бехме пощадени от него. О, с каква нечувствувана до тогава мека скрѫб пречистих аз душата си при упокойната, която устроих за мама! Сѫзнавах, как се преливам с минало и бѫдаще вѫв вековете . . . с безначалното и безкрайно в сѫществуването . . . как вѫзвишавам творческите си надежди и упования и как осмислявам скѫрбите си по всичко вѫзжелано и непостигнато . . .

Мене и до сега ми се струва, че най-пѫлно изживени дни в моето сѫществуване остават онния, прекарани с татя в лагера при Пловдив. Навярно, това е тѫй, защото тези ми дни се осветяваха и от благотворни сѫновидения: тогава често ми се привиждаше покойната ми майка, разговаряше с мене, галеше ме.

Да се чувствувате още като неоткѫснат цвят, който се люлее на стеблото си! То е несѫзнаваното блаженство на сѫществуването, господине! Това блаженство ви открива радостното схващание, че сте в леха с хиляди подобни на вас цвятове и ви прави способни да чувствувате велелепието на цялата градина.

Помагаше ми на вглѫбяването и чудния старец, когото аз откривах в моя баща. С каква любов и колко почтително

се отнасяше той кѫм всичко в живота! Аз не усетих, как тате запозна войниците в дружината, запомни имената на повечето от тях, знаеше даже родните им места и сѫстоянието на родителите им. Не всеки може това, — знам! Тате трябва да беше много даровит; не току тъй сѫвладя той още от младини мало и голямо по нашите планини. Как просто и ясно говореше и действуваше тоя човек! Помня еднаж сложи ръка на рамото ми и само с няколко думи откри тайната на своите житейски успехи. Знаем и ние тази тайна, разбира се. Но я не ценим, защото нямаме способностите да боравим с нея.

— „От десет души хора, Борисе, — ми каза той, — държат се с открити очи кѫм света само един-двама: другите вѫрвят мижишком. Ще рече, хванеш ли окатите, ще водиш и всички други".

А на моето признание, че не ми е дадено да хващам никого, той ми каза доверително:

— „Не бива, сине, много да се приказва на хората. Ти ги само подсещай, как и що е било и как и що може да бѫде. И остави ги после на свой ум да тѫрсят и да чоплят. Защото Бог е дал всекиму ум и разум, Борисе! А щом един човек почне по твое подбуждение да размишлява, той ще тича при теб. Тряба му да се допита, да се увери, да се успокои. И така малко по-малко тоя човек сѫвсем ще ти се отдаде."

. . . Да гледаш живота право в очи, в това е мъдростта, господине. Има, разбира се, още някои особености в обдарените хора, но те са, можеби, само странични елементи на даровитостта.

Помня еднаж, тате се беше заговорил пак и ми каза доверително:

— „Да запомняш човека, сине: приказвал ли си еднаж с някого — ама било с войник от другия край на Бѫлгария, — да го запомниш! И да ти е в паметта, какво си му говорил, за да не повтаряш едно и сѫщо, като го срещнеш пак. Защото повториш ли, без да помниш, два пѫти едното и сѫщо

нещо пред простия човек, разваляш се вече в неговите очи и може да му изгубиш послушането“.

А на моето очудване, как ще може човек да помни, кого е срещал и какво му е казал, тате заговори горещо. Не било никак мжчно да се помни. Чудото на живота било в човешкото сжрце.

— „Обичаш ли хората, сине, всичко можеш“! — казваше ми задушевно той. — „Посрещай всекиго от своя народ — и добрия, и лошия — с обич, само с обич! И бжди уверен: не ще забравиш вече, както него, така и това, което си му говорил. Защото в обичта е извора на всички човешки дарования“. . . . . .

. . . . . .

Нали и Христос е така учил? А тате говореше само за народа си, защото такова беше тяхното време.

* * *

— На тржгване за Неврокоп, тате ми откри, че отвжд, в нашите планини, наново е почнало бунтовничество. Аз се сжгласих с него, че това е лошо, ние сме малжк народ и не бива на своя глава да вжршим нищо. Как горчиво вждишаше стария човек! — „Да имат малко памет проклетите му турци“, говореше: — „аз бих се емнал да укротя селата. Токо ела да вразумиш нашите бегове: кукувица им е изпила ума, сине“! — Не можало вече да се продума на турците: джржали се като божии архангели, а в сжщност сжвсем се били опиянчили: втржснало се на народа да ги гледа.

С тази грижа си отиде старият. И вече не се видяхме. Плжпнаха наскоро чети в планините, та се разшуми и в София. Стана пак противно да се служи. Ето по това време, господине, приятели ме наредиха в тжрговия, та и пари спечелих.

И узнах в един урисан ден, че турците запечатили нашия хан в Неврокоп, а татка оковали вжв вериги и откарали в Серес. Очевидно, намесил се е и той. А това значеше, че е пламнал целия край и трябва да се очакват бесилки . . .

Зави ми се свят. И не знаях, какво да предприема. Обжрнах се най-после кжм софийския македонски комитет: слушах, революционерите имали тайна поща, и вярвах да узная някои подробности за татка си. Но хората там ме посрещнаха сжс свиване рамене: не знаели нищо. А после ме отведоха в скрита стаичка и ми предложиха направо: да ида за началник на четите в Неврокопския район...

Луди хора! Аз сжм военен и при война бих изпжлнил всичко. Но да тржгна с някакви чети! Пжк и какво би станало с тате? Турците биха го качили веднага на вжжето... А при това хората от комитета дадоха да разбера, че просто ми заповядват да вжрвя! Очевидно, те се даваха за някакво отделно правителство, а аз, като македонец, бях техен поданник и трябаше да им се подчиня . . .

Отказах, разбира се. Да бждете вожд, господине, е достойнство и чест. А насилствено никому не можете даде достойнство и чест ... Но хората по някога наистина изгубват и основния здрав смисжл! Тогава джлго ме мжчиха с тази история. И да бях страхлив, бих склонил: заплашиха ме сжс смжрт, а на край ми пратиха даже и убийци, само за да стана вожд ... Смешно!

Ето край тази горчива история, господине, един ден осжмнах пред последната печал: баща ми се поминал, като затворник в Серските тжмници. Всеки преживява това, нали? Но за мене то беше сждбоносно. Бях изненадан от онова, което стана: целия печат в Бжлгария излезе с горещи статии за баща ми! Бжлгарското правителство направи постжпки, и турците се видяха принудени, да предадат тялото му на народа. А после се заредиха описанията за всенародното погребално шествие, от Сер до Неврокоп, кждето наистина трябаше да почива моя баща. Аз четях, всичко четях . . . и се чувствувах чужд ... докато най-после вжзпламнах, като опомнен! Не оставаше ли вжрху мен правото да бжда живия носител на онова, което не можеше да се погребе и което беше дяло на моя баща в живота на поколенията, на народа, на човечеството? Аз почнах да чувствувам благоговейните погледи на познати и непознати: сочеха ме с пржст, аз бях

син на загиналия народен водител, аз... без да чувствувам това и без да го заслужвам!

Не, не можеше повече да се стои тъй: аз пожелах силно, до болка силно, да видя татевия гроб и да му се поклоня! А при туй, дойде и писмо от чича ми в Неврокоп с една неприятност: зетйовете ми, лакоми за наследство, унищожили татевото завещание, в което той оставил суми за училища и черкви.

Ето така стана, че се реших да мина в Турция. Не беше време, наистина. Но аз отидох лично в турската легация и суещу честната си офицерска дума, че отивам поради чист синовен дължг, издействувах да бъда покровителствуван от властите.

И тръгнах. А излезе такова приключение, господине... Никога не съм допущал, че човек може да преживее толкова странности и тъй много скърби и радости в някакви 2—3 седмици.

* * *

— Има нещо неизменно в живота на народите, господине. Когато господарите в една страна изтърват властта от ръцете си, те си изгубват ума, та се отдават на своите наемни угодници и пазители.

Още от Скопие вагона ни се изпълни със шпиони. И всички те бяха тъй противни и тъй глупави... А в Солун валията ми каза с мистичния тон на ходжа:

— „Господине, и Турция е европейска държава: ще ходите, където пожелаете, и няма косъм да падне от главата ви".

Аз се смеях в душата си, разбира се. А в Сер хотелиер ми пришепна:

— Лошо стана, господине, почнахме и ние, християните, да се избиваме помежду си. Нощес са убили х. Ивана от Врунди.

А тоя х. Иван беше от памти време единствения противник на баща ми между българите в цяло Серско: един

фанатик гръкоманин, който се беше разорил в борба против народа си. А ето, убили го тъкмо сега, когато аз пристигах... Това не предвещаваше нищо добро за мене. Но мютесарифина ме успокои: даде ми за гавазин най-верния си стражар, някой си Мустан Али, и нареди да пътуваме за Неврокоп с държавната поща, която винаги се е придружавала още от двама заптии.

Щом останах на саме с Мустан Али, аз го запитах за станалото убийство. Но стражарът отсече с колибарски невинно лице: той нищо не знаял!

— Лоши хора са убили х. Ивана, ефендим, първенеца на Броди.

— Валлахи, нищо не съм чувал! — държеше и двете си ръце дигнати Али Мустан.

Види се, човека беше навикнал така да отговаря на всички, освен на своя мютесарифин. Но аз го пратих да разузнае.

— Пътя ми е през планините, Али, — казах му. — И ако е така разбунено, че да се избиват самите първенци, няма къде да вървя: ще се върна.

Аз хитрувах, разбира се: исках само да видя, какво знае властта по убийството. Но не беше лъжа и това, че ме обзе малко униние. Когато човек превали към петдесетте, бяга вече от премеждия.

Привечер Мустан Али се яви при мене важен: убийството на брожденина било наистина нещо небивало: узнало се, че из планината излезли лоши хора; но нямало защо да се боя: утре из нашия път щял да мине сам мютесарифина с войска, за да търси комитите, та те щяли да се изпокрият в миши дупки.

Странно: Мустан Али сега ми се видя глупав и смешен, а отзаран човека ми се беше харесал.

Опратих го и ми стана грозно: значи, на утрото аз щях да вървя с войски, които отиваха да преследват наши чети... Очевидно, не беше време тъкмо сега да посещавам родния си град.

Бях се унесѫл в тези мисли и не усетих, как при мене се озова — без да почука — друго, непознато заптие. То се хилеше просташки и заговори любоугодно: „ще благоволят ли техни милости да приемат моите поздравления“...

Висок и приведен, с тѫнки и обвиснали на сѫрп мустаки и с малки игриви очи: шпионски тип. Наричал се Чинарли Хасан, придружавал неврокопската поща и защото узнал, че ще пѫтувам утре с тях, дошѫл да ме види. И да изпроси бакшичец, разбира се.

— Употребяваш ли спиртни напитки? — попитах го аз и му дадох пари да купи бутилка „Кампа“ — Ще тряба да се подкрепяме из пѫтя, Хасан, че слушам, лошо било из планините, — пошегувах се.

Хасан избели очи:

— Лошо е, ефендим: комити са излезли.

После се удари в гѫрдите:

— Ама като си с мене, не се бой!

Явно беше, че Чинарлията не е никакѫв шпионски тип, а по-скоро роден клюкар, който се увира вред, узнава всичко, а после плещи и се хвали.

Когато изпратих и него, стана ми смешно и противно: колко гнусно беше, наистина, че в моето родно място господари са все още ето тези Чинарли Хасановци . . .

На утрото беше хубав есенен ден. Мустан Али ми пристегна коня и дочакахме край града дѫржавната поща. Тя правеше малѫк керван от пет товарни коня, на една от които ездеше млад албанец — син на новозаселен в Неврокоп бег.

Кервана водеши конен стражар — снажен побелял човек. Той — сложил на едно коляно мартинката си и извил другата си ржка на хѫлбок — напомняше някогишните воинствени турци. А зад кервана ездеше моя снощен познайник Чинарли Хасан — ухилен и любоугоден.

Шосето от Сер за Неврокоп вѫрви през паланката Горнйо Броди. Има обаче и пряка патека през планините. Заптиите ни поведоха по тази пѫтека. То беше чудно: ние отивахме през царството на бѫлгарските чети.

Напред вѫрвеше бялокосия Синан, наперен на коня си, като черкезки вожд; по него — младото албанче, а между нас и тях два товарни пощенски коне. Синан пак дѫржеша мартинката си на коляно, а албанчето беше красиво сложило рѫката си вѫрху дрѫжката на пищова, който се издаваше от силяхлѫка му. Моя Мустан беше прехвѫрлил пушката си през рамо, но сабята му шумно се блѫскаше о седлото. Само Чинарли Хасан седеше пригѫрбен и по него не се виждаше ни пушка, ни сабя, ни нож. Какво значеше това? Аз най после не издѫржах и при един завой наведох се до ухото на моя Мустан — помолих го да ми каже: наистина ли Чинерли Хасан е заптие? Той се ухили виновно. Чинарлията бил сиромах, та си заложил по ханищата и пушка, и сабя, и всичко. Само затова сме собствено ние трѫгнали по страшната пѫтека: Чинарлията не бивало днес да се мярка безорѫжен по шосето за Неврокоп, из което щял да вѫрви мютисарифина с войска да гони комитите . . .

Не, очевидно, Турция беше резкапана!

— А не ви ли е забранено да залагате дѫржавни вещи? — попитах аз Мустана.

Добрия стражар се забѫркa: излизаше, че Чинарлията не си е заложил орѫжието, ами го е просто продал.

— Разбѫркa се, ефенди, — зашепна ми Мустан. — Навѫдиха се царски душмани, които дават мило и драго за орѫжие, та . . .

Значи, Чинарли Хасан беше продал орѫжието си на четите! И сега вѫрвеше през планините с праздни рѫце, като на меджия.

Мене ме обзе злорадство: очевидно, Турция ще пропадне и моят роден край ще се освободи. — А Чинарлията се осѫмни, да не говорим нещо лошо за него, та се завѫртя около мен. Той най-напред стана приятел на цигарите ми, а после трябаше и аз да споделя всичко с него: кѫде живея, защо пѫтувам и какво боравя. За да го натисна, аз побѫрзах с контра нападение, — попитах го лукаво: защо ние поехме днес опасните планински пущинаци, а не — царското шосе през Броди?

Хасан веднага засука мустак и ме измери с очи от глава до пети. Значи, аз познавам тези планини? Кога, прочие, съм минавал от тук? Защо? По чия поръка? А можеби, аз многажди съм кръстосвал из тоя граничен край, щом знам и двата пътя?

Стана ми неприятно и, наверно, се намръщих, защото Хасан веднага изпадна в подобострастно умиление и зашепна:

— Бе ефенди, ти да не си на тайна султанска скужба?

Бедният, той имаше право да се осъмни: аз му открих, че живея в София, а ето сега пътувах по-най опасните планини с благоговението на валията и на мютисарифина.

— Ти си бил бъбрив човек, Хасан. Аз не съм на никаква служба. А тези места познавам, защоте бях заабитин у московците, та в голямото мухарабе преди много години гонихме вашите войски по тези планини тук.

Що ми трябаше! Хасан веднага заблъска джлги нозе по хълбоците на коня си и догони началника на кервана ни — войнственния бяловлас Синан: ще му докладва, какъв страшен човек вървърви с пощата . . . Скоро Синан се обърна цял на седлото си и отправи към мен един от ония далечни и пак мълниеви погледи, каквито имат само конните стражари по планините.

И след малко се почувствувах нещо, като арестантин: Чинарли Хасан успя да пришепне по нещо на албанчето и на Мустан Али, та ме загледаха и те на криво.

Аз се смеях в душата си, макар да не ми беше много весело. И за да поддържа нападателното положение, което бях заел, извадих ботилката „Кампа“ и наново привлякох при себе си Хасана. А после го попитах високо, за дали има още някой жив от х. Кадировците в Неврокоп? Хасан зина: от къде зная аз х. Кадировците?

— Познат ми е целия ви град, Хасан: живял съм с години в Неврокоп.

Хасан се забърка. Можеби, аз се подигравах с него! И за да постигне истината, той проточи ръце умолително към мене.

— Не ме мачи, ефенди! — вопия. — Кажи ми най-после, кой си, къде живееш и по какво ходиш?

Аз се залях с гласен смях: клюкарското лице на Хасана се сви, като гѫба, той беше готов да заплаче от любопитство! И — за да му прелея чашата — аз казах през смеха си:

— Не ставай, дете, Хасан: не виждаш ли, че говориш с неврокоплия? Ти по-добре налучкай, от кой джинс сѫм аз!

Но като че ли попрекалих: любознателността на Хасана се пречупи, той се обиди.

— Шега си биеш ти с мен, ефандим, — понатѫрти човекѫт. — А не бива: на царска служба сѫм. Пѫк то — в нашия град не може да се е родил и не се е родил човек, като ваша милост.

Млѫкнахме. А след малко аз се обзех от някаква тревожна печал. Той беше прав — тоя нескопосник: невероятно бе, че аз сѫм се родил в Неврокоп . . . От де на кѫде някакѫв родопски колибар да се озове в Одеса, да участвува на Шипка, да сваля после княз Батемберга, да бѫде в Петербург, да разговаря там лично с белия цар и . . . и ето сега да вѫрви наред с Хасана. Не, вѫв всичко това човек можеше основателно да се осѫмни.

— Аз с тебе шега не бия, Хасан: неврокопец сѫм и то от пѫрвите семейства в града.

Хасан задѫрпа и двата си мустака.

— Аджаиб шей, валлаха . . . Е, от кои си, бе ефенди?

— Повзри се, дали не ще ме познаеш?

Бедния Хасан повярва най-после, че го не лѫжа: спря коня и ме загледа. Аз го недочаках, — хвѫрлих му в очи весело:

— Мязам ли на Нако чорбаджи?

Човека се сви на коня си, като ударен по главата. После простря дясната си рѫка кѫм мене с насочен показалец и викна:

— Бре хамзѫр!

Аз се удивих: Хасан смушка коня си и след малко пред кервана се сѫбраха и четирмата мои сѫпѫтници. Едвам тук мене вече ме и достраша: сѫобразих, че може да вѫзкрѫсне легендата за устроеното уж от мене избиване на заловените

при Шипка неврокопски низами . . . Прекалих, не трябаше, да, да . . .

Кервана вжрвеше начело с тайнстения сжвет, който проджлжи. По едно време Синан се изплю и настояваше на нещо, а Мустан Али не скланяше — отрицаваше се главата си. Не се ли препираха тези диваци за моята глава? Аз имах револвер и нямаше да се дам току тай, разбира се. Но все пак . . . не беше ли безразсждно, наистина, че бях тржгнал тжй лекомислено из това кжрваво царство на Синановци и Мустан-Алиевци . . .

А бяхме втжнали в страшните карпи на Сминица планина. И изплашен, както бях, аз почти се помолих на Бога, да изпрати от някжде някоя бжлгарска чета . . .

И ето че кервана спря! Чинарли Хасан, (който водеше кервана, докато войнственния Синан се препираше с моя Мустан Али) дигна ржка високо над чело, като в пустиня, и скова всички. Някжде в планината ставаше нещо! И четирмата мои опасни сжпжтници загледаха изтржпнали по една точка из карпите. После се посжветваха бжрже и Синан хукна напред. Чинарли Хасан остана да води кервана, а Мустан Али и младото албанче ме зеха помежду си: допущаха, наверно, че аз може да кривна нейде по дяволите,

— Какво се загледвате в планината, Али? — попитах аз по едно време.

Но кервана пак спря: Синан се вржщаше — препускаше тревожно коня си срещу нас. Мустан Али забжрза напред, без да ми отговори, а младото албанче, спряло коня си до мене, изтегли дебел ятаган и почна да го трие с ржка, а очите му замятаха искри кжм мене. Не мислеше ли това диваче да ме коли? Аз сложих ржка на джебното си револверче и не снемах очи от него. Какво не премислих през тия минути.

За щастие, скоро Мустан Али смушка коня си кжм мене и отдалеч викна злобно:

— Ти си бил московски милязимен, бе ефенди: я да видим, какво ще каже твоето военно око?

И като сочеше кжм височините, добави:

— Не сѫ ли ония черни точки там хора с пушки?

Високо по скалите се виждаха черни купчини: бяха, наверно, тръне. И аз свих рамене.

— Не ми изглеждат на хора, Али.

Али си развързза езика. — Синан допущал, че това там може да е предна стража на комитите. Но Али не вярвал. Синан се боял, да не е капан това: ще влезем навътре в планината и ще ни заловят . . .

Турците си остават хаплювци, каквито ги бях запомнил от детинството си! Ние бяхме отдавна съвсем в планината, сред скали, зад всяка от които можеха да се укрият цели чети и да ни изловят като кокошки: каква нужда имаше те да ни дебнат от километри далеч? И аз им казах това. Пък и нали мютесарифина беше излязъл с войска из планината: луди ли сѫ възстанниците тъкмо сега да нападнат царската поща?

Бедните заптии се зазяпаха в мен: те бяха благодарни. А царственния Синан тъй се сви, че беше готов да ми отстъпи водителството на кервана . . . После, в Неврокоп, Чинарли Хасан призна: те на това място се изплашили тъй много, че Синан просто предложил да оставят пощата и да бягат към Сер, а албанчето искало да ме заколи . . . Изглежда, че ориенталската фантазия на тези бедни хора се беше раздухала от откритието, което бях направил аз за себе си. Те знаяли, че омъртвения в серските зандани народен любимец Нако чорбаджи имал някъде в света син, който е руски офицер . . . И сега те не сѫ могли да не допуснат в мен най-страшни намерения!

Кервана потръгна. Но спираше на всяка стъпка: хората още се взираха по скалите. И часове изгубихме, докато те се убедиха, че двете черни точки там са тръне.

А тъкмо когато най-после потеглихме живо, дойде нова тревога, която вече обзе и мен. Из едни голи карпи наистина слизаха двама хора, които бяха близо, виждаха се с просто око. Те не бяха колибари, — носеха тесни панталони, — и се подпираха . . . с пушки!

Аз се взрях строго и се убедих, че двамата хора, които слизаха по страшните карпи, имаха на ръце обикновени

овчарски тояги. Но в това вече аз не можих да убедя никого от моите сжпжтници. Все пак най-после стана ясно, че двамата страшни хора са облечени . . . в граждански дрехи с рогозени шапки на глава! Стария царствен Синан се люто разпсува и като взе сжс себе моя Мустан Али, бясно препуснаха коне напред: ще хванат пжтя, кждето ще слязат неизвестните, и ще ги избият, ако те не се предадат.

Потржгнахме и ние след тях, като не откжсвахме очи от двамата злополучници, които не подозираха, какво ще ги присрещне доло. А те, колкото по пристигаха кжм нашия пжт, толкова по-често приклекваха и даже падаха в своя стржмен ход: очевидно, бедните хора бяха капнали от умора и едвам се джржаха на нозе.

Какво, наистина, сж тжрсили тези граждани по карпите на Шарлия и Сминица планина и то в тези размирни дни? Не, това беше много странно, аз станах нетжрпелив.

Скоро обаче двамата непознати се закриха в извивките на нашия пжт — там, кждето ги причакваха скрито нашите заптии. И изеднаж се разнесоха човешки охкания и стенания: навярно, Синан се разплащаше за преживените страхове, — повалил е непознатите и ги бие . . . Сви ми се сжрцето. Да, Турция оставаше все сжщата, каквато я бях запомнил в детинството си преди толкова десетилетия: раята тук все още беше добитжк . . .

Чинарли Хасан подкара бжрже кервана и ние след малко се озовахме под скала, кждето Синан беше наистина повалил двамата непознати хора, псуваше ги с прегракнал глас и ту ги млатеше с песници, ту ги риташе с нозе.

Те били гжрци — нещастните. И вече нямаха сила да охкат: не сж яли от вчера. Слугували като кашкавалджии горе в мандрите на един серски гржк, но нали сега „лошите хора“ разгонват от вред гжрците, та те вчера хванали и тях, влачили ги из планината, плашили ги, че ще ги изколят и на заранта ги опжтили кжм Серес сжс заржки и поржки, да се не вестяват вече по мандрите.

Синан слушаше припевните показания на двамата гжрци, сумтеше яростно, вжртеше очи, като че ли тези нещастници бяха самите „лоши“ хора, и от време на време ревеше:

— Лжете, хжмзжри, защо не викахте от далеч, като сте честни хора? Не виждате ли: тук царска поща минава!

Ревеше Синан и пак биеше нещастните. Аз се мжчех да разбера, какво става в душата на тоя стар турчин, който тжй бляскаво напомняше някогишните османлии. Но, очевидно, нямаше много за гадане: у турците имаше още само старата вжнкашност, а вжтрешно те са вече кухи. Ето го тоя Синан: жесток е и джрлив, сжщо като циганин, а жестоките хора са подли и страхливи, господине. В това не се сжмнявайте!

* * *

Ето с тези истории ние изпратихме деня и когато мржкваше, пред нас се бялнаха ханчетата на Старчища.

А тук узнахме, че в селото е спрял и мютисарифина. Нашите заптии се разтревожиха и скоро решиха нещо: разтовариха конете да пренощуват тук, а Синан с Чинарлията отжрчаха при мютесарифина в селото. Ще му докладват, наверно, за произшествията днес. (Хасан се докара за пред началник: препаса сабята на Мустан Али).

А аз се ужасих от хана, в който трябаше да нощувам: един просторен сайвант с пржстен под и потжнал в дим и чад. Той сега бе натжпкан с пжтници. В един жгжл с „тезгях“, по който личаха някакви бутилки, мжждееше лампа и до нея някой броеше пари. Той тряба да беше сждржателят. Оставаше да го разположа, та дано ме прибере, да преспа при него: не беше мислимо тоя човек да няма за себе си удобно кжтче някжде зад тоя пжкжл. И тжй като в моето детство всички кржчмари по нас бяха гжрци и цинцари, аз пристжпих кжм сждржателя сжс старателно подбрани на гржцки език политеси.

Човека спря на мен лукави сини очи, които изеднаж се оживиха и заиграха. Това ме обнадежди: гжрка за пари е готов на всичко. Но отговора се забави. Можеби, и той, сждржателя, трябаше предварително да си нагласи фразата на гржцки. Обаче, мен това не ми мина през ума даже и след като получих отговора, който сжщо беше с множество

гръцки политеси, но строго отрицателен: утре било пазарен ден, стекъл се свят от планините на път към Сер, в целия хан нямало педя свободно място, ето, и сам той, съдържателя, щял да осъмне на нозе . . .

Че тоя лаком за пари ханджия ще осъмне на нозе, — в това аз не се съмнявах. Но той своето легло не ще е отстъпил никому, в това бях сигурен. Прочие, аз можах неговото легло да заема. И внуших това на моя Мустан Али: нека скръцне зъби на тоя мръсен ханджия, мигар ще ме оставят да преспа на голата земя?

Мустан Али се втурна наежен при съдържателя, но скоро се върна принизен: не скланял. Аз кипнах:

— Какъв си ти стражар, Али, като не можеш да сплашиш един грък?

Заптието изпъшка:

— Е, чорбаджи, да е грък, и от дума би зимал! Токо от вашите е, с извинение. Пък то те са дигнали глави сега: не може да им се продума вече.

Бях изненадан. Значи, с българин имах работа! И се втурнах наново при човека със сините очи.

— Защо не кажеш, че си българин бе, да те земат дяволите! Ще намериш място да пренощувам: аз ида от София.

Уви, моят апломб не хвана място! Сините очи ме изгледаха през жглец.

— Аз съм ханджия, бе брате, — и грък да си, тряба да те наредя, щом мога, но като няма къде!

Аз вече почвах да кипя: тоя никаквик ме взе, навярно, за турско „афие!“

— Не съм шпионин, глупец. След ден-два ще узнаеш кой съм. А сега намери ми място да преспа човешки.

Слава Богу, смутих го: той наведе глава и българския му врат се наду. В хана му, наистина, нямало педа свободно място. Единственната му стая за свои хора заели вече на кутурица трима търговци, та ако те склоняли да ме приемат...

Разбира се, те трябваше да склонят.

— Али! — викнах аз; — носи нещата горя!

Стаята беше просторна, но само с един креват и до него масичка. На кревата седеше охранен човек и вечеряше. А други двама бяха несядали по пода и вечеряха по турски.

Аз пак забжрках някаква с моя грѫцки език: навикѫт е втора природа, знаете! В моето детство и тук, и в Пловдив по ханищата се говоряше само грѫцки.

— Ще ли позволите на един християнин да пренощува при вас, — замлясках аз, като се поклоних с изискана византийщина.

Хората се спогледаха на бѫрже и човекѫт от кревата отговори:

— Заповядайте.

А после студено добави:

— Ако можем да знаем, от кѫдя сте?

Аз отпратих заптието и отговорих:

— Ида от далеч, но сѫм от тези мяста, от Неврокоп сѫм.

И тримата мѫже дигнаха глави изненадани: те трябва да бяха сѫщо неврокопци.

— Че кой сте вие от Неврокоп, — прежмури очи охранѐния човек от масата.

И ме изгледа сѫвсем недоверчиво. Аз вече сѫзнах, че това трябва да са бѫлгари и че само бѫркам сѫс своя невидял се грѫцки език, но продължих:

— Излязал сѫм от детинство. Вие неврокопци ли сте?

Хората млѫкнаха. После единѫт отговори:

— Че какви можем да бѫдем тук?

— Питам. А от кои сте вие там?

Сега човекѫт от масата се поизкашли и каза почти натѫртено:

— Ние сме от бѫлгарите.

Стана ми весело, знаете: изсмях се и хвѫрлих им на бѫлгарски:

— Аз пък ида от Бѫлгария. Ха да видим дали ще мога да ви позная: от коя махла сте?

Бедните се забѫркаха. По онова време в Турция всеки се боеше от шпиони, но аз бях заговорил тъй човешки, че

нямаше как да се осѫмнят. И охранѐния човек се вторачи в мен сѫвсем откровено, — попита:

— Кой ще сте-вие?

Аз си разтворих дисагите и казах уж нехайно:

— Има един изгубен по света неврокопец... Аз сѫм Накочорбаджиевия син. —

Стана нещо, което изненада и самия мен. Охранѐния човек, който вечеряше седнал на кревата, беше сврял нозете си под масата и сега не можеше да стане. Той викаше: — „А-а, калтята — Господи — калтята!“ — И като не свари да се освободи от масата, тласна я шумно и ме пригѫрна.

Другите двама тѫрговци бяха станали и на свой ред дълбоко трогнати ми протегнаха ръце.

И заговориха за баща ми, разбира се: те мен не познаваха! Охранѐния беше един от многото наши кумци и трябва да е бил нещо облагодетелствуван от покойния ми баща: казваше през плача си, че всичко дължал нему . . . . . .

Ето, така ме блѫсна в лице, господине, славата на баща ми в моя роден край. Аз бях заставен веднага да се разположа на кревата и трябаше да слушам разказите за устроеното от народа негово погребение. А колкото повече слушах, толкова по-силно почвах да чувствувам, че се снишавам, ставам малѫк... Когато пѫк дойде ред — по турския обичай — да си поръчаме кафето, втурна се при нас, в стаята, и самия сѫдържател — човека сѫс сините очи: той бил брат на една от зетовете ми!

— Та що не казваш, бе! — викаше милия човек цял разтреперан. — Пѫк и гръцки ще ми говориш: насмалко щях да те оставя доло!

Аз смѫнках, че така сѫм запомнил от детство: тѫрговците да говорят гръцки. А можах да мълча. Всички мои сѫбеседници заговориха изеднаж: — татко е пробудил народа! „Един беше той в нашите планини и няма втори като него“, говореха. Бедните добри хора, те не подозираха, че ми блѫскат в лице простичката мисъл, какво и аз, уви, не сѫм като него.

А по едно време в стаята влязоха — ухилени до уши — и тримата мои заптии. Чинарли Хасан беше даже в умиление, а войнствения Синан дигнал фес на теме, зяпаше ме с полуотворени уста. Били при мютисарифина, докладвали му всичко, той ми пратил много здраве: — рахат да сѫм, утре щели сме да пѫтуваме с кеф, царските душмани се изпокрили в миши дупки, щом чули, че войска е излязла из планините... Бедните заптии, те тряба да са докладвали — кой знае с каква важност! — и за моето страшно минало, а мютисарафина ще да им се е изсмял, тъй като аз и нему — както и на валията в Солун — бях открито говорил за миналото си.

Моите бълтарски събеседници, обаче, нищо не разбираха от тези заптийски тревълнения. „Омекнаха кучетата, памук са вече“, смигнаха ми те, щом останахме пак на саме. Аз направих строго лице, разбира се: не бях дошел да бунтувам! Но хората знаеха своето: разшетаха се през нощта и — трябаше да се движете, господине, с мене на заранта към Неврокоп, за да разберете онова, което аз преживях!

Още в зори ханчетата бяха обсадени от народ, който в шпалир чакаше моето появяване. Той — тоя народ — ме поздрави мълком, със снемане на капите. Но колко много ми говоряха очите на всички!

А зад българите, далеко на самото шосе, образували бяха враждебно ядро помаците. Очевидно, вълкръснал беше в мен моя баща, а с него вълкръсваха вълторга на едни и враждата на други. Когато минавах край помаците, те се наежиха така, че Чинарлията им крясна: „Какво се заглеждате, като диваци, аланколар, не сте ли виждали човек?“

Беше пазарен ден, пътищата гъмжаха от хора, а на всеки кръстопът имаше прислезли през нощта селени, за да ме поздравят. Чинарлията бързе схвана това и бързаше при всяка група посрещачи с високо вълзвестие: „Валлаха одур, кендиси!“ (Ей, Богу, той е, същият!“)

И колкото повече втълвах аз в това море от народна обич, господине, толкова по-ясно ми ставаше, защо софийския комитет поиска даже насила да ме направи началник

на четите тук. И в душата ми оживя страх. Ако това става по пѫтищата, как ли ще бѫда посрещнат в Неврокоп? Не, аз вѫрвях сѫвсем лекомислено кѫм бесилката. И представете си, тогава мен друго не ми идваше на ум. Уморил се бях, види се, от предишните си патила в живота, та не ме блазнеше вече никаква слава, никакво геройство.

Но когато най-после влязохме в Неврокоп, у мене вѫзкръснаха тъй силно задушевните спомени и така се опиянях от бликналата в душата ми любов кѫм родния кът, че забравих всичките си опасения: оставих пощата с двамата заптии да си вѫрвят направо за „хйокюмата“, а аз с Мустан Али пресекох по най-тесните улички за кѫм дома. Чинарли Хасан се опита да ме вѫзпре: той тепърва щеше да се перчи из махлите, ездейки край мене. Затова човека много красноречиво ме убеждаваше, да се не деля от пощата: — де сѫм могъл да улуча аз нашата махла из тези тесни, кривулни улички, след като не сѫм си идвал ето близо четиридесет години? Но напраздни бяха неговите страхове. За мене беше сѫвсем ясно, че Турция може да владее още векове нашия Неврокоп и пак града няма в нищо да се измени. В царството на султана, види се, всичко увехтяваше и нищо, нищо не се обновяваше.

Поведох аз из тесните кривулни улички Мустана Али и почна да ми се струва, че всичко, каквото сѫм изтърпял вѫн от родния град, е било само сѫн. Всяка стена, всяка разкривена врата, дори всяко стъпало пред вратите по тези улички беше така, както ги бях оставил от детинството си! И мене наистина ми се чинеше сега, че не сѫм се отделял от тука никога. Как чудно е сътворен човек! Детските спомени и впечатления — това е душевната основа на радостите и скърбите му, на неговите любов и утеха и на всичките му мисли и мечти. Вие можете да превъзпитате човека и да си въобразите най-после, че сте го коренно изменили. Но това ще е само измама! С длято можем изтри и хилядолетните ероглифи по египетските пирамиди и свинксове, но няма длято, с което може да се заличат от човешката душа впечатленията и спомените из детинството!

Унесен да наблюдавам себе си и пак озжртвайки се на всички страни, за да си наситя погледа, аз се озовах пред нашия хан. И отседнахме от конете. Но отжрча сждржателя навжсен и каза комай грубо:

— Тази седмица е определено чиновниците да слизат на Чанакчийския хан, там ще идете.

Аз едвам разбрах в какво се сжстои работата: Турция беше фалирала, чиновнишките заплати бяха никакви, та че и тях плащаха през 3—4 месеци. Сега затова на пжтуващи чиновници реквизирали стаи по ханищата. За тази цел всеки понеделник каймакамина с мюдюрина определяли, кой хан през неделята ще дава реквизирани стаи на пжтуващи чиновници.

Тжй като мене ме придружаваше стражар, взели ме бяха за някакжв чиновник, та не искаха да ме пуснат в бащиния ми хан: нека сжм идял в чанакчийския!.

Сждржателя беше моя пора човек и ако имаше брада, ние щяхме да мязаме на родни братя. Тоя човек беше непременно моя братовчед Тодор. Наследството от недвижимите имоти от деда ни по баща е било поделено така: дядовата кжща вземал чичо ми, който бил по-стар, а тате взел по-голямата част от двора, та построил после хан. Аз бях получил в София писмо от тоя си братовчед, с което ми сжобщаваше, какво той джржал татковия хан и му било много мжчно, че зет ми искал да го продава, тжй като той, братовчеда, нямал вжзможност да купи тжкмо сега хана.

Аз загледах с любов тоя човек, който беше моя кржв и плжт, но той бе загрижен за ханджийските си доходи и не се вглеждаше в мене.

— Аз ще сляза на тоя хан! — казах по турски, като ми текна да си поиграя малко с моя братовчед.

— Не може, бе джанжм, — завика сжщо по турски той, — стаи за чиновници дава Чанакчийския хан!

— Е, стига де, тук ще остана! — натжртих аз все още по турски. — И ще си платя.

— Знаем ние, колко плащате! — изсумтя под нос моя братовчед бѫлгарски, а после отсече по турски: — Нямам стая, толкос!

Това беше забавително, но аз побѫрзах да обѫрна листа: втикнах пѫтното си джамаданче в рѫцете на моя братовчед и натѫртих вече бѫлгарски:

— Ха, носи това сега в кѫщи и кажи много здраве!

Човека се сепна, смути се дѫлбоко и залисан понесе ми джамаданчето кѫм дома си. То беше чудно: бедния човек не намери в пѫрвия момент кураж даже да ме погледне. Но след няколко стѫпки той спря сепнато, остави жамаданчето на земята и забѫрза кѫм мене:

— Таквос — кой беше ваша милост — аз сѫвсем се забѫрках! — мѫнкаше той, мигаше бѫрже и, наверно, защото аз вече се хилях просѫлзен, той се хвѫрли на врата ми.

Това ставаше пред хана, срещу който се редяха кафенета; те бяха пѫлни все с християни, та стана нещо неочаквано: докато ние се огледаме, рукна народ кѫм нас от всички страни. А след малко навалицата се смѫлча и под нечий знак някакѫв посивял еснафин подхвана реч . . .

Е, прости думи се казаха, господине, безискуствени, но тѫй топли, толкова сѫрдечни . . . За народ, за вяра, за човешко добруване . . .

Аз слушах смутен и, вярвайте, по едно време ме досрамя: хората се вѫлнуваха, някои просто плачеха, и всички се притискаха около мен, та ме караха да чувствувам, че аз, ето, действително аз сѫм причина на вѫлненията и вѫзторга им!

Но това не можеше да продѫлжи тѫй: все пак всичко туй ставаше в Турция! И аз още там, всред вѫзторжените мои сѫграждани, реших в душата си „да се дѫржа в шепа", т. е. да се позатворя в бащината си кѫща и още на утрото да се посближа с турците.

А кѫде можеше туй, господине! Аз вече не разполагах с времето си, нито сѫс самия себе! Още до вечерта заидваха пѫрвенци от селата — все свои: родове, кумове, сватове. И така вѫрвя от заран до вечер дни наред. А какво беше през пѫрвия пазарен ден! Не, бѫлгарите като че бяха

пощржкляли! Сякаш наистина техния човек беше вжзкржснал от гроба — татко ми беше оживял!

Още на утрото в пжрви пазарен ден при мен се яви директора на училището с черковното настоятелство и пожелаха непременно да изляза на пазаря: народжт искал да ме види! А и трябало това, за да се видяло, че ние не се плашим от турците.

— Турчина няма вяра, ни мяра, — говореше ми един от настоятелите. — Добре е да не бодем очите му, ние го разбираме това! Ама и той, като види, че се боим, пощржклява и почва да беснее.

Аз не можах да допусна, че добри, стари хора, каквито бяха черковните настоятели и директора, ще земат да хитруват: смятах, че говорят тжкмо това, което мислят. Впрочем, те пак са били искренни за себе си: бедните хора не допущали, че аз, син на Нако Чорбаджи и майор от бжлгарската и руска армии, ще сжм чужд на народно дяло, на народни замисли, на народно вжлнение . . .

Как да е, подчиниха ме те на желанието си и аз тржгнах из пазаря, за да ме види народа. Но какво виждане, господине! Потржгна оная селения по нас, че като се начугули наоколо ми — задржстихме пазаря!

Да, аз можах да бжда малко по-досетлив.

Трябаше да се предвиди, че това не може така: властта привика войска и почна да разгонва хората.

Едвам в бжркотията аз разбрах, какво можеше да значи за мене тук бащината ми слава. Не бях дошел да бунтувам! При туй аз сжм офицер, господине, ще вжрвя, когато му дойде реда, но да тржгна на своя глава сред селения, — не, чуждо беше това за душата ми!

И ми стана противно: махнах ржка на хората и прибягнах в бегското кафене. То беше пжлно с турци, някои от които бяха явно изплашени. Седнах при най-видните бегове и заговорих уж раздразнен, а излезе една хитрост само.

— Изпуснали сте юздите, агалари, — им казах. — Лошо е това и за вас, и за нас: ще ни заграбят земицата тези,

които ни карат да се колиме ето вече от 50 години насам. Држжте здраво камшика!

Казах това, без да обмисля добре. А после трябаше да продължа — за че Австрия е готова да слезе на Солун, а тогава ще хвржкне и Цариград.

Не бях млад, господине: то беше преди десетина години. И трябаше да си меря думите. Но — това сам аз, види се.

Казаните ми в бегското кафене думи са били разнесени веднага по целия град, без да подозирам аз това. Вечерта бях поканен у дяда владика. Стареца ми се видя смиреномждр и аз, като не подозирах нищо, бях разположен и приказлив. Но по едно време дойде и директора на училищата — сщия, който днес заедно с черковното настоятелство ме изложиха на пазаря. Стана ми неприятно. А забелязах и дядо владика стана изеднаж строг. Да бжда кжс: хората без заобиколки ми казаха, че те са роби, очакват свобода и надеждата им е в Бжлгария; прочие, какво ново ще им кажа от София?

Ясно беше на кжде бият. И отговорих:

— Аз политика не правя. И ще ви моля, да не чакате от мене нищо.

Настана мжлчание. После владиката сложи братски ржката си вжрху моята и заговори с черковнишка кротост:

— Но, братче, родил си се бжлгарин, при това си единствен син на най-светлия за народа си човек в тези планини: как може да не правиш политиката на своята родина?

Жегнаха ме задушевните думи на стареца. Пжк и не беше вярно, че аз не правя политика: за какво друго бях преследван в собственото си отечество цял живот? И постжпих войнишки: открих си сжвсем картите. — Русия ще реши македонския вжпрос заедно с Цариградския. И ние тряба да чакаме, докато се тя приготви. А хората в софийския македонски комитет са подкупени от Австрия авантюристи, които аз бих избесил сжс сжвсем спокойна сжвест . . .

Говорих джлго и на край ми стана приятно, защото моите сжбеседници се особено разположиха кжм мене: подджкваха на всяка моя дума и току ме черпеха. Кжсно после

сжобразих аз, че тези хора биха се джржали тжкмо така кжм кадията или пред каймакамина . . .

И след ден-два, господине, аз сжвсем неусетно се видях чужд на всички в своя роден край, чужд и на самите си роднини! Най-чудното обаче беше ето това, че истинаха кжм мене не само бжлгарите, а и турците! Те станаха просто враждебни: престанаха да ми приемат и поздрава! Очевидно беше, че някой майстор интригант е скроил нещо таково, дето турци и бжлгари, които бяха на нож по между си, изглеждаха сега, да са се сжгласили вжрху някакво обвинение срещу мене. А такжво обвинение можеше да бжде едно: че сжм руски агент, т. е. човек, който е и против Бжлгария, и против Турция. Добре, но аз бях казал топла дума за Русия само пред дядо владика и пред директора на училищата. А нима трябаше да допущам, че тези хора ще ме издадат на турците?

Срещнах една сутрина братовчедка си по майка, повела беше своето рошаво момченце, да го запише на училище. И потржгнах с нея, като загалих детето.

— Гласял си да си ходиш, — смжнка братовчедка ми, но свенливо някак, не дига очи да ме погледне.

— Е, чакай де, току що сжм си дошел, — разсмях се аз, но ми стана грозно. Братовчедка ми се заогледва на ляво и на дясно и пришепна:

— Иди си, вуйко: не е вече за живене по нас тука.

И до като се опомня, тя откжсна момченцето си от мене и ми отправи своя сбогом.

Привечер сжщия ден в кжщи ме навести млад селянин — левент момжк. Той пожела да говори на саме с мене: имал да ми каже нещо. А когато останахме очи на очи, момжка сключи кржвнишки вежди и ми вржчи записка, на която имаше печат с кама и револвер: околийския комитет на революционната организация ми правеше мжмрене за непристойно джржане пред турците и за хули на народното дяло пред бжлгарите. При това налагаше ми се десет лири глоба — за пжрви пжт!

Не, това ме сѫтресе, наистина сѫтресе! В моя роден град, сред планините, кѫдето цареше бащината ми слава, аз — вече побелял човек — да бѫда охулен и даже наказан, като някое улично момче... Кръвта бликва в главата ми, сключих и аз кръвнишки вежди.

— Не те познавам, момко, — изръмжах под нос. — И да не си стѫпвал още еднаж в кѫщата ми с такива поръжки: лошо ще стане! Ако имате някакъв комитет и желаете разбирателство с мен, нека ми сѐ изпрати човек, комуто и аз мога да се доверя. Толкос. Вѫрви си сега!

Момѫка ме изслуша студено и каза:

— Ще дойда утре по обед да броите сумата: така ми е поръчано. Затова пригответе парите... или обадете в хйокюмата!

И излезе. Аз се разтреперах цял: това селенче ме сѫветваше, или да го предам на турците утре, или да се призная за виновен, да се подчиня и да платя глобата... А ако не направя нито едното, нито другото?

Очевидно: ще бѫда убит!

Не, в края на краищата всичко това ме разсмя. Кого ще плашат тия момчета тук? Аз цели две години сѫм преследвал лукавите и непримирими черкези по Кавказ, когато бях на руска служба, ха-ха!

Купих си от пазар една кѫса брадвичка, прегледах си и джебния револвер и зачаках на утрото. Но не дойде никой. Може да са се обояли, да ги не предам... Безсрамни момчета, те допущат, навярно, че сѫм способен и на това!

Всичко туй ме тъй много вълнуваше, че аз не се и питах, дали не бях се наистина провинил в нещо и нямаха ли поне малко от малко право тези хора, които ме заплашваха ето даже сѫс смърт?

На втория ден — още по ранина — влезе в двора ни стар навъсен човек, сѫмнително наметнат с дълъг япанджак. Аз седнах на висока възглавка до огнището, като допрях кѫсата брадвичка до коленото си и казах да пуснат дошлия човек при мене

Непознатия поздрави сѫвсем обикновено, седна на среща ми, след като го поканих, и пак тѫй просто каза:

— Г-н Борисе, на мене ще внесете десетте лири.

Очевидно, аз бях длъжник... Не знаех само, кой е взаемодавецът.

— Добре, отговорих. — Но кой си ти?

— Аз съм терориста на организацията.

Терористът!

— Слушай, — заиграх аз с брадвичката до коляното си, — аз съм се наживял и за себе си не мисля. Вие от мене пари няма да земете, макар и да не съм човек за 10 лири. Но да ви кажа: действувате неразумно. Аз не познавам нито онзиденшния хлапак, нито тебе; как мога да ви призная за комитет и да ви дам пари, като не зная при това дали не сте турски шпиони?

— Онзиденшния хлапак, — отговори разчленено терориста, — беше самия воевода на четата ни — учителя Динко, може да си го слушал. А аз, г-н Борисе, бях в зандана с татка ти и той умря там на моите ръце! Ти, щом си тука, в родния си град, трябаше да разпиташ и да знаеш, кои сме ние.

С тези думи стария човек стана. Аз изтръвах брадвичката от ръцете си: татко ми умрял на неговите ръце — моя татко! Затиснаха ми сълзи гърлото, не мога да продумам. А терориста въздъхна и каза:

— Аз дойдох, г-н Борис, за последен път. И ще си ида за сега, дадеш — не дадеш глобата. Мене ми е мило името на татка ти, затова сам поех тази работа. То е мило и на цял народ, г-н Борисе: името на татка ти е мило на цял народ. И ти не бива да го почерниш с кръвта си...

С тези думи той тръгна да си ходи, но аз скочих и му преградих пътя.

— Чакай, — то не може тъй! — викнах. Вие ми пратете тук някой от по-първите си хора, да се разберем. Аз съм побелял в служба и в страдания за народа си, братче. И не приемам никой да ме клевети, че съм бил някога или с нещо против народа си. За пари ако е, ще дам много повече. Но

да бѫда глобен, че не сѫм добѫр бѫлгарин, — не, такѫва глоба вие от мене не ще можете взе: ето ми главата!

Терориста наведе глава мрачен и си отиде, без да ми продума. А аз се повѫрнах, решен да открия душата си на който пръв ме попита за — какво чувствувам, какво мисля, какво желая? В тоя час аз исках да умра с чест и — нищо по-вече. За това хвѫрлих брадвичката в огѫня, а запратих в юклюка и джебното си револверче.

Кѫсничко вечерта на нашите пѫтни врата се почука три пѫти. Аз станах, готов да посрещна смѫртта: не можах да се сѫмнявам, че това са те, — от няколко дни никой не ме посещаваше даже деня.

А влезе сега при мен самия директор на училищата... сѫщия, който беше на вечерята у дяда владика, кѫдето аз се изказах остро против комитети и вѫзстания! Не бяха ли владиката и тоя учител моите обвинители пред народа сега?

Това досещане ме хвѫрли в треска. До тоя час аз не бях си спомнял разговора на вечерята у дяда владика. И се чувствувах малко провинен само за онова, кѫето бях говорил в бегското кафене на пазарния ден, когато избягах от народа. Но нима беше престѫпно да се хитрува пред турците?

Директора влезе малко бледен, поздрави ме троснато и за мене изеднаж стана сѫвсем ясно, че този човек е големия ми обвинител.

— Заповедайте, — поканих го аз.

Той не седна, не седнах и аз: еднакво се вѫлнувахме и двама.

— Не за любезности дойдох, — заговори той: — аз сѫм председател на околийския революционен комитет.

— Значи, за глобата? смѫкнах аз злобно, защото ме обзе пак гняв.

— Да, отговори той.

— Аз няма да я платя: вие знаете моите убеждения.

— Дойдох, защото сте се молили, да се яви при вас човек, с когото можете да се разберете. Значи, вие сте изявили готовност да отстѫпите от убежденията си: не е ли така?

— Не е. Аз мислях, че ме преследвате за онова, което бях говорил в бегското кафене.

— Да, и за него. Всяка дума, казана от вас в нашия край, е тежка, сѫс значение. Защото велика е бащината ви слава в народа тук и вие принадлежите на нас, а не на себе си.

Аз кипнах: тоя човек повиши тона си и ми говореше наистина, като на провинил се школник.

— Забранявам ви да повишавате тона си, — прекѫснах го троснато. — Аз сѫм стар човек по народните работи и вие сте чираци при мене. — После забранявам ви да злоупотребявате с името на баща ми: той никога не би се сѫгласил с вашите лудории, както няма да се сѫглася и аз. И трето, да напуснете още сега кѫщата ми, аз не искам да имам нищо общо с вас.

— Заповядвате, значи, — каза някак печално бедният учител и тръгна да излиза.

— Да, заповядвам! — натъртих аз все още кипящ от гняв.

На вратите той спря и проговори все тъй печален:

— Очевидно, вие сте военен, г-н Борис Наков, и не може да разберете народните работи. Пък то сега не вие, не руския цар, но даже и султан Хамид не може вече да ни заповядва; тук днес заповядва само единната революционната организация, която е вредом и никѫде. Днес тя е над убежденията и волята на живи и мъртви в тази земя. И аз от нейно име дойдох при вас, да изпълня най-невинната от издадените до сега присъди. Не се подчинихте, — ще последва втора присъда. Сбогом.

И човека изчезна в нощта.

Аз сѫм сприхав човек, господине, но и на младини моя ум изпредваше моя темперамент. И сега аз дълбоко схващах, че лошо постъпвам. Едно дяло, което беше увлекло даже владици и директори, не можеше и не биваше да се земе „за момчешка лудория“, както го окачествих аз. Но такива сме всички ние — хората в нашия народ; вироглави сме, не

можем да се подчиним на нищо с разум, чакаме винаги насилието, за да се превѫрнем на безмѫлвно и тѫпо стадо . . .

Пѫк и — чужди ми бяха и мислите, и душата на тоя директор, господине: как можах аз да почувствувам горещината на неговата вяра, че да му се подчиня?

А щом останах сам, сѫзнах (от онова, което бях слушал за боравенията на революционната организация), че през тази нощ ще ми се прочете смѫртната присѫда и до ден—два тя ще бѫде изпѫлнена — аз ще бѫда убит!

И ми стàна грозно. Дошел бях да затвѫрдя името на татка си, като запазя нашите хан и кѫща. А ето, аз можах сега да унищожа всичко. Ако аз бѫда убит, това ще смути всичките турски власти в Македония, а ще развѫлнува и многото ми приятели в София. Ще има следствие, истината непременно ще се установи, ще бѫдат обесени, може би, видни хора . . . т. е. ще легне за вечно време проклятие над Нако-Чорбаджиевия род!

Да, ето, аз бях изцяло под властта на моята бащина слава и тя ми забраняваше даже да дам главата си за едничкото, което още имах: за моята офицерска чест!

Обмислювах положението си през цялата нощ; не, друг изход нямаше, аз трябаше да бягам . . . без да сѫм сигурен, че ще успея!

При зори оседлах коня си, който бях купил в Серес, и без да издам някому своето намерение, напуснах града.

Беше хубаво есенно утро, рядко сѫм виждал да сипва тѫй бистра зората. Това утро аз не ще забравя до последния си час: никога не сѫм се виждал в живота тѫй оронен, унизен. Очите ми обхващаха родния край с неизказано дѫлбока любов, но гѫрдите ми се кѫсаха от смѫртна скѫрб за станалата грешка, която беше вече непоправима. Само преди месец аз се връщах тук с чувството на блудни син, който идва да се покае над бащиния си гроб. А ето сега бягах, като прокѫлнат от мало-голямо . . . може би, прокѫлнат и от самото небо! Как стана това?

Аз имах много време, да обмисля всичко. Самотен и чужд на света, оставих аз юздите на коня си и отпуснах глава на гѫрди . . .

Какво представляваше моя живот? Уви, това, което бе животът и на всички други, като мене сред моя народ. Деца на планински градовца и паланки, ние се изучвахме обикновено в чужбина и когато се връщахме в родината си, не търсехме роден кът и бащина стреха; не, там за нас вече бяше тясно, просто, непригодно, даже недостойно . . -

Ние тичахме при подобните си — при обзаведените. Така се събрахме комай всички в един град. И там се заядохме по между си. Заядохме се много лошо, на живот и на смърт, както е ставало това винаги при *сбирщина хора*. Защото характера на човека, господине зависи, наистина много от *кръвта му*, но нали не е и не може да е само *добрата природа*, която създава и оформя тоя характер? Не, породистото куче — с извинение — тряба да попадне на стопанин, инак то неминуемо ще се превърне на улично псе. Пък семейството и роднинския кът са за човека нравствената кърма. Ние — началници някакви на нашия народ — откъснахме се от семейство и родове, от работния народ и скоро изпаднахме, да ме простите, в положението на безстопанствени кучета: отрекохме народа си и почнахме да се давим по улиците за кокъл . . . Вие разбирате, какво искам да кажа, нали?

— На водораздяла по Боздог аз се извърнах към родната за мен долина на Места и — не знам как стана това! Заплаках с глас . . . Защо не останах аз там, при род и близки, под лоното на бащината си слава, за да служа на това, на което служеха сега ето — и владиката в града, и пастира в гората? Къде отивах аз, какво щях да търся по салоните, кого имах там?

Това беше най-тежкия момент в живота ми, господине. Слязох от коня, приклекнах и си застисках главата. Колко просто би било, да повърна коня, да сляза право в дома на главния учител и да му открия душата си; ето, аз не се боя от смъртта, аз се връщам към своите, към рода си . . .

Колко беше просто да се направи това! Но кой е успял да го направи от всички нас — началниците в света; пока-

жете един пример! Кой е напуснал светското си бездомничество, че да се прибере при род и близки, та да заработи за бѫдницата на своите хора? Не, ние караме на едро; все него, „народа“, поучаваме и отечеството спасявам . . . Аз и тогава, сред Боздаг, така реших: защо ще оставам в Неврокоп? Щом ще се реша на дела, тряба да бия на голямо: ще ида при софийския комитет и ще им кажа — ето ме: разполагайте с мене!

* * *

Майор Наков, коменданта на Кавала, не довѫрши разказа си.

Ние бяхме зад рудниците на Гюруджик. По Драмското поле сега се извиваха черни облаци; там пожарищата се бяха разрастнали.

Белобрадия човек — уморен и развѫлнуван от своите спомени — беше печално навел глава. Аз го попитах:

— Е, как се свѫрши всичко онова?

Той помѫлча и после отговори сѫс странна усмивка:

— На утрото след пристигането ми в София, у дома се явиха двама вѫоръжжени хора и ми поднесоха наново неврокопската заповед за глобата от десет лири . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Аз бягах и втори пѫт от Кавала — след всеобщата война. И много, много преживях от тогава. А разказа на белобрадия майор ми бе залегнал на душата. И трябаше някак да го откѫсна от себе си. Просто трябаше, — и сам не знам, защо! Даже сносен свѫршек не намираше тоя разказ: майора не е издѫржал пред софийските терористи, изплашил се и оронил офицерската си чест: броил им десетте лири глоба . . .

Рамадан-бегови сараи

По тѫмни лесове из Родопи се простира Ахѫчелебийската област, която султани не признава: в нея живеят юначни мѫже, свободни горци.

Над Ахѫчелеби, по врѫхното било на Родопи, се открива равно-поле — Рамадан-бегово поле. Сред него се дигат мряморни стени на недовѫршени сараи — Рамадан-бегови сараи.

Всяка година на врѫх Илин-ден над тия стени на недовѫршени сараи заиграват огненни езици и се чуе детски писѫк — чуе се, дорде петли пропеят. Мѫжете из тѫмните лесове през тая нощ се стичат по чукарите околовръст, дебнат тайнственното видение и мълвят старинна мъдрост, — те казват:

— Само Аллах е наш баща и господар!

* * *

Живял в Ахѫчелеби Мира-бег и бил най-богат между дванадесетте Ахѫчелебийски бегове. Той имал син Рамадан-бег и по него горели всички лични моми в Ахѫчелеби.

Но еднаж от далечни земи пристигнал у Мирабега гост — дошел бега на Стамбол.

Овчари и горци, мѫжете в Ахѫчелеби до тогас за султан не били слушали и по небето не подозирали бог, който на земята султани помазва. Сега те чули вестта за пристигналия далечен гост и окаяли Стамболския бег: не добро го гони, та е оставил баща и майка, братя и сестри, жена и деца!

А след ден далечния гост отпѫтувал, пѫк отвел сѫс себе и Мира-беговия пѫрвенец, Рамадан-бега.

Тогас заговорили всички, че чужденецът отвел Рамадан бега в далечни земи по сватовство за невеста-слънце хубост и за богатства — злато неброено.

Минало после година, минала се и втора. И най-сетне вест дошла: Рамадан бег свадба щял да дигне в далечна земя Мъсър, където зима се не знаяло, където течели реки от мляко и където морския пясък бил чисто злато.

Тогас Мира-бег свикал дванадесетте Ахъчелебийски богове и те решили: да отберат сто най-лични мъже — Рамадан-бегове връстници и да пратят дарове в Мъсър земя.

А по онова време живеял в Ахъчелеби дервиш Кърджи Бин Олан. Живеял той в усойна бездна сред Ахъчелебийските борови гори, където се губела тъмна пещера — черковище старинно. Там се събирали старците из цяло Ахъчелеби да слушат мъдрост, че аскет бил дервиш Кърджи Бин Олан и отдал се бил от малък на молитви и на мъдрост света. Той вече двайсет години не бил излизал от свещената пещера.

Но когато отбраните от Ахъчелеби сто Рамаданбегови лични връстници тръгнали за Мъсър земя с дванадесет товара дарове и стигнали до Деве дервент — крайния предел на Родопската земя, където зъбари вишат върхове до сини небеса, — те видели на връх скалите старец белобрад, висок и божествен.

Той бил дервиша Кърджи Бин Олан.

Очудили се стоте лични мъже, помолили се на Аллааха и продължили своя далечен път.

А по Ахъчелеби се понесла мълва, че чудо е станало: блаженния дервиш, пророка на Ахъчелеби, който от 20 години не бил виждал зората, сега напуснал свещената пещера.

И в среднощни тъмнини стекли се смутени под вековните стени на старинното черковище всичките белобради мъже — носители на мъдростта в Ахъчелеби.

А аскета се бил вече върнал. И не бил той сега благ и кротък, а навъсен стоял в тъмните недра на пещерата. Склучените му вежди били по-страшни от склучените тук черни стени. Тежката грижа, която омрачавала челото му,

била по-тѫмна и от тѫмните столетни бори. А острия поглед на светите му очи приковавал дошлите старци.

И дигнал аскета сега чело, а от строгия му глас зашумели столетните бори.

— „Правоверни, — казал той; — змията пѫлзи над земя и под земя и лѫсти ни змията сѫс сѫрма и злато, сѫс слава и жени! О Аллах, бѫди милостив над нас и над Ахѫчелеби!

* * *

Далеч била Мѫсѫр земя — преко планини и моря. От там ездници идвали през седем месеци. Дошѫл ездник и обадил — стигнали Рамадан-беговите връстници до Стамболските порти; дошѫл втор ездник и обадил — стигнали Рамадан-беговите връстници до морския бряг; дошѫл трети ездник и обадил — посрещнал Рамадан-бег своите връстници в сам Мѫсѫр и бащини дарове получил, та тръгнал за Мека — свети места да обиди за мѫдрост и здраве. Най-после дошѫл последен ездник и обадил: задомил се Рамадан-бег и бегова щерка зимал — мѫсѫрка слѫнце хубавица: огѫн очи, мед уста и снага — палма арабска. На свадбата се стекли бегове от девет земи, а дошел и сам бега над беговете — Стамболския Султан. Всички захвалили Рамадан-бега с невеста и го дарували с дарове — богатства неброени: дѫлго кервани ще вѫрвели и пак не ще можели да пренесат ни нокѫт от пръст, ни коса от глава . . .

Слушали мѫжете по Ахѫчелеби, а Стамбол де е и де Мѫсѫр, Мека защо е и от де са богатства неброени, — това те не знаяли, не разбирали, само се чудели и се радвали.

И заочаквали свадба далечна.

Но не чакало и старостта: тя била на порти у Мира-бега и повалила го тя на легло, а една вечер залязло слѫнцето и Мира-бег се отделил от душа.

Едвам тогас на заранта Рамадан-бег пристигнал. Пристигнал той сѫс все свои аргати и робини, кервани и вярна дружина от сто отбор връстници: — яхнали коне, цели в

сѫрма и злато, препасали с елмази обсипани сабли и наромили в седеф обковани пушки.

Те бѫрзали да стигнат Мира-бега при живот, бѫрзали, но закѫснели, че Рамадан-бег карал две стада — две стада от по хилядо овци дѫлгоруни, овни витороги.

Две стада от по хилядо брави! Забравили бедните горци добрия стар Мира-бег, забравили неговата тѫга по син-пѫрвенец, — стекли се от всички гори да се любуват на беговата свадба и да изгледват бегови неброени богатства. И само девойките, тѫнкоснагите Ахѫчелебийки, само те надничали през градинските вейки и дирели ревниво с очи слѫнце хубавата Мѫсѫрка невеста. А тя се возела на бял шатр: сред свилени тюлбени полулежала ослепителната хубавица и гледла с очи — не очи, а извити черни пиявици.

Погребал Рамадан-бег своя баща Мира-бега и откарал стадата си по горно поле над Родопи. А аргатите му без брой и робините му дребни изнесли на горно поле и белия шатр, в който била Мѫсѫрка-невеста.

Стекли се тогас юначните горци да се любуват на бегова невеста и на бегови богатства.

Пролет била настанала и светло и зелено било горно поле. Плѫпнали бегови стада: заблеяли овци дѫлгоруни, зазвѫнили с тучни звѫнци овни витороги, и овчарите засвирили с медни свирки.

Разкрили се тогас простори по горни и долни земи.

На север било бездна — длан равна: безкрайно поле в зелен губер сѫс сребѫрни реки и с гердани — планински вишини до синйо небо. Тракия било то, златокласо румѫне, — опряна о поднебния Балкан: ясна като огледало и писана, като цвятна леха на моминска градина; с реки бистри като сѫлза, сѫс села и градове, снизани като маргари на момина гръд.

На запад пък била море земя: сѫс зелени талази — гори кестеневи, и с бяла пяна — планини белоглави; сѫс зъбари и усои, по които се синеяли нови небеса — сапфирни реки и езера . . . Македония било то, хубава и широка — пряко Рила и Пирин пряко Струма и Вардар, пряко Преспа, че до Пинд.

А кѫм юг, на един само посег, се разтилал, като избуяла мѫжка снага, юнашки край Ахѫчелеби. Вековните му борови гори, позлатени от зората, шумели и мѫлвели своите старинни предания.

Рамадан-бег, сега с рошави черни вѫси и с кѫдри до рамене, огледал открилите се безкрайни земи и вѫзторжен пристѫпил, та разкрил шатра.

Тихо стѫпвал бега, но спящата мѫсѫрка хубавица го очаквала и на сѫне: трепнали нейните кестеняви клепачи, слепените дѫлги ресници пропуснали в тѫмна мрежа пропизния й поглед и ръце тя извила, та раздвоила свилени тюлбени. Рожба на Аравийските горещи брегове, дивната хубавица отвила пред бега гръд и снага, пламенни като пурпура на южна зора. И не било то сласт на плът човешка, а жерава небесна: горяла и се топяла бегова мѫжка снага.

А когато слѫнцето далеч на изток се издигнало над солено море и влюбения бег извел пред шатра своята невеста, — затаили дъх земя и небо: лъчите на утренната зора заиграли по бузите на магиосната мѫсѫрка и ослепили света с хубостта й. А тя трижд извила лебедова шия — трижд огледала земите и зинала:

— Владетелю! казала тя сѫс трепетен глас на Рамадан-бега: дай ми тия земи! Сѫгради ми тука султански сараи и кули ми дигни — кули непристѫпни! Нека тогаз потъмнее слѫнцето: ти ще си слѫнцето на моите очи!

Извил поглед Рамадан-бег, измерил с очи народа, що ги гледал, и само шепном отвърнал на своята невеста:

— Снел ти бих и звездите от небото, слѫнца на живота ми!

. . . . . .

След ден по цяло Ахѫчелеби се узнало, че Рамадан-бег на горно поле дума е казал: сараи там ще изгради от син-бял мрямор и мечет ще дигне до синйо небе за слава на Аллаха и на Ахѫчелеби . . .

Вѫзрадвали се бедните планинци из горите. А ездници безчет литнали далеч да свикат старопланински прочути майстори и по-далеч да сбират дебѫрски безброй зидари. Пък кервани тръгнали кѫм морски брегове за син-бял мрямор.

И на врѫх Илин-ден на горни пасбища сбор се свикал. Дошли кротки полянци из равна Тракия, дошли лихи юнаци из Гюмюлджинско, дошли тежки кираджии из Разложко и тѫнки базиргяни из Филибешко. И руйно вино се пренесло из Едирненско, а гойни телци от Софийско поле.

Залязло божието слѫнце над горни равнини, подухнали ветрове, разнесли мириза на Ахѫчелебийските гори и Илинден се подел сред шумно сборище: люлки се дигнали и нощ цяла ветровете носели далеч песни от сто века.

* * *

А на заранта, когато Рамадан-бег сред своите сто врѫстници коня яхнал, за да излезе на горно поле, а облак юнашки соколи се вияли над тях, тогас пред широките Мира-бегови порти се явили дванадесетте Ахѫчелебийски бегове.

И най-стария от тях пристѫпил, хванал юздите на Рамадан-бегова ат, който бил цял в сѫрма и злато, и така му думa продумал:

— Мира-бегов сине, Рамадан-бего! Хвала ти на името, хвала и на твоите богатства. Ала свикал си ти свят незнаен от горни и долни земи, пѫк стара мѫдрост забравяш. И простоти, че млад си, но сѫвет ни е от мѫже и старци по нашата юнашка земя: по чужди крайове ти ходи и много ще да си видял, на много мѫдрост ще да си се научил, та слез сега от твоя бял ат и пеш трѫгни с нас, да чуеш и в нашата земя мѫдрост светà.

Вѫзбуяли Рамадан-беговите отбор врѫстници, коне разиграли и обградили дванадесетте Ахѫчелебийски бегове.

Но те стояли сред тях белобради, спокойни, горди.

И дѫлго мислил навѫсен Рамадан-бег, а после ръка махнал и слязѫл от коня тих и покорен. А по него слезли от конете си и неговите сто врѫстници.

Тогаз трѫгнали напред дванадесетте Ахѫчелебийски бегове, а по тях пеши отишѫл и Рамадан-бег с хората си под свещенните дѫбове при пещерата на дервиша Кѫрджи Бин Олан.

Хиляди горци се били стекли тук.

Пред пещерата с палящи от гняв очи стоял аскетжт. А народа благоговеял и мжлком ликувал пред него.

Пристжпил тогаз Рамадан-бег, посрещнал погледа на пустинника и, принйзен, навел глава. А дервиша дигнал глас на клетва света и казал:

— Лжжата е грях, правоверни, а смжрт е лжжливата клетва! И нека на живот и смжрт клетва да е днес пред Аллаха и пред всички мжже юнаци тук: вжзстановяваме Мира-бегов сина Рамадан-бега вжв властното място на баща му между дванадесетте Ахжчелебийски бегове. И казваме: да служи Рамадан бег на Аллха и на Ахжчелеби с юначество и мждрост! И пожелаваме: да се покорява Рамадан-бег с богатства и аргати на Ахжчелебийските стареи и на мждростите свети на нашата земя! О, Аллах, който си единжк наш баща и господар, закриляй и Рамадан-бега, и богатствата му, и дома му и коляното му! Да бжде истина, мждрост и правда по Ахжчелеби на вечно време! . . . . . .

Планините оживели, птичките запели, пурпура на зората заиграл по сочните вржшки на вековните гори и лицата на хилядите мжже просиели от радост и вяра.

Само безрадостния дервиш Кжрджи Бин Олан останал навжсен и се скрил в бездните на своята пустинна пещера.

А на горно поле, когато слжнцето спряло на пладнина, изедно држнали чукове, запорили длета, екнали топори в хиляди ржце, та прокжнтяли гигантски Родопи, ковани от мравунек зидари.

И вжзликувал стеклия се на сбор народ. А Рамадан-бег седнал на безкрайна трапеза сé с гозби от кошути пжрвескини и дар дарувал Ахжчелебийските бегове: всекиму по ат арабски и всекиму по сокол — юнашка птица.

А на край той привел — и народа зинал — чужденец пжрвомайстор за градене сараи и мечети: висок арапин чер, с преметната през рамо джлга плащ, като пророк пустинен.

Той бил учен и пратен бил на Рамадан-бега от Стамболския бег — от Султана бил пратен.

* * *

След ден хиляди сборници понесли далеч славата на Ахжчелеби, на Ахжчелебийския деспот Рамадан-бега и на мряморното градище на вржх Родопи. Кжнтяла гигантската планина под чуковете на хилядите зидари, а косачи по гойни ливади през май, жетварки по жегите на ромжне и гроздобери далеч по сочните лозя на есен припявали песни за Ахжчелебийския черноок бег, за Мжсжрска невеста и за мряморни сараи в горни родопски вжршини. И тия песни овчарите по горите и гадуларите по кржстопжтищата нагласяли на кавали и гадулки и ги разнасяли по сборове и сватби далеч из горни и долни земи.

Така преваляло лятото.

Рамадан-бег в ослепителните часове на зората и в дивната тишина на лунните нощи излизал самин в горно поле, близжк до небето, и тржгвал с бавни стжпки пред своите гойни стада. Родопец по кржв, той на света най-много обичал лова и стадата си. А на лов го придружавали сега всичките мжже в Ахжчелеби, които той щедро обадарявал. Пжк тук, на вржх Родопи, сред безбройните му овци и овни, кждето Рамадан-бег бил самин и горд, като земен бог, — тук го радвала самата планинска сила: гояли се и шумяли по тия тучни пасбища над Родопи неговите безброй стада! И любувал им се Рамадан-бег, и с потаен огжн в очите оглеждал той кипящата работа на хилядите зидари, сред които високия чер арапин ходел с преметната през рамо плащ, като пророк пустинен.

А когато забиваните джлбоко в недрата на планината зидове на просторното градище се подали над земята, Рамадан-бег все по-тревожно идел самин заран и вечер на горно поле, крачел джлго и бавно сред своите стада, оглеждал неспокойно издалите се над земята стени на градището и мрачен, огрижен, с огжн в погледа, си отивал в кжсна нощ.

А на широки чердаци, зад потайни завеси на предутренно и следобедно упойване от кипящи похоти, копняла Мжсжрка невеста. И задавал ли се е Рамадан-бег — гиздавец и царствен на своя ат, тя е трепвала с прелестта на

вълшебна морска царица, раздирала е свилените си тюлбени, откривала му е палящата си гръд и му шепнела думи омайни.

— Ти си слънце на очите ми, — говорела му тя; — и радост си на снагата ми! Мой ли си ти, и светът е мой!

Рамадан-бег оведрял чело, но с трепет в гласа й отвръщал:

— Звезда си ти на челото ми и усмивка си на моите устни! Но тежи над мене бащината ми стреха; бавно се дига нашата кула, и закрива ми слънцето тоя див дервиш в горите!

Тогаз премрежвала мъсърка-невеста очи пиявици, прострелвала бега с поглед и казвала:

— Лъво мой, под земя пълзи змията, и по небе лети орела. А силата не е под земята и не е по небето, ами е в лъва и в неговата грива!

И като обвивала с коралова гръд къдрите на Рамадан-бега, тя му думала, пълна с тигрено зло и власт:

— На обезумелия дервиш очите ще пият змии усойници, а месата му ще късат гарвани и псета!

. . . . . .

* * *

Паднала ранна зима в горни вършини и сняг покрил общирното градище.

Тогаз отпуснал душа Рамадан-бег и екнали планини и усои от тръбите на безчет ловци.

Ликували хилядите мъже: Рамадан-бег бил равен с всички, любим от всички и дарявал той всички и даруван бил от всички.

И никой не спомнял аскета строг в тъмната пещера, всеки забравил неговите прокоби зли.

Само старците — носителите на мъдрост в Ахъчелеби — само те еднички се стичали при него в свети дни да слушат мъдрост за били и бъдни времена.

А когато подухнали южни ветрове и лъхнала пролетта, на горно поле, още преди лястовички да прелетят, се озовал

пак ученият арапин и подзел с хиляди зидари работата на Рамадан-беговото градище.

Извели тогас и овчарите гойни стада на горни пасбища.

И Рамадан-бег почнал пак, мрачен и тревожен, да вѫзлиза над Родопи, да ходи сред своите стада, да следи вѫздиганото си градище и сѫс страх и спотаен огѫн в очи да оглежда тѫмните гори на своята юнашка бащиния.

Било еднаж тревожна вечер пред луна. Таинствен шумол се носел из тѫмните лесове, а мрачини се гонели по далечни зѫбари. Вслушвал се Рамадан-бег и струвало му се, че горите и тревите подземат смѫтна мѫлва. И изеднаж на край полето се дигнали сенки на трима мѫже. Сепнал се Рамадан-бег и дебном заследил кѫсните бродници. Те прекосили полето, обиколили шатра на зидарите, минали край мраморните стени на градените сараи и спрели пред гранитните зидове, вѫрху които ще се зидял мечет свещен.

И след малко в нощния мрак се понесѫл гневния глас на Ахѫчелебийския пророк, аскета дервиш Кѫрджи Бин Олан, който водял тия кѫсни нагледници.

— Аллах, — екнал гласа на дервиша; — превѫрни това градище на гроб студен тѫй, както клетвопрестѫпния Рамадан-бег превръща твоя мечет в кула деспотска!

Зловещо заглѫхнали страшните дума сред тревожната мрачева. На изток, през море от тѫмни простори, показала луната огнен диск. Трите сенки се повѫрнали и изчезнали пак в горит. Тогава Рамадан-бег вѫзседнал своя ат и цял огѫн от зло и власт заследил бродниците.

Но още в пѫрвите усои деспота се зачудил: от всички пѫтеки из горите пѫплял народ — слизал кѫм тѫмните усои на свещенната пещера . . .

Тогава ярост и лукавство закипяли в душата на Рамадан-бега: — привѫрзал той своя ат о дѫрво елхово, махнал от главата си свилена шемия, хвѫрлил от плещите си сѫрмени джепкени и за пръв пѫт от как се е завѫрнал из чужбина той тръгнал по козите пѫтеки на своята татковина — тръгнал пеш, самин, неузнаваем, смял и пѫргав, като планинец.

Така той изминал девет моста, пребродил девет долйе и озовал се най-сетне по скали над тѫмната усоя.

А долу се чуял говор на хиляден народ.

Деспотѫт опнал мишци и, като в ранното си детинство, спуснал се по клонете на дѫрвесата лек, пѫргав. И непроследен, несѫзрян, неузнат той се озовал долу, между навалицата смутени и сурови горци.

Тук, из мрака под черните стени на свещенната пещера, се носял гневния глас на пророка, — той довѫршвал мѫдри слова.

— Омѫрсена е, правоверни, земята ни свещенна и излѫстени са нашите бегове сѫс сѫрма и злато, сѫс слава и жени! — говорял дервишѫт. — И като слама ще изсѫхнат нашите гори и като сол ще се стопят нашите планини! Защото страна, в която се издигат кули деспотски, ще доживее дни, когато майки за деца ще пищят и деца за майки! О, черни дни, на халост доживени дни! Смили се над нас и над нашата бедна земя, о Аллах!

И ечела настрѫхналата усоя от пророческите думи.

Аскета кѫсал дрехите си и се биял по гѫрдите, а сѫкрушавания пред словата му народ се обхващал от тѫга по завета на деди и прадеди и горко се окайвал.

Рамадан-бег слушал . . .

На край изтупленния дервиш с разкѫрвавени гѫрди дигнал пак могѫщ глас.

— Махнете се от очите ми, чеда на осрамено племе! — прогѫрмяло божественото му слово. — Като безноги ще се влачите вие по бащината си земя и главите на малкото юнаци между вас ще се валят по урвите, ще се кѫпят по ручеите и ще разнасят клетви по цялата земя! И ще се стѫпче навеки обета на дедите ни свети — че червей е всеки пред всички и че един Аллаха е наш баща и господар!

. . . Немеял народѫт. А дервишѫт изчезнал в мрачините на пустинната пещера.

Тогаз Рамадан-бег се навел и шепном попитал един планинец:

— Какво проповядва дервиша? Беговите ни кѫде са и де — мѫдрите ни стареи?

Планинеца му отвѫрнал:

— Беговете ни и стареите са на сѫвет и не идат те да слушат пророка. Не идат тука и много други родове, които вѫрвят по коляното на Рамадан-бега. А не ми се види мене, правоверни брате, дервиша да е изумял: през неговите уста сякаш говори сам Аллах!

— Та кой казва, че дервишѫт е изумял? — попитал слисан Рамадан-бег.

— Беговете и стареите го казват. А днес и те се сѫбрали, та утре щели да повикат на сѫд Рамадан-бега, че не мечет градял той на горно поле, а кула деспотска . . .

* * *

Сѫмнало се и зашумели планините по Ахѫчелеби: — хиляди навѫсени горци сновели по всички посоки . . .

На бѫрз кон един Рамадан-бегов пратеник трѫгнал по сред нощ на пѫт и посрещнал зората на Девебугаз — крайния рид от непристѫпната земя на родопците. Бѫрзият ездник бил в сѫрма и злато и пуснал той кон кѫм Стамболските земи.

А в Ахѫчелеби, кога слѫнцето спряло на пладнина, дванадесетте бегове вѫзседнали своите горски коне и се озовали в широките Мира-бегови двори.

Рамадан-бег ги чакал. Под тѫмни чимшири той трапеза бил сложил на килими персийски. И с поклон посрещнал той старите бегове, с поклон ги на обед поканил, а прислужвал им роб в сѫрма и злато.

Яли, пили и най-старият от Ахѫчелебийските бегове тѫй подхванал мѫдра реч;

— Мира-бегов сине, Рамадан-бего! Яли сме и пили тука ние в бащино ти време и на вярност юнашка сме се радвали. А идем днес из тѫмните гори на нашата бащиния, и вóди ни мѫдростта на дедите ни свети. Чули сме и узнали, че девет бега от девет земи са се облог обложили, да дигнат

в горно поле кула седмовръха, и да стигнат предни врати на небото. Истината лъжо да е, Мира-бегов сине, Рамадан-бего! Ала просто да е и да се знай: на що е ум турил Стамболския бег от далечна земя, та немиляно и нежалено сипе своите богатства по нашите гори? Мъдрост стара ни води тук, бего, и тази мъдрост учи: облог срещу облог се удря и богатство срещу богатство! Що си облог сторил в далечни земи, бего Рамадане, и що си богатства обложил срещу богатствата на Стамболския бег?

Заглъхнали пусти двори. А Рамадан-бег навъсил вити вежди и тъй отвърнал:

— Питате ме, бащини връстници, и ще ви кажа: — един е Аллах на небето и един Султана в Стамбол. А земите ни, и жените и децата ни, и къщята и гробовете ни, — всичко е негово, на всичко е той господар. И неговата милост едничко имам аз, стари бегове, и нищо не съм му обзаложил, че всичко е негово.

Тогас сопнали се гордите горци: един по един изправяли юнашки чела и тъй отвръщали:

— Грешка имаш, Мира-бегов сине! Тази земя е наша и ничия друга!

— Лъжеш се, побратиме млади! Нашите бащи и деди лежат в свои гробове — юнашки гробници.

— Бего Рамадане, не с чуждо злато сме градили ние нашите къщи и колиби, а с труд, и те съ наши!

— Теб, брате Рамадане, чуждия хляб те е научил да говориш лъжи безсрамни, защото нашите жени и деца са наши, докато носим глави на рамене!

Гордите стари юнаци се тресели от гняв и погнус . . .

Но — страшен писък оглушил техния ропот: облак хищни соколи се завили над двора и сврели се, та трошали клонете на тъмните чимшири над трапезата. А широките железни Рамадан-бегови порти със шум се открили и в просторния двор буйно навлезли на коне и пеши, оръжжени от глави до пети, Рамадан-беговите верни връстници, последвани от тълпа мъже из Мира-беговото юнашко коляно . . .

—

Тогас изправил се на нозе и Рамадан-бег, ржка на кобури турил и подхванал зловеща реч:

— Да ви кажа сега, богове: стара песен са мждростите на Дервиша Кжржи Бин Олан! А моята нова песен е такжва: кждето султановата дума място не хване, там смжртта сама ще проговори! И ще проговори тя, бегове, сред самия Божи ден, а не под булото на нощта, както говори вашият обезумял дервиш!

Не заглжхнал още зловещия глас на Рамадан-бега и гордите стареи на свободната Родопска земя дигнали позеленяли от гняв лица и най-стария така му на думите отвжрнал:

— Един Аллах бди над човешките помишления, Мира-бегов сине, Рамадан-бего! Но знай, не сребжрните кобури, а юнашкото сжрце крепи главите ни на рамене! И не знаем ние, какви е думи думал през нощите дервиша пустинен, но знаем, че ти излжга с клетва Бога, народа и Родопската земя!

Бавно и спокойно говорел гордия най-стар бег. Но гласа му тржпнял, глжхнял и на край едвам се чули неговите думи: натегнали му клепачите, сковали му се устата, бледината на смжртта покрила старешкия му образ, охнал той и се повалил мжртав.

Настржхнали Рамадан-беговите верни мжже, а изтржпнал и сам Рамадан-бег: — Ахжчелебийските бегове един по един губели цвета на лицето си, натегвали им клепачите, сковавали им се челюстите и един по един те се поваляли, покосени от неверна смжрт. Едвам най-младия от тях смогнал и в предсмжртния си час издумал:

— Клетвопрестжпни бего Рамадане! В Родопите не е било и не е чувано смжртта да проговори на безоржжни гости в бащина кжща!

Тжй издумал последният от дванадесетте Ахжчелебийски бегове и се отделил от душа.

Тогава роба в сжрма и злато, който служил на трапезата, се изправил сред мжртвите стари мжже и се вжзгордял от дялото си. А извжрнали глави и верните Рамадан-бегови вржстници, засрамили се и юначните мжже от Мира-беговото

коляно . . . Сам Рамадан-бег сѫс страшен гняв сабя изтеглил вѫрху гнусния роб.

Но тук изново писнали соколите и завили се на облак над високите Рамадан-бегови чардаци: — там сѫс сокол в ръка се явила сама Мѫсѫрка-невеста в свилени тюлбени — цяла две очи, две огнени очи.

О, хубава била тя — прелестна, дивна, божествена с тоя огѫн в очите, огѫн на зло и власт!

И укротил се Рамадан-бег, а вѫзликували обаяни и верните му мѫже.

Тогас робѫт-отровител сам отѫрчал и привел пристегнатия за бой ат на Рамадан-бега. Яхнал го бега с наляни в кръв очи и обѫрнал се сѫс страшна реч кѫм жадните си за бой мѫже:

— Юнаци! — извикал им младия деспот: — народ народа днес владее: вѫрвете да земем своя дял! Юнашко е нашето племе и Султана ни обрича половината свят!

. . . . . .

* * *

Глутница вълци в люта зима не вият и не налитат тъй, както Рамадан-беговите хиляди ездници нахлули в Ахъчелебийските гори.

И заляла се юнашка кръв; закипяла грозна война между юнашки синове на юнашка земя.

Изтъпления дервиш Кърджи Бин Олан като невидим дух се вестявал във вършни скали и тъмни гори и ободрял, и разпалял отчайваните борци за помашкото име, чест и свобода.

А Рамадан-бег сѫс своите дружини налитал като косата на смъртта и вселявал ужас и трепет, носял робство и разорение.

И на седмия ден Родопските гори се проглушили от тръбите на хилядно войнство: из Девебугаз нахлула в планините помощ на Рамадан-бега — пристигнали чужди дружини, Султанови пълчища . . .

Тогас потѫмняло модрото Ахѫчелебийското небе, заглѫхнали планините, онемяли горите.

И вѫзликувал Рамадан бег: посрещнал той султанските войски, пръснал по цели Родопи шатри и метеризи и забил по Ахѫчелебийските вѫрхища чужди знамена . . . . . .

. . . . . .

Но след ден неогряла още зората и пред Рамадан-беговите порти се явили старите кехаи на стадата му — сѐ белобради овчари, сега принизени, окаяни. Те посипвали с пръст побелелите си глави и вестели грозна вест.

— О, горко нам, бего! — викали те; — мор, мор нападна стадата ти гойни! . . . . . .

. . . . . .

А при залез слѫнце на тоя зловещ ден стареите — носители на мѫдрост в Ахѫчелеби — учили своите чеда по хижи и колиби на мѫдрост за вечно време, — те говорели:

— Мѫдър е, деца, дервиша Кърджи Бин Олан и свято́ да му е името на вечно време, че той учи:

„Лъжа лъжата не навива, и срам срама не изкупува!

„И който дан плаща на мърсителите на своята земя, сам мърси земята си свещена!

„Защото не страх властта крепи, а юнашката мишца!

„Паяка преде паяжина и лови мухи: паякът е предателя, паяжината — страхът, а мухата — роб безсрамен.

„А мигар сме роби вече, мъже-родопци?

„О, паяка ще изгние в праха на земята, ветрове ще развеят паяжината и юнашките мишци ще закрепят пак над нашите чела славата на дедите ни свети!

„И нека глъхнат нашите гори и планини! Нека се опустошава земята ни света! Нека! Над нас и над нашата славна бащиния бди Аллаха велик, който е единчък наш баща и господар! И ще подкрепи той нашите мишци и ще вѫзсияе слънцето над Ахѫчелеби пак!“

О, мѫдър е, деца, дервиша Кърджи Бин Олан и свято да му е името на вечно време! . . . . . .

. . . . . .

Тъй учили своите синове белобрадите старци — носители на мѫдрост в Ахѫчелеби.

А в стана на Рамадан-беговото войнство било смущене и страх.

Страшния деспот бил в горно поле.

Там зората се подала, като тъмночервена жерава из зад безкрайни бездни на изток, а от пилените мъгливи празднини на съкрушавания нощен хаос по полето оставали невидими сили, от които лъхал дъха на смъртта.

В стадата беснеял мор — страшен, тайнствен, невидим.

И пилеели се хилядите брави из пасбищата, гоними от смъртен ужас, и посипвали полето с трупове, които се гърчили и почернявали, като въглен.

Не е било по-страшно и бойно поле след кървава битка!

Рамадан-бег спрял сред стадата си и безмълвен гледал.

Тогас старите му кехаи го наближили, поклонили му се и извели пред него вещица стара — врачка из долни земи.

И казала вещицата:

— За бегът е жално, а цера на мора е въглен чер. И въгленът е от кост човешка. А тази кост човешка е от първа на майка мъжка рожба. Кога слънце залезе, овчари дете в огън горят и въглен от кости във вода топят, та поят после морено стадо. За бегът е жално, а кога той това направи, врачката ще получи товар злато.

Прежелтял Рамадан-бег: той сам рожба очаквал — първа рожба на майка! Но потъмняли очите на страшния деспот . . .

И след час ездници бързи — бегови аргати — литнали по долни поля на страшна поръка: да откъснат от майчина гръд първа мъжка рожба . . .

По полето жнали. В Ахъчелеби планините заглъхвали. На горно поле мравунек зидари ковяли Родопи: издигали сараи от син-бял мрямор и градили кула седмовръха. А арапинът учен ходял сред градището с преметната през рамо плащ, като пророк пустинен.

И Рамадан-бег един само сред кехаи и овчари стоял, като вкован, на връх могила сред просторните си пасбища и оглеждал пътищата на четири страни.

А мора косял стадата.

Най-после привечер из долни бѫрда се показал ездник-аргат: морен, прашен и тѫмен в образа. Той мѫлком слязал от коня и издигнал с разтреперени ръце — твар в пелени.

Рамадан-бег жѫлт-зелен хищно посегнал. А из пелените златокоса глава се дигнала и писнал детски плач.

Тогас кехаите и старите овчари на Рамадан-бега свлекли греди на врѫх могила, клада дигнали и запалили я... А изеднаж се прибрало и сгѫрчило самото небо. Нощта настѫпила сѫс страшна сила. Гѫст мрак, като мѫгла, обхванал земята и около кладата на вѫрхна могила се виждала само сянката на деспота. Той дѫржал в ръце — в трепетни ръце — страшна жертва. И когато стройни пламѫци се извили над кладата сред мрака, две корави ръце се протегнали и — раздвоили се пламѫците: сред тях сякаш гняздо се свило и птичка запищяла.

Тогас затаила дѫх и самата нощ.

А двоили се дѫлго пламѫците над кладата и треперлив гласец летял из тѫмите.

После от далеч влѫк завил, звяр ревнал, хищни птици прелетяли, гората зашумяла и планината се разтресла: продрал се мрака на нощта, открило се небето, звездите страшно заиграли и завили зли вихрушки.

Едвам тогава пламѫците над кладата се слели, позеленели, светнали и после леко се загонили далеч по градището: — кехаи и овчари с вили развлекли огѫня и отбрали кости — черни вѫглени . . .

* * *

Кѫсно през тази нощ Рамадан-бег стрѫвен напуснал горно поле.

А по крайните предели на Ахѫчелеби горяли бежански огнйове, обагряли нощните тѫми и сякаш цялата земя се кѫпела в кѫрви.

Бега се явил в своя стан и не дигнал очи кѫм своите високи чардаци, не слязал от коня си, цял в пяна, а ръка

махнал и повел дружините си кѫм огнйовете: в душата му били зло и власт! Той сега гонял да очисти и земята си, както е очистил мора от сгадата си: живи души на вѫглен да превръща и земята да оглуши с писъци — писъци на деца за майки и на майки за деца!

Но по Родопите се носела нечия непобедима сянка и отвличала хората в незнайни скривалища: Рамадан-бег и дружините му срещали села, срещали хижи и колиби, а жива душа в тях не намирали . . .

Привечер Рамадан-бег се завърнал в бащините си двори мрачен и ням. Но тук не посрещнала го със страст и нега, като винаги, дивно хубавата Мъсърка невеста. Тя била скрита зад атлазени завеси и безутешен хленч се носял оттам.

А на предни чердаци пред стреснатия бег се изправил човек чер и неузнаваем.

Той бил арапинът учен — първомайстора на градището.

И пристъпил арапина блед и немощен, поклонил се на страшния деспот и възвестил грозна вест:

— Господарю, зло се всели в градището на горно поле: нощ цяла по стените на сараи и кули пламъци зелени играят и дете пищи, та кърса сърца от гърди! Не зидари и майстори, а и сама гората посърна и онемя . . .

Навъсил чело Рамадан-бег и дълго не разбирал думите на сплашения арапин. А тоя все разказвал: — от тъмни зори са почнали зидарите един по един да липсват, а привечер вече не останали на горно поле и самите майстори: страшно било чудото, пламъци цяла нощ играяли над градището и дете пищяло — тъй пищяло, че кърсало сърце от гърди . . .

Дълго мълчал Рамадан-бег, а Масърка-невеста безутешно ляла сълзи и пръсте кършила в своите чердаци. На край деспота дигнал мрачно чело и казал страховит:

— Сараите ще се градят и кулата ще се дигне!

Навел обаче огрижено чело първомайсторът и отвърнал:

— Аз съм роб на своя господар. Ала зидарите и майсторите с хиляди вече носят по цяла земя страховита вест . . . Где щем зидари намери?

Рамадан-бег пак се огрижил, но изново навѫсил той чело и казал още по-страшен:

— Сараите ще се градят и кулата ще се дигне!

А после с потайна ярост додал:

— Зидари и майстори ще сѫбера аз двойно по-много!

* * *

На заранта литнали ездници в долни и горни земи с весела вест: Илин-ден настѫпвал и Рамадан-бег, Ахѫчелебийския деспот, свиквал пак на врѫх Родопи сбор голям, за да освети мряморни сараи и кула седмовръха . . .

Тогас се разшумили пак долни и горни земи: тръгнал кѫм врѫхни Родопи хиляден народ — идели кротки полянци из равна Тракия и лихи юнаци из Гюмюлджинско, идяли тежки кираджии из разложко и тънки безиргяни из Филибешко. А пренисало се и руйно вино из Едирненско и гойни телци из Софийско поле.

Но глѫхнели Родопи и немеяло Ахѫчелеби. В кѫсни нощи из незнайни тъмнини излизали хиляди мѫже; трупали се по чукарите около горно поле и дебнели страхотното видение по Рамадан-беговото градище. Там по сред нощ над мраморните стени заигравали сини пламѫци и пищяло дете — пищяло, дорде пропеят пръви петли. Тогас из планините се чуял пророчески глас, който казвал:

— Велик е Алах! И който тръпи да се градят в земята му кули деспотски, той дни ще доживее, когато деца за майки ще пищят и майки — за деца!

А щом настѫпвал деня, глѫхнели пак Родопите, запустявали села, хижи и колиби и само пламѫците на бежанските огнйове из Родопските крайни предели се изново усилвали и пъплели кѫм недрата на Ахѫчелеби.

Най-после настѫпил сбора — на врѫх Илин-ден. Залязло божието слънце, подухнали ветрове и понесли сега дим и мъгли из горите. Но на горно поле Илин-ден се подел пак, шумно люлки се дигнали и понесли се далеч песни на три езика.

Само тѫтнела планината и горели далеч Родопите.

Но чуждите сборищи се веселяли.

А мрака на нощта гѫстеял. И изеднаж по обширното сборище се понесла смѫтна тревога: младите мѫже от сборниците един по един липсвали. Глухо се замѫлвило — полето е обкрѫжено от Рамадан-бегови войни . . . Рамадан-бег с хората си дебном отбирал работни мѫже — сѫбирал за градището си зидари и майстори двойно по-много . . .

След малко настрѫхнал сбора: писнали старци, жени и деца — диряли своите работни синове, домакини и бащи.

А явил се тогас сред хилядните сборници и сам Рамадан-бег на ат, цял в сѫрма и злато, и горд и зѫл той сковал с една си поглед хилядния народ.

Но . . . то било вече сред нощ. И изеднаж настрѫхнали гигантски Родопи, надвиснала тяжест сред мрака, онемял хилядния народ в сборището, — вихрушка повяла, сѫтресли се небесата, заиграли звезди и литнал над народа пламен син, заиграл на тѫнки езици, залутал се на кѫлбца и слязѫл над градището . . . А там стѫкло сякаш се строшило: — писнало дете и тѫй писнало, че кѫсало сѫрца от гѫрди . . .

Онемял в безумен страх народѫт, а сред него се извил отчаян женски писѫк: — невеста тѫнка, лична и висока раст вишила над народа и с кръвен писѫк ръце дигнала.

— Рожбо мила! Пѫрвина на майка! — проечал ек от писѫка ѝ.

Тя била полянка. Познала тя гласа на своето погубено чадо и като заскубала коси до пети, втурнала се кѫм страхотното видение — и сама видение страхотно.

Сѫтресѫл се народа в окаменението си, дигнал се глѫч от ужас и вихрушки завяли с прах и мѫгли: — бягало старо и младо, бягали жени и деца, бягали султановите пѫлчища, а бягали и самите Рамадан-бегови верни дружини.

Само един Рамадан-бег се вцепенил и останал неподвижен на своя изправен ат, а не отстѫпили от него и другарите му — неговите сто отбор връстници.

Но — зашумели далеч тѫмните Родопски гори, зловещ глѫч се подел от околни чукари и с огнен трепет се понесѫл

сред нощта глас — не глас, а тръба господня: — заговорил пророка — дервиша на Ахъчелеби — и говорял сега той сякаш из всичките зъбари на планината — хиляди гласове поемали и повтаряли:

— Правоверни! Деца пищат — за милост молят! Майки коси скубят — за помощ викат! Смърт на клетвопрестъпника, смърт!

И усоите отгласяли:

— Смърт на клетвопрестъпника!

. . . . . .

Мрака се усилил и в тъмните поли на горно поле се почнало сеч — не сеч, а коса на смъртта!

Като змии пищяли султановите пълчища, а като пилци се окайвали Рамадан-беговите дружини. Но нямало милост за нахлулите в Ахъчелеби врагове. Нямало пощада за мъжете-изменници на свободата. Беснеяла народната мъст; ненаситни били в изтребителството си гонените от месеци горди синове на юнашката Родопска земя!

А Рамадан-бег, обкръжен от верните си въстници, каменеял над изправения си ат и безсилен бил да дотече до мрачините на страшната сеч. Той виждал само, че гасне виденето над градените му сараи и кули, че сключва се страшна нощ над главата му и че в мрака се носи горд, победен и вековечен юнашки възглас:

— Аллах, ти си единъък наш баща и господар!

Но отключили се на край нозете на деспота, скочил вкаменения му ат и — втурнал се Рамадан-бег смъртоносен върху своя народ.

Но скоро и той, и верните му сто въстници налетели на могили от човешки трупове. И дълго затъвали те в тях, дълго се крепили на коне, по-дълго на нозе. А нощта все по се сключвала над тях и обкръжилите ги хиляди планинци — буйни мъже — секли и продирали небесата с възторожени възгласи:

— Смърт на клетвопрестъпника! Само Аллах е наш баща и господар!

* * *

Векове са минали от тогас.

Днес под свещенния лес на пустинната пещера в Ахжчелебийските тжмни усои стои гроб и над него се издига теке. Тук на свят ден се стича от планините мало и голямо — стича се цял народ да се кланя на гроба на своя вожд и да величае своя спасител — светия дервиш Кжрджи Бин Олан.

А гроба на Рамадан-бег се не знае и запустени са — потжнали в бурен и трънак — развалините на Мира-беговите високи чардаци, в които е живяла и под пламжците на които е легнала някога дивно хубавата, но зла и властна Мжсжрка-невеста.

Опожарените Ахжчелебийски планини отдавна са зарасли с нови по-буйни елхови гори и пак до ден днешен Ахжчелеби не признава деспотска власт: — в него живеят юначни мжже, свободни горци.

Само по тучните пасбища всред горни Родопи личат още самотни мряморни стени на недовжршени сараи. И всяка година на вржх Илин-ден, щом сред нощ настане, по тия стени заиграват огнени езици и се чуе детски писжк — чуе се, дорде петли пропеят. Тогас мжжете из тжмните лесове се стичат по чукарите околовржст, дебнат таинственото видение и мжлвят своята старинна мждрост, — те казват:

— Само Аллах е наш баща и господар!

Хжшове

Преди години, в зората на младостта, която ни мамеше кжм незнайни далечини, ний — синове на освободената част от родината — вжрвехме шумно, мечтите земайки за идеи, идеите — за мечти.

После, джлго после, някакво сияние в хоризонта на неизвестното бждаще ни замами пак и мамеше ни тихо все напред, и ний мжлком кретехме, хранейки се вече само с необяснима надежда — не мечта, а само необяснима надежда, като жажда за мечта . . .

Но то беше последното сияние на гаснящия наш ден. Черна нощ се издигаше в далечините, пристжпваше, сковаваше ни и — покри ни хоризонтите.

Останахме ние с разбитите си мечти — останахме с безсилни, горчиви усмивки — сенки от нашите мечти.

И нито сили има вече, нито желание, нито пжк смисжл намираме да вжрвим напред.

А все пак сред леденината на настжпилия мрак някой вжрви . . . Очите му са привжрзани, ржцете му пипат изранени, вжрви някой, диша заджхан и вжрви, вжрви, вжрви.

И чувствуваме го в мрака — той вжрви . . . Шумжт от стжпките му се чуе . . . Вжрвят и той, и шумжт от стжпките му, — и климат на напред, зоват, подканят . . . . . .

. . . . . .

Преди десет, преди 15 години, вжв вжзхода на младостта, която ни мамеше кжм незнайни далечини, ние — синове на свободната част от родината — вжрвехме шумно, мечтите земайки за идеи, идеите — за мечти.

Днес, в мрака, ний чувствуваме, че там някой вжрви, — очите му са превжрзани, ржцете му пипат разранени, — вжрви той самин с шума от стжпките си и клима на напред, зове, подканя . . .

Де в мрака, сжс затворени очи? — питаме ний, изправени на пржсти, замаени, безсилни.

И само единични безумци се откжсват от нашите гробища и сжс страшно безмжлвие тржгват в мрака по оня, който вжрви и клима, зове, подканя . . .

* * *

Една есенна заран директора на трикласното училище в Гор.-Джумая черпеше у дома си две момчета — гурбетчии. Едното от тях — високо, мургаво с джлга черна коса — джржеше в ржка писмо, с което някой се назначаваше в някакво село за учител. Другаря му беше сжщо висок, но рус, — с едвам набола брадица. Той стоеше навжсен, навел над челото си фес с пюскюля напред, стиснал в зжбите си джлга чибучка и изпуща кжлбца дим, а заедно с тях хвжрля на около си свирепи погледи от сини ястребови очи.

Скоро в стаичката влезе нов човек — висок, сух, с чело навжсено, но сжс саркастична усмивка на устните.

— Хайде, адаш, — обжрна се той кжм мургавото момче с писмо в ржка. — Колата чакат.

Двете момчета — гурбетчии се погледнаха на криво, като че бяха скарани, после се пригжрнаха мжлком.

Александжр — тжй се викаше мургавия момжк — се облегна на рамото на другаря си и му каза:

— Остани, бе Кржстю!

— Няма Кржстю, — блжсна го русия момжк. — Ха, вжрви си по пжтя!

Разсмяха се. Кржстю добави:

— Всеки кждето е пратен. Тук ветрове няма да гоним:— доста ги гонихме из вятжрниците по Врачанско.

И се разделиха: Александжр се скри в бричката, която го чакаше на пжтя и която скоро го отведе далеч кжм

Серско, — отведе го с познато-непознато име кѫм познато-непознато селце.

А Джумайските учители заведоха русия момѫк в училището.

Беше още рано, — децата се пилеяха из двора. Но дежурната учителка ходеше вече из стаите, — надзираваше. Тя побѫрза срещу явилите се учители и гледаше с любопитство госта, когото взе за очаквания нов учутел. Запознаха ги.

— Христо Сейков от Радовиш, — натѫрти си името русия момѫк.

Учителката зина и му задѫржа мечешката ръка в шепичките си.

— А бре Христо, ти ли си? — промѫлви тя.

Момѫка трепна, но изеднѫж прикова с поглед девойката и се обѫрна кѫм учителите.

— Ние се познаваме с госпожицата още от миналото столетие, — каза.

Учителката се изчерви до сѫлзи.

— Аз сѫм от Радовиш, — смѫнка тя; — имам братовчед Христо Сейков, — в София е студент . . .

Но не свари да се доискаже, — русия момѫк и сви шепичката в пръстите си и отсече:

— Това казвам и аз, братовчедке: бабите ни още миналото столетие са сушили дрехи на едно слѫнце.

Сѫщата вечер Савата, Сандю и „Даскал Христю“ крѫстиха учителката от Радовиш на кама и револвер, за да не се чуди, когато среща своите братовчеди.

Даскал Христо от Радовиш идеше из София за учител в селцето Влахи, заедно сѫс своя другар — Врачанец, когото отзаран изпратиха за Серско. Назначението им беше подписано през една нощ в двора на Малешевеца в Дупница. Врачанчето беше запустило бащина тѫрговска кантора и богатство, и университет, а даскал Христо от Радовиш беше просто забравил другото си име. Горно-джумайските учители, обаче, бяха узнали това име и искаха да отменят издадения от Гоце Делчев приказ за назначение: те намираха, че селцето Влахи може да остане без учител, щом Лешко — 200

горни колиби по хайдушки усои — може да се удостои с учителствуването на „Даскал Христа“ от Радовиш . . . Но Даскал Христо не искаше да го галят, той настояваше да отиде там, кѫдето е пратен. И за това спореха от снощи. Савата (директор), обаче, бе рѫководител на района, повика „настоятелите“ и отмениха приказа: условиха Даскал Христа за учител в Лешко с 12 лири годишна заплата . . .

* * *

Плѫпнали колибарчета из далечни гребени, — бѫрзат на училище, нов даскал им дошел.

А учителя седи пред училището, изгледва из под вежди младоците, — мери ги сѫс сините си очи и ги вѫлнува. — „Лош е“, — казват те и трѫпнат пред ястребския му поглед. Скоро обаче слѫнце огрява лицето на учителя: в училищния двор се явяват две братчета — два близнака: окѫсани, рошавки, синеоки и засмени . . .

— Аха, — изтрѫгва се неволно очудване от устата на новия учител. — Я елате тука, бре соколчета.

„Соколчета . . . е-е!“ — пониса се в школото шепот и всички колибарчета хукват кѫм учителя.

А двете соколчета, зачервени, свенливо усмихнати, спират пред учителя и чоплят нослетата си.

— Братчета ли сте?

— Братчета.

— Близнаци?

Двете близначета се спогледват като врабчета и си допират раменете. Онемяло училището, онемял дворѫт.

— Вие знаете ли, бре, песента за двете птици: „Два сокола — два близнака, високо летяли, по небо се вили, майка си дирили?“ — усмихва се учителят.

Опулили се колибарчетата, — гледат, и по лицата им играе радост и страх.

— Не знаете? — Ех, вий! — Ами какво знаете, бре казачета? — обрѫща се той кѫм всички. — Я да видим, каква песен знаете?

Колибарчетата мълчат, — те не знаят песни; рано е за тях още да учат плачливите тъжнаникания на своите бащи . . .

Учителят оглежда колибарчетата, стекли се тук от пръснатите далеч в усои колиби, и глухо се сипва медения му глас:

„Вятър ечи, Балкан стене, —
Сам юнак на коня“ —

Зинали колибарчетата: слушат и . . . не им се види учителят им лош! След четвърт час те всички пеят заедно с него: „Вятър ечи, Балкан стене ...“ Тогас той ги спира и им шепне:

— Има една по-хубава песен, ама ще я научите, ако си дигнете калпаците над темето, — какво сте ги нахлупили до уши?

Замахали ръце колибарчетата и вдигнали калпаци над теме. А учителя ги повел в училището и затъжнаникал:

„Стани, стани, юнак Балкански,
От сън дълбок се пробуди“ . . .

. . . . . .

Този е първият урок, преподаден от Даскал Христа на Лешковските колибарчета. След година, когато партизани в България бяха обявили „учителя от Лешко“ за анархист и пращаха убийци да го пречукат, другари му викаха:

— Слушай бе, иди в някое наше училище и предай първия си урок: ще получиш орден.

Даскал Христо отговаряше:

— Но за втория ми урок ще ме изпъдят.

Имаше право, — втория му урок, за по-възрастните ученици по български язик, — беше да разчленят написано на черната дъска изречение:

„Кажи ми, кажи, бедни народе,
Кой те в таз робска люлка люлее? . . .“

* * *

Лешковските колибари имаха от селото си кандидат за учител, кротък човечец, та не посрещнаха добре Радовишенченто. А после, когато децата летяха като пчели към учили-

щето, те — Лешковските колибари — намериха, че Радовишенци са кротки хора, — не мязат на тоя учител . . . И учителя беше принуден една вечер да подхвжрли:

— За моето име твжрде не питайте, аз сжм го изгубил и който го намери, ще изяде един по врата.

Христо се губеше през нощите и се врящаше на сжмване. Призори еднаж той завари до цжрквата куп селени — изпотени, разпжхтени. Те камбана дигаха. Лешко си било купило голяма черковна камбана, но на пусто селените цяла година чакали от Джумая позволение да я дигнат. И по набожнички колибари били решили, — да дигнат камбаната скрито, че нека дойдат после турците да я снемат. — Това вжршеха те сега. Камбаната беше тежка, измжчила ги бе и ето — зазоряваше се, а те едвам я бяха изнесли до средата по тесните стжлби на камбанарията. — Разказаха това колибарите на своя учител. Даскал Христо поклати камбаната, — тежка. Хвана я отдоло, — режи ржцете. Е, порасжрди се момчето, напсува камбаната и — мятна я през едно стжпало. После коленичи, зе я на гжрб, изнесе я горе и я сложи на гредите — вече с дебела псувня, която стигна чак султана в Стамбол . . . — На заранта звжна от новата камбана се понесе далеч по колибите из балканските усои, а заедно с него се понесе и мжлвата: „учителя я покачи, нашият учител: той бил като мечка силен!“

— Нашият учител! — радваха се след туй стари и млади, като срещаха безумеца с изгубеното име . . .

* * *

Скоро след появяването на младия учител в Лешко в недалечното сжщо голямо село Падеш се свика народен сжбор за освещаване на нова черква.

Дигна се цялата околия на крак. Откжрти се и бжлгарския владика от Неврокоп: иде новата цжрква да освети, Бога да вжзрадва, народа да разтуши.

Хукна тогава мало-голямо владиката си да посреща. И учителя от Лешко рече, да не остане назад от другите: нае човекът едно магаре — голямо и охранено, — яхна го на голо и препусна сред навалицата да посреща. Чакаха час, чакаха два, — зададе се най-после владиката и разшава се народ: всички капи снеха, кръстове превиха, — кланят се на своя свет пастир. Остана като прът на своето муле само учителя от Лешко, — стърчи над всички, извил ръка на хълбок.

— Слезни, учителю, грехота е, — забелязаха му най-после Лешковските първенци, като познаха в него своя учител.

— Лошо ми е магарето, — засука мустаче учителя; — не смея да сляза: ще хукне по вас . . .

— Какво рече? — зинаха старите.

— Ще се разреве бе, — поправи се уж учителя; и ще ви изплаши: вашите сърдца са тъй заешки . . .

Старците потопиха очи и тръгнаха по своя владика, а по тях — и целия народ. Тръгна и учителя от Лешко на своето магаре: кара бързо, блъска мало голямо, настига чорбаджиите и върви след тях — почетна стража . . . Но влязоха чорбаджиите в черковния двор, а магарето на почетната стража се заинати; — под махмузите на даскала, то взе да се върти пред прага. Кикот от младите, срам от старите, — вик, шум: — никой в черковния двор не може да влезе.

— Слезни, бе учителю! — помолиха се отново старците.

Тогава безумецът изви пак ръка на хълбок, изгледа със своя ясен поглед навалицата и викна:

— Бе хора, не видите ли, че и магарето не иска да върви вече по чорбаджиите? . . . . . .

. . . . . .

Свидетели на тази сцена знаят, че народа потопи очи, но не се расърди на учителя от Лешко, защото мълвата за малешевските чорбаджии посочваше сиромашки девойки и невести, подвеждани от тях на турците.

А даскала още същата вечер извърши една от ония свои магии, които замазват очи и на най-злия свекър. Сбор

се сви над селото през нощта, огнйове се запалиха, гайди и кавали засвириха и хора се залюляха. Савата, Сандю и „Даскал Христо“ свиха под мишци дрянови тояги и тръгнаха сред навалицата. А сновеше из народа и поляка турчин от Падеш с нефрали, — младите да укротяват, жените да задирят.

— Кръстю, да си идем, — одума се по едно време Сандю Китанов, — ти не си за тука.

— Иди си, кой те държи, — ръмжеше вече „даскал Христо“.

А мина нефрал с вирната на рамо пушка и закачи капата на дългия като пръст Сандю. И до като нефрала се усети, нечия мечешка лапа се стовари по врата му и той се прескунди. Поляка наду своята пищялка и оттърчаха низами.

— Кръстю, да си идем, — говореше след малко сам Савата; — ти не си за тука!

Но „Даскал Христо“ вече сумтеше.

Те сега въртяха наметнати с кеби, та бяха неузнаваеми.

А низамите търсеха „младо даскалче, що е на царски човек ръка дигало“, и от дето поминеха, бягаха моми и невести . . .

Разбира се, стана това, от което се бояха Сандю и Савата: скоро при един огън, сред писнали от низамите жени, хала се зави, — сянка под кебе дряновка развъртя и с дяволски нозе дигна такъв облак от дим и пепел, че сборниците не се видяха един с друг. След малко оттърчаха от близкия пост суварии, но намериха само низами с цепнати глави: „даскал Христо“ вече беше далеч, в Лещко, сврян между ученишките скамейки, хърка за трима.

* * *

Лешко е само на два часа от българската граница. Около него, и далеч по Рила, в горските пътеки бъкаха помаци-контрабандисти. А от няколко години тия пътеки служеха за друг вид контрабанда и трябаше да се очистят: пренасяше се оръжие.

То беше грижа на пограничните райони, но ржководителите бяха наредили канали и работеха покрай помаците-контробандисти. Кому би могло да мине през ума, че волните помаци, обржжени винаги „до зжби“ и покровителствувани от малки и големи бегове, — че тия хищни горци могат да се обюздаят и сплашат? — Безумна беше такжва мисжл, но и безумеца вече не бе далеч . . .

По коледните студове в Джумая се защура окжсан колибар: господаря му приготвил в планината керван контробантна стока „за прехвжрляне“, та той е пратен да се сговаря с главатарите на помаците-контрабандисти . . . След ден, в тжмна нощ, колибаря поведе кжм планините двама от тях — двама великана: сурови и горди, хищни и свирепи.

Ездят старите помаци-контрабандисти на дребни коне, а килибаря подсмжрча и дребни пред тях кжм Лешко. Замряла земята под снега, заглжхнала нощта, трептят само звездите по безлунното небо. Мржщат се планините сжс своите зжбери и не отврящат усоите с ехо на воя от чакали и глутнница вжлци, — всеки откжснат звук замира, като да иде из под земята.

Сред Старата-гора при Лешко, в долче под столетни джбове, огжн блещука — жар сред снега. Пред него е млад самотник, клоне кжрше, душа разтуша. Кривнал самурен калпак над склучени вежди, тжмите изглежда сжс сини очи. Стои той прав до огжня си — искра в гората — и на широки плещи кожух люлее старопланински. А и море се в гжрдите му люлее — море с вжлни от векове. Така самотни — отклик на народ сжс сждба самотна — са се губили из дебри през век и дедите му Желю Палабуюкжт и Стоян-Сирак хайдутин; така е превржщал горското листо на стреха любима и баща му х. Петр през пет, през десет години в незнайния далечен Крит; така най-после са прегжвали планината под своя джх чичовците му Тодор и х. Димитр.

Стои юнака сред гората сам-самин и оржжие се не види по него, — една джбовка само, Хайдут Сидеровска, се куми до коляното му. И пращи огжня, искри пуща, които се губят

в мрака, както се губят и неволните вѫздишки на юнака в глухата снежна нощ.

Вслушали се и дѫрвесата, прегѫнати от снега: далеч партина скрибучи, дозема се и глѫхне тѫп шум, гачели мечка вѫрви.

Самотника при огѫня трепва, голобрадата му дѫлга долня челюст изкривява устните му на странна усмивка. На какво се той радва? На гората и на нощта, на света и на себе си, на Бога, най-после, и на Дявола, които сѫ се сговорили да отворят толкова работа на земята за тоя безумец . . .

Остро подсвирване се пониса под гората и слива се сѫс страшните преспи сняг — заглѫхва. Юнака при огѫня отговаря с тройно подсвирване, които сѫщо замрѫзват в ледения дѫх на нощта. Прав е вече той. Широко се подуват буйните му гѫрди, обтегнати в ширитлия минтан, а в мечешката му десница играе дѫбовката като треска. Той скоро се подпира на нея като цар на скиптр и чака; усмивката на устните му вече се топи в тѫга и ярост; младото хубаво лице застарява и сините като небето очи тѫмнеят, хлѫтват, стават страшни — стават наистина безумни . . .

Той нощи не е спал с този си план, никому не поверен, — нито на другари, нито на народа, — план, на книга не изложен, в думи не оформен . . . Той бе го мислил, когато го чувствуваше, и сега, готов да го изпѫлни, не беше в сѫстояние да го обмислюва. Знаеше само, че ще го изпѫлни тѫй, както знаеше, че е млад сред Старата гора и че е вихѫр сред гнилия живот на пѫлзящето човечество . . .

А партината скрибучи все по-близо. Ето колибаря, дребни пред тѫмните конници. Той знае, че чета в гората чака: ще вѫржат и него с контрабандистите за очи и после — „учителя знае“ . . . юнакѫт не се е доверил даже на него!

И оглежда се колибаря, гузно усмихнат: пусто на около, стои само до огѫня учителя с голи рѫце . . . стои кривнал сега врат, превил се — сѫщ роб! . . . Не се ли имитира найлесно онова, което се презира и усмива?

. . . Слязоха тежко от конете си старите разбойници-контрабандисти. Една беше белобрад, широк като столетник, с

хлѫтнали очи и с гѫжва на главата — щѫркелско гняздо. Силяхлѫка му на пояса беше тѫй широк, че в него можеше да се побере и планински топ. — Другия помак бе висок, като вѫрлина, рус — славянин, но с тясно чело — затѫпяло от мохамедански фанатизѫм и надутост, — с дѫлги джебкени на плещите и с кѫса карабинка на ръка.

Те оставиха конете си на колибаря и пристѫпиха кѫм момѫка при огѫня, като изтежко климнаха с глави.

— Буюрунус, агалар, — пропя младия рая и хвѫрли на земята табакерата си с тютюн, голяма и тежка, колкото шепата му.

Старите контрабандисти вече не го гледаха, — те си тѫрсеха място край огѫня и с очи оглеждаха околовръст, стоката дареха.

— Млад си ти за нашия занаят, бре чоджук, — избуботи дебелото гърло на белобрадеца и сви той коляно да седне, без да глед момѫка — не нему сякаш говори, а на кучето си . . .

И не се сложил още на снега, дѫржайки се о другаря си, който сѫщо беше превил коляно, стареца вѫзтежко посегна на табакерата. Посегна и се вторачи зачуден; някакѫв необясним шум от тѫп удар прасна в вѫздуха и хвѫрли труп пред стареца, — на коляното му се повали, като подсечен, високия помак с раздвоен череп, из който шурна вѫлна кръв в огѫня и се запѫржи . . .

Глух ек, като откѫснат живот, се изтръгна от гърдите да обужасения и страшен бялобрадец: светкавично посегна той на силяхлѫка си и като ранен глиган се озова на дясно коляно.

Внушителен бе планинеца, — настрахна ледената нощ. Колибаря — единчѫк ням свидетел — се разтрепера и простена . . . Но то беше само едно мигване: онемя и свирепия столетник, зинал срещу зверините челюсти на дѫбовата цепеница, оживяла в ръцете на „даскала“ — не човек сега, а тигър, огнедишащ и безмълвен . . . И друг, необясним за мъртвата нощ, тѫп шум прасна в вѫздуха и хвѫрли пред огѫня нов труп с раздвоен череп, из който шурна нова вѫлна от кръв и се запѫржи в жарта . . .

И пак заглѫхна — вѫзцари се грозното безмѫлвие на снежните преспи.

Само гѫрдите на момѫка — гигант още дѫлго се мятаха под старопланинския кожух и само очите му, наляни сега цели с кръв, още дѫлго впиваха страшен поглед в повалените жертви.

А звездите по небето трептяха тържествено ледени, — божиите очички нищо не виждаха . . . Или виждаха, но не хаяха, както не хаят те, когато не в нощ тъмна, а в бели дни — и през години, през векове — се убива цял народ . . . безрадостен, безпомощен сирак народ.

— Защо с дърво, бе мечка, нямаше ли револвер, нож, брадва? — питаха после другари младия буреносец.

— Дървото не лъже, — отговаряше той и сенки му замѫгляха погледа.

Туй беше тайната на този човек: всяко убийство той окѫпваше с горчиви скърби. . . .

И пак говореше:

„Който се гнуси от убийство, нека се скрие в полите на майка си“.

Старото мощно хайдутство, заляно от нова вълна на безумна любов към човека, — ето двете криле на тоя учител, който нощя контрабандисти убиваше, а дене обръщаше колибарските младоци на соколчета . . ,

* * *

„Той никога не ни държа никакво слово“, — разказват Лешковци за своя учител. — „Само гълчеше старо и младо, и колкото по ни гълчеше, толкова по го обиквахме. Затюфкал се някой, а той ще го изгледа на криво и ще процеди:

— Пуста кюския! Една глава носиш бе, а и тя не чини пукнат мангър“.

„Разсмееш се и додражее ти на душа, па махнеш ръка, — прежалиш си живота“.

„Ние го не знаяхме, кой е и що“, — разказваше дядо Китан. Само еднаж му нещо докривя, — някому брата убиха, — та изтжрва няколко думи. — „Имам, каже, и аз брат, женен, с деца; имам и стара майка; дали сж и риза от гржб, да ме изучат, а сега гладуват . . . Е, цял народ жадува и гладува“.

„После ние узнахме, кой бил той, и дваж по-мил ни стана“, довжрши старецжт.

„Той имаше 12 лири заплата“, разказваше друг Лешковец. — „Но зима само пет или шест от тях и то — за да храни куриери по селата, че чакаше хората сами да се подсетят, да хранят и да харчат пари по своята народна работа. И нямаше той де да спи и какво да яде: ходи ден и нощ, щом разпусне децата, и кждето замржкне, там ще го приберат, там ще го нахранят. Колко деца е кржстил навред по границата! Замржкне нейде, пак рожба се добило и мило е на сиромасите: „учителю, — рекат; — с теб и радостта иде, — ти ще ни кржстиш детето“! И той се смее, — кржщава до неделята, а пари — кжде! Но кой ли поп от него пари ще земе: даже опакия дядо поп Станю, който най-не струваше хас от учителите, видеше ли Кржстя, език ще намаже: „добре ми дошжл, учителю благий“! ще пропее.

Из колибите и сега живее един „побратим на учителя“. Млад момжк от болест заболял — болест невярна: година цяла от легло не става. И замржкнал нощ една Кржстю в кжщата на болника несретен. Погледал го стария баща и позавидел на юнака-учител.

— То не е добро, учителю, — казал той, — но мило ми е за чадо, сине: стори милост, речи да ви побратимим: юнак си, ще навиеш болестта невярна, и може да се дигне чедото ми . . .

На заранта поп дошел, обред на побратимяване извжршил, и до пролетта дигнал се болника. Сега всяка година той литургия поржчва за своя побратим, загинал сред народа — за народа.

— „Да ви кажа, — разказва един вжзрастен ученик на „даскала“,— ученик, който после му е бил и четник. — Кржстю

и покраднуваше... Истина, сам после ми се призна! Цяла нощ по границата товари посреща и едвам сварва да се озове в училището на време. А зима е, студ, та ние от колибите идем с обеда си, — кжде ще се вжрнеш за пладне: селото ни е пржснато на два часа! — Окачваме си ние торбичките отвжн и си отиваме по чиновете. А на обед — на някого от нас хляба преполовен! Оплакваме се на учителя. Той се мржщи и почне:

— Не е хубаво да се краде, деца. И още по-лошо е да се отяда сиромашкия хляб. Това правят само турците и чорбаджиите по градовете... Но — ние тук нямаме турци и чорбаджии, нали? — Някой сиромах между вас, някой гладен ще да го е било срам да ви обади, че от вчера не е троха в уста турил, та... на́, отчупил си е от нечий там хляб, за да си гжрлото залжже. Грях ли е това, бре соколчета?

„Тоя гладен, тоя сиромах между нас, който често „от вчера“ троха в уста не е турял, е бил нашият учител! Той ми се призна после в четата и се смееше през глава“ . . .

. . . . . .

* * *

Вестта за убийството на двамата помаци — главатари на контрабандистите — сепна и турците по градовете.

Невидима ржка висна над пограничните усои, и свиха се помаците контрабандисти, — заснова само робжт.

По едно време властите от Джумая си вжобразиха, че сж открили скривалището на невидимата ржка: войска Лешко нападна, тжрси, рови и обкова вжв вериги някакжв „даскал от Лешко“. Той беше стар човек, някогишен черковен певец с прозвище „даскал“. Тоя „даскал“ от Лешко обаче можеше да знае кое що за Иля Войвода или за Кресненското вжзстание, но... за новите контрабандисти той още нищо не беше чул, макар че такива бяха вече и внуците му, които учеше другия даскал — „учителя благий“.

* * *

На пролетта, когато апостола, вращайки се от Южна Македония, мина отсам Вардара, лѫхна го тук гореща вѫлна — кипеж по всички посоки ...

Александр Илиев от Серско беше вече толкова „местно дѫрво“, колкото и всички именити и безимени „местни дѫрвчета“, които с преплетените си клоне бяха превѫрнали Пирин и всичко околовръст — до Лешко и до бѫлгарската граница — на тайно царство.

А безрадостен идеше апостола: сладкодумни вестникари вече пръскаха далеч до Олимп мълва, че в Бѫлгария сѫ готови хиляди щика, но че „даскалите“ в Македония ги спират, — не им доверяват дялото народно . . . Безрадостен идеше апостолът, и народа, за да го обрадва, отведе го в Лешко, — там беше най-силния негов отлик — млад още, не добре познат, не добре кристализиран, но . . . оценен вече в Малешевията.

Свидетели ето как предават тази среща. — С един крачул, скѫсан до бедрата, разгѫрден като колибар, с прогледали цѫрвули, връща се на сѫмване от границата Кръстю и в първатa още колиба на Лешко му обаждат:

— Бѫрзай, бе учителю: чакат те бе! Гоце Делчев те чака от снощи ... не е дремнал, тебе чака!

Подсекли се нозете на Кръстя: апостола беше единственния човек, пред когото благоговееше тоя безумец.

Делчев го сѫзрял през прозореца от горния етаж на дядо Китановата колиба и слязал да го посрещне. Кръстю протегнал намусен ръка, но скоро умекнал и се свил в прегръдките на своя духовен „батю“.

Той е знаял, че апостола иде кѫм границата, но не смятал, че Гоце ще си остави пътя, само за да гостува при него. Не очаквали това и Лешковските колибари: те били щастливи сѫс своя учител и — като всички щастливци — не подозирали, че се носи вече далеч мълва за него и за тях ... Та вѫзрадвали се и учител, и ученици и се разшетали да се

отсрамят пред „инспектора“. Но скоро слана попарила общата радост. Куриер е гонел от няколко дни апостола и сега го настигнал тук сѫс зловеща новина: в Солун бе хванат пратен из София човек, който предаде на турците целия централен комитет ...

Сандю Китанов разказваше: „Положението беше наистина отчаяно. В Бѫлгария се отказаха от нас. Искаха да предадем всичко, да се ръководи от там. Отказаха ни всяка парица, пречаха ни даже да доставим и малкото онова, което можехме да купим с наши средства. А сега — ето, извършиха се и туй страшно предателство в Солун. Нам не оставаше, освен да преклоним глава. Но как можехме да направим това, когато явно личеше, че в София не за свобода говореха, а баткаха за някакво „висше“ ориентиране, срок определяха, дори историческа дата сочеха: — политически бунт искаха хората, — не „народно възстание“.

... Делчев и Кръстю се затвориха в стаичката у Китанови и плакаха като деца. После ги намериха тук Савата, Сандю, Черния и Пиринеца. Два дни те не се делиха и — в тия тежки часове Кръстю хвърли страшната оная идея, която после се свърши с грозота през шест месеци ...

„Има ли армия, ще се намерят и пари: — който се гнуси от насилие, сред подло изнасилван цял народ, нека се скрие в полите на майка си“, — беше формулата на младия Херкулес.

Унило слушаше апостола безумните предложения на крилатите Пиринци. И само изрядко, като свиваше рамене, той се шегуваше:

— „Галите са стреляли и на небето, когато им е изпращало то трескавици ... Опълчвайте се на всичко, но недейте ангажира организацията и не смейте да пожертвувате ни едно селце“.

Така мислеше апостола. Но все пак, когато след два дни Кръстю го прехвърляше през границата в Бѫлгария, той — Делчев, вдъхновителя на всичко живо в тези планини

през десет години, — извади най-милото от малкото свои вещи, извади останалия му от юнкерството револвер и мжлком го втикна в ржката на Кржстя . . .

А! С тоя револвер наистина би могло да се стреля и срещу небето!

И скоро „учителя благий“ от Лешко стана в Пирин „Стоил страшен разбойник“.

* * *

В деня на училищния годишен отчет в Джумая, на вржх Петров-ден, в бедна кжщурка не далеч от училището, се гушеха петнайсетина четника с войводите си. Довел ги беше тука учителя от Лешко. В Джумая живееше и се шлееше из кафенетата един х. Бей, който криеше у дома си, по мнението на Джумайци, само няколко кюпа, набжкани с турски лири. Нашите хора бяха пресметнали, че ще е твжрде хигиенично за дебелия х. Бей, ако вместо по Джумайските кафенета, се пошлее някое време на чист вжздух из планините и наброи поне 25,000 турски лири в касата на раята, за да каже мало и голямо, Бог да прости баща му и майка му.

Четата стоеше вече от два дни в кжщурката. Войводите сжвсем не бяха допитали х. Бея, скланя ли на нагласената от тях хигиенична разходка по планините. Те предпочитаха да го дебнат нощем около едно кафене край града, кждето беят обичаше да замржква. Х. Бей обаче, като не знаеше плана им, не излизаше на любимото си кафене. Едвам на третия ден се разбра: бея се скарал с кафеджията от край града и вече замржквал в чаршията — там кеф-кефува, манета до кжсна нощ слуша и си отива морен-потен в харемите . . .

— М . . ., — разпсуваха се войводите. — Кржстю бе, не можем ли го дигна от харемите му?

Кржстю се изгуби от малката кжщурка и привечер се вжрна с ново гемиджийско вжже. Решил той вжпроса, — и опити правил сжс Савата: бея да е още три пжти по-дебел,

все пак той, Кръстю, ще му метне въжето, ще го нарами, като касапско теле, и ще го отнесе, ако дотряба, и в Мохамедовия рай . . .

Момчетата се смеяха и меряха с очи младия учител. Те бяха слушали за неговата мечешка сила какви не легенди, но все пак . . . нима туй още почти голобродо момче щеше сега да понесе — тоя х. Бей, който, казваха, тежал горе-долу колкото своите кюпове с лири?

А Кръстю се упражняваше, как ще метне примката от гемиджийското въже, и — разказваше на момчетата Ботева „Михал".

— Михал, момчета, е бил толкова дебел, че и сам х. Бей е можел да се разположи в корема му на „рака кефи". Е, не съм го порил, че да знам, но — така го описва батю ви Ботев. И все пак божите архангели задигнали Михаля сред Алтън Калофер — ей тъй . . .

И Кръстю мяташе примката. Момчетата го следяха разсмени и пак унесени.

— Едно, две, три, — показваше Кръстю. — Овий го на врата си и хайде по земния рай. След месец ще го върнем, като Михаля, цял светец: без лой и без пари . . .

. . . Но на мръкване в кръщурката се яви Савата — без цвят на лицето, като да е изслушал смъртната си присъда:

— х. Бей, както смучал наргеле в едно кафене сред чаршията, посинял и се повалил от дамла . . .

И леден душ не би бил по-неочакван за запалените глави на юнаците. Заглъхна малката кръщурка. Само Кръстю ходи като вълк от кът на кът, блещи кървави очи и пъшка.

— И пъкала се е опълчил срещу нас, — се мълви сред налягалите момчета . . .

* * *

Тъй пропадна тоя първ план. След няколко дни дойде от Серско Александр Илиев, та с него Савата и Кръстю отскочиха в София, където ги викаше Делчев. Войводите ги

изпратиха до границата с уговорка: на птички да се превърнат, но да отърчат, щом им се подсвирне.

Безрадостно беше туй лято. Сред шумната София нашите хора бяха като в клетка: тук сега освобождаваха с конгреси Македония. В тия конгреси по неволя се явяваше и апостола, — разбира се, сам: Кръстю, Александр Илиев, Савата и редица още бъдници стояха на страна — по своему: събрали от студенти кой палто и шапка, кой панталони и чепици и се пременили, както прилича: на ленена жилетка — шаечено палто, на кожен калпак — платнени чепички... Контета, из градинските алеи с чубучки пушат и като таралежи се ежат сред шума на пръсналата се под Витоша нова столица, в която истината и лъжата, вярата и безверието, смелостта и пъзлювщината, мисълта и идиотизма са се пригърнали и се целуват и хапят...

... В началото на август от Разложките дебри се откъсна колибар и от Рила телеграма изпрати в София до Цариградската гостилница на „Баня-баши“:

„На връх Пирин орел се вие. — х. Бей“.

Телеграмата беше адресирана до Кръстя. Той намери Александра Илиев и Савата, оставиха записка на апостола и като си пришиха криле — по един чер хляб под мишниците, — поеха знайни и незнайни пътища.

Те осъмнаха в Рилския монастир. Платняните им чепички бяха прогледали, — Кръстю вървеше съвсем бос; липсали им бяха и крилете, — те заявиха на отците, че стомасите им са продънени. А монастиря беше задръстен от богомолци: великата обител на царемразеца празднуваше годишния си събор. Присъствуваха и софиянци, между тях беше и един министър. Те също току що са пристигнали от Чам Кория и донесли цяла торба яребици. Готвача на монастиря вече пържеше тия яребици, а министра с хората си и с егумена опитваха монастирските ликйори, разположени в големия салон. И тук, пред големия салон, се явиха трима боси пътници, следени от куп смутени отци: искат да говорят хората с егумена, две и две — четири!

И егуменжт излезе — благообразен, истински наместник на Чудотвореца. Той е патриот, — отците в Рилския монастир са патриоти: тачат големите в Бжлгария и пригржщат малките от Македония. Но сега добрият егумен се забжрка: министра чакаше яребиците си, а ястребите от Пирин заявиха, че . . . вжобще не могат да чакат!

— Как, бре чеда, — говореше с черкевно сладкодумие добрият егумен. — Току що се е сжмнало, братчета: нищичко готово нямаме! Ето, дойде министра, на лов са били, пжржат му яребици . . . После и вам ще наготвят нещичко: почакайте!

— Пригответе ни хляб за пжт! — заповяда сухо Кржстю и поведе другарите си.

— Светото евангелие ни учи, брате, че хората са равни, — мжнкаше виновно егумена. — Не се сжрдете, ако бехте дошли вие по-рано . . .

— Добре, добре, — отсече Кржстю; — ний отдавна не сме чели евангелието.

И отведе другарите си право в магерната.

„Ама как бехме гладни“, — разказваше Савата; — „едвам кретим. Че като ни лжхна миризмата на ония пжржени яребици, — ума ни се взе. Готвач ли? — Не го видехме, как изхвржкна през прозореца, само с едно замахване на Кржстя.

— „Ежте, момчета!“ — изржмжа после и изсипа пред нас яребиците. — „Само недейте джвка, — гжлтайте ги целинички: министерски сж, ще ги пуснем пак в гората“ . . .

. . . Савата Михаилов, разказвайки това миналата година, когато се готвеше да отпжтува с отбор момци — уви, за вечното си жилище в Гевгелийско! — каза:

— Така пиши: чест му направихме на оня министжр, като му окжркахме всичките яребици!

* * *

Една привечер, по пжтя от Банско за Мехомия, близо до усойния завой при „Подпряната скала“, керван се

на морава отби — да вечеря. Кервана беше протестантски, — старата мисионерка от Америка Мис-Стон водеше учители и учителки за Македония.

Хубав бе планинския кѫт вѫв вечерния час: модро и високо се губеше небето над тѫмни вѫрхове от Рила до Пирин. Весел беше и кервана. Само мрачен стоеше пред конете кѫс и плещес бѫлгарин — главатаря на кираджиите. Той от време на време подканяше: „да вѫрвим, ще замрѫкнем“!

И кервана трѫгна. Но в завоя зад „Подпряната скала“ кѫм кервана се насочиха от всички страни пушки и чу се грозна заповед на турски: спрете!

Кервана се разбѫрка: всеки пѫтник се видя под ножа на неузнаваеми разбойници. Старата Мис-Стон — едра американка — неусети как прецапа реката: тя смѫтно видеше, че някакво момче с руси мустачки и сѫс сини налени в кръв очи, почти я носи с една ръка — носи я право... кѫм небето. Защото зад реката, която мие „Подпряната скала“, се дигаше истински рид — рид на сто метра по Пиринския вѫрх „Попова глава“. И по тоя рид, достѫпен само за козите, летеше сега старата мисионерка, носена от магйосната ръка на русия момѫк с кѫрвавия поглед. Зад тях гората пѫшкаше — вѫрвяха, пѫпляха, душеха се, хлипаха задавени десет—двайсет—тридесет хора... Чу се грѫм, заглѫхна, и пак — пѫхти гората...

Скоро мрѫкна. Нощта бе чудно звездна, но и мѫртво студена в тия горни вишини. Всички пленени бяха сѫбрани в една дѫбрава и стояха онемели. От тяхната среда липсваше само американката и още кротката банченка, жена на Албанския проповедник Цилка. И не се вѫрнаха те вече при кервана: на заранта протестантските учители и учителки се видяха самички в гората, намериха пѫтека, слязоха на Мехомийския пѫт и — пръснаха по цял свят новина...

Минаха се дни, — никаква вест от двете пленнички. После легенда се понесе, че те сѫ живи, в планините, и че за тях се откуп иска „казан лири“.

Скоро пльпнаха низами от всички страни по следите на хвъркатата чета.

През една лунна нощ двете жени почиваха до своите коне сред цветна поляна. По едно време „Яким“ пропълзя в тревата и се върна при пленничките с горска китка.

— Росни цветя, стига да ги приемете от разбойнишка ръка, — поднесе им той китката.

Американката размени с другарката си думи на неразбран език и се обърна към разбойника:

— Кажете, добрий, де се изгуби онова момче . . .

— Кое?

— Което ме изнесе в планината тогава . . .

— Мечката ли?

Жените се разсмяха и американката каза:

— Да беше нощ, наистина бих го зела за мечка . . .

— Той сега се превърна на ноев гълъб, — отговори Яким; — отлетя по света да донесе — вам и нам — маслиненото клонче . . .

Наистина, Кръстю в тази страшна афера изпълняваше, през шест месеци, ролята на ноевия гълъб. В четата го кръстиха „Стоил“, и стана той наистина страшен „разбойник“, но нави на всичко новия му прякор „Мечка“: — като мечка се движеше той страшен и неуловим в тия тъмни погранични гори . . .

В същност мечката беше народа, а „Учителя от Лешко“ само олицетворяваше стръвницата. Никога сеяч не е намирал такъва златна жетва, каквато намери „Даскал Христо“, след извършеното при „Подпряната скала“! Стара поговорка е: „приятел в нужда се познава“. А „Даскал Христо“ си беше спечелил за приятел народа: мъже и жени, младо и старо, — всички по границата пригърнаха сега неговото дяло. Можеше ли то да не победи?

Кръстю слизаше от Пиринските дебри, сновеше от Рила до Кюстендил, срещаше се с американски агенти и комисионери в София и Самоков, беше вредом и никъде, както е само народът, олицетворен в един образ. Следеха го турски низами и българска полиция, помашки потери и харамийски

чети,—следяха го на всуе. Защото той беше колибар и за да го хванат, те трябваше да хванат всичките колибари от Рила и Пирин до Осогов, да прекарат в затвор всичките под фотографически апарат и така, може би, биха спряли на някоя физиономия, но сигур пак не тъкмо на Кръстевата, защото той не би се дал жив в ръце и защото не биха го дали и колибарите, на които той беше син, брат, побратим, кръстник,—с които той беше ял и пил, мръзнал и гладувал, геройствувал и страдал . . .

„Виждахме го ние ту окъсан помак, клекнал (за по безопасно) пред полицейските участъци в Самоков или Дупница, гадта си да чука и нощта да дочаква; ту свинярче рошаво „господар търси", — лута през поля и гори; ту тънко облечено студентче в Кюсърова книжарница английски книги купува — за пленничките, ту във фрак и клак (заети от софийски лекар) посещение прави на мисии — откупа да установи . . .

През октомврий се разнесе мълва край границата, че Александър Илиев е убит от харамии. След дялото при „Подпряната скала" той заряза селото си в Серско и зае с четица Малешевския район.

Кръстю и Черния оставиха пленничките на Якима и с десет момци тръгнаха към Малешевско. В Струмишко им съобщиха, че в района са заловени двама съмнителни куриери, които потвърдявали новината за убийството. Трябаше четата да мине Струма, за да намери тия куриери. Реката бе спаднала през сухата тази есен и можеше да се гази, но студена бе нощта, а всичките бродове бяха заети от войска. Черния предлагаше да избиколят далеч, през кресненските теснини, но Кръстю не искаше да чуе: той плачеше като дете за своя другар, не бяха го виждали до сега тъй мекодушен. И мълком се подчиниха всички на волята му: той сне четата до реката, съблече се тук съвсем гол и прехвърли един по един цялата чета, като газеше реката до гърди. „Качвахме му се на раменете — заедно с пушките и раниците си, — разказваха свидетели; — и той ни прехвърляше оттатък . . . От де се зе у тоя човек толкова сила . . . 10 души бяхме!"

* * *

В Дряновец, не далеч от границата, една вечер обадиха на Кржстю, че в Лагодаш се спряли 30 харамии и се каняли жив да хванат „Мечката“ и на шиш да го пекат. Кржстю прати човек до районния началник в Джумая, а сам, преоблечен, като окжсан коняр, се озова в Лагодаш — изгубени коне да тжрси и, разбира се, да прекара нощта под една стреха с харамиите.

Свил се Кржстю при харамиите и след малко зинал, като сжщ коняр:

— Само като вас гости да ни идат, бе братя! Сакате ли да ви отведа дур до Солуна, без да ви падне косжм от главите?

Скоро надошли и Лагодашките стареи. Харамийския войвода — родом от Македония, дребен, пжргав, с кораво лице — седял като кжрсердарин, измярвал с очи бялобрадците и скоро подзел гореща реч. Джлго слушали покорно стареите. Най-посля проговорил един от тях:

— Казвате, време му е, господине, — и дай Боже! Ала — така се каза и преди... има шест години, ха? — обжрнал се той кжм другарите си.

Те едногласно поправили:

— Седем.

— Седем, — продължил пжрвия. — Когато и в Мелник влязохте. Смяха ни се тогава и турци, и гжрци, господине!

Заглжхнала одимената стая, — стихнало като пред буря.

— Е, та не е още готово, ха? — питал харамийския войвода.

— Не е, господине.

— На кукув ден ли ще е?

— Не знаем, господине, когато бжде.

— Когато ви се каже, говеда! — изпсувал войводата.

— Не може, господине. То не е в гжрне да плюеш, че леща да свариш.

Наежили се харамиите: де джрвен господ, де! А бялобрадите ставали все по смели.

— На партия сте я ударили, господине, — поел думата и едно кресливо старче. — Слушали сме ние за оттатжк и гледали сме: и в Кюстендил, и в Дупница биеха... преди години беше, биеха стари и млади... Е, партии! Та може да почнете и тука, господине, — воля ви е... Ние на турчин от вас не ще се оплачем, не... Токо — защо, бре господине, защо да гоните партии и тука, при нази? Малко ли ни е нам теглото?

Кресливото старче повишило глас и вече говоряло през сжлзи:

— И защо вие месите вжв вашите партии и руския цар, бре братче? И Бога месите, — защо? Грехота е и срамота, господине! Вие гоните и учителите ни, и поповете ни, и нашите синове — все за партия!

Войводата почнал да си чеше дланите. Харамиите се разсмяли.

— Сжрбят ме, старци, — подгаврил се той и викнал: та лжжа ли е бе, не псуват ли учителите ви и Бога?

Оборили глави старците. Но все пак кресливото старче подзело думата и говорело сега сжвсем кротко:

— Право е, бре господине, грешат, млади са! Ала дайте им прошка, брате, прошка им дайте, че... я, главите си не жалят, тржгнали са голи и боси, гладни и жедни — сиромашкия народ радват... Нà, укротиха турчина, господине, вече с месеци поганец не видим... Дайте им вий прошка, братя да ни сте!

... Конярчето се било свило между харамиите и се преструвало на заспало. А на вжн бавно се силял шум, като подземен тжтнеж. Но войводата нищо не подозирал, той се чувствувал прав, та не давал вече ухо на нищо и сипял гржм и молнии вжрху безбожните „даскали“. Старците обаче го слушали само с едно ухо, — другото си ухо давали на вжн... И ето, кресливото старче станало и подзело пак:

— Добре, господине, добре, — и харно, нека е на есен. А сега, молим ви се, идете си...

Настржхнало в стаята.

— Какво?! — извикал войводата ужилен.

— Дайте ни, бре господине, като имате джепане, — усмихнал се стареца. — Младото ни е наредило: идат и отиват чак до Костурията. Ще се повлечем и ние сѫс старините си, защо не? Цял живот сме, сине, тоя ден чакали; очите сме си изгледали по вази, сѫрцата ни са изгоряли от тѫжби! Дайте ни джепане, като имате!

Станали и другите стареи. Конярчето от кѫта се прозяло и изчезнало из вратите, без да го забележат харамиите, които се заплеснали в спора между войводата си и бялобрадците.

— Я седнете! — заповядал войводата.

— Не ни е вече за седене, господине, — отсякѫл сега с бащинска строгост кресливото старче. — Ние сме дошли при вази да ви кажем: не щем ви людето по цялата планина! Толкос.

Войводата не отговорил, — той само смигнал на харамиите и изеднаж бедните старци се видели на земята, под удари и ритниц.

— Бийте, господине! — викали те. — Нас кой не бие?

Но и веднага онемели всички: на вратата, с револвер в рѫка, се изправило конярчето — сега не конярче, а мечка стрѫвница.

— Безсрамници! — викнал той, и настрѫхнала нощта.

Харамиите се стаписали, войводата се вцепенил, а старците все още лежали на земята и говорели:

— Остави ги, бе учителю! Нека ни бият бе, — нас кой не бие?

Обаче вѫн, в нощта, шумели море от хора, — хиляди вѫорѫжени колибари . . . От Джумая бил пристигнал и сам Савата . . .

Не, Софийците идеха тепѫрва да хвѫрлят кѫклица по нива, която беше отдавна засята и зрееше за тучна жетва — златна загария!

* * *

Престжплението при „Подпряната скала“ се превжрна на мирова афера. Тя трая шест месеци. Овенчаха я с успях колибарите от Пирин до Осогово.

Самите войводи на четите се бяха отчаяли, — в работата имаше непредвидена мжчнотия: пленена беше и една трудна жена . . . Месеците течаха, бедната учителка доби, пленниците станаха трима . . .

И „Ноевия гжлжб“ все по безнадежно напущаше планините. По едно време в Самоков той отсичаше:

— Ние сме разбойници и ще ги заколим.

— Не сте вий разбойници, ние знаем това, — отвржщаха добродушно американците и протакаха преговорите.

Най-после дойде надеждна вест: Сжединените щати отпуснаха 60,000 долара за откуп. Туй усили злото, — турците плжпнаха по-ожесточени. Последваха още два мжчителни месеци. Твжрдостта на колибарите почваше да се руши: много села бяха оголени от турците. Положението на нашите хора ставаше критическо. Най-после прекара се една страшна нощ, — четата биде заградена.

— „Те ни следяха по пети цели три денонощия“, — разказваше Черния. — „Жените най-после капнаха и нямаше вече кжде, — залостихме се в двора на една кжща из долнята част на едни колиби. Те се пилеят на 30 клм. растояние сред скалистата планина. Димо взе две момчета и се отдели, за да дигне „милиция“ и да удари харамиите зад гржб, а с мен остана Яким. Капнали бяхме всички, но заседнахме на пусиите си и следяхме по белезнината на снега, как ни заграждаха турците. Те бяха една рота, а ний брояхме всичко 15 момчета и трима куриери. Най-после, кжде сред нощ, турците ни нападнаха от всички страни и почнахме редовно сражение. Още от начало една от куриерите ни биде убит, — но други жертви не дадохме. Мина се после час, два, а от никжде не идеше помощ. Това ни отчайваше, — гжрмежите ни всеки час можеха да привлекат още войски. Ето в тия критически часове бе то, когато мисионерката молеше на колене Якима, да не ги предадем живи на турците, — после-

дния жив от нас, преди да се самоубие, да застреля и тях . . . Това запали четата, пжк и — очевидно беше, цялата работа висеше сега на косжм! — А през това време Димо на пусто тропал от колиба на колиба да призовава милицията: никжде не се отзовали . . . Уморили се бяха вече бедните колибари, та че и страшно беше за тях: наводнили бяха войски... Ний, разбира се, не знаяхме, какво става из колибите. А нощта вече преваляше и турците все по напираха. Но по едно време те изеднжж прекратиха огжня, — стана нещо, вслушахме се и ние: по зжбарите далеч зашумя, като че виялица се дигаше . . . Ний изтржпнахме — сражавали се бяхме три часа вече, сега, наверно, идеше вжрху ни нова войска. Огжня сжвсем спря, — всички се превжрнахме на уши. А шума по зжбарите все по-се усилваше и чувахме вече ясни викове на бжлгарски:

— М . . . ви, и-де-е . . . и-де-е!

Нашите лица светнаха, — Димо е, иде с милицията! Но — скоро пак се разколебахме: ако не се е случило нещо с Дима, той откога би ни се притекжл на помощ! Ние си бехме вече отписали главите, отчаяли се бехме, та мжчно ни се вярваше в избавлението. Пжк и виковете скоро заглжхнаха, само шума по зжбарите се усилваше и наближаваше. Но по едно време видехме, турците се изтеглиха и заеха далечко една чука. Стана ясно, идеше враждебна тям сила, но — каква? Скоро обаче снега по срещната чука почерня, — пристжпват без ред навалица хора, само разредени, снишават се и . . . и запяха. Те пеяха песен, която ни сочеше позната, която ни развесели и просжлзи, трогна ни като братски позив, но — джлго още не можахме да разберем, тжкмо коя песен се пееше. После обче, като празднично пеене се понесе над цялата околност силен, меден глас:

„Де гиди кучка Караман
С девет, с десет кутрета!“

Чухме, разбрахме, Яким пржв скочи и ревна:

— А бе — Кржстю е бе! Ура-а!

. . . Право, не ни се вярваше. „Даскал Христо“ бе отишжл в Самоков, да води преговорите, и сжвсем не го чакахме

тази вечер. А той, щом минал границата, узнал от куриери за положението ни и хукнал по своите „родове“. Пжк те не можеха да му откажат, — той имаше вжв всяко село хора, които биха без ах и ох скочили за него в жива жирава . . . И дигнали се десетина колибари още от пжрвото село, па тржгнали след туй от колиби на колиби. То не било поход, а свадба: пеяли „Кржстювата песен“ и от дето минали, помитали сжс себе всичко младо. И когато стигнали в горния край на колибите, под които ний се сражавахме, те били вече няколко стотин души. Димо като ги видял, заплакал. Запалили се тогава и местните колибари, та се дигнали и — идеха . . .

„Песента се носеше, подзехме я и ний — с нея посрещнахме зората. Много я обичаше Кржстю тази песен: — Чобан Дима в Стара планина разбойници вжрзали, та той се измолил, да му отвжржат ржцете, кавала да си надуе, за да чуе невестата му, че да донесе откуп. Но той с кавала не невестата си позовал, ами свикал своята кучка Караман с девет кутрета, та те го спасили. Е, сиромах Кржстю, гласа му се чуеше на цял час, като викнеше на думите:

Де бре-е куч-ка Ка̀-раман
С дѐ-вет, с дѐ-сет ку-тре-та.
. . . . . .

„После, до края на работата с мисионерката, само Лешко ни свжрташе — *неговото* Лешко . . .“

* * *

Кжм края на януарий настанаха сухи студове, — дни за лов. И далеч от Цариград потеглиха ловци — трима делегати на Американския Борд. Те носеха, вместо пачки с ловджийски патрони, 15 торби злато — всичко 14.500 турски лири. Казан не би могжл да ги побере . . .

Плжпнаха изново войски и шпиони из горите под Сер, — там отиваха американците на сюзен . . . С тях вжрзяха рота низами с офицерите си, — да ги пазят.

Искусните ловци обаче заобиколиха уречените за сюзена места, отминаха далеч на север, дойдоха под бѫлгарската граница, бавиха се в Джумая, спираха и в Лешко, а после минаха през сѫщия оня пѫт край „Подпряната скала“, кѫдето тѫкмо преди шест месеци бяха заловени двете жени. Командиря на низамите само се потеше: дявол ги зел тия гяури, те много осукваха! Но и той, командиря, нямаше „желто на устата“: американците всяка вечер му заповядваха да снема от колата санджците с лири, та той сам опитваше, тежат ли? — Хе, те тежаха и още как! Лукавия турчин подмигаше и потриваше ржце: ще издебне той времето и мястото, когато санджците ще се изпразнят, и тогас . . . да му мисли гяурската майка!

От „Подпряната скала“ златния кортеж слезе в Банско. Вечерта турския офицер пак изреди да дига санджците, — не, те тежаха, парите бяха в тях. А кѫсно през нощта, когато всичко беше заспало, понесе се из улиците страшен рев:

— Кѫм хана гори, кѫм хана!

Огнено зарево освети хлѫтналия сред гигантски планини Разлог: гореше големия хан на Тодеви. И хукна мало-голямо да гаси. Американците изпратиха и офицера с ротата — да гасят.

И след малко, когато един от тия американци, седнал на висок чердак, рисуваше величествената картина на пожара, останалите му другари разменяха в изба под кѫщата с „Якима добрий“ торбите злато на торби кримкови куршуми . . . Свидетели бяха само двама селени, които снеха санджците в избата. Имаше още един свидетел, но него селените не познаха: то бе младо глупавото момче, сѫс сини сѫнливи очи и окѫсано — сѫвсем окѫсано . . . Двамата селени обѫрнаха на него внимание, само защото туй окѫсано момче найнапред говори дѫлго с американците горе, та после се сне всичко в избата. Инак окѫсаният — овчар ли беше, говедар ли беше — щом слезе в избата, легна и захѫркa. Селените често се навеждаха до лицето му, — искаха да го познаят. По едно време единият от тях сбута заспалия и го попита:

— Иване бе, ти ли си . . . Иване!

— Е, аз съм, не виждш ли? — изръмжа съмливецът и се обърна на другата си страна.

Скоро обаче той изчезна в нощта, заедно с „Якима добрий“. Двамата селени и сега се смеят, като си спомнят.

— Ний го зехме за Иван от Добринище, пък той бил . . . оня учител!

На заранта американските делегати напуснаха Банско и тръгнаха към лесовете над Сер. Командиря на низамите не пропусна пак да опита сандъците: те тежаха, парите бяха в тях . . . Бедния хитрец, навярно, последен узна, че в Разлога се бяха продали най-скъпите куршуми на света . . .

Пленничките бидоха освободени, а „казана лири“ се повери на апостола. Той беше тогава оттатък Вардара, в южна Македония, и когато мина отсам, Пиринските колибари го посрещаха слисани: тях вече бяха уверили, че Делчев „пипнал парите“ и „уфейкал в Ингилишко“ да ги яде.

— Бива ли, бате, така да ни лъжат? — посрещаха го сега със сълзи колибарите . . .

* * *

В началния ден на февруарий четата на Черния замръкна при Железница и на заранта се видя предадена.

Сипна зора, селото се нещо разшуми, но колибарите се не виждаха: жени и деца само бързе гоняха добитъка към планината. По едно време отърча часовий.

— На две е, — смее се. — В селото са повикали войска!

Войводата изкочи и се върна тъжен:

— Предадени сме: низами вече минават Струма, — обади той.

Можеха да бягат, но — твърде горчив беше хапа, за да бягат, и решиха: ще дадът сражение.

А на вън вече грееше ден, но мъгли се гонеха, та скоро се сви небето и заръмя пролетен дъжд. Войводата изведе над село своите 20 момчета, прати половината на височка чука, а с Кръстя и с другата половина се залости на една грамада. Двете криле се деляха от хлътнала нива.

Докато ставаше туй, в полите на високата чука плъпнаха червени фесове, — войска беше позикана и от пограничните постове . . .

— Туй не ще е шега, Кръстю, — каза Черния. — Иди ти на горнята чука: там е здраво, но за мъчна минута момчетата са сами.

С Кръстя тръгна още един четник. Те пълзяха по угарта и тъкмо по сред — между грамадата и чуката — Кръстю огледа позицията и легна с четника.

— Черни! — викна той. — Тук е по-важно: ключ е на веригата.

Турците веднага сипнаха огън върху двамата в долината, но те вече се бяха заровили в угарта. Кръстю работеше с ръце и с нозе и скоро до него се издигна трети „комита“: хайдушкия внук биеше шега — струпа буци, метна над тях кебето си и даде на турците ахмашки прицел. И стреляха турците — скоро кебето се превърна на ръшето.

Между туй аскер прииждаше от всички страни. Един ученик на Кръстя се беше залостил при долнята чука, нареда с друг четник. Когато почна сръщинското сражение, ученика си извади часовника. Часа беше пет по турски. Той гледаше стрелката, но не виждаше; втълпило му се беше в главата, че днес ше изгубят „Даскала“. Войводата го изгледа по едно време и насмал да го напсува. Кръстю лежеше сред нивата, наистина, като на длан, но и войводата вярваше на своето предчувствие: за Кръстя той не мислеше, а се боеше само за горнята чука и очите му бяха все там. И наистина, турците, които отначало целяха Кръстя сред угарта, за да раздвоят четата, сега, като срещнаха в него и в долнята чука стари стрелци, усетиха, че слабото крило е горната чука и удариха на нея.

Три пъти на гъсти редове турците се втурваха на „юруш“ върху тази чука. Войводата доло бледнееше. „Ще ги разбият“, — мълвеше той и скърцаше със зъби. А Кръстю сред угарта пѣеше.

„Димо бре, Димо чобане!

. . . Димо се виком провикна“ —

И в критически моменти се сипваше мечешкия му рев кѫм турците:

— Де бре-хе-хей, куч-ка ка-ра-ман!

Гѫстите турски редове се полюлеваха от тоя рев, юнаците от горнята чука процепваха вѫздуха с чести залпове и, вѫрнали вече турците, те отвръщаха на Кръстя пак с неговата песен:

„Ка-лю-ю, Ка-ли-но де-вой-ко!“

Ви-ши-и, ви-шии черни очи!

Какво да ги правиш? — Млади!

А дждеца рѫми, юнашкия ден бавно преваля и все повече повеселяват момчетата: те с просто око вече броят 5—10 трупа по полите на двете чуки . . .

— Дявол да ги земе, икиндия мина, а не може човек и цигара да завие, — разсѫрди се по едно време ученика на Кръстя.

— Няма тютюн, а то, — отговори съседа му.

— Чакай, ще ти дам, но не мѫрдай, че едно куче три пѫти вече олучва все едно и сѫщо място над главата ти.

Но на съседа му се пушеше, та мръдна да земе тютюн и изохка.

— Какво ти е, бе? — ритна го ученика, дърпаше го после, и изпсува — султана.

Вестта за убития четник се понесе по веригата и разяри момчетата: деня преваля, вали дждеца, турците налитат, но четата вече не пее: куршумите ѝ само се сипят.

Има странно вдодушевление в дяло, което иска мъки и жертви, но което вече клони кѫм своя хубав край: Кръстю в угарта на мръкване се опияни и викаше кѫм низамите:

— Елате, бре кучета, с юмруци ще ви трепя!

И те идеха . . . На другия ден десетина коли отнесоха от тук ранени и убити низами, а само един труп на четник.

Нощта скри юнаците, скри дирите им, но не скри предателството на бедните колибари от Железна. Когато на есента сѫщата година те се сражаваха с кримки срещу турските мартини и се виждаха изоставени от целия свет, тогава пра-

тиха писмо до учителя — писмо с кѫрвави сѫлзи: „Простетени, братя. — пишеха му те. — Изгорихме се ние сами, Бог ни убил“.

* * *

През пролетта трима млади хора на файтон се губяха в облак прах по Дупнишкото шосе кѫм София. Пѫтници тръгнали на тежка печала. Изрядко македонец някой по селата ще се взре в лицата им и ще ги поздрави. Те не спираха никѫде и се гушеха вѫв файтона си. Но кѫм София зячестиха да ги поздравляват. Тия пѫтници бяха Гоце, Кръстю и Яким.

Буря от речи и поток от мѫстило посрещна в столицата младите вожди. И те свикаха таен конгрес: сѫбраха бурята от речи и потока от мастило в чаша без дъно . . .

Сред тоя словоборчески кипеж един човек само зъб не обели, а може би, не взе и вестник в ръка. Тоя човек беше Даскалът от Лешко. Той сред най-големите разпри в тайния конгрес лежеше на пода и хъркаше.

* * *

Даскалът от Лешко изобщо не умуваше, когато разговаряше, както не се колебаеше, когато действуваше.

Еднаж при вечер на тротуара се беше проснал поп — пиян залян, повръща и пъшка. Стекоха се хора, дойде и стражар, — гледат и се смеят. Имаше и защо: да легне поп сред улицата, и то такъв грамаден — не, туй се случва само на седемте години еднаж! — Минаваха и високи господа, винаги тъй благородни, тъй чинопочитателни кѫм държавата и църквата, — минаваха и усмихваха се под мустак . . .

Най-после стражара се сети за службата си, огледа се за файтон и защото нямаше такъв на близо, наду си свирката, — викаше други стражари, за да дигнат човека. А наместо стражари, тичаха нови тълпи от любопитни и — смяха се усилваше. Понесе се по цялата улица: пиян поп пиян поп лежи...

Отзрчаха и трима студенти, да се посмеят, види се. Но скоро единзт от тях — проврял се вече при стражара — навзси меснати вежди и го смзмри:

— Защо сзбираш света с тази пищялка: — земи човека и го отведи дома му!

Стражара погледна от високо студента и сухо отсече:

— Не е твоя работа.

Но студента вече дигаше пияния. Тоя се беше превзрнал на труп. Поразтресен, обаче, той се изправи на нозете си, легна после цял взрху раменете на студента и се разсмя. Навалицата се заблзска: всеки помисли, че грамадния пиян поп ще повали с тежината си студента. Но то бе само едно мигване: пияния тръгна, като войник, сключен в страшните ръце на студента... Навалицата зина изненадана и зашепна: може да е син му, бе? И никой не посмея да ги заследи, — нито даже стражара. Само двамата приятели на студента забързаха след него и го питаха:

— Защо ти е този леш, Кръстю?

— Все е баща на деца, — отговори мрачно студента и повлече пияния из тесните стзлби на „Батемберг".

През нощта дядо поп спа на кревата, а Кръстю — на голите дъски. На заранта изтрезнялия духовник дълго не можеше да разбере, къде е.

— Имаш ли деца? — попита го Кръстю, като се сзбуди.

— Имам, синко.

— Ха, иди си сега при тях, че ме заболяха костите цяла нощ по тия дъски.

Попа гузно се оправи и благодареше.

— Не благодаряй, то не хваща място. Прибрах те, за твоите деца: стига сме се срамил за вас, татковци!

И тръшна вратата след угоените плещи на попа.

... Кръстю не беше човек на думите. Не че не умееше да ги казва. Наопаки, когато дотрябаше, Кръстювата дума винаги хващаше място; защото от лицето му и от целия него вееше такъва сурова и сзкрушителна правдивост, че и най-лъжливият евреин би й се подчинил. — През лятото, когато в София дойде и Черния (след като се пренесе и

„казана лири“), — „Мечката“, „Яким Добрий“ и „Лошия“ често гладуваха т. е. хранеха се „на гости“. Но по време на „конгреса“ в София се сжбра повечко гладен свят, та не всеки ден всички се вреждаха да ходят „по гости“. Една вечер Кржстю подбра войводите и ги заведе на „зияфет“. Минаха край една гостилница, минаха край втора, — едната беше „солена“, другата — „безсолна“. Най-после хлжтнаха в трета. Седна дружината на джлга трапеза, — яде, пие, както Господ дал: с ликйорите му, с евксиноградските ботилки и с десерти по три вида. Войводите почнаха да се чумерят:

— Мечка, като имаш толкова пари, остави и за утре, — гжлчеше „Лошия“.

Мечката — облечен сега в износения лекарски костюм на зет си — стоеше кротко усмихнат, като блажен домакин. Най-после той поиска смятката. Момчето донесе — цял ферман. Дружината беше станала. Кржстю каза на келнера, да дойде самия господар. Отжрча пжлничжк и усмихнат цинцарин.

— Тази смятка ще платя аз, — каза му нашия човек и гледаше така, като че беше с години земал-давал с тоя гостилничар . . .

— Добре, господине, — смжнка цинцарина, погледна изпод вежди Кржстя и още по-мазно се усмихна: — имате всичкото ми доверие, господине!

— А, от всичкото ви доверие няма нужда, — махна ржка Кржстю.

Той нито беше виждал до сега тоя гостилничар, нито пжк гостилничаря след това го вече видя . . .

Странни хора, господа почтенини люде, на ли? Те от планините слизат с 14.000 лири, а в столицата гладуват и подядат гостилничарите . . . Хжшове!

Под облак

Нощта тежи — на вжн вжрвят мжгли, като тжмни облаци. Те идат по широко разлетия Дунав, вжзсядат нашия бряг и пжплят кжм планините ни.

Мжчно стана, много мжчно: стрехите давят душата, а няма кжде да се иде, — по улиците патраулят чужди войски.

Радоеви биха могли да идат у подполковник Стоенчева: двете кжщи дели нисжк стобор, сжседите се гледат вездеи, жените се тжрпят, а Радоев обича хубавите деца на подполковника. Те са все момчета, Радоев им е учител, често им се ежи в час, но в кжщи ги следи през стобора и се смее: немирници такива, расли през война, не може майка да им надвие, а подполковника все още им щипе мжхнатите бузи, вместо да им джрпа ушите . . .

Е, човекжт остави едната си нога на Чеган!

— Добре сте се наканили, — посрещна сжседите си госпожа подполковник Стоенчева. — Току що се обадиха и сестрите ми: ще ни дойдат тази вечер.

Тя се е нещо запустила — госпожата: не ще е спирала пред огледало днес. А може да има и друго: стройната жена се усмихва пресилено и погледа ѝ се пилее. Впрочем, сега всички са тжй.

Подполковника ще да е хвжрлил изкуствената си нога и, наверно, пуши в мутвака. Радоева обкржжиха децата. Те са се измили и само крачолите им още се лепят от кал — колко кал!

— Снехме вече портрета на царя! — засочиха те оголената насрещна стена в приемната стая.

Подполковник Стоенчев повлече праздния крачол на дясната си нога и се мъчеше да се усмихне. Тряба да има нещо, запустил се е и той: изглежда мрачен, може и да е пийнал. Е, има и защо: днес пак се мълви какво не.

— Невесело е сам, Стоенчев.

— Да . . . А — таквоз — става по-невесело, знаеш, когато се съберем.

На Радоева се поиска, да седне при инвалида, да го притегли до рамото си и да го пригали. През дните на ужаса Стоенчев плачеше като дете! Влачеше се по улиците с дървения си крак, пъшкаше гласно, мускулите на меснатите му бузи играеха, а устните му бяха посинели. Тогава всички се бояха, да не получи той удар, и жена му откри първия кичур бели коси над челото си.

То се случи по онова време с мнозина, разбира се.

Радоев спря поглед по разлятото лице на Стоенчева, който пушеше — изпущаше големи кълба дим. Хората са много различни: всеки човек в света е нещо отделно. Когато на Стоенчева е била отнесена ногата в боевете при Чеган, той отрязал шнура на револвера си и сам си пристегнал бедрото. Корав човек! И продължил да командува, до като примрял . . . А ето сега и той, като мнозина други, още не може да навие на душата си. Току се пита: „как я докарахме до тук?“ И си отговаря пак гласно: „шпионство има помежду , . . измама и предателство има.“

Да, живота за някои хора е в свещен порядък. Наверно, за подполковник Стоенчева всеки в света е на своето място, особено всеки от хората на големите отговорности. И ако сега изеднаж рухват плановете и се погребват всички надежди, очевидно, враговете са успели някак изотстрани да забият клин в работата: как другояче?

А все пак без хора, като Стоенчева, живота би се разбъркал и човеците би се сдавили като вълци! Трогателен беше той през дните, когато узна, че разбунтуваните войски нападнали София, та правителството свалило царя. Стоенчев подскачаше с патериците си из пазаря и викаше на навалицата:

— Продажен народ сме ние! . . . . . .

А ето, свалил е най-после и той портрета на царя!

Подполковника пушеше, седнал вжрху праздния крачул на десната си нога. Мускулите по бузите му вече не играеха, но Радоев не можеше да му се любува: инвалида беше брадясал и сочеше неприветлив. Посивялите хора много грешат, когато се запустят. Това е така особено за хора, които имат едри черти и са вжзпжлни. Подполковник Стоенчев — с паднал на челото сноп сиви коси, с пожжлтели от тютюнев дим пржсти и небржснат — мязаше на затворник.

— Добре е, че тази вечер ще се сжберем повечко хора,— прекжсна Радоев натегнатото мжлчание.

— Защо?

— Нали ще ви дойдат баджанаците?

— Те ли ви казаха?

Странно, подполковника се заогледва обжркан. И жена му се обади отвжн:

— Аз се похвалих, Славе.

Не, може би, Радоеви не трябаше тжкмо тази вечер да навестят своите сжседи. Госпожа Стоенчева е джщеря на житаря Дако Ташков, който през войната обжрка сметките си: изгуби шлепове храни по Дунава. Наверно, тази вечер зетовете ще се сжберат, за да обмислят общото си положение.

Пжрви дойдоха капитан Челкови. Те водеха и джщеря си — ученичка. Капитана беше най-младият от зетйовете, но джщеря му не биваше вече да носи кжса рокля: прасците й се наляли и са неприлично дебели.

На Радоева стана досадно: той не можеше да си освободи погледа от кжсата рокля на ученичката. Това забеляза и госпожа Стоенчева: поглежда Радоева, а после свежда очи кжм наляните прасци на момичето. Неприятно. Тя, Стоенчева, не е като сестра си — капитаншата. Двете сестри се различават по всичко: Стоенчева е строга жена, а Челковица е разлята, с винаги полуразтворени уста, които издават големи бели зжби, та мамят мжжките погледи. Очевидно, тя се е метнала на баща си — на Дако Ташков, а Стоенчевица напомня

своята майка. Старата Ташковица е умница, когато за Дако се знае, че е бил непочтен сѫс слугините си.

Дойдоха и подполковник Иванови. Те не водеха своите деца — били заспали. Това не беше тѫй, и Радоев загледа на страни. Сина и дѫщерята на полковника вече довѫршват гимназия и никак не потрѫгват с родителите си. Момчето е честолюбиво: то страни от хората, защото баща му се провини през пѫрвата война в бягство. Радоев познаваше историята сѫс всичките ѝ подробности. На Булаир полковник Иванов бил само контузен, но заповядал да го отведат километри назад в полска болница. А там му сѫставили акт и после го сѫдиха. История като много други. В пѫрвия момент на Булаир беше много страшно, на Радоева тогава тракаха зѫбите от ужас. Той се загледа сега в полковника: човека е месnат, с голяма глава на кѫс врат, сѫс зли сиви очи и постоенно гризе четинестите си червени мустаки. Не, такива хора тряба на война здраво да дѫржат себе си в шепа, защото изтѫрват ли се, свиват се на кѫлбо, като таралежи, и се потѫркулват назад. През пѫрвата война Радоев служеше в дружината на полковник Иванова, а при Булаир те се случиха на най-опасния пункт: там изгубиха ума си много още хора . . .

Сѫбраните насядаха. Тримата зетйове на Дако Ташков бяха вѫв военните си униформи: от тях никой още не беше уволнен.

Настѫпи мѫлчание. Радоев все още от време на време приснемаше поглед кѫм кѫсата рокля на Челковото девойче. Това е, разбира се, от неговото неврастение. А все пак е неприлично.

И за да си навие, учителя спря зли очи вѫрху изгризаните мустаки на полковник Иванова. Да, той ще доживее генерални чин. И ще остави милионно наследство на децата си, които му се сѫрдят сега. Ето, през всеобщата война полковник Иванов обзавеждаше кякакви мандри в Сѫрбия и, наверно, биха го сѫдили пак, ако в дните на уплахата не бе сѫумял да се отличи: успя човека да прехвѫрли отсам благото от своите мандри и тайно го раздаде на пѫрвите

граждани, за да не попадне то вжв френски ржце. Да, да, ще стане той генерал. . . . . .

— Помните ли — е-е — когато превзехме Кжрджали? Ха-ха, хубаво беше тамока-а! Помните ли-е-е?

Полковника се обжрна кжм Радоева и заискри малките си сиви очи. А учителя пребледня: какво можеше да знае полковник Иванов за станалото там, в Кжрджали?

— Да, защо?

— Питам. Тамока и за напред ще има гарнизон, е. И токо виж, че са ми дали тамока да командувам полк, е.

Радоев отсече утекчено лице. Нека полковник Иванов командува полк в Кжрджали, а нека го направят, ако искат, и генерал! Онова тогава беше друго. Та че устрои го оня проклет фелдфебел. Е, война! Нима и друг не би направил сжщото . . .

Душата на учителя се разрани и по лицето му бликна пот. Преживяното в Кжрджали беше странно. Радоев преследваше с ротата си турски башибозуци и отседна в дома на богат селски ходжа. А вечерта неговия фелдфебел пришепнал на стопанката, че всичко мжжко в селото ще мине под нож. Радоев не беше подозрял нищо. Щом се смрачи, при него влязоха ходжата с тримата си синове, паднаха ничком и го обсипаха с раболепни молби. Това беше нелепо, учителя ги изпжди: кой какво може да им направи, докато е той в тяхната кжща? После обаче му донесоха вечеря млади ханжмки, които бяха хубави, много хубави. Радоев не би могжл да каже и сега, дали разбра тогава, че фелдфебела е извел мжжете вжн от селото. Той се само пресити от сласти в харемлика на младите жени. И това му остана в душата.

Е, турци! Каквото са вжршили някога, на това се подлагаха сами сеге . . .

Най-странното в историята, обаче, дойде после. Радоев не след много пренощува пак в това село и завари мжжете наистина изклани! Дошла такжва заповед и опжлченците я изпжлнили . . . Радоев не знаеше за станалото и отседна пак

в дома на ходжата. А тук го посрещнаха като бог: той бил спасител на ходжата и синовете му, те още се криели в гората и били едничките оцелели мжже в селото...

Не, това беше, наистина, странно! Радоев стоеше тогава зашеметен и по едно време сжзна, че се хили като идиот. А той по онова време не беше си още разстроил нервите!

Да, преживя се много през тези войни. Тогава най-младата от снахите на ходжата не издържа: пред всички се облегна о рамото на Радоева и истерично зарида. Наистина, Радоев преди беше най-много галил нея, но сé личеше, че младата жена плаче от благодарност за спасения си мжж.

Туркините тряба странно да любят.

А и вжобще беше много странно всичко, което се преживя в онова село! Докато трая вечерята, старата майка на спасените мжже — сжпругата на богатия ходжа — стоя права пред Радоева, колкото и да я моли той да седне. А през нощта тя пожела да му открие и своята мизинка джщеря; — наверно, най-ценното за нея, след синовете ѝ. Това вече беше сжвсем турско! И Радоев сжумя да го отклони. Тогава старата жена му поднесе третата си ценност в живота: своя булчински наниз от преди четиридесет години — три вжрви желтици. Радоев не трябаше, разбира се, да приеме и тях, но старата настоя. Впрочем, тоя наниз беше едничката ценност, която учителя имаше за спомен от пжрвата война. Сжпрузите го джржаха и сега при венчалните си свидетелства вжв вжрзопа с писмата на любовните си излияния от младини.

* * *

Полковник Иванов още говореше за Кжрджали: тряба да беше уверен, че ще го пратят там. Подполковник Стоенчев го прекжсна малко троснато:

— Таквоз, ти това остави, знаеш, — ами имало тайно окржжно до всички офицери, които подлежат на уволнение, да подадат оставка!

Тримата военни се спогледаха. Стаята онемя. Полковник Иванов престана да гризе червените си мустаки, а капитана

скочи и задържпа брадичката си ту с едната, ту с другата ръка. Дребен човек с черно личице, изострено от брадичката, капитан Челков мязаше на черкезин. При Лахана неговата батарея била на много важен пункт, та му предписали да не запряга без заповед. Но човека запрегнал, щом поддържката обърнала гърб: надявал се е, види се, на общото разбъркване. А генерала бил възбуял, хукнал на кон срещу отстъпващите и стрелял по началниците т. е. просто ги разстрелвал. Капитан Челкова, обаче, той забелязал едвам, когато конете им се изравнили в една теснина, та дребничкият офицер, щом видял револвера на генерала под носа си, пропълзял върху генералския кон и ревнал да плаче за милост. Отърчали, за щастие, щабните офицери и взели Челкова под стража. Радоев знаеше подробностите по тази история от самия Челков. Тоя случай беше развалил кариерата на капитана: през голямата война го оставиха за комендант тука, а сега вече сигурно ще да бъде уволнен.

— Кой е получил такъва заповед? — попита Челков подполковник Стоенчева.

Инвалида наведе очи. И двамата му баджанаци се спогледаха: очевидно, тайната заповед беше получил само еднокракия човек.

Радоев се трогна: значи, подполковник Стоенчева ще уволнят. А той беше началник на военното окръжие — едничката длъжност, която още можеше да заема тоя човек със своя дървен крак!

Полковник Иванов загриза наново червените си мустаки и насмешливо прецеди през зъби:

— Да не са клъвнали най-напред тебе, Слави? Хе-хе, хората тамока хич му не мислят, е-е . . .

Двамата баджанаци не се обичаха, — това личеше. Стоенчев пребледня:

— То не е важно.

— Защо? Ти кажи, е-е: то е важно за нас!

Думите на полковника потънаха в големите кълба тютюнев дим, които изпущаше Стоенчев. Шумеше само дъщерята на Челкова — ученичката: разлистваше албум с пор-

трети и нехайно клатеше дебелите си крака. Дете е още: не се вжлнува от уволнения.

Сред настжпилото мжлчание подполковник Стоенчев угаси цигарата си и помоли Радоева да минат в другата стая. Стана стеснително.

— Тряба да има някакво недоразумение, знаеш, — заговори инвалида насаме с Радоева. — Аз днес получих тайно предписание да подам, таквос, оставка. И мислех, че е до всички, знаеш, пжк то таквос . . . види се, само аз сжм излишният.

Стояха прави, лицето на Стоенчева потжна в пот и Радоев страдаше.

— Искам да ви кажа таквоз . , .. напишете ми, знаете, един отговор на това предписание! Ами че аз не мога, таквоз, да подам оставка . . . как тжй, знаете? Ако сжм се провинил в нещо, нека ме уволнят! Аз бих могжл да им отговоря — и още как, знаете, — но . . . ще излезе сжрдито, а таквоз . . . не искам! Услужете ми, а? То можеше и утре, ама тряба да избия това от главата си, знаете. Хе, нека разпитат, как сжм аз — таквоз — служил: да разпитат!. Напишете им всичко, още тази вечер, ако може, а? Пжк аз — таквоз — няма и да прочета, какво сте им писали: ще го дам да се препише, знаете, на машина, и ще го подпиша.

Меснатите бузи на подполковника бяха увиснали старешки и мускулите по тях пак играеха. Двамата мжже се вжрнаха мжлком в приемната. Тук гостите бяха сами и стеснено гледаха напреде си: госпожа Стоенчева беше по свой ред повикала навжн жената на Радоева. Не, Радоеви бяха наистина излишни тази вечер тук: лицето на полковник Иванова беше неподвижно, като маска, а Челков джрпаше пак нервно брадичката си ту с едната, ту с другата ржка.

И когато след малко учителя и жена му се сбогуваха, капитан Челков скочи нервно и каза с треперлив глас:

— Простете, за Бога, така се случи тази вечер! Но вие ще узнаете, може би, още утре онова нещастие, което ни е сжбрало тука и което аз не бих пожелал и на най-вжрлия си враг!

Какво можеше да значи това?

* * *

Щом Радоеви се видяха сами в нощта, жена му се притисна о него:

— Разказа ли ти всичко подполковникът?

Какво ли имаше да разказва бедният инвалид! — Нервите на Радоева се бяха разстроили: избиваше го ту топла, ту студена пот. — Защо предлагат на Стоенчева да подаде оставка? Човекът е пожертвувал половината себе и сега не е за никъде!

— Безобразие! Не може вече да се живее в тази страна,— просто не може, Василке!

Радоев се държеше о каменния стобор на къщата си и намери, че ако има воля да се засили, би могъл да си разбие черепа о стобора. — Защо ще изхвърлят на улицата подполковник Стоенчева, щом ще изпращат в Кърджали ето тоя полковник Иванов, който е грабил войнишкия залък и в мирно време, и на война? Или как може да е излишен Стоенчев, щом държат още на служба ето тоя Челков, който през цялата война отвличаше стада влашки свине и ги топеше на мас . . .

— Какво има да разказва човека, Василке: какво е могло да се случи, че какво ще разказва?

— Ама говори се вече в целия град, бе!

— Е, жени! — влезе Радоев в двора си. — Вие само с клюки живеете! Какво може да се говори за тоя беззаветен офицер?

Радоевица зина: да се говори за подполковник Стоенчева ли? Защо? Дума ставало за Челковата дъщеря, за ученичката: хванали я по сводници с техния ординарец, с еврейчето Арон!

Радоев си потърка челото, не можеше да разбере. Пък и какво го интересуваха те, Челковите! Него вълнуваше съдбата на храбрия Стоенчев.

— Бива си я и тази! От кого узна това?

— Кое, Никодиме?

— Е, това, де — тази отвратителна история за Челковата дъщеря! Кой ти я разказа?

— Как кой? Нали за това са се сѫбрали тази вечер у Стоенчеви! Градѫт е грѫмнал . . .

Те — зетйовете и сестрите у Стоенчеви — щели тази вечер да накарат ученичката да си каже всичко. Вчера капитан Челков бил отстранен и от комендантската длѫжност, защото пред очите му хората разигравали самото негово невръстно девойче.

— Стига, за Бога! — сѫтресе се Радоев. — Не са вече за приказване тези неща: загноиха ни се душите!

Наистина, не беше за слушане всичко това: по-добре да не бяха Радоеви излизали тази вечер!

Разстроеният учител беше напипал мандалото на кѫщните врати, но ръката му трепереше и не можеше да натисне, за да отвори. Това го разстрои още повече: той се облегна на перилата.

— Фи! И какво общо има това . . . какво общо може да има то с другото!

— С кое?

— Как с кое? Защо уволняват Стоенчева?

Сега зина Радоевица по свой ред. Тя нищо не знаеше за уволнението на подполковника! Жена му обадила само, че тази вечер те са се сѫбрали да изтръгнат признание от Челковата скопосница.

Учителя се затвори в работната си стая: трябаше да напише отговора на подполковник Стоенчева до военното министерство.

Интересен повод, човек може да попадне на задушевен тон. — Стоят те там — хората в София — и не чувствуват, че са над скала сред разбунено в черна нощ море . . . — Е, сравнения!

Радоев преподаваше аритметика в долните класове, но беше стилист, та знаеше, че сравненията се тълпят под перото, когато в главата е пусто.

— Разбира се, не е леко да влезе човек в положението на подполковник Стоенчева. Какво представлява той в морето от бедствия днес? — Не, хората са добри, само докато са

отдадени на мирен труд! А юрнат ли се на война, — не ги тжрсете: по-долу са и от псета.

Радоев джржеше перото на горе и блуждаеше с очи, като да гонеше мислите си, които сжвсем не прилягаха за подполковник Стоенчевия отговор до военното министерство.

И изеднаж се разляха нейде в нощта трели от пияно, а после женски глас подзе позната и непозната песен. Като-чели птица се блжсна о прозореца: Радоев побжрза да го отвори. И почувствува приятна болка в душата си: може би, от нея ще му отлекне.

Пееха у брациговеца отсреща, у редактора: устроили са пак веселие. Домакинята там е пловдивска гжркина и е хубава. Да, тя е хубава! Разбира се, това не е важно. Те там може да се веселят — у брациговеца. Той служеше вжв военната полиция, пристроил беше там и жена си. Какво им друго остава сега: нека се веселят, ха-ха! Земята и тжй е превжрната на тиня: те не биха могли повече да я омжрсят...

Приятния глас на хубавата жена се засилваше и почна да навива на тежката нощ: още малко и ще се вжцари.

Лицето на Радоева се оведри, той даже се издаде навжн да слуша. А, може би, тжрсеше с очи и самата тази, която пееше: хубава беше гжркинята!

Но изеднаж нещо се пречупи: мекия женски глас се вжзземаше, макар колебливо, и когато трябаше да се вжцари в нощта, той неусетно ограпавя и не можеше вече да се оправи: извива чуждо за душата, не напомня даже писжк.

По лицето на Радоева заиграха иглени гжнки: той затвори прозореца, да не слуша.

В такива нощи човек може да полудее!

От сжседната стая се чуха охкания на болник. Там лежеше шуре на Радоева. Не ще издржжи това момче. А какви стихове пишеше то преди войните! Погубиха го! Мучи сега по цели нощи като добиче . . . Да, те там, в Моравско, са се оцапали до уши в човешки кжрви — да, да!

Не, след всичко това човек може наистина да полудее!

Радоев избяга навжн, в нощта. Лицето му се гжрчеше още в игляни гжнки, — той слезе на двора, — тжрсеше тежината на гжстата мжгла.

И се затаи. Защото тревожно сѫзна, че се пласти на около му тѫмнина, като библейски мрак: тежи и на дишането. Човек може да прирасне в нея и да се почувствува закрепен, като храст в мѫртво поле . . . Какво е, наистина, да не може сега Радоев вече да се движи! Това се случва, схванат ти се нозете и —

Учителя плахо се заогледва, но сѫзна, че би могѫл да викне и жена му веднага ще му помогне да си влезе в кѫщи . . .

Нерви, разбира се. — А откѫм подполковник Стоенчеви неочаквано мрака се раздвои: там се отвори врата и светлина, като огнен пѫт, легна през стобора.

— Това не може да мине току тѫй! — чу се дрезгав глас: — това няма да мине току тѫй: за тоя позор някой ще плати с главата си!

В снопа светлина се мярна дребната фигура на капитан Челкова: той трѫшна пѫтната врата и изчезна в нощта.

* * *

У подполковник Стоенчева — щом Радоеви си отидоха — настѫпи мѫртво мѫлчание: почна разпита на ученичката. Капитан Челков се надвеси над нея и закряска:

— Стани! Скрѫсти рѫце на гѫрди! Говори! Ако не изповядаш всичко, ще те заколя като яре!

Той тѐглеше джщеря си, караше я да скрѫсти рѫце и сочеше настрѫхнал — ще я пребие. Но момичето не изглеждаше да му се бои: то само се мрѫщеше, а на край прояви упоритост — очите му помѫтняха. И полковник Иванов се намеси:

— Я ти-е-е — да седнеш! Ленчето ще открие всичко на мене: аз сѫм тука най-старият-е-е.

Жените свиха устни и по лицата им се примеси любопитство сѫс срам. Подполковник Стоенчев, седнал пак вѫрху празния крачул на дясната си нога, пушеше ожесточено — тѫрсеше да се скрие в големи кѫлба дим.

Ученичката скѫрши врат пред полковник Иванов и наду бузи — ще заплаче. Но после каза дрезгло:

— Аз ходях у Бука и там идеше Рони.

Челков подскочи.

— Ко-ой Ро-ни?

— На-нашият А-арон . . . о-ординарецжт.

Стана трогателно: Ленчето запреглжща. И разлятото лице на Челковица почервеня, — тя скочи:

— Няма да ми мжчите детето! Ако е срам, нека е за мене! Ела тука, мари: няма да им отговаряш!

По-вжзрастните й сестри прехапаха устни: и това било майка! А Челков посегна на револвера си и изкряска плачливо:

— Тя да се не ме-си-и! Не отго-варям за себе си!

Но разлятата жена притегли джщеря си и каза — тежка, разкрачена, зинала:

— Кани се да убива . . . Все това . . . Как му не омржзна!

И като си седна, продължи:

— Дете е, полжгало се, какво да правим сега? Нали не е в положение!

Всичко туй беше наистина неотразимо. Челков хукна на вжн и се чу в нощта: „Това не може да мине току тжй! Това няма да мине току тжй! За тоя позор някой ще плати с главата си!“

А жена му го кертоса:

— Македонец проклет! Изяде и себе си, и мене!

През отворените врата зина нощта, като черна стена. Най-старата от сестрите се разтревожи: скочи и тржшна вратата. Разлятото лице на челковица се посви: тя погледна не смяло сестра си. Но все пак каза джрливо:

— Какво да правим сега? Няма да я убием — хе!

Не беше е срам! Полковнишата потрепера от гняв. Когато след пжрвата война полковник Иванова сждиха за бягство, полковнишата заболя, та от тогава беше станала много зла.

— Засрами се, мари! — изшипя тя сега. — А за какво се сжбрахме ние: нали да разпитаме, да узнаеме? Срамжт е до всинца ни: и ние имаме деца!

После изеднжж злата полковниша заби пржсти в косите на Ленчето:

— Казвай, мари мжрсия, даваше ли ти той пари — даваше ли?

Ленчето сви врат от болки и стискаше зжби. А надвеси се вуху нея и майка ѝ:

— Ще кажеш на леля си! На всички ще кажеш! Ще ка-ажеш!

Ленчето се уплаши. Види се, тя не очакваше нападение и от майка си, та зина сега да писне. Но треперящата ржка на полковнишата присви тжй люто косите ѝ, че девойчето падна ничком и вопия кжм майка си:

— Нали ти казах всичко, ма-а!

Това беше пак трогателно, — Челковица хвана ржката на сестра си:

— Ще ѝ изкубеш косите, како! На тебе казвам, пусни я!

— Ами, ще я пусна: всичко да каже — всич-ко!

— Хем не си я раждала ти, хей! — блжсна Челковица кака си с цялата своя разлята снага.

Полковнишата беше увила косите на Ленчето в ржката си тжй, че я повлече сега без да ще. И девойчето писна. Нямаше що, полковник Иванов трябаше да се намеси:

— Жени е-е! Да сте оставили детето-е-е!

После той сложи тежка ржка вжрху рамото на девойката и каза строго:

— Тя ще каже на мене всичко: аз не си поплювам е-е. Арон ли само е-е се гавреше с тебе, а?

Стаята онемя. Полковник Иванов се изкашли внушително.

— Ти ще кажеш всичко-е-е: не идваха ли с Арона и други тамока-е-е, у Бука, а?

Ленчето забжрса сухи очи. Може би, то би желало да заплаче. Но само кривеше шия, като хваната в лжжа.

— Ами, ще идват и други! Уф, никой не е идвал, свако!

— Хмж-ж? А майката на Бука, вдовицата е-е, нали имала един евреин, докато щял да се жени за нея е-е . . . той не идваше ли тамока-а?

— И да е идвал! — потрепера гласа на Ленчето. — Може и да е идвал пжк, какво?

— Ти си кажи, каквото е било тамока! То ние знаем всичко, ама ти пак си кажи-е-е. При Бука идвали-е-и други ученички, като вас, а-а?

Ленчето потжрси с очи майка си, но не спря и на нея, а само тревожно изпжшка.

— Ще ка-жеш! — тупна нога полковник Иванов. — По тези ученички идвали е-е и мжже тамока: ид-ва-ли!

Посивелия човек почваше да освирепява: той држпна коси от кждриците на Ленчето и тази писна кжм майка си.

— Не са идвали, ма мале!

— На мене ще отговаряш! — изправи я полковник Иванов. . . — Ти ме не знаеш, е-е: аз човека сжс зжби разкжсвам, е-е! Хмж-ж, сега това: донесоха ли една вечер у Бука — е-е — един куфер от среща, от Влашко — е-е — един куфер с копринени платове, часовници и пржстени — а-а? Думай! Имало и един кош с ликйори — е-е — с бутилки бенедиктин — а-а? Какво? Ние знаем, ние всичко знаем — е-е: Арон подарил и на баща ти от тия ликйори, а-а?

Ленчето най-после се разхленчи:

— Ако Рони е подарил на тате, аз ка-какво сжм крива? Нищо не сжм виждала аз!

— Пили сте бенедиктин-е-е! — зацеди през зжби полковник Иванов и хвана Ленчето за брадичката тжй кораво, че зжбите ѝ изтракаха. — Три-три уче-нички сте би-ли-е-е, — а те се сжбрали пе-петима! Напили ви-е-е-а?

Полковникжт изеднжж зашлеви Ленчето. Плесникжт излезе прекален: трябаше снажния човек да прихване девойчето с лявата си ржка, за да не се повали то. Царящата тишина престана да се чувствува: забиха силно сжрцата на всички. Ударената буза на Ленчето гореше, а другата бе побеляла. Тя се закрепи на нозете си и не писна. Не се обади и майка ѝ.

— На колене! — заповяда полковник Иванов.

Ленчето се покори.

— Го-во-ри! Няма да мжлчиш е-е: каз-вай!

— Ка-какво да ка-жа?

— От кога си почнала е-е с Арона?

— Ог . . . от . . . — Не зна-ам!

— Молчат! Да няма не знам — е-е! Кога ти даде Арон — е-е — ромжнската банкнота от 100 леи, а?

— На . . . на Коледа, — каза дрезгло Ленчето и трепереше като лист.

Думите ѝ удариха всички в лице. Госпожа Стоенчева плясна страните си с две шепи и избяга вжн, като викаше:

— И пари земала! Леле, срам!

Дигна се по нея на едната си нога и подполковник Стоенчев.

— Тя се разбра, таквос . . . няма какво повече да разпитваме, знаеш.

И като си помагаше сжс столовете и сжс стените, излезе след жена си.

Тишината се вжцари наново. Полковник Иванов спря сред стаята, доволен от постигнатия успех. Най-после ученичката се разплака сжкрушено: сврѣ лице в полата на майка си, а тази ѝ покри главата с пухавите си шепи.

— Тжй, — гали я, — погали си я, е-е, — сви лице ехидно полковник Иванов. — А след година-две тичай да си я тжрсиш из Влашко е-е!

Челковица скжрши глас на плач.

— Ех, и ти, бати Никола . . . Не сме пжк толкоз останали на пжтя, че сжвсем да си изтжрвем детето от ржце . . . Казва се, преварихме все пак — какво? Нали не е . . .

Старата зла жена — госпожата на полковник Иванова — зина сега по свой ред ужасена:

— Защо не прехапеш тоя си език, да онемееше макар! — изшипя тя. — Господи, и това било моя сестра!

Челковица отпусна лице презрително:

— Какво си се заяла с мене, ма како? Какво сжм ти сторила!

— Още се и чуди! Направихте ни за показ на света, мари!

— Вий нали сте си чисти . . . . . .

. . . . . .

Може би, Челковица не биваше да каже последните думи. Полковник Иванов изсумтя и се изпжчи, а жена му

прехапа устни. Челковица почувствува, че прекали, та почна изеднаж да се окайва: заговори открито и с обикновени думи за нещо, което не беше обикновено. — По цели нощи те — мжж й, тя, Ленчето и Рони, ординареца — са работили в тяхната изба да топят свинска мас: по цели нощи, с месеци, в дим и чад, на вжрбови джрва от островите!

— Свинете се прехвжрляха отсам, кажи го, даром; джрвата идеха даром, а знае се на каква цена вжрвяха в параходите маста и шумката. И какво? Трупаше пари, инеетин мжж, пластеше ценни книжа в санджка си, а дойдеше ли да се похарчи нещо за в кжщи, — скжпеше и стотинката, стотинката! Пжк момчето, Рони, еврейче макар, работи какво работи с нас по цели нощи, но през деня ще гледа да си угоди: при своите ще иде да яде и да пие; ще се облича, ще си купува пржстени, часовник, игла за вржзка. И защо да не купува? Баща му земаше от работата толкова, колкото и ние, ако не и повече: той прехвжрляше маста в параходите. Защо да си уморява човека челядта, като печели толкова? Ама иди му говори на моя: ако разбере тази стена, ще разбере и той! Цяла зима сжм го молила, поне завеси да купи за гостната стая, че ме е срам вече да гледам сегашните. Не ще! Как не сжм му говорила: не чува! Тжй ми е причернявало, тжй, дето . . . да не сме това, което сме в града си, потжрсила бих и аз другите пжтища!

— Да си млжкнала, че знаеш ли? — продра пак глас полковнишата. Тя се беше вжзправила до прозореца и още потржпваше от нанесената й обида.

— Ами, ще мжлча! Защо? Ето, дете е, се вика, джщеряни, а по цели нощи работеше наред с нас — с мене и с Рони. Пжк изба е това, три казана кипят, нажежат се стените, стане горещо . . . Разголиш се, без да щеш! И ето му я сега! Нà му я! Нека я трие на главата си! . . . . . .

. . . . . .

Това, което стана, сжвсем не можеше да се очаква: при последните думи на Челковица кака й, жената на полковник Иванова, грабна от някжде вжзглавница и заблжска

с нея капитаншата. Двете жени се счепкаха най-напред по вѫзглавницата. После тя се изхлузи от рѫцете им и те почнаха да си драпат лицата. На край полковнишата смогна да докопа косите на Челковица и я повлече. Тогава Ленчето писна отчаяно и отвѫн отѫрча изплашена третата сестра — подполковник Стоенчева.

Разбира се, това което ставаше, не беше тѫй страшно, както може да се мисли. То бе само неприятно. Жени са, ще си подрапат очите и ще ревнат да плачат. А после ще си надумват, като махлянки, че пак ще се сбият и пак ще плачат. Да. Полковник Иванов се огледа гузно и направи своето, т. е. дезертира. Нали са сестри, най-после, защо да им се меси, нека си дерат очите!

В двора овощните дръвчета не личаха: всичко се беше сляло с мрака, който се ловеше. Полковник Иванов се блъсна о човек и спря.

— Какво правиш, баджанак?

Човека не се обади. Той беше подполковник Стоенчев: присвил се о дърво и, може би, плаче. Хм, ще получава 300 лева пенсия с добавъчни — 500, а те сега не са и 50 . . . Хмда, какво нещо е живота: човек съвсем не знае, какво може да му се случи.

— Арсо бе, Арсо! — повика глухо полковник Иванов, за да открие в мрака третия си баджанак — капитана. Но не се обади никой.

* * *

Капитан Челков беше спрял до Дунава и си намокри челото. Той беше решен да действува и забърза към еврейската махала. Онова с дъщеря му, вероятно, е преувеличено, — може ли пък и толкова? — Но то не може да се остави току тъй, — не, за тоя позор някой ще трябва да плати с главата си!

Челков познаваше себе си твърде добре. Той бе южанин иззад Преспа, където хората имат немалко албанска кръв. Решат ли се те там да действуват, вървят право към целта! А срещу всяко противодействие те блъсват целия себе.

Из кривулните улици в еврейската махла мрака бодеше очите. Но капитана през много нощи беше сновал все по една уличка тук към къщата, пред която спря и сега. Той се заджхваше и похлопа на пътните врати тъй, че те се разлюляха. Отърчалия да отвори позна веднага госта си и проговори много високо:

— А-а, господин комендант, толко късно, хе-хе! Добро дошло, господин комендант!

Очите на Челкова бяха зловещо похлътнали и устните му се гърчеха. Такъв биваше той, когато в комендантството налагаше даже жени по голо. Но попрегърбения хазяин се усмихваше нехайно.

— Заповядай, господин комендант.

— А-арон къде е? — спря Челков до ниска еврейска софа с миндерлици.

— Лош тоз момче, господин, не знай, що направи: всяко вечер с едно френско офицер — все с едно френско офицер —

Старият евреин протри показалците си.

После сне от рафта поднос, да почерпи гостенина си. Веждите на Челкова мръднаха: на масата се сложи бутилка бенедиктин . . . от същите, наверно, каквито Арон подари и нему зимас . . .

— А-арон къде е? — сцепи пак глас капитанът и по ъглеца на устните му бликна пяна.

Евреина не отговори . . . Хитрува пак! Челков го знае: преди войните ходеше с брада, а после стана контрабандист и си махна брадата.

Стария човек се силеше да се усмихне, макар и неспокойно. Някога той е наредил сина си в Будапеща, но после всичко се разтроило: на Калиманци Арона пронизали с куршум в гърдите. Така той сега не може да се счита за човек като другите. Разбира се, все пак прекалява той, Арон.

— Пийте, господин! наля Барух гъст бенедиктин в тънтерести чашки, а после присви крак под себе си и извади тевтерче.

Те имали още неуредени сметки — той и комендантa: 60 оки стар бакър, осем юргани, три кревати.

С молив на уста Барух измярваше строго цифрите в тефтерчето си и каза припевно:

— Хи-ля-до три-сто-два-е-се.

После остави смятката пред Челкова и отиде за пари.

Капитанът изпи ликйора, наля си още няколко пъти едно след друго и си попипа револвера. Смятката стоеше пред него и го дразнеше. Изклаха толкова свини, прехвърлиха с лодки сол, газ, кожи, мебели, бакър . . . загина и онова момче . . . а събраното е нищо: ето, не се знае, дали някога българския лев ще добие цена! Инак, богатството би потулило всичко, разбира се: Челкови биха се преселили да живеят в София и биха оженили някак Ленчето.

— Мръсно момче! — попипа си Челков пак револвера, като мислеше за Арона.

Старият евреин положи куп банкноти пред Челкова, като ги гласно преброи, и присви пак крак под себе си.

От обед Арон не си е идвал в къщи.

— Тоз момче, тоз момче . . . — Пийте, господин! — сне Барух очилата си.

Погрешил беше Барух, чи млад изпрати Арона в Будапеща. Но майка му рекла — да върви! И ето сега: по цели нощи не се завръща.

— Тамо обичай лош, господин — у Будапест. И хубав жени, много хубав — пц!

Челков преблядня, но прибра парите. Тоя чифутин не може да не е чул за станалото!

— Слушай, Барух!

— Какво, господин?

— А-арон къде е? — изшипя Челков. — Аз с него имам смятка.

— Смятка? Какъв смятка? Що знай Арон, господин?

Челков простря цялата си дясна ръка по масата и изрева:

— А-арон къде е?

Стария дигна ръце и се припя:

— Е, що, господин комендант, аз не разбира!

Барух да не се преструва — Челков не е вече комендант — това не може да не се знае — кому ги продава той тия? — А Арон — Арон ще плати с главата си — още тази нощ ще плаѓи, още тази нощ — а-а!

Челков треперяше запенен:

— Да омѫрси неврѫстно дете — моето дете да омѫрси — мо-е-то!

Барух стана.

— Що-о? Арон? Не-е, Арон честен момче, господин, честен!

Барух отговоря за своя син, да-а, отговаря с имот и с чест, с жена и с деца. Най-после в Бѫлгария има закони.

— Францу-уз? Що француз? Тоз тука днес, утре — фию!

Барух духна на ръката си: плюе той на френците. Човекът е роден в Бѫлгария и в нея ще умре. А и Арон си проля кръвта за нея, за Бугария.

— Не умрело, а все едно, господин: рана у дроб! За Бугария!

Барух се възторгна, жестикулираше: Арон е верен на служба, на чест, на дума! И не смее никой да го клевети.

Господин коменданта не бива да вярва. Истина, и Барух е чул, че г-н коменданта отстранили от служба, но що?

— И аз съм чуло, господин, — за мой Арон и за господин комендант — за една туркин, за един каджна... чуло съм. Ама лош хора, господин! Е, за Арон — он момче, господин — що? А господин комендант — Челков капитан — не — е: он не мож — не — е!

Барух махаше показалец: не! В такива работи не може никой да обвинява капитан Челкова: за това ще свидетелствува целия град. Е, някаква стара туркиня говорела за коменданта, даже ходила да показва дъщеря си — неврѫстна каджна — на лекари, но —

— Мож да веруваш на туркин, господин комендант?

Старият евреин сви очи и се ухили широко — показа изронените си черни зъби.

Ръката на Челкова затрепера върху мустака му. — От кого е чул това Барух — за туркинчето?

— Лош хора, господин! — присви старият евреин пак крак под себе си и заправи цигара. — Не струва и да се говори за женски истории; през всяка война е така. Закон е за всички народи и през всички времена: всеки мъж да има поне една жена, за да му роди тя деца. Защо инак печели човек пари, защо трупа имоти? И добре е, ако никой мъж не загледва чужда жена. А вдовица или момиче — то е друго: тях може всеки да загледва.

— Други нещо е момич, господин, други нещо жена. Турчин що е, — вади нож, ама иска момич, не жена!

Само русите сж нещо по-други: хлопат по вратите и на всяка жена сочат пари. Това не е закон!

Барух говореше строго и важно:

— А момич стока, господин. Има дуген за един стока, има дюген за други стока. Търсиш момич, — иди на дюген за момич — хе!

Челков си изпи чашата. Арон ще да е говорил на баща си за туркинчето, но дъртия сега хитрува. Мерзавци!

Барух се беше излегнал и продължи съсредоточено. Французите сж по-друг народ. Те за жена вадят нож и се мушкат, също като италиянците. А ето русите правят това само за ракия. Свят, — народи много и всякакви!

А у евреите законът е един: момичето не е жена, и е за даване. Но стане ли то някому жена, за него има закон... а-а, за-кон!

— Ако не жениш момич, господин, що? Пратиш на дюген момич, пратиш на свет, пратиш на Америк — хе!

Момичето е предназначено да излезе от къщата: то тряба да се омъжи, а ако не, пусни го да вържи — ха-ха!

Барух се изсмя студено. И Челков прежелтя:

— Къ-къде да вържи —?

— Що, господин —?

— Къде да вържи моми — чето, щом не може да се ожени?

— Не знам, господин комендант, ха-ха: да вържи на свет!

— Ст! — сви изеднаж змийски очи капитанинът.

— Ако Бука — дѫщерята на вдовицата — оная мрѫсница сводницата ... сводницата ... — ако тя е твоя дѫщеря — а-а?

— Що-о? — проточи гневно врат старият евреин и си потѫрси очилата.

— Ако тво-твоята дѫщеря е като Бука, а-а? — засили глас Челков.

— Не-е — господин Челков — капитан — не мо-ож! — вѫзправи се евреинѫт.

Той за това печели — Барух: цял живот печели! — Стария човек беше величествен. — За това сѫ парите в света: да ги печелят честните хора, та да пазят закона! Тѫй е заварено в света, — от хиляди, от много хиляди години: закон е, семето да минава чисто от род в род! Ще работиш от тѫмно до тѫмно — даже семки ще продаваш, — а когато недостига, от залѫк и рухо ще делиш, но ще пазиш ложе и челяд!

— А умри човек, господин Челков — капитан, тогав не мо-ож ... тогав вече друго.

Ето, умря Иерохам, бащата на Бука, и остана вдовица Ана.

— А било хубав Ана, господин, колко хубав — пц!

Барух заговори подобострастно за майката на Бука, вдовицата на Иерохама: тя била хубава и — и приятелка била на Баруха ... Но не тя е обѫркала дѫщеря си — не: тя не била сводница! Това у евреите не можело. Защото закона не давал жена да свежда любовници. У другите народи само жени сватували и свеждали моми с момци и мѫже с жени. А у евреите това не можело: закона не давал. У тях сватували само мѫжете.

— На, Леон, що дошло от Кораб, — мрѫсно човек, господин Челков — капитан!

Леон, пришелец от Корабия, бил вече сключил много бракове между евреите и е спечелил пари: това му е било от баща останало занятие.

А вдовицата Ана той полѫгал, че ще я земе вече за сами себе, та край нея се мѫчел уж да сгоди дѫщеря ѝ, ученичката Бука, пѫк то —

— Продало, господин — бедно момич — на немско офицер, господин, на едно немско офицер продало!

Челков изпжшка.

— Мерзавци! А сега се тжлпят там и френски офицери...

— Хе, френско офицер за момич дава свой живот, — замаха ржце Барух весело и седна. С Челкова стана нещо, — той скочи:

— А какво тжрси Арона с тях?

Барух изгледа разярения мжничжк капитан от глава до пети и му се чудеше.

— Седи, господин.

— Молчат!

— Седи! — сниши лукаво глас Барух. — У френско офицер има шпион, — седи!

Челков седна, още треперящ. Той отначало не разбираше това, което Барух заговори, но го чувствуваше. Леон от Корабия бил шпионин: той през цялата война е следил, какво се е грабило отсреща и се е прехвжрляло отсам, та сега разкрил всичко на френците. От вчера се е почнало следствие: днес разпитали и него, Баруха!

— Как?! смжнка Челков неволно.

— Нищо, господин. А Леон шпион ... мржсно човек.

Леон от Корабия искал да ожени Арона за Бука. А може ли Барух да приеме момиче, като Бука, в своята кжща? — Не! — Старият евреин изкриви отчаяно очи.

Челков не схващеше, как се свжрзва това сватовство на Арона и Бука с тайното разследване на френците за всичко, което той бе вжршил през войната. Но разбра вжзмущението на Баруха и изпи чашата си с бенедиктин.

— Аз ще за-ко-ля и нея! Ще я заколя, като яре: давам моята офицерска дума!

Лицето на Баруха просия. — Това закона позволявал: момиче, като Бука, можело и живо да се изгори. Но нека си идели френците — Барух сниши пак глас: — нека си идели. че те образували вече следствено дяло за обрания отсреща чифлик.

— Леон мръсно човек, господин, он кажал всичко, — и за свин, и за бакър, и за разбито железен каса.

— Празна работа! — сключи вежди Челков.

— Що-о? Верно, господин, на чифлик разбито железен каса — с бомба — буф!

Барух се озъби — лукав и зъл. Френците разпитвали често Арона за обрания чифлик, но Арон е честен и предан. Пък и — не е бил той, Арон, в салона горе, когато господин комендантът е разбивал железната каса. И не е видял нищо Арон. А може да е имало скъпоценности — защо ще се заключва празна каса? — Но Арон като не е видял, какво може да каже? Той е отърчал горе, в салона, след като е избухнала бомбата. И заварил пода съборен, а касата разкъсана, като чувал — ха-ха. Но и тогава пак съ го преварили — Арона: господин коменданта го е преварил с оня войник, който после се удавил. И Арон нищо не е видял.

— Празна работа! — натърти Челков. — Нямаше кой какво да види, защото в касата не се намери нищо. А това Арон видя!

— Моож, господин, и аз не казва нищо!

Барух зави цигара на коляното си, което играеше. — В разбитата железна каса може, наистина, да е нямало нищо, но оня войник, с когото Челков я разбил . . . той е паднал и се удавил в Дунава после, през нощта, когато се въртящали с лодка насам. И френските офицери много разпитвали за това!

Тънките черни устни на Челкова потрепераха: онази история беше наистина трагична. Нещастния войник, кой знае как, бе успял да се напие в чифлика, та после действително падна от лодката в Дунава: катурна се просто и изчезна във водите. Разбира се, Челков образува тогава преписка по случая и зима показанията на Арона, който също беше в лодката. Какво бъртвеше сега стария чифутин?

— Празна работа! — потрети Челков. — Арон е свидетел и знае всичко!

— Аорн, господин комендант? Арон зна-ай! Той дал такъв показание на френците — пц!

Вжобще Арон е готов за г-н коменданта да се хвжрли и сам в Дунава! Да говорят каквото щат враговете, но Арон знае, защо дружи с френските офицери: той ще тикне динена кора под краката на оня мржсен човек, на Леона от Корабия, и ще спаси своя благодетел — господин Челкова — капитан! . . . . . .

. . . . . .

Черната нощ дишаше с стихийната таинственост на безмжлвно течащи води: зловеща тишина цареше сред схлупените кжщи по ниския бряг на голямата река.

Челков потржгна неуверено и веднага спря: почувствува се ограбен, — лишен беше от яростта си.

И потжрси да си внуши, че няма на кжде да вжрви: нему са затворени всички пжтища, той е изгубен, изгубен в света.

Обаче очите му скоро свикнаха на тжмнината и той си спомни, че още е пред дома на Баруха, бащата на Арон: нали там се беше зашеметил от бенедиктин.

А не трябаше. Да, тжкмо в тази мржсна кжща той не трябаше да пие.

Мжничкия човек се потресе и почувствува скржб до болка: домиля му за Ленчето. Какви писма му пишеше тя през пжрвата война!

И забжрза, — бягаше от кжщата на Баруха.

Каква наслада криеха те — писмата на джщеря му, които той получаваше по чаталджанските позиции! Да си пред смжртта и да чувствуваш опиняващата любов на пжрва рожба! Челков носеше портрета ѝ до сжрцето си и в сражение го чувствуваше като талисман. Пжк и хубав беше оня портрет на Ленчето: в очите имаше такава детска живост! Да, тогава тя не беше прехвжрлила още десетата си година. Да, да, дете беше тя още, сжвсем дете . . . Разбира се, разбира се! Е, та що от това? Нима Ленчето не е още дете — негово дете, на Челкова?

Изгубения в нощта човек се почувствува пак зашеметен и заби нозе в мрака. А после в сжзнанието му проблесна ужас, — привидя му се нещо раздвоено, като везни:

от едната страна натегнали ниско акции, полици и — кой знае защо — Барух и Арон, а от друга се свило Ленчето, подхвърлено на горе, леко като перошинка.

А-а! Ако Челков беше помислил само, че може да се случи това . . . Не, Господи, за никакви богатства на света не би се той решил!

Окаяния човек впи нокти в мундиря си и с едно дръпване скъса всичките копчета по него.

След това той изеднаж попадна на своите измерени войнишки стъпки и тръгна към подполковник Стоенчеви.

Челков ще си прибере жената и дъщерята. И ще плюе на всичко друго. Защото кой знае какво още може да се случи!

Той стъпваше все по-твърдо, но се блъсна о стена; беше непрогледен мрак. И се забърка: разпери ръце, върве дебнишком, даже се полюляваше като пиян. Но съзнаваше добре, къде е и колко път му остава още: нали довчера беше той комендант тук . . . по тези тъмни улици!

Отстраниха го сега. Да. А може и да го уволнят. Разбира се. И нека: заслужва той това. Защото е мерзавец. Челков е мерзавец. Да. Както и целия свят, целия!

В тъмнината изтрака патерица и после се чу началнишки глас:

— Кой там?

Челков се стъписа.

— Ти ли си, Арсо? — омекчи гласа си подполковник Стоенчев.

Но стана нещо чудно. Подполковника беше до самия Челков; още малко, те биха се блъснали един о други, но капитана се дръпна изеднаж, втъна в мрака, а после се чуха стъпки на човек, който пиянски бягаше . . .

Еднократия подполковник сви рамене: срещнатия тряба да не беше Арсо . . . някой вагабонтин ще да е бил . . .

— Е, нека е, който ще! — метна той дървения си крак у Радоеви.

Насреща му залая малко кученце, но подполковник Стоенчев го пригали и се вслуша, — вътре някой дрезгло и болезнено викаше:

— Ние потопихме и луната в кжрви, бате! В кжрви са надеждите на душите ни, нашата любов и нашите мечти... А-а, в кжрви сж и самите ни разочарования, Господи!

Кюлюмевчето е, шурея на Радоева: Стоенчев го знаеше. То е било в Моравско, бедното момче! Хм, там са им заповядвали да убиват поповете. И с право, то се знае. Но лесно ли е да убиваш беззащитни хора? И ето заболяват сега един по един момчетата и се побжркват . . . . . .

* * *

Вратите бяха отворени: стаята беше в полумрак, мжждеше кандило пред иконостаса и сред разхвжрлени вжзглавници блещукаха широко разкритите очи на болния младеж.

До него седеше Радоев сжвсем разстроен: по цялото му лице се чупеха игли. Той се мжчеше да гали в шепите си джлгите пржсти на болния, но в сжзнанието му пробляскаваха студени, строги и никому непотребни мисли. — „Такива сж артистите, поетите, музикантите: те и когато човек убият, пак говорят с патос, декламират."

— А няма в сжщност разлика: и в Булаир избиха всички, които се предаваха, Денчо! От сега нататък неще може другояче: самоубива се властта. Ще рухне строй, изграден през две хиляди години. Той ще зарине и живи, и мжртви: — не ще може другояче от сега нататък . . .

Радоев изтри студената пот от челото си.

— А още и ще ме ругае: — надигна се болния зловещо изблещил очи: — Сле-до-ва-тел.

— Лежи, Денчо. отпусни снага.

— Аз сжм си най-страшния следовател!

— Разбира се. — Така, отпусни си и ржцете. — Да, чужди човек ли ни е следовател или сме си сами ние . . . все едно е: следствието ще се извжрши, ще има дела и присжди . . . докато рухне всичко. Защото безсмжртно е, Денчо, само бждащето. А сегашното ще изчезне заедно с нас. Да, ние ще умрем сжс всичко наше, Денчо. Ще слезем в сжщите гробове, в които с окжрвавени ржце хвжрляхме

подобните си. И за нас не ще се намери кой да плаче. Защото ние отрекохме и човешките сълзи. Ние всичко отрекохме, Денчо.

Може би, Радоев не беше мислил никога тъкмо това, което сега говореше: вслушваше се и сам в думите си. — Защо да се търсят законни и незаконни жестокости в Тутракан, по Моравско или в Трикери? — На Булаир, щом се дигна мъглата, ротата се видя пред стена от азиятци — черни, зинали, с опулени очи!

— Почувствувах се, като дигнат на вили, Денчо! И хукнал бих да бягам. Но едновремено ми бликна кръв в мозъка. Вторачих се в тоя, който водеше турската верига — един грамаден анадолец с орден на гърди, — и реших: „аз ще зема тоя орден“.

Това е всичко! И така то става. Радоев даже не помнеше, какво точно бе почувствувал, когато ножа на пушката му хръцна в грамадната снага на охранения турчин.

— Бях си рекъл, Денчо, ще му зема ордена. И това съм запомнил: откъснах го от гърдите на турчина, докато трупа му още се гърчеше пред мене.

Болния лежеше опулен и, може би, не слушаше. Радоев свърши разказа си и си потърка челото, защото не знаеше, какво беше почнал да говори.

— Аз отначало бих могал да откажа, — заговори сега болния и гласа му излизаше като из гроб. — Имах само 10 войника, а ми дадоха двама офицери, един депутат, осем учители и десет свещеника — всичко 27 души.

— 21, Денчо.

— Не, бате . . . чакай, 27 бяха.

— Все едно, Денчо.

— Е, все едно!

Изтънялото лице на болния се сви плачливо.

— То беше първия път. И можах да откажа: имах само 10 войнника, а ми дадоха 27 души . . , А-а, и шестима кметове! Имаше и шестима кме-то-ве-е! Ох, 27 души бяха, бате. —

Радоев се извѫрна: лошо се блещеше Денчо, много лошо.

— Да си отказал, Денчо. Добре е било да се откажеш. Можеше тебе да звстрелят тогава, но какво от това?

Стаята онемя. Лицето на болния се изкриви сѫвсем.

— Не мис-лят хо-рата тѫй. И това сѫ, мо-же би, приказ-ки, бате-е: всеки гледа да живее ден повече-е.

Радоев се усмихваше.

— Може би. Денчо. Хе-хе, хубави неща говорим ние, хората.., отдавна ги говорим.., А на дяло излиза друго... и все по-друго . . . Но то ще се оправи. Да! Всичко ще се оправи, Денчо

— А пѫрвия пѫт аз мо́жах да откажа. Мо́жах! Но ме излѫгаха, бате: казаха ми, че ще ги карам в Бѫлгария. И аз ги поведох. А в трена ми пришепнаха, да ги снема на Бяла-Паланка . . . Взе ми се умѫт: а-а! Но узрях после . . . по пѫтя узрях . . . За такива работи човек узрява, бате!

Радоев разбираше това: за такива работи човек, наистина, узрява. Ето на свой ред сѫрбите избиваха преди хората в Македония. И от там прихвана нас чувство на отмѫщение, та узряхме... А нима не беше сѫщо и в Булаир? Грамадни анадолци падаха ничком и моляха пощада. Но ние бяхме слушали: те сѫ избивали народа ни векове наред. И от това нас ни обзе ярост и звярство, да, от това. И узряхме.

— Но после то не изкупва, Денчо. Не изкупва това, че човек без да ще узрява за какво да било. И не успокоява отмѫщението, не-е. Измушкаха войниците ми на Булаир пѫрвата вѫлна турци и се поогледваха, като пияни: говорят високо, даже се смеят. Но зададе се втора вѫлна турци и — гѫкнаха всички! Вцепениха се, Денчо: стоят неподвижни, пребелели . . . Кръвта ги хвана! Трябаше да ги стрелям, за да ги карам наново да убиват . . . Да, трябаше да ги стрелям, Денчо! А после като се настѫрвиха пак — клаха, братче . . . ама тѫй мушкаха, каточели цял живот само това са вѫршили.

На Радоева беше леко да разказва това, но щом свѫрши, обзе го окаянство, даже му се сви гѫрлото на плач. И той добави с треперящ глас:

— Да, страшно беше само при втората вжлна турци: не издържаха момчетата! Кржвта ги хвана!

Денчо метна ржка назад и тежко изохка.

— Все едно е, бате — и пържвия, и втория пжт... все едно-о! Друго е когато караш 27 души, а имаш само 10 войника. Това ме забжрка мене пържвия пжт! Трябаше да ги вжржа, но от де да знам... А-а, аз ще напиша поема за това... ще напиша, бате, поема за душата на убийството. Да... Стига да не бжда и аз убит.

— Войната се свжрши, Денчо, не се вжлнувай: няма вече кой да те убие.

— То не се знае.

Денчо се вторачи плахо в Радоева, а пасле метна ржка в шепите му. — Той щом снел ония 27 души — пържвите — в Бяла-Паланка, станало нещо непредвидено. Най-старият от свещениците бил бжлгарин от тоя град и настоял, да му се разреши да пренощува у дома си. А го подкрепил и коменданта — глупец! Денчо бил в чудо. Той уверявал подкараните, че ги води в Бжлгария, а ето — снел ги е сред планините отсам границата. Хората и тжй се осжмнили, та ако откажал на стария свещеник, всички щели да разберат, какво ги чака. Така нямало що — Денчо пояснил на сжрбите, че треновете били заети с вржщане на турските войски от Унгария, та за това ги снел да ги кара пеша. А стария свещеник той сам отвел у дома му.

— И седнах на вечерята до него, бате, до самия него!

— Но защо, Денчо?

— За да вечеря с челядта си стареца, бате... най-стария от свещениците... Нали това ти разказвам: за да не се осжмнят конвоираните, които трябаше да вярват, че ги караме заложници в Бжлгария...

Болния сжвсем се забжрка, а Радоев не запомняше това, което слушаше.

То било тайната вечеря...

— Кое, Денчо? Каква тайна вечеря?

Болния изхжлца сухо. Но после си нави, и сипна равен шепот:

— Вечерята, бе, вечерята у стария свещеник . . . Седехме един до друг, бате, коляно до коляно . . . Братихме се — чукахме си чашите — вричахме си приятелство за след мира . . .

Денчо изхжлца пак сухо: децата — внуциге на свещеника — му целували ржка, колчим му поднасяли бакрачето с вино.

Вратните жили на Радоева се опнаха сжвсем.

— Недей така, Денчо, изкашлй се, изкашлй се! И защо разказваш какво да е, не стру-ува!

— Но, бате, аз го видях после сред убитите , . . прехапал си беше езика — най-стария свещенник . . . У у, видях го, бе-е!

Денчо заплака развлечено, детски. То маларията го разслаби, та за туй е такжв, разбира се. А все пак е неприлично: офицер е бил.

— Офицер си бил, Денчо!

Радоев се извжрна и челюстите му изтракаха: той вече сжвсем не владееше нервите си.

Това младо момче! Но такива сж всички артисти и поети: у тях има много женско, те плачат.

Инак няма сжмнение: Денчо ще да се е хубаво омжрсил там, в Моравско.

Негова работа, разбира се: Радоев не обичаше да разпитва, кой какво е преживял през войните . . .

Само че днес бе дошла призовка от военния следовател за Денча. И тя го разстрои пак: викат го вече толкова пжти.

— Дали за това ще те разпитват пак, Денчо?

— Кой? Какво?

Болния пребледня. Странно. Колко много го вжлнува всичко това! Не е ли по-добре да се изповяда той?

— А, Денчо, защо пжк да не откриеш всичко? Ето, направи го за опит пред мене. Аз ще те изслушам: кажи всичко, пречисти си душата!

Денчо запжпри клепачи.

— За-за кое?

— Това де, в Моравско . . . За пжрвите, да речем . . . За двадесет и седемте?

— Тях аз — щом залезе месечината — отбих ги от шосето.

— В Бяла-Паланка ли? — Отпусни се. Така. — Нали беше казал, че си ги снел в Бяла-Паланка?

— Не.

Дълго мълчаха.

— Виж какво, Денчо: ти потърси да ти е ясно пред очите всичко, както е тогава станало. И разказвай без да мислиш. Тъй е най-лесно. Ти така да направиш и при следователя, истина.

— Не ща. Не може. Когато ще избиваш 27 души, бате, а имаш само 10 пушки . . . ще се опрат, то се знае!

— Ще се опрат ли? . . . Радоев си потри слепите очи. — Е, да, щом е тъй . . .

— Тъмно беше . . . И строшиха две пушки . . . Аз ги отбих от шосето, щом залезе месечината . . . Обясних им, бате, че ще прекосим през планината за по-късо, и ги отбих . . . И повярваха хората . . . А после се тръшнаха на земята поповете! . . . Не щат да вървят . . . скимчат — първи се досетиха — поповете!

Радоев стана. Поповете първи ще се досетят, то се знае: те изповядват хората и знаят всичко.

— После, Денчо?

— Поповете, бате . . . А преминаха после и кметовете към тях; притиснаха се един о друг . . . Пък депутата как изрева — а! . . . . . .

. . . . . .

По напуканата долна устна на болния момък бликна капка кръв. — Кандилото изпраска. — Очите на Радоева излизаха от орбитата.

— Ти все тъй разказвай, Денчо. И на следователя все тъй разкажи.

— Пък на войниците, бате, аз не им заповядах . . . къла ти се! Щом изрева депутатът . . . и месечината беше залязла . . . и те почнаха . . .

— Разбира се. Месечината съвсем ли беше залязла, Денчо? . . . . . .

. . . . . .

Радоев седна и не можеше да си сѫвладее коленете: те се тресяха. Инак в Булаир беше сѫщото: тѫлпи снажни хора дигаха ръце и ревяха за милост.

— Те не знаяха да дѫржат пушки, Денчо — анадолците: челкахме ги от ръцете им, като топки . . . И по силните се спущаха да ни хапят и душат — ето, да видиш! — Радоев запѫрши ръкави. — Месо ми откѫсна — един лаз — голям, с шарени очи — у-у, изпищях от болка... Но един наш изотзад му разби черепа. Това е, Денчо: на война всички сме звярове... няма човеци на война!

Денчо се обѫрна сепнато, но не можеше да си сѫсредоточи погледа. И каза:

— И-има.

— Какво, Денчо?

— Има човеци на война. А-а, плачат . . . молят се . . . кѫлнат . . . майки кѫлнат . . . деца кѫлнат . . . цял народ кѫлнат . . . земята ти проклинат! — Денчо се присмѫкна от вѫзглавниците. — Ревяха страшно — моляха и проклинаха —

— Разбира се. Чакай, Денчо, ще си изкривиш врата.

— Капитанина, бате, избяга!

— Как? Защо?

— Избяга. Видяхме го, тича в мрака по бели дрехи.

— И по-добре. — Няма нищо, Денчо. — После?

— Никой не стреля . . . Изплаши ни той: престорил се на умрял, кога ги сѫблякоха, за да ги погребат . . . Избяга!

— Хм, нека. Какво от туй?

— Нищо . . . У-у-ф . . . сега — той може — да се яви на сѫ-да-а . . . . . .

. . . . . .

Тишината настрѫхна, — в стаята влезе Радоевица и се припя плачливо:

— Сти-га! Аз нямам време да гледам само болни!

Двамата мѫже се разтреперяха. Радоев загледа опулен жена си и дѫлго не можеше да се сѫвладее. После разля хрипло:

— Ти не се бѫркай — ти си иди!

— Но, Никодиме —

Радоев се сжвладя и се изправи.

— Ти вжн! Това не е за тебе, ти вжн! — тржшна той вратата зад жена си и се облегна безсилен о стената.

Човек може да полудее!

Ако Радоев не беше участвувал в боевете на Булаир, не би си разстроил нервите. — Той гледаше сега болния си шурей и каза глухо:

— В Булаир никой не избяга . . . никой, Денчо: избихме всичките, всичките!

После на коридора подполковник Стоенчев заговори с г-жа Радоева. И гласа на инвалида се отекна тжй зловещо, че болния Кюлюмов скочи от кревата си. Навярно, дошли сж да го арестуват.

— Ко-ко-кой, там? — насочи се момжка трагично напред.

Радоев не можи да разбере, какво става, и както се беше облегнал о стената, изхлузи се на пода и падна в несвяст.

. . . . . .

Над човешката сждба бди воля тайнствена и могжща. И от нея иде правда, от нея и казн. Да, всеки ще получи според делата си. Защото има вжзмездие за всичко. Ето в Булаир то дойде веднага: зафуча страшна виялица, трая три седмици и окапаха нозете на мнозина. — Радоев се простря хубаве на пода, защото жена му не можеше сама да го дигне. Той не беше сжвсем примрял, а изгуби само воля да се движи, да говори, да вижда. И мислеше за човешката сждба: тя не може да е каприз! Само подполковник Стоенчев . . . и тези му хубави момченца . . . те какво вжзмездие изплащат?

На Радоевица дойде в помощ госпожа Стоенчев с двете си по-големки момченца. И Радоев се видя на кревата си. После подполковника заповяда на момченцата, да отжрчат за лекар. Това не трябаше, разбира се, какво ще помогне лекар на лоши нерви? Радоев запжпри ресни, за да се обади поне с поглед. Но не можи: оловени бяха и клепачите му. Така той се унесе сжвсем.

А момченцата на Стоенчева се затекоха в нощта, но скоро се смутиха: беше непрогледен мрак. Те се хванаха за ржце и потржгнаха пак бжрже. После скоро забравиха, че тряба

да бързат: залиса ги един човек със себя, който пълзеше край стобора на една къща.

— Я, вуйчо Арсо!

— Истина.

Двете братчета се свиха. Челков дебнеше пред ниска глинова къща, стрехата на която я захлупваше. От другата страна малък прозорец хвърляше в мрака ивица светлина, раздвоена от завеса. Челков се промъкна до прозореца и занаднича. Но сепнато се дръпна. Клепачите му замряха. И това не беше само от светлината: във стаята се мярна ученичка — в сива рокля с черна престилка. Развълнувания Челков помисли за дъщеря си, за Ленчето. Коленете му се присвиха, той потрепера. Това не беше Ленчето, разбира се: тя нали остана при майка си у подполковник Стоенчев?

Бука тряба да беше... или някоя от онези невръстни момичета, които еврейката е събирала тука... Тя обличала и слугини в униформи на ученички... Мерзавка!

По пътя се чуха стъпки на мъже. Момченцата на подполковник Стоенчев се опомниха и забързаха да търсят лекар. А след тях пред глиновата къща спряха група хора. Челков се взря и тури ръка на револвера си: той позна Арона между двама френски офицери. Те подръсваха дебелините си на всяка стъпка и влязоха в къщичката.

Земята пареше под нозете на Челкова: той извади револвера си и излезе на пътя. Не може да мине всичко това току тъй, не: Челков ще плати за своето дете, за своето осквернено девойче!

Нощта беше тежка и влажна: мъглите се пластяха все още, като чер облак.

Времето минаваше и тряба да беше вече твърде късно. Капитан Челков стискаше револвера в ръката си и, може би, не помнеше вече, къде е. В съзнанието му се нижеха малко разбъркано ранни спомени. Езерото, край което се беше родил той, и свита дребна жена, която му беше майка. Той се отдели от нея рано и вече не я видя. А не намери и баща си в Цариград: заведоха го на гроба му. Тогава той отиде

в Пловдив, да тѫрси чича си. Но нямаше и него: Челков не можи да узнае даже́, на кѫде е той заминал. И трябаше дѫлго, дѫлго да слугува. Но яви се най-после чичата, и за малкото момче всичко се измени: то беше ученик и го хваляха — калѐно в живота момче, хитро и смислено. Такѫв излезе Челков и от военното училище. А после ходи той и в Македония: взе участие вѫв вѫзстанието.

Каква тревожна тѫга пронизва понякога човека! То сѫ неясните спомени от дните, когато душата е горяла от вѫзторг.

Челков се дигна: нозете му се бяха схванали. И почувствува вѫзбуждение: Македония е изгубена! И всичко е изгубено, всичко!

Той скри револвера си и тръгна, без да погледне злокобната кѫща, пред която беше дебнал толкова време. Да, какво собствено значат и самият той, Челков, челядтта му, даже и това с Ленчето: другото никога няма да се оправи вече, никога . . .

Погреба се минало и бѫдаще . . . цел народ се погреба! Ето, заповядали вече на нашите, да опразнят сѫвсем Добруджа . . . Свѫрши се с нас: няма да сѫществува нашата дѫржава, няма да сѫществуваме ние . . .

Челков забѫрза. Би се помислило даже, че е ободрен: той беше успял да залѫже личната си болка.

Но изеднаж го побиха игли: от напречна улица някой го осветли с електрическо фенерче и детски гласове замѫлвиха: „Вуйчо Арсо“. Челков позна градския лекар и двете момченца на подполковник Стоенчев. Но всичко туй не беше, сякаш, важно: не от това побиха него игли. Тѫмния в себе си дребничѫк човек изеднаж дълбоко почувствува, че виновница за неговото неизмеримо нещастие е невръстната Бука! То е развалено от майка си еврейче, другарка е на Ленчето в училище и . . . тряба живо да се изгори!

Може би, това сѫзнание се беше зародило у Челкова още при свѫршека на разговора му с Баруха тази вечер: старият евреин каза тѫй непоколебимо, че закон позволява Бука жива да се изгори . . . Даже би могло да се

допусне, че капитана свжрна одеве кжм дома на еарейката по сила на това сжзнание.

Но злополучния малжк човек сега се разтревожи, защото сжобрази, че излишно е да тжрси той Бука кжде да било: ще я примами чрез Ленчето у дома си утре и ще се разправи!

Той ще направи това — непременно! Челков потржгна с лекаря и тревогата в душата му се разрастна: а-а, нека го звтворят после, но той ще научи всички, как тряба в такива случаи да се постжпва!

В гостната стая у подполковник Стоенчев беше глухо и лампата едвам мжждееше. Капитан Челков влезе, тжрсейки своите. Жена му, пригжрнала Ленчето, спеше на голямото канапе — едра, разлята, с открити уста.

Челков пристжпи да ги сжбуди, но се отпусна на стол и си притисна главата: ще заплаче, може би. Какво не вжршиха хората през войните, а ето всичко се струпа на неговата глава! През пжрвата война — в Деде-Агач — пред очите на Челкова — комендантжт и други обраха цял компански трен с богатствата на паши и бегове от Серес и Драма. Какви скжпоценности! Какжв разкош!

Челковица тихо хжркаше и сжрцето на капитана наистина проплака: от гжрдите му се изтржгна глух стон. Това го трогна: стори му се, че действително ще може да порони сжлзи. Но дребничкия човек не знаеше да плаче: в душата му беше глухо и студено.

Пжтните врати се блжснаха: идеха си подполковник Стоенчеви. Челков се разтревожи и побжрза да разбуди своите: побутна пухкавото рамо на жена си. Обаче майка и джщеря се бяха унесли джлбоко в пжрвия си сжн. А когато се те пробудиха, Челков изпжшка гневно. В самата си душа той не почувствува изблик на гняв, но пожела да се разгневи: да, забжркания в живота си мжничжк човек несжзнателно играеше пак сжс себе си тжй, както направи и преди малко, когато му се дощя да поплаче.

Майка и джщеря се дигнаха мжлчеливи и покорни. Те не си триеха очите, даже не си оправиха измачканите рокли: потржгнаха неми и покорни. Чувствуваха, може би, вината

си. А Челков сега можеше да ги отведе в полето и да ги разтреля. Той ясно си представи това и една му мустак мръдна.

Нощта минаваше: мъглата вече беше съвсем гъста и бодеше очите. Майка и дъщеря, притиснати една о друга, вървяха безмълвни след безмълвно насочената напред фигурка на мъничкия мъж. Той спря най-после, — бяха пристигнали, — и се извърна:

— Ти — малката — утре ще ми по-ви-каш Бука тук, в къщи: тъй искам, чу ли? Това!

После отключи вратата и се вгзправи в мрака — ням и опасен. Но майка и дъщеря минаха край него смяло и бързе. Може би, те почувствуваха, че дадената за утре заповед отклоняваше възможността, той да ги отведе в полето и да ги разстреля.

* * *

Полковник Иванови живееха не далече от Челкови. Там сега се ковяха сандъци: полковника се приготвяше за път. Той беше получил още вчера назначение — даваха му да командува полк в Кърджали. Но човека криеше. И с право: той имаше защо да се бои от своя син, гимназиста. Тоя хлапак ставаше все по-опасен! Тряба да се е метнал на дяда си — оня мълчелив батаченин, който подпали дъскарницата си в Пловдив и изгоря жив в нея, защото бе намразил жена си.

Подполковник Иванов знаеше, че човек не се създава, а се ражда. Ето той се беше метнал на майка си — едра жена от полето на Татар-Пазарджик, дъщеря на селски кръчмар — цинцарин. Полковника добре вникваше в тази същност на човешките особености. И пресметна, че тряба да махне вече тоя хлапак — своя син — от града на жена си. Не ще и дума, най-опасна беше историята с Ленчето: човек може да потъне в дън земя от срам! А можеше да повлияе на хлапака ето и това, инак съвсем незначително обстоятелство: уволняват толкова заслужили офицери, а нему, на подполковник Иванова, дават да командва действующ полк. Преди всичко, въпрос е, разбира се, кой какви заслуги

има! Но подполковника сжобразяваше, че ще се породи завист, ще тржгнат клюки, а той, син му, и така се е одумвал пред майка си, че няма да остане в Бжлгария: щял да бяга. Кжде по дяволите, но — нали е младо!

Имаше още една грижа, която караше полковник Иванова да отпжтува колкото се може по незабелязано. Тжй като той гласеше да напусне за винаги града на жена си, трябаше да дигне всичко от тука — покжщнини, мебел и зимовина. А кжщата му се бѐше вече сжвсем натжпкала с вещи — особено след пренесеното от Моравско. Де би могло всичко да се занесе в Кжрджали! А не можеше да се продаде какво да било тука, разбира се. Ако полковник Иванов можеше незабелязано да пренесе целия си бàгаж до своите в Пловдив — би зимал хубави пари: вжрху това сжпрузите бяха единодушни. И щом се вжрнаха от подполковник Стоенчеви, заловиха се пак на работа. Те вжршеха това вече от няколко нощи: ковяха вещите си в санджци и на утрото ги изпращаха на понтона.

На сжмване полковник Иванов не изджржа, — излегна се на канапето облечен и захжрка. А когато се сжбуди, забеляза с удоволствие, че се беше впрегнал на работа и син му — хлапака. Старата тряба да му е открила, че днес вече ще отпжтуват. Нещо оживен беше и ординареца: тряба сжщо да се е досетил. Те са опасни понякога — ординарците.

Кжм обед полковника откара на Дунава пжрвите две коля багаж. Сега имаше вжзбрана вжрху толкова неща, всеки контролираше пратките: разумно бе, човек сам да присжтствува при пломбирането на санджците му.

Полковнишата, останала да прибира сама, по едно време плясна ржце:

— Бре Борйо, ами двата ни плитки казана са у леля ти Райна: нали те цяла зима мас топяха с тех! — Последните думи полковнишата само пришепна и после добави пак високо: — моля ти се, отжрчи да им кажеш, нека ги пратят още сега!

— Ти знаеш, че няма да ида.

Гимназистът отказа сухо; сочеше даже нехаен. Полковнишата го погледна виновно и се обърна към дъщеря си:

— Иди, ма, да кажеш на леля си: нека ни пратят веднага казаните.

Младото момиче погледна стеснено батя си, но наведе глава и излезе. Те се разбират — брат и сестра: четат там някакви книги и се разбират.

Мъглите вървяха все още гъсти: слънцето не личеше. Ученичката — мургава и със сенки под носа — потича край няколко къщи и се озова пред Челкови, но не свари да се втурне в двора: леля ѝ — Челковица — я повика от прозореца. Тя беше бледа и си хапеше устните.

— Ох, Софке, ела, зашепна тя отчаяно. — Ох, да ми повикаш по-скоро баща си, вед-на-га!

Софка се почуди, но не се стресна.

— Мама ме прати за казаните.

— После, после! Ох, влез сега в двора и погледни в избата . . . Виж какво прави свако ти Арсо. — Тичай, ма!

Софка се втурна в двора и дочу в избата пъхтене. Там ставаше нещо необикновено, — девойката хвърли поглед през запаежения прозорец. Той, свако ѝ Арсо, вързваше на стълп Бука, еврейката Бука!

Софка изхвръкна навън мъртво бледа.

— Лелйо, запушил ѝ устата и я вързва с лицето на стълп!

— Лйох, той ще я убие! Софке, тичай за баща си!

Мургавата девойка обаче се поколеба за миг: проблесна нещо в погледа ѝ! Въобрази си, може би, че и сама би могла да се втурне в избата и да крещи, колкото може, за да възпре свака си от злодеянието. Знаем ли ние, какво се таи в душите на тези деца: те отраснаха във войни . . .

А Челковица хапеше устни на прозореца и повтори:

— Ох, тичай, ма-а!

Софка нямаше как да повика баща си: той беше на Дунава. Но все пак забърза да обади поне на брата си. Какво ли би могал и той, но —

Полковнишата зина ужасена, щом сѫзря дѫщеря си: Софка беше прежѫлтяла. Отѫрча и Борю. А младото момиче беше с тежѫк характер: то даже си оправи скулуфите, че тогава каза —

— Тичай, бате, у лелини!

— Защо, ма?

— Уф, страшно, мале: свако Арсо вѫрзал еврейката Бука на стѫлп в избата, ще я убие!

Едвам след тези думи и очите на Софка се наляха. А още след малко тя извика на майка си през плач:

— Какво им е крива някаква еврейка, ма!

Старата показа големи зѫби, — усмихваше се сякаш: тя беше зла, много зла.

— Тичай, бре Борю! Пѫзлю македонец, намерил кому да излее гнева си.

Борю се наежи. — Тоя мрѫсен човек! И ето сега! — Но гимназиста не забѫрза: наложи си ученическата фуражка до надвежди и потрѫгна достолепно, с широки стѫпки. Това му приличаше: той беше височѫк, плещест — здрава порода родопец: смислено корав и бавно буен.

Майка му отѫрча по него до стобора и го заследи: Борю засили стѫпки, а зад сѫседската кѫща вече хукна кѫм Челкови. Това разтревожи полковнишата, тя бѫрже се пребради. Софка се уплаши:

— Няма да идеш, мале! Не те пущам!

Но злата жена я изгледа властно:

— Ти да пазиш кѫщата!. . . . . .

. . . . . .

А Борю хукна кѫм Челкови, защото там пред прозореца се трупаха вече жени от махлата: Челкозица се беше издала и чупеше ръце пред тях. Тя сѫзря Боря и завика през гласен плач: „ох, Борйо, тичай в избата!“ — Как са противни тези жени с своите викове. — Борю се втурна в избата у Челкови. И се потресе. Привѫрзаната о греда невръстна еврейка тряба да беше вече в несвяст: люшнала глава, окѫсали ѝ се дрехите и откриват на места голини, по които блика кръв. А Челков вѫрти в ръка разкривено

напречно железо от войнишки креват . . . Това не е човек, а звяр! — Борю окършши плещи и се хвърли изотзад върху свака си: дребничък е той, ще му извие ръцете назад, а Борю е първия спортист в гимназията.

Челков тряба да беше отмалял и се остави за миг. Борю му отне железната пръчка и го тласна на страни:

— Убийца! Не те е срам!

А после забързза да отвърже бедната еврейка. Но Челков се опомни и се блъсна о него с всичка сила.

— Да ми се не месиш, хлапак: ще те пребия! Ти върви да изпереш гащите на баща си!

Очите на Челкова бяха потъмняли. Той грабна с животинска пъргавост железната пръчка, която Борю беше захвърлил на страни, и изшипе:

— Вирви се, ще те убия!

Стана страшно: гимназиста наежи снага, като хиена, и запристъпва срещу вуйка си с един от ония тъмни погледи на родопец, които могат да смутят и албанеца. А Челков дигна железната пръчка. Разбира се, ако не се поколебаеше сега той, можеше да стане лошо. И наглед Челков не се поколеба: халоса Боря с железната пръчка. Но удара се изхлузи край рамото. Все пак момъка изохка, даже приклекна на една страна от болка. Но после той се хвърли с изръмжаване върху свака си и — съвсем потъмня от прах около двете настървени мъжки тела: те пъхтяха, огъваха се и се повалиха на земята.

Когато стеклата се вече навън навалица нахлу в избата, тук в полумрака личеше само възправена привързаната о стълп неврълстна еврейка. И хората се втурнаха да спасяват нея.

Но на пода някой изрева. Беше, наверно, Борю: — Челков не е в себе си, мъчи се, може би, да го одуши.

Хората се вцепениха. Но отвън изпищя полковнишата: тя позна гласа на сина си. И всички се стъписаха: старата се хвърли върху сборичканите на земята.

В подобни случаи винаги е така: щом един се намеси, втурват се всички. И се начугулиха хората върху Челкова: вързаха го и го възправиха.

Шията на Боря беше окжрвавена и лицето му, с опулени очи, бе пребеляло: очевидно, Челков го е душил в южанската си ярост. Майката се ужаси, като видя на светло своето окжрвавено момче. А после се хвжрли вжрху вжрзания. Едра, каквато беше, полковнишата се надвеси над него с песници: ще почне да го бие мжжки, може би. Но не посмея, а просто впи нокти в лицето му. Нали е жена!

Вжлнуваше се навалицата. Мнозина бяха потресени и джлбоко се вжзмущаваха. А тогава хората са зли — може би, много по-зли, отколкото когато са разгневени.

За щастие, в двора нахлу патраул — френци. И всеки се стжписа облекчен. Но после злото в душите се пречупи и наведоха се челата: френските войници взеха по между си вжрзания дребничжк бжлгарски капитан и го поведоха, като убийца.

Епилог

Пжплят безмжлвно мжглите по разлелия се далеч Дунав. Те скоро ще доведат нощта пак: по брега вече блещукат безпомощно лампите.

Свили се хората и се стичат на понтона: ще дойде параходчето. Но няма още кой кого да посреща и да изпраща: не става и дума за освобождението на пленниците, нито се добива вест от тях... И все пак стичат се хората: оживява Дунава. А тя всичко ще вжзстанови — великата река!

Из сгжстената пред понтона навалица се тжлкуват сжбитията на деня: очакваната смжрт на еврейското девойче Бука, сждбата на капитан Челкова и преселването на полковник Иванови. Градската мжлва е разчоплила всичко: хората знаят, че полковник Иванов бяга не от срам.

— „Вжзстановили му службата: дали му да командува полк“. — „Е, не е зле: той е представителен и добжр“. — „А-а, полковник Иванов е добжр“. — „Разбира се: света да изгори, чергата му не изгаря!“ — „Как ги още тжрпим, та не ги избиваме с камжни!“

... Мжлва! Не е даже стоглава змия, а мравунек... Но из навалицата почнаха да се бутат, — подвикват си и се стжписват: иде някой.

— Држпнете се, бе!

— Защо? — Какво има?

— Подполковник Стоенчев с жена си.

Стжписва се, който може: обичат хората подполковник Стоенчева. Надничат сега да го видят и тези, които го срещат всеки ден. Такива са хората: придават си чувствата един на друг. А може би, те правят сега това, защото тежи на душите им гжстата като облак мжгла, та всеки тжрси светлинка, за да ѝ се порадва.

— Него вече уволнили — подполковника! — Држпни се, бе! — Правете пжт! — Уволнили го, а? — Е, нека: патерицата му обаче те не могат отне — мерзавците! — Истина! Браво-о! . . . . . .

. . . . . .

Еднокракия човек се сви до жена си на понтона, а о него се хвана Борю — син на полковник Иванова. Той е привжрзал издрасканата си шия и се е малко попревил: отрошен е, може би, от страшното боричкане днес. Но момжка току се извржща: вслушва се, навярно, вжв вжзгласите наоколо.

Когато параходчето, най-после, се зададе, полковник Иванов каза на еднокракия си баджанак:

— Ти се не бой — е. Аз ще спра тамока — в София де — и ще направя да ти повжрнат службата е-е. — (Подполковник Стоенчев беше навел глава, като пред генерал, и слушаше). — Ще им кажа тамока е-е: не те мисля аз тебе, твоето е, речи го, свжршено, баджанак. Ама жал ме е за децата ти-е — е — истина!

— За себе си ли ще мислим сега, знаеш. Да не ми са такова — децата, баджанак...

Стоенчев вжзджхна. Неговото вжлнение се предаде и на гимназиста.

— Бати Слави не е за сжжаление, тате. И няма той нужда от ходатайства!

Очевидно, младото се срамеше да вижда своя баща прав и горд, а свака си — крив и унизен. Но какво то разбираше: за него морето е още до колене.

— Хлапак! И защо ли се месиш, кждето не ти е работа-е-е! Хм, четири момчурлаци са тамока вжрху плещите на свако ти-е-е! Ти ще ми кажеш мене, какво тряба! С триста лева пенсия свако ти не може им купи и калпаци тамока-е-е!

. . . Парахода запухтя. А с него задиша и великата река. Това се почувствува. Далеч зад навалицата, — която се притискаше, вжлнуваше се и шумеше, — далеч зад нея децата не издржжаха: ура-а!

Ех, ще викнат скоро и вжзрастните: ще бжде това! Бог ще дигне проклятието си от земята — и ще плуват пак параходи и шлепове по Дунава!

Полковник Иванов и жена му се сбогуваха важно с Стоенчеви, които бяха едничките им изпращачи сега от шумната Ташкова челяд: другите се бяха изпокрили. Те — полковника и полковнишата — бяха много заети сжс своя багаж, та нехаеха кжм изпращачите си: тези, може би, им даже тежаха. Но за това джщерята — ученичката Софка — залепи вжрху косматата ржка на подполковник Стоенчева треперящи устни, като о икона. А после се притисна о леля си и се раздруса от детски плач. След това и Борю протегна по свой ред ржце кжм подполковника. Той направи това твжрдо, мжжки, но после махна сякаш ржка и обви горещо шията на инвалида. А младо нали е, де знае то мжка: забравя, че с един крак не се стои здраво на земята! Подполковникжт изтжрва патерицата си, падна му и фуражката . . . замалко да се повалят на земята! — Нищо, разбира се: приджржаха ги. И стария войн от Чиган притисна до широка гржд буйното и вжзторжено младо . . . Е, колко е мило по някога в живота . . . даже когато е много горчиво, колко е пак мило!

Отмина после параходжт и навалицата се разнесе по мжгливата вечерна мрачева.

Радоев се опжти с жена си да намерят Стоенчеви още на понтона, за да си идат заедно. Но де можеше това при онази навалица!

— И по-добре: нека си идем сами, — поведе крак Радоев. — Мжчно ми е вече, Василке, с тоя беден човек. Как ще го гледам утре да гладува с жена и с деца? А-а, цар беше той... и царството си пожертвува... Всичко пожертвуваха те. — Ех, остави!

Радоев махна ржка, а жена му се разплака. Не ще сжмнение, тя плачеше и за брата си, за Денча: той днес отиде при военния следовател и вече не се вжрна. Поне да беше Никодим разпитал, какво е станало.

— Бжди разумна, Василке: какво ще си помогнеш с плачове? Денчо снощи реши да изповяда всичко и — ще го арестуват, разбира се.

— Толкова други хора вжршиха какво не, — плачеше Радоевица, — а се ширят по света богати и безсрамни.

— Кога да е ще изповядат и те. Ще изповядат всички. Всеки ще изповяда, каквото е вжршил, Василке. Мислиш, че няма ли? — Радоев хвана ржката на жена си. — Ще изповядам и аз!

— Я мжлчи! — Уф, всички сте болни! — Какво ще изповядаш? Фантазии!...

На тези думи сжпрузите трябаше да спрат: пред тях вжрвяха Стоенчеви, безмжлвни и бавни.

— Мило момче, Тинке... таквоз мило, знаеш! — каза изеднаж високо подполковникжт.

— Кой, Славе?

— Борю... за Борю, казвам... ех, мило момче! — заекна се инвалиджт и спря: тресе се цял, плаче.

Жена му се разтревожи.

— Какво ти е, Славе? Ела на себе си!

— Нищо, Тинке. Таквос... правда няма, знаеш... няма правда на земята!

Радоев изохка и махна ржка: тези там може да плачат! Тях няма кой да чуе и да види в тази страшна нощ, под този страшен облак... А-а, те там може да плачат!

Детство

Моето коляно.

Роден съм във Варна. Баща ми е от Гулиина Баня, в Разлога. Дядо ми, майстор Никола, зидял църкви из Серско, където го убили турци. Той оставил двама синове и две дъщери. Най-възрастният от синовете се викал Калеш, а по него идел баща ми, който се зовял Христоско. Калеш бил дърводелец, ходел с дълги коси, свирел на цафара и макар да бил годен за своя съседка, помамил се по една помакиня, та е трябало да бяга от злите разложки потурняци. Тези тогава нарочили баща ми: стреляли му да го убият. Така и тате напуснал родния край.

Двамата братя се събрали преко планини във Варна. Те тряба да са знаяли вече кое що от българската история, защото тук моя чичо отворил дограмаджийница и си поставил царска фирма. А тате променил само кръстното си име от Христоско — на Тодор. Инак Георги и Тодор не криели, че са родни братя. Разликата във фирмите се дължала на разликата в характерите: чичо ми бил сприхав човек и голям фантаст, та хората го нарекли Чибрица, а баща ми, като хрисим, бил прекоросван Босилко.

Братята се поселили в дома на варненския лозар *Демир*, който е мой дядо по майка. Той е от Яси-тепе, старопланинско село по левия бряг на Камчия, и се зовял Желез Драгнев. Яси-тепе е оазисче от стари български сред заселени тук малоазийски турци. Жителите били ловци на мечки и вълци по девствените лесове на Лонгоза. Тряба да са били те и нещо повече, защото селото помни редица свои бегълци

във Варна: те се гонили и се убивали с турците. Дядо ми е убил турчин и се скрил в лозарската част на Варна, като превел на турски българското име.

Демир се оженил тук за разградченката Иванка, която ми е баба по майка. И нейната челяд ще да е избягала в големия пристанищен град от туна турска беда. Дляжи се, може би, на отпечатъка от кървави деяния и обстоятелството, че баба Иванка имаше по-стара сестра, която аз запомних, като снажна, приведена старица да проси, вечно пияна, из града. Инак самата своя баба запомних с добро: от нея научих класическите български поздрави и благопожелания, както и „Отче наш“ на славянски.

У дома, както по лелите и вуйковците ми, рядко се говореше български, макар че както двете ми лели, така и техните възрастни дъщери бяха задомени за македонски българи, които оседваха във Варна като зидари и бичкиджии. Не беше такъв случая с челедите на вуйковците ми: децата в тях бяха досущ погагаузени и ставаха фанатични гъркомани; аз запомних мои първи братовчеди, които и след освобождението бягаха да служат в Гърция и се връщаха с евзонски фустанели.

Лозарската част на Варна беше изцяло гагаузска и в това море от похристянчени някога, но досущ непросветени кумани, се топяха, като случайни капки, всички български отпръски.

Турската власт не беше успяла да се наложи на волните гагаузи, които ходеха с големи ножове на пояс, пиеха много и вършеха безумства. Бащината ми къща — двуетажна, построена от сами него — беше в дъното на сляпа уличка. Около нас се живееше като в малка тъмна република. Лозята се обработваха от старите гагаузи и от гагаузките, а младите работеха на „скелята“: товареха и разтоварваха параходи. Така в избите имаше много вино, а големите сравнително надници от „скелята“ позволяваха на младите гагаузи да изреждат по цели седмици къщите си с цариградски латерни на чело и с големи кйочешки кърпи през рамо. Когато те не правяха това, — опиваха се мъртвешки

по избите, или играяха на кумар — на орехи и на ашици, — обикновено по слепите улички.

Гагаузките търпяха всичко това, защото бяха по своему покорни на мъжете си. Ако мъжа не се е прибрал през нощта, гагаузката считаше за свой дълг да обиходи в тъмни зори съседните избы, да го намери и да го прибере. Ако той, прекалил много, и се опираше, тя го влачеше по земята, не рядко го „тимареше“ с юмруци и си го прибираше. Но после, щом той изтрезнееше, тя пак понасяше досущ покорно неговите псувни и ритници.

По женската част гагаузите бяха хрисими хора. И това каточели беше не поради строги нрави, а от добродушие, та че и от това, дето те прахосваха всичките си сили по тежката работа в параходите, а после и по веселия, игри и побоища. Алкохолици комай нямаше, макар да пиеха и жените. И не бяха отмъстителни тези хора — никак. Запили се бяха еднаж в кръчма другари, играят развалена български ръченица „каршиламаджа“, свири им изгубена в пискюли латерна, поставена на стол, а ние — всички махленски деца — сме се начугулили на прозорците, да гледаме. И ето дойде нов „ахпап“ на заиграните. Мълчелив — още махмурен, — той почна да пие на тяхната маса. Дошлия тряба да беше голям играч: заиграните припираха, да развее и той кърпа. Но човека пиеше и махмурно мълчеше. Тогава единият от игращите го задърпа и защото мълчаливия не мърдаше, тоя го зашлеви така, че бузата му пламна. И продължи пак да играе. А когато латерната млъкна, зашлевения се изправи пред тоя, който го зашлеви, заповяда му да стои мирно и като му каза: „то така се удря“, завъртя му такъв плесник, че виновния се повали на земята, като сноп и от носа му протече струя кръв. И нищо не се случи повече. На следния ден, видях, същите тези двама мъже минаха по улицата, хванати ръка за ръка, като момичета.

И все пак у гагаузите всяко веселие се свършваше най-често с разиграни ножове — с мушкания и убийства. Съседа ни Манол се запил с другия ни съсед Анещи в кръчмата на Чакъра, и почнали да си надумват. Манол се

побарал в пояса и казал на Анещи: „тю, забравил съм си ножа в къщи, а то бих те научил“. Анещи му отвърнал: „иди си го земи, аз ще те чакам“. Тогава Манол си зел ножа от къщи, повърнал се при Чакъра и убил Анещи, който го спокойно чакал.

А всичко това беше така, защото лозарската половина на Варна бе наистина една малка тъмна република. Властта нищо не узнаваше от деянията тук: провинените изчезваха из „комшулуците“ на лабиринтните улици и се прехвърляха през морето по четирите страни на света.

Нашата сляпа уличка беше гняздо на игрите с орехи и ашици. По онова време майките не позволяваха деца да играят тези игри: те бяха достояние на възрастните мъже. А играяха едновремено по 15—20 души. И когато се скарваха, блясваше във всяка ръка нож. Тъй като в нашата уличка не бе се мярвала каква да е власт, то скараните буйни мъже биха се избивали, ако не се явяваха гагаузките: те развър-тяваха своите дълги шалвари и с кобилици биеха този, който пръв ръгнеше някого, и разгонваха сбесените мъже.

* * *

Ето в такъв свят се бях родил и расъл. Гагаузите наричаха „арнаутин“ всеки македонец. Прочие ние в маха-лата си бехме „арнаути“. Но не само това ни делеше от тях: гагаузиге бяха предпазливи към нас и въобще се бояха от злите българи. Те бяха наплашени даже от моя кротък баща, когото прекоросваха Босилек. Тате се явил във Варна, при чича ни, с чета зидари, на които е бил майстор. Той ще да е обиколил множко области с тази си чета, защото владееше комай всичките говорими езици в Турция — включително и цигански. А все пак във Варна го запомнили като девствен планинец: не употребявал никакви спиртни питиета и от пър-вата чаша ракия, която го придумали да изпие, заболял. С време обаче той навил на привичките в моряшкия град, спечелил пари, построил си дом, накупил лозя и накрай отворил кръчма с дълбока винарска изба и с пристройка за

варене на ракия. Тогава го причакали една нощ няколцина гагаузи в нашата уличка, за да го оберат. Но кроткия божем планинец прострял двамина от тях на земята, а ножовете им изпочупил и ги захвърлил по низкия покрив на нашия съсед Дякоглу. На утрото махалата се стекла да огледа мястото на нощните подвизи, а мама, която почувствува славата на мъжа си, прибрала потрошените ножове и ги беше очувала в едно сандъче, та ни ги показваше, когато пораснахме.

И въобще ние у дома гледахме извисоко на гагаузите. По едно време за колар и копач на лозята имахме стар негър. Той беше грамаден човек, а се боеше от тате, като от турски паша. Вечер негъра заемаше къта при голямото огнище на „ашивито“ и ние, децата, насядвахме около него, да го слушаме. Той ни разказваше на хубав турски език безкрайни арабски приказки тъй фантастични, каквито са ония от Хиляда и една нощ. Една от тези много дълги приказки — за седем братя и за един човекоедец, който притежавал грамаден чудотворен елмаз, — аз помня и сега: в ранните стихотворски години бях възпроизвел тази приказка в многосрични ямбови строфи.

* * *

Когато русите минаха Дунава, във Варна изеднаж стана страшно. Аз бях вече почнал да ходя на училище — тъй ми се струва — и една заран в черковния двор, където беше и нашето училище, видях трупа на убит български свещенник във волска кола, а при него група българи утешаваха учителя ни Димитър Станчев, парижки възпитаник, който плачеше с глас. След това ние стояхме вече затворени в къщи, а тате спеше по съседските тавани. Сега в нашата сляпа уличка се прислониха и други българи: група котленски кехаи, прибегнали тук от Добруджа, и още разложките братя Щереви, които ние до тогава не познавахме, а пък били първи братовчеди на тате и живели в Добрич.

По това време града се изпълни с черкези, които бидоха настанени по християнските къщи. Тъй като по техните деца въртлуваше едрата шарка, жените в махалата се разбуниха и аз видях мама да води голяма тълпа гагаузки: те биеха с цепеници и кобилици черкезите и черкезкините досущ лудо, поваляха ги окървавени. Отърча властта и веднага бяха дигнати от нашата махала всичките черкезки семейства. А после съседите прекоросваха мама „Луда Петруша".

Голямо събитие беше влизането на русите във Варна. Аз тогава узнах, че съм имал и чичо. Казаха, че той, моя чичо, когото прекоросваха Чибрица, бил слязъл тайно във Варна и тъкмо когато последния турски патраул е трябало да отключи грамадните железни порти на крепостта, тогава от невидело се явил на бял ат Чибрицата, отнел от „манафите" градските ключове и сам отключил крепостта на русите.

Това беше чудото на деня и аз горях от нетърпение да видя този мой дивен чича. Но при устроеното тържествено посрещане на русите, мен насмал не оставиха в къщи при мама, която — не знам защо — също не биваше да иде на посрещането. Разбира се, аз дигнах такъв писък, че сам тате ме поведе за ръка, а по нас се нанизаха батю ми и двете ми сестри. Но мама остана в къщи възбудено зла, току се опитва да пее. Тя много обичаше да пее — моята майка.

На посрещането българите се бяха струпали пред своята черквица. Но все пак те бяха на лице. А зад тях стоеше неизбройма тълпа от гагаузи, ерменци, евреи и гърци. Няма никога да забравя безкрайната върволица, която се заниза пред нас — върволица от гигантски коне и над тях тънки ездници, изгубени в гора от пики!

И по едно време от тази фантастична върволица се отдели ездник твърде дребен, с червено като рак лице и с побелели мустаки и коси. Той бил моя чича! Дребничкия човек на грамаден кон се прекръсти, после се ръкува с някои от посрещачите българи и отмина. Той не се обърна към тате и не погледна към нас, но това не ме очуди, — така трябаше да е, може би: ние бяхме много мънички, а

чичо ми беше казак с препасана сабя, с много ордени и вжзеднжл беше невиждано еджр кон.

Вечерта на тоя ден мама ни изми, облече ни и пристегна: тате щеше да ни води при чича. Мен пак не ме удиви, че мама оставаше в кжщи: наверно, така трябаше.

Поведе ни баща ми с фенерче из кривите улички на гржцката махла, в която аз още не бях стжпвал. И до сега ми са пред очи начупените в оная нощ сенки на старинни стени, кжрпени през столетия. Най-после влязохме в тжмен двор, поехме покрити джсчени стжлби и се озовахме в широка с низжк таван стая. Тя беше с много и от разен стил мебели, които аз после в живота добре опознах. Те били работени от самия ми чича, когато той е бил дограмаджия в града. Това не ще е било много отдавна, но аз бях само шест годишно дете и, наверно, за това не знаях, че сжм имал чичо.

Широката стая с многото мебели, в която влязохме, се осветляваше от троен светилник, поставен на кржгла маса, при която беше чичо. Той се хранеше прав: джвчеше храната си много бавно и още по-бавно се движеше около кржглата маса, — види се, така се хранеха някжде по света големците, кжм които аз в душата си причислявах моя чичо.

Когато влязохме, ние се спрехме зад татка си, който поздрави чича ни с „добжр вечер“ и с „добре дошел“, но без да му подаде ржка. Чичо не се отдели от своята маса, не дигаше очи, да ни погледне, обмисляше сякаш нещо, и после сухо каза: „дал Бог добро“. И като помжлча още малко, додаде: „седнете“.

Ние насядахме: тате при вратата, сестрите ни — по него, после — батю, а близо до масата седнах аз, най-малкия. Не знам, как дойде, та се наредихме така; може би, вжзрастните тжрсеха да са по-близо до вратата... Те може би, знаяха нещо, което аз не подозирах.

Настжпи мжртво мжлчание. Чичо продължаваше да джвче бавно храната си и все тжй бавно се движеше около кржглата маса. Когато той биваше гжрбом кжм мене, аз го не чувствувах като чичо, но когато си откриваше лицето, за-

гледвах се в него с любов. Не че той приличаше на тате, — наопаки, неговото лице беше малко, обло, сжвсем червено, а тате имаше правилна, дори четвжртита долна челюст, която правеше лицето му голямо; при това тате беше по-плещест и твжрде меснат, та сочеше по-еджр. Не, чичо не приличаше на тате и аз го гледах с любов само, защото бях обаян от него още през деня, когато го видях на грамадната казашка катана сжс сабя и ордени, които той носеше и сега. Аз бях тжй обаян от всичко това, че и след хиляди години бих си го представял само такжв, какжвто го видях тогава.

Ние седехме, мжлчанието продължаваше и аз почнах да сжзнавам, че става нещо лошо. Най-после тате вжзджхна и каза: „да си ходим, деца". После той хвжрли кжм чича едвам чуто промжлвяче: „сбогом, бате", и напусна стаята. Занизахме се по него и ние — сестрите, батю и аз. Едвам сега чичо ни се отдели от масата и аз усетих пръстите му на дясната си буза. Нещо ме парна от това и хукнах на вжн. На вржщане всички мжлчаха, и мен ми се доплака.

След това посещение при чича ни, у дома не ставаше дума за него. А и джлго после никжде не се споменуваше нещо за чича: навярно, той беше отминал с войските кжм Одрин.

Когато се свжрши войната, тате се записа в милицията — пжрвата бжлгарска войска. Той ходяше на „талим" и ние узнахме, че ги „командарял" чичо. Сега баща ни беше много, много весел: навярно, двамата братя вече си говореха — помирили се бяха, може би, — какво разбирахме ние? Но у нас, в кжщи, не ставаше дума за това. И през ония дни аз не виждах чича, нито имах желание да го видя.

Скоро после дойде неочакваното: тате заболя от синята пжпка и в три дни умря. Той беше голям смешник, моя татко: дошли баби да му баят, а той се навел от миндеря, на който лежеше, видял нещо и ги изпждил, — казал им, че били без гащи... А ден преди да умре, ходил на дюгеня си, прегледал винарската изба и пял пиринski песни. — Мама обаче беше трагична: тя усетила смжртта още преди заболяването на тате, и сама гонеше с камжни кукумявките от сжседните комини, защото пищяли зловещо. А когато

повикания лекар намери, че тате е вече безнадежден, мама изгуби ума, облече се набѫрзо и изчезна на някѫде. Аз сѫм запомнил, каква беше тя, когато се вѫрна: мѫртво бляда, хапи си устните, тръшка се о земята и пищи тъй, че сѫбра жените от цялата сляпа уличка. Излезе, че мама ходила при чича ни, но той я изпѫдил, като ѝ казал: „от тебе ще търся брата си“ . . . . . .

. . . . . .

Мама е била пѫрвом годеница на моя чича. Готвили са вече сватба, когато се случило нещо неочаквано. — На турския байрам един изполин негѫр повалил в празничните борби пѫрвите турски пехливани. И никой вече не се наемал да му излезе. Тогава пламнал моя сприхав чичо: той ще му излезе. Негѫра бил изполин, чичо ми при него сочал дете и хората дълго се мъчили да го вразумят, сам дядо ми по майка, Демир, го раздумвал, но буйния фантаст не взел от думи, — излязѫл на негѫра. А тоя, без да гледа на страшното царско име, с което се бил окичил моя чичо, дигнал го високо над главата си и го запратил, като топка, сред колото от хиляден народ. Било срам и смях, християните се разбягали, а вечерта в дома на лозаря Демир имало плач и клетви: годеницата — майка ми, която била пѫрва хорѳводка в махалата, не искала да види вече опозорения си годеник.

И го вѫрнала. Чичо си нает стая в друга кѫща, но оставил брата си да живее в дома на лозаря Демир. Смятал е, види се, да може пак да навестява кѫщата и лека-полека да смекчи опѫрничавата си годеница. А от всичко туй последвало това, което сме ние: един ден баща ми дигнал сватба с годеницата на своя брат . . . То било буря; сприхавият и влюбен чичо организирал чета от вѫзмутените българи в града и нападнал дома на лозаря Демир, за да отвлече годеницата си. Тогава страната на младоженците зели всичките гагаузи и гагаузки в махалата. И се разгорила война, та моите родители могли да се венчеят само под опеката на табор низами, които цяла седмица обсаждали махалата и пазили дома на Демира . . . . . .

. . . . . .

Не токо тъй смущавам духа на покойните си родители. Искам да оповестя най-силното от детските си спомени. — На татевото погребение чичо не дойде. Ние тогава плакахме толкова много, — почувствувахме се изеднаж съвсем сами в света, а чичо, който ни беше най-близкия след него, не се вести при нас. Но още на следния ден той се яви в къщи с някакви хора и описа всичко, всичко. Мама се затвори с нас доле, в ашивето, и никак не излезе: нито тя, нито ние видехме в лице чича си. Аз после разбрах, след години, защо чичо е бързал да опише всичко наше: мама скоро прежали татя, повтори, и ние останахме на негови ръце. Но тогава, на утрото след татевото погребение, аз се боях от чича и го мразях. А на съботата мама ни събуди в зори, пристегна ни и ни поведе към гробищата Тя се припя от далеч, та и ние по нея. Но когато наближихме пресния гроб на баща си, ние онемяхме един след други — сковахме се и онемяхме: върху гроба лежеше човек и гласно ридаеше. Това беше чичо ни, ние го познахме по казашката куртка. Той лежеше и гласно ридаеше. Разплаканото лице на мама просия: тя ни направи знак с пръст на уста, та и ние след нея потръгнахме на пръсти към татевия гроб. Обаче скоро чичо се стресна: загледа ни отчаян, като човек, на когото е разбулена най-заветната тайна, и скочи на нозе с печално глух и треперлив стон. После стисна с две ръце главата си и избяга.

Бунт

Дома на мировия съдия Кърсогледов в Русе стои и до днес, хлътнал до Александровската улица срещу някогашния просторен склад на Франц Брокса, където сега се дигат две училищни сгради.

В долния етаж на този дом работи и днес голямата кръчма-гостилница, където слугувах аз.

Имах двама господари: гръдноболния господин Стефан, който беше вложил капитал, и бае Минйо, който въртеше заведението.

Господин Стефан живееше в квартала „Мечка“ по брега на Дунава, а бае Минйо, който беше шуменец, джржеше кжща зад Кжсогледови до „митириза“.

Така ние се намираме в предградията на Русе, а не в самия град.

Сега вече това не личи, но тогава между града и крайните му „чифчийски“ махли зееше крепостния вал — „митириз“, който опасваше квартала Гирдап на югоизток и вжрвеше право кжм Дунава, кждето се издигаше познатия на всички дом на Обретенови.

През нощта на 19 февруарий 1887 година в нашата кржчма се бяха заиграли рибари на кумар. Пропяха пжрви петли, лампите вече мжждееха, бай Минйо дремеше на нозе. Но рибарите нехаеха: те се бяха застрастили в играта си;

Аз дремех облегнат до огнището, слушах припреното блжскане на картите по масата и тряба да сжм джлбоко заспал, защото по едно време чувах добре стрелба някжде в града, но не можах да се сжбудя.

А после скочих разтреперан: наистина в града ставаше нещо, там стреляха непрекжснато, стреляха на залпове!

Аз тогава бях само 13 годишно момче, но струва ми се, че имах вече представа за битка: току що се беше свжршила сржбско-бжлгарската война. При това абдикиралия княз Батемберг беше устройвал някога вжв Варна военни маневри, в които аз бях взел таково живо участие, че нашите ме откриха чрез полицията из бойните полета, та ме прибраха и мама ми нажари хубаве гжрба.

Прочие, през нощта срещу 19 февруарий на 1887 год. аз си обясних по своему, какво значеха честите залпове, които оглушаваха целия Русе: в града беше избухнала война.

Стана ми грозно. Какво можеше да значи това? Не беше вжзможно да са се явили сжрбите в Русе: нали ги бяхме победили още лани на Сливница! А власите ни бяха уж приятели: когато се биехме сжс сжрбите, те джржаха открито с нас.

Между туй рибарите изеднаж звхвжрлиха картите и вжзбуяха. Една даже извади голям нож и го заби на

масата. А бае Минйо надникна на вън едно след друго и от двете врати на кръчмата ни, а после се втурна да гаси лампите.

Рибарите се възмутиха, един от тях даже заплю бай Миня: „какво се разтрепера, пъзлю неден, да не мислиш, че са дошли турците?“ му викна.

Но моя господар знаеше какво прави: той угаси лампите, та рибарите, най-после си отидоха. Тогава ние заключихме вратите и бае Минйо ми каза:

— Няма да отваряш никому! И брат ми да дойде, пак няма да отваряш, докато не съмне!

След това той се затвори в страничната стаичка, където беше касата и където бае Минйо спеше, колчим се застояваха картоиграчи в кръчмата.

А мене не ми беше до сън: аз умирах от любопитство. Какво става на вън? Как ще се свърши това утре? Какво ще бъде други ден и по-нататък и още по-нататък?

За щастие, почна да се чука и на двете наши врати: придошли бяха редовните ни посетители. Очевидно, не ги е сдържало в къщи.

Това не беше чудно, разбира се: залповете бяха страшно зачестили и грозно цепяха нощната тишина. Сякаш там нейде някои бяха решили да пробудят и мъртвите.

Трябаше да се узнае и да се разбере, какво е това?

— Да отворим! — излезе и сам бае Минйо от стаичката си. — Тя се разбра: нощта се превърна на ден.

И кръчмата се изпълни с посетители. А беше странно: хората се поздравляваха с добро-утро, усмихваха се под мустак, като се вслушваха в залповете, поръчваха си кое-що и . . . никой не продумваше нищо за онова, което ставаше някъде в града и което собствено ги беше събрало сега тъй рано в нашата кръчма.

Едвам когато почна да се провиделява навън, влезе в кръчмата из дворните врата самия домопритежател — г-н мировия съдия Кърсогледов — един кърс, столоват, вървящ с твърди стъпки строг човек. Той изгледа всички,

каточели търсеше някого, но не поздрави никого и загледа през прозорците навън.

— Какво е това, г-н Кръсогледов, какво става в града? — попита го най-старият от посетителите ни, бае Атанас, един заможен съсед, който още не хвърляше народната си носия от тъмно-сини абяни потури, салтамарка и кафяв пояс.

— Ще се разбере, — отговори навъсен господина. — Пощръкляли бяха, ей ги сега: ще докарат чужди крак в земята ни . . .

— Дано им мине лесица път, де! — обади се друг посетител, но гледаше на страни и се усмихваше дяволито.

— Кой с кого се бие, г-н Кръсогледов, ти това ни кажи! натърти пак бае Атанас. — Пък ако се върши нещо лошо, нека ни се обади, господине: наша си е земята! Ще подсвирним на гювета[1]) и синове . . . ще ги юрнем в битката: нека се бият, какво?

Бае Атанас повиши глас, очите му горяха и мировия съдия г-н Кръсогледов се позабърка: изгледа всички със свити очи и изхвръкна мълком навън.

Отдъхнаха си след него хората и се разсмяха. И заговориха всички изеднаж: дигнал се на бунт майор Узунов със своя полк от пионери, но нему се възпротивил полка на пехотинците, та сега двата полка се биели.

Нашите посетители, види се, бяха разпитали и узнали някъде на вън, какво става в града, че след това бяха дошли в нашата кръчма. Това ме очуди много. Аз се вслушвах сега добре в приказките на всякого, стана ми ясно, че се бият пионери с пехотинци, но съвсем не можех да разбера, как е избухнала войната и къде се води сега битка? Нима сред града, при жени и деца? Не, това моят ум не можеше да побере: битка се води на поле, така знаях аз.

Всичко това ми мъчеше ума. Аз исках да зная още и — с кого държат нашите посетители? Изглеждаше те, че са всички на една страна. С пионерите ли съ те или с пехотинците?

---

[1]) Зетйозе.

Не посмеих, разбира се, да попитам: бях малък, а работата беше много голяма. Аз само потръпвах от любопитство и горях от желание, да ме пуснат в града. Да ме пуснеха, какво има? Мен тъй ми се щеше, да видя с очите си ония там — русенските войски, когато се бият! Аз бях варненец и се гордеех с приморския полк, който превзе Пирот.

Между туй навън се развидели: деня се вдцари отначало с малко заоблачено небе, а после съвсем се проясни.

И стана страшно: куршими почнаха да бият самата улица, те попадаха и върху високия стобор на Франц Брокса отсреща.

— Е, цъвнахме! — оглеждаха се посетителите. — Ще се гладува днес, в мансаре[1]) сме.

Скоро се разбра, че в града чиновниците от разните учреждения образували въоръжени чети и нападнали в гърб пионерите на майор Узунова. Ето, за това битката се е разраснала толкова, че куршуми вече падаха и в стобора на Франц Брокса.

От начало аз не можах да разбера, защо пионерните войски си дали гърба, да ги бият някакви чети от чиновници? Когато ние се биехме с турчулята по баирите на циганската махла във Варна, винаги оставяхме стражи в тесните улички зад нас, да ни пазят гърба. Не, чудно беше, защо, наистина, не са направили същото пионерите?

Аз дълго си бих главата върху това, но най-после почна уж да ми става ясно. Майор Узунов със своя полк бил оградил казармите и биял пехотния полк, за да се предаде, че да правят заедно бунт. А чиновниците били против бунта, — и нападнали пионерите в гърб, само за да освободят пехотинците, че да хванат майор Узунва в плен.

Щом разбрах това, аз станах привърженик на майора: него не биваше по никакъв начин да хванат в плен! Защото какво щеше да стане тогава? Нямаше да има бунт! Пък аз бях за бунта и това си е.

---

[1]) Обсадени сме.

Докато тѫлкувах така в главата си вѫзможностите на настѫпилия в живота ми изключителен ден, посетителите в крѫчмата наскачаха до един и се начугулиха по прозорците

Навѫн ставаше нещо и аз не можах да видя!

Хвѫрлих се веднага на пода, проврях се „на четири“ между много нозе и изхвръкнах навѫн по страничната врата. Сега аз сѫвсем забравих, че и кѫм нас вече падат куршумите! И кѫде можех да помня това: откѫм митриза се бяха задали ранени войници — истински, токv що ранени в битка!

Те бяха трима, вѫрвяха един зад друг и всякого от тях придѫржаха други двама от страни. Бедничките, те бяха страшно бледи, изглеждаха като примрели. Аз отѫрчах, разбира се, до самите тях и видях: от устата на едногото струеше кръв.

Хм, знам ли, защо стана така? Сви ми се гѫрлото и ми потрепераха нозете. Но аз си дадох кураж и хукнах назад в крѫчмата. А като влязох разпѫхтян, зинах да викна:

— „На едногото тече кръв от устата!“

Зинах да викна, но казах само половината думи: зава-
виха ме сѫлзи . . .

Посетителите се разсмяха, а някои трогнато ме погалиха. Пък мене ми дойде да потѫна в дън земя. Проклет бунт, осрами ме пред хоратя! И отде ми дойде да заплача тъй изеднаж.

Скрил се бях зад тезгяха от срам, представих си ранения в устата войник и мислях без да ща:

— „Ето, аз нямам баща и майка, по-добре мене да са убили“.

И, може би, някъде в сѫзнанието ми проблясна, че всичко това, на което се бях толкова много зарадвал — бунт ли е, какво е, — че то не е нещо добро, не

Но скоро пред нашата крѫчма тревожно заби барабан. Аз трепнах: какво ли става? Не можах обаче ди видя нищо: посетителите бяха още начугулени по прозорците. Но те скоро свиха вратове и се оттеглиха гузно край масите.

И аз видях: на сред Александровската улица нашия хазаин, г-н мировия сѫдия Кѫсогледов, препасал през рамо, кой знае защо, ново бѫлгарско знаме, само много тясно, а

през другото си рамо прехвърлил ремъка на голям барабан, бие силно, барабани също като на парад пред молитва или като градски глашатай при мобилизация.

Пръв от кръчмата излезе бае Минйо. Той се не месеше в бунтове, кротък си беше човека, токо нали сега нашия хазаин призоваваше хората, да им обади нещо, трябаше бае Минйо да иде. По него излязоха още няколцина. Те се повлякоха някак гузно, а стария бае Атанас смъмка по тях.

— Е, ще идат: дела им гледа оня, нали е мирови съдия.

Аз изхвръкнах навън пак от страничните врати, обзет наново от любопитство. — Г-н Кьосогледов все още биеше барабана, но стъгдата и улиците околовръст бяха пусти. Най-после той спря да бие, огледа събраните десетина души и тъкмо зина да говори, изеднаж откъм митириза, който беше само на стотина стъпки от нас, изпращяха цял залп пушки.

И не знам повече, какво стана. Помня само, видях бае Миня — превил се на две, стиснал глава с две ръце, желт като смин, тича в кръчмата и кой знае защо, съска, съска като изплашена юрдечка!

Струва ми се, че г-н Кьосогледов викаше: „чакайте бе, наши гърмят!“ Но кой ще го слуша?

Спуснах се по бае Миня и аз в кръчмата, а гледам — посетителите се превиват от смях. Е, дойде ми сърце на място! Одеве, когато аз се бях разплакал, бае Минйо пръв ми се изсмя: на̀ сега и нему!

А не беше още заглъхнал смехът и ето, чатна нещо в една от прозорците, изсвири после, като щурец, и хоп! от отсрещната стена падна кьосче мазилка.

— Куршум! — зинаха всички.

Да, в кръчмата влезе сякаш птичка. Разбира се, отначало хората зинаха плахо, а после повеселяха всички и се втурнаха да търсят куршума.

Само стария с потурите бае Атанас забързя опулен и току подигна капака на подницата. Аз се удивих: куршума беше пронизал срещната стена, къде ще го търси сега бае Атанас в подницата?

Но стария човек бързо се провря по стълбите на долу и тогава викна към всички:

— Я бягайте от там, че вместо вие да намерите куршума, да ви не намери той!...

И се скри в избата. Тогава всички хукнаха по него: бързат да се скрият, блъскат се...

То се знае, всичко това беше само уплаха. Хората се бяха вдетинили, това го почувствувах даже и аз и ми стана много весело. Ето, едвам успяха да се скрият всички в подницата, и почнаха веднага пак да излизат един след друг: подават се из пода, като лалугери... Аз гледах, гледах, че като се разсмях, не мога да се омиря! Бае Минйо се очуди и ми се сопна, но аз се разсмях още по-вече. Тогава един от посетителите викна на бае Миня:

— Момчето се уплаши, Минйо, затова се смее така: завърти му един плесник, да се опомни.

Погледа на бае Миня изеднаж се изостри, той наистина ме зашлеви и аз се опомних. Не знам и сега, бях ли се толкова уплашил? Помня, че когато юрнаха всички по бае Атанаса, да се крият в подницата, мене ме нещо дожаля и нозете ми се попрекосиха . . . . . .

. . . . . .

А бунта в града все по се разрастваше: залпове вече се чуваха от всички страни. По едно време един гирдапченин прекоси митириза, та донесе и в нашата кръчма куп новини. От Гирдапа се дигнали две чети, да се бият срещу майор Узунова. Но срещу тях се отлъчили зводове пионери, та сега имало да се бият вредом из града. А най-странно било в джамията при касапниците: там пионерите се залостили в самото викало на минарето и стреляли на всеки човек, който се подадял из улиците околовръст . . .

От тези новини хората претръпнаха и се окуражиха. Даже стария бае Атанас напусна най-после избата и си зае пак мястото до средната маса.

И по едно време бае Минйо ме сбута.

— Върви, каже, да купиш франжели за бае Стефана, че да му ги занесеш.

Далечко срещу нас — на ѫгѫла от вѫтрешната страна на митириза — беше фурната на македонците, кѫдето вадеха прочути в целия град франжели. От там аз всяка заран купувах препечени такива две и ги носях на гръдноболния господар — господин Стефана.

При това тази фурна ми служеше и за часовник: сѫбуждах ли се призори, поглеждах кѫм нея и ако блещеше нейната пещ, знаях, че е време и за мене да поставя казанчето.

Фурната на македонците заработи и тази заран на време, та сега личеше от далеч парата на топлите хлябове по големия тезгях пред фурната. Очевидно, хлебарите нехаеха от бунта. Но да видим сега, кой ще припари кѫм тях, щом се чуват залпове и около митириза! Ето, аз в душата си веднага реших, че бае Минйо няма право да ме изпраща на явна смѫрт! Инак, щом бае Минйо спомена за франжелите, аз усетих остѫр глад и с ѫглеца на очите си метнах поглед кѫм топлите златно-жълти хлябове вѫв фурната. Но да отида токо тѫй, — не, това би било лудост!

А тук един от посетителите втикна гузно парѝ в шепата ми и пришепна: „купи и за мене едно хлебче, братчето ми". Е, сега вече явно ме жегна страх: ето тоя човек беше вѫзрастен и пак го беше страх да иде до фурната! А и стария бае Атанас викна:

— Я да купи момчето повечко хлябове, че сме изгладнели всички. То и тѫй — и тѫй ще иде до фурната . . .

Явно беше: намериха сирак момче и искат да го пожертвуват за гѫрлата си. Ще имат да земат!

Това моѐ вѫтрешно решение тряба да беше бликнало и на лицето ми: един от посетителите взе моя страна.

— Оставете детето, каже. — Ще го олучи някой сляп куршум и ще си вземете грях на душата. Който е гладен, нека си купи сам хляб!

И аз се нацупих: толкова вѫзрастни хора, свили се като жени, пѫк карат мене в огѫня!

Бай Минйо разбра, че аз няма да ида, и грубо взе назад парите, които беше втикнал в шепата ми. После осука престилката около пояса си и пребледня: той ще иде!

— Казвайте, кой иска да му купя хляб! — провикна се с изтънял глас добрия бае Минйо и мене ми домиля за него. Посетителите събираха пари за хлябове, а мене ми се беше свило сърцето: не ми се ще да пусна бае Миня в огъня. А ме е страх и да го заменя!

И тук се намеси пак бае Атанас.

— Ти, Минйо, не ходи, — каже. — Нека иде момчето. Разбъркано е на въжн, убиват де кого видят по улиците и с право: кой ще те знае тебе, по какво си тръгнал? А по момчето няма да стрелят: то е още дете.

Думите на бае Атанаса бяха тъй убедителни, че аз се хванах о човала, който беше понесъл бай Минйо.

— Дай, — викам му; — аз ще ида!

— Ще идеш ти, — отблъсна ме той и се обърна към бай Атанаса: — не го ли виждаш, каже, страхливо е, ще се върне от сред пътя!

Това беше малко прекалено, аз вирнах глава: ще ида и друго не бива!

Намесиха се сега всички: едни викат, че ще се уплаша, други — че съм юнак . . . — с една дума, надуха ме, както тряба!

Зимах аз набраните пари, грабнах тънкото бакалско чувалче и тръгнах.

Когато се решиш на нещо, страха ти се пилее, повеселяваш, може даже да запееш. Наистина, в такъв случай мнозина ще кажат, че пееш от страх. Но нека си казват, ти нали пееш?

Викнах аз „Шуми Марица“, че като хукнах към митириза, не остана време за „марш, марш“. Македонците умряха да се смеят.

А на връщане не ми дойде да пея: тежеха хлябовете, пък и претръпва човек. Нозете ми, разбира се, все още потреперваха: при фурната залповете се чуваха по-страшно.

Как да е, тръгнах аз назад, нарамен с чувала топли хлябове. А когато се изравних с митириза, сепнах се, като от лошо предчувствие. В купищата смет, с който хората изпълняха безкрайния трап на разрушените турски укрепления, се

бяха сѫбрали сега грамадни и страшно угоени маджарски свини. Тези животни тряба да бяха изгладнели: те дигнаха кѫм мене сѫрдито зурлите си, усетиха миризмата на топлите хлябове в чувала, който бях нарамил, и изеднаж загрухтяха, като по команда.

Не мога да си обясня и до днес, как стана това тогава. Питомни сѫ уж маджарските свини — все бели, угоени, разлети, — а кой знае защо, втурнаха се по мене така бясно, каточели ще ме изедат!

Свиневѫдци обясняваха после в кръчмата, че вѫобще свинете бивали опасни, когато се почва гоенето им за Коледа или за Великден. Тогава не бивало те да изгладняват, защото налитали на кучета, на петли, на питомни зайци, че даже и на деца в люлки.

Не знам, може: — стадото свини, което ме сподири при митириза, тряба да беше наистина много изгладняло! Аз усетих опасността още в пѫрвия момент, та хукнах да бягам. Но сѫвсем не знам, защо ми не предяха нозете! Едвам сварих да отмина митириза и трябаше да спра: те ме оградиха, свинете, едри, като бели малачета! Тълпят се около мен, вирнали зурли кѫм чувала ми с топлите хлябове, и оглушително грухтят и квичат.

Трябаше да се пазя: снех чувала от рамото си и почнах да го вѫртя. А те сякаш повеселяха от това — проклетите свини! Почнаха да вѫртят кѫдравите си опашки, сините им очички се заискриха, а една стелна измежду тях почна тихо и трогателно да квичи: помисли, може би, че сѫм дошел да нахраня тъкмо нея с топлите си хлябове . . .

До тук не беше още страшно: аз смятах, че тряба да спася хлябовете, и не ми идваше на ум да се боя за себе си. Но както се вѫртях сред свинете и отстѫпвах кѫм нашата кръчма, гледам, от там наискачаха посетителите, почнаха да ми махат с ръце и да викат страшно.

Аз чувах само „хлябовете, хлябовете!“

Разбира се, трябаше да пазя хлябовете, нали затова се мъчех и аз? Но защо ревяха те тъй тревожно? Почна да ми става страшно, а после и сѫвсем настръхнах: — всички

ония хора, посетителите от нашата кръчма, се навърволиха — тичат към мене и реват:

— Захвърли хлябовете, бр-е, ще те разкъсат! Хлябовете захвърли, момче-е! . . . . . .

. . . . . .

Да, аз най-после разбрах това: тряба да захвърля чувала със хлябовете. Но сега стана с мене нещо странно: впи́л съм пръсти в чувала, вържтя го пред зурлите на проклетите свини и съм решил в душата си, че тряба, наистина, да захвърля и чувал, и хлябове, но не мога да си разтворя пръстите: забравил съм как се прави това!

Какво ли не преживява човек в света! Аз си мисля и до днес, че ония свини в Русе, които бяха изгладняли, защото господарите им не съ могли, поради бунта, да ги нахранят, че те нямаше нищо да ми сторят. Питомни животни: вържтят се около мене, люлеят отпуснатите си тръбуси и добродушно грухтят, — смятат, може би, че аз, като вържтя безпомощно чувала със хлябовете сред тях, правя го само, за да ги подразня, та после храната да им се ослади още повече.

Да, аз допущам това. Защото каквито едри бяха те, ако само искаха да ме разкъсат, нищо не би ги възпряло. Ето, един от глиганите даже закачи — наверно, без да ще — със страничния си зъб крачула на единия ми крак и го хубаве раздра. Но едновременно той така се изплаши от пакостта, която беше извършил, че остро изквича и хукна назад.

После, в кръчмата, когато свиневъдци тълкуваха държането на тези изгладняли свини с мене, твърдяха, че във всяко свинско стадо глигана командарял винаги, че той бил много хитър и че тоя, дето ми раздра крачула, не е направил това случайно, ами е рекъл да изпита ума ми за — ще дам ли с добро хлябовете или няма да ги дам?

Кой знае! Вярното е, че животните бяха много изгладняли, пък аз — неопитен хлапак — вържтях топлите хлябове токо пред зурлите им, та ги съвсем раздразних. Това е верното. Ето, когато глигана ми раздра крачула, аз повлякох малко чувала по земята и тогава няколко свини изеднаж успяха да забият страничните си зъби така в него, щото аз

вече не можах да навия и се опомних: сжумях да отпусна поне едната си ржка от чувала, сграбчих от земята камжк — цял молоз — и го запокитих вжрху проклетите . . .

Но — с това се и свжрши моята борба! Видях, че бялите ми топли хлябове се запремятаха по калните зурли на лакомите гадини и — повече не помня: тряба да ми е прилошовяло . . . . . .

. . . . . .

Когато се сжзнах, видях се на бай Минйовото легло в страничната стаичка до касата. И се почувствувах поласкан: бай Минйо ревниво пазеше ключа на тази стаичка, в нея аз почти не бях влизал.

Това добре, но по челото ми струяха едри капки студена пот, влажно и хладно беше цялото ми тяло, а устните ми горяха и чувствувах голяма слабост. Очевидно, втресло ме е. Проклета работа, от де се взе тоя бунт! Не ще е хубаво нещо той: ето, хората не сварват да нахранят свинете си и те може да разкжсат човека, когато носи топли хлябове . . .

А кржчмата навжн се беше нещо разшумила: приказват си хората, разправят високо и гласовете им са комай весели. Може бунта да се е свжршил.

Скжрцна вратата, гледам, надникна бае Атанас.

— Ще помниш сега, какво е бунт, — заклати той глава, като ме доближи. — Така да знаеш, когато свини изгладнеят, разкжсват човека. Хем сжщо е и с двукраките свини: ей ги сега, юрнали са из всички кочини, майор Узунова ще ловят . . . гладни кучета!

Бае Атанас тряба да беше много сжрдит. Аз не мислех като него, че хората сж толкова лоши. Ето, всички тези, които сега шумяха в кржчмата, само преди час се спуснаха през глава, да ме спасяват от гладните свини — мене, никому непознат сирак — чужбинец! Наистина, те от начало тжкмо мене прежалиха, като ме пратиха през митириза да купувам хлябове. Но бояха се хората: нали се дадоха залпове и до самия митириз, когато г-н Кжсогледов биеше барабана? И нали само срещу вжзрастни хора бяха тези залпове? Не,

хората бяха прави! — А после, щом ме видяха в опасност сред проклетите свини, всички забравиха страховете си от бунта и отжрчаха, та ми спасиха живота. Да, бае Атанас не беше прав: хората не сж толкова лоши, колкото ги смяташе той... даже хората никак не сж лоши!

Така си мислех аз, като гледах сжрдитото лице на бае Атанаса. И изеднжж ми мина през ума: да не му е пжк някакжв роднина майор Узунов, че му е толкова мило за него?

Бае Атанас седна до мене и се унесе: кржстоса шепи вжрху кривата држжка на тоягата си, натисна после на тях долната си челюст и се унесе — не помржда, сжщо като ония римски патриции, които били насядали някога пред портите си, когато готите влезли в Рим, та тези ги взели за статуи... Корав човек беше бае Атанас и честен, всички му се бояха, той всекиму казваше право в очи, каквото мисли. А ето сега — човека беше сжвсем угорчен! И аз по едно време зинах да го попитам: дали майор Узунов не му е роднина?

Но тук изеднжж се дигна голяма беготня на улицата и бае Минйо влезе при нас с някаква крива усмивка на уста:

— Май че му се вижда вече края, — каза той. — Майор Узунов избягал с другарите си на лодка по Дунава.

Бае Атанас зина:

— Как тжй? Защо?

— Е, навили му вече, какви ще ги бжрка? Юрнал е сега свят на Дунава: ще го хванат.

— Теб какво ти става, та си се ухилил? — изржмжа бае Атанас и влезе гнявно в кржчмата.

Бай Минйо не трябаше да се хили, разбира се. Но кротжк е човека и не обича бунт. Как се уплаши той днеска, когато се даде залп от митриза! Не, много чудно беше всичко това, което стана днеска. А сега ще ги хванат — и майор Узунова, и другарите му: ще ги хванат на Дунава!

Аз скочих.

— Кжде бре? — пита ме бай Минйо.

— Никжде. — Мене ми мина. — Какво има пжк... пусни ме, бе бай Минйо, до Дунава, да видя, а?

Добрия човек се намръщи и се повърна в кръчмата, без да ми отговори. Навярно, ще ме пусне. И колко ето до Дунава? Ще отърча и ще се върна на един дъх.

Пристегнах се набързо и влязох в кръчмата. Посетителите ме посрещнаха с дълго „е-е-е“. Някой ми каза „Христос Възкресе“ и всички се разсмяха.

— Сега пък иска да иде на Дунава, смееше се бай Минйо. — Душа има като на птичка, и пък се увира, където не му е работа.

Но тези, които ме бяха спасили днес от свинете, почнаха да се обаждат: „Пусни го, Минйо“. — „Колко е то място: нека иди, Минйо“. — „Истина, нека отърчи, та да знаем, какво става“ . . . Добри съ хората, добри! Но бае Минйо закръшка: тъничка ми била душицата, ще станело нещо да заболея, че кой ще ме гледа . . . А все пак склони човекът. И аз хукнах към Дунава.

* * *

До сега нищо не е вълнувало тъй много моето въображение, както картината по Дунава пред Русе вечерта на 19 февруари 1887 г. Аз и преди обичах живописта — обичах я, откак съм се запомнил, — но дълги години после ме блазнеше да възпроизведа с масляни бои върху голямо платно онова, което тогава съзерцавах на Дунава!

Гасне ден, вечерната позлата надхвърля водите и играе по куполите на църкви далеч в Гюргево.

Върбите по целия отсрещен бряг са сиви, като висок трънен плет, и хълтналия дълбоко в коритото си Дунав бие в тях и пласти, като снежен гердан, начупени кърпи.

Сред водите се подава остров — дълга ивица пясък. По него също са напластени цяла могилка кърпи.

Ето, такъв беше „фонда“ на картината, която дълги години после се мъчех да нарисувам. Такъв го схванах аз тогава — на 19 февруари 1887 г., вечерта, когато, като бях хукнал по митириза, стигнах до яра над Дунава — там, където сега минава крайбрежната алея.

В пѫрвия момент тогава аз се смутих, защото попаднах тѫкмо сред чиновници, които стреляха кѫм Дунава. И тези чиновници бяха препасали през рамо — сѫщо като нашия хазяин г-н Кѫсогледов днес — някакви тесни, сѫвсям тесни бѫлгарски знамена. Мене ми стана даже грозно, каточели бях попаднал между врагове. Не бяха ли всички посетители на нашата крѫчма днес враждебни спроти г-н Кѫсогледова? Очевидно, бях се прихванал и аз малко от партизанство.

Но скоро се сѫвзех: чиновниците стрелеха скрити зад камѫни и дѫрвета, значи, беше опасно, трябаше и аз да се погрижа за себе си. Не казвам, че ми се разтреперяха сѫвсем коленете, но имаше нещо подобно.

Не помня как се озовах зад един стобор от гнили дѫски. Знам, че по едно време страхливо подадох глава, като лалугер, над стобора, и огледах цялото бойно поле. И веднага се забравих, като да бях на война с прашки: залових се да разуча бойното поле.

Пръснатите над яра стрелци се бяха насочили нейде надоло по Дунава и ми се стори, че стрелят кѫм Гюргево. Но на там нищо не се видеше, освен една рибарска лодка, която идваше насам. Аз се вторачих кѫм тази лодка и заследих.

Тряба да е вярно твѫрдението, че родените край море имат силни очи: аз дѫлги години в живота си можах с просто око да конкурирам на обикновени бинокли. И видях сега малки фонтанчета, които куршумите от нашия бряг дигаха вѫв водите около влашката рибарска лодка. Прочие, нашите стреляха в тази лодка: очевидно, не ѝ даваха да идва насам. Защо ли?

Понадигнах се аз още повече над стобора и потѫрсих с очи направлението на лодката. Да, беше ясно, тя бѫрзаше кѫм песѫчното островче сред Дунава срещу митницата.

Сега аз се вторачих в това островче и трепнах: стори ми се, че сред кѫржите по него се разсипаха кѫлбца от барутен дим. Вторачих се по-добре: сред кѫржите се черняеха петна. Островчето беше близо, — тези черни петна да бяха врани, пак бих ги отличил. Прочее, вторачих се още

по-силно и зинах: черните петна бяха офицерски фуражки, под тях се издигаха малки кѫлбца барутен дим и — чух — достигаха до мен тѫнки гѫрмежи от револверни изстрели.

Свих се цял и ми притѫмня на очите, забравих даже: кѫде се намирам? После се сетих, че може да ме убият, — загледал се бях, като хаплю, тѫкмо на среща, от кѫдето се стрелеше вѫрху нас!

Когато ми мина пѫрвата уплаха, аз намерих, че мога пак да надникна от стобора. Ще гледам черните точки сред кѫржите в островчето, и забележа ли кѫлбцата от барутен дим, веднага ще се скривам: нима куршумите вѫрвят по-бѫрже от погледа на човешките очи?

Така почнах пак да надниквам през стобора. И едвам сега забелязах, че само един аз се бях намерил най-хитрия, да се крия зад дѫсчен стобор: всички други се бяха залостили зад стена, камѫк или дѫрво!

Това откритие ме очуди, но не ме уплаши. Може би, защото едновремено забелязах куп хора по ръба на митириза — там, от кѫдето бях дошел и аз: очевидно, там беше безопасно, ония хора се бяха вѫзправили на открито и гледаха спокойно!

Аз прислязох веднага до вратнята на стобора, набрах си кураж, че като хукнах . . . на един дѫх се озовах в нозете на вѫзправените край митириза множество хора!

А след малко, седнал на самия ръб, пригѫрнал с ръце коленете си, аз опулих очи, да не пропусна нищо от онова, което ставаше.

На островчето, сред кѫржите, сега не личаха офицерските фуражки, но ясно се виждаха барутните кѫлбца и се чуваха тѫнките гѫрмежи на револверите им. А от кѫм Гюргево наближаваше влашката рибарска лодка. Аз вече виждах всичко по нея: вѫрху носа ѝ един рибар с дѫлга кука отблѫсваше кѫржите; вѫтре двама вѫртяха лопатите, а зад тях един управляваше кормилото. И тези хора нехаяха от залповата стрелба из нашия бряг, макар че куршумите вече образуваха цяла мрежа от фонтанчета около ладията. Не, тези власи бяха турили главите си в торба! Тряба да

им са обещали много парѝ ст руското консулато в Гюргево: тжй казаха вжзрастните около мен. Защо ли?

Не, много, много интересно беше това, което гледах. Колко пжти сжм се оплаквал на приятелите си, че сжм вече маниак: искам на всяка цена да стана живописец, само за да напиша една маслена картина, която ми е оживяла в душата.

Пжк и сждржателна беше тя — замислената от мене картина: колкото по-вжзмажавах, толкос повече се убеждавах в това! — Трима вожди на племето си, от които една — майор Узунов — беше, както после разбрах, *народен герой,* — трима вожди на племето си бягаха сега, като престжпници, и хората ги гонеха, за да ги убият . . . да! А някакви влашки рибари се мжчеха да ги спасят . . . за парѝ, само за парѝ!

Аз и сега чувствувам всичко онова, а какво беше тогава!

Вперил сжм очи вжв влашката рибарска ладия и ми се е свило сжрцето, — не дишам. Какво ли ще бжде, ако тези власи наистина достигнат островчето и успеят да отнемат бунтовниците? Аз намирах, че това би било срам за Бжлгария. Й даже се разтреперах от вжлнение . . . а може би, и от студ. Слжнцето се беше нащжрбило на заник и през румжнските равнини подухваше резлив ветрец, навярно, от снежните преспи на далечните Карпати.

Вперил сжм очи, гледам да не изтжрва нищо, а изеднаж вжзрастните около мен ахнаха:

— Тжркулна се влаха ниеден!

— Падна!

— Хайде, бягат власите!

— Бягат, ура-а!

Аз неволно си потжрках очите: влашката ладия бжрже изви назад, а рибаря, който стоеше на носа и отбиваше с голяма кука кжржите, — той беше липсал: олучил го е куршум, паднал е в Дунава, а аз тжкмо това бях пропустнал да видя, зазяпал сжм се кой знае кжде!

Не можах да си простя. И толкова повече ме догневяваше на мене си, колкото по се мжчах да си представя, как

рибаря, прострѐлен, да речем, в гѫрдите, натиска с рѫка клетото си сѫрце, а след това изгубва равновесие и пада в ледените бездънни води, навярно, с главата надоло . . . Страшно! Поне това да бях видял! А раняването, виждал сѫм го, най-после, на театѫр и пак може да го видя . . .

Между туй целия наш бряг се оглуши от „ура“. Общия вик се движеше като вѫлна на горе, кѫм арсенала. Сега ме погѫлна това постепенно движение на много човешки гласове по брега, аз станах и след малко трябаше да зина: урата се страшно усили кѫм арсенала и потрѫгна в обратна посока, кѫм нас. Сипи се страшно ура, като разлял се порой! А докато се опомня, почнах да си дера гѫрлото и аз: — сред Дунава се яви, с развято знаме, славата на Дунавската ни флотилия, яхтата „Крум Страшни!“ Тя отиваше кѫм островчето: свѫрши се, прочие, бунтовниците ще бѫдат пленени, ура!

И после настана мѫртва тишина: всеки чувствуваше, че настѫпва най-страшното. Хората почнаха да си шепнат, като че ли се бояха, ди ги не чуе някой. Аз подслушах: бунтовниците щели да се предадат, защото те се били измокрили до уши, когато са избягали в островчето. А избягването сганало така: като видял майор Узунов, че целия град се е вдигнал против него, повикал двамата си дружинни командири и решили да не проливат повече братска кръв. Така те слезли пеша на арсенала, хвѫрлили се тука в една лодка и заплували кѫм влашкия бряг. Те сами са гребали с лопатите, та това ги е издало: митничните стражари пѫрви разбрали, че те бягат, и открили по тях честа стрелба. Лодката е била още близо, та един от пѫрвите изстрели олучил едного от бунтовниците. Той почнал да вика и уж развял бяла кръпа, но другарите му, вместо да вѫзвият лодката кѫм нашия бряг, насочиле я кѫм пясъчното островче. Тогава митничните стражари ги обсипали пак с залпове, та бунтовниците едвам могли да се скрият в островчето. На слизане те се измокрили до уши. защото е трябвало да помагат и на ранения си другар.

Аз разбрах: щом са се измокрили при слизането си на островчето, бунтовниците до сега са се вковали в лед и непременно ще се предадат. Прочие, ура!

Никой, обаче, не викаше ура; хората само припрено шепнеха. И скоро всички проточиха вратове кѫм островчето: там, иззад куп кѫржи, се вѫзправи един от бунтовниците и замаха с ръце. Аз се взрях: не, човека не махаше с ръце, а си сѫбличаше шинелата. Сѫблече я, хвѫрли се в Дунава и заплава кѫм влашкия бряг!

Сега асички наоколо завикаха и се разсмяха: „Лесно ли е да се преплава Дунава, когато кара кѫржи!“ — викаха — „Ей сега ще го сковат ледените води и той ще слезе на дѫното да се стопли — ха — ха!“

Аз бях настръхнал, а те се смеяха! Тогава за пръв пѫт се договедих, че то . . . вѫзрастните хора не са по-добри от децата. Смелия бунтовник офицер, който пред очите на цял свят се хвѫрли в ледения Дунав, поплава малко и наистина изчезна: угасна като свещ. И всички около мене завикаха: „хайде-е!“ После някои добавиха; „сега е ред за другите.“ И пак се разсмяха . . .

А колко ли от тези хора в утрото на тоя ден са благоговели пред майор Узунова, който се беше решил да дигне бунт! Не всеки се решава на нещо таково . . .

Да, в оня момент от живота си аз сѫзнах дълбоко, че вѫзрастните хора не са добри.

Обаче, веднага пак забравих всичко, забравих даже, де се намирам. „Крум Страшний“ изви носа си с развятото голямо знаме кѫм островчето и спря: ще ловят бунтовниците, ще ги ловят вече!

Аз станах и не ми беше вече грозно. Мислех: може и останалите двама бунтовници да се хвѫрлят в Дунава и да се удавят. А това не можеше да се вида от мястото. кѫдето бях. Трябаше прочие да предприема нещо, ако исках да видя всичко!

Под мен се извиваше една опасно стръмна пътека по яра. Тя извеждаше доло, на Дунава, кѫдето се редяха дѫсчени кафенета и гостилници около малки рибарски скели.

Аз забѫрзах по тази пѫтека и когато слязох долу, видях, че по мен из сѫщата пѫтека се бяха навѫрволили и всички други, които бяха горе. Ако не беше това, аз щях да потѫрся, може би, как да вѫзляза пак горе, защото долу не се виждаше сѫвсем нищо: кафенетата закриваха даже и Дунава.

Но навалицата бликна от всички страни из високия бряг, и скоро аз вече можах да следя всичко, без да гледам: тези, които виждаха нещо, обаждаха високо и то се носеше от уста на уста.

Така аз знаях, че останалите двама бунтовници в островчето са се предали: това се ознамени с дълго и несвършвано ура от целия народ, — наверно, пленените се виждаха на парахода.

После узнах, че „Крум Страшний“ потеглил за към нас: щели да предадат майор Узунова в наши ръце, за да го разкъсаме.

— И тряба! — викаше някой сред навалицата: — нека видят деца и внуци, как тряба да се постъпи с тези изверги, които искаха за 30 сребърника да продадат майка България!

А! Нима те са искали да продадат майка България? Аз това не знаях до сега и пламнах от гняв. Нима тоя проклет майор Узунов и неговите другари са искали наистина да извършат такова нещо? Безобразници! Те тряба да са от ония, дето бяха пропъдили княз Батемберга...

Все пак беше страшно: хората да разкъсат жив човек! Само като си представих това, замижах!

А изеднаж хората наоколо — на близо и на далеч — се развълнуваха: яхтата „Крум Страшний“ хукнала с пленените бунтовници да бяга надолу, по Дунава! Комендантa на яхтата бил минал на майор Узунова страна... Ами сега?

Хората стояха зинали и се гледаха със страшни очи. Не, те бяха сега по-страшни от свинете, които щяха да ме разкъсат днес... Какво ли би било, да им се паднеше сега в ръцете тоя комендант на „Крум Страшний“?

Обаче тъкмо сред тези тревълнения студената вечер се сътресе от топовни гърмежи — един, два, три... Гърмежите се слушаха близо, откъм гарата, и някой около мен каза:

— Ще потопят яхтата!

И изеднаж се подхвана пак страшно ура, а после се повлече всичко надолу край Дунава: блъскаха се, притискаха се и се препъваха също като запенен порой.

Разбира се, сега аз вече съвсем не помнях, че има на света бае Минйо, господин Стефан, кръчма, посетители... Тичах през глава сред навалицата и в съзнанието ми странно се преплитаха „майка България", „Крум Страшний", „майор Узунов"...

По едно време навалицата се заприщи в една теснина: ни напред, ни назад. Тука аз чух да говорят, че хората тряба да са полудяли! Никакъв комендант на „Крум Страшний" не е изменил на България и не е мислил да бяга във влашко с бунтовниците! Работата била съвсем проста: управителя Мантов заповядал, да гърмят топове за радост на цял народ, а яхтата отивала надолу, защото пленените офицери щели да бъдат снети при салханите, където управителя Мантов ги причаквал с чиновниците.

Мене ме досмеша: възрастни хора, а пък какво говорят! Защо управителя Мантов ще чака пленените офицери при салханите: не съ говеда, че да ги колят там я...

Цялата тази работа беше нещо забъркано, но аз нямах време да мисля: тичах запъхтян, свирах се в тълпите и не виждах нищо. По едно време — не знам как — мина ми през ума, че то не е смешно, дето ще снемат пленените бунтовници на салханите: нали ще ги разкъсват живи?...

Като ми хрумна това, аз исках да спра: нека остана назад, по-далеч да съм. Но сега навалицата беше тъй гъста, че нищо не можеше да се въръши на своя глава: влече те пороят от хора, където си ще.

Аз не съм запомнил, къдя тъкмо тогава управителя Мантов накара да снемат пленените бунтовници. Това се дължи, може би, на обстоятелството, че тъкмо в тоя тържествен момент с мене стана нещо много важно. — Когато навалицата, която ме влачеше, престана да се движи, аз

забелязах, на кѫде се протягаха всички вратове, та приклекнах на земята и запѫлзях по тази посока между краката на хората. Е, посритваха ме, но аз не се отчайвах. Така достигнах най-после едно празднo място около няколко хора с много ордени. Сред тях беше и вѫзниския, тунтерест и румен управител Мантов, когото не еднаж бях виждал да сочат хората (кой не трепереше тогава от управителя Мантов в Русе!). Аз се изправих на нозе комай до самите тези големци; бях зашеметен от пѫлзенето и от ританиците по мене; очите ми паряха, — наляли се бяха, види се, с кръв; а се бях така окалял, че като се огледах, зинах и почнах неволно да се отърсвам, та дигнах около себе си облак прах. Ето това стана причина, струва ми се, да се случи онуй, от което ми е чогалнo на душата и до сега. Някой ми хвана кораво ръката, с която се търсях, после ме загледа сърдито и аз се уплаших. Види се, това омекчи тоя човек, та той ме хвана галйовно за раменете и ме насочи напред, като каза:

— Гледай, юнак!

И аз видях, доведоха пред управителя Мантов... да, тях: пленените офицери!

То беше страшно: шинелите им замръзнали и шумят, почерняли им лицата, очите им хлътнали и толкова малки, толкова малки, като на мишки... Не, те и самите мязаха на мишки! Да не беше една с привързана ръка, аз бих рекъл, че не си струва, да се сбира цял народ, за да гледа тези някакви двама хора.

Но моето око спря върху привързаната ръка на едногото от бунтовниците, та видях капките замръзнала кръв и по шинелата му: да, тоя човек беше ранен! А е замръзнал и кой знае колко го боли...

Би ми домиляло, може би, за тези полузамръзнали бунтовници, но нямаше време: хората около мене почнаха едновременo да плюят и да храчат все в лицата им — в черните им замръзнали лица!

В града после се носеше мълва, че майор Узунов бил казал, когато го заплювали:

— „Простете ме, братя, сбѫрках!“

Кой знае? Аз не чух. Те, пленените офицери, тѫрпяха и гледаха, като глухонями.

Най-после майор Узунов може и да е намерил сили да каже нещо, но де можах да го чуя аз: почнаха изеднаж всички да му навикват и да го ругаят, ама така, като кога рибари се скарат на кумар! Уж все големци бяха наоколо, пѫк като отвориха ония уста . : . да си запушиш ушите!

Ето в тоя шум се случи важното с мене. Един снажен посивял господин с бомбе на главата и с кръст за храброст на гърдите, който беше препасал през рамо тясно бѫлгарско знаме, сѫщо като господин Кѫсогледова днес, — той, не знам какво му стана, по едно време грабна ме под мишците и ме подигна до главите на всички. Аз бях изненадан, гѫкнах само и не се противях. Господина ме насочи срещу майор Узунова и му закряска:

— Пред тебе стоят и бѫдащите поколения, предателю! Дигни глава, изверг, и виж погнуса и вѫзмущението на това дете!

Майор Узунов стоеше с изцѫклени очи, безмѫлвен, като истукан. И господина, който ме дѫржеше, викна ми страшно:

— Малко бѫлгарче, този е предателя на Бѫлгария: заплюй го! . . . . . .

. . . . . .

Аз плюйнах . . . какво ще му е, щом такѫв е редѫт! А господина с бомбето ме пригѫрна и целуна по челото. Той сега плачеше — тоя човек, истина ви казвам.

* * *

Може би, мен нямаше да ми е нищо от това, че ме накараха да се изплюя. Но господина с бомбето, който ме накара да направя това, не биваше да заплаче. Струва ми се, че тѫкмо от това ми се скѫрши нещо в душата, та аз вече с четири очи гледах, как да се измѫкна.

Но развжлнувания стар човек ме джржеше яко за ржката. „Не се бой, — викаше ми той; — ти с мене ще вжрвиш“,

Ще вжрвя, какво ще му е! Неприятно беше, че сега токо се надвесваха хора и се загледваха в мене... Голямо чудо станало: че само аз ли бях заплюл майор Узунова? При това мене ме бяха накарали: това и сам Узунов би признал!

Как да е, тржгнахме. Окржжният управител Мантов яхна един чакжрест ат с ржждиви петна и потегли пржв, заобиколен с чиновници, които не знам от кжде земаха пушки и ги нарамиха. След тях идяха двамата пленени офицери, около които полицията образува кордон; на трети ред пак вжрвяха редица чиновници с пушки. Тук бях и аз при сивия господин с бомбето, който все още ме джржеше за ржка.

Не знам, през кжде минахме, но по едно време познах, че сме пред болницата по Александровската улица. И ми стана грозно: аз бях забравил и господин Стефана, и бай Миня, и кржчмата! А стария човек с бомбето тжкмо тук ми отпусна ржката, като да се убеди най-после, че аз няма да бягам.

Трябаше веднага да бягам, но се поколебах. Чаках да видя, какво ще бжде като влезем в града. Може би, хората ще крещят по пленените офицери и ще ги замярват сжс камжни... Гражданите обаче гузно загледваха от вратните си или из кржчмите: не си подават носа даже на улицата!

Така кортежа, начело с окржжният управител Мантов, се движеше глухо и неинтересно, та когато видях, че се изравняме с дома на мировия сждия Кжсогледов, аз кривнах от редицата, без да погледна моя опекун — господина с бомбето.

Не ме забеляза никой и аз на един джх се озовах в нашата кржчма.

Да знаех, какво може да излезе от това, дето ме накараха да бжда безсрамен кжм майор Узунова, аз бих избягал още при болницата, а не току пред Кжсогледови. Но де можех да зная! А хората тряба да са ме следили и са видяли, в коя кржчма се прибрах, аз, хлапака, който заплю майор Узунова: не всички, които на 19 февруарий 1887 год.

вечерта викаха против бунтовниците, бяха и в самата си душа против тях . . .

Инак в кржчмата ме посрещнаха нехайно: хората бяха мрачни. Все пак малко по малко почнаха да ме разпитват. Пжк аз това и чаках: като заговорих, не млжквам! Но хората ставаха все по-мрачни, почнаха да се кривят по масите, да пжшкат и аз най-после посвих езика си: не обелих зжб за това, че и мене бяха накарали да заплюя майор Узунова.

А щом млжкнах, бай Минйо ме прати да занеса вечеря на г-н Стефана.

И ето, когато се вжрнах пак в кржчмата, усетих, краката ми се подкосиха! Стария бае Атанас спря на мене поглед изподвежди, — ама такжв, че кржвта ми смрази! Гледаха ме лошо и другите посетители, а бае Минйо кривеше уста на някаква зла усмивка и отбягваше да ме погледне.

Не знам защо, но аз веднага се сетих, че няма да ми отмине току тжй това заплюване на майор Узунова, на което ме беше заставил през тоя ден господина с бомбето.

И наистина, щом кржчмата опустя, бае Минйо ми каза сжвсем просто:

— Ти не си вече за тука . . . След това, което си направил днеска, — не си! От утре та не ща.

. . . . . .

Мене ми стана много студено на душата отначало, даже ме побиха ледени тржпки. А после изпаднах в истинско отчаяние, когато пресметнах, че вече отвред може да ме пждят тжй — все за сжщото!

Пжшках и се мятах до сред нощ, че току реших: облякох се и поех пжтя за железничната гара. Тя тогава беше само една в Русе, — оная за Варна. Аз отивах на гарата, не да си зема билет, — де пари! Решил бех ей така — да си отида вжв Варна, а не знаях друг пжт.

Мило ми е да си спомням! Аз спях из кантоните и колибите на железничните пазачи; рискувах да бжда изеден от вжлци, защото железничното трасе тук вжрви все по гористото Делиорманско плато, което още беше покрито сжс

сняг; не намирах по цели дни, какво да туря в уста, нито водица, устни да наквася, та лапах сняг и за това бях пресипнал . . .!

Да, това ми ранно пѫтуване беше едно от най-отчаяните. А все пак щом някѫде ме попитваха:

— Е, как стана бунта в Русе, бре момче? —

Аз се намрѫщвах и отговарях троснато:

— Не знам! Излязох от града преди бунта . . .

ПИЕСИ:

1. СРЕБЪРНА СТРУНА
2. ПРИСТАНУШКА
3. НА ВОЙНА
4. ПРЕД ВЛАХЕРНСКИТЕ ВРАТА
5. СЪДБА

СРЕБЪРНА СТРУНА

(Едноактна драма)

Л И Ц А:

КАЛЙОПА

СРЕБРЕН

ВАСКО

Стая в полуетаж. В джното миндер, служи за креват. Над него полегат, наравне с улицата прозорец, — виждат се нозете на минувачите. На ляво врата, на дясно масичка за писане. Голо и влажно.

В прозореца гасне ден. На масичката гори спиртна лампа. Калйопа — дребна, млада, в бяла роба, с подрязани коси — вари кафе. До миндеря на джрвен стол седи Сребрен — рошав студент, изпито лице, вехто облечен с бухната копринена врйзка, свири на китара.

Калйопа. Тжмнееш ти, Сребрене. Впрочем, аз не бива да питам.

Сребрен. Питай, Каля.

Калйопа. Гасне ти погледа. Какво ти е?

Сребрен. (Тжнаника и свири). Ви не изпълнили свещеннаго обета, мою любов — (става). Пфу, вони тук, Каля!

Калйопа. От цяла седмица се е пукнала трйбата горе, ще се изтровим от воня. Обидно става: интелигентна жена, редакторка някаква, има де да си е приходи и пак — (подава кафе). В тоя етаж живеем осем души — (притегля масата и се излягва на миндеря). и всички се морим от тая трйба, която може да се поправи за нищо.

Сребрен. Вони. (Пие кафе). И кафето си направила сйвсем водно. Тук тряба гйсто кафе и остйр тютюн. (Пали цигара). Бих казал, и водка тряба тук. (Огледва стаята). Излез си, Каля. Намери някой генерал в оставка. Сив ще ти се вижда света, но няма да вони.

Калйопа. Нали? И аз го мисля.

Сребрен. (Пие кафе и зжл). Опитай се.

Калйопа. Още е рано. За сега наем плащам на хазайката с преводи, пжк и никой не ме шпионира.

Сребрен. Аз ще ти наема стая, Каля. А който би држзнал да те шпионира. —

Калйопа. Генерал в оставка ли? Благодаря. Ще предпочета действителен.

Сребрен. Побжрзай. Ония момчета напечатали на твое име някакжв акростих.

Калйопа. (Става неспокойна). Какжв акростих?

Сребрен. За мжжа ти и за тебе.

Калйопа. (Тжрси). Де остави кибрита?

Сребрен. Не знам. Не пали лампата, свети повече, отколкого тряба. Даже твжрде много свети.

Калйопа. (Пали лампата). Тжмно е, не те виждам.

Сребрен. Хм, откога?

Калйопа. (При него, гледа го). Защо тия дни . . . ти тжй изеднаж . . . Не — (сяда на коляното му) Аз не те питам за нищо. (Целува го). Ти ще ми наемеш квартира. ще ме защищаваш?

Сребрен. Гинеш ти тук. Впрочем, человеколюбиви грижи. Но вони, Каля, да отворим вратата.

Калйопа. (Вжзджхва, сяда на канапето). По-вече ще вони.

Сребрен. (При вратата, не отваря). И то има.

Калйопа. (Изляга се). Седни до нозете ми. Искаш ли да ти разкажа една . . . една приказчица?

Сребрен. (Сяда при нозете й). Разкажи. (Мжлчат). Защо млжкна?

Калйопа. Отщя ми се. (Мжлчат). Ето, това, мило: живее се и с мечти. Ще лежа аз тук с хлжтнали гжрди, и ще идваш ти и ще сядаш до нозете ми. Отначало ще идваш всеки ден; после — през ден, през два, през пет. На край ще ме отведат в болницата и ти вече не ще идваш. Но после, на погребението ми, ти ще вжрвиш от лявата ми страна и аз ще знам, че си ти . . . ще те чувствувам . . . само теб ще чувствувам, и не ще усетя гроба.

Сребрен. Не се живее с мечти.

Калйопа. Какво, мило?

Сребнен. Ще ти ограби някой и мечтата.

Калйопа. Само мечтите никой не може ми отне.

Сребрен. Може. Моите отнеха.

Калйопа. Лош си ти от някое време противен си.

Сребрен. (Става). Аз имах мечта. Сега я нямам. (Ходи). Дай ми мечтата, вжрни ми я.

Калйопа. Ти пак ли?

Сребрен. Не вече. Свжрши се (Ходи). Когато се явих тук студент, Каля — отдавна ли беше? (Мжлчи и махва с ржка). „Самин ли ходех из улиците шумни, в храм ли влизах аз свещен“ . . . (Сяда, крак вржз крак, сжс сключени зад темето ржце). То беше тжй чудно. Следях ли по улиците незнайна сянка, на която виждах само стана и прическата отподир, заджхвах се, като страстен играч, който печели. И пак . . . с лека ржка отминавах всяка сянка, уверен, че ще намеря мечтата си вжплотена в креящ образ. — Ах, моята мечта! — Когато през нощите — утекчен сред другари — прогонвах вжжделенията си с песни и вино — и се хвжрлях в калта на живота — с трупа си . . . на утрото тя по-нова цжвфаше — тя, моята мечта . . . по-чиста, по-паляща. (Изпжшква сжс стон и ходи). Мечтае се . . . страстно се мечтае за онази, която ще те наджха . . . и ще те издигне от тинестото блато на хорския живот. — (Мжлчи и после глухо). Сжс всяка нова изпитня, Каля, моята мечта се разнообразяваше, и добиваше окраски, отри-

чащи една друга, и пак еднакво силни и пленителни. То беше ту крехка девойка, още лазурно чиста, но с вроденото неизвестно в себе си, което тѫрси сѫвѫршенство и намира опора в моята мѫжка мощ . . . ту пѫк невеста, залюбила в младо опиянение дѫб неподвижен, та се откѫсва сега с писѫк в душата, за да намери в мен орлови криле . . . Ах, моята мечта, моята мечта! (Ходи и после). Тя беше ту мряморна снага в дрипи, Каля, вѫзмечтала участта на Мария Магдалена, ту пак . . . самото женско безумие в брилянти и атлази . . . които аз кѫсах, за да раздухам дѫрзостта сред страхливците в живота! (Дѫлго мѫлчат. Калйопа изохква). И ти ли ще плачеш? За това вече сѫвсем не тряба лампа! (Угася я, над нея шиши). Обѫрши сѫлзите си, те не изкупват моята мечта!

Калйопа. Остави ме! Иди си! (Мѫлчат).

Сребрен. (Глухо, заканително). Не мислиш ли, че е кѫсно вече . . . сама да ме подканяш на това?

Калйопа. (Става). Какво каза ти — ?

Сребрен. Аз вече се досетих сам на това.

Калйопа. (Права, протяга ржце). Мило, какво си решил ти?

Сребрен. (Бавно я притегля). Не ме гледай тѫй! В твоите очи има сила! Аз ги виждам и в мрака!

Калйопа. Ти няма да заминеш! Ти няма да заминеш!

Сребрен. (Превива я). С кошмар замени ти моята мечта!

Калйопа. (Отделени, пипа си гушата). Накѫрвави ли се, мило? (Отпада на канапето и плаче). Но ти няма да заминеш!

Сребрен. (Ходи мрачен и клати глава). Аз . . . не мога да остана.

Калйопа. (Превита, мѫлчи дѫлго). Какво стои между нас? Какво не достига?

Сребрен. Искам да те ревнувам в миналото ти.

Калйопа. Отричай ме.

Сребрен. Искам да благоговея пред настоящето ти.

Калйопа. Люби ме.

Сребрен. Искам да те мечтая — далеч напред.

Калйопа. Почакай . . . да тръгна.

Сребрен. Аз бързам. Последна нощ е.

Калйопа. (Простенва със закрито лице). Мамо! Мамо! Мамо! (Мълчание. Гъст мрак. Сребрен стои със скръстени ръце, отпуснал глава на гърди).

Сребрен. Хубав е писъка на твоята душа. А — добре е, да се върнеш в света. Тук не можеш издържа ти: ронлив е брега, на който си, и мътна е реката долу. (Сяда и после). Аз заминавам.

Калйопа. Къде, Сребрене?

Сребрен. Тряба да очистя пътя ти.

Калйопа. Пред кого?

Сребрен. (Колебае се). Мъж ти . . . бил в града.

Калйопа. И сега ли това?

Сребрен. Какво друго.

Калйопа. Не убивай хубавото. И в тъмната трагедия има хубаво, — не убивай трагедията. Хубаво има и в смъртта, — не убивай смъртта.

Сребрен. Тук няма хубаво. Тук и смъртта не е хубава. (Дрезгав). Мъж ти бил в града.

Калйопа. Мълчи!

Сребрен. Ходел из бирариите в юнашка куртка и точал език.

Калйопа. Мълчи!

Сребрен. Туй е все нещо.

Калйопа. (Става, разтреперена). Сребрене!

Сребрен. Туй е фарс, Каля. Тук няма хубаво!

Калйопа. Сребрен Костов, забранявам ви!

Сребрен. Калйопа Петровна, не ви ревнувам, за жалост.

Калйопа. Забранявам!

Сребрен. Повалихме ли се пак в праха? (Зема китарата). Успокой се, не ще има нужда — и сега — да ме пждиш. (Свири). Никой не би повярвал, че утрото ни тук . . . и пожертвуваното всичко . . . че ние тук . . . само се кжсахме — един друг, един друг — (Држпва силно и скжсва една от струните на китарата). Ах, неприятен звук!

Калйопа. (Запалила лампата). Какво направихте! (Зема захвжрлената китара). Лош! Нея ли намери да скжсаш!

Сребрен. (Пали цигара). Коя?

Калйопа. (Мери да вжрже скжсаната струна). Сребжрната ми струна. Аз толкова ѝ се радвах.

Сребрен. (Наведен на стола). Не си се радвала ти на сребжрната си струна. Не скжпих я и аз. Скжсахме ние . . . скжсахме сребжрната струна в душите си, без да пророним сжлза.

Калйопа. Стига! Това вече дотегва!

Сребрен. Нима само дотегва? То боли, Каля, боли като от прогнила част.

Калйопа. (Оставя китарата). Сребрен Костов, мен почва наистина да ми става страшно.

Сребрен. Няма страшно: под нас са милиони. Ела да се хвжрлим презглава — презглава надолу.

Калйопа. Страшното не е надолу.

Сребрен. Де нагоре? На някой вржх?

Калйопа. Страшно е да се видя пак... в средния етаж.

Сребрен. (Гледа я и после). Не ще е страшно, щом го мислиш.

Калйопа. Ти ме подведе да го мисля... показа ми го.

Сребрен. (Свива се от физически болки). О, о, дявол!

Калйопа. Какво ти стана?

Сребрен. Нищо. — Аз ти подсказах онова . . . в минути на тжпоумие. — О, о, дявол, дявол!

Калйопа. Какво ти е?

Сребрен. Ставите — болят ме ставите. Не мисли онова. Намери вжзторг —да избягаш, да дойдш с нас. Ние ще ти намерим паспорт и документи. И родовито име ще ти сжчиним ние — Софрониева, Макариополска, Ботева. — (Мжчи се с усмивка да навие болките, които му гжрчат лицето).

Калйопа. Ти страдаш, Сребрене!

Сребрен. Нищо, нищо.

Калйопа. Защо да ми сжчините . . . някакво име?

Сребрен. (Става и се джржи о стола). Тук ще ти умржзне Каля. Хонорар за наем — за парче хляб — за живот вжв воня — хонорар — хонорар. Да превеждаш готварски рецепти — сжвети за безсжница — средсво да не падат косите — как да се махат пжпчици, лишеи, петна . . .

(Тжкмо да се разсмее, свиват го болки и сяда).

Калйопа. Ти си болен, бе!

Сребрен. Нищо, нищо. Ти ела при нас. Ние ще се прехвжрлим в планините при здрави хора. Там ще ни изцерят. Криле ще ни пришият, да летим!

Калйопа. (Сяда). Не бихме могли, Сребрйо.

Сребрен. Боя се и аз. Високо сме, за да слезем . . . ниско сме, за да се качим. Но да се опитаме, Каля.

Калйопа. (Клати глава). Не сме ние за там.

Сребрен. (Свива рамене). За кжде ли сме тогава . . .

Калйопа. (Унесено усмихната). Само еднаж ходих на театжр тук, когато дойдох. Даваxо Отело. Дездемона играеше

подпухналата оная . . . ти я знаеш, вие всички я знаете. Мжжете, които чакаха да я отведат сжс себе си, й аплодираха. (Мжлчи). Не сжм стжпала от тогава в театра. (Мжлчи). Защо скверният хората кой да е храм? Наджхай се с вяра, мило, че тогава . . . само тогава тржгни и кжм най-затжнтения олтар в планините.

Сребрен. Разрушени сме ние и носим разрушение. После . . . ще си откжрми вяра оня . . . оня, който намери неразрушен храм. (Става). А-а, тук ние безчинствувахме на дребно и се разрушихме! Да минем сега в планините кжм велико безчинство: хора да убиваме!

Калйопа. (Прегржща го отподир). Все там ли ще ви изпращам аз!

Сребрен. (Грубо се откжсва). Какво каза ти? Повтори! Ха-ха-ха! (Отпада на стол). Кжм пжрвия номер ли ме причисли — ха-ха-ха! Колко би ни искарала, ако поживееше? И може би, все там би ни изпращала — ха-ха-ха!

Калйопа. — (Мжлчи, седнала с закрито лице). Низко беше туй, което каза, Сребрйо!

Сребрен. Низко беше, Каля.

Калйопа. И той бе човек. Аз само се омжрсих с него, а той загина от това. Не би трябало да се смееш.

Сребрен. Нима аз се смея?

Калйопа. Ти най-малко би трябало да се смееш!
(Заплаква).

Сребрен. (Клати глава). Не се смее човек . . . на гнояслото в душата си. (При нея, с ржка на рамото й, през зжби). Не плачи, не усилвай срама си! Де ти е детето? Нима ти не роди от него? Ти си заспивала на гжрдите му — и пробуждала си се в ржцето му!

Калйопа. (Права, джрпа се). Пусни ме!

Сребрен. (Джржи я). Ти сама си го избрала — и музика сте викали, и попове, и свадбари — за да се пресрамиш —

Калйопа. Сребрйо! (Отблжсва го). Махни се, или — (Джржи се за масата, внушително зла).

Сребрен. (Смутен). Бжди един миг жена . . . (сяда). Кажи поне, че си го любила, за да те ревнувам.

Калйопа. (Кресливо). Но аз не сжм го любила! Самичка бях — в пустиня бях — чужда и на себе си! Аз никого не сжм любила!

(На вратата се почуква).

Сребрен. Почука се.

Калйопа. Кой може да е?

Сребрен. Остави, сега не бива никой да влиза!

Калйопа. (Троснато). Защо? Тук аз сжм у дома си! (Отваря и се стжписва, но после твжрдо). Влез!

Васко. (Влиза принизено). Извинете —

Калйопа. Моя мжж, Сребрйо.

Сребрен. Струва ми се, ние — (Подава ржка, Сребрен гнусливо се джрпа кжмо вратата).

Калйопа. Сребрене!

Сребрен. (От вратата, гжрчи се от болки). Убихте ме вие мене! (Избягва навжн без шапка).

Васко. Аз попречих.

Калйопа. (Сяда). Ти не можеш и да пречиш. Какво искаш? Ех ти! Защо си в тия дрехи?

Васко. Аз вече . . . няма да се разделя от тях.

Калйопа. (Иззжрната). Дали има още някой да ти вярва?

Васко. (Сяда). Истината преди всичка, Калйопа! Мене овчари ме спасиха, цериха ме четирейсет дни . . . И с право цялия свят е вярвал, че сжм убит.

Калйопа. (Иронично). От там ли написа прошението до поповете?

Васко. Какво прошение?

Калйопа. За развод. То носи датата на твоите сражения.

Васко. Не съм пращал аз никакво прошение.

Калйопа. Не умееш и да лъжеш. Чуй, забрави което е било, — разведи се. Време е да се свърши това.

Васко. (Вжрти кълпака си в ржце и изеднаж). Каля, не мога аз без тебе! Разбери, за мен вече няма друга жена на света!

Калйопа. Как не ти [омръзна все това!

Васко. Моите родители са прости, но и те разбират, казват си: не са виждали жена, като тебе! А баща ти . . . Ако и аз имах баща, като твоя, ние можехме да бъдем равни . . . и целия свят щеше с пръст да ни сочи. (Мълчат).

Калйопа. Замязал си на дървар. Мина ли поне еднаж с четите?

Васко. (Колебае се и става силно стеснен). Не съм. Аз теб не мога да лъжа,

Калйопа. Седни.

Васко. Баща ти ме научи — (сяда). Той така те уважава! Побелял е, Калйопа . . . остарял е на десет години. Като го видях лятос, заплаках. А после пък него не можехме да омирим. Да родиш талантливо дете, вика; да родиш най-талантливо дете и да го погубиш. (Изпъшква). Той ме научи да направя нещо геройско. Тя може, каза, да живее само с достоен мъж, инак вика . . . Това и аз съм премислял, Каля: както я караме — и аз, и те — ще направим да се отчаеш, та може да се самоубиеш.

Калйопа. Добри хора сте вий. (Става).

Васко. Е, ние така мислим. И за това аз реших —

Калйопа. (Сяда и глухо се смее). Да, само той можеше да съчини всичко туй . . . че аз, че ние сме велики . . . сра-

жения, народ, геройска смѫрт — (С плач в гласа). Той е юнак — моят баща, той е юнак!

Васко. То се знае, — ти на него приличаш. Нима друга би могла — при чест и богатство — да живее тѫй тука, като . . . (Махва ржка). Майка ми ме обѫрка мене; добре ми думаше тате: или да се розведа с тебе и веднага да се оженя, или да се запилея далеч —

Калйопа. А ти почна едновременно и двете.

Васко. Не мога без теб, Каля!

Калйопа. (Излегва се). Ех ти!

Васко. Окото ми вече не спира на никоя жена. Какво че имало по-красиви. Който теб е познал . . . И баща ти го казва . . . Виждат го и моите родители, колкото и да те мразят. Аз тряба да сѫм сѫвсем нищо, за да не сѫзнавам това. (Мѫлчи и задушевно). Само за старите ме е жал мене. Какво са те криви за нас? То и аз... какво сѫм крив... И никой не е крив. Обикнах те . . . и ти ме обикна . . . в целия наш градец мен избра ти!

Калйопа. (Унесена, сѫс сключени на темето ржце). Какво имах аз да избирам в целия наш град —

Васко. (Пристѫпя, почувствувал позата ѝ). Ах, Каля!

Калйопа. Там стой!

Васко. (Гузно). Тук не се ли дава и друга стая под наем . . . Аз ще я наема и . . . няма да те безпокоя. (Гледа я и изеднаж сѫкрушен). Стаята ти ще мета! Слуга ще ти бѫда!

Калйопа. (Намира с ржка ножа вѫрху масата и спокойно зла). Между нас има кал, Васе... страшна, от векове набрана кал. Впрочем, ти това няма да разбереш. (Гледа го сѫс странна усмивка). А какѫв слуга ще ми бѫдеш ти — виж — аз работя ден и нощ — и в рудниците не работят тѫй — работя да плащам тук вонята, която дишам! (Дълбоко угорчена). Иди си! Не ме смущавай вече! И аз не сѫм крива!

Васко. (Поколебава се тъмен). Аз само теб имам и на теб мога да обадя, макар да съм положил клетва: тази вечер заминавам . . . вече наистина заминавам, сега, след среднощ.

Калйопа. Къде?

Васко. (Пак съкрушен, но тихо). Ще ме заведат из планините нейде . . . в гроба ми ще ме заведат. Сбогом! (Коленичи). Аз само теб имам! Само теб, Каля!

Калйопа. (Мъртво бледна). Стани, не прави тъй! (Меко си освобождава ръката).

Васко. Какво аз сгреших пред тебе! Кажи ми вината! (Става).

Калйопа. Няма виновен между нас.

Васко. Но аз ще загина — аз загивам —

Калйопа. Върни се на службата си... ожени се пак... Ти можеш да преживееш . . . доволен да преживеш.

Васко. Ще направя, каквото кажеш. (Грабва й ръката). Каля! Макар като милост . . . друг не ти е бил тъй привързан . . .

Калйопа. (Дърпа се). Доста, разбираш ли — !

Васко. За мен няма връщане, аз заминавам —

Калйопа. Пусни ме!

Васко. Ах, остави ме тази нощ тука!

Калйопа. (Откъсва се и му посочва вратата). Вън! (Сяда и слага ръка върху ножа на масата).

Васко. (Потопил очи). Какво има . . . аз съм ти мъж.

Калйопа. Ще излезеш ли ти?

Васко. Тоя нож е само за мен . . . а други идат тук! (Излиза).

(Калйопа е сама. Разтреперената й ръка играе с ножа на масата и го сваля. Шумът я стресва, тя става и ходи. Затваря

после вратата и сяда на работа — превежда. Дълбока тишина, — скърца перото й; гърдите й хлътват, лицето повяхва, работи машинално и изрядко ръката й мръдва на извивка. Сепва я шум на улицата, заключва вратата и ходи развълнувана от тъмна мисъл. Говори: „Къде бях чел... лекарство някакво причинявало болки в ставите... От какво е болен той?“ — Налива си чаша вода, но я оставя, досетена, че не е вечеряла; изтегля изпод леглото си панерче, — храни се с хляб и сирене и си проверява превода. До прозореца горе спират стъпки).

Калйопа. Сребрене?

Гласа на Сребрена. Аз! (Стъпките се отдалечават. Калйопа скрива вечерята си и отключва. После стои до масата — проверява превода. Стъпките се явяват по коридора долу и се почуква).

Калйопа. Ела, Сребрене.

Сребрен. (Пиян, слага ботилка ракия на масат). Сега — заключи вратата!

Калйопа. Ти си пил.

Сребрен. Заключи вратата! Поне тази вечер я заключи, последна нощ е! (Отпушва ботилката).

Калйопа. (Играе с ножа). За такъво предложение... сега изпъдих един.

Сребрен. Мен — не ще има нужда; само не бързай. Пък и — аз не съм той.

Калйопа. В това... вий всички сте едно.

Сребрен. (Отпушва най-после бутилката). Много си ни намразила. (Пие).

Калйопа. (Усмихната). Бих предпочела да ви мразя, отколкото тъй... Противни сте вий, Сребрйо, с волността си... с нахалството си... с дързостта да предлагате... да се заканвате... да дигате юмрук... да пиете! (Отмахва бутилката на страни).

Сребрен. Слушай, не искам да играя ролята на брутвер, на маникен — на — на — Дай бутилката!

Калйопа. Ще имаш всичко, гледай ме само в очите.

Сребрен. Защо?

Калйопа. (Става). Погледа ти бяга. Ти не се вжзрадва даже!

Сребрен. Аз сжм болен, Каля.

Калйопа. Ти си гузен нещо.

Сребрен. Болен сжм, погнусен — ха-ха-ха. Видях го, най-после, мислиш ли, че това е малко?

Калйопа. Отбегваш нящо.

Сребрен. (Мрачно). Без смях, погнусен сжм. Аз заминавам с него. Вчера ни запознаха, зимаха ни мерка за куртки. И той се залепи о мен . . . като петно. И замжрка: познавал те, нямало друга като тебе, ти си била гениална . . . Не го разбирах и не се досещах, — сметнах, говорил му е някой нещо за нас . . . Напих го и го оставих да ме чака. И мислех, още ме чека, пиян като матроз. — (Глухо, почти тайнствено). От де дойде той? Защо дойде? Кой е той?!

Калйопа. (Тжмна, машинално мери на китарата скжсаната струна). Сжд-ба-та.

Сребрен. Хм. (Гледа я, после држпва китарата от ржцете й). Остави това! Скжсаното не се вржзва, — захвжрля се! (Хвжрля китарата). Захвжрля се, даже когато е сребжрна струна — ха-ха-ха! (Закрива лице). То е невероятно, Каля! Разкажи ми, как е могло това да бжде! То не е човек, а мжрша . . . Разкажи ми!

Калйопа. (Опряна о стената, с ржце назад). Изповед ли, Сребрене?

Сребрен. Макар и изповед.

Калйопа. (Ходи). Рано е още. Хората се изповядват . . . пред смжртта си.

Сребрен. (Следи я с очи и глухо). Защо да не мислиш, че си пред смъртта си.

Калйопа. (Пак опряна на стената, с нескривано презрение). Само малките хора говорят големи думи, сребърно момче.

Сребрен. Голяма ли дума казах, Каля? (Мълчи и после). Ти имаш право, аз не мога. И не съм помислювал. А щом аз не . . . и друг няма . . . никога друг. (Усмихва се, сяда на стола, като зема гърба напред и си слага бузата на дървото). Все пък, смили се ти . . . смили се, Каля . . . и посляз тъй, до малкия човек, — изпълни му последнята молба: разкажи, как е могло това да бъде? Разкажи, без да мислиш, че той . . . че той може да те убие.

Калйопа. (Развълнувана, глади му косите, после притисва о тях гърдите си и изхлипва. Целува го, отдръпва се и съвладяна). Но то . . . изповед ще бъде . . . и ще те отрови, мило. (Обляга се о стената с ръце назад, с клюмнала на гърди глава).

Сребрен. Аз нямам какво да жаля, всичко кажи.

Калйопа. Не знаеш, какво искаш.

Сребрен. Вярвам, но искам. Даже усили отровата. Жаден съм за сажди с оцет. (Не променил позата си, с буза на дървото пиянски се усмихва).

Калйопа. Да бъде. (Не намира как да почне). Свършила бях гимназия . . . Прибраха ме в градеца ни . . . Не знам, как да почна, мило. Това: замечтах за мъж с плещи, с космати ръце. Какво?

Сребрен. Нищо. (Мълчат).

Калйопа. Скарах се със всички в къщи, Доведоха ми офицерче с тънки мустачки. Баща ми е запасен капитан — от старите фелдфебели. Аз се скарах със всички. Душно беше, малък град, хора няма. А аз . . . Толкоз малко знае една гимназистка и толкова много иска да знае!

Сребрен. (Глухо) Ти в пансиона все ще си научила кое що —

Калйопа. (Недочула). Какво, мило?

Сребрен. Казвам, ти все ще си научила кое що в Пловдив, в пансиона —

Калйопа. (Изненадана, мжчи се да разбере, после с горчива усмивка). Не толкоз, колкото вие по квартирите си!

Сребрен. Не се дразни.

Калйопа. Не пресичай. Аз сега . . . ще мога да се изкажа. Чувствувам, че става нещо страшно, и ми е приятно. Не ме пресичай. Ако много ти догорчее, избягай: аз ще говоря . . . на стените, ще се изкажа! Ще се изкажа! (Блуждае с очи). Ето, така беше: през нощите почна да ме пробужда . . . стенание. Стенеше душата ми. Тя стенеше мимо волята, мимо сжзнанието.

Сребрен. (Сепнат). Ти не четеш ли? От де тези изрази? Кжде ги намери, от кого ги научи? (Пиянски тжржествен). Слушай, от де се взе ти . . . ти самата . . . в тоя гжст лес на тжпота и робия!

Калйопа. Пречеш ми. Седни. Сложи си пак лицето. Тжй. — А вие отде се взехте, Сребрене? Може ли след вас — да не идем ние? Само — вас все опомнят, подкрепят, до като стжпите на нозете си . . . (Вжзджхва и после). Една вечер баща ми ме попита, какво става с мен. Аз исках да изпждят офицерчето. И те го изпждиха. А от това стана попусто. Не би могжл да си представиш, колко пусто. Всичко омржзна. (Ходи и пак се обляга на стената). И нищо те не подсеща, че може да избягаш, да изчезнеш. Чакаш само, и незнаеш какво. А то идва винаги . . . някоя комшийка, някоя роднина — една от ония стари вещици, законни своднички, останки от вековете . . . (Изхлипва, хвжрля се на миндеря и се изсмива — грозно, отсечено). Гнила мрежа, която и мене хвана — ха-ха-ха! Гнила мрежа! (Мжлчат).

Сребрен. Думи, Каля, много думи.

Калйопа. (Оправя си косите и се облакжтва на масата). Не са песен, мило. Ти какво очакваше?

Сребрен. Не прескочи ли нещо.

Калйопа. Какво?

Сребрен. Нима от понапред не си приказвахте . . . не се подсещахте . . . Никак ли не го познаваше ти?

Калйопа. Кого?

Сребрен. Него.

Калйопа. Не.

Сребрен. Нито го беше виждала? (Дига очудено глава).

Калйопа. Как не, даже често: прекосваше под прозореца ми, срещаше ме в градината и аз чувствувах дебелите му рамене високо над главата си, когато минаваше край мене.

Сребрен. И никак ли не помисли, че ще попаднеш в ржцете му?

Калйопа. (Гледа го горчиво усмихната). Сребрене, ние идем след вас . . . и като вас, ние вече сжщо не мислим, че може да попаднем в нечии ржце.

Сребрен. Когато снажен мжж завладее дребна жена чрез законни и незаконни кумове . . .

Калйопа. Продължавай.

Сребрен. (Става). Мжжът е силен . . . той има мишци.

Калйопа. Жената е котка, Сребрене, тя дращи и, казват, че ноктите ѝ са отровни.

Сребрен. Умее тя и да се омилква . . . да протрива цялата си снага.

Калйопа. Остави шишето. Ако е да те излжжа, бих сжумяла.

Сребрен. (С бутилка в ржка). Излжжи, Каля. В живота (пие) винаги тряба (пие) малко лжжа. — Как се почувствува ти при него?

Калйопа. (Бледнее). При-тис-нах се.

Сребрен. (Притегля я). Мълчи!

Калйопа. (На коляното му). Уплаши ли се, мило, — аз ще излъжа. Жаждах страсти.

Сребрен. Лъжеш. (Търси с целувки да й задуши думите).

Калйопа. (Отклонява му целувките). Притиснах се о него — за да се просмуча от мишците му.

Сребрен. (Запушва й устата с ръка). Лъжеш с истината.

Калйопа. (Отмахва му ръката). Те бяха мъртви, мърша беше той.

Сребрен. Пий. Ти страшно лъжеш. — (Тя пие). Той все пак, макар и мърша — и може би, тъкмо за туй . . .

Калйопа. (Запушва му устата). Мълчи, ти не знаеш да лъжеш.

Сребрен. (Закрива й очите, залепил я гърбом на гърдите си). Скъсахме ние сребърните струни в душите си . . . И не знаем какво още скъпим.

Калйопа. Говори, докъсай. (Открила очите си, гледа го и унесена в тихо отчаяние). От Сибир дале-еч бягат заточеници... гонят смъртен сън . . . кретят в безпределна степ . . . сред змии, хиени, вълци.

Сребрен. И те са сън.

Калйопа. (Става сухо). Върви си, мило. Мини по своя път. Вие сте страшни, когато изгубите мечтата си.

Сребрен. Ела с нас. Каква цена може да има твоя сън.

Калйопа. (Гледа го плахо и сяда да работи). Ти си могъл да бъдеш и страшен, мило. Така не се обижда, така се убива. Отмини ме, иди по своя път, моя беше сляпа уличка. (Работи).

Сребрен. Ти се лъжеш. Или аз гнусно излъгах. В тоя сън ти е цената теб.

Калйопа. Цена, която се губи по калта на чепиците ви.

Сребрен. И която ни погубва.

Калйопа. (Гледа го). Какво каза?

Сребрен. Ти не би погубвала никого . . . ако би стояла че-ли-че-на . . . вярна на духовна слепота . . . което се нарича . . . как се нарича то? Типично честна, ха? Непоколебимо характерна, ха? Ха-ха-ха! (Изеднаж тъмен). Калйопа, махни тия листове!

Калйопа. Защо?

Сребрен. Вървй и ти по своя път! Не спирай. Те те спират — тия листове! Правят те честна, характерна и . . . и сляпа, ха-ха-ха! (Пие).

Калйопа. (Работи). Трябат те, да не загина . . . да не загина от глад . . . в своето бягство . . . през пустинята . . . през Сибир!

Сребрен. Залъгваш се ти с тях. Отрешила си се от змии, хиени, вълци . . . за да се заробиш от глада. Ти си сляпа, не виждаш . . . трупове газиш и не виждаш.

Калйопа. Какво каза?

Сребрер. Отреши се от глада, Каля (пие и пуши).

Калйопа. Моята цена е в моя сън.

Сребрен. (Гледа я тъмен и изпъшква). Но горко на мене.

Калйопа. Щеш, отвори вратата, ти много запуши. Сребрйо, плачеш ли?

Сребрен. Нищо. (Отваря вратата). Ето, нозете вече не държат, а главата все още мели. (Свива лице от физически болки). И всичко боли.

Калйопа. Какво ти е?

Сребрен. Работи, може да умреш от глад. А не бива да се мре тъй, срамота е (Калйопа работи). Не се разколебавай, не дигай очи (Гледа я). Настръхвам даже аз от мисълта, как би писнала, ако дигнеше очи.

Калйопа. (Работи). Аз слушам, мило.

Сребрен. (Изпжшква, превива се и после таинствен). Нима като тржгна да бягаш... жена, нима като тржгна да бягаш през Сибир — у теб нямаше екстаз — жажда за свобода — малко авантюризжм — борческа злоба — отмжстителност.

Калйопа. (Погледва го, усмихва се и свива рамене). Може би, само малко гняв . . . и малко отвращение . . .

Сребрен. Не-е, не може да бжде . . . Как стана то . . . как се отсече?

Калйопа. (Работи). Не те разбирам.

Сребрен. Как се раздели ти от него?

Калйопа. От кого?

Сребрен. От пжрвия.

Калйопа. Как ги редиш ти. Няма пжрви, защото не ще има втори. (Работи).

Сребрен. Да? Ти това не си ми обаждала.

Калйопа. Не си ли мислил . . . да се вредиш, мило? Да го замениш, ха-ха-ха!

Сребрен. (Хапи си устните). Как се раздели ти от него? Защо се скарахте?

Калйопа. (Мжлчи и после). Скарахме се за месото, което той сам носеше всяка заран от касапите. Ти не знаеш: — сжпругата ругае с голямо достоенство своя сжпруг, когато той купи лошо месо. (Втиква перото зад ухото си и сключва ржце под коляно). Ти даже не вярваш.

Сребрен. Не хвжрляй прах в очи. Аз за друго те питам. Така се скарват сждружници-гостилничари. Как се разделихте вие . . . по другото?

Калйопа. По кое?

Сребрен. А—а (става). Но той е могжл да те целува от нозете до ушите! Нима можеш да скриеш ти това . . .

(Ходи обезумял). Как си разделихте вий . . . снагите! Той е могжл . . . могжл е да те хапи . . . да те изхапва до синйо! (Остава вцепенен).

Калйопа. (Мрачна, снема от ухото си перото). Не е могжл, сребжрно момче: — сжпругжт е винаги твжрде благоприличен . . . (Опитва се да работи, но не може). Ние се скарахме за месото, което той заран купуваше . . . и го носеше тжй, на пржсти, за да го готвя . . . През прозореца ми го подаде еднаж, бжрзаше за канцеларията, беше закжснял . . . и не ме даже погледна . . . А лошо беше месото, черно, хм, да.

Сребрен. И ти — ?

Калйопа. Аз го запратих по него.

Сребрен. А той?

Калйопа. (Свива рамене). Втурна се в кжщи да ме бие. (Мжлчат).

Сребрен. Би ли те?

Калйопа. Не можа, аз джржах ножа, с който готвях. И с него отидох при баща си. (Мжлчат). Той ме изпжди.

Сребрен. Тогаз?

Калйопа. Спаси ме майка ми. Заложи си нанизите тя . . . И можих да избягам. После . . . тя умря . . . майка ми . . . умря от тжга по мене: — слаба излезе, не пренесе. (Работи. Мжлчат).

Сребрен. (Прав, роши си косите, ехидно). Значи . . . наистина за храната.

Калйопа. (Работи). Огорчих ли те, мило?

Сребрен. (Шипи сжс стиснати песници). Тогаз . . . какво скжпеше ти при мене?

Калйопа. (Изтжрвава перото). Сребрене!

Сребрен. Ако вжзторга, безумието . . . не, ако храната е всичко . . . Не . . . фю-ю-ю! (Отпада на стола).

Калйопа. (Става изплашена). Сре-бре-не —

Сребрен. (През плач). Аз те молих на колене тук . . . в безумни нощи те молех с часове . . . Ти би могла да ме спасиш . . . би могла само с едната стотна от живот, който — който си дала — (Става). А-а, Каля!

Калйопа. (Отпада на стола). Аз не те разбирам. Но не бих могла. Ти наистина . . . не би трябало да искаш това . . . Защото . . . аз бих се отблжснала и от тебе . . . Нечистото би омжрсило чистото, защото . . . аз и сега още не се чувствувам чиста — не се чувствувам!

Сребрен. Тжй! Значи — (ехидно). Хм, след гощавки на кумове и сватове . . . се хвжрляте на легло с посочения пржв непознат, защото е закон-но . . . А когато ние ви вжзлюбим на живот и смжрт . . . тогава — протривате се вий о нас като зебри . . . и мжркате за чистота, мжркате докато ни оскотите!

Калйопа. (Плаха). Сребрене, това е вече от няколко дни. . . . и странно звучат тези думи . . .

Сребрен. Странно ли? Като пукната камбана? Като скжсана струна . . . сребжрна струна, тжй ли?

Калйопа. Ти . . . какво криеш от мене, наистина?

Сребрен. (Сяда, стиснал глава). Не подпитвай. Ще чуеш нещо страшно.

Калйопа. Страшното аз преживях, мило. Няма вече страшно. И пак . . . мен ме е страх, страх ме е, защото мжлчиш.

Сребрен. (Изхлипва и едвам чуто). Де беше твоя инстинкт на жена . . . Защо ми не обласка ти снагата . . . Какво имаше да скжпиш, Каля?

Калйопа. Да скжпя! Та нимà аз . . . като те отблжсвах . . . нимà вжзторга на твоята душа тжпчах? И нимà . . . теб лишавах от сласти? По-добре . . . бий ме, ничтожно момче! Тия стени са чувствували повече от теб! (Разтреперена, зла, отпада на миндеря). Ти не се лишаваше от сладостите си.

Ти обласкаваше снагата си по вертепите. И не мислеше, чего чувствувам. Даже не криеше.

Сребрен. Ще продумам, и ще писнеш.

Калйопа. Аз себе си изкупвах! Себе си! И сжм доволна. А ти . . . вжрви си, може да си вжрвиш! (Взема перото).

Сребрен. Употребена вещ, нали? Може да се изхвжрли вече. (Мжлчи и после). Продължи, Каля, обяснявай.

Калйопа. (С отвращение). Ти само . . . почиваше при мен. И излизаше наново вжзбуял. И осжмваше кой знае с какви... кой знае с чии ласки . . . Ех, вий!

Сребрен. (Става). Значи, свжрши се. (Дига бутилката и отчаяно пие).

Калйопа. (Гледа го, и после му отнема бутилката). Стига . . . какво правиш ти?

Сребрен. (Глухо). Бягай от мене! Пази се!

Калйопа. Сладко момче, заплашваш ли ме? Сжс смжрт ли?

Сребрен. Много ли си смяла ти? (Извржща се). Пази се от моите целувки. (Сяда).

Калйопа. Какво каза ти?

Сребрен. Пази се вече от страстите ми. Пази се от моята снага, чужди ме обласкаха.

Калйопа. (Стжписва се). Ми-ло!

Сребрен. (Отчаяно спокоен). Ще писнеш ли, Каля? Недей. Аз ще замина и ще ни покрие нощ. — С песен излизах аз от теб и несвестен осжмвах при вино и жени. Не ме обласка ти. И погреба ме моята младост. Погубих се аз, — убих си мечтата. (Гледат се мжлком). Не ме гледай тжй, — знам — убих аз и твоята мечта!

Калйопа. На може да бжде! Не може да бжде!

Сребрен. (Става). А сега — пази се от устните ми!

Калйопа. (Пригржща го). Нищо не е станало! Нишо не е могло да стане! (Тжрси му устните). Аз ще те обгаля, моята мечта! Аз ще те обжаря с безумието на болни страсти! (Тжрси му устните и отчаяно). Дай, — аз ще те облаская, като в самотните си нощи тук! — Ах, нищо не е то! Готовността за жертви надхвжрля смжртта! (Целува го). Тжй, — отчаяни в себе си, ние ще се изкупим с вяра в света! (Писва). Не ме отблжсквай — мили, желани, мечтани!

Сребрен. (Полага я на миндеря и се откжсва). По-тихо, дете! Тжй е много шумно. Видиш, нека ни е ясно. (Мжлчи и после горчиво усмихнат). Скжсаното се захвжрля.

Калйопа. (Става и с глух писжк). Но нищо не е станало! (По коридора шум от стжпки и мжжки говор). Нищо не е могло да стане! Това е абсурд, което ти мислиш. Мен и смжртта не би ме отделила от тебе!

Калйопа. (Слуша). Идат! Ето, идат!

Сребрен. Кои?

Калйопа. Не ме оставяй!

Сребрен. Заключи! Хубава си в своя ужас! Желал бих цяла вечност да те гледам тжй! Заключи! (Зема й ржката, гледа я и залюлява се пиян).

Калйопа. Ще заключа! Ах, пусни ме! В душата ми блика море от тжмна радост!

(Вратата се блжсва, — влизат шумно Васко и още двама в куртки, пияни).

Васко. Добжр вечер! Последна прошка, Калйопа! (Кжм Сребрена). А-а! Ето ми ржката, брат! Да ви запозная, господа! (На Сребрена). Без сжрдня, друже — ха-ха-ха! Последна дялба е, на смжрт ще вжрвим!

(Мжжете се стжписват — Сребрен с с обнажен револвер, отминва ги и спира на прага).

Калйопа. Сребрене!

Васко. (Спира я). Пази се!

Сребрен. (Пияно ухилен). Пази се — да-а!

Калйопа. (Грабва лампата и на влезлите). Махнете се! (Разбива лампата пред нозете им). Махнете се вий!

(Тжмнина).

Сребрен. (В мрака). Скж-са-но-то се за-хвжр-ля даже и когато е сребжрна струна, Каля! (Запява глухо и излиза). „С вжлните вятржт си играй — край родни, лека нощ!“ (Вжн е, застрелва се).

(Калйопа с писжк излиза и се чува как се поваля. Гласове: „Уби се! Уби се!“ — По улицата стражарски свирки и тичане).

Васко. (На авансцената). Стражари идат! Какжв срам! (Хвжрля си револвера под миндеря). Ще ни изпоарестуват! Какжв срам!

ПРИСТАНУШКА

(Битова игра в три картини)

Л И Ц А:

ДЯДО СТОИЛКО
СТОИЛИЦА
АНГЕЛИНА, тяхна дъщеря
ДЖОНКО, нейн любовник
БОНЮ } ергени
ГРОЗЮ }
МАЙДОВСКИ, селски писар
БОЛЯРСКИ, кмет
НИКОЛИЦА
БУЛКА ЦВЯТА
Моми, момци и свадбари

Седянка

Селско хоровище. На ляво пжт води край плет в дол. На дясно чешма. В джното извива уличка между плетища. На един плет има гидик с три стжпала — за прехвжрляне в градинка, из която подава над плета клоне кичеста праскова.

Лунна нощ.

I Подявка. (Явява се из дола с запалена главня). Мари хо, Радке, тичайте, че я подолки какжв са огжн наклали!

II Подявка. (Из уличката, бжрше си устата). Ей ни нà! Хайде ма, Пено-о! (По нея се явява и трета подявка).

I Подявка. Донесте сжчки от плета, сжберете паздер, че да дигнем пламен до небо!

(Наклаждат огжня и довличат камжне и пжнове за седене. Наидват моми и жени с чорапи и хурки. Някои носят триножки столове. Коло около огжня).

Девойка. Подолки ни спреварили, — седянкуват вече.

Втора. (Слуша). Сякаш, Павлевата пеят.

Трета. Истинка, нея пеят.

Втора. (На шжрвата). Да не е отишел там, сватя?

Пжрвата. Ене ме е.

Една жена. Вий закжснявайте, че ще ви чакат ергените: умрели са.

III девойка. Защо ни са дотрябали, лелйо, войска не ще правим . . .

Друга жена. Ще правите хем с цжрвулите. (Гласен смях). Защо се смеете, мари поразии, вий не си знайте смятка на думите, че . . .

I Девойка. (Кжм втората). С цжрвулите ли кай? (Гласен смях).

III Жена. Ха, чоплете сега . . . която е майсторка, нека пжк с ботушите . . . (Висок нарочен смях).

Николица. (Излиза от една вратня в джното, прекосва улицата и до гидика). Ангелино!

Гласа на Ангелина. Ида, лелйо! (Явява се из вратня на дясно от гидика). Ей ме.

Николица. Хайде, че хората се наседенкуваха. (При седянката). Я, какви са се разсмели. Ха, добжр ви вечер. Разсмели се, като да им се милкат цял табор ергени. (Между жените). Стори място, булке. (Сяда и на момите). Кам ви ергените, мари?

I Девойка. (На Ангелина). Ще дойде ли Донка?

Ангелина. Какво ще. Чакай да седна при тебе. (Сяда).

I Девойка. Казваше, глава я боляло.

Николица. Боляло я то, че драгинко ти е в града. (Смях).

I Девойка. Нали се родеем, стрино, каква си. (На Ангелина). Ама ще дойде ли?

Николица. Ще дойде, ма. То ще дойде и тя, ще дойде и Петканчина Бона, ако се окжди чичин ти Грозю. . . Па даскала придумваше одевенка и даскалицата —

(Гласен смях. Из дола се задават Джонко и Грозю).

Джонко. Видяха ни. Чуй, ще се ловиш все при нея, а аз — при чинина Бона.

Булка Цвята. (Бжрза след тях и ги отминва). Бжрзай, драгинко, да ти не подлеят вода!

Джонко. На водата огжн, булйо! Па ти го подклаждай!

Булка Цвята. (При седянката). Добър вечер ви. Помози Бог, стрино Николице! — Подранили сте. (Сяда). Какво си, Ангелино, хариш ли?

Ангелина. Нехая.

(Джонко и Грозю наближават, момите им стават на нозе, те поздравляват).

Булка Цвята. Минете, драгинко.

Джонко. Рачим да растем. Седнете, моми. (Момите сядат).

Грозю. Добре сме си прави, да гледаме на широко.

Николица. И да ви не виждат, къде гледате . . .

Джонко. И така да е, око пара не лови . . . (Смях).

Николица. То и дума място не хваща, момко, ала . . .

Грозю. Какво?

Николица. Ха, чопли сега. На бивола окото в просото.

Джонко. (Втренчен в Ангелина). Зряло просо, стрино . . . (Всички загледват Ангелина).

Николица. Свивай си езика, Джонко!

Джонко. Език просо не стига, стрино . . . ала зряло просо зоб става (Гласен смях).

Николица. Ти скоро ще гложди дядовата си попова тояга . . .

Джонко. То се знае, все ще има някой да гложди дядовата попова тояга . . .

Николица. Само не се знае, кой ще е . . .

Джонко. Знае се то —

Моми. Бре-е!

Грозю. Я какви блеят! Ще ни попеете ли, моми, или да се запиляваме?

Една жена. То хладовина е — носете си . . . (Общ смях).

I Мома. (Глухо, кѫм втора). Какво каза?

III мома. Какво, ма?

(Влизат още момци. Момите стават. Булка Цвята се загледва в Ангелина).

Николица. Какво си я загледала, Цвято, ще я урочасаш.

Цвята. (Глухо). Етѫрва ли пѫк ще имам, стрино Николице, ако даде Бог . . .

Николица. Надявайте се вие. Джонко ще си остане с песните.

(Моми и момци насядват, освен Джонко и Грозю. Мѫлчат. Грозю се прозява).

I Мома. У-у, батко Грозю, прав ще заспиш.

Една жена. Няма му я изгората, опустяла.

Грозю. Майка ѝ още не се е родила, стрино.

Моми. И-ии!

Стара жена. Право е, момчето още тѫрси да бозае. . .

(Смях. Надалеч извива псе. Всичките се смѫлчават).

Грозю. У-у, невидяло се, вие като вѫлк. Не е на добро. Джонко, да се махнем. (Потегля).

Булка Цвята. Кѫде, бре Грозю? Вие тази вечер какво би тѫй, страните, не сядате. Кѫде, ха?

Грозю. Кѫдето кучета не вият. Ами че, ако това ще ви сѫ момите, такѫва седянка аз . . .

III Мома. (Под нос). Няма я Бонка, мари . . .

Грозю. Бонка ли? Хе, да видите какви Бонки са се свѫртели на долнокрайската седянка!

Ангелина. Брей, чева сте сколасали да ги навестите?

II Мома. Там ли е сватята, батко Грозю?

I Мома. Ами дали сте били и при подолки? (Смях).

Грозю. Хи, една воденица от сто гжрла! Били сме я. Ние се наседенкувахме пжрвом при долнокрайки, после при катунарките подолки, че рекохме да свжрнем и при вас, да ви не остане хатжр.

(Ангелина и Джонко се спогледват. Джонко отрицава).

Николица. Е, то баш моми са долнокрайки!

Грозю. Не е лжжа.

Булка Цвята. Кои са там, бре Грозю, я кажи да чуем.

Грозю. Ред по ред три изгори — Дражкина Гуна, Мала —

Николица. Свивай език, момко, че като те чуят мжжете им . . .

Грозю. Белким са вече омжжени! Лйох, стрино, парна ми сжрцето! Пуст опустял тоя солдатлжк!

Николица. Друго ти пареше тебе джигеря, преди да идеш на войска. (Смях).

Грозю. Ти, стрино Николице, си гледай хурката.

Николица. А ти не рови в чужда полуга, да ти не пречупят джлгите.

Грозю. Е, дума мине-отмине. Пжк ако искате, нà ви кои бяха там: Неделя чичова Нонюва, Кржстинка попадийкина — какво, ха? Ще стане гражданка, в града я главили.

I Мома. Е, още?

Грозю. Дядо Добревите две.

Николица. Виж ги ти, бжрзите, хем наистина измиткали по там!

(Ангелина изгледва Джонка, тоя отрицава).

I Мома. Плещи си ти, виж Джонко какво маха глава.

II Мома. Кому?

III Мома. Какво?

I Мома. Джонко на Ангелина маха глава — не са ходили, Грозю лжже.

Грозю. Кой, аз ли? Какво знае Джонко, ма; аз избиколих ония, преди да го викам.

Булка Цвята. Кого ще лжжеш, бре Грозя, не те ли знаем, че не се делиш от Джонка?

Грозю. Севдата дели човека. (Смях).

Булка Цвята. Да се севдосаш, макар. Ха, да ви видим гжрбовете, — тичайте при белоликите подолки!

(Смях. Из дола се явява кржчмарско момче, пришепва нещо на Грозя и пак се изгубва кжм дола. Грозю се двоуми и после тржгва кжм дола).

Грозю. Е, като ме пждите, аз пжк наистина ще ида при подолките.

Джонко. Кжде, Грозю?

Грозю. (Смига му). Ще си ида, пждят ме. (Закрива се. Момите бжрзо се надумват и пеят): „Грозюната майчица — Тя на циганки думаше — Циганки черни катунки —“.

Булка Цвята. Мари чуми, де набутахте тоя изпроводяк на Грозя кжм подолки!

Грозю. (Зад сцената, припява). Катунки черни изгори! (Смях. Джонко мрачен отива кжм чешмата).

Джонко. (На себе). В кржчмата го викат, ама . . . ще станат само писари и кметове!

Николица. На Джонка нещо докривя.

(Булка Цвята вжзджхва сжжалително. Пжрва и втора девойка стават).

I Девойка. Хайде, Ангелино, на чешмата!

Николица. Я си натискайте полите!

I Мома. (За ржка с втората). Жедни сме. (Отжрчват на чешмата. Из зад плета озовава се при седянката Боню).

Боню. Добжр вечер, моми, кжлвете ли? (Момите стават).

Николица. Закачка ниедна, какво си се разгжрдил, като малевски пехливанин?

Боню. Рекох, дано и момите се полжжат . . .

Булка Цвята. Ще ти преседне. (Смях. Момите насядат. Сяда и Боню. Пжрва и втора моми на чешмата се плискат).

I Мома. Гемиите ти са потжнали, бати Джонко.

II Мома. Викахме Ангелина да ти ги изтегли, ала стрина Николица не дава.

Джонко. Пихте ли си вий водата?

I. Мома. Пихме.

Джонко. Ха, да раззееге поли!

II Мома. (Бжрза след пжрва кжм седянката). Лош, та пжрлив.

I Мома. (На седянката). На Джонка не се продумва.

Джонко. (Пее). Сладно ле, златна ябжлко, море, — расла си, сладно при майка, — кахжри не си виждала —

Николица. Глас ли пжк има, Боже!

Булка Цвята. (Вжздиша). Младост оплаква . . .

Николица. Като сте рекли, оплаква: то е до момата . . (Всички гледат Ангелина).

Стара жена. Ти мжлчи, сватя, моминото сжрце джно няма! (Смях).

Николица. (На Ангелина). Що стоиш, мари глупава, та му не отпяваш! (Момите бжрзо шепнат). Я му изпейте байламата — ха-ха-ха!

Моми. (Пеят). Стани ми, майко, откачи — моята ситна байлама — ситничко да ти поцанкам — жалничко да ти попеям — мене ми либе не дават —

Джонко. (Злобно вслушан, крясва). Свири, бе Боню! (Вжрви кжм седянката). Свири на хоро! Ха, и ако момите не щат, сам ще се завия като самодивски любовник!

Боню. (Скача). Хайде, моми.

(Хоро по свирнята на Боня. Джонко играе уж срещу Ангелина, но моми и момци ловят се и се напущат, до като ги сведат наедно. Из дола идват Грозю и Дойно Майдовски).

Грозю. Да се хванеш, ти от Джонка не хай.

Дойно. Ба, неща, хвани се ти.

(Грозю се двоуми. Дойно гледа, извил ржце назад. Джонко го измярва с очи. И свирача Боню следи с очи писаря).

Джонко. Свири по-сжрцато, бе Боню!

Боню. (Прекжсва свирнята). А? (Смях, хорото замира).

Джонко. Свири!

Боню. Думаш, по-сжрцато —

Джонко. По-сжрцато я!

Боню. Аз по-сжрцато белвам липа ябанджийска! (Гледа Майдовски. Всички настржхват).

Джонко. Де, гласи там свирката, — моите ржце хурка не джржат! (Напуща хорото). Играйте, моми!

(Боню засвирва, хорото продължава. Джонко приближава Грозя и Дойна).

Джонко. Ей ви хорото, хай, ловете се!

Дойно Майдовски. Играйте си вие, аз рекох само да погледам.

Джонко. На теб не думам, бе. (Отвежда Грозя на страни). Не ща да те питам, Грозю, за нищо, и не ща нищо да ми казваш. Едно е само: този е дошел тука, ще каже, рекжл е да ергенува. Ха сега, нека той играе при Ангелина!

(Боню се загледва кжм Джонка, сбжрква свирнята, момите продължават хорото с песен).

Боню. (Втиква свирката на пояса). Липа ми се бели! (Пристжпва и извива ржце на хжлбок срещу Майдовски).

Грозю. Ама защо, бе Джонко?

Джонко. Сега — без приказки. Иди му кажи!

Грозю. Е пжк вжрши каквото щеш! Аз ще се хвана — както се надумахме и преди, — при Ангелина ще се хвана! (Зема Боня и на хорото). Място, моми, място!

(Грозю се хваща при Ангелина, Боню — от другата страна. Хорото се оживява. Джонко наближава хорото и тупва с нога).

Джонко. Спрете! Боню, свирката! (Тласва Боня сред хорото). Свири на манеж!

(Извит смях. Боню свири. Джонко се хваща на хорото срещу Ангелина).

Момж. Хе-хе, имаме свещник! (Смях, — всички гледат Майдовски).

Джонко. Тропай, Грозю, ботушите са мои!

Грозю. Аз ги засвоих, тегли ме на сжд!

Джонко. Какво кайш?

Грозю. (В оглушка). Хии, един петел на дядова Груев комин. (Смях).

Джонко. Отговаряй!

Грозю. Какво!

Джонко. Засвоили ги?

Грозю. Ба, ще те гледам!

Джонко. Да видим! (Сжс скок откжсва Ангелина от Грозя и я дели с разкрити ржце).

Ангелина. Не мой ме, Джонко.

(Всеки ерген дели мома — хорото се разтурва).

I Мома. (На ерген). Праждосай се, бре!

II Мома. (На друг). Това не е баба ти!

Николица. Мирувайте, ергени, че да ви не станем с хурките!

Ерген. (Кжм старите). Я да видим, какво можете! (Изгубва се проследен и от други двама).

Николица. Земат ви мжтните, брей, още е рано!

Ерген. (Скрит нейде). Рано е то за пояси без хурки! (сред огжня пада буца пржст, после втора, трета)

Стара жена. У-у, поразии, че рано е още, бре!

Булка Цвята. (Тржгва си). Рано то. (Пеят петли). Ей и петлите!

Жени. (Една по една си отиват). Да огасите огжня, мари!

Николица. Моми, да не сжлмувате твжрде, че бащите ви са вече по оборите! (Дава строг знак на Ангелина — да се не мае и си отива).

(Коло около огжня — момжк до мома; шепнат и се кискат. Една мома писва и изпжжда ергена си).

Една Мома. Да се махнеш! Не ща те при мен! Нок-тите му като на котарак! (Смях).

Ерген. Брех че лоша, одраска ми ржцете! (Сяда при пжрва мома). Какво ми плетеш, Донке, чорап ли?

I Мома. Плета ти гугла . . . за плешива глава!

Ерген. Тая пжк по-люта! (Увива й с ржка шията).

I мома. (Става). Поразник неден!

(Настават и другите моми, размесват се с момците и се раз-иждат на групи. Джонко остава при Боня и стржвно следи Грозя, който е с Майдовски).

Джонко. (Бжрзо, на Боня). Утре ще се сговорим, Боню, сбогом ти сега! (На два скока при Ангелина). Ангелино!

Ангелина. Какво, Джонко?

Джонко. (Изгледва тжмно Грозя). Нищо. Кажи ми сбогом!

Ангелина. Сбогом ти, Джонко.

Джонко. Носи си много здраве. (Хваща Грозя и следи Ангелина с очи). Спи си сладко.

Грозю. Аз ще ида с Дойна на механата . . .

Джонко. Пак иди. Кажи ми, какво те гласят?

Грозю. Е, какво, нали знаеш, Дойно смята за Ангелина...

Джонко. Това я! Какво той иска? (Насочва се към Дойна, който е спрял при дола). Или —

Грозю. Разбери, човека само пита. — Кмета го придумвал за Ангелина, та човека смята, ако ти държиш здраво за нея, то . . .

Джонко. Какво?

Грозю. Той ще си иска мома от тяхното село, от Малево.

Джонко. От града да поиска, ако ще! През девето село да поиска! А ти, Грозйо, ако ще ми си приятел, остави го! Нека да видим, какво може!

Грозю. Виж, Джонко, аз ако дружа с него, от приятелство към теб дружа. То, ако питаш, Дойно от кога да е поискал Ангелина, токо —

Джонко. Нека я поиска, да видим!

Грозю. Няма какво да видим, Джонко: като я поиска той, ще му я дадат.

Джонко. (Мълчи и после). Едно е, татко не иска да раздухва стара вражда с Ангелинина род, а то . . . (Махва ръка). Ама и аз не искам, бе! По реда му ще го сторя, по закон! И ако се държим, Грозйо, ние, ергените, ще може. Това говорих с Боня, това ми казват и всички акрани.

Грозю. Вятър. Държим се ние не държим, по закон ти не можеш зе Ангелина.

Джонко. (Мнителен). Е?

Грозю. Като искаш по закон, моми много, остави Ангелина.

Джонко. Да я оставя, ха?

Грозю. Щом не иска да ти пристане Ангелина —

Джонко. Я да те видя в лицето! Ще рече, като че искам със срам, като искам по закон, да я оставя, ха-а?

Грозю. Прави каквото щеш.

Джонко. Така, ха? Защо стоиш тогас, бе, — вжрви му кажи, нека я иска! Ха, може за туй да тржгна ти сега по Ангелина . . .

Грозю. (Гузен). Аз ли?

Джонко. Да вжршиш работа за Дойна! Зер, той е с кмета, писар е, хан дигна, кржчма има, джелебство вжрти]— а—а, кучета и котки ще ви дерат!

Грозю. Джонко!

Джонко. Какво, ха? Защо дружиш ти с него?

Грозю. Смятка ли ще ти давам, бе?

Джонко. Я го виж ти! А аз те знаях за побратим, бе! (Махва ржка). Тю бре!

Грозю. (Смутен). Ти знай, аз загледвах Ангелина по-рано от тебе . . . и днес го казвам: няма за мен вече друга мома в цяло село! И до като тя не се глави, аз няма да хвжрля око на никоя друга . . .

Джонко. Е, та?

Грозю. (Заджхва се). Само от приятелство с тебе — като ти е дала дума, до като бях войник — и по приятелство. . .

Джонко. Мигар сжм те молил, бе, ха—ха—ха!

Грозю. Хм, така ли било? Тогас — носи си много здраве! (Тржгва).

Джонко. Хей!

Грозю. До тук ми е приятелството с тебе! Тржгнал сжм бил да вжрша работа за Дойна, ха? Добре, знай: от утре аз сжм ти противна страна по Ангелина! (Отминава).

Джонко. Грозйо, вжрба се не остри!

(През всичкото време Николица надниква от вратника си и подслушва).

Николица. Сджокаха се.

Джонко. (Стои зашеметен). Ще ме подсторят — (На два скока при Ангелинината вратня). Ангелино! Ангелино!

Николица. (Надниква от плета). Гледай го сега!

Джонко. (Вслушва се). Ангелино!

Ангелина. (От гидика, кждето е прислушвала). Ще ни чуят, бре Джонко!

Джонко. (Не дозема, от де иде гласа). Ангелино! Ангелино!

Ангелина. (Отжрчва кжм вратнята). Да си вжрвиш, който си.

Джонко. Ангелино, ела, нещо бжрзо имам да ти кажа.

Ангелина. (Закрита). У, Джонко, какжв си, ще ни чуят.

Джонко. Не щат, милинке, ела!

Ангелина. Иди при прасковата!

Джонко. (Покачен на гидика, поема протегнатата ржка на Ангелина. Тя с другата си ржка се джржи о прасковата).

Джонко. Знай, Ангелино, Грозю и Дойно се сдумали. . . ей сега се сговориха, ще те искат.

Ангелина. Нека, Джонко, какво могат?

Джонко. (Притегля я). Рекох да ти кажа, милинке.

Ангелина. Немой ме.

Джонко. (Полага я над плета). Мжка ми е, Ангелино. — Поглеж ме . . . Татко ти ще иска да те даде, Ангелино.

Ангелина. (Отпуща глава на рамото му). Не ще!

Джонко. (Милва я). Ако иска да те даде, Ангелине?

Ангелина. Не ще, милинки! (Кротко се отскубва, за да слезе в градината).

Джонко. (Заджржа я). Не бягай! (Целува я).

Ангелина. (Обвива ржка о шията му). Не щат, Джонко, — пусни ме сега. — Не щат! (Целува го и пак се отскубва).

Джонко. Не бягай! Ох, постой! Не те пущам! (Джлго я целува).

Ангелина. (Отдадено облегната на рамото му). Ще ни видят, Джонко, че тогас —

Джонко. Какво тогас: скок от тук и хайде дома!

Ангелина. Ами . . . татко ти?

Джонко. Татко е стар и болничав, милинке, та за туй гледам аз да навием с добро, а то —

Ангелина. Ще те питам, Джонко . . .

Джонко. Какво?

Ангелина. Майка ти . . . тя . . . тя [рачи ли ме? (Закрива лице на рамото му).

Джонко. (Целува я зад ухо). Глупавка ти. Ела, щеш? Още сега! Мама и буля щат ни посрещна и щат те приведе в кѫщи, милинке, като своя си! — Какво бѫблиш? Какво?

Ангелина. Мило ми е, като ми думаш тѫй.

Джонко. (Целува я). Гѫлѫбо!

Ангелина. (Оправя си косите). Чакай, ще те питам . . . Какво щях да те питам . . . хѫ, виж оная песен — за сокол и малка мома — ти я припяваш „гѫлѫбо“ — нея казват, ти си наредил.

Джонко. Е, наредил, — пригодих думи.

Ангелина. (Киска се). Нарочили я — ужка, на мене си я спял . . . (Киска се) кръстили я вече . . .

Джонко. Как я кръстили?

Ангелина. (Сепва се). Идат! Някой иде!

Джонко. Как я кръстили? Кажи ми, ах, кажи ми!

Ангелина. (Бързо). Ангелинината! Ох, пусни ме! Иде, бе някой!

Джонко. (Държи я яко). Ба, истина, гаче иде някой! (Мята крак в градината).

Ангелина. А бре, Джонко!

Джонко. При теб, па ако ще би и на бесило!

Ангелина. Ох, Джонко!

Джонко. Тука, пиле, тихо!

Ангелина. Недей ме, милинки! (Закрити).

Джонко. Треперушко ти!
(Глухо. Николица на вратнята чупи ржце).

Николица. (Глухо). Боже, млади та безумни! Свеждах ги и крих, крих, а ей сега! Лйох, хем се затаиха! (Втурва се да им викне, но се поврѫща). Ха, Бог нека сѫди! С мен не би, ей сега! Кржвта ни тегли, това си е! (Гневно унесена). Дека си, батю, кам те сега, ха, раздели и них, де! (Вслушва се). Иде някой. Хе, ще мине и ще отмине; (При вратнята си). Боже, аз се почерних, — смили се баре над тях, тях не оставяй!

(Николица се скрива в двора си. Из уличката се задават Дойно Майдовски и Грозю).

Грозю. Защо пѫк да му не подлееш вода, бе Дойно? Че кой е Джонко?

Дойно. Кой — кой, — защо да се смразявам с хората?

Грозю. А, виж, то без това не може! Заловил си се вече —

Дойно. Холам, заловил сѫм се. Аз не знаях, че Джонко джржал толкос за Ангелина. Изгледах я лятос, допадна ми и изтѫрвах дума пред кмета. А той това чакал: веднага говорил с батя си, с баща ѝ. Аз после се каях, токо що полза. Да бях знаял, не ми трябаше да се пречкам, нека се земат.

Грозю. Ама разбери, Дойно, те на него няма да я дадат. То е кржвна вражда между Джонкова и Ангалинина род, хем пак за женски работи. Някога Ангелинината майка, Стоилица, е била главена за Джонкова татко, пѫк лелята на Ангелина, Николица, се е имала с чича му, който е в града, та —

Дойно. Те са стари работи, Грозю, лесно се забравят.

Грозю. Ти мене слушай, джанжм: Ангелина не ще дадат на Джонка и това си е!

Дойно. Той може да я отвлече — ха?

Грозю. (Спрял до плета, не далеч от прасковата). А, нещо изшумоля.

Дойно. (Изплашен). Какво?

Грозю. Нищо. Кокошки . . . кокошки ще са, спат по клонете. — Та щях да кажа: виж как и ти се сещаш, той може да отвлече Ангелина, тогава?

Дойно. (Изпжшква). Не знам, Грозю . . .

Грозю. Казвам ти, като речем . . .

Дойно. Какво?

Грозю. Ако ти се боиш и не скланяш, ей ме мене, нали е за инат? Да се наговорим с кмета, па една вечер — заедно с караула — да я отвлечем . . .

(Из градината Джонко с молоз олучва Грозя по гжрба. Той изохва и се поваля. Майдовски пропжлзява до плета и изревава: „Караул!“ — Джонко изчезва, — чуе се как прескача плетища и сбесва всички псета из селото. — Николица изкача пжрва на пжтя и отжрчва при Грозя).

Николица. Поразници, убил ви бог! Що би, света Богородичке! Господ да Ви убие, проклетници!

Дойно. (Сврян под плета). Караул! Караул!
(Сжнливи селени по плетищата. Отжрчва и караул).

Селенин. (От плет). Какво е пак, ха?

II селенин. (От друг плет). Какво е станало? Де джрвен господ, де!

Дойно. (Изправя се). Джонко беше!

Николица. А ти от де го видя, ха? (На караула). Дигнете момчето, бре! Сякаш че е кржвнина паднала, та изгубили и ума, и дума!

Дойно. Уби го! Ей такъв камък! Джонко беше! (Караулът изправя Грозя).

Николица. Ха, убил го! Ами, убил го! На че пъшка! Отведете го у дома му! (На Дойно). Джонко бил! Гледай го ти, ябанджийското куче!

Дойно. Ъ?

Николица. Гъкнал, та пръкнал макар, па бил си и писар! (Към другите). Кмета ми е роден брат, ама да не хароса, че се е тъй заял със селото! Съортачил се е с тоя ябанджийски шейретин, та сега прави и младите да се гонят! Ама дабър е Господ, ще плати той всекиму! (Скрива се в двора си).

(Селените от плетищата се тюфкат и се скриват. Караула повежда Грозя, който едвам пристъпя. Дойно търси при плета нещо и дига голям камък).

Дойно. (Глухо). Този беше. (Високо). Чакийте бе! (Търси и глухо). Вещественно доказателство!

ЗАВЕСА.

На извора

Полянка под гора. Селски извор. Слънцето залязва.

(Калина, I и II мома идат от към село с китки на глава, с менци на рамо).

Калина. Тичайте да си налеем, дорде няма никой! (Бърза и слага кобилицата при извора).

I Мома. (Преваря я). Няма да те оставя: ужка не ти е за Коля!

Калина. Не ми е, сестро. Колкото за днес, хич не ми е: куршум ми е на сърцето.

II Мома. А пък ние не ще те оставим: сетне няма мира от Коля, — ще го дочакаш! (Налива своите котли).

Калина. Защо да го не дочакам, сестро, токо за батя ми е: дирят го по вси гори.

I Мома. Че като ще го найдат . . . ще им приседне; зере си не знаят Боня! Не ще го фанат, Калино, — хич да те не е грижа: Боню, думат, пресрещнал ония, що карали Джонка . . .

Калина. Мигар!?

II Мома. Какво се преструваш! (Взира се в налените си котел). У, опраши се! (Излива водата).

Калина. Де, немой такъва, мене не ми е за чакане!

II Мома. Еня ми е мене за тебека. (Пжлни си пак менците). Не ти е ужка за чакане, а китка си увила великденска — ха-хо-хи! (Всички извиват смях. От кжм село се задават редица моми с кобилици на рамо, следени от момци, някои от които са с превжрзани глави. Сжс шумни поздравления: „добжр вечер, добжр вечер", момците спират над извора).

I Ерген. Калино, батю ти бил в града — навестил Джонка в затвора.

Калпна. (Опулена). Не думай, Колю!

I Ерген. Истинка. Тя, оназвечершната, каквато стана . . .

Калина. Ама какво е станало, батю Колю? Ти бил ли си там?

Моми. Ужка не знае — хи-ха-а!

I Ерген. Че от де ще знае, ма хей? И никой не знае! Ни ази, ни Боню — нямало е никой, а то видял би и писаря, че и кмета, па и дядо Стоилко!

II Мома. (Под нос). Одумвайте се сега.

I Ерген. Какво ще се одумваме, ма сватя? Което си е право — право е: нямаше ни! Джонко сам последил писаря с Грозя, а тия отишли при Ангелинини, че тамо Джонко ги застжпил и пата — кюта . . .

Моми. Ха, хо, хи!

Калина. (Изпжшква). А сега ще ги изпозатворят — ох! (Мжлчане).

Една мома. Клетата Ангелина, ще я оженят насила за писаря.

I Ерген. Ще им приседне! Каквото се бяхме развжртели нощеска — хе мале! Токо Джонко беше вече откаран в града! (Мжлчане).

II Мома. (Кжм един привжрзан ерген). Батко Иван си отжрвал яката.

II ерген. Какво? (Посяга за китката ѝ).

II Мома. Тая китка не е баш за тебе. Перчеш се, че кмета те не дава в ржце, като Джонко, а то . . .

III Мома. Ами! лежал би и ти сега, като него, у затвор в града.

II Ерген. Аз да не сжм се крил ден и нощ в плявата, че. . .

II Мома. Крил се — хо-хо! Че що лжжеш, батко Иване, нима не изкочи още отзаранка?

Моми. Ха, ха, ха!

II Ерген. А, изкочил сжм. Че мен не дирека като Боня. Мигар не е знаял, да се е крил и той!

Калина. (Плахо). Що? Нима са хванали батя?

II Ерген. Ако не са го хванали, ще го хванат . . . Може и да са го хванали, като не се крие.

Калина. (Плахо пристжпва и подпитва I ерген). Дали са хванали и батя?

I Ерген. (Отрицава с глава и леко й открадва китката).

Калина. (Изчервена). У, батю Колю!

II Мома. (Едновременно с горнето). Мари, тя, Грозевата, не било малко май!

I Мома. Джонко ей с такжв молоз го олучил в плещите! (Най-после напжлнила менците си, оттегля се от извора).

III Мома. За себе мома не намира, тржгнал писаря да сватосва — ха-ха-ха!

Калина. И-и, срам, мале!

II Мома. (На трета мома). Ха наливай, Стано. (Кжм момците). Кой го кара — да става копой на писаря — за Грозя думам —

II Ерген. И нека си патят такивато, аз защо ще се крия, ха, сватя? (Отнема китката на II мома).

II Мома. Дай си ми босилека, батко Иване, моля ти се!

II Ерген. Босилека ли? Пуф, да не би си се дигнала и ти на голямо, сватя!

Моми. Ха, хо, хи!

I Мома. (На II ерген). На юрук си замязал, бре, като си се привжрзал такжвзи! То ти трябаше да си вместо Джонка!

II Мома. Дай ми, батко Иване, дей ми само босилчеца, па другото земи, — молим ти се!

II Ерген. На ти босилчеца, ама ела! (Отвлича я на страни и високо кжм момите). То Джонко си е дип на място в затвора: има кой да е вместо него тука, само дано на този е яка глава на рамене . . .

II Мома. (Тегли се). Пусни ме, батко Иване.

I Мома. Пусни я, бре! Ще ни се перчи сега! То за туй затвориха Джонка, че вие му изневерихте! (Джрпа втората мома, за да я отскубне от ржцете на II ерген; притичат им се на помощ и другите моми, рукват и момците).

III Мома. (Като си налива менците, плисва усилено с вода навалицата и вика). Да сте се пилели!

III Ерген. (Откpадва и китката). Ба, и сватята се сжрди!

(Китки се крадат, плискат се с вода, смях, глжч и сжрдни. Сред залисията из гората излиза Боню с овчарска гугла и япанджак на плещи, пристжпва незабелязан и спира зад ергените).

I Мома. (Блжсва III ерген). Ба, ще те милуват! Чева имате вече вяра!

III Ерген. Брех, сватя, тогаз ха на тебе да остане писаря, че Ангелина да . . .

I Мома. Да си млжкнал! Нека ти е и теб главежа, като тоя на писаря и Ангелина . . .

III Ерген. Рода ми си, Ганке, ама . . .

I Мома. Какво ама, ха!

III Ерген. (Глези се). Да не думаш, Ганкеле, голяма дума, голяма дума, Ганкеле, големи грехове — хе! (Посяга).

I Мома. Я да се махаш! (Извржща се гжрбом кжм него). Ще се големее! (Зема се с дружки и гжрбом кжм ергените, но малко с извжрнати лица пеят).

Черню Милкана либеше.
Милкана Черню думаше:
Да би Милкана гледала
Такива и онакива,
Дворове би заградила
Все от момци и ергене.
А от теб би направила
На нови врата долен праг,
Та кога мине — помине
Чехли о тебе да трие . . .

Момци. Брей, брей! Охоо!

III Ерген. (Отпява, други глухо пригласят).

Черню Милкани думаше:
Милкано, моме хубава,
Няма ли да те извардя
На студен бистжр кладенец?
Очите ще ти избодя,
На калпак ще ги закича
И из селото ще тржгна,
Да види мало — голямо
Сред зима черни череши.

Боню. (До тук незабелязан от никого, сега изправя висок ржст над всички, дига стиснат песник и с огнен поглед). Аз ще ѝ ги извадя! Вяра и клетва ми е за моето приятелство с Джонка! Да чуете: ако склони да иде под венчило щѐ Ангелина с писаря, то аз ще ѝ извадя очите, па да скочи и света цял против менека!

Калина. (Изненадана драгостно и плахо). Батю, да бягаш! Дирят те везден!

Боню. Що? Нека! (Кжм всички). Ей ви момци и моми, акрани сте ми, а да чуете: днеска сжм се ази от град вжрнал! При Джонка сжм бил, При Джонка в затвора.

(Момите смутено се заоглеждат кжм село и шумно мжлвят: Ангелина иде, Ангелина!).

Калина. Мжлчи, батко, че я, Ангелина иде за вода!

(Всички се извржщат кжм село, от кадето се задава Ангелина, с кобилица на рамо).

Боню. Нека иде, сестро, нека иде! Та що като иде? И ти да си, — сестра да ми е Ангелина, пак не ще я жаля! (Кжм всички). Ще ви кажа, акране: кожа и кости е станал Джонко в затвора! Жив ще той в гроб да влезе — хе! (Махва ржка). Клетва, акране: вярно приятелство имах аз с него! И ще стане, ви думам . . . (Мрачно се запжтва кжм гората). Помнете ми думата: зло ще стане в това наше село! След тая свадба, декато я глашат кмета и писаря с Ангелина, ж—ж, камен о камен ще стане! (Изгубва се в гората).

I Мома. Ей що е верен приятел! Такжв ми е драг! (Всички смутени: момците се прибират над извора, момите — при котлите под извора).

Калина. Ама си му беше верен приятел бати на Джонка!

I Мома. Знайно. То се види.

Калина. Дошел си скришом нощеска, спрял до плета, па зярна ме, че като крясна: дай ми, вика, брадвата! Пжк очите му премигат, да речеш, човек иска да убие. — Що ти е, думам, батю? „Дай ми, каже, брадвата: ще изсека целия плет, да го няма от корен!“ Лйох, аз така си се и оплаших! А гледам го, изпжшка и дума: мжка ми е, сестро! По Джонка ми е мжка! И сжлзи му на очите.

I Мома. Хо, вижте, ей го по Ангелина и писаря! С Попов Влади е: нали и той минава за граматик!

II Мома. Следят главеницата! Клета Ангелина!

III Мома. Горкана, каква е потопила очи о земи!

Ангелина. (Намусено спира на страни от извора и не дига очи).

Калина. Щеш да си налееш, Ангелино? (Пристигат Майдовски и ерген).

Майдовски и *ерген.* Добѫр ви вечер.

Ергени. Добѫр вечер, Владе. Пѫй че дружина си нашел!

Моми. Ха, ха, хо!

Майдовски. (Спира, изпѫчва гѫрди, извива лява ржка назад, а с дясна засуква мустак и бледнее от недружелюбното посрещане).

I Мома. (На момите). Какѫв е засукал мустак, като турчин!

Моми. Ха, ха, ха!

Калина. Ха да си налееш, Ангелино!

Ангелина. (Глухо). Бива, сестро.

Калина. Мари хо, сторете ред на Ангелина! (Момите на две редици пропущат Ангелина до извора и тя снема и пѫлни менците си).

Един ерген. Пусти моми, като войници, бе!

Момци. Ангелина им е царица, па . . .

Калина. И Джонко ви е цар, що! Цар на момците!

I Мома. Баш така си е! (На ергените). Така си е нà, що щете?

III Ерген. А ти що се дѫрлиш̀, мо хе?

I Мома. Що ще се дѫрля, бре; да се дѫрли тоя, що се натурва за главеник! (Изглежда презрително Майдовски и пржхва на смях).

Моми. Ха, ха, хо!

Майдовски. Тука главеници няма, мóме; що щат главеници на извор? (Кѫм момците). Да не би пѫк нощес някой да се е главил, бе?

Едно момче. Не се облизвай, писаре, като котка за риба!

Моми. Ха, ха, хо!

Калина. Не се смейте, мари! Оставете го тоя! (На Ангелина). Наля ли си, Ангелино?

(Всички мълкват с благо внимание към Ангелина, която с помощта на Калина си нарамва кобилицата).

Ангелина. Сбогом ви.

Калина. Сбогом сестро.

Майдовски. (Сучи мустак, следи Ангелина с очи и накрай се решава и я присреща). Жаден сам, моме! (Появява се с бързи стъпки из гората Боню).

Боню. (Хвърля си овчарския япанджак, хваща Майдовски, който напива Ангелини вода, и го завъртва на страни). Май с мазник! (На Ангелина). Не стряскай се, Джонково либе!

Ангелина. (Гледа го доверчиво, но не може да се усмихне и поронва сълзи).

Боню. Нà, много ти здраве от Джонка!

Ангелина. (Трепери и промълвя едвам чуто през плач). Сполай ти!

Боню. (Не я чува). Немой трепере! Що се плашиш? В затвор ти е Джонко! Главявай се, венчавай се, хе!

Ангелина. (Сепната, изправя чело, но сълзите я борят, бърше си очите и после дрезгло, но твърдо). Кажи му, батко Боню . . . на Джонка . . . (Насочва ръка с показалец и през писклив плач). Много, много му здраве от мене, па бил и на край света! (Извръща се и хлипа потръгвайки).

Боню. (Изненадан и с див възторг). А а а! Не плачи тогава! Ба, драга ми си тогава! Като сестринка ми си ти мене! Айда! Ей сега нà! (Махва ръка и потръгва). Ей сега нà, ще му занеса на Джонка това твое много здраве! Да ми си жива! Сбогом ти, сестринке! (Изчезва в гората. От към село се задава Николица с котли в ръце, пресреща Ангелина).

Николица. Какво си се разцирлила пред цял свят, мари глупава! За да ти се смеят утре ли? (Дрезгло). Вжрви си, щура, вжрви си и сама си знай сжрцето! Свадбата ти, се рекло, ще е до неделя: знай го и не плачи! Само ще ти се смеят после! (Гневно). Да си вжрвиш! Джонко ще лежи с години, че е посягал човек да убие — това да го знаеш! Туй ти е било писано! (С очи кжм небето). Проклети да са моите братя!

(Ангелина стои вцепенена, всички настржхнали).

Калина. (Проплаква). Божке ле, вишни Господи! Сестринке ма, Ангелино! Ох, Божке, на сила щат я почерни!

ЗАВЕСА.

Пристануша

Стая у дядо Стоилкови. В джното големичжк прозорец гледа над кжщната стжлба под широка стреха. Врати от ляво и от дясно. Нощ.

Ангелина. (Седнала до столче сред стаята; на столчето гори газениче; везе; хлипа от време на време, бжрше си сжлзите, окайва се и пак везе. На край, наведена над работата си, глухо запява).

Ангелина шевро шила,
Най на край го сж-жгреши-ла . . .
сж-жгреши-ла —
Гржмни ме, божке, божне-ле,
Убий ме, божке, божнеле!
Да не виждам, да не гледам
Мойто либе в чужди ржце . . .

(Закрива лице о работата си и хлипа. Влиза Стоилица).

Стоилица. (На пржсте). Пак ли, ма щерко! Изплака си очите, ма! (Дига ѝ лицето). Недей, немой, галенкото ми! (Сяда до нея и бжрше ѝ сжлзите). Ох, Боже, тжй ли тжги и неволи все за мене! (Зема ѝ главата на гжрдите си). Бог е милостив, мама! Белки е на добро, мари щерко!

Ангелина. Кажи им, бе мале! Ох, не мен ще утре, мамо, да венчеят, — мжртвец ще, маминке, утре да венчеят! Майчице ма, почернихте ме, мамо!

Стоилица. Ох, що бих могла, джще! Теши се, рожбето ми! Мигар не знам, що ти е на сжрцето, — цял живот ми е то, джще, на душата: главена си бях, а от хорото ме татко ти завлече и нàсила поп ме с него венча . . . Теши се, галенкото ми . . .

Ангелина. (Трепва). Маминке, помогни ми бе! Помогни ми, майчице!

Дядо Стоилко. (Из кжщи вика). Стопанке, хей Стоилице, дека те!

Стоилица. (Скача). Ей ме нà!

Ангелиина. (Впива се в полите и). Недей, мале, не си отивай! Не ме оставяй, маминке!

Дядо Стоилко. (Из кжщи). Ха де! Кам'ти Ангелина? Ха, че гостето приждат.

Стоилица. (На Ангелина). Опомни се, мари джще, опомни се, мари! (Откопчва се от ржцете ѝ).

Ангелина. (Пищи). Мамичке! . . . Погребахте ме вие! Жива ме погребахте, майко!

Дядо Стоилко. (Из кжщи). Де плач, де! Да не дойда?!

Стоилица. Да си станала! (Полага Ангелина да седи и втиква везмото в ржцете ѝ). По глухо де! Татка си ще осрамиш! (Умолително). Немой, ма джще! Ха по-глухо, щерко, по-тихо! Нà, вези, вези там и пей — разтушай се! (Излиза).

Ангелина (Отпуща глава на гжрди, отпаднала вжзджхва и през сжлзи). Нека се надат: няма да им се дам! (Поглежда кжм прозореца). Че какво те мислят? Джонко ги избави — избива синца ни! (Става). Само да го пуснат! (Поглежда из прозореца). Ох, баре Боню да се вестеше! Божке, ако са хванали и него! (Простира ржце кжмж иконастаса на дясно). Божичке, помогни ми, Господи! (Коленичи). Света Богородичке, моля ти се! Господи, моля ти се! (Плаче и става). Няма да ме видят под венчило мене утре! На носило . . . (Сяда и си зема везмото). На носило ще ме видят мене утре! (Плаче, везе и пее).

Него водят на венчило,
Мене носят на-а носило.
На глава му зе-лен венец . . .

(На вжн гайда, глжч. Свадбари се редят по стжлбите, надникват от прозореца и отминвайки кжм чердака, поздравляват).

Свадбари Добжр вечер, добжр вечер!

Ангелина (Поразена, несжзнателно се изправя, втиква детски показалеца на дясната си ржка в уста и изеднаж се разтреперва). Ами сега, майчице! (Без сжлзи, настржхнала). Сега . . , (Писва, но си запушва сама с две ржце устата). Божке! Та що аз сторих — майчице! Защо им аз не казах, как сжм се с него имала! (Хапе си ржстите). Леле баре знае сичко — що им тя не каза — тя знае — тя, тя — (бжрже снема газеничето от джсчения стол, зема го и бжрза кжм прозореца да избяга).

Николица (Появява се по стжлбите на прозореца, сжзира Ангелина, че се готви да скача, и се озжбва, но глухо). Ха, ще бягаш! А де в гори тилилейски ще идеш, щура? Или вирове ще дириш джлбоки, или батал кладенец ще гониш? Щура, клета, да си натиснала поли, че като се развикам тука! Думах ти — очи отваряй, вяра нямат! Пуснали го — пуснали ти Джонка! И Боню бил у град — слòбодни били, ама де ги, щура?! На татка ти отвржщат — на щерка да се радвал! — На татка ти отвржщат, че татко имаш, клета — у-у-у, брат ми е — (сжс стиснати песници) — татко ти, ама в огжн да гори! — И в огжн да ни гори соя, клетнице, че мене почерни, и майка ти клета почерни, че тебе затрива и най-харното момче от село прогонва! Джонко не ще ти се вжрне, щура, — както се Желяз не вжрна!

Ангелина (Права) Лелйо!

Николица Бог да ги бие — все що е мжжко — Бог да ги бие! (Изчезва от прозореца. Глухо. На пруста от ляво момински гласове запяват невестина прощалка:

Моми С пжрво либе да се либя,
С пжрво либе да се зжмна,
Днеска годеж, утре свадба . . .

Ангелина (През сичкото време си хапи пръстете).

Боню (Подава глава от прозореца с пушка в ръка, озърта се, съзира Ангелина и глухо, извърнат на вън). Тук е, Джонко, ела! (Към Ангелина). Сестринке, Ангелино!

Ангелина (Дига сепнато глава и плахо се тегли). Ще викна!

Джонко. (Подава глава от прозореца). Ние сме ти, Линче, пиле!

Ангелина. (Изправя глава, мъртво бляда, не може да се опомни и проплаква). Джонко . . .

Джонко. (Опитва се да се качи на прозореца). Линче бе, опомни се, либе: ние сме, дойди с нази!

Ангелина. (Стресена, оглежда се, опомня се, и протяга ръце). Джонко! (Кърши си ръцете и плаче). Джонко!

Джонко. (От прозореца). Ела, бързай: дома е всичко готово! Татко и мама те чакат, Линче!

Ангелина. (Плахо се оглежда и отърчва при прозореца). Стой . . .

Джонко. Какво? (Обхваща я).

Ангелина. Какво правиш?

Джонко. Пристанушка ти! (Изчезват).

Дядо Стоилко. (Влиза изпъчен, строг и се заогледва). Ба, дека ти е Ангелина, Стоилице? (Дири с очи). Ангелино, хе, кам те, моме! (По висско). Жено, хей! (Влиза Стоилица).

Стоилица. Ей ме. Що тряба?

Дядо Стоилко. Дека ти е Ангелина?

Стоилица. Сега плачеше тука.

Дядо Стоилко. Е, за то съм дошел и аз я: да ме чуе тя мене, че ако може, нека пак плаче!

Стоилица. Остави я, Стоилко!

Дядо Стоилко. Не мешай се. Викай ми я тука!

Стоилица. Какво ще ти я викаме, джанъм: — отишло е момичето да си мие очите... изплака си ги!

Дядо Стоилко. Изплакала ги била, — глей я ти! Да мълчиш! По що си ги е изплакала, ха? Ей ѝ го — у град е: чича му кефил му станал — за 5,000 гроша кефил, че го пущили от затвор...

Стоилица. Там се аз не мешам, — пуснали тогоз, пуснали оногоз... Вършши що знаеш!

Дядо Стоилко. Думам ти, като на майка, чуеш? Речи ѝ — една щерка имам аз: на писар ще я дам, се рекло, не на хаймана, що по град ходи и плещи — чуеш?

Стоилица. Речи ѝ ти! Него ревне, него си иска!

Дядо Стоилко. (Скърцва зъби и клати гневно глава). Знам ви аз вази! Нека ми дойде тука, ти казвам! Речи ѝ, па да види тя и да чуе, що е баща!

Стоилица. И ще я викам, що да не я викам? Ама ти думам, ще сторим нещо, да ни легне детето... че ще земе и да ни осрами... (Излиза).

Дядо Стоилко. Щяла да легне.... за един хаймана.... за онакъв един — пфу! (Крачи с ръце назад).

Стоилица. (Повръща се обезпокоена). Няма я вътре. Да не е нещо на чердака излязла? Ама как ще е излязла — аз тук бях зарезила от вън. (Опитва вратата на ляво). Зарезено е! Божичко, мигар пред гостите разплакана е излязла? (Повръща се и излиза пак от дясно).

Дядо Стоилко. Виж там!... Къдя ще е? Ба, ще превие врат не, ами и хоро ще играе! Баща ли съм аз тука или какво?

Стоилица. (Чуе се от вън, че резета на вратата се махва — отваря). Няма я, Стоилко! (Оглежда се, чупи ръце и хукна пак — излиза от дясно).

Дядо Стоилко. Нямало я! (Опулен). Я-я-я! На орехи ли ще играем? (Излиза по Стоилица и след малко я тегли за ръка). Казвай, дека е! Ти знаеш!

Стоилица. Ох, не знам, Стоилко! Божке, рожбата ми! (Влизат Болярски и свадбари).

Болярски. (На един селенин). Тѫрчи, Драгане — дигни караула и бастисай леля ѝ ... сестра ми тѐ, Николица: тамо е! Кѫдя ще е другаде ... (Селенинѫт излиза).

Дядо Стоилко. (Свирепо на Стоилица). Ти знаеш! Знаеш, ти викам, жена такѫва! Майка си, знаеш, — казвай!

Стоилица. (Изгледва умолително сички и изеднаж с мѫтни очи). Дай ми ти рожбата, Стоилко! (Кѫм сички). Дайте ми рожбата! Детето ми дайте! Уморихте ми го! Убихте го! (Влиза Николица).

Николица. (Запенена). Какво стоите, бре? (Спуща се и прегрѫща Стоилица). Сестро мари!

Дядо Стоилко. Жени никакви!

Николица. (Избелва кѫм него очи). Батйо, вѫрви сега! Вѫрви я дири в ряката! (Кѫм сички, крещи). Вѫрвете, бре! В ряката я дирете! Ох, Боже! Защо стоите, бре хора?

Болярски. Мѫлчи мари!

Николица. Защо да мѫлча, батйо-о! Аз идвах преди малко тук ... идвах — ох, идвах, бре хора! И момичето се готвеше да бяга, бре! И аз сама му рекох — ох, що сторих, Боже! Сама му рекох, батал кладенец да гони! Вирове да дири, му рекох, Боже!

Стоилица. (Кѫрпи рѫце). Рожбо! Мила на мама!

Болярски. (На селените). Тичайте бе! Йо, стойте! Кабил не е — тука ще има игра! Бѫрже караула на крак! А хора да отѫрчат кѫм ряката, на моста!

Дядо Стоилко. Кѫм ряката ли? ... Игра ли? Дѫщеря си искам! (Хваща за яката кмета). Брате, бил си кмет, жив те одирам!

Болярски. (Тласва го). Мѫлчи бе, искуфяла главо! (Влиза Майдовски с караул).

Майдовски. Де е кмета? (Навалицата се стжписва). Джонко и Боню . . .

Гласове. Какво? (На двора, под самия прозорец, истрели).

Майдовски. (Уплашен). Те са, идат! Селото са дигнали, кмете! И Ангелина . . .

Гласа на Боня. (От двора). Хей, чорбаджилари, на свадба ви каним, на Джонкова свадба с Ангелина! (Истрели и провиквания — отдалечават се).

Николица. (С изненадана джлбока радост). Джонко ще да си е дошел! Боже, Джонко ще да си е дошел!

Майдовски. (Сжс заекване, опулен). Той, Джонко . . . И Ангелина у тях . . . (Общо удивление — повече радостно).

Николица. (През сжлзи на Стоилица). Жива е, мари сестро! (На Стоилко). Батю бе! (Умолително). Що зина, бе батю! Що стоиш бе, и що не натириш това ябанджийско куче от кжщата си, бе! (Шум на улицата, отжрчва селенин).

Селенин. Кмете, не слушат ме — караул няма: сите са на мегданя — сето село е на мегданя, а ергените с пушки са и Джонко е с Ангелина — думат, тука ще дойдат!

Болярски. Тука ли? (Яростно). Хей, караул, с мене! (Потегля да излезе).

Дядо Стоилко. (Хваща го). Стой! Брате, това е сега до мене!

Стоилица и Николица. До него е я! До нази е сега, до нази!

Дядо Стоилко. Не е кметска работа то сега: аз щерка си искам! И нека дойдат!

Селени. (Заобикалят кмета). Остави, бе кмете! Ти нази слушай, не гневи комшиите! (Шум и гайда на пжтя).

Всички. (Изедно). Идат! (Жени и моми се чугулят около Дяда Стоилка, Стоилица и около Николица. Истрели на двора. Провиквания. Свадбарите се чугулят около кмета и Майдовски и ги завличат на дясно в кжщи).

Николица. (Отваря вратата отляво за кжм чердака). И нека дойдат! Защо да не дойдат? В бащина кжща ще дойдат!

Гласа на Боня. (От двора). Ей, дядо Стоилко и вие чорбаджилари: кабул ли ви са свадба и свадбари!

Дядо Стоилко. (Отпуснал глава, тегли бели мустаци на долу и се цупи).

Николица. Отговаряй, батю! (През прозореца). Добре ни дошли, бре! Да сте ни живи, бре! Влизайте — змия не ще настжпите, море не ще нагазите! (Истрели, провиквания; по стжлбата се нижат новите свадбари).

Николица. (Сжбира момите на дясно, като ги гади). Какво се кумите, мари палещини? Тука — сички тука — ха тжй: запейте на момино хоро, запейте де! (Момите се гласят. Джонко и Ангелина пристжпват. По тях свадбари).

Стоилица. (Свенливо на Стоилко). Ха, прости ги, че сжрце ще ми се пукне от радост . . . моля ти се, Стоилко!

Дядо Стоилко. (Намусен гледа на страни). Нека Бог да прощава! Нá . . . и аз — тé, прощавам, — какво ха, целувайте ржка, целувайте! (Бжрше си сжлзите).

Моми (пеят)

С пжрво либе да се любя,
С пжрво либе да се зжмна,
Днеска годеж, утре свадба.

ЗАВЕСА.

НА ВОЙНА

ТРИАКТНА БИТОВА КОМЕДИЯ

Л И Ц А:

БОГДАН, селски учител—запасен поручик
РАНКА, селска учителка
ГАДУЛАР, баща на Богдана
КЖРШАКА
КЖРШОВИЦА } хазаи на Ранка
НЕДЕЛЯ, тяхна джщеря
ДОНЮ, нейн мжж, войник
БОБОША, баща на Ранка
КОЛЮ
МАЙОР } нейни братя
Доктор, офицери, войници и колибарки

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ

Стая с огнище в старопланинска колиба. В дъното открит пруст към пътя под буков лес. Надясно врата.

Утро. Кършовица плете чорап до огнището. Кършака стои прав на пруста. В стаята на дясно Ранка пее.

Кършовица

Деня си пее, а по цели нощи
бълнува, като мъж.

Кършакът

Война, хе! Мощи
ще станем всички. Няма и глава
у нея: млада е.

Кършовица

Той все това!

Кършакът

Не са си лика-прилика, жена.
Бобошът е имотен, дявол го зел;
кажи го, пръв е в цялата страна:
не дал би дъщеря си на учител!

Кършовица

Нали е тя на майка си мизинка,
ще ги играе, както знай и може.

Кжршакжт (Пали лула)

Подсторили и самия владика,
да я раздума... А, прости ме, Боже,
какво е днес владика? — Не жена,
светжт се развали.

Кжршовица

Защо? Там страна
аз не джржа: залибили се, — нека
се земат! Татко ѝ полека-лека
ще им прости.

Кжршакжт

Хо-хо, Бобоша ли?
Помни, на чорбаджи Гроздан е той син,
Бе зжл човек, обесиха го в Одрин.
Звездите от небето да свали
учителя ни, пак не ще я вземе!

Кжршовица

Ще видим, — младите сега сж хитри,

Кжршакжт

Ей че го рече! Хамово са семе
те всички, род и дом не свжртат. — Хитри...
Не ми ги хваща днес окото, стара:
не тачат те света и нямат вяра.
Пжк и защо учителя ламти
за Ранка? Не е право, казвам ти:
баща му, слушам, ходел гадулар
по сборове... А бил и иманяр...
попийвал сжщо... То днес кой ли няма
по нещо — и не е беда голяма —

Кжршовица

Защо тогава плещиш? — И отде
узнава всичко, Господи!

Кжршакжт

Дойде
човек от тяхните колиби,
жена! — Не бива момжк да залиби
не своя прилика . . .

Кжршовица

Ха-ха! На пук
ще си я люби!

Кжршакжт

То е лесно тук . . .
А там, по битките, ще спомни срам,
и виж го, изкопал си гроба сам . . .
или нахранил гарвани и псета, —
кжде са гробе в турските полета?

Кжршовица (Зинала)

Прокоби пак, да ти се и езикжт!
То трябваше и тебе да повикат,
прости ме, Боже! (Прекржства се).
Псета ще нахрани
с учителя, с тогова, с оногова,
че малко ми са на сжрцето рани
и малко е в душата ми отрова!

Кжршакжт (На пруста, крясва)

Е, стига де! (Джлбоко изохква)
Ох, Господи!

Кжршовица (Плахо)

Какво, бе?

Кжршакжт (Пропява се отчаяно)

Нас зло ни чака, ма: нощеска гробе
минавах!

Кжршовица

Леле!

Кжршакжт

А в зори сжних:
бях с пушка — гржмнах — и сокол раних! (Закрива се сжкрушен)

Кжршовица (Стои поразена)

Ох, Боже, виж, какво сжнувал, виж! (Вика)
Неделя, джще, хо!

Неделя (втурва се от ляво)

Защо крещиш?
Какво се е случило, мале? (Изплаква)

Кжршовица (Сяда)

Джще!
Их, Божичко, да нямаш мир и в кжщи:
все ах и ох! (Зема си чорапа)
Какво ще се случи:
разсжрди ме баща ти.
Виж очи,
направи, — глупава! (Плете)
Ха, стига плака.

Поглеж учителката, джще: всяка
на нейно място онемяла би,
а тя си пее . . . сякаш, на печалби
го е изпратила. (Држпва Неделя да седне до нея и внушително)

Не е то само
до тебе!

Неделя (Плаче)

Тя, учителката, мамо —

Кжршовица

Какво? Не греши на Бога, чадо:
ти се омжжи, а не смяташ, — младо
остава тя (Кржсти се)
Това е мжка, Боже!

Ранка (влиза от дясно)

Подслушах ви.

Кжршовица (Става)

Учителке! — Ох, може,
добро ще чуеш ти от нас. — Ела, де. —
То тебе, джще, Бог ни те изпрати,
че както сме сега, да не си и ти,
изплакали си бихме ний очите. (Из пжтя се слуша гадулка)

Неделя (Става)

Гадулка!

Кжршовица

Истина!

Ранка

Гадулка! (Плясва ржце) Браво!

Кжршовица (на Неделя)

На, виж я, виж! Сжрцето ѝ кораво!

Ранка

Хо, гадуларю, я ела насам!

Гадулар

Помоз Бог, жени!
То аз и сам
помислил бях, — дано ме тук почерпят . . .
Днес подраних, нозете ми треперят.

Кжршовица (Снема от полицата крондил ракия)

Отде тжй идеш, дядо? Де ношува?
Не ми изглеждаш тукашен. (Черпи го)

Гадулар

Гостува
бездомен гадулар по вси вжршини. (Пие)
Сполай. — Велик Господ-Бог наш: спаси ни
земята Той и слава ни вжздаде. (Гласи гадулката и с речитатив)

Царю ле, царю честити,
Честита била победа! (На жените)
Де, казвайте и вий: честита!

Ранка (Грмко)

Честита, гадуларю!

Неделя

Ох, честита . . .

Кжршовица (Поднася му втора чаша)

Честита . . . Пий. — Ний имаме там младо,
ти гледай, да не ни разплачеш, дядо.

Гадулар (Свири и гржмко пее)

Мари хей! Турска се войска подигна
Из одринските полета.
По Странджа баир тя стигна
Нашите отбор момчета — хей!
Бучат топове, — гжрдите туптят!
Лжщат ножове, — очите пламтят — хей!

Кжршовица

Я, нова песен!

Неделя

Нова песен, виж!

Ранка

Разсмя ме, ха, ха-ха! — Ти ли я гласиш?

Гадулар

Гласят я нашите войски по Странджа,
учителке, при Одрин и Чаталджа . . .
Научих я аз в бойните полета.
На там, в Селиолу, избиха все
от София учените момчета . . . (С речитатив)
Майко ле, майко юнашка,
благатки били синове! (На жените)
Ха, казвайте сега и вий: благатки.

Ранка

Благатки, дядо!

Кжршовица

Гадуларю, сладки
ти думи!

Неделя (през плач)

Ех, благатки, старче . . .

Гадулар

Невесто, срамота е да се плаче
в такваз война, кат нашата, света:
за род, за чест и за земя е тя! (Пее)
Мари хей, бжлгари вжрвят на ура,
Дружно се на нож понисат,
И като пролетна буря
Вражата войска помитат — хей!
Шипят куршуми, ножове звжнтят, —
Душат без думи лжвове врагжт — хей!

Кжршакжт (влиза ужасен)

Сжних аз гробе, Боже! — Бой се били
на Одрин, бой, — децата ни избили!

Кжршовица (Скача)

Човече, луд ли си!

Кжршакжт

Там кржв се лее,
ма глупава, излез да чуеш: рев е
у Држглеви, у Мжрзеви и вред!

Кжршовица

Лжжа е, — сжщо беше и напред.

Колибарка (Втурва се ужасена)

Хо, Кжршовице, всичките избили!
Избили са ни, лйох, децата мили!

Втора (Скубе коси)

Дошло писмо от Петканчин Веле —

Пжрва (Скубе коси)

Ноща било, нападнали ги, леле!

Неделя (Скубе коси)

Ох, Доне, няма да те вида вече! (Общ вой)

Ранка (Свива Неделя зад себе)

Неделйо! (Хваща мжжествено ржцете на пжрва колибарка и я вжзпира да не скубе коси)
Казвай, ма, писмо ли рече?

Колибарка (Пищи)

От Веле! Него смжртно го ранили!
Учителя — убит е, Боже мили!
(Прииждат още колибарки с вой)

Млада Колибарка (Носи писмо)

Учителке, ти майка, ти баща:
Чети! Лйох, Богородичке света!
(Ранка е скована, — не посяга кжм писмото. Грабва го Кжршакжт)

Кжршакжт (Чете)

„Кога се ден от нощ делеше, мале,
нападна ни врага. Не бехме спали
ний цяла нощ. В мжгли и тжмнини
се дигна зводният — учителя ни.

„На нож!“ — той викна и поведе пръв,
а ний по него — глутница на стръв!
Кой падна? Кой остана, не видях:
аз мушках в мрачевата и ревях . . .
А после дръпнаха ме на страни,
че лют куршим ме, мале, в пръст рани!
Но мина вече, фелдшер ме превърза. —
Сега аз спирам, — нашия звод бързa
на каша. Ний добре се храним тук,
речи, гоим се турчину на пук. —
От нашите раниха оня път
двамина, а от Пейчовския рът
съ повече, мале, смятам до седмина.
Ех, слава Богу: пак без мъртви мина!
(Мълчане. Ранка избухва в гласен смях)

Кършовица (Кертосва Кършака и сяда)

Да ти се и сърцето, мъжо, хо!
Ха-ха-ха! Боже, че бил поплювко! (Зема си чорапа и на другите)

Развикали се, — срамота е, ма!
Били избити, — гледай им ума:
ще сядят те тук божите дела!

Ранка

Добри сте ми, оборихте чела!
Ха, плюйте в пазвите си! (Плюе в пазва) Страх нехар.
Да идеше на кучето макар!
(Изеднаж строга)
И тъй, — мъжете ви не са на свадба,
наистина, но — всяка да се радва:
в туй писмо е самата правда: — живи
са всички, само — вие сте лъжливи!

Кършакът (Хвърля писмото)

Не слушам никого — ще ида аз!
Нали са в Одрин те? Да пусна глас, —

и ще се чуе, колко е то пжт? (На Неделя)
Ти, джще, сжбери там в някой кжт,
каквото ще изпращаш . . .

Неделя

Ах, да иди!
Ще ги намери той! И ще ги види!

Кжршовица

Ти луда ли си ма? Ще идял, — трай!
Не го ли виждаш, изкуфял е май.
Ще иде той — хо-хо! я вижте го,
ей тржгва на, не пита никого,
отива на война, като на свадба, —
юнак човек, не плаши го брадва!

Кжршакжт

Жена, не бивай щура, казах ти,
ще ида!

Кжршовица

Мжжо бе, там топ ехти,
и гржм тресе небето и земята . . . (Смях)

Кжршакжт

Ами тресял — ха-ха! И там в полята
села се виждат и по среди ден
сноват човеци, като теб и мен.
Едни се бият, други пжк вода
пренасят на ранените. — Слуга
ще им пристана някак и до край
ще бжда с тях. (Излизайки на Неделя)
Ти, джще, не се май! (На всички)
Нима е ред, ранените момчета
да мрат мжрцина, глозгани от псета? (Излиза)

Неделя

Хо, тате! (Излиза по Кжршака)

Кжршовица

Уф пжк таз, де хукна тжй?
Не е с ума си, право. И на край
света да е, отишла би.

Ранка

Че нека
отидат, ма. Живот не е до века.
Да идат, стрино!

Кжршовица

Каза я и ти:
А пущат ли жените на война?
Да бе то лесно, майките клети
би хукнали нататжк до една . . .
(На гадуларя, който се готви да свири)
Недей, човече, време ли е днес
за песни, време ли е, Боже мой!

Ранка

Пжк аз — ще ида! Мислих го нощес;
ще ида!

Кжршовица

Де, учителке? На бой?
Ха-ха-ха! Бива те и теб! Ти леж
на туй ухо: кой би те пуснал, ма?

Ранка (На колибарките)

Додея ми се вашия бржтвеж
да слушам тук: — ха, бжрзайте с писма,
ще ви го отнеса!

Кършовица

Ами баща ти? —

Ранка

Баща ми . . . няма той да ме изпрати, —
сама ще ида. — При това натам
не може бай Кършак да иде сам, —
къде би могъл той да се управи?

Неделя (Втурва се вдетинена)

Е, мале, ако е живот и здраве,
ний утре тръгваме! То татко още
от вчера мислел, пък сънувал снощи
и нещо лошо —

Кършовица

Виж го! А мълчи! (Става)
Чева аз тука . . . — Гледам го, стърчи
край мене днес . . . (Хуква на вън)
Ще ме остави той
самичка; — гледай му ума и крой! (Излиза)
(Колибарките, зинали, подвикват една на друга: „Ма хо, ще [идат!“ „Де отиват, ма?“)

Ранка

Я тръгвайте и вий, — с деца и с внуци,
с овце и с крави, — впрягаите каруци!
(Подава пари на гадуларя)

Гадулар (отказва)

Благодаря, девойко. За пари
не пея, — Бог един ще ме дари
(свири и пее)

Невести — кръшни тополи,
Крилати били левенти.
Ха, казвайте сега и вий: крилати!

Ранка

Крилати, дядо, ястреби хвъркати!

Гадулар (Свири и пее)

Мари хей! Българска войска пирува
Из кървавите полета.
На сръне юнак милува
Своята булка напета-хей! (Закрива се)
Тя го посреща, с цветя обсипва.
Той я пригръща, на гръд притисва-хей!

Колибарка

Виж песен! Хи, ума ми се зима.

Ранка

Я вън сега! Пишете там писма.
И да нареждате все хубаво:
кравата се отелила . . . свинята
се угоила . . . и в Карлуково
откарали ни кмета; (Общо слисване. Млада Колибарка при-
[кляква от смях)

Млада Колибарка

Оле хо,
учителке, умрях!

Ранка

Ти дай ухо
да чуеш, че умри си после пак. —
Помнете: мъж на бой е клет сирак —

разтуха чака, та — писмата си
ще тряба всяка да понагласи.
Например: тук жените се нагаждат, —
лефусите сега все мжжки раждат!
(Колибарките се заливат в смях)

Една Колибарка

Как ги намира!

Друга

И не е лжжа!

Ранка

Че и да е, — езици, кат вжжа
кривите, щом получите писмо́
от бойното поле! Сега листо
да вземе всяка и да го изпжлни
с такваз лжжа, че сжлзи да изтржгне.
Пишете: дядо Господ тржгнал пак
по свят и носел бжлгарски калпак.
Я, как се смеят на готови глуми!
Ма хо, за днес са медените думи. —
И тжй, царете ни от старо време,
и нашите борци под турско бреме —
Раковски, Караджата, Ботев, Левски —
са сжщо оживели, ходят денски
и благославят внуците си храбри . . . (Ходи)
Е, вий си мислете, — какви ги бжбри!
А таз е, стринки, правдата сама:
света навред, по цялата земя
едно днес знае и едно говори, —
че бжлгарина като лжв се бори. (Спира)
Защо се пак окумихте, мари?
Сега жените тжрсят не пари,
а храбри момци, сочни хвойни в лес,

каквито сѫ на, бѫлгарите днес! (Ходи)
То там те кривнували и в хареми . . .
токо нали ний няма да береме
тез грижи? (Смѫлчаните колибарки изведнаж пръпват — извиват небивал смях и се бият по бедрата)

Колибарки

Леле, умори ни ма,
учителке!

Ранка (Тресе си дяволито яката)

Опазил Бог, — срама
не ходи по гората . . . Но и вий
се дръжте после! Всяка да посвий
юздите на мѫжа, кога се вѫрне:
да го не среща, гръб да му обѫрне!
Да спи ваджишкия на пруста вѫн,
да зѫзне сам и да пригръща пѫн . . .
Не щете ли?

Колибарка (бяга на вѫн)

Мома си, хо, мѫлчи!

Ранка

Я, тѫзи пѫк светица, — ще гѫлчи! —
Защо да се превземаме, бе стринки,
не сме деца, че да се лъжем с млинки . .
(Колибарките излизат сѫс смях).
(Ранка припрено се споразумява за нещо с Неделя, тази хуква навѫн, удря се о Кършака, разсмива се и избягва).

Кършакът

Жената ме не пуща! Зел я враг,
ще дойдела и тя . . . къде и как?
Бре, бре, замаях се! Стана една, —
пали, че бягай . . . Опака жена!

Учителке ма, как да я вжзпра?
(Ранка се залива в смях. Втурва се Неделя с вжрзоп дрехи)

Неделя

Ле, Божичко, от радост ще умра! —
Ей, булченските ми!

Ранка (Превива се от смях)

Ох, бай Кжршак,
Какжв си бил човек, разсмя ме пак.

Кжршакжт

Учителке! Нима да повлека
жени на там?

Ранка (Разгледва Неделините дрехи)

Ще се преоблека
аз в селенка, та да не ме познае
и сами Богдан. — Но пак се не знае,
то без билет сега и сам министра
не може да пжтува!

Неделя

Лйох, тогава? (Проплаква)

Ранка

Неделйо, разбери, то тжй не става!
Ще сляза утре аз сама в града,
че там дано я някак нареда.

Кжршакжт (На Неделя)

Не може без билети! Тжй ами,
кжде и вий по чуждите земи? (Извежда я)

Недей такжва, остани си в кжщи,
на бой се ходи все с билети, джще!
(От прозореца надниква Гадулар)

Гадулар

Сама ли си?

Ранка

Защо се вжрна, дядо?

Гадулар (Подава й писмо)

Донесох ти това от мойто младо,
от Богдана, че аз му сжм баща.

Ранка

От Богдана?!

Гадулар

От него . . . Не лжща
аз в сжрма, чадо, — гадулар сжм прост,
токо не смятам да ти бжда гост:
ще си отмина. — На сина молбите
ме водят —

Ранка

Ний сме... с Богдана... сжрдити (Познава почерка)

Ах, истина! (Грабва ржката на стареца)
Прости ме! Нему аз
не щях да проговоря тжй завчас! (Чете писмото)

Гадулар

Е, нищо. — Нося ти аз много здраве. —
Сжрднята, джще, той я там забрави . . .

Пжк и не бива днес да сте сжрдити.
Сега от тях аз ида. — Е, горките,
как ще излязат на глава, не знам! —
Видях аз всичко, бях при Одрин сам.
Ще бжде той, врага ни, победен,
токо и свят ще гине в страшни ден!

Ранка (Унесена в писмото, второчва се плахо в стареца, но махва ржка)

Не вярвам на смжртта . . . не вярвам аз!
Проляна с чест кржвта в победни час
Живот е и безмжртие за нас! (Пред стареца, глухо)
А пущат ли на там? — Ще ида, дядо!

Гадулар

Кжде! Едвам минавам с песни, чадо.
До тебе дойдох, ще се вжрна пак,
че аз с гадулка бия вжрли враг.

Ранка (Огледва се и глухо, като препраща стареца)

Велик е Бог! Ще бждем ний дружина: —
над село чакай утре, по ранина!

Завеса.

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ

Джлбок сенник в турски чифлик. В тжмното джно често звжни телефон. На дясно кьло резервисти около огжн. На ляво вжрху одеяла офицери играят карти. Нощ.

Богдан (Зема карти и тжнаника)

Ние ще разгромим днес робското небо
И ще запалим с дух мрака.
Малката бомба е земното кжлбо,
Което аз джржа в ржка (Открива си картите)
Поне на карти ми вжрви: десятка.

Поручик

Фи, лудо щасте, право!

Доктор (Плаща)

Нямаш смятка:
сжня ще се изпжлни . . . (Дава карти)

Богдан

Ще дерат
тракийски вжлци колибарски врат.

Капитан (Хвжрлил картите си)

Какжв сжн?

Богдан

Смертю смерт попрах, началство.

Доктор

Кошмарец бе, от снощното пиянство.

Богдан (Тжнаника и взема карти)

На нож ще минем ний валове, стени
И ще удавим в крѫв врага.
Малката бомба е земното кѫлбо,
Което аз дѫржа в ръка.

Подпоручик (Дребен, очилат)

Фий, до кога ще пеете тез песни,
приятелю, — удавихме се в кърви.

Богдан

Мда, с красотата на мечти несвестни
живехме ний. И гинем тука пръви.
А вие с ваши аристократизѫм —

Подпоручик (Пресича)

Е, всички сме сега в солдашки чизѫм!

(Далечна престрелка)

Поручик (Слуша)

А, огѫн —

Доктор (Слуша)

Наши залпове —

Капитан (Слуша)

Не сж.
Но в наши сектор. — Колко е часа?

Доктор (Дава карти).

Среднощ.

Капитан (Вика кжм колото при огжня)

Иване!

Ординарец

Аз!

Капитан

Конете! (Ординарецжт излиза)

Богдан (Открива карти)

Шлагер.

Телефонист (Иде от джното)

Тревога, господа, и в наши лагер.

Доктор (На Богдана, плаща му)

Ти пак ме би. Момче, зловеща карта!

Поручик (Слуша залповете)

Усилва се. И близо е, над Арда —

Капитан

Загрели сж ни пак.

Доктор (Дава карти)

Какво е?

Капитан

Знам ли?
И снощи тжкмо заиграхме табли —

Богдан (Иска карти и тжнаника)

Ще мрем, родино, под твоето небо,
Покорни всички на джлга.
Малката бомба е земното кжлбо,
Което аз джржа в ржка. (Хвжрлл картите).
Девятка пак! (Става)

Доктор (Плаща)

Кжде, бе?

Богдан

Вилазка е,
отивам.

Доктор

Болен си —

Богдан (На другите)

Той ме ласкае,
за да ме обере.

Доктор

Момче, послушай —

Богдан

Не слушам —

Доктор

Тъй е то при всеки случай.
И Цезар си предчувствувал смъртта,
но пак отишел в форума.

Богдан (Сбогува се)

Тиран
един загинал, — и мълви света
до днеска името му. Край желан
е все пак да намерим ние ред
в борбата тук и да загинем с чест. (Излиза като пее)
И над Султан Селим български трицвет
Ще възсие кат дъга.
Малката бомба е земното кълбо,
Което аз държа в ръка!

Доктор (По него)

Владее се, но жегнат е комай:
Той днес очаква лош за себе край.

Капитан

Зашо? [Прави цигара].

Поручик

Сънувал, че го късат врани,
а бил ранén, не можал да се брани.

Подпоручик

Да ти се пукне злъчката . . .

Доктор

Без Бог съм,
но след такъв сън —

Капитан

Е, виси на косъм
живота вредом, докторе.

Доктор

В тила
не сядят тъй . . . (Поручик ръкоплеска)

Подпоручик, (който също прави цигара,
става и говори през нос)

Такъва е била
сганта кариеристи всеки път:
тя пази кожата си.

Капитан

Е, скъпят
глави страхливците на вред, я свий
език! — Кариеристи сме и ний —
Но чест —

Подпоручик

На топло стой, попийвай, еш, —
това е чест . . .

Капитан

Абсурди пак, младеж!

Поручик (Отишел на вратата, сега се връща)

Ура! Готови съм конете ни!

Доктор (Изпраща ги)

България с венци, изплетени
от лаври и бръшлян, ще ви посрещне,
победоносци!

Подпоручик

Доктора ке блесне
тогава пак со речи . . .

Капитан (Сбогува се с доктора)

Драги, стига
молитви, — ето, чака ни мотика!

Доктор

Плещете вий, каквото щете там, но —
не ще откаже никой, мрете славно!

(Излизат всички началствующи лица. Сражението далече се усилва. Резервистите около огжня, останали сами, повишават гласове).

Пжрви резервист (Станал, слуша)

Припря! Изглежда да е вилазка . . . (Сяда и доверително)
Да не ни изловят читаците?

Втори резервист

Ами! — (Продължжава прекжснат разказ).
Та ще ви кажа, в приказка
като че беше, — из шубраците
ний пжплим, а те по един вжрвят
и се озжртат, — ще ни се вжврат
в ржцете . . . Люшкат се манер'те им,
примамват ни и ний едвам тжрпим.
А изеднаж пред нас изпжпра птица.
Откри ни, проклета да е . . . Двоица
насочиха в нас пушки —

Трети

Хж!

Втори (Сжс жест)

То тях ний
преварихме, току — изви вжрху ни
от там секретен турски пост —

Пжрви

Глави!

Трети

И за манерки!

Втори

Дяволжт нави!
То пак не бих аз тржгнал, но нали
ми пишат и децата все: свали
и ти, бе тате, някой турчин, та
донес и нам манерки . . . (Влиза Колю).

К о л ю (Млад санитар).

Втаса тя!
На вжн са двама старци и една
жена! (Резервистите настават).

Пжрви

Жена?

Колю

От Стара планина
са тржгнали да тжрсят тук убити!

Втори

Повикай ги бе! Ние не сме комити
от кол и вжже: кой не е оставил
нататжк свои женски? Нека дойдат. —
Свениш ли се? (Кертосва го)
Сегашните уж хойкат, —

ха-ха! Жена е светлинка, бре младо! (Вика на вжн)
Кои сте бе? Елате, де! (Пропуща гадуларя, Кжршака и
Ранка в селски костюм).

Пжрви (Познава гадуларя)

А, дядо!

Добре дошел! — Сега учителят
играеше тук карти с господата,
но почна бой и хукнаха: делят
мегдан те пак с поганците в полята!

Кжршак (трепере вслушан)

Земята се тресе!

Втори

Трепере, гледай, —
душата му в зжбите!

Гадулар

Страшно е май. (Силни залпове)

Резервисти (Тржгват кжм вратата)

Бу-буу . . . Ще почне тя и тук сега. (Закриват се)

Кжршакжт (Кржсти се)

Е, Господи, това не е шега!

Колйо (Загледан в Ранка, вжлнува се и после)

Ма, Ранке!

Ранка

Да мжлчиш!

Кжршакжт

А, брат й!

Колйо

Ранка!
И в селски дрехи!

Ранка!

Страшно е туй вжнка . . .

Колйо

Сражене. Ний свикнахме. Тук дни
и нощи все това. — Ела, седни.
Ти тряба да си уморена.

Кжршакжт (Гледа навжн)

Огжн
навред, пламти небето!

Ранка (Ужасена)

Колйо, Богдан
в сраженето ли е — ? (Шепнат)

Гадулар (На Кжршака)

То само в мрак
е страшно, а деня не е.

Колйо (На Ранка)

Но как?
дойде? Не пущат никого насам!

Ранка

Ах, остави ме, — и сама не знам . . .
Сега — ще ида аз!

Колйо

Кжде?

Ранка

Ще ида!
Ела и ти! — Да идем! — Да го видя

Колйо

Кжде такжва, Ранке?

Ранка

В боя там!

Колйо

Нелепости говориш, — той и сам
би се изсмял сега!

Ранка

Но Колйо . . . ако?! —
За него ида аз — за него! (Втурна се навжн)

Колйо [Заджржа я сжс сила]

Всяко
желане се изпжлня само в къщи,
а не и тука, сестро!

Ранка

Не си мжж ти,
боиш се, фи! Пусни ме, аз сама
ще ида.

Колйо

Виж, каква е вжн тжма,
не бивай глупава!

Ранка

Но аз ще ида!

Колйо [Свива й шията под мишца]

Ха, гледай я, каква е упорита!
Потрай, — нали си ми дошла до тук —

Ранка [Отскубва се силом и го блжсва]

Не те обичам! Ще намеря с друг
да ида! — Колйо [Тупа с крак] Ах, ела с мен!

Колйо

Не мога, сестро, аз сжм дневален.

Ранка

Не можеш, значи . . . Но тогава аз —

Колйо

Вжрви, щом можеш, в тоя нощен час —

Ранка [Грабва шинела, с който е наметнат Колйо]

Ще ида с санитарите, ура!
Ще ида . . . и при него ще умра! —
Дай шапката си! Тжй.

Колю

И после? Луда! (Кжм старите)
Какво ли мисли тя —

Кжршак

Ще се залута
на някжде, това е —

Гадулар

Ще се вжрне:
в мрака на вжн не може да се мрждне.

Ранка (Облечена в шинел и вжв фуражка)

Дай огледалце! — Нямаш ли? — Е, нищо.
Сега — отивам, Колю, та виж що —

Колю

Недей ме сжрди, Ранке!

Ранка

Я ела
и ти! Не чувствуваш ли: тук дела
за векове творим! Това е чудо
в живота ни и то не е за лудо:
в Балканите днес само ний едни
се борим с вяра в общи бжднини!

Колю (Пристжпва)

Добре, разбрах, но —

Ранка (Отстжпва)

Ето що: кажи
на мама да не плаче, ако аз —
Е, глупости! (От вратата)
Чуй, тате мен с лжжи
докара да скжрбя и в сетни час,
че сжм дете на майка си и ваша
сестра!

Колю

Момиче, почвам да се плаша:
какво си ти намислила?

Ранка

Това:
живея аз с дела, а не с слова!
Сега ми липсва пушка. (На Гадуларя за Коля)
Той се смее!
Но в мене Стара планина живее! (Закрива се като пее)
Понесли гибел, ний живот творим, —
Зад нас зората изгрява!
Ний ураган сме, в молнии горим
и носим мир, чест и слава!

Колю

Кжде ще иде тя самичка в тоя
среднощен час? (Хуква след нея)

Кжршакжт

Е, Господи, и в боя
отидоха! Ох, млади ще погинат,
горко им . . .

Гадулар

Да вжрвят! Не ще проклинат
децата им бащите си! (Силна канонада)

Кжршак (Мжлчи ужасен и после)

Не знам.
токо боя се, хваща ме и срам, —
завжршихме я ний, като деца:
повлякохме се тук по женски ум . . .
Не дай си Господи, с какви лица

ще се завжрнем, ако там куршум
нефелен я свали сега? (Слуша). Ура
ли викат? . . . Колят ли се? . . . Ще умра! . . . (Излиза)

Гадулар (Кржсти се и бавно коленичи на молитва, вслушан в сражението)

Помагай, Боже, на войските ни!
Бжди Ти с нас, че сме обидени
ний от сждбата! Ако сме ти грешни,
смили се пак и утеши, Всевишни,
невинните ни челеди: спаси,
Бжлгария и царя! Опази
земята ни и нашата свобода!
Зарадвай ни и подкрепи народа! (Кржсти се и после)
Не жаля, Божс, син, не жаля брат,
а виждам, как селата ни горят . . .
кланета и бесилки — кржв и плам —
аз виждам, и горя от гняв и срам . . .
Помагай, Отче, на войските ни,
дари и нам, Всевишни, светли дни!

Кжршак (Втурва се)

Хе, мушкат се и се убиват, брей!
И сам видях! А месечината си грей,
звездите трепкат, сякаш, винаги
все тжй си е вжрвяло!

Гадулар

Няма ги,
Кжршак, годините на наш'то робство:
умира вече старото потомство,
родено и живяло в страх и срам.

Кжршак

Я да си млжкнал! Боже, чух аз там:
Син ти ранили —

Гадулар (вторачва се в резервист, който влиза мрачен)

Кажи, момче!

Резервист

Ти, дядо, да си жив —

Гадулар

Убит?

Резервист

Тече
от млада гръд кръвта. Е, може пак
да оцелее: той ти е юнак — (Въвеждат на носило Богдана: Доктора, Колю и Ранка в шинел)

Докторът

Останалите — вън!

Кършак

Ама и аз ли?

Доктор (Криви се)

„Ама и аз ли?“ Що си тук: за бяс ли?

Ранка

Ох, него —

Доктор (Глухо на Ранка)

Ни глас! Ще ви познаят.
(На Кършака) На теб говоря: вън! Защо ме зяпаш!
(Кършакът се свива до изходните врата).

Ранка

Ох, татко —

Гадулар

Джще! А да ли е жив?

Доктор

Ще мине. Виж го: мжжествен, красив!
Отдясно е пронизан. Ще навие,
не е опасно: пулсж тихо бие.

Гадулар (трепере)

Сполай. Тогава аз да му посвиря —
сжвсем тжй тихо, а?

Доктор

Да свириш? Дядо! (На Ранка)
Човекжт е от скржб (бжрка пред челото си)

Гадулар (На Ранка)

Да знаеш, чадо:
на тоя свят скржбта и радостта
са песен — (бжрше сжлзи)
Аз му жаля младоста.
Какво? Да држпна само тжй лжка, —
ще чуе, може би —

Ранка

Недей. Тжга
те мжчи, тате: успокой се. Виж,
аз пжрва отжрчах. Той викна триж
за помощ — чух го, писнах —

Гарулар

В боя ли?

Ранка

Отде да знам, че там се биели?
Наведох се, попипах: в кжрви цял!
А помнеше се още. И насмал
да ме познае! Викнах аз за помощ
А той: „момче, друг кой е тука още?“
попита (Бжрше сжлзи).

Гадулар

Думай!

Ранка

А по пжтя все
бжлнуваше. И веч се не сжвзе.
Токо ще викне жално: „ей, ти там,
момче — побжрзай тук — ела насам“ —
И бжрка в пазвата си все за нещо —
Зимах го. Ех, писмо за мен. (Плаче)

Гадулар

Горещо
той люби, джще, от сжрце той люби!
(Засвирва тихо)

Лекар

Да спре там стареца: ще го погуби!

Богдан

А, тате! Де си бе?

Лекар

Не се движи —

Гадулар (Пристжпва)

Защо? Да знае, че да не тжжи —

Ранка (При Богдана плаче)

О, Боже!

Богдан

Не плачи, момче. Ох, дразни
това сега. А там сжлзи напразни
ще лее после таз, коя ме люби.

Лекар

Видяхте ли? Почна пак да се губи —

Богдан

Момче, не ме оставай тук! Стреха
аз имам — либе младо — тя леха
над мен ще сади в родните гори.
И с сжлзи ще я кжпи по зори —

Ранка (Ничком, през плач)

При теб сжм, миличжк, виж!

Богдан

Ах, живях
за тебе — и с тебе ще умра!

Ранка

— Вжрвях
безумна аз до тук — за тоя миг!

Богдан

И в боя чух одеве твоя вик,
видене! (Залутва мистично поглед)
Да, за мен е, значи, днес
последен час. В сжня ми и нощес
така се тя яви. (Отпада)
Ох, аз сжм зле.

Ранка

Но, докторе, той няма да умре!

Доктор

Е, няма, няма, хе-хе-хе! — Добре,
че той ви не позна: не бива много,
да се вжлнува. Забранявам строго.
Той мисли, че видене вижда, бедни!
Е, да, днес стават работи безредни: —
жена в сраженията! Пжк сж без срам
в тила гиганти: мукат скрити там!
А ето що сега. Ние болница
— откриваме тук, та ... сестра ще тряба!

Ранка

Ох, искам!

Доктор (На Гадуларя)

Да, да. Инак, тя го
грабва
в нощ някоя и го отниса в Балкана —
не видищ ли, мжжка е Драгана!
Така щем нареди това, девойко.
И с теб — церенето му ще е леко:
О, сжюзени, ние ще го спасим
И с кржст за храброст ще го украсим.

ТРЕТО ДЕЙСТВИЕ

Полкови лазарет под хжлм. На ляво линейки, там е и палатката на лекаря. На дясно в джното голяма болнична палатка. По на лице малка офицерска палатка.

Утро. Из лазаретните кола в джното се задава Кжршакжт, иде откжм огжня, който пуши зад колата. Пред него прекосва Ранка — милосердна сестра, излиза из болничната палатка и на пржсте пристжпва кжм малката офицерска палатка.

Ранка

Не ще ми измени сждбата зла:
до днес тжй радостна не сжм била
в живота си. Настрадах се и — стига!

Кжршакжт (От далеч).

Учителке, кжде? (Махва ржка и изпжшква)
Очи не дига!

(Ранка не чува. Тя предпазливо разкрива малката офицерска палатка. В нея лежи Богдан — неузнаваемо отпаднал, но вече с руменец на лицето. Ранка едвам надниква, но лежащия на гржб Богдан я сжглежда, подига глава с широко изблещени очи и тя плахо се држпва, като мимолетно му изпраща целувка).

Богдан (Мистично)

И в сетни час — в предсмжртното ми бдене —
дойди при мен с целувка о, видене!

(Ранка закрива палатката и се отдалечава на пржсти. Кжршакжт я догонва).

Кжршакжт

Учителке, ти майка, ти баща!

Ранка

Уф, все ме дебне тоя! Е, кажи,
какво пак, а?

Кжршакжт

Защо ме тук джржи
началника? Кому сжм аз дотрябал?
Ей, вече кожа сжм и кости станал!
Смили се, Ранке!

Ранка (игриво)

Я да си мжлчал, —
не може! То след теб би отжрчал
насам светжт от всичките колиби.
Езика ти е лош: запалил би
Балкана, — глога той на кол превржща!

Кжршакжт

Е, че нима ще тржгна аз от кжща
на кжща да разправям? (Важно, сжс шепнене)
Слушай, ние
да се сприкажем. Знай, че мен не ми е
за друго, а — учителя така... (бжрка пред челото си)
не си е в себе! Зжрне те в мрака
и мисли, че сжнува... и се мята
в уплаха... Той за дух те зема! Смята,
че смжрт вещаеш! Все с едно се бори:
зове те жално и за смжрт говори!
Тжй може и от ум да се изгуби
човека ти, момиче: той те люби!
Открий му се, да знае, че на яве

те вижда: той веднага ще оздрави!
И щем тогава заедно да тръгнем.
Ох, Божичко, еднаж от тук да мръднем!

Ранка (Смее се глухо)

Кършакът

Лйо, не се смей, ма Ранке! Боже, Боже,
умрях от мъка: вече не се може!
Смили се, дъще, мен ми домиля
за бабичката! Оле, че беля!
И що ми трябаше да идвам тука!
Как би пък час на таз нефелне слука!

Ранка

Е, хайде да те позарадвам: знай,
ще турим скоро ний на всичко край.
На тате доктора вчера се врече
да ме открие днес на Богдана, —
оздрави той и ще се дигне вече.
А снощи му дойде и ордена
за храброст... Ах, ще тръгнем ние
веднага заедно —

Кършакът (Кръсти се)

Ох, да ли е
за вярване? Ами кога ще се
венчеете, учителке?

Ранка

Ти все
с тез глупости! Калугерка ще стана,
калугерка, човече! (избягва)

Кършакът (Бърка си челото)

Пак я хвана!

(Из войнишката болнична палатка излиза Д о н е с патерица. Той снема фуражка и шепне утренна молитва)

Кжршакжт

А, Доне, дигнал си се ранко ти. (Приджржа го и бавно се закриват кжм огжня зад колата)
Тжй, зетко, казвам ти, тез работи
така се сврjшват: някой тук убит,
друг — там . . . а трети, гледаш, с набит
се врjща джеб . . . Война! За някой свадба,
а виж, за теб . . . случи се, да е брадва!

(Из зад санитарните коля ординарец отниса самовар в палатката на доктора. По него предпазливо отжрчва Ранка и се спотайва зад палатката, която ординареца открива. Вжтре са гадулар и доктора — пият чай).

Гадулар

Не се усмихва: мжчи го мисжл.
Нали ви казвам, той и беше писжл
и писмо . . .

Доктор

Да, да, сжнища го мжчат.
В унине често хората се влачат
по глупости.
И Ранка май греши.
Видях я сам нощеска, наближи,
надникна, после влезе си при него
и пак излезна , . .

Гадулар

Виж я!

Доктор

Тжй би леко
човек повярвал и вжв вампир!

Гадулар

Той спи,
а тя . . . Такава си е, не тжрпи!

Доктор

Момчана булка! Мжжка е Драгана,
родила се и расла по Балкана. (Ще излиза)
Да видим, как ще я скроя аз днес.
Дано е той поспал добре нощес. (Отива кжм палатката — болница за войници. Ранка се крие от него и влиза при Гадуларя).

Ранка

Е, сжрдиш ли ми се?

Гадулар

На теб ли? как?
Защо?

Ранка

Така, — не бивай толкоз благ:
гжлчи ме!

Гадулар

Е, защо?

Ранка

Ти знаеш, ха ха!
Аз сжм си лоша, опака снаха . . .
Ами виж, казаха, примирие
се сключило? (Облегва се на рамото му).

Гадулар

Дочух . . . нали не е
сжщински мир!

Ранка

Защо?

Гадулар

Джржи се Одрин . . .
Почивка е . . . ще да се поободрим,
че после пак . . .

Ранка

А аз се радвах —

Гадулар

Тряба
да земем Одрин: да не дига врява
врага!
Хе, там ни бесеха те, чадо,
все в Одрин! Тук умря и твоя дядо.

Ранка (Глади му косата)

Какжв е пжк Кжршака! Лош човек, —
все още е в предишни, робски век. —
Не го обичам аз, страхлив такжв
и егоист!

Гадулар

Дете, не е той пржв
по нашата земя на тоя ред:
такива бехме всичките напред!
Хе, оживял ни бе ваджишки страх
в душите: раждаше се всеки плах!
Боехме се за кожата си само,
че коляха в нас мало и голямо!

Ранка

Забравям да ти кажа! — Идял бати,
майора . . . Той за мене иде, тате!
Не знам защо, боя се много!

Гадулар

Тъй ли?
Не си страхлива уж. — Ами той знай ли,
че ти си тука?

Ранка

Там знаят вече всички.
То нашите се сетили самички.
Получи Колйо писмо. Моя брат
е лош: той ще ме вжрне пак назад!

Гадулар

Това, виж, могат: — сила им е, джще.

Ранка

Ах, нека се сговорим с Богдана,
че после — (Досетена, с радост)
Ти не знаш тате! Снощи
донесоха —

Гадулар

Какво?

Ранка

Ах, ордена! . . .
И днес ще му го окачат!

Гадулар

Виж радост!
Дете, какво е орден? — Вжв вас е младост,
любов и всичкото добро сега
в земята ни. — Хе, орден! Че джга
огрея днес народа ни — това
е радост, джще! Ти дигни глава
и знай се горда: ето, пак велик
откри ни Господ своя светжл лик!
(Докторжт излиза от болницата — палатка и разкрива тази, в която лежи Богдан. Ранка пребледнява).

Ранка

Ами сега?

Гадулар

При Богдана ли влезе?

Ранка

При него —

Гадулар

Ще почакаш да излезе —

Ранка

Ух, аз не искам —

Гадулар

Тжй ли?

Ранка

Ах, неща!

Гадулар

А кой се лута, кат вампир, нощя
наоколо? . . .

Ранка

Кога? И таз добра!
Сжрдита му сжм аз —

Гадулар

Тя се разбра:
ще ви мирим днес ний —

Ранка [Изеднаж плачливо]

Не се прости
той с мен, когато тржгна за война.
Обидил се от наш'те и, в сжрдня
кжм цели свят, на мене отмжсти:
не ме погледна даже. А нима
бях крива, тате? Страдах и сама! (Плаче)
Рекли уж нашите, че за пари
ме искал той . . . Това го разяри.
И веч не ме погледна!

Гадулар

А кажи ми,
кого изпрати той по среди зиме
до теб с поржки и заржки?

Ранка (Закрива лице на рамото му)

Тате!

Гадулар

Ще мине и това — хе-хе! Ела ти! (Извежда я и спират зад палатката на Богдана)

Доктор (В палатката на Богдана, прислушва го дълго и после)

Бих могъл вече да те поздравя:
юнак си пак. Безследно заздравя
строшената кост. А въздухът без шум
и дишането. Дяволски куршум,
под плешката е нейде тук. Не важи,
разбира се, той само ни изплаши (Завива му гърдите и весел.)

Аз дигам карантината. И първ
започвам, както виждаш: ти си здрав,
би могъл да говориш и без спир. —
Е, знай: пристигна веч заповедта,
че сключен е прелиминарен мир.

Богдан

А Одрин?

Доктор

Ще се предаде. Честта
нави и правдата възторжествува!
Днес целата ни армия тържествува:
България от Дунава до Егея
е в своята мечтана апогея.

Богдан

Благодаря ти, докторе . . . Бъди
тъй мил, кога се върнеш, обади:
умирам аз щастлив, че доживях
желани час, за който тъй мечтах! —
Ела, седни до мене. Днес не тряба
лъжа: аз ще умра . . .

Доктор

Ха-ха, отслабва
в теб здрави смисъл, мили мой. В строя
ти беше друг. И прекаляваш с тоя

кошмар. Повярвай, дразни ме сега,
да слушам глупости. Да, без шега:
след седмица ти вече си на крак,
и ние ще играем на шлагер пак . . .

Богдан

В борбата не един до днес постигна,
че мисли и наука са далеч
от правдата и сѫщността тацитна
на битието. Логикат в реч
не е и логика на чувствата.
Пред явната смѫрт падна лустрата
на плитките ни мисли и познания.
Днес кой отбягва тѫмните гадания?
И кой не вярва в сѫнища?

Доктор

Забавно!
И смял се бих сѫс глас, да не е срамно.

Богдан

Смири си, докторе, суетни ум:
позитивизѫмѫт е, повярвай, шум.
В безсмѫртната душа е книгата
на сѫдбините. Да, великата
световна тайна е назад от нас,
далече някѫде, в начални час
на мѫдростта . . . из Азия , . . при Буда . . .
И там света ще тряба да се вѫрне!
Кажи, не се ли моя сѫн изпѫлни?

Доктор

Ах, Боже мой, ха-ха! . . . Но туй е дим!

Богдан

Повярвай, ние можем да следим
сждбата с ясновидско постижене:
в нас има подсжзнателно живене.
Ти знаеш, в страшната нощ аз видях
на сжн всичко: гроба си прозрях . . .
Яви ми се любимата мома
и горко ме оплака . . . А нема́
до днес нито една нощ от тогава,
в която тя да не ми се явява!
Недей се смя, — твжрдя ти: тази сутрин
яви се тук, пред мене, мили образ
и пак ме тихо поздрави . . . Бях буден,
не можах да се лжжа! — То е отглас
на утрешни ден: тук ще бжда аз
оплакван, тук е моя сетен час!

Доктор

Я по-добе да свжршим с малко смях!
Послушай, мили, имам малжк грях, —
но мжж бжди. Ний полска болница
открихме . . . и една задорница
ни е сестра . . . Би трябало отдавна
да я прогоня аз, макар че славна
девойка е . . . Тя вижда вжв всеки болен —
герой! . . Беззаветна такваз, с дух волен,
любвеобилна, ден и нощ не спи . . .
Но — млада, знаеш: — в теб се заслепи!
Наистина! А какво не правим ний,
за да я вжздржжим от лудории, —
не зема! И откжсне ли се някак,
тук всички знаем, че при теб е тя пак . . .
А инак е безценна: умна, с воля
и мжжествена . . . Тя дружи тук с Коля . . .

(Гледа на страни)

Той ѝ бил брат . . . зоват я Ранка . . . Спретна

и хубава мома . . . (Вторачва се дяволито и му земе пулса)
Защо тъй трепна? —
Разбрахме се, ха — ха! Нали е тя?
Коя ли друга щури тук нощя . . . (Прислушва го)
Ще мине, мили! Сърцето бие,
но никак не на смърт . . . А днеска ние
ще имаме и други радости,
та чакай . . . (Помага му да седне).

Богдан

Док-то-ре!

Доктор

Без глупости,
любезни, тя е с брат си тук, при мен.
Разбира се, това е душ студен
за новите идеи в света,
но —

Богдан

Докторе! Видях я пред смъртта
С очи и в боя аз —

Доктор

Наистина,
съвсем я прекали тогава тя:
не беше май прилично за жена . . .
С баща ти са пристигнали в нощта —

Богдан

С баща ми?

Доктор

С кого друг? А тук сама
избягала. И в нощната тъма
попаднала при вашия окоп,

тѫрсейки, може би, и своя гроб.
Заварихме я ний до тебе плаче.
Какво сте там гугукали, обаче,
да знам не мога.
А от тоя час
в едно се убедих дѫлбоко аз:
мо-дер-ни-зи-рах-ме се вече, мили!
И проблески от стран-ни тайни сили
сѫздават подсѫзна-телно живене
у нас — (Води Ранка).
Затуй днес само кат видене
ще срещнеш нейде ти жена тѫй будна,
каквато й тази своеглавка чудна! (Оставя
ги и бѫрза кѫм своята палатка)

Гадулар (На Богдана)

Тя още ти била сѫрдита! Тѫй че
падни на прошка, сине: виж я, плаче . . .

Ранка

И пак — сѫрдита му сѫм! (Пригръща Богдана)
Лош! Лош! Лош!

Богдан

За мен . . . ти беше всичко; свят и мощ!
Сега и да умра, не ще скѫрбя!

Ранка

Хи, суеверник! (Бие го с пръст по устата)

Богдан

Бий ме, ще тѫрпя!

Ранка

Ти чу ли, тате? Иска пак да мре!
Я да си ходим ние!

Гадулар

Той ще спре.
За него злото беше вжв вампиря.
Сега — ще го остави той на мира . . .
(От дясно влизат и спират зад палатката Колю, Бобоша, Майор. Пресреща ги Доктора, който носи от своята палатка кржста за храброст на Богдана)

Колю (Козирува)

Баща ми —

Майор (Ржкува се с доктора)

Ние идем тук по нещо —

Бобоша (Бжрши си челото, не се ржкува, високо, фамилярно)

А бе — уж зима вече — а пжк горещо —
Е, де е джщеря ми?

Майор

Ти потрай
сега.

Бобошжт

Защо?

Майор

Е, то не може тжй:
Не е тя твоя тук.

Бобошжт

И таз добра!
Тогаз — чия е, а?

Майор

На армията!

Бобошжт

На — на? — Не мога да те разбера!
Какво е то таквоз? Бълга̀рията
Не сме ли ние? Аз например, а?
Какво сжм аз? Баща ли сжм, или?

Ранка (При Богдана, плясва ржце)

Ах, татко ми?

Майор (На Бобоша)

Баща си, но нали
тя тук е милосердна, та зависи
от доктора (На доктора)
Ще искаме сжс сестра си
да поговорим малко, да се видим.

Доктор

Че — при мжжа си е тя, там! — Да идем
Елате, моля ви се! (В палатката на Богдана)
Гости идат!

Бобошжт (Опулен, на майора)

Че то . . .

Майора (Пржхва в смях)

Венчали се!

Бобошжт

И без да питат!
Не влизам!

Майор

Както щеш! (Влиза в палатката и горещо пригалва Ранка,
която го посреща враждебно)
Ах, ти таквас —
хорана ти! Ще те науча аз! (Шепне й)
Бубайко е вжн, я го домжкни:
той вече е умекнал, ще склони.
(Ранка излиза вжн и спира при Бобоша сжрдито решена — и сама не знае на що. Майора с дяволит жест кжм Богдана, да бжде спокоен, следи от входа на палатката сцената).

Бобошжт

Ма, джще! (Обржща й гржб и си бжрше потта по челото)
Майка й очи изплака
по нея! Тю бре! Виж ти, да избяга
и да не се обади!

Ранка

Я не викай,
ами вжрви!

Бобошжт

Кжде? Не се надигай,
като си се венчала! Хе, не ща!

Ранка

Вжрви де!

Майор

Целуни го, кат баща,
какво го гледаш, Ранке?

Бобош (Тегли се)

Виж я, виж . . .

Ранка (Хваща му мустака)

Прости, бе тате! (Целува го).

Бобошжт

Храниш я, поиш,
а тя да бяга! . . .

Майор

Тжй ами!

Бобошжт (влиза в палатката и на майора)

Ти там
да се не бжркаш! Виж го! Аз я знам,
от малка тя е с тоя табиет . . .
Та тоз ли беше Богдан? Хайде, зет,
гечмиш ола! Бре-бре-бре, тю! Ептен
изпаднал той! Ти, джще, нощ и ден
да бдиш, че ей, сама си го избра!
Пжк ако тряба някоя пара
и повечко — те, аз ще дам!

Майор

Той все
с паричките си, ха ха! Да ти се
невидеха макар!

Бобошжт

Че как тжй, сине?
Ще харчим, то се знае. Хе, да мине
бедата там! (На Богдана)
То без пари не може.
Пжк инак, зет, да знаеш: все ме гложде

че крадено сте се венчали! — Дѫще,
скѫрбя, ти казвам, тю! — Недей се блещи,
повярвай! (И кѫм Богдана)
Дигнали ви бихме свадба,
деца, — града ни цял да се порадва!
Прибѫрзали сте, нейсе.

Доктор

Що сѫ дни,
напреде сѫ. Кума сѫм аз. Седни.
За свадба щом е, бихме поиграли
ний пак.

Богдан

Не сме се още ний венчали.

Бобошѫт (Наканил се да седне, става)
Как-как! (На майора)
Из-лѫ-га-ха ни!

Ранка (При Богдана)

Повѫрни се,
бе тате! (Смях).

Бобошѫт (Уж ще я удари)

Проклета, не ще арнисе
от табиета си! (Целува я)
Мизинка дѫще!
То да не беше майкати, че в кѫщи
ще те аз пусна!

Ранка

Все ми е едно!

Бобошжт (Уж ще я удари)

Бащичко ти! Инатка! (Тупа по рамо Богдана)
Заедно
ще си вжрвим! Ще дигнем свадба там —
на мой харч! Тжй, зет, с малжк и голям
ще тропам.

Гадулар

Малжк и голям са тук
сега, Бобош. Невестата е внук
на Чорбаджи Гроздан, когото злия
поганец — пред Султан Селим джамия
в сам Одрин тук — обеси. (На Богдана)
Сине, там
с юнашкий ден измий ти наши срам!
Така аз смятам. (На Ранка)
В оня сжщ мегдан,
дете, кждето дядо ти Гроздан
проля кржвтта си за земя и род, —
там нека днес да ви венчае поп!

Доктор

Живей, бе дядо! (Открива ордена)
Држж, предай самин
ти оредна на твоя храбжр син!

(Сцена — Ранка трепва, другите се надвесват, Гадулар разгледва кржста)

Гадулар

Виж, златен . . . хубав . . . Той е за юнака
хвала и чест . . . Да, хубав, хубав! — Ранка
се радваше на него, — нека тя
да му го окачи! (Ранка грабва ордена с разтреперени ржце. — Всички са смутени — даже и Богдан — от женското щеславие. Гадулар се любува)

Гадулар

Хе-хе! В света
жената има свои слабости:
живее тя и с малки радости!

(Ранка, сжвсем унесена, мери кржста вжрху гжрдите на Богдана, като че манипулира на себе си, после го забожда)

Доктор (Снема фуражка)

Снемете шапки! Кржст на храбростта
е на народа ни днес радостта!

ЗАВЕСА

ПРЕД ВЛАХЕРНСКИТЕ ВРАТИ

Двуактна битова комедия

Л И Ц А:

ПОЛИХРОН ПОЛИПЕДИПУЛО, пловдивски банкер

ЕВРИПА, негова джщеря } младоженци

МАЙОР АСЕН ПРЕСЛАВСКИ }

ПОДПОРУЧИК БАЛКАНСКИ

ЛАМБРИ любовник на Еврипа

ЕВДОКСИ гржкоманка

ВЕСТОВОЙ

НОТАРИУС

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ

Салон в дома на Полипедипуло. Източен стил — издадено на полукръг дъно с много прозорци. Мека мебел в избеляло синйо сукно. По стените семейни фотографии и малки картини. На жгъла отляво голямо огледало. На ляво и на дясно врати. Ден.

Майор Преславски. (Параден, разпечатва плик). Каза ли ти нещо?

Вестовой. Тъй верно, господин майор: каза ми, да ви дам писмото, когато те тръгнат за черква.

М. Преславски. Сама ли беше, когато ти го даде?

Вестовой. Никак не, г-н майор: сестрите ѝ редяха булчинската ѝ премяна. Ама тя ги изпъди, че тогаз ми даде писмото.

М. Преславски. Как ги „изпъди"! Говори ли се тъй, войник?

Вестовой. Виноват, г-н майор, каза им да си идат.

М. Преславски. Тъй ами. (Препрочита писмото и през нос). Хм, ами . . . онова хлапе, братовчедчето, яви ли се и днес?

Вестовой. Не съм го виждал, г-н майор.

М. Преславски. Какво е туй „не съм го виждал"? Казах ти, ние сме тук в неприятелски лагер: ще следиш, ще виждаш, ще чуваш всичко! И където да те пращат, ще питаш мен. Никого друг няма да слушаш! Вървй сега.

Вестовой. И госпожицата ли няма да слушам, г-н майор?

М. Преславски. Каква госпожица, — тя от днес ми е госпожа.

Вестовой. Тъй верно, г-н майор. И нея ли да не слушам?

М. Преславски. Нея най-малко, разбра ли?

Вестовой. Разбрах, г-н майор! (Излиза на дясно).

(Майор Преславски сам, излягва се на канапето и прави кълба от дима на цигарата си. След малко влиза подпоручик Балкански).

Подпор. Балкански. Забравихте се, г-н майор, черквата е пълна с народ, свещениците се вече облякоха.

М. Преславски. (Излегнат). Има време, подпоручик, седнете.

Подпор. Балкански. Но, г-н майор — (Сяда).

М. Преславски. Харесахте ли си шаферката?

Подпор. Балкански. Фъфли малко, та сладко приказва.

М. Преславски. (Вади писмо). Моята невеста, подпоручик, не фъфли, но още по-сладко приказва. (Чете) . . . „Нека папа да ти даде полица за 50.000 лева, че тогава ела в черква да се венчеем, инак да не идваш. Ако не ме послушаш, папа ще ни излъже и аз ще бъда нещастна".

(Гледат се и пръхват да се смеят).

Подпор. Балкански. Но това не е хубаво, г-н майор.

М. Преславски. С хубава жена всичко е хубаво, подпоручик. А Еврипа е хубава. Аз бих я задигнал и от цигански колиби, разбира се, но така е по-добре, нали?

Подпор. Балкански. Значи, вие ще чакате баща ѝ?

М. Преславски. Вие не бихте ли го чакали, подпоручик?

Подпор. Балкански. Ще има голямо смущение в черквата, до като той се досети . . .

М. Преславски. А-а, той скоро ще се досети, подпоручик, богатите хора съ досетливи в такива случаи.

Подпор. Балкански. Голям скъперник бил, казват.

М. Преславски. (Прави кръгове от дим). Цял Юда — от беломорските острови.

Подпор. Балкански. Ако не склони, г-н майор?

М. Преславски. Как смее? — Еврипа ще ми пристане и тогова ще му земем сто хиляди. (Мълчат).

Подпор. Балкански. Да не е игра това — писмото?

М. Преславски. А-а! (Гледа го остро). Защо? Кажете, подпоручик?

Подпор. Балкански. (Свива рамене). Знам ли? Лукави сж те —

М. Преславски. (Отпуща глава и пуши мрачен). Да-а, старата Византия е в тях, макар и разпарцалена, като циганска черга. Но за туй пжк ние не бива да сме глупави. Ние тряба да сме умни, подпоручик.

Подпор. Балкански. Г-н майор, да не иска тя сама . . . с това писмо тжй, из засада... да разстрои брака си с вас?

М. Преславски. Мина времето на Крума. Вжрти се тука едно хлапе, но и то ѝ е братовчед, — тя не може да се ожени за него. А друг няма. При туй — аз ѝ джржа писмото. (Потупва си сабята). Пжк нали имаме и това?

Подпор. Балкански. Е, да — (Става). Значи, г-н майор?

М. Преславски. Вжрвете в черква и чакайте раз-ви-тие-то на сж-би-тия-та.

Подпор. Балкански. Все пак . . . ще направи лошо впечатление, г-н майор.

М. Преславски. Вярвам, вярвам. Ще изгубя малко пред хорските очи. Но за хубава жена ние някога сме се отказали и от Цариград, подпоручик, вжрнали сме се и от Влахернските врата —

(Подпор. Балкански дава чест и излиза на дясно. След малко влиза Полихрон Полипедипуло).

Полипедипуло. Ох, ох, забавихте се, г-н Асене!

М. Преславски. Г-н Полипедипу-пу-пу . . . -е-е, аз винаги греша вашето презиме.

Полипедипуло. Нищо, нищо, г-н Асене.

М. Преславски. Г-н Полихроне, вие щехте да припишете, струва ми се, едната от кѫщите на дѫщеря си?

Полипедипуло. (Скача). Разбира се! И я приписах още вчера, заповядайте! (Дава му документ и протрива ръце). Ето, тази кѫща тук е вече ваша. А сега да вѫрвим, г-н Асене! Целия град ни е почел, такѫва свадба не е ставала!

М. Преславски. (Скрива документа). Тогава вие сте приготвили и чек за 50.000 лева?

Полипедипуло. Чек? Чек за 50.000 лева? Не, (сяда) дѫщеря ми не ми е говорила това!

М. Преславски. Те ще сѫ за мен, г-н Полихроне, не за дѫщеря ви.

Полипедипуло. (Става, кресливо). За вас, г-н Асене? Как за вас? Моля ви се?

М. Преславски. (Става). За мен, разбира се.

Полипедипуло. Но, г-н Асене — (Сяда).

М. Преславски. Аз се викам майор Преславски.

Полипедипуло. Извинете, но — (Става).

М. Преславски. Вие, г-н Полихрон Полипедипуло, трябаше още вчера, когато сте приписали кѫщата на дѫщеря си, да приготвите и чек на мое име, — тия работи се подразбират, чини ми се. (Приготовлява се пред огледалото да излиза).

Полипедипуло. Подразбират се? (Сяда и си стисва главата). Погубвате ме! Аз имам толкова деца!

М. Преславски. И други деца? Може би нейде по островите? . . .

Полипедипуло. (Става). Какво вие говорите! Аз сѫм честен баща! Тия ми сѫ децата, в тази кѫща, само три! Кѫлна ви

се, г-н . . . г-н майор Преславски! Аз други деца нямам, — пази Боже!

М. Преславски. Тогава издайте чек и да вѫрвим.

Полипедипуло. (Сяда и пѫшка) 50.000 лева? Не, вие се шегувате. (Става). Но, г-н Асене, защо ви сѫ пари? Били у мен, били у вас — все едно е, уверявам ви! Искайте ми, когато ви дотрябат, кѫлна ви се, ще ви давам. Не, сериозно, ще ви давам, когато поискате! Или не ми вярвате?

М. Преславски. Как не. Но доверете ми се и вие, моля ви се: аз ще бѫда изцяло на ваше разположение и, когато ви дотрябат пари, ще ви давам.

Полипедипуло. (Хваща му ръката). Не ме разорявайте! Истина, защо ви сѫ пари? Не ви трябат, сѫвсем не ви трябат! Нямате тѫрговия, ни кѫща, ни деца, никак още деца . . .

М. Преславски. (Гледа го изпод вежди). Хм, пак деца . . .

Полипедипуло. (Сѫрдит). Не мога, г-н майор Преславски!

М. Преславски. Вие знаете! (На вратата от дясно, вика). Войник, намери каруца за багажа, отиваме на хотел!

Полипедипуло. (Скача). Варварин! (Дѫрпа го). Господин Асене, елате, моля ви се, — вие сте буен! Целия град ни чака в черква! Седнете! — Повярвайте, дѫщеря ми, защото ви люби . . . Тя толкова ви люби, г-н Асене, готова е да умре за вас!

М. Преславски. Вярвам, г-н Поли-поли . . .

Полипедиполу. Жена, която ви люби, е злато г-н . . . г-о майор Преславски.

М. Преславски. Аз забравям да ви кажа: в тази кѫща няма вече да стѫпва онова хлапе, вашето сестрениче. Тук много дигат и слагат Ламбре, Ламбренце, Ламбрито . . .

Полипедипуло. (Весел). Но защо, г-н Асене?

М. Преславски. Много се осуква то около Еврипа!

Полипедипуло. Ха-ха-ха, да не сѫм аз, г-н Асене, колко още ще заобикалят! Е, то се знае, дѫщеря ми ви люби, но момиче нали е, като не се срещне работата сега с вас, утре ще си намери друг.

М. Преславски. (Измярва го с очи и тряѫва на дясно). Много сте любезен!

Полипедипулу. (Задържа го). Е, чакайте! Колко сте буен! Истина, хайде... за един срок от... от една година, да ви дам полица за . . . за 10.000 лева.

М. Преславски. 10.000 лева? Не, на какво туй прилича! (Сяда). Вие сте готов да се пазарите, ха-ха-ха!

Полипедипуло. (Пригряща му нозете). Не ме разорявайте!

М. Преславски. (Става). Какво вие правите!

Полипедипуло. (Притиска се о нозете му). Не ме разорявайте!

М. Преславски. Не, той я прекали! (заповядва) Станете!

Полипедипуло. (Става сѫкрушен). Не се сѫрдете, аз ей сега . . . Но наистина, не мога 50.000!

М. Преславски. (Разгневен). Значи, Еврипа сама ще се вѫрне от черква?

Полипедипуло. Боже! Но не мога, г-н Асене!

М. Преславски. И аз не мога!

Полипедипуло. Недейте, г-н Асене! Зетко, ето 20.000.— (Гледат се, после сѫрдито отсича) Е, 30? — (Отдръпва се). Не мога повече!

М. Преславски. Слушайте, Еврипа не може да се вѫрне сама от черква!

Полипедипуло. И не бива, г-н Асене.

М. Преславски. Няма да се вѫрне, ви казвам!

Полипедипуло. (Сжвсем меко, вжзджхва). Не бива, то се знае. (Вади да напише чек).

М. Преславски. (Тржгва на дясно без да го гледа). Ще се каете!

Полипедипуло. Е, кжде? (Сяда).

М. Преславски. Какво?

Полипедипуло. Елате, — ето, чека.

М. Преславски. (Гледа го очуден). Така кажи (Вржща се). Слушай, я по-добре ми ги дай в банкноти!

Полипедипуло. (Турил си очилата, мери го с поглед). Не може. И пред свидетели ще стане. Качете се сега вий на моя файтон и тичайте в черква. Ще дойда после и аз, та след обряда ще ви предам всичко, като свадбен подаржк.

М. Преславски. (Недоверчиво). Тжй е умно, всички ще видят, че вие доброволно . . . Но няма да си играем, нали?

Полипедипуло. (Гледа го над очилата си и строго). До виждане, зетко.

М. Преславски. До виждане, тжст.

(Излиза на дясно. Полипедипуло написва чека. От ляво надниква Евдокси — на години, запазена, облечена като слугиня).

Евдокси. Колко те оскуба, ха? (Влиза).

Полипедипуло. (Гледа я и после). Ти всичко да подслушаш.

Евдокси. Случих се в стаята.

Полипедипуло. Не лжжи, знам те.

Евдокси. Вече и ти ако не ме знаеш . . . ! Колко, а? 50.000 ли?

Полипедипуло. (Сжрдит, свива написания чек). Не е твоя работа. (Снема си очилата и става). Сестреничето ми, Ламбрито, да не стжпва вече тук, чу ли?

Евдокси. Какво ти пречи?

Полипедипуло. Да не си го пропущала пред очите на Еврипа!

Евдокси. Е е, че аз ли съм го пропущала?

Полипедипуло. Доксиму, разбери, то трябаше преди: те сж братовчеди, ще се залисват като млади, колкото Еврипа да не тржгне с другиго, че да ме оберат. Сега вече не може, — 50.000 давам.

Евдокси. Скжпиш за сжщите си деца, а за другите . . .

Полипедипуло. Е, сега и ти!

Евдокси. Еврипа ще живее, както е видяла, така да знаеш.

Полипедипуло. Какво е видяла, а? (Меко). Доксиму, недей. Пази до някое време момичето ми.

Евдокси. Ела ти да го пазиш сега. Лесно било!

Полипедипуло. Стига де! (Излиза на дясно).

Евдокси. И ще се сжрди! Отби ме от живота ми. Толкова кжщи осрами. (Пред огледалото). Ще ти вжрнат те тебе — джщерите ти: крушите не падат далеч от крушката!

(От ляво надниква Ламбри — голобрадо момче, бледно, опулено).

Евдокси. От де пржкна, бре? (Блжска го назад). Да се махаш, ще повикам войника на майора!

Ламбри. Викай го, хайде!

Евдокси. Мислиш, че няма да го викам? Иване! Иване!

Ламбри. (Изважда револвер). Нека дойде!

Евдокси. (Втиква револвера в джеба му). Глупак! Че тоя варварин с два пржста ще те удуши, бре! Какво се озжрташ, а, изсжхна ли ти езика? (На влезлия вестовой). Донес чаша вода, Иванчо! Хайде! (Войника колебливо излиза).

Ламбри. Ах! Как ще преживея аз тази нощ, Докси!

Евдокси. Няма да умреш, не се бой. А след ден-два ще праксаш . . . (Зема чашата вода от влезлия вестовой и му

свиква). Да вжрвиш долу! Какво току подсмжрчаш на стжлбите? (Войникжт излиза сжрдит, Ламбри изпива на един джх водата). Пийни си ти сега студена водица, че да ти мине (Ламбри ѝ втиква в ржката плик). Какво е това? — Писмо? — Да се махаш!

Ламбри. Ще ѝ го дадеш, щом се вжрне от черква! Аз щях да го оставя в спалнята ѝ, но —

Евдокси. Да не си смеял! Офицерина те заклава!

Ламбри. Нека, да видим! То Еврипа знае, кжде ще ѝ оставям аз писмата, но . . . искам да го прочете преди . . . да го прочете, щом се вжрне от черква . . .

Евдокси. Ти си щуро, бре! Защо да го прочете още сега? (Гледа го очудена). Защо?

Ламбри. Тжй.

Евдокси. (Дава си ухото). Кажи ми.

Ламбри. Закжлни ми се, Докси, че ще ѝ го дадеш, щом се вжрнат от черква.

Евдокси. Ами, ще ти се кжлна.

Ламбри. (Бжрше си очите). Страдам, Докси.

Евдокси. (Гали го). Бедното. Да не бехте братовчеди, че да се земехте вий. Ха, обжрши си сега очите, че да си вжрвиш. То ще да е само за ден-два, бре: утре-други ден аз ще те повикам, ти само трай и ще праксаш, ха-ха-ха! Но, Ламбренце, до тогава да не си се вестявал насам, че не се бжркам!

Ламбри. Закжлни ми се, Докси, че ще ѝ дадеш писмото ми, щом дойдат!

Евдокси. (Гледа го изпитателно). Е, защо, щом дойдат, а?

Ламбри. Ей тжй . . . (Изпжшква и пак му бликват сжлзи). Евдокси, тя може да има . . . деца от него! (Плаче). Ах, Еврипа, Еврипа!

Евдокси. Глупаво! Ще има, разбира се!

Ламбри. Да ѝ дадеш писмото ми преди, преди . . .

Евдокси. Ау! Ха-ха-ха! Да се махаш! (Изпраща го на дясно, после сама тича из стаята и чупи ржце). Виж го ти, какво намислил! Виж го, ха-ха-ха! И деца да няма човека от нея, нищо да няма! Защо е той тогава тук? За сянка ли е той тогава тук? (Глухо се смее и излиза на ляво. След малко влиза от дясно Иван).

Иван. (Имтиира). Ах, Еврипа, Еврипа! (Сухо), Млйого рипаш ти, ама нека майора тури ржка на сва писмо, че ще видим. Има риба работа и майоржт е добре подушил. (Гледа се в огледалото). Хи-хи, да ги тури той еднаж в ржка, че да ги хване — (прави голям юмрук и натиска) не ще шавнат! (Сяда до крайчеца на стол, крак вжз крак, тжнаника). „На зарана ще ме бесят — Цено — Ценке, Цен байова!“

Чакай, — сега му е времето! (Зема мастило и перо и пише джлго): Сака! (Прав, чете написаното). Мила мале, млйого здраве от мене. Майоржс, моя, днес се жени за гжркиняса и аз рекох да ти пиша, оти ми домиля много за село. Слушал бях, мале, и разбрал бях, оти гжркинине сж лоши, ама какжвто им кюляв кроим тука — ле-ле! Ти да кажеш, мале, млйого здраве от мен на всите моми от нашено село: я не давам ни адна от них за цялосо Филибе! Ех, хвойненки, та па хвойненки! Речи им, мале, млйого, млйого им здраве от мене!

Твой син Доню Колюв.

(Вслушва се). Идат! (Музика на вжн). Хайде, свжрши се! Сега всичко сва е на майора! (Излиза на дясно).

(Долу музика, шум, след малко влизат новобрачните

Майор Преславски. (От вратата, сжрдит). Посрещайте, гощавайте, това не е наша работа. Ние ще слезем само на танците, — толкос! (Тржшва вратата).

Еврипа. (Сластно излегната на ржката му). Лош! Да оставиш папа да ме сжрди в черква! Всичките ни роднини си отидоха посрамени.

Майор Преславски. (Целува я). Да вжрвят по дяволите! (Джлго я целува).

Еврипа. Тук трябаше да свжршиш с папа, казах ти, той е лош!

Майор Преславски. Ти видя, че аз сжм по-лош! (Целува я).

Еврипа. (Посреща му устните на джлга целувка). Заслужаваш по-голямо наказание! Цяла сжм в студена пот от срам — пипни!

М. Преславски. Ще полудея.

Еврипа. Мини сега, вжрви (отвежда го на ляво).

М. Преславски. Еврипа, за танца искам да си в аблънезката!

Еврипа. (Пригржща го). Глупав! Може ли за бал тя — ха-ха-ха!

М. Преславски. Нея искам!

Еврипа. За да ни се смее цялата махала?

М. Преславски. (Джлго я целува). Е, коя?

Еврипа. Ще видиш. Вжрви сега и ме остави за малко. (Изпраща го на ляво, после звжни и спира пред огледалото. — Влиза Полихрон Полипедипуло).

Еврипа. (Хвжрля се на шията му). Татко, да знаех, че бил такжв! Потжнах от срам, татко, с какви очи ще гледаме хората! (Плаче).

Полипедипуло. (Оставя я на стол). Джще, Еврипа, нима?

Еврипа. По-добре в монастир да сжм забягнала!

Полипедипуло. Боже, пжк аз мисля, че ти джржиш с него!

Еврипа. Аз? С такжв варварин? Господи!

Полипедипуло. Ти тжй се разсжрди в черква —

Еврипа. Ах, мълчи!

Полипедипуло. Но ти хубаво се държа, моето момиче! И сам аз не разбрах, нему ли се сърдиш или на мене!

Еврипа. Да се сърдя на теб? Ох, бедния ми татко!

Полипедипуло. Моето мило дете! (Галят се и после).

Еврипа. А сега, татко?

Полипедипуло. Ти ще ме спасиш, дъще. Не мога сега да платя чека. Ох, придумай го, да ме почака.

Еврипа. Защо да те чака?

Полипедипуло. Не мога сега да му ги броя, пиле, педесет хиляди лева сж!

Еврипа. Да му ги броиш ли? Ха-ха-ха!

Полипедипуло. (Скача от радост). Ах, златното ми момиче! Какво си намислила, моето дете? Ти си безцен камък!

Еврипа. Да му ги броиш? На тоя глупак? С всичкия си ум ли го мислиш, татко? Ха-ха-ха!

Полипедипуло. (На колене, гали я). Ароматното ми дете! Ти ще му земеш чека, ще ме спасиш, о аз знам! Ти ще го успиш с ласките си и ще му го вземеш! (Стиска и ръцете). Жената всичко може, моето дете! (Почти страстен). Жената всичко може, Еврипа, тя знае всички пътища!

Еврипа. (Става). Какъв си още, татко, като момче си... Ха, направи весело лице сега и разположи гостите, а другото остави на мене. (На дясно). Иди и разпореждай, — искам музика, танци и хора, татенце!

Полипедипуло. (Тръгва на дясно). Всичко ще имаш сладка рожбо!

Еврипа. Татенце!

Полипедипуло. (От вратата на дясно). Дъще?

Еврипа. Ще ми пратиш старата Докси, да дойде по-скоро, нали?

Полипедипуло. (Огрижен). Доксито? Защо?

Еврипа. Че ... да ме преоблече, татенце, да ме изтрие, да ме нареди. Ти какво помисли?

Полипедипуло. Нищо, нищо. Ти си умна, ти си по-умна от мен, чедо. Все пак ... пази се от Ламбрито, моето момиче. (Излиза, после Еврипа сѫщо излиза на дясно и скоро се вряща с разкошно наметалце. Тѫнаника и се докарва пред огледалото. Влиза Евдокси).

Еврипа. (Пригряща я). Ах, по-скоро, Докси, ще се удуша от яд! Да ми намериш Ламбрито, ах, да ми го намериш още сега, умирам!

Евдокси. Страшно е, мари!

Еврипа. О, аз ще го науча тоя ... Докси, аз ще го науча! Да ме срами пред всички! Аз ей сега ще го омая и ще го изведа долу на танци! Ах, а ти тогава приведи Ламбрито и ми го скрий, — знаеш де, знаеш! (Запушва й устата). Ст, това го искам!

Евдокси. Чакай де, чуй, на, имаш писмо от него.

Еврипа. (Лудо вѫзрадвана огледва се, целува писмото, чете го, заплаква и пак го целува).

Евдокси. Е, какво е станало в черква, а? (Мѫлчат). Еврипа, че хубав е човека, ма, майора ... бабанка мѫж, не прави тѫй!

Еврипа. (Не я чува, дава ѝ един от прѫстените си). Земи, Докси, спомен от свадбата ми! (Целува я). Ах, да знаеш, какво ми е на сѫрцето!

Евдокси. (Просѫлзена, бѫрше си очите). Аз ли не знам, току какво да правя. Чуй да ти кажа, като ти е ума все в Ламбрито, ти да махнеш тоя войник ... че той все стѫрчи на стѫлбите и шпионира. — После, Еврипа, чуй де, да можеш зе от мѫжа си чека — баща ти му даде чек за петдесет хиляди лева! — Да можеш го зе от майора, че да накараш баща си да го прехвѫрли на твое име — ти да си господарка

на всичко! Какво е света, момиче? Лжжа, лжжа, ха-ха-ха (Разгледва прѫстена). Благодаря ти, Еврипа, много ти благодаря! (Бѫрше си очите), Ами кой ще те преоблече сега, а? (Целуват се).

Еврипа. Ти, кой друг, Евдокси? Без майка сѫм аз, без роднини!

Евдокси. Имаш си ги, ами бягат ... лош беше баща ти! Е, какво ти пише Ламбрито?

Еврипа. (Целува писмото за последен пѫт и го скрива). Ах, Евдокси! Ще го науча аз тоя, да ни срами и в черква! — Ох, води ме сега! Приготви ме сега! Искам хубава да бѫда, хубава!

Евдокси. Нека те нареда аз, че . . . и сто мѫже да сѫ, пак ще ги омаеш! (Излизат на дясно. Войника влиза гѫрбом, следи ги с очи).

Вестовой. Даде ѝ писмото от оня! Сега майора ще го намери. А-а, на тржнлива круша зѫл пръст! (От ляво влиза майор Преславски, вжн от себе си).

М. Преславски. На какво прилича туй най-после, кѫде се губи тя! Де е госпожата ти, бре? (Излиза на дясно).

Вестовой Г-н майор! — Не слуша! (Отива на дясно, от кѫдето се вржща майорѫт).

М. Преславски. Какво се увираш в нозете ми, глупак! Виж в коя стая е госпожата ти и ела ми кажи! Още сега.

Вестовой. Слушам, г. майор, но те ѝ дадоха —

М. Преславски. Скот! (Войникѫт избягва на дясно). А-а, вѫлци им ядват главите! Какво я залисват там! (Ходи, вестовоя влиза намусен).

Вестовой. Водят я, г-н майор, полошевяло ѝ нещо.

М. Преславски. Полошевяло ѝ? (Избягва на дясно, след него излиза и войника. Майор Преславски вѫвежда Еврипа — в кустюм на критянка гроздоберка — кѫса везана рокля, сѫщо везана роба с шарени рѫкави и голямо деколте).

М. Преславски. Ах, ти си магесница! Тъй ти си за сцена! Ти си весталка от класическа Елада!

Еврипа. (Сластна, отпусната). Ох, водица!

М. Преславски. Какво ти е?

Еврипа. Во-ди-ца!

М. Преславски. (Остава я на канапето). Сега! (Отърчва в стаята на ляво).

Еврипа. (Сама, заискря лукав поглед по него, но веднага пак отпуща клепачи и изхлипва на плач).

М. Преславски. (С чаша вода). Намокри си устните, жена . . . хубава жена! И съвземи се, не ми омрачавай мечтани час!

Еврипа. (Намокря си устните, прохлажда си бюста). Не ми се сърди мили . . . не ми се сърди!

М. Преславски. (Сяда и я притегля) Ще ме умориш!

Еврипа. Господи, недей! (Изскубва се и става) Асене, моля ти се! Ах, ти не знаеш! Господи!

М. Преславски. (Прав). Но какво има? Кажи най-после.

Еврипа. Татко ми!

М. Преславски. (Притегля я), А-а, ще го вземат дяволите!

Еврипа. Ах, пусни ме! (Отскубва се) Не ме наближавай!

М. Преславски. Еврипа!

Еврипа. (Дърпа се, жестикулира, сластно намира с гърб стената). Не ми се сърди, о, недей! — Нима аз . . . не съм мечтала . . . за тоя час! (Писва) Не ме наближавай!

М. Преславски (Кривнува недоверчиво глава и почва студено да се усмихва) Какво ти стана, критянко?

Еврипа. Твоя съм! (С силни ръкомахания). И след малко ще бъда цяла твоя —

М. Преславски. (Студено) Почвам да се съмнявам . . .

Еврипа. Ах! (Изтичва и се хвърля на шията му) Твоя съм, до гроб твоя! Ах, само не ми се сърди! (Целува го по двете бузи).

М. Преславски. (Бързе й отговаря) Играеш като на сцена — няма да ти се сърдя — играеш като на сцена!

Еврипа. (Дърпа се) Недей! (Оставя му се и пискливо) Татко ми, Асене! милички! Татко ми се затвори с револвер!...

М. Преславски. (Целува я непрестанно). Татко ти лъже!

Еврипа. (Отблъсва го). Асене! Ох, Боже, какво говори!

М. Преславски. (Навива й). После! После ще ми кажеш всичко!

Еврипа. (Отскубва се и остро). Да не си ме досегнал вече! Ох, Боже, мен татко ми... все пак ми е баща! (Уж плаче, но щом намира стената, изкря сладострастен поглед). Асене — Асене, не ми се сърди! Иди, попитай, да повярваш, иди, милички ми!

М. Преславски. (Спрял сред стаята, гледа я жадно). Критянко, в тоя час аз не искам нищо да знам! Чашата не бива да се прелива! Играта тряба да е с мярка — даже когато е на сцена! Ела!

Еврипа. (Пристъпва бавно, понадигва ръце като криле, и притисва си гърдите о неговите). Не погубвай баща ми! Не погубвай баща ми! Не съм ли и аз плът от неговата плът! Асене, Асене, Асене! (Истерично бързе). Изгубил! Татко ми изгубил! Потънал му цял кораб! Ще пропадне, ще го затворят за фалимент и всичко ще му продадат, всичко!

М. Преславски. Как? Какво говориш ти?! Не измисляваш ли?

Еврипа. (Хвърля се на канапето). А-а, Господи! На какъв мъж съм попаднала!

М. Преславски. Защо ми обади това сега? Не можеше ли утре, други ден... след месец, след година... след десет, след 20 години! (Хваща я за ръката). Защо сега?

Еврипа. Остави ме! Иди си!

М. Преславски. Много си хубава ти, за да си ида.

Еврипа. Не ща те! Боже! (Заплаква). Познах те сега! Сиромахкиня сѫм от утре, а кому е потрябала сиромахкиня, кому, Боже!

М. Преславски. (Зѫл). Ако туй беше на сцена . . . на сцена ако беше, бих ти ржкоплескал —

Еврипа. (Скача). Сцена? Значи аз играя?! О, погубвам баща си за него, а той — Не, вече не мога да бѫда твоя! (Хвѫрля се на канапето и през сѫлзи). С какво сѫрце идех аз при тебе! Венчалната си рокля скѫсах аз, за да дойда по-скоро при тебе! Иди питай, за да се увериш, иди! И защо се облякох аз тѫй? Не се ли обляках само за тебе така — за тебе — само за тебе!

М. Преславски. (Сяда на стол с гѫрба напред). Ти бѫрже си мениш лицето, мила. И сочиш много печална — не по годините и нрава си. Рядко актриса би могла да те представи, истина. — Значи, баща ти ще пропадне и всичко ще му продадат? Но ти имаш кѫщата, аз — чекѫт, още аз имам бащино наследство; имам най-после и тая — (бие си шашката). От кога стана сиромахкиня, Еврипо?

Еврипа. (Обѫркана). Защо? Боже, не мога вече и да разбирам (Сѫвладява се и става). Кѫщата! чека! Но баща ми пропада, ще го затворят! А-а, света богородице, аз и обиците от ушите си ще дам! И пръстените си, и дрехите си! Всичко ще дам, Асене! Ние с баща си и твоя чек ще платим, не се бой! (Закрива лице и трѫгва на дясно). Боже мой, и това да чуя!

М. Преславски. (Става). Дявол да ме земе, хубава си!

Еврипа. Благодаря ти, Господи, че ми отвори очите!

М. Преславски. (Заключва вратата, отваря прозореца и вика). Музика! Искам „Лиляно, моме хубава“. (Музиката засвирва). Ние другояче любим, захарна жена. Послушай, — тази музика долу свири песента на нашите села. И тая песен ми гали душата, като с птичи криле. А на тебе — ето какво

ще кажа: цена си тури за снагата . . . като Египетската Клеопатра! И дай нощта си! Аз утре щастлив ще сложа под нож дебелата си глава!

Еврипа. (Зема поза на свенлива невеста, — кривнала шия, потопила очи, руменее). Ах!

М. Преславски. А-а, значи, ти и това можеш! Гледай я, сжща Лиляна! Не! майка ти тряба да е била от нашите, Еврипа!

Еврипа. Боже мой, той си играе!

М. Преславски. Наистина, защо не е това игра! Стой така — свенлива и чиста, като стружанка! И като стружанка честно кажи: истина ли е всичко туй, което ми говориш?

Еврипа. (Обнажва гжрди тжржествено страстна). В тоя час — да те мамя — когато сжм горяла сжс снагата сѐ за тебе!

М. Преславски. А-а, хубава си ти! (Тжмнострастен, почти унесен). Жена, хубава си, — искай каквото искаш!

Еврипа. Ах, Асене! (Закрива лице).

М. Преславски. Не мжрдай! Стой тжй! Открий си малко лицето! (Зема стол с гжрба напред, сяда и я гледа). Ще те изпия като упоителна отрова! Ти си богатство, слава, победа!

Еврипа. Асене, моля ти се —

М. Преславски. Не мжрдай! Упой ме! Ти си Картаген, Вавилон . . . Цариград си ти! (Скача). Слушай, давам и чек и всичко! Какво искаш! Аз имам бащино наследство, имам и свое, — искай! Всичко ще дам! Отказвам се и от Цариград!

Еврипа. (Заискря поглед). Ах!

М. Преславски. Но повтори одевешното! Ела до стената. (Отвежда я и се джрпа). Опри се, — тжй! Помоли ми се сега... помоли ми се с раменете си . . . сжс снагата си, като преди малко!

Еврипа. (Гледа го изподвежди, натисва си гжрдите и с трепетна усмивка). Не ми се сжрди —

М. Преславски. Тжй, почни —

Еврипа. Нима аз играя —

М. Преславски. То не е важно! — Почни: „не ми се сжрди“. . . Критянко, почвай. ха-ха-ха!

Еврипа. (Сладострастна, уж с упрек). Асене, не ме считай за толкова —

М. Преславски. А-а, и туй е хубаво!

Еврипа. (Протяга ржце). Асене!

М. Преславски. После! Сега ми се помоли — сжс снагата си — като преди — Почни, чудна жено, ах, почни! (Вади документа). Понаведи се, тжй — почни! За теб се отказвам и от света!

Еврипа. (Докарва се като в началото). Не ми се сжрди — не-дей ми се сжр-ди —

М. Преславски. (Захвжрля чека). Земи всичко, магйоснице! (Притегля я).

Еврипа. (Увива се о него). Спасителю наш!

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ.

(Сжщия салон. Нощ. Силно осветление. На двора музика и танци. Полипедипуло вжвежда от дясно Еврипа — в бална рокля).

Полипедипуло. Ти беше царицата на бала, моето момиче. Умори ли се? Поседни. (Постава я на канапето). И колко си хубава тази вечер, джще! (Сяда). Е, какво направи с чека?

Еврипа. Ох, чакай да си отджхна. (Гледа го изпитателно, мжлчи и после). Много ли ме обичаш, татенце.

Полипедипуло. И още пита! Запали огжн, рожбо, — буен огжн: ще туря в пламжците и двете си ржце за тебе!

Еврипа. Милия ми татко! (Отива в стаята на ляво и скоро се вржща). Ето, татенце, аз направих каквото зависеше от мене. (Излегва се с чека в ржка).

Полипедипуло. (Скача). Чека! Тя наистина го земала! Ах, моето златно момиче! Дай ми чекжт! Ох, дай ми го! (Борят се).

Еврипа. Тате, какво правиш, ще извикам! (Вика глухо). Иване!

Полипедипуло. (Стжписва се разпжхтян). Ти си луда! Господи! И защо викаш?

Еврипа. Джшеря сжм ти, а и мен искаш да ограбиш.

Полипедипуло. Да те ограбя? Аз! А чии са парите?

Еврипа. Как — чии? На мжж ми, тате, мои.

Полипедипуло. Твои! Дай ми парите!

Еврипа. Ще викам!

Полипедипуло. Ще вика! Каточели брат имаш вжн. (Сяда). Джще, да те посжветвам като баща: тоя войник — да го махнеш от тука, долу да стои! Стжрчи на стжлбите и само ни шпионира.

Еврипа. Право казваш, тате.

Полипедипуло. Ламбрито не е с ума си — (Озжрта се) току виж, дошло ти тука — само за да се видите, то се знае — и аз вярвам, ти веднага ще го изпждиш, но — войника може да обади на мжжа ти . . .

Еврипа. Истина, тате.

Полипедипуло. Затова — махни го от тука.

Еврипа. Ще го махна, тате.

Полипедипуло. Непремено, джще.

Еврипа. Благодаря ти, тате.

Полипедипуло. Кажи му още сега, да слезе и да не е стжпвал вече горе.

Еврипа. Непремено, татенце. Много се грижиш ти за мене. Аз след малко ще го изпждя.

Полипедипуло. Недей да го пждиш, пиле, мжж ти може да се досети. Ти му кажи само да слезе доло. Сега още му кажи.

Еврипа. После, тате.

Полипедипуло. (Сжборен, изпжшква). Какво ще правиш с чека, Еврипа, защо си го земала, като не ми го даваш?

Еврипа. Как тжй да ти го дам, тате?

Полипедипуло. Е, какво искаш, колко?

Еврипа. Гледай, как пита! (Вжзмутена). Ти и тжй беше прежалил тия 50,000 лева!

Полипедипуло. (Става), Да сжм ги прежалил? — Аз?! (Кржсти се). На́ ми бога, джще, поискате ли ми сега тези пари,

ще се разоря. (Еврипа се изсмива с глас). Вярвай, дѫще, не ми вѫрвят добре работите.

Еврипа. А правиш кѫщи на чуждите деца?

Полипедипуло. Рожбо! Какво каза ти! (Сяда и заплаква). Когато самите ми деца ме клеветят по-вече от завистниците ми . . . Днес и Докси ми каза . . . Че и мѫж ти ми подхвѫрли, имал сѫм бил и другаде деца.

Еврипа. (Става престорено зла). Нима ти каза той това?

Полипедипуло. (Бѫрше си очите). И как го каза още! Дѫще, да не си му вѫрнала вече тоя чек, ще те прокѫлна!

Еврипа. (Като на себе си, но издава, че играе). Ще го науча аз него! Тате! — (Изеднѫж меко, гали го). Татенце, прехвѫрли чека на мое име, ах, прехвѫрли го! Ти и тѫй беше прежалил тия 50,000 лева, нали? Склони татенце, (бѫрже гали) склони веднага, че аз бѫрзам за танца. Хайде, прехвѫрли го на мое име!

Полипедипуло. (През всичкото време ѝ тѫрси погледа). Как тѫй? Защо да го прехвѫрля? Защо, а?

Еврипа. Дещеря сѫм ти, бе тате. Дето ще ги броиш на чуждия човек, дай ги на мене.

Полипедипуло. (Прав). Но той ми ги взе на сила, дете! Да ти ги дам сам, с ръката си! Никога! (Ходи). Нека ги вземе той. Ще знам, че . . . заедно сте ме обрали! Заедно, сред бял ден!

Еврипа. (Свива рамене). Тебе, тате, не може човек да те разбере: обичаш ме уж, а пѫк — (тръгва на дясно).

Полипедипуло. Е, кѫде?

Еврипа. Ще почне валса, мѫж ми ще ме тѫрси.

Полипедипуло. Дай ми чека, Еврипа! Защо ти са теб пари: дотрябат ли ти, искай!

Еврипа. Тук аз ще бѫда господарка, тате. Защо ми е тази кѫща, която си ми приписал, когато нямам свои пари? Прехвѫрли чека на мое име, разбери се, най-после!

Полипедипуло. Да ти го прехвѫрля, но какво печеля аз от туй!

Еврипа. (Кръсти се). И това било баща! Е, добре, аз ще ти направя отбив, колко искаш?

Полипедипуло. Не си играй, Еврипа, — нима ще търгуваме баща и дъщеря? Срамота. Отбив щяла да ми прави, — защо? Това, което е мое, не е ли и твое?

Еврипа. Тъй е, бе татенце, мое, твое — все едно. Затова ти казвам, прехвѫрли чека на мое име, защо да ги броиш на чуждия човек? Я седни тука! (Застава го да седне). Извади си сега портофейла и пиши: правя ти отбив 5000 лева!

Полипедипуло. (Става). Ти с всичкия си ум ли, дъще? Да ти дам 45,000 лева? Никога! (Еврипа тръгва да излиза). Не прави тъй, милото ми момиче!

Еврипа. Нищо не съм ти аз тебе, чуждите ти са теб мили.

Полипедипуло. Еврипа, земи 20,000 лева! (Тя отрицава). Ела, нà 30,000, стигат ти. — Уф! Е, колко?

Еврипа. Казах!

Полипедипуло. (Сърдит). Ами аз от 10,000 качих на 30 — снеми и ти, може ли то тъй? (Дърпа я за ръка). Ела!

Еврипа. (Бърше му челото). Лош, изпоти се. Нà, нека преполовим разликата!

Полипедипуло. Тъй кажи, рожбо! (Сяда да пише). Дай ми чека.

Еврипа. Ще ти го дам, не се бой!

Полипедипуло. (Туря си очилата и я гледа). Бои се от баща си. (Пиши).

Еврипа. Ама (гледа го като пиши) 40,000 лева тате?

Полипедипуло. (Кипва). Жена нали си! — Аз дадох 30, ти слезе на 45, колко е половината от разликата, а?

Еврипа. Така ли прави? 37 и половина . . . И-и, тате, много ме отяде бе! 12 хиляди и 500 лева спечели за 5 минути време! (Разменят чековете). На, — дай! Сега сбогом, татенце!

Полипедитуло. Е, кжде забжрза? Чакай заедно, както прилича. (Земат се подржка и излизат на дясно. Долу почва валс. След малко Евдокси вжвежда Ламбри).

Ламбри. Войника ни видя!

Евдокси. Ст! От кога викам на Еврипа, да махне това куче от тука! Тряба да го махнем още сега. Ти, Ламбри, ще минеш през стаите от тука и ще се скриеш в дрешника. Уф, казах й, страшно е още от тази вечер — трябаше да махне поне войника.

Ламбри. Страх ме е, Докси —

Евдокси. То се знае, войника те видя. И ще чака да излезеш. Аз за това те доведох тука, да го залиша. Ами той ще чака да излезеш, ще се сети, че сжм те скрила и ще обади на майора.

Ламбри. Страх ме е —

Евдокси. Тряба да го махнем на някжде. Стои като овчарско псе тука, дебелоглавец такжв. — Не знам, да сляза ли долу, да обадя на Еврипа?

Ламбри. Недей, страх ме е —

Евдокси. Да се опитам сама да го премахна на някжде?

Ламбри. Кжде, Докси? Ще се сети, страх ме е —

Евдокси. Страх те е! (подражава). Страх ме е! — Хм, и туй било любовник. (Отива бжрже на отворения прозорец).

Ламбри. Ох, Евдокси —

Евдокси. (Гледа навжн, извила назад ржка, маха на Ламбря да мжлчи, после затваря прозореца и щастлива). Знам си я, тя умира за тебе, жива гори! Танцува с мжжа си, а очите й тука! И веднага ме видя, ха-ха-ха! (Озжрта се). Ей сега ще дойде! Ах, защо не сжм на вашите години, Ламбренце! Чуй —

много младо си, аз от тебе полза нямам, ами какво ще ми дадеш за Еврипината свадба, а? Тя ми даде ей тоя пръстен. Спомен, каже, от моята свадба. Ти какво ще ми дадеш, а?

Ламбри. Каква полза за мен от нейната свадба — уф!

Евдокси. Глупаво момче! Каква полза! Ти сега почваш да царуваш, бре, ха-ха-ха! Тази цялата къща приписаха на Еврипа. А на мъж и Полихрон даде 50,000 лева чек. Но аз подучих Еврипа, да вземе чека от мъжа си, та после баща и да го прехвърли на нейно име. Така и ще стане то, Ламбри,— ще си заживеете вие царски, — ти ще царуваш ти, ти!

Ламбри. Страх ме е нещо, Докси!

Евдокси. Бедното, трепере. (Гали го). Ах, защо не съм на вашите години. (Ущипва го). Защо не съм на твоите години —

Ламбри. Уф, и ти!

Евдоки. Не се плаши, бре. То не трябаше тази вечер, токо . . . нали сте щури, ха-ха-ха! (Унива). Ех, да не бехте братовчеди, че да се земехте, горките. (Просълзва се). Аз не съм се любила като вас. Ха, не бивай страхливо, отпусни си сърцето. Тя ей сега ще дойде. А на лято, Ламбренце, ще идете в Корфу — да пътувате — вие двенките — нали сте братовчеди, кой какво може да каже? Ще заминете вие за месец-два, а майор ще остане тука да учи простаците на едно-две, едно-две!

(Еврипа се втурва от десно бледна, пригръща Ламбря, повлича го на авансцената и дълго го целува).

Еврипа. Милото ми! Ламбрето ми! С теб да умра, ненагледни ми! Ще ти изпия очичките!

Евдокси. (Дърпа я). Еврипа, да махнеш войника от стълбите, той ни видя, като влизахме! Аз за туй доведох Ламбрито в салона тук, уж гостенин —

Еврипа. (На Ламбря). През де дойде, пиле?

Ламбри. От малките вратца, през градината.

Евдокси. Да махнеш войника!

Еврипа. (Джржи Ламбря в пригрждките си и говори на Евдокси сухо, с голямо достоинство). Аз го изпратих за лекарства. Слез на пжтните врата, да го посрещнеш. Кажи му после да повика майора, че ми е полошевело, а ти го испревари и донеси лекарствата. Хайде! (Евдокси излиза).

Ламбри. (Прегржща Еврипа). Благодаря ти! Ти ме спаси! Аз не можех преживя тази нощ, не можех!

Еврипа. (Отвлича го на канапето и сядат). Ти ми си всичко! Ти ми си всичко! (Целува му кждрите по цялото чело и после). Ах, тия твои кждре! Забили са се в ума ми! Омаяли са ме, Ламбри!

Ламбри. Ох, да не дойде някой!

Еврипа. (С достоенство). Докси ще превари, тя ще донесе лекарствата. (Пак с изблик). Аз бих те скрила и от смжртта, моето хубаво, моето кждраво пиле! (Става). Ти ще се криеш в гардеробната ми, Ламбри, като паж, — като мжничжк хубав паж (Целува го) и сладжк! Аз ще зема валерианови капки пред оня и ще му кажа — лека нощ, че ми е полошевело, много — ха-ха-ха! (Прегржща го и го изправя).

Ламбри. Страх ме е, Еврипа. Като че ли нещо ми казва —

Еврипа. (Плахо) Какво? — Нищо! (Завива го на танц). Ние тжй ще заживеем сега, тжй ще заживеем — трала-ла-ла ха-ха-ха! (Спира и го целува). Тжй ще заживеем, Ламбренце! Тате ми приписа кжщата! Зимах и ония от мжжа ми, на мое име са вече, ха-ха-ха! Ела! (Показва му чека, който вади от ржкавицата си) 40.000 лева, ха, ха, ха! Аз сжм господарка тука! Ти си господар! И на есен ще идем в Корфу, само двамка! И тжй ще живеем! (Трепва внезапно.) Ах!

Ламбри. (Вцепенен) Идат!

Еврипа. Бягай! Тука!

Ламбри. (Тресе се) Не мога — не мога!

Еврипа. Мѫж ми е, с войника! Техните стѫпки, Ламбри, бягай! (Едвам успява да го изтласка на ляво, — влиза Майор Преславски сам. Гледат се пребледняли).

М. Преславки. Кой беше тук?

Еврипа. Никой! Господи, сторило ти се е! Мене ми е лошо —

Гласа на вестовоя. (От стаята изляво). Няма да ми избегнеш, момче!

М. Преславски. Хвана ли го, Иване?

Вестовой. Тѫй верно, г. Майор! (Вѫвежда Ламбря примрял от страх).

М. Преславски. Значи, той. Нямаше ли и някой втори, някой трети, а?

Вестовой. Никак не, г. майор.

(От дясно се втурва Евдокси и се вцепенява).

Евдокси. Ау! ау! Кириему!

М. Преславски. Заповядай, заповядай. (Заставя я да седне) Тѫкмо щях да пратя за ваша милост. (На Еврипа). Вие чрез нея сте получили едно писмо, мадам?

Еврипа. (Стиска си гѫрдите и става). Ох, сѫрцето ми!

М. Преславски. Сега вече ще ви ръкоплескам. (Огледва се). Няма естрада . . . И трябаше да сте пак в кустюма на критянка: той тѫй приляга на всяка игра!

Еврипа. Умирам! — Аз какво сѫм крива! — Баща ми го пратил, да ми обади за нещастието си! — Ламбри е в нашата кантора и ми е братовчед!

Преславски. Бра-тов-чед? Пѫк ти му си бра-тов-чед-ка— Четка! (На Ламбря). Вий какво ще кажете?

Ламбри. Аз . . . всичко ще кажа: повика ме Докси.

Евдокси. Ау, лѫже! Ау, аз нищо! Ау, Кириему!

Ламбри. Еврипа ме повика, все тя ме викаше.

(Еврипа си крие лицето. Майор Преславски предава Ламбри и Докси на вестовоя, като сочи на ляво).

М. Преславски. Отведи ги тук и заключи вратите. (Отваря вратата на ляво и сѫпикасва подозрително движение у Еврипа — тя крие в ръкавицата си чека). Какво криеш там? (Ламбри и Евдокси минават в стаята на ляво, плахо извърнати. Вестовоя заключва вътре врати. Еврипа си крие ръката). Тряба да видя. (Зема ѝ на сила ръката). Друго писмо ли е — от някой втори, трети, десети, двайсети? (Отваря чека). А, моя чек! Не, той е на твое име! Де моя чек! Този е само за 37 . . . Де моя? (Стѫписва се досетен). Разменила си го! Иване!

Вестовой. (Явява се от ляво и затваря вратата). Аз, г-н Майор!

М. Преславски. Ти казваше, те са карали за пари?

Вестовой. Тъй верно, г-н майор! Тя искаще от татка си 45, той ѝ даваше 30, после преполовиха разликата.

М. Преславски. (На Еврипа). И за пет сребърника би ме продала ти! — Войник, я ми повикай подпоручик Балкански, още сега!

Вестовой. Слушам, г-н майор! (Излиза на дясно).

М. Преславски. (На Еврипа). Ти игра хубаво, жена! Тряба да ти се признае, ти чудно игра!

Еврипа. Асене, тате се мъчеше да ме излъже . . . Аз не му се дадох . . . Ох, вярвай ми . . . И документа за къщата е в чекмеджето вътре . . . Ох, земи и него — земи . . .

М. Преславски. Я ми кажи —

Еврипа. Всичко ще ти кажа —

М. Преславски. Туй момче . . . досегна ли те? Свари ли да те досегне?

Еврипа. Ни с пръст!

М. Преславски. Той тряба да изчезне, Еврипа!

Еврипа. Ох, да го отровя ли?

М. Преславски. Не! Фу!

Еврипа. Аз съм жена, — не мога с нож да го убия . . .

М. Преславски. Какви глупости говори тя!

Еврипа. На всичко съм готова: ще го отровя, ще го убия!

М. Преславски. Е-е, тя не знае какво говори! (Отваря на ляво и извежда Ламбря и Евдокси).

Евдокси. Аз, аз съм виновна!

М. Преславски. (На Ламбри). Вие ще заминете още тази нощ.

Ламбри. Ще замина —

М. Преславски. Ще бягате през море, защото Еврипа се закле да ви отрови или да ви убие с нож, — попитайте я. (От дясно влиза подпоручик Балкански).

Подпор. Балкански. Г-н майор!

М. Преславски. Неприятност, подпоручик: елен ми пасе ливадата . . . Научете ме, ливадата ли да покося или елена да погубя?

Подпор. Балкански. А-а! Плюйте г-н майор, и да се махнем!

М. Преславски. Как лесно решавате. — (Гледа жадно Еврипа).

Подпор. Балкански. Защо? Позора ще остане върху тях.

М. Преславски. (Изпива с очи Еврипа). Но аз я искам, подпоручик, омая ме тя.

Подпор. Балкански. Струва ви се, г-н майор, уверявам ви. Вие вчера ми говорехте, че бихте предпочели нашенка — да е нежно чиста, мило хубава, като стружанка.

М. Преславски. (Възрадван). Да, аз ви говорих нещо подобно, подпоручик, нали? (Пак тъмен, с поглед към Еврипа).

Не, не, кѫсно е вече. Когато на човек с моите години поникнат рога, подпоручик . . . те вече не се изкореняват . . . кога да е пак ще поникнат . . .

Подпор. Балкански. Лѫжете се, г-н маиор. Аз на ваше място сега и Цариград да ми предложат, пак ще се откажа!

М. Преславски. Как тѫй?

Подпор. Балкански. Истина, повѫрнете се! Цял свят ще ви ръкоплеска!

М. Преславски. Не, не, млад сте вие. Да се вѫрна от Влахернските врата? За туй, че ме изиграли като Крума? Никога! — Я по-добре, услужете ми вие, подпоручик.

Подпор. Балкански. На заповедите ви, г-н майор.

М. Преславски. Повикайте ми още сега нотариуса, той живее на среща.

Подпор. Балкански. Веднага, г-н майор. Да повикам ли и полиция?

Подпор. Балкански. Полиция! За какѫв дявол ми е полиция, подпоручик?

Подпор. Балкански. Тряба полицейски акт, г-н майор . . .

М. Преславски. Как? Гражданска война? Не, не е достолепно, подпоручик. Аз ще прев-зе-ма Ца-ри-град чрез мир-но за-во-е-ва-ние.

(Изпраща подпоручика на дясно, затваря бавно, наближава групата и ги измярва с очи).

М. Преславски. (На Еврипа). Ето ми ръката, Еврипа, да сключим мир.

Еврипа. Аз ще ти бѫда вярна!

М. Преславски. Е-е, вярна . . . Моя бѫди! Ти си твѫрде хубава, за да принадлежиш на двама! (С око на Ламбря). Ще коля!

(Ламбри трепери, Евдокси се кръсти, Еврипа пада бавно на колене).

Еврипа. Земи ми сѫрцето! Само твоя ще бѫда!

М. Преславски. (Не я вижда, — ходи забравен). Тялото си ми дай! Твоята гѫвкавост дай! (Сѫглежда я). Ка-ак? (Дига крак да я ритне). Стани! (Извѫрнат, сѫвладян). Дразниш, — опасно е за теб: стани!

Еврипа. Няма да стана! Убий ме, но ме прости! Асене, мѫжо, само твоя ще бѫда, до гроб!

М. Преславски. (Дига я). Стани. (Полага я на стол). Не издавай, че си пропаднала в играта си... не се забравяй... ти тѫй губиш цената си, колкото и да си хубава — ха-ха-ха! (Отпада на стол и закрива лице).

Еврипа. (Плаче). Какво сѫм крива аз, той ме люби от малѫк . . . Ние всички в кѫщи му се смеем и си играем с него . . .

М. Преславски. (Без да открие лице). Не е лошо, играйте, но не пропадайте в играта . —

Еврипа. Той плаче! Боже, Асене, прати ме в монастир! Аз не сѫм вече за тебе! Само пост и молитва ще ми изкупи греха, Асене! В монастир ме прати, в монастир!

М. Преславски. Мен . . . ще ли ме приемат там?

(Еврипа заискря очи и го гледа сластно. Евдокси почти се разсмива, Ламбри вѫздѫхва).

Еврипа. (Става). Мѫжо, какво искаш? На всичко сѫм готова за тебе!

М. Преславски. (Ходи и после). Ето това, Еврипа: ти имаш кѫщата и чека, а трябва да нямаш сѫвсем нищо, за да бѫдеш само моя . . .

Евдокси. Ау, той ще ѝ земе всичко!

Еврипа. Ох, на всичко сѫм готова . . .

М. Преславски. Припиши някому кѫщата. Прехвѫрли и чека на другиго. Ти тряба да нямаш свое.

Еврипа. Асене! На кого да припиша всичко? Боже!

М. Преславски. Все едно, кому. Кжщата припиши на тая (Сочи Евдокси).

Евдокси. Ау, Кириему!

М. Преславски. А чека прехвжрли на тоя (Сочи Ламбря, който вжзджхва). Ето, той се облиза! Не, не, ти по-добре и кжщата и чека прехвжрли на... на вествоя ми! Истина. Еврипа, вярно момче, — чисто злато! А?

Еврипа. Но Асене... защо на хората? (Заплаква).

М. Преславски. (Ходи). Забжрках се и аз. Хм, истина, защо пжк на хората? (Стисва си главата и ходи). Виж, щастлива идея: всичко ще прехвжрлим на мое име, а, Еврипа?

Еврипа. (Закрива лице и сяда). Земи всичко, прави каквото щеш! Всичко земи!

М. Преславски. (Гледа строг). Да не мислиш, че е на сила, Еврипа? Не! В случая важен е принципа, видиш ли. Ето, ти си имаш толкова пржстени, обици... ако речеш да ги продадеш, с тях можеш обиколи и Америка, нали? А не бива, аз не позволявам. И не че ще ти ги зема, — носи си ги. Но трябва да са мои, ти не бива нищо да имаш.

Еврипа. (Плаче). Аз имам и от майка си брилянтно колие... в санджка ми е... забравих днеска да си го туря... земи и него — всичко земи.

М. Преславски. Браво! Сега вече... (Целува я). Прочие, решено, нали? (Слуша) Ето, и нотариуса иде, — аз пратих за нотариус, ти чу. Е, без плач, Еврипа! Много ти е мжчно, разбира се, аз вярвам, но... ти тжй умееш да играеш, Еврипа, помжчи се и сега, пред нотариуса, да се представиш тжй—без-корист-на...

(Влизат нотариусжт и подпоручик Балкански).

М. Преславски. Заповядайте. (Представя му Еврипа). Жена ми! (На подпоручик Балкански). Горещо благодаря, подпоручик! (На нотариуса). Извинете, че ви обезпокоихме в неприсжствено време, — жена ми така иска, видите

ли, сама тя: ще оформите някои имуществени и други прехвърляния. Заповядайте да идем в кабинета ми. (Пропуща го на ляво, после на подпор. Балкански и на Ламбря). Вие ще ни послужите за свидетели, заповядайте (Препраща ги и на Евдокси). Също и ти, Евдокси, ти си най-важната свидетелка! (подлага ръка на Еврипа). Мила!

Еврипа. (Замаяна). Ох, сега къде —

М. Преславски. Аз знам, душичке, ти не се безпокой. То ще се свърши в няколко минути. После ние ще слезем пак при гостите, нали?

Еврипа. Да, Асене.

М. Преславски. Ти вече не си болна, да?

Еврипа. Да, Асене.

М. Преславски. Аз мисля, че никой не ще усети, какво е станало тука.

Еврипа. Да, Асене.

М. Преславски. Ние ще слезем долу и даже ще потанцуваме, нали?

Еврипа. Да, Асене.

М. Преславски. После... ще идем да се удавим в морето, нали?

Еврипа. Да, Асене.

М. Преславски. Глупава, съвсем ти пропадна играта!

Еврипа. Ох, твоя съм вече...

М. Преславски. Нали? А на есен ще се разходим до Швейцария, да?

Еврипа. Ах, Асене!

М. Преславски. Нещеш ли?

Еврипа. Защо в Швейцария . . . по-добре в Корфу.

М. Преславски. В Корфу?

Еврипа. Ах, в Корфу . . . ние двамка!

М. Преславски. (Пропуща я). Не, в Швейцария, ако щеш! (Свива рамене и на себе). Критянка! В чаша да я изпиеш!

ЗАВЕСА.

СЪДБА

Драматическа поема

Л И Ц А:

АШИК — ФЕРАД
ЗАЙРЯ — ГЮНИЕ
КЕРИМ БЕЙ — НАЗИР

Розоберки, одалиски, евнуси, селени.

I

Розова долина в Багдат. На дясно село, на ляво бейски кйошк с градина и фонтан.

Зори. По градините розоберки. На дясно, пред хижа, *Ферад* и *Гюние*. На чердак, пред кйошка, *Керим бей*.

Хор от Розоберки.

Розите багреят в ранните зори,
влюбено се смеят сжнните гори.
Слжнце ще засвети гордо над света,
По-скоро берете росните листа.

Ферад (Сочи Керим бега).

Сжрцето на баща му е кораво.

Гюние.

Не думай, старо, не е ред, ни право
син да залюби бащина робиня.

Ферад.

А грях е сам баща да губи сина
за одалиска, стара.

Зайря.

Шейхжт плаче!

Ферад.

Сжнливка, чака те Назир, побжрзай.

Гюние.

Ха-ха, ти гледай, той да не заплаче . . .

(Из градините се явява Ашик, преметнал през рамо син плащ, свири сжс саз. Розоберките на групи го обсипват с цветя).

Розоберки.

Елмаз на пржстен е ашика, хо!

Други розоберки.

И златна обичка е за ухо!

Ашик (Пред Зайря)

А, чудна . . .

Розоберки

Чудна! Дивна! Вечна — хо!

Ашик (при Зайря).

Свениш се, а? Ха-ха, дигни чело. —

Зайря.

Ашик пусни ме,.

Ашик.

И какви очи!

Зайря (Крие си лицето зад кошничката).

От де ги виждаш ти?

Ашик (Отмахва кошничката).

Ах. виждам ги!
Ей, капчици роса и в тях джги!

Зайря.

Какво ти стана? Ти сжвсем си бледен.
И цял трепераш!

Ашик.

Хубавка, трепери
и сочна вейка под крачеца нежен
на ранни славей —

Ферад (Разделя ги).

Хе, какжв се впери —

Ашик (по Зайря).

Отиде . . . (Гласи си саза)
Що ѝ е ашика, старче?
Той има саз и тжрси песента
на минало и бждеще в света.

Ферад.

Ашик, скжпи си песните на радост:
в гласа ти, слушам, бликат сжлзи вече!
Настрой ти сребен саз, запей на младост,
развей тжгата!

Ашик.

То тжгата, старче, — (Свири)
Татко в гроба я отнесе,
майка с песни я разнесе . . .
Светжт е стар,
денят е млад!
А аз сжм цар,
за цял Багдат,
че моя саз
е моя дар.

Ферад (Сочи Керим бега).

Ех, има и безрадостни в Багдат,
дете богоизбрано — (Глухо) От роджт
на шейха е, прочутия Керим бей,
по бащина робиня тук линей.

Ашик.

Светѫт е тѫй прекрасен, старче, —
безум е който и на младост плаче!
(Свири. Керим бей дига чело).

Ашик.

Звѫнят, не чухте ли? Звѫнят цветята!
Листца разтварят с капки пресни
роса — сѫлзите бистри на зората —
и с тях поемат мойте песни! (Свири)
Багдат са цветята,
денят е росата,
старче белобрад!
Живот е радост,
а саза — младост,
шейхо на Багдат!

(Изгрев. Далеч розоберки дигат над главите си розови венци. Ашик, загледан в зората, дига сѫщо венеца от главата си).

Гюние.

Ашикѫт още е дете, нехае:
Той скрѫб не е вкусил, тѫга не знае! (Скрива се в хижата).

Ашик и хор Резоберки.

Зората сипва, зората сипве,
венците ни тя позлатява!
Дигнете всички чела високо,
мечтите ни тя осиява!
Обагри ни, окраси ни,
чисто злато направи ни,
светло слѫнце!

Керим бей. (На Ферад).

Пусни фонтана, старче! (Огледва изтока). О, аллах!

Ашик.

Цжвтят ли бузи румени, Керим бей,
трептят ли гжсти, писани ресници;
под вити вежди огжн ли искрей,
в лазурни ли очи блещат сжлзици,
вред хубостта любов е — страст и песен;
вред любовта живот е — блян несвесен!

Ферад.

Игра е младостта, — ех, сжн на яве . . .
Дете, пей, — в песните е красотата!
О, песента е вяра, бодрост, здраве:
избистря тя сжрцето и душата! (Закрива се).

Ашик.

Един в Багдат певец сжм аз:
света живее с моя саз.
Аз сжм беден и богат, —
мене тжрси стар и млад.
Кога помржкне земни мир,
намирам стряха под чимшир,
и под него нощувам,
там до утро блянувам. (Свири и кжм шейха).
Щом луната ведролика
тихо залинее.
и от исток пак велика
зората изгрее,
аз обгржщам вселенната
с полет безпределен,
и откривам желаната
в всеки образ тленен . . .
Аз сжм птичка, аз сжм радост,
аз сжм цвете, аз сжм младост, —
от всички сжм най-богат!
Любовта ми — вечна пролет,
младоста ми — птичи полет, —
от всички сжм най-богат!

Зайря. (Скрита).

Погледа ти орлов полет,
песента ти — пжрва пролят,
ашик един в Багдат!

Ашик. (Тжрси Зайря).

Аллах, зората с звуци ме обсипва!
Дете, спри, щастето ми се усмихва! (Гонят се).

Керим бей. (На евнуси).

Да тржгнат ездници за Крим, Бейрут, —
жени ви искам, не жалете труд! (Закрива се).

Ашик. (Хванал Зайря).

Не сжм аз слушал в моята страна
нито от майка си, че е в жена
мечтаната предсмжртна благодат . . .
Зайря, от днес една си ти в Багдат!
И песен си на мойте песнопеня!
И светжл блян на мойте вжжделеня!
Аз слушам в теб последните акорди
в задгробни ек на химните си горди!
(Зайря смутена кжса по себе розите)

Зайря

Сега — пусни ме — истина —

Ашик (Оставя я)

Дете,
Иди си . . . Остани . . . Какво направи
ти с мене! Не, ела, ела, и прави
пред небе и земя да слеем глас
с вжзторга в звуците на моя саз! —

Розоберки

Назире, скоро, хо! Опасност, вжрло:
ашик неверен бисер е на гжрло!
(Назир тича из градините).

Ашик

Дете, света изпжлни ти една: —
и слжнце в ден, и в нощите луна,
и мисжл-вяра, и мечта-предвечност,
живот и смжрт, о, и самата вечност!

Назир

Охо, ашик, ний сити сме на песни:
Носи се с твойте блянове несвесни! (Отвежда Зайря)

II

Пжтека по скалист хжлм. На дясно естрада при водопад и хижа. На естрадата, под стволест джб, Ашикова кжрмилка преде от голяма кждела. По пжтеката вжзлизат Зайря и девойки.

Девойки

Хо, стара! Стара, хо!

Кжрмилка

Какво, девойки?

Зайря

Кжде ти е кжрмилец?

Девойка

Чернооки?

Кжрмилка (На Зайря).

Момиче, не задиряй ми момчето,
Безумно е по тебе то.

Зайря и девойки (Плискат се на водопада).

Безумен да ходи,
да пада, да става,
за нас той не броди,
той пее за слава.

Кжрмилка

Пази се, Зайря,
ашикжт узря . . .

Зайря.

Ден нощта залюбва,
стара майко,
нощ деня погубва;
младст е радост,
мждрост е старост.

(Закрива се нагоре с другите девойки, но скоро се врящa, вади от косите си кжрвава роза, хвжрля на кжрмилката и пак се закрива нагоре).

Кжрмилка.

Не младост с младостта играй,
момиче младо, —
ех, в теб жената веч говори!
Желани само мжж обай,
момиче младо,
Лжжата в гроб ще ви сжбори.

Ашик (из зад хижата).

Ветрец сжм ран, ветрец сжм лих,
развих напжпал гран в зори;
разцжвна цвят, — в гжрди го скрих, —
вжзторг душата ми гори (сяда при водопада).

Кѫрмилка.

Дете, дете, покрий си ти гѫрдите
с брѫшляни пак и — изживей си дните!

Ашик.

Тя мина ли?

Кѫрмилка.

Зайря? С другарки мина.
Отиваха в ливадите, кѫдето
Назир коси узряла детелина.
Ех, тя те е отминала, момчето: —
не е Зайря за теб, не е за тука . . .

Ашик.

Аз любя, нане.

Кѫрмилка.

То е злополука.

Ашик. (Става)

И щастие все пак.

Кѫрмилка.

Ех, то е час
на среща зла. (Подава му розата усмихнат)
Любила сѫм и аз.

Ашик.

Аллах! — (На кѫрмилката).
Кажи, не виждаш ли, горя:
туй цвете бе в косите на Зайря —

Кѫрмилка.

Уви, обсипано е с бодли то: —
пази се, сине мой, — теб дебне зло!

Ашик.

В сѫрцето си аз ще го забодя!
Тѫй и сѫдбата зла ще победя!

Кѫрмилка.

Ти си унесен, сине мой: лѫжата
ще ти убие песента в душата.

Ашик.

Помайчима, не се вѫзпира с реч
безумни устрем в моя полет веч. (Свири и вѫзлиза).
Всевечната зора
сѫрцето ми огрея.
В косите на Зайря
аз слѫнце ще налея!
О, в горски мѫх плѫтта ѝ ще обвия
и кат роса над нея ще трептя!
На врѫх скалите гняздо ще ѝ свия.
и кат орел до Бога ще летя!
И ще отминем ний в последни ден
кѫм вечността свещенна с химн свещен! (Закрива се).

Кѫрмилка.

Навий сѫдбата ти: смѫртта, уви,
не можем сине, нея ний нави...
Сѫлза и песен
по блян несвесен,
е дела твой,
о, сине мой!
За теб цѫвтят цветята,
за теб трепти росата.
И сребрен саз
и меден глас
сѫ теби дар, сине мой!
За теб пустинен е света,
че ти живееш в самота.

И слава, чест
в живот злочест,
ти тѫрсиш, сине мой!

(Из пѫтеката по скалата бягат на дясно дружките на Зайря).

Девойки:

Пусни я, хо,
Ашик, луд и безумен! (Закриват се).

Кѫрмилка.

Ашика химни само пей за смях,
страхливки вий, посмейте се без страх!

Ашик. (Води по пѫтеката Зайря).

Животѫт е тайна,
животѫт е миг,
но мечта безкрайна
ме прави велик.
И вѫв сѫн унесен,
за мен няма смѫрт;
аз минавам с песен
своя земен пѫт.
Посред суетното блуждене,
през всеки миг от мойта младост,
аз тебе тѫрсех от рождене,
о, моя скрѫб и моя радост!

Зайря.

Певец, в примеждия
вѫрвиш ти без пѫт.
За мен надежда е
бащиния кѫт.

Ашик.

Всичките сполуки
носи смелостта:

дай ми да целуна
твоите уста!

Зайря.

Ах, стига.

Ашик.

Още —

Зайря.

О, безумец —

Ашик.

Още —

Зайря.

Омая ме ти — (Целува) С теб сжм дни и нощи.
И с песните ти искам да умра.

Ашик.

С теб и смжртта ще победя, Зайря!

Зайря (Трепва всушана).

Чуй, стражи идат . . . О, ще отжрчи
и сам Назир, — погуби ме, мжлчи!

Ашик.

Защо се плашиш —?

Зайря.

Ах, спаси: запей!
Безумец, пей: — света с лжжа живей!

Ашик.

Зайря, ако живота бе стена,
висока до небето —

Зайря.

Пей!

Ашик

Жена — (Свири)
Аз вечно свиря и вечно пея,
мечтите любя и с тях живея — (Отжрчват девойки и стражи)

I Девойка

Ах, ето го!

II Девойка

Ашик проклет!

III Девойка (Пригржща Зайря)

Зайря!

Зайря

Ох, Боже, де Назир? От срам горя . . .

I Девойка

Не чу ни той —

II Девойка

Щастлив ашик!

I Страж

Личи,
трепери цял —

II Страж

Какво се тук случи?

Ашик

Не знам . . . Разкри се, може би, небето,
земята се проджни . . . и сжрцето
на млад ашик простена в скржб . . . Защото
ограби той в света без дял и мяра
човешкото добро: — любов и вяра!

Зайря (Все още се огледва за Назира и сега успокоена)

Пуснете го! (На девойките)
Ах, Боже мой, че аз
не знам защо са стражи тук. Той пя
такжва чудна песен! — Мен вжзпя,
ха-ха-ха! (Отминвайки погалва ашика)
Сладкогласни мил ашик!

Девойки (Потржгват и на Ашика)

Щастлив! — Да бе Назир чул наши вик! . . .

Ашик

Зайря, Зайря —

Девойка

Той пак! Не ще престане . . .

Други

Певецо лих, това ще ти остане . . .

Кжрмилка

Кому ти песни пя, ашик,
За кого сжлзи ля?
Младостта време е, ашик,
Любовта бреме е . . .

III

Място на пѫрвата сцена. Лятна вечер. Около фонтана одалиски. На чердака Керим бей. Пред него завива вихрен танц малка мавритянка.

Одалиски (с дайрета и зилйове)

Вихри гонят тѫмите,
сѫлзи ронят сѫрните.
Елен пие сѫлзата,
опива се сѫрната.
Елене мой,
желан елен,
сѫнуван сѫн,
бленуван блян.

(Мавритянката припада при нозете на шейха)

I Група одалиски (сѫс зилйове)

Ний сме рози, славей пее в наште сенки.

II Група

Ний сме сочни, вихри вият наш'те вейки.
(Издалеч се сили саза на Ашика. Всички се вслушват)

Керим бей (Прав, на градинаря пред хижата)

Кой свири тѫй? Кой смее тѫй да свири?
Кажете му да млѫкне!

Ферад

Тѫй свири
ашика, шейх, бѫди ти милостив.

Керим бей

Ашика? Който беше тѫй щастлив?

Ферад

За мойта внучка, шейх, певеца свири.
Копней за нея, вечно я тук дири:
нарича я едничѫк свят в света . . .
А в саза му отеква се смѫртта.
Не сѫм аз песни слушал, шейх, такива.
Тѫй влюбен днес, той гасне тих, унива
и ще умре като ранило цвете.

Керим бей (Пляска с ръце и на евнуси).

Ашикѫт искам да ми доведете!

Керим бей (На доведени ашик).

Ашик, когато млад вѫзстанах аз
срещу баща си и безумен бях,
дочух трелите тук на твоя саз
и кѫрвавата си ръка вѫзпрях.
Опомни ме, спаси ме твойта песен.
И сѫм щастлив аз в златната си есен.
Поискай всичко днес от мен, Ашик!

Ашик.

Желая аз смѫртта си, шейх велик.

Керим бей

Несвесни думи. — Проясни чело,
момче, до време са добро и зло.
Кѫде ти саза? Или днес в Багдат
зора не грее, рози не цѫвтят?
Кажи ми всичко, ти не си свенлив:
какво желаеш, за да си щастлив?

Ашик

И малко, шейх, и твѫрде много пак:
жена залюбих аз. И скри се в мрак
сам родни край.

Керим бей

Ха-ха! Певец, Багдат
е дивен кжт и с прелести богат:
тук гжвкав стан и румени страни,
там — детски взори на влюбени сжрни, —
спомни, ашик!

Ашик

Керим бей, в цял Багдат
една Зайря е днес живот и смжрт, —
и в нощи блян, и в утро дивен химн!

Керим бей

Сжрцето ми позната тоя сплин
на горки скржб и сжлзи, о Аллах! (На евнуси)
Ще доведете тук, — макар и грях, —
Зайря!

Ашик

Керим бей, не —

Керим бей (На евнуси)

Земете стражи. (Евнусите излизат)
Ашик, жена от страсти се не плаши ...

Ашик

О, Боже мой —

Керим бей

Бжди щастлив, ашик! —
Аллах, Аллах, аз нямах тоя миг!

(Евнуси и стражи нападат хижата на градинаря. Стича се селото)

Гласове

Ей, спрете!

Други

Срам е туй!

Трети

За чест живее
Тук всеки, — спрете, кръв ще се пролее! —
Как се тъй нощем чужди дом напада?

Стражи (извеждат Зайря)

Смирете се вий, шейха заповяда. (Назир, Гюние, Ферад с тълпата се закриват по стражите и се явяват на чердака).

Ашик

Прости, Зайря —

Зайря (ще припада)

Ох, Боже мой, в-о-д-а —

Керим бей

Кажи, дете —

Гюние

Не, дай ми свобода,
Керим бей —

Керим бей

Доста, стара, — днес в Багдат
ашикът е едничка благодат.
Назир наш не умира за жена,
а за ашика е Зайря една.

Гласове

Зайря да питат!

Други

Тряба тя да каже!

Трети

Какво ще питат, пак ще ги излжже...

Зайря

Ах, шеих, аз слушах химните среднощни
и саза на ашика —

Ашик

О, всемощни
Аллах!

Назир

Зайря!

Зайря (на Назир)

Ах, нямам вече сили!
Не се сжрди, не се сжрди, мой мили!
Не знам, какво да кажа!

Керим бей

Що ожидаш,
Назире, още? Ха-ха-ха, ашик наш
е хубавец, тжрси си друга ти!

Назир

Зайря, Зайря!

Гюние (на Зайря)

Пази се от мечти,
дете!

Зайря

Ох, Боже! — Чиста сѫм, Назир:
той вред ми химни пееше без спир
и аз залюбих песните му дивни.

Ашик

Аллах, Багдат вѫзпях аз в мойте химни. (Гласи саза и сочи Зайря).
Керим бей, с нея аз постигнах песен
из непостижни ек на химн небесен. (Свири).
Ечи таз песен в сребѫрни чертози
И глѫхне сластно в лилии и рози.
Тя само е звук и звѫн,
разтваря цветята;
и на яве и на сѫн
трепти ми в душата.

Назир

Не, господарю, песен погребална
Ще пее над сѫдбата си печална
ашик обезумял! (На Зайря). Зайря, живея
аз още!

Зайря

Боже мой —

Ашик

Не с власт кѫм нея
пристѫпих аз, о, шейх! — Молба света:
не давай да прекѫсват песента! (Свири)
Тя ручей е в прохладните гори
и светѫл сноп от пролетни зори!
Тя утро е и вечерна заря,
о, хубава, божествена Зайря!

Гласове

Живей, ашик!

Други

Защо мълчите, люде,
неземно тъй ашика само любе!

Гюние

Безум сте всички вий: певец ли къща
ще гледа, хо? Певец ли дом ще свърта?

Тълпа

Певец жена не гледа, хо, певец
деца не храни!

Керим бей

Дево, виж, венец
безсмъртен ще ти изплете ашика —

Ферад

Зайря, реши свободно: шейха пита.

Гюние

Ти нямаш ум, Ферад: на смях и глад
обричаш внучката си! — Сякаш млад
бездомник, а не старец белобрад
съветва чедото на роден брат... —
Не, шейх, живели сме ний с дом и челяд,
А саз и песни — брашно те не мелят!

Ферад

Грешиш ти, Гюние: живот и смърт
не почват и не свършват в топли кът.
Стои над всичко — сред добро и зло —
на любовта свещенното крило.

Назир

Ферад, Ферад, живот с чест я чака
при мен!

Гюние.

И, Боже мой, кжде ще бяга? (На Зайря).
Дете, той сши ти рокля предолтарна!

Зайря. (Колебае се и пристжпва при Назира).

Ох, Господи. . . Та аз сжм благодарна,
Назир. . . — Ашик, прости ми ти греха:
Мен джлг зове ме в бащина стреха. . .

Ферад.

Пусни я, шейх, жена е, като всяка. . .
Идете си и всички вие там,
ей черни люде, — чужд ви е Ашика:
живял е той и ще живее сам.

Ашик.

Зайря!

Зайря.

Прости, Ашик. (Излиза с Назиря).

Ашик.

Зайря, Зайря! (Тжлпата се разотива).

Керим бей. (На саме с Ашика).

Угасва вече твоята заря,
Ашик: градина с кйошк и одалиски
Харизвам, — изживей се! Нямаш близки, —
Родил си се и ще умреш сирак:
Земи ти саза, пей за сласти пак!

Ашик.

Заглѫхна, шейх, на саза златни звук:
Аз любю нея, ах, тя люби друг.

Мавритянка. (При одалиските край фонтана).

Аз знам страна на чудесата,
аз знам на смелите земята:
Там слѫнцето ощ в зори
в страст пламенна ни гори.

Ашик. (С болезнен дисонанс из саза).

О, горѫк час на болката сѫрдечна! (Закрива се).
Зайря, Зайря, о, пролет бѫрзотечна!
Аз любих в теб предутрените нежни
И нощите потайни и безбрежни. . .
Аз любих в теб сѫрдечните мечтания
И светли сѫн на своите желаня. . . (Явява се долу и втѫва в тѫмната сянка на кедрите).
Зайря, Зайря, послушай мойта песен!
Погубва смѫрт мечтите ми сега, —
по всеки цвят напада ранна есен: —
о, горѫк час на сѫлзи и тѫга!
Послушай ти, послушай мойта песен!

Мавритянка.

О, горко за Ашика влюбен!
Ей, горко за певеца млад погубен!

Ашик.

Когато падне желти лист над мен
и смѫртен здрач прибули моя ден,
тогава о, желана, ти дойди
с подавен вик в измѫчени гѫрди
и на печални месец под лѫчите
сегни и притвори ми ти очите.
И устните си в моите прилепи. . . (Простенва).

*

О, думи прощални
на песен прокобна!
О, звуци печални
На жажда задгробна!

*

Ще идваш ти, ще идваш ти, аз зная,
и в утрени, и привечер по здрач,
но няма аз безропотен да чуя
молитвите на твоя горжк плач. . .
Ще идваш ти, ще идваш ти, аз зная! (Заглжхва и [после с тиха скжрб).
Прости о, Боже, клетвата ми зла
пред сянката невярна на смжртта!
В безименно страдание живях, —
захожда ето моята заря:
Последнята си песен днес изпях
и гасна веч. . . (Пада). Прости, прости, Зайря!

Мавритянка.

Умря певецжт!

Евнуси.

Хе, умря, умря!

Керим бей. (От чардака).

Аллах, нима — ?

Евнух.

Умрял е!

Одалиски.

За жена —
Ха-ха-хо! За жена! За — за — жена!
Ха-ха-хо! За жена! За-за-жена!

ЗАВЕСА.

НА СЕЛО

На нивата

Зазоряваше се тихо — с омаята на последна утрена дрямка: каточели майчина ржка погалваше и пробуждаше всичко живо.

Унесен тжжно, аз гледах, как из дрезгавината пониквaха очертанията на грохналите хижи, осенявани от изглозгани и жилави овощни джрвчета — хижи, които сега изглеждаха, като присвити плачущи вжрби по кривулнитé тесни улици на нашето пржснато село. Никой не крачеше още по тях, никой не шумеше: онемели бяха даже будните псета. А преди час-два те ме оглушаваха още с грозния си вой, който се сливаше с познати мен крясжци из селската кржчма и се носеше в глжхналата нощ, като ехиден подбив над вжрволицата черни роби тук, винаги безрадостни, безстрастни и превити под затжпителните грижи за безплодността на целогодишния денонощен труд. Вакханалия на малкото избрани от многото викани! О, как ми гнетяха душата тези крясжци! Ликуваше победилата старина: оставаше пак предишния чорбаджия, — не се „размири селото“

Кжсната луна сжвсем избледня и заскжрцаха коля край плетищата. Една наближи и отмина: в дрезгавината се мярна костеливия ржст на Балчо Дражжт, отличих и загорялото му лице с две по страните — не бржчки, а цели вглжбнатини в челюстите. Вчера го нямаше в село, — по работа е бил. Може и да не е чул за някакви избори! Наведен той сега водеше мжршав чифт волове, впрегнати на две колелета. На остта седеше — с остен в ржка — дете. То и днес не ще е на училище. А това дете беше светло и вжзприемчиво:

палаво, неуморно, повеждач на игри, гласежи и лудории между рошавите си другарчета.

Сви ми се сжрцето и ме потегли: излязох, — закрачих след Балча. Вжрвя, а болката на душата ми се разрастна и бликна; повлече ме, да помилвам — топло и от сжрце — — това дете, обречено от жестока урисия на безжалостно пресушаване; да заприкажа с баща му, та да стопля, ако мога, това безстрастно и вцепенено от живота сжщество сжс струи от душащата ме печал. Но скоро ми стана сжвестно... сжвестно за това, че ме задяваше окаянността на един Балчо и на едно обичливо дете, когато те не са един и едно, а милиони, стотици милиони, безбройно число, на които аз сжм чужд, от които сжм негли надуто отделен, над които и от които аз сжщестзувам сжс своята слободия и тжга.

Оброних чело и шавнах в джбовата кория, която не преди много беше спорна можду нашето село и турския й притежател, а сега е имане на селския ни кмет.

Шушнеха вече под утренния лжх дебелите джбови листе, придружавани от румола на близжк ручей, а скрит в гжстака кос допяваше утрешната си песен. И в оведрената ми душа все по-ясно се сблжскваха чувствата за хубаво и вечно с злобливите грижи по безмярната кривда в днешното човешко сжществуване.

Ускорих стжпките си. Джбовете се разреждаха, ставаха все по-стволести и горди. Под един разкривен вече великан аз неволно спрях и джлго стоях, безсилен да се отжрва от горка мисжл. Вековний изполин е окухял: ще грохне. А ще грохна и аз, ще отминем всички ние и ще оставим само скжрби и ядове, клетви и сжлзи по веригата на нашето безрадостно сжществуване.

Слжнцето надникна от близка рътлина — ослепително, като разтопено злато. Бях на край гората. Зад извилистия пжт се разкриваха нивите, по които, прегжнати над оралата си, черни роби оряха. Нейде недалеч сжзрях и Балча — с потно чело, опнал мишци, натиска и управя ралото си. Напред малкия Наню води воловете. Запжтих се кжм тях, вторачен в Наня. С какви очи се захласва то по чучулиги

или гѫлѫби, които прелитат! А как блещи очи по озовал се наблизо лалугер! Гледах го, и в душата ми оживя смут: тази е нивата, която ще изтѫрве Балчо — близо до корията е, — да, тази ще е тя . . . — Миналата неделя, в крѫчмата, нашия лихвар — гражданин беше застѫпили — с чорбаджият и с други още пѫрвенци — Балча: надумваха му, че не си плаща дѫлга. Лихваря го гѫлчеше, а пѫрвенците го увещаваха в честност. И на край чорбаджият предложи да купи тази Балчова нива — близо до корията. Той, чорбаджият, беше вече купил тук няколко други ниви, та с Балчовата щеше да окрѫгли мястото, за да си угледно разшири корията. А той, Балчо, имаше само три нивички, та беше навел глава и мѫнкаше половин думи:

— А бе брате, на край така и ще сторя: зер, не потрѫгва на никѫде! А дѫлг е, ще се плаща кога да е. Никому не сѫм нищо отяджл и не е за отяджне: сухи пари ми е дал човекът.

— Знайно е, че не ще отядеш, Балчо, — говореше лихваря; токо ела да вѫршиш работа, когато ти не плащат на време. Не ги сека и аз, поминѫка си от вас чакам: плати ми!

— Ще ти платя, бай Василе . . . Ще потѫрся, че ако не найда, ще продам нивата, — нà, чорбаджият я иска, — свѫрши тогава Балчо, а устните му трепереха: може да се догаждаше сиромаха, че те са се нещо сговорили—ония . . .

Гледах го аз сега, че гледах и нивата. Останала е тя от баща и дедà. А той ще я изтѫрве — Балчо! Прахосник ли беше тоя баща, пияница илѝ що? Той работеше ден и нощ — от понеделник до сѫботата, — а и в неделята не се запираше: гласи си работата за следната седмица, ходи на воденица, на тепавица или с дѫрва в града . . .

Чу се конски тропот и по пѫтя из корията се показа бай Васил — лихваря.

— Помози Бог, Балчо, — поздрави той. — Работиш ли, работиш ли?

— Дал Бог добро. Ора, какво ще му е.

— Ори, ори, гледай да му сѫбереш двата края: хубава е нивата, не чини да я изтѫрвеш, — каза и отмина.

— На добѫр час,—секнато го опрати Балчо и затѫрка с попукана длан челото си.

— Тегли, бре! — викна после той на Наня.

Но то стоеше слисано, с проточена шия на дясно: един подплашен заяк забавно прескачаше през близкия трънак. — Балчо пристѫпи, зашлеви детето по врата и то се прескунди. Кръв из носѫт и сѫбите зацапа хубавите детски устица. Аз гледах, безправен да наближа. Бащата мѫлком обѫрса одрасканото лице на детето си и го потегли пак, — да стане. Но то се преви, запротиви се.

— Остави го да поседи, байо, — осмелих се аз. — Малко е детето, пó му е мястото в училище.

Балчо ме изгледа утекчен.

— Не се може, ваша милост, — каза; — нямам поводник, а добичетата ни са още млади, тряба да се водят . . . , — и сбута пак детето.

— Недей ме, тате, молим ти се! — заохка то и се преви на две.

— Остави го за малко! — пришепнах пак аз.

Балчо се отдръпна, потри челото си и зачисти оралото. След малко Наню сам стана, отѫрси отѫрканото си потурче, па баща и син заораха пак . . .

Е, не се може, не се може: няма поводник, а хубава е нивата, не чини да се изтѫрве!

Кочаловската крамола

I

Ех, кжде е дядо поп Васил да стане от гроба, че да види! Право, човека би закрил очи, и би се повжрнал пак в черната. Защото той и Тасю Чорбаджи бяха двоица, да река братя, — малко е.

Дойдоха русите, отдржпнаха се, прибраха си се селените и засвжртяха отнесено, изгорено, срутено . . . Пак те — дядо поп и Тасю Чорбаджи — ни бягаха, ни се криха: дядо поп само постоя в града, а Тасю и не мржда, — пригодлив човек: и с турци, и с руси все му едно.

И изгубил, кой изгубил, но на Тася и на поп Васил бе охолно. Щом се запродаде турското имане, те закупиха наполу Хюсеин-беговите кжщи, воденица, ниви. Хората тичат по каси и лихвари, а те се хилят и токо бжркат в пжлните си джобове. Ако Бог поживеше дяда попа, право, Тасюва кеф не би бил до там, но не би имало и крамола в Кочалово. Ех, свят! Килна се дядо поп — умря, и остана попадията сжс свой Григорча. Пжк дядо Камен, брата на попадията, сякаш това и чакал: присви се край тях, вжртя тук, сука там и нагласи я: Григорча Попов дадоха на праматарин в града „да се окжрши"; Тасю даде що даде Камену и зае цели Хюсеин-беговите кжща и воденица, а попадията се прибра при Камена, та тоя заработи нивите. И потржгна, както се сещате . . . Григорчо Попов растна-порастна, изслужи вжв войската, та се завжрна — цял левент. А през това време какво не стана в Кочалово?! — Дядо Митко се помина, като

остави три хиляди грошове борч и лихва на земеделската каса, та синовете му Петжр и Дако мислиха, мислиха, че току запустиха бащиното си имане, — не признаха джлга. Петжр се оцени ратай на Тася, а Дако пристана селски кехая (стария кехая — дядо Миню циганина — окуце). И когато от земеделската каса продадоха дядовата Миткова мжка, чорбаджията закупи юртлука му. — Поминаха се после и Бжрзака с Бжрзаковица; щерка им Мина дадоха слугинче в града, та Тасю залови и техния юртлук (казва, че това даже не посрещнало парите, които му длжжал Бжрзака!) Ето тжй от тук, от там Тасю си ризшири двора, речи, колкото четвжртината на селото. Сред тоя двор построи той каменна кжща с широк пруст; пред нея, до пжтя, преправи старото турско кафене, — направи го дюген; зад кжщата прилепи топжл обор за впрегатния добитжк, а малко по-навжтре издигна широк и як хамбар; на горния край на двора сгради плевнята, а до нея дигна ограда за сенните купи; пжк кжм дола простря джлжг егрек за едрия добитжк и до него изви широка кошара за овцете. — Тжй се беше наредил Тасю. А и Григорчовия вуйка, дядо Камен, и той не беше останал назад. Сжс своите и дядовите попови ниви той в чивчилжка комай че надсмогваше Чорбаджията. А когато Дойно се омута, Камен сжщо му беше дал пари, пжк те, пущини, вждят се. Помина се Дойно, запродаваха другите стоката му, а Камен се потайваше. Дойде си после Дойнов Стамо от войска и Камен дигна глас, — стори си го аргат . . .

. . . Умори Камен Стама млад и зелен, — нека му е грях на душата: взе му кжщичката за джлг. Човека гледал да си спокжта местице за дюген! — Пжк тя, Дойновата кжща, е наистина за дюген — тжкмо е сред селото. — И радваше се Григор Попов на що се радваше, но най-вече му пжлнеше очи Дойновата кжща.

— Харен дюген ще стане, вуйчо! — думаше той Камену: — ще ударим крак на Чорбаджията.

— Не знам, Григоре, на чудо ми е . . . Много, много ни е изпредил той! Заловил е цяло село и длжжат му, всички му длжжат . . . Па и осиромаше светжт!

— Слушай ме ти, вуйчо: мен от това не ме е страх, току сам не ще мога, та ще тряба да туриш и ти. Двоица ние ще сторим сила.

— А, така може . . . Двама, виж, смогваме, — рече Камен и престорено се прозя, както си му беше навик, когато скритом кроеше нещо.

И заловиха се те, преправиха Дойновата кжща на дюген, че зашета Григор, — запретнат с джлга престилка, — градски кржчмар и толкоз! Потржгна им. Дори и Тасю ходеше на техния дюген да се черпи. Те поснеха на всичко по-малко, и радваше им се селото.

Приказваме си един ден с Тася, и оплака ми се той.

— Няма, — каже, — като изпреди: не се случваше ден да затворя дюгеня с по-малко от 60—70 гроша. А сега по цели недели пара не пада, — все на вересия! Оголиха се хората, оголиха! Пжк чифчилика по нашите балкани е сжвсем празна работа. На чудо ми е, какво да правя. Ката пролет сжбирам по 200—300 овни за сват и после ги препродавам, но и тази работа е само за 2—3 месеца. Право, на чудо ми е. През дене си в града се продаваше едно място тжкмо за хан — на края, хем на нашия пжт. Мислих, мислих, но се побоях . . . —

— Харно, му казвам; — ами как ще си разчистиш тука сметките?

— Тукашната е лесна, — дума; — говедата и овцете, — на касапина, а нивите ми са всички отбор, всеки ги земва. Селените нямат пари, но нищо.

— Как тжй, нищо?!

— Ами че нивите ще си са мои, а ще ми носят и лихва, та и селените ще ми са под ржка . . .

— Тжй е, току те нали и така ти джлжат доста?

— Е, то са такива закачки сжс запис . . . ползовити. Сега да река, и ще си ги истегля, само че ще завжржа толкова ржце, та ще тряба да тржгнат по хорски врати и по чужди места. По добре, нека си работят на своя глава тук, та и аз да се ползувам.

— Така ще е то само дорде си тука.

— Че бил съм и в града: ще ми спират на хана и ще пазаруват от мен; дърва и кересте ще ми носят; храната ще им прибирам . . . А бе, добре съм премислил аз, токо — боя се. Смислям, да ожена сина си, та него да оставя тук, пък аз — в града.

— Коста е опърничав, ще сторят нещо с Каменови, — му казах.

— А бе, Камен! Та що е Камен? Няма ни пара! Един чифчилик и зинкйорството им. Поснеха на виното, та да помамят селените в дюгена си. А аз това си и думам — нека! Григор има някоя и друга пара, ще ги пропилее по вересии, а тогаза и аз ще обърна колата: ще посмънкам на селените, че ще се местя в града, и токо виж, почнали да ми се огъват... Така след месец-два Григор ще затвори дюгена...

Тъй и стана. Минаха се месеци, Тасю „обърна колата", тръгна по вършидба от гумно на гумно:

— Селени, изплащайте ми, каквото можете, казва; — аз ще диря в града печала. Не мога вече тук: зер, два дюгена . . .

Сепнаха се селените. Ако Чорбаджията наистина рече да стори това?! От де ще вземат да му се изплатят сиромасите?

И почнаха да му се огъват.

Месец-пет, Григор затвори дюгена. И как?! — Загълчаха се те с Камена, — опазил ви Бог!

— Та саде вересии ли? вика Камен. — Ами на лице няма ли? Ха? Украде ме бре, кучи сине; украде ме като вуйка!

— Слушай ме ти, вуйчо, — отвраща му Григор; — турил съм толкова, пък ти само толкова. Да си турил наравно, че и ти да вземеш от готовите. Не съм ти крив! Давам ти половината: благодари се и на тях . . . Ако пък искаш повече, да ме прощаваш, ей ти съд, — върви се разправяй! Аз знам законите и не те лъжа! Пък ти, ако имаш излишни пари, върви!

А Тасю се смее, смее . . . Разбира се, когато е насаме. Инак и той ходи да ги спогажда.

— Не ставайте, казва, таквиз. Срамота е, — рода сте!

— Ама ти, Тасю, се махкай, че знаеш, притѫмняло ми е, — ококори му се на край Григорчо Попов.

— А бе Григоре, белким лошо ви думам?

— Лошо, добро, — махкай се, ти казвам! Ти добро думаш, а отподир гроб копаеш.

— Гледай го, прогневил се е, та не знае и що хортува.

— Не знам ли, що хортувам? Тѫй ли? А бе, че ти да ми мислеше доброто, нали бе заместник, когато се помина татко? Защо не обади вѫтре, та да наредите настойник, както тряба по закон, че да не се прахоса нищо от бащината ми мѫка? Кажи де! Ама окото ти беше да заловиш цялата кѫща, да простреш двор на шир и на длѫж, че да ти е волно да заробиш цяло село. И тая крамола, и всичко лошо в Кочалово е от тебе! Чу ли! — Се от тебе е! Зинал си над цяло село и не ще има живуване край тебе, за никого не ще има живуване!

Тасю изкриви уста:

— Е, е, не сѫрди се толкоз! Аз пѫк ще ви напусна селото, хайде!

— Добѫр ти час и по праждомите!

— Де бе Григоре, толкоз ли пѫк сѫм ти докривял?!

А на Григора се чак доплака. И зареди той:

— Ех, бре Тасю, просто ти всичко, токо дето залови цялата таткова кѫща, не ще ти простя никога, никога! Да ходя аз по чужди кѫщи и да нямам мира от крамоли... Ех!

— Григоре, ако ти е толкова мѫчно, ха да ти я продам! Ха, тѫкмо това и диря!

— Смей се ти, но чуй ме, Тасю, казвам ти го: кога, кога твоя петел ще онемее баре тук — в Кочалово!

. . . . . .

Минаха недели, месеци, Григор и Камен все си се гѫлчат, но пригоди ли им да турят крак на Чорбаджията, те са пак заедно. „Да онемее Тасюва петел“ — оживя на сѫрце и у Григора, и у Камена. А Тасю и не хае. „Лаят на аба“, дума.

Случи се по селските избори, Тасю го нямаше, — отишел в града за вино. Григор и Камен затѫркаха рѫце и —

шушу тук, шушу там, — изкараха от кутията за членове Григора и Кѫса-Димов Пеню — натирен стражар. Мислеха, Тасю ще се скоси от гняв. Пѫк то, дойде си човека и смее се под мустак.

— Тѫй, тѫй ги искам, казва.

Защо ли се радва, — си мисля. Но кѫде ще проумея. Утвѫрдиха се изборите и аз пригодих уста. Казвам на Тася:

— Ти се гавриш с Григора, ама на́ че изборите се утвѫрдиха, той вече е член, пѫк може да го изберат и за помощник кмет.

— Аха, лесно е! Ами ако дигна селото да го не рачи?

— Тѫй е, токо помощник-кмета се не пита от селото: него сѫди цялата община.

— Тѫй ли?! Е та що, нека е . . .

— Нека е, то се знае! Какво може да ти стори? Само ако направи да ти покачат дюгеня на втори разре́д по патент . . . че и сегис-тогис да те коси за нищо . . . да те глобява.

След час Тасю пак ми заговори, — заяло го.

— Та тѫй а, помощник-кмет ще бѫде? Тѫй ли? пита ме и подмигва.

— Тѫй се уча, та кой знае.

— Той тогаз пак може да отвори дюкеня.

— Може, разбира се.

— Ба, не ще го огрее! Чуй ме, — не ще го огрее! — сдѫвка Тасю, а гледам, бѫрните му тѫй и треперят.

Да му се не надеваш, май с човек! Има си, що се рекло, всичко от много по-много. Пѫк на̀, какво сѫрце носял!

— Я слушай, подзе той; — хайде да идем до Аладжово!

Нямах работа и склоних. Почерпихме се и яхнахме конете. Един час пѫт през усои и скали. Красиви места, хубав край, но пусти коне — чорбаджийски, не вѫрвят кротко: доде се озѫрна, ей ни в Аладжово, пред кметския дюген. Ето го и него — бай Добри, кметѫт.

— Добре ни дошли, добре ни дошли! — завика ни още от далеч.

Здрависахме се, слуга поведе конете и насядахме вжн, под чердака.

— Е, ромец ли, ракийца ли? подканя бай Добри.

— Почакай да си отджхнем! хили му се Тасю.

— Ами, пребили сте се, — цял чейрек на коне. Затова ни идете като на хаджилжк.

— Песем-сега ще ви идваме по-често. Като сторите наш Григора помощник-кмет, тогаз и Аладжово ще е като наше си, подзе Тасю.

— А че защо не, когато го искат членовете.

— Слушам, за моя дюген сте писали да ми земат патент от втори разред. И право е, един дюген в болярско Кочалово . . .

— А бе брате, не сме писвали! Лжжа е!

— Така думал Григор . . . писали ли сте, или ще пишете, нещо сé имало . . .

— Гледай го ти! Нему може да му се ще, а то . . .

— Че нему се ще, то си е явно.

— Това ти е „не видял морето — запжршил крачули“! Гледам го, бели зжб за помощник, а пжк мене ми е сé едно. Право, имам противна страна, та . . . Ама празна е . . . право!

— Та и прилика ли си е, бе Добре? Аладжово — село от 200 кжщи да вземе помощник от Кочалово!

— Недейте го вярва, — сниши лукаво глас бае Добри.

— Сторете го него в село заместник. Мен ми вече омржзна. Той е тжкмо за тая работа, фудулин е, нека се порадва.

— Тжй, той, за заместник, виж, аслж ще го сторя. Младо е момчето, нека потича по селска работа.

— Аз, обжрна се Тасю, дойдох за дяда Марка, — знаеш, имаме закачка.

Гледам го в очи, а не мяза да лжже. Повикаха дяда Марка. И замоли се тоя. Онова, което е вредом на уста в сиромасите: „почакай ме! Моля те!“ — казва.

Черпихме се, гостиха ни и потеглихме.

— Ха, помощник-кмет! Гледай му ти ума! Ето тъй: кмета ще го стори заместник, селените не ще го рачат, а пък ние ще си му дръпним отгоре за помен черпня! — смъкна Тасю и изкриви злорадно уста.

А Григор се върна след ден от кметския избор, като от баня: над черните му вежди се търкалят градушки от пот. Струваше да го погледа човек: горкия, мамиха го тъй, че даже се похвали тук-там, туй и туй ще стори, когато стане помощник . . .

— Негова, Тасюва, работа е! — загълча открито дядо Камен.

— А че той бърка, то си е видно, — викаше и Григор. Но за заместник не ще ми побърка. Това ми го каза и кмета. Назначат ли ме, ще пошушна на коруджията, че хайде говедата му, конете му, — всички всеки ден в капана! Всеки ден! Ще го науча!

Е, след това сещате се вече с каква радост Григор пое кметското писмо, че го назначават за наместник. Същата вечер той даде гощавка. Какво веселие, колко радост! Гайди, песни, — осъмнаха!

А на заранта Тасю ми смига.

— Мълчи и гледай, само гледай, — дума.

Какво ще е, — си мисля; щъ не щъ ще гледам. Токо що може да е за гледане? — Всеки си гони работата. Това ли е грижа на сиромашта, да не е Григор заместник? Дори се радват.

— Той не забикаля, казват; — ще заптйоса добитъка: не ще има повреди.

И ден, два, неделя, — Григор е заместник: одялал си тояга, купил броеници.

А на съботата капана се препълни — с Тасювите свини. Тичам да видя чорбаджията и си мисля: бо'зна как пухти. Пък той се хили и смига. Вечерта дори и на мен домиля за клетия добитък, — зер, стоят гладни в капана.

— Изкарай ги, му думам; грехота е!

— Моя стока е, казва; — не бери грижа!

Съмна се, света неделя, черкувахме се и хайде на дюгена. Ето го и новия чорбаджия — Григор с броениците

в ржка. Сториха му място, седна. Глжч за изпасани посеви е на уста. Коруджията такжв — онакжв.

— А бе, стари чорбаджйо, обади се Григор; — в капана има свини и мяза ми да са твои.

— Може, жива стока е, — отвжрна Тасю.

— Е, виж да им платиш капана, та да ги пуснат, зер са гладни.

— Колкото за капан на добитжка си аз сé ще найда, току да видим, какжв капан е тоя капан?

— Там вече коруджията знае, — смжнка Григор.

— Зинкйорсто е това! обади се Петр — Тасюва ратай. Аз ги гледах от плета: свинарят отжрча до кжщи да си вземе туй-онуй, а коруджията това и дебнел, изкочи от джбравата и ги подбра.

— Я го повикай! — отсече Тасю, взе газов санджк и седна сред дюгеня.

Коруджия дойде.

— Иване, обжрна се кжм него Тасю; — право да ми кажеш, как ти рече Григор: да идеш как и как да подбереш свините или да чакаш, когато влязат в нивите, че тогаз?

— А бе чорбаджи . . . та ние ги нагледвахме от чешмата, па на, рекохме да ги подберем, дорде не са сторили нещо . . . е зер . . .

— Ха тжй: ще каже, искате да ми земете капан и туй то.

— Йо . . . заместника кай . . . аз рекох . . . е ще да ги запрем, та га дойде свинаря . . .

— Чуй ме ти, Григоре: девет годин чорбаджия сжм бил аз само в Бжлгарско; девет годин уредвах Кочалово, но си бях селски човек, разбра ли? Пжк ти вчера влезе и ей те. Защо си риташ честта, бе човек? Ама тжй си е то: пази боже, сляпо да прогледа!

— Иване, вжрви да пуснеш свинете! Зарежи я, бай Тасю, не щем се кара сега за такива дребни работи, — мигаше Григор.

— Каква ще е караницата като с вас, бе! Држж ми ти стоката два дни гладна, че . . . Я слушай, кой те е теб турил заместник, кой?

— Кой, та не селото, — обади се вжзтежко дядо Камен.

— Така ли е, селени? запита Тасю.

— А бе то е все едно, селото ли го е избрало или кмета го турил, само че тряба работа да гледа, а не зинкйорство да гони!

— Я ме слушайте вие мен, селени: ние още от Турско сами си избираме чорбаджия. От де на кжде сега кмета да ни туря такжв? Ха? Хайде да идем всички в черковния двор, че да видим, кого рачи селото! Ние си искаме селски човек, а не куче да ни лае. Хайде в черковния двор! Ами че дето ще се караме, най-чисто си е тжй.

След малко високо се носеше от бунището гласа на кехаята. И кочаловци препжлниха черковния двор.

— Пжй че бил скопос тоя наш Григорчо Попов, — казваше попа при Тася и Плашев Станко; тук се сука, там се блжска, и ето ти го чорбаджия, че иска да разбжрка и цялото село. Язжк за хубавото му татково име!

— Остави се, донади Плашев Станко; — емнжли са се с вуйка си Камена, та искат да препущат, като в село без кучета.

— Ще им приседне! отсече Тасю.

— Така е по закон, — казваше по-настрани Кжса-Димов Пеню на неколцина; кмета назначава заместник едного от сжветниците. Но когато го не рачи селото, кой може да се опре?

— Ама защо да го не рачи селото, бе? обади се бабин-Калинин Иван. Тжкмо човек за тая работа: знае писмо и не хое от що да е.

— Ех, не знаеш ли, Тасю го не рачи.

— Тук селото се пита. Май с човек, се той да сжди! Зинал е . . .

— Не ставай, момче, Йване! — пресече го дядо Райчо. Работа ли е пжк Григор да тжпче чорбаджията?

— Ама какво му прави човека, бе дядо Райчо? Чева като е богат Тасю, та е Бог? Ще му запира свинете я, — да ги не пуща по чуждата мжка! Та и защо селото плаща за селски хора, ако не вжрвят по право?

— Момче си още, Иване: ти по-преди научи, а после говори. Григор пратил коруджия да подбере Тасювите свини ей тъй, от голата поляна — на инат.

— Аха, тъй оттърва на Тася!

— Не инати се, Иване, намеси се Къса Димов; — коруджията си каза сам.

— Ама каза ли?

— Каза бе, хем сред дюгена.

— Е, тогаз сбъркал е той, Григор, сбъркал е.

— Пък и слушай, Иване, сниши глас дядо Райчо; — какво ще сториш, когато го не рачи Чорбаджията? Всички сме му под ръка! За всяко зло тичаме при него: при кого друг?

— Ех, тъй е, дядо Райчо, тъй е. Пóврага му и селото!

Така се одумваха и другите селени. Явно беше, че Григор губи. А и Тасю не искаше нещо противно.

— Тряба ни човек, каза той, дето по право да върви. Аз и не ща, стига ми. Нека сега младите потичат. На, лош ли е Къса-Димов Пеню? Него да сторим заместник! Аз него харесвам.

— Харен е Пеню . . . нека е той . . нека, обадиха се един по друг селените.

После препълниха кръчмата и удариха му отгоре черпня за помен. Тасю прати писмо кмету и вечерта получи отговор — ухилен, засмян — сръщо лицето на бай Добря. „Е, пък като искат селените, нека той бъде“, казваше отговорът; а по нататък: „бай Тасю, молим ти се, проводи ни малко раци, във вашето село по ги ловят“.

И черпиха се още в кръчмата, и още . . . до среди нощ!

* * *

От тук и нарастна крамолата в Кочалово: не с дни, а с часове все по се ежеха и по деляха двете страни.

От една страна бяха дядо Камен, баба попадия, Григор и Каменовият ерген — Недю.

Дядо Камен е висок, с черно лице, големи черни очи, гъсти вежди и мустаки, тук-там само прошарени, а косата

повече бяла. Вжрви той малко наведен и ржцеге всякога джржи на кржста. Сега де седне, — де стане, — това му е на уста:

— Тасю зароби селото, бей! Бог да го убие! Ще стори да тржгне цяло село по чужди врати. Дано се Бог смили над нас, братя!

Че току превие глас и се зашегува:

— А бе, не ще забиколи и нас оная, холерата, а то... Тя си знае работата: в Цариград, казват, премитала все абрашестите... Голям лов ще има тя по нас, голям! Писнали сме от абрашести... Пжплят цели чарди и по градове, и по села, та че и в наше село.

Тасю беше „абрашест", както наричаше дядо Камен плешивите глави, та нему мяташе той тия думи.

Баба попадия бе суха, прегжрбена, та сочеше да е много по-стара. Тя сега току щуреше из село. Чужди уста се не вжржат, расправяха какво не. Думаха, беряла билки да умори с магия Тася. Жените пошушнуваха дори, че е и сторила. Може. Клетата, ако е турила грях на душа, то е все за неин Григорча. Зер Камен я взема под крак, а какжвто е стиснат, хем ѝ работи нивята, хем пак не ѝ даваше нищо. А тя е майка, — грижи се за своя Григорча. И тичаше горката да свжрти кое що, та когато той порастне и неи да е охално. Ей на́, от де — грях не грях, — тя се понаучи да бае, да врачува, та че — говорят — правила и магии.

Григор е личен мжж и твжрдо вжрви при всяка работа: гледа да изкочи като масло над вода. Сега врата му е преломеничжк, вежди́те склю́чени, а в ума му това и се вжрти, — какво да залови? Чифчилика в Кочалово е ептен нищо!

А Недю — дядова Каменов ерген — ех, рядко са момци като него! Висок, плещест, черноок, червендалест, — левент и толкоз! Той току-що се вжрна от войска и морето му е още, дето се рекло, до колене. Работи, тича, а окото му е на слжнцето: гледа, кога ще се смрачи, па хайде на извора, я по попрелки. На пояс му са китките, — шарените китки на Чонтова Кина. И това знае цяло село, знае го и бай

Лулю Чонтата, радва се скритом, та може би, затуй сегистогис и той пуща някоя и друга противна дума по Тася.

От другата страна са Тасю, глухия му с едното ухо син Коста и новия заместник Кѫса-Димов Пеню.

Тасю е рус, та сочи младолик. Той е кѫс, тунтурест, с червено потно лице, и под редките вежди лащят сини хитри очички. Заварил е, казват, от баща си, но, както видяхме, и сам се е тѫй скопосѫл, дето има готово дори и за внуците си. Сега той сѫвсем не мари противните думи на Каменови, гледа си човека печалбата. На пролет намира чираче за дюгена, а сам тича по вѫншна работа — чифчия, зайкоджия, лихвар. Пѫк дойде ли Димитров ден, натирва си чирачето и сам си вѫрти дюгеня.

Коста е клетник, окайва го цяло село. Зер, поради ухото не взеха го и войник, та как да река ... сѫвсем е никакѫв! Няма да се сближи ни с момци, ни с моми. Рече някога и той, като момѫк, да стори нещо, а пѫк излиза такѫво, че го и поступват ергените.

— Бащини си гряхове изплаща той, — дума Чонтата Камену: — боже наказание! Клетвите на сиромаща по баща му тегнат на горѫк Коста. И ще тегнат на цял Тасюв род, ще тегнат до девето коляно! Опазил ни Бог, Камене, опазил на Бог! И това момче ще се жени, и челяд ще свѫрти, и ... тежко му!

— Не думай, де! отвръща Камен. — Момчето се осуква за твоя Кина ...

— Я мѫлчи, Камене! Не ме ядосвай!

— Е пѫк ти, като зинеш да заговориш ... какво си му е на момчето? Нищо! Глухо било, та ...

— Ама и ти, Камене! Една щерка имам аз ... чу?

— Една — две, — я ми кажи ти, де са кочаловските момци? Кой от них ти е на сѫрце?

— Ех, какѫв си. Пѫк най-подир на чуждо село ще я дам, извѫрта думата бай Лулйо, за да не е видно, че тегли кѫм Недя.

Истина, Коста токо се навѫрташе по попрелките все край Кина. А тя му се гаври, та гаврят му се и всички момци.

Пеню Кжса-Димов, както казах, е натирен стражар, има си волове, и работи няколкото си ниви. Сжсед е на Тася, вжрви му по водата, а от как по чудо се видя чорбаджия, стана му сжвсем опашка и плещи всичко противно за Камена. Пжк селените — клети — грозна несрета ги е заловила за гуша така, дето не да дирят чужди крамоли, ами не смеят и очи да дигнат пред хора. Чорбаджията, кмета, бирника бржмчат над тях, като мухи на мжрша. А че болести по добитжка, болести в кжщи . . .

* * *

Как додражават човеку ясните есенни дни! Я пжк тия по нашите балкани — по сенчаста хайдушка Странджа! Гледаш, вехне около ти всичко мило, вехне, а все пак трепти като младо. Тжжна хубост, да й се ненарадваш и ненатжгуваш! Ширищ очи, а подигне се в гржди тжга и влече те, а не знаеш кжде. Свива ти се сжрце, като на скиталец в далека чужбина, когато остане на саме, та смисли за родна стряха — за баща и майка, за братя и сестри, за пжрво либе. И като него потегля те да фржкнеш и префржкнеш някжде далеч от черните несгоди, та да се радост нарадваш, свят насветуваш, докат не е настанала и твоята есен . . .

Излязох аз вжн от село да погледам на шир и длжж небе и земя, да се разтуша и подишам на воля. Заход слжнце бе позлатен. Кривач лжчи още огряваха околните вжрхове, а някои като замаяни по небе облачета бяха багряни. Татжк из дола се носеше мярна песен с проточно тжговен припев, и гората като да подемаше тжжните й думи. Корийката над селския извор бе обвисла клоне. Вжздуха да бе замрял, — не мрждваше ни едно листо. Скрит в гжстака кос извиваше мекия си гласец. А доле, при извора, држнкаха котли, шумяха моми, момци, и корийката бжрзо и вярно отгласяше крехките им смяхове, ергенските им глуми и лудории. Послушаш ги и си мислиш: „не, не чини до там никакво глумене между моми и момци“! Но елате вие и поглежте тия бистри, искрови очи на тези тук

момци левенти; взрете се вие в моминските лица свежи и засмяни, в техните говорливи погледи, скрити свенливо под вити вежди . . . И спомнете си, спомнете вашата младост, вашите ергенски лудории . . .

Взирах се аз, слушах. А всичко живо припка, бързa да се настани за през нощта. Ей и Чонтова Кина, окъсняла, крачи ситно, ситно, а менците ѝ дори и не шават. Вързи тя, кършли стройна снага и мята очи, дири . . . кого ли? — Ех, знае се кого: тя не е като други, цяло село я говори. Та и защо да крие? Еднаж се младост младува! — И не смее ѝ се никой. А старите думат:

— Блазе на Недя, па и Камену! Рядко се отгледва щерка като Чонтова Кина!

Из дола се зададе Тасюв Коста, яхнал кон и подбрал към село ергелята. Видя го Кина, сведе очи, ококори долна джука . . . А той скочи от коня и зачака.

— Кино, ще ми дадеш китката си!

— А бре Коста, че вземи от дума! Аз има кому да си я дам!

— Ама не те питам . . . Чакай де! — и грабна ѝ той **китката.**

— Хи, чума! — промълви бедната и наведе глава, а сълза едра и бистра пороси пламналата ѝ от гняв буза. Дигна тя ръка, та я обърса с белите си ръкави. Горкичка, как бе тя брала и редила своята хубава китка! Когато в градинката си късаше миризливите цветя, тя ги очистваше от увяхнало и проядено и си думаше:

— Нека я той гледа, нека я мирише, и нека няма друг като неговата китка!

Клета, дигна пак бели ръкави и обърса още една сълза. А когато се огледа, пред нея стоеше той — Недю. Дебнял я е и е видял. Очите му искри пущат!

Какво си те думаха? Как му се тя оплака? — Само видях, че той тури ръка на калпак и тръти по Коста . . .

Ще има нещо, ще стане нещо!

Но хубава беше есенната вечер: тихо и меко. И аз не рачих да тръгна по тях. Закрачих по късните треви. Ей реката,

бѫбли си по своему, плиска змийски лакатушния бряг и бѫрзо се просмича под обвисналите вѫрху ѝ загрижени ели, плачливи вѫрби, наперени тѫнки и високи тополи. Тук-там подскачат игриви рибички. — Татѫк, из шубрака, се чуе лай, глѫч: — Тасювата мелница шурти непрестанно. А от среща, по гористото бѫрдо, се извива овчарски огѫн, губи искри в небето и каточели долита сѫнливия говор на безгрижните овчарчета. И стихва, все пó стихва. Само Кочалово, скрито в дрезгавината, още гѫлчи. Но ей, смрачи се, нощта надсмогва, и звездите все пó засилят своята бисерна светлина. Набляга тѫмнината; всичко се свива под нея. Да речеш, тряба, тряба вече да се чака зората! — Пѫк то изтока пламна, земята като да се запали от единия край. Невидна магйосана ржка хлѫзна между звездиците огнено кѫлбо — цяла планина . . . А земята се слиса, притаи дѫх . . . Но тя — пѫлната месечина — се отдалечи, спретна се, та посребри гори и поля . . . Хубав, чудно хубов божи свят! Простряло се небето с мир и блаrост над злата земя, над грозно смръщената с планините, с назѫбените скали и с тѫмните си усои наша земя! Простряло се то и трептят звездите, волно кѫпе се по него ясноликата месечина, и всичко сякаш пее песен за любов и щастие . . . Подбив, подбив на теглото в живота по окаяната земя!

И тѫжно взирах се аз.

А изеднаж долетя из село глѫч, олелия. Отѫрчах сѫс скѫршено сѫрце. На седянката сред село Недю налегнал Коста и тупа . . . Грозно! Насила отѫрвахме слабия Коста от мишчестите Недюви ржце и го отведохме дома му положив.

Тасю бе бледен и не проговари дума!

Прибрах си се и аз. Но де мира! Какви сме си ние, хората! Един другиму си докарваме толкова горчевини, дето и пѫкѫла не може да ни ги стори! — Вземах си пак калпакѫт, излязох. А нощта и не хае, — хубава, толкоз вече бива! Покачих се на Син-камѫк, загледах, па дожеля ми и домѫчня. Нечий кавал издалеч кръвно извиваше и припяваше плача, сѫлзите, теглото, черното непосилно световно тегло.

А изеднаж кукумявка испищя и грозно се понесе кресливият ѝ глас. Стана ми страшно, изправих се и бидох поразен:

Из селото се дигна кръвен женски писък. И заглъхна, само кучетата лаят и скимчат. Какво ли е? Аз забързах. Но по улиците нямаше жива душа. Лутам се и чувам — плач у Чонтови. Блъснах вратника.

— Добър вечер! — здрависах. Но никой ми не отвръща. Стрина Чонтовица се превила на две и къса се да плаче. А бай Лулю сключил ръце на колене, не дига очи от земя, пък бледен, бледен . . .

Изведнъж ми се пребърна свят.

— Кина?! Де е Кина?

— Дъще, мила щерко! Почерниха ми първиното чедо, млада почерниха! припя се Чонтовица и гласът ѝ замря от болките на клето майчино сърдце.

Отвели са я! Нещо тежко ми затисна гърдите.

— А как, викам;—кажете, за бога!

— Ох, знаем ли, знаем ли, сине! Милата ми щерка, Боже! Откъстнаха ми сърцето, от гръди го откъстнаха!

— Стига, жено! сгълча бай Лулю и въздишка го задави.

— Кой? как? — питам.

— Знаем ли, знаем ли! . . . Гостихме се, премете тя и изхвръкна навън да фърли трохите, па писна . . . Ох!

— Не видяхте ли накъде потеглиха? Нощ като ден.

— У Чорбаджията. Тъй каза и батю, — отвърна Лулю и пак въздъхна.

— За Коста?

— Ами . . . тъй излиза . . .

— Хм, Недю одеве го преби.

— За туй нà и са се сдумали . . . на инат!

— Не, това не е бъдна работа, не е!

— Ех, кой мислеше . . . Нà, сториха го . . . Батю ги видял: Тасю, заместника, коруджията, кехаята и Тасювът аргат Петър шушукали до одеве . . .

Право, настръхна ми косата. И хукнах. Ей сега ще дигна селото, намислих, та ще ги науча! — И отърчах за

Недя. Тъкмо при тяхния вратник, гледам, простян човек . . . Подигнах го, той, Недю, с пръсната глава, в несвяст. Изкъртих вратника, събудих старите, питам ги за Григора. Но де ще ми разправят! Клетите, като видяха Недя тъй, замаяха се и не знаят, що правят. Григорица ми отвърна, че Григор от вчера отишел в града. Чудя се, при кого да ида? — Хлътнах в Калинин Иван и разправям му, каня го да тръгне с мен.

— Не меси се, казва, в крамола по женска работа. Не е ни моя, ни твоя грижа!

Разгневен, аз отърчах у Плашев Бойко, после у Рачков Стоян, у Манев Димо, — изредих няколко къщи и все тъй: „не меси се“ — или „та лошо ли е, чорбаджийски син ще вземе“. Ех, тука чак ми най домиля за клетия Бързака! Сиромах беше той, гол беше, но и в огън влизаше за правата работа, за добрина. Няма, няма вече в Кочалово човек, като бай Димитър Бързака!

* * *

Съмна се. А като да не е ставало нищо. Всеки си впряга колата и отива на работа. Жените само щурят и шушукат. И Тасю—отвори дюгеня, пи си кафето, дойде Къса-Димов Пеню, почерпиха се. Ни лук яли, ни на лук меришат!

. . . Отидох у Чонтата. Там беше и батю му, бай Никола. Мълчат и гледат в огъня.

— Е, казвам; какво ще правите?

А те и не отговарят.

— Я отърчи до Аладжово, та доведи кмета! — подканих.

— То, учителю, и Господ да слезе, свърши се вече! — отвърна ми бай Никола. — На, нощеска претупали Недя и незнайно е, ще оживее ли. Хората прежумели и не трепва им око от нищо. — Глей що, обърна се той към Луля; — казвам ти: ако Кина превие врат, та склони за Коста, няма какво, ще ги венчеем на-две — на-три и туй ти за туй.

— Мълчи, батю, мълчи! Тя ли?! Ех, не знаеш я ти, не знаеш!

— Ама какво ще прави да не склони, бе? Ще поплаче, ще потюфка неделя — две, па ще оседне. Зер, кой я взема от чужди ржце?

— Слушай ме, нямам за даване чедо! Чу? Нека си е при мене . . . Имам да храня десет като нея! Ей сега ще доведа кмета. Резил ще стане и моята джщеря, ама и Чорбаджията не ще хароса!

— Лулю, брате, чакай: ти помисли, а после вжрши. При тебе да живее, казваш, ами то не е мжжко чедо, не е.

— Та какво, като не е? Нека!

— Ех, боли те брате, та не смисляш!

— Ох, право, батю, боли ме! много, много ме боли! — протжрколи се едра сжлза по посжрналото бай Лулюво лице.

Влезе дядо Райчо и вжзтежко поздрави.

— Стар човек сжм и сжсед, Лулю, та рекох в тая ти беда да кажа и аз нещо, — заговори той. Сега на́ ида от Каменови. Ама туй, що той дума, не е за в работа, не е! Казва, да повикаш кмета, да си вземеш назад щерката, че да тржгнеш по сжд. Да дириш правда и да водиш до там, дето да вкараш и Тася, и Коста, а че и на вестник да им излезе името . . . Тжй, казва, да измиеш лицето на джщеря си, та чак тогаз и той ще ти я иска за свой Недя. И още плещи никакви . . . Ама аз му и не вярвам, Лулю! От очи го не вярвам! И не е за вяра той — Камен. Мразят се те с чорбаджията, та мисли, сега му е време. А и на ум не му е посем тоя срам да иска твоя Кина за сина си. Аз ти го казвам туй на очи. И не сжрди се, не трови се, Лулю. Тжй се повлече, и неповратно е. Само дето селото ще разбжркате, живота си ще скосите . . .

— Ох, той, моя живот, и тжй се скоси, дядо Райчо, от джн се скоси!

— Не думай, Лулю. Ще премине и пак ще живуваме. Ще си поохкате неделя — две и ще оседнете. А после ще идеш при Кина . . . Ще видите там, ще я наредите. Станалото — станало.

И отиде си дядо Райчо. А изреждаха се и други, пжк и всички това думат: станалото — станало.

Тюхка́ се, клетия Лулю, на час сто ума му идат. Тжй минаха ден, два и повече. А Недю се издигна и право в Аладжово — при кмета. Пжк той:

— Е, че нека ме вика заместника: нека ме повикат...

Кой да го вика?

И изгуби се Недю . . . Де ли блжсна, сиромах, младата си глава!

Па спретна се един ден Лулю, сбра душа и искашли се у Тасювите двори. Сящате се, как го посрещнаха. На ржце да го носят!

Држпнаха после мандалото и отвориха една стаичка. А вжтре е тжмно и едвам мжждее на огнището главня. В кжта проснати халища, а на тях лежи Кина. Клетото дете! Гаче магйосна ржка е отнесла руменеца от лицето ѝ, блясжка от очите ѝ! Като си я зярна Лулю, тжй му и притжмня. А тя го прегжрна, обвеси стройна снага и пищи, кржвно плаче. Плакаха тжй баща и щерка, плакаха — милуваха се. — Кржвна беда!

Па тя нему:

— Татко, мили тате, свят ми се е завил . . . тжмно ми е на очи . . . Ох, тате! — и замира на гжрдите му.

— Теши се, джще! Не е пжрвом нас сполетяло.

— Ах, тейко, черна почернях!

— Не трови се, чедо! Смисли и нас. Смисли клетата си майка! Цяло село това ѝ дума: станало. Та и момците разно думат.

— По що ми е света, татко, по що ми е? Не ми и тряба! Ох, прости ме, тате, азка ще те питам: Коста казва, Недю забягнал . . . ха?

— Е, забягна, джще, забягна; казват, влязал пак вжв войската.

Боже, де бе тая сила в туй измжчено дете! Като писна. плака, плака, та тжй си и примря . . .

Мина се неделя . . . Ех, защо ли да разправям?! Знайно е, че когато не остане у човека душа, той е като муха, вжрзана за крачец, — тегли го кжм каде щеш . . . Така, поведоха клета Кина под венчило с Коста. Тя не плачеше,

не хленчеше, нямаше душа: пресѫхнали бяха хлѫтналите ѝ очи. Само когато я попита попа, тя се задави, не проговори, не даде дума! Но не се побоя дядо поп, продължи светите молитви . . . Не, то не бе свадба, а опяло! Сѫщинско опяло! — Излязоха от черква и пръснаха се, всички се пръснаха: и бай Лулю, и Лулювица, всички си отидоха. Останаха Тасю, заместникът и още един-двама да свадбуват — не видяла им се и свадбата!

* * *

Не се мина и месец, а Тасю защури ту в града, ту в Аладжовово. И полетяха призовки: дал всички сиромаси в съд за дългове!

— Не мога, казва, да живея в село, където гледат да ме удавят с лъжица вода.

— Ама кой що ти прави, бай Тасю?

— Зер, вам нищо, а мен е до кокъл. Ката заран аз намирам пред вратника си кълчища, парцали, восък и не знам що още . . . Платете си ми, па да се махна, че там правете каквото щете.

— „Магия му правят, бабина попадиина работа е“, — заговориха клети сиромаси: — „Вещицата ниедна, не ще я настигне смъртта!“ — „Думи са това бе! Чорбаджият гледа да си изтегли парите“. — „И така е; на́, купил си човека място вграда, там ще гради„. — „Нима купил?“ — „Ба, ще ви и лъжа!“ — „Тежко ни, братя!“

Наистина, Тасю купи в града мястото, за което се одумваше. А гледам, дойдат ли джелепи, той продава дори домазлъка си. Явно е, ще свърши, каквото кроеше. Е зер, ожени вече Коста . . .

После се заредиха едно след друго лихварски присъди върху сиромасите. Но Тасю ги тешеше:

— Изкарах, казва, изпълнителни листове, ала християни сме, ще ви чакам, пък вие тъкмете. Срамота е, да тръгна по къщята ви с пристав. А и харчлия е, ще се оголите.

* * *

Беше сѫботна вечер. Селените пѫлнеха кръчмата. Тасю седеше на газов сандък сред дюгеня, а терзийчето Манол го стрижеше, като вѫзтежко указваше на Дака — кехаята, де да свети с пушливото газениче. Киселицата Митко беше залѫгал всички. Разправяше, как вълци помамили свинете и отвели едно прасе.

— Хитри бе, вяра да ги види! Прогониха ги матурните свини, а още не сме седнали, слушаме — вхурнаха се пак, гонят, токо само една . . . А той, другия, дебнел изотзад . . .

Не си доисказа Митко. Манол подстригваше Тасювите перчани, Дакс светеше с едната ръка, а с другата уж чистеше чорбаджиева гърб от коси, пък то напълни си шепата, изви ръка зад гърб и полечка дигна до пояс, па рече да скрие сбраната коса . . .

— Чакай! — крясна Тасю и му фана ръката.

Онемяха всички, — муха да фръкне, ще се чуе! А Дако, колкото чер, дваж по̀ почерня и мига, като мишка в капан. Изви очи Тасю, дигна шепата си с коса, па помълча грозно.

— Кажи ми сега, заговори той на Дака; — какво ти обеща баба попадия, за да ѝ занесеш моя коса? Ха? Май с диване! А бе че брашно ли не съм ти давал, децата ли не съм ти нагледвал, на работата си ли не съм те настанявал? Що мълчиш, ха? Нямаш ли ти Бога?! Ама тъй си е то — храни куче да те лае! На̀, занес ѝ от косата ми! Нека тя стори магия, нека ме умори: Бог ще ви върне, антихристи с вас! Вървй! Праждосай се! Да не ми си се мярвал на очи, резил с резил! — Селени, обърна се той към всички; — чуете ли? Утре на̀ да ми се исплатите до един! Всички, всички! . . Ако не, ще доведа пристава, не ще ви жаля . . . Па ще ви зарежа селото, ща; по̀врага!— отсече той, заръча на Петра да затвори дюгена, грабна от къта брадвата и хукна навън.

А на заранта чугулеха се край плетищата жените.

— Марий, глей ти работа! — прихапала устни, викаше през плета към Катаринини леля Димовица.

А по нея, с проточена шия, бе отърчала и младата ѝ снаха.

— Ама и узнал, май с човек! — и отвръщаше стрина Катариница, проследена от сестра си и от телчарката, която е скарана със свекърва си, та от месец време живее с младия си домакин у Катаринини.

— Хъ, бива да не узнае той, Тасю Чорбаджи! Ма, той знае, кой що има и под некът! — намеси се младата невеста Къса-Димовица.

— Истина, марий, — зарасправи телчарката; — оня ден приказваме с нашия, да продадем малачето, че да си посрещнем и давнини, и харча, и . . . Хем тъй, сами си приказваме. А той още на заранта пристъпва, иде: узнал! „Дайте го мен", казва; — „да ми се исплатите, па да ви дам и харчлъчец. Толкова време на ви чакам", кай . . . и го взема!

— Пък ние скрихме у мамини малко зимница. А той: „заплатете ми", казва: „дайте ми зимницата, що е у старите", — въздъхна сестрата на стрина Катариница.

— А мо, ако пък не е такъв, ще ли е чорбаджия! отсече леля Димовица и сопнато викна на снаха си: — тичай невесто, кокошките ще искалват тестото!

А мъжете клюмнали глави и свели очи: мълчат. Молиха те Тася, много го молиха! А той:

— А бе, братя, ако не днес, то утре, сé ще тряба да ми се исплатите. Зер, не ще ви ги харижа! Мен никой нищо не харизва. Нá, искат дори да ме уморят! Пóврага, пóврага човещината!

Па повика той Дака и отвори тевтера. Там беше и заместника.

— Толкова и толкова ми дължиш, казва; — плати ми, ама още днес! хайде, тръгни да си събираш кехаялъка! Петре, върви с него . . . гледай да не скрие нещо!

И тръгнаха клетите два братя един другиму врагове. Събраха те, що събраха, занесоха на Тася, а то и не посреща дълга. Тогаз Тасю пак зема тефтера, та изкара и Петровата смятка:

— От дюгена си пазарувал толкова , . .

— Как?

— Пиене, черпня, газ, сапун, — всичко . . .

— Ама кога, бе господарю?

— Да си помнил! Слушай сега: сухи пари сѫм ти дал толкози.

— Тѫй е. То право.

— И Дако ми дѫлжи още 29 гроша . . .

— Ама защо, бе господарю? Какво се меся аз на негова дѫлг?

— Братя сте, — разправете си! Слушай още: ти ми остана длѫжен от лани толкова. Тѫй ли е?

— Е, така е!

— Работил си ми таз година 9 месеца. Искаш 725 гр. Вземал си 694 гр., нà ти още 31 грош. Чуй ме сега! Хайде вѫрви с батя си при попадията да ми правите магия! Пражддосайте се! Да не сте стѫпили в кѫщата ми, нито в дюгена ми!

— А бе, господарю . . .

— Махвай се, ти викам! Вѫрви се плачи в сѫда!

Петѫр гледá медните грошове, гледá и червеня, па току ги запиля по тезгяха.

— И моя крак не ще стѫпи вече в туй проклето Кочалово, ама и дѫлго ще ме помните! — крясна и хукна навѫн...

Сѫщата вечер две най-хубави Тасюви крави бяха жестоко надупчени с нож. И знайно беше, кой е: — Петѫр, ала де да го фанат? Пастири обадиха, че го видяли в Рачи-дол, пѫк до заранта тряба да е префѫрлил в Турция.

С тоя гняв Тасю си яхна коня и хайде в града за сѫдебния пристав!... Горки селени, затичаха кой в Аладжово, кой по-далек, да дирят пари за да отбягнат срама от продажба на котлите им за дѫлгове.

Отиде Тасю за пристав, а през нощта . . . Та то не е за разправяне! — Посреди нощ цяло село писна: извиваха се до небо страшни пламѫци — Тасювата кѫща и дюген горяха. С каменно сѫрце бил, май с човек: подпалил, та и двете изеднаж. Грозота голяма! Даде Бог, че вееше юг, та пламѫците вѫрвяха кѫм дола, а то би отишло цялото село. Подеха се само пак Тасюва хамбар и плевня, та и сенните купи на Малев Димо. И гасиха, гасиха — до пладнина. А не отѫрваха нищичко. Едвам живи изкочиха

Коста, майка му и Кина. Живи, казвам, пжк замира ми думата на уста. Е зер, сирота Кина, тя и тжй си беше на нозе умряла... где да преживее такава грозота? — Заяде я корем, превива се, и до вечертта отлетя и душата: уплашила се е. Е, отжрва се горката от чернилото си.

Дойде кмета от Аладжово, па изпозатвори и Камена, и Григора, и Дако, а че и още други. Пратиха човек на градския пжт да причака Тася и да му обади с забикалка бедата. Що е той правил, как му е казал, но дойде Тасю сжс сждебния пристав, пжк не може да слезе от коня. Взеmаха го под ржце и занесоха у Чонтата — у кого друг поблизжк? А там опялото, опялото на страдна Кина! И изгуби Тасю свяст... Сжбраха се баби, правиха, чиниха, свестиха го, токо очите му потжмняли, — няма го, сжвсем го не бива!

Дойде коруджият от Аладжово и вика кмета — бжрза работа. А Коста се замаил и не знае, ни що прави, ни що хортува.

— Мен тука самин ме е страх, казва той на кмета; — ще дойда с тебе...

— А бе, че работа ли е при такава беда да ходиш в Аладжово? — думат му всички.

— Слушай, момче, обади се сждебния пристав; — ти седи тук и поуреди каквото можеш. Е, виждаш, станало! Аз ще ида в Аладжово, — имам работа и там, че дано татко ти стане до утре, та на вржщане да видя и тук работата си.

Думат те на Коста, а той и не чуе. Кмета заржча да вардят яко затворените, и потегли с пристава за Аладжово. А по тях и Коста... Цжкат селяните, — голямо чудо и помен!

Вечерта дойде пак аладжовския коруджия и донесе писмо от кмета: — да пуснат затворените, защото пакостника бил Митков Петжр — Тасюва аргат... Вжрла изненада!

— Ама как бе? Не е за вяра!

— Крил се е проклетия син два дни в Рачи-дол, че като подпалил Тася, ха, да го няма в Турция... А там от кждето поминал, все се похвалил. Дойдоха нощеска отвжд хора, та обаждат. Затова и викаха от тук кмета. Той ги изпрати вжтре...

Бях у Чонтови, когато обадиха това на Тася. Той все го не биваше — изпит и с хлѫтнали очи. А когато чу, езика му досущ надебеля...

— Аз него... аз него... — промѫлви, но проядоха се думите в устата му и падна на вѫзглавката.

Дамла! понесе се из село...

Да, Тасю падна от дамла! Пѫк Коста се маеше още в Аладжово..

— Тешат го нашенци, разправя коруджия, — черпят го, а той пие липие . . . . . .

. . . . . .

И все пие Коста! Каменови това и думат: — слава Богу! Дядо Райчо тюфка: — язѫк за чорбаджийската Тасюва мѫка. А селените са на чудо: от Бога ли беше туй или от що?

Само Чонтата и Чонтовица, само тям, бедните, най-доболя от грозната кочаловска крамола!

А за Недя и не питайте: той е на служба вѫв войската и по лош, по крив пѫт е трѫгнал... Ех, разно се теши болно сѫрце!

Анатема

(Смях и сѫлзи).

Нечуван познавач беше той — дядо Хаджия от Дунево. От кѫде не идваха при него! Изгубил се някому конят, я му липсал добитѫка, — тича при дяда Хаджия. А тоя хвѫрля книги, бае, чете, гледа на лян куршум и — ще налучка, какво е станало с изгубената мѫка.

— Не бой се, каже; добичето е потеглило на тая страна, хванал го е такѫв и такѫв човек, има го вѫрзано или го куланисва . . .

Я пѫк:

— Лошо е, казва; поело е клетото добиче кѫм оная страна; влязло в дол . . . — а тук в изления куршум се губи дирята или в книгите излиза черния деветак, — на зло е!

Някѫде станало кражба, я обир; някой никаквик подпалил плевня, сторил друга пакост, тичат пак при дяда Хаджия, а той налучвя годините, боят, очите и още друго на пакостника . . . Някому лошотия или уроки вряхлетяло на добитѫка, на чадата, — той, дядо Хаджия, ще му даде муска, хем само за пет гроша едната, а като си я вѫрже човек на врата, туй и е на лошотията: пропилява се по праждомите! — Някой не хари от болка, я от севда, — хи, дядо Хаджия и нему е помощ! Има той и от честни кръст, и осланена трева из самодивско хоровище, и клейове разни, и билки светени, и гасена с вѫглен вода на звезди по врях Янювден с кучешка челюст в нея, и . . .

Пѫк да речете, че е човек като човек, а то . . . Прегърбен, дрехите му, от сива аба, висят по него като на

бостанско плашило, а главата му се люшка на дигнатите рамене, сѫщо като на Измаил-а-а, дуневския баш пияница . . . Висок, с превити колена — никакѫв и толкоз! А лицето му — да го погледнете и да речете: божа̀ кравица! Рус па червен, червен, а носѫт и устните сини . . . Може да беше от спирта, — казваха, много го пиел едно време, та че и сега, когато си е дома, насаме . . . Аз не знам, пѫк отпѫрвом и не вярвах на никаквите приказки по, дяда Хаджия. Е зер, гледам го, кротѫк човек, мравка що се рекло, не настѫпва . . . Ама на́, свят!

Гостувам еднѫжки у учителя, а — троп, отвори се вратнята, наднича глава, гледаме — баба Алмалийка.

— Сине, елате, казва, да изчетете молитва на дяда си Хаджия! Няма го попа, да го причастим, а може да умре човекѫт . . .

— Да умре ли?!

— Може я, — завалило го онова, лудото им юнче, па боло, боло . . .

Затекохме се, а баба Хаджийка ни посрещна угрижена.

— Елате, елате, казва; дядо ни Хаджия може да умре!

— Ама как стана, бабо? попита учителят.

— А бре сине, и аз не проумях! Одевенѫк, на мрѫкване, давах ярма на добичето и играя си: блѫскам го по рогата да ме боде. Пѫк дядо ви Хаджия, да ме простите, като човек, беше си попийнал. И хрумнало му, че ме загѫлча . . . Аз се смея и понечих добичето на него, па не видях как стана: гледам, дядо се опули, легна . . . дигам го, а той . . .

Юнеца назѫрна от пруста. Баба Хаджийка му даде хлебец.

— Гиди лудетина недна! — озѫби му се тя и отиде да го вѫрже.

— Защо не сѫблечете човека? — думам на бабите; — да си вземе душа.

— А че знаем ли, бре сине, ние се замаихме! Баба Хаджийка рече да го сѫблечем, ама как . . . срамотно . . . като не е още умрял човекѫт . . .

Учителя зачете шепнишком молитви. Баба Хаджийка се залѫга на вѫн. Бабите се спогледáха, че едната токо скѫрши език.

— Каква жена, божке! зашепна; припрено сѫрце, а жал не знае! Ама даде Господ, та нямáха деца, а то . . .

— Хич ли нямáха деца, бабо? попитах.

— Нямáха ами, имаха ли? С пѫрвата си баба дядо Хаджия взима едно храненичe, токо и него — затри!

— Затри ли го? Как тѫй?

— Ха, как, от злина! Да пази Бог! Като днес помня и детето, и баща му, горкия, и майка му . . . Тодоре го викаха. Седем годишно беше, остана клето сираче, взимáха го те и го умориха. Зер, за всичко то криво, него бедят и — глад, бой . . . А дете е това, не е друго, та да понесе! Отишли еднѫжки в града, пѫк на врѫщане нощували в гората, че изгубили воловете и пратили детето, то да ги дири . . . Ходило, горкото, а ма дете, колко ще ти ходи, и то нощем? Па вѫрнало се плачешката, а те го били, били, че в яда си го сгѫчили в едно чувало, пá го вѫрзали за ярѫша на колата . . . Нашли воловете и си тръгнали, а детето се чукало у колелата, чукало . . . Тряба да сѫ го бѫхтали дип много, защото то, горкото, и не гѫкнало . . . Казваха после, че го забравили . . . Край село се сетили, отвѫрзали го, ама клетото тѫй си и истинало . . . Идва дядо Хаджия в село, взима мотикá, па го закопават без поп, без вощеница, без тимян! Никой не се сети да ги пита за детето, току кучетата го отровиха, и тогиз чак бабата разправи, както е било . . . Селените думаха, да ги обадят вѫтре, ама н'ам какво се случи . . .

— Нали бе по бузгуня, ма, та се разбягахме, — обади се дремешком другата баба.

— Аха, по бозгуня беше, та се разбягахме. и това за това . . . Тогиз черкезите заклаха пѫрвата му баба, и той забягна . . . казаха, отишел . . .

Влезе баба Хаджийка и още от вратата задума:

— Да го сѫблечем, па да го разстрием.

Но дядо Хаджия не даде. Той отвори едното си око, после другото, заби си ноктите в антерията — една дебела и пжсна антерия и — не бива! каже, — не даде да го сжблекат.

И на заранта, гледаме го, пак тича из село с патерицата си . . .

А аз пригодих време, намерих приказливата баба Алмалийка насаме и разпитах я още за дяда Хаджия.

— Казваха, отишел си тогава на вилает, продължи бабата: по Едирненско . . . След години дойде пак в нашето село и довлече тая си баба — гжркоманка . . . И на́, от тогиз вжрши тия — никаквите . . .

— Кои? питам я.

— Е на́ туй, дето се меша по женски . . . Никакво си е то! И за добро, и за зло, все си е никакво. Нечистиви работи, да ги и анатема! Знайно е, по ергенски лудории сжрцето отсждва. Меша ли се нещо отвжн, — грешно е, па е и на зло, на несрета. Туриш пржст, па било от зинкйорство, я от добро сжрце, — сé едно хваща, — навредиш тжй, дето е неповратно . . .

Из село се мжлвеше какво ли не още за дядовата Хаджиева нечестивост. Разправяха, виждали нощем кжлба такива . . . лоши пламжци над комина на дядови Хаджиеви. Спущат се да гасят, а те — пламжците — се губят! Потропват на вратника, викат — никой се не обажда . . . Тржгват хората да си ходят, а пламжците литват пак из коминя! Еднаж дядо поп се наканил, свил вежди, и хайде при нечистивеца: замжмрил го, сжветвал го, по попскому. А той нему:

— Не плачи, казва, на чужд гроб . . .

Разсжрди му се дядо поп, канеше се да го анатемоса от олтаря, току излязоха по-сжрцати селени, та се изсмяха и на дяда попа, че и на дяда Хаджия. Скоро обаче се затвориха и тям устата. Дядо Хаджия стори, та стана чудо и помен!

* * *

Любеха се те — изгледна Маламина Комня с Йовка Гамишлето — и право, харно биха си живяли, на живот биха се нарадвали, токо — писано им било!

Плаша Чанко беше овдовял, та намисли да задоми щерка си Пена. И взема на око Йовка — иска да си го стори зет. Че и род-роднини това му думаха — харен е той, Йовко! Подпита Плаша щерка си и разбра: той ще ѝ е по-сѫрце. Всичко харно, току на́, оня никаквик не намина-ваше дори край Чанкови; не се дели от Маламина Комня: кацнал като пчела на мед! Да е нещо такова . . . стока да речем, Чанко не ще жали, ще мръдне палец — не е да няма: татко му е оставил подквас, че и сам е скѫтал. Но то не е като таквоз, хич не е! — И пуфти бае Чанко, коси се: ката час може да му избегне оня, Йовко . . . Младост е, току виж, отвел е дома си оная, Комня те, и надве-натри, даже без поп . . .

Изгледва Чанко щерка си и не свѫрта го никѫде. Па един ден го жегна нещо: спомни що думат бабите по дяда Хаджия — ужка де, отбирал . . . Лошотия е то, нечестива работа е, токо на Чанка беше до кокѫл! — А той, дядо Хаджия, бе побратим на Чанка. Когато дядо Хаджия до-шел пѫрвом в Дунево, Чанко, още момче, бил на легло от лошо. Церили го, от далек хора викали, та го поиздигнали. Но все го налитала болката — свят му се виел и н'ам що още. Най-после една баба приучила Чанка в един петѫчен ден да излезе по тѫмни зори до купището сред село, да стори три темани кѫм изтока, че да чака и когото пръв срещне, да му целуне ръка, да си го стори побратим, па да го заведе дома си, че при род и тайфа да викат попа да им чете . . . Чанко направил, каквото му казали, а при купи-щето в тѫмнината — хоп, насреща му — дядо Хаджия! Чанко и не придирил, кѫде се той лута по това време, це-лунал му ръка, завел го дома си и — гощавка до горе! Па благословил дядо поп побратимството им, и ей, Чанко си е здравенак до ден днешен: болката се пропиляла през девет гори! — Та ще кажа, спомни Чанко мѫлвите по побратима си и отиде при него.

А дядо Хаджия седнал под стряхата на козяк и дѫрпа светогорски броеници.

— Гледай го, как е грохнал, дума той на Чанка от далек; ела, ела, седни! Гамам ми беше докривяло самин.

— Уф! изпѫшка бае Чанко и тръшна се на козяка.

— Хем ти, побратим, право да си ти кажа, имаш на сърце нящо, а пък криеш!

— Остави се! Нищо!

— Е, е, на мен ако не кажеш . . .

— А бе, криво си ми е . . . Никакво!

— Е че то я, — кажи ми, от що ти е криво?

— Ех, живот живуваме и ние, побратиме! Остави се! Утре, глеж, килнал съм се в гроба . . . марцина, ептен марцина! Ни зет, ни снаха, ни внуци . . . ей таквоз . . . криво!

— Пък ти прибързай, бе! Я го виж: тегне му на душата, а мълчи и пъшка. Ей ти Пена, щерка такваз, дето да свърта и три къщи. Не греши на Бога, ожени се я, като ти е на сърце, па радвай се на живот.

— Това мисля и аз, току . . . ерген? запита Чанко и загледа гузно.

— Ха, ха, ерген! изсмя се дядо Хаджия. — Вечер на мегданя цял куп!

— То тъй, токо . . .

— Какво? Мене гледай: за когото речеш, — и знай си го. Здрава дума ти казвам.

— Ех, криво ми е, побратиме! Да си ти кажа най-подир: не ми сѫ на сърце тия момци . . . нито един от тях! А гледам, и моя Пена . . . токо зарежи я!

— Е де, казвай! Не проядай думата посреди!

— Остави се . . . окото ми е на оня никаквик — Йовка Гамишлев.

— Е та що? Той — той!

— Мълчи, мълчи! Лудее той по Маламина Комня.

— Лудее . . . те всички лудеят! продума дядо Хаджия и наведе глава.

— А че да е нещо си някаква оная. Пък го гони се с тоз — с оня . . . Лигава такваз! надума си Чанко.

— Слушай ме, не коси се! казва му дядо Хаджия; — ще видим, ще сторим!

— Хж, няма какво да видим и да сторим: зарежи я!

— Хей, побратим, мене гледай, сопна му се дядо Хаджия; слушал си, а сега знай: мене ми е отржки!

— С зло . . . таквоз . . . да прощаваш, побратим; . . .

— Не, ти там не се бжркай. Чу? С добро ще е. Надвечер пак ми намини . . . или по харно, готви се за свадба! Ама намини пак, — дума му дядо Хаджия навжсен и клати глава . . .

А надвечер бае Чанко намина, и дядо Хаджия пак си му рече: готви се за свадба!

Туй беше в понеделник, а в петжка селото осжмна слисано: през нощта Комня Маламина пристанала на стражара, на горския! Виж ти работа! Цжка старо и младо. А Йовко, горкия, запенен, кани се да затрие цялото село . . .

Трепери Плаша: радостно му е и пжк грозно . . . А не се мина много, Йовко оседна — да го не познаете! И една неделя дядо поп пее в черква: „венчеят се раб божи Йовко син Гамишлев, с Пена, щерка Чанкова, венчает ся“ . . . Свят!

И никой не се сети за дяда Хаджия. Само Чанко му прислужва сжс страх. Токо злото никога се не укрива, никога! Не мина се и месец, а загжлчаха се у горския стражар. Пжрвом старите, че после и те — Комня сжс стражара: няма мира махалата от них! Та че и замжлви се — Йовко пак горял по Комня . . . Тича Чанко при дядо Хаджия.

— Лесна е тя! дума му тоя и криви глава.

Нечестиви работи и толкоз! Не мина се много и току чухме — стражара, горския де, се изгубил. От пжрвом думаха — разбойници го убили, а после се чу — изяли го вжлци. След време намериха калпак, царвули, кокжли, та рекоха, че сж на горският. И сториха му гроб у „Лисата-могила“ — викат го и до ден днешен „гроба на горския“. Как да е, токо за Чанка и от това нема облага. Не видяло се и чудото: Йовко ходи де ходи, па току ще прекоси край Комнени . . . Тюфка се Плаша, мисли дядо Хаджи . . . На край изкараха една, ама ептен никаква! Беше по Янюв-ден и до сред нощ цяло село бе на крака — край янювденските огнйове: прескачаха ги, играеха — веселяха се, а призори —

трепна цяло село: понесе се женски писѫк грозен, кръвен, повлече се, излезе вѫн от село и пое планината . . . Грозота голяма! Цяло село се пробуди, токо смее ли някой да надзѫрне навѫн? Пропяха втори петли и трети, стихна вред, само чуе се плач у Маламини . . . Сѫмна се най-после и цяло село се струпа у тях. Клетата жена, токо-кажи бе изгубила свяс! Разправя никакви: стражара дошел, горския, с пушка бил и отвел Комня . . . Той бил — горският! А нали го изяде вълка? Цѫкат хората! А ей че донесоха и мъртвец — Йовко . . . удушен, хем тъй — с два пръста по гърлото! Отишел, горкия, да пази пчелниците до корията, че там нощувал, и настигнало го злото! Тюфка се старо и младо — голямо чудо и помен! А привечер с плач и писѫк се озова в село — Комня . . . Чорлава, окъсана, побъркала се, съвсем се побъркала, бръщи всякакви: горския нея душил, Йовка душил . . . пушки имало, ножове ще таквиз . . . През нощта избяга, клетницата, с писѫк и не посмя никой да я сподири. Овчари я видели по рътовете, край реката, та се уплашили, да не е санким нещо . . . След ден я намериха удавена! Набрала камъни в пазвата си и седнала в реката . . .

Изпоплашиха се жените, защураха — шемета до горе! „Друго е, да не беше Янювден, думаха едни; пък то на тая вечер играят и вампири . . .“ „Така си е, донадваха други; изсмукаха кръвта на горкият Йовка, а Комня завлякоха в реката — в царщината си“. „Не чуете ли, шушне една; баба Мара Дринкина ги видяла: горския бил . . . сѫщият . . . А еля го изяде вълко?“ После запригласщаха всички по плетищата и цялото село спря на едно: дядо Хаджиева работа е! Нощеска тряскало у них . . . и баба хаджийка пищяла“.

— „Божичко, всичкото зло в селото ни е от тоя никаквик!“ заприпяваха се жените.

А след ден-два не страя и Чанко: отвори едни уста по побратима си, по дяда Хаджия: разправя, разправя — всичко как е било и що . . . Насмал дяда Хаджия да затрият селените! Думаха, да му сторят анатема при-живе. Дори наръчиха място за грамада: кръстопътят от Дунево за Кованче и оня от Касапци за Аладжово. И щяха да го направят, токо

писаря ги сплаши: „сега има, каже, закон; ще се чуе вжтре, та беля на всинца ви“... Пжк и дигна се тогава потеря по разбойници, а разправяха, и горския стражар бил с тях... лжжа било то, дето думаха, че е умрял...: Виж ти ум, виж приказки! Токо що ли се чудим? Света сега тжй се изопачи, дето не вярват, що се рекло, и на майчиното си мляко!...

Колкото за Чанка, личеше, че не сж му за слушане такива празни и никакви думи. Знаеше той, клетият, отде и как го сполетя злото! — Погледне си млада зачернената щерка, па притжмнее му на очи и иде му да налегне дяда Хаджия, че... кждето му излезе края! Говори на кмета, на бирника, на учителя, да пишат вжтре, както е вече по закон, та ако го не вкарат, то баре да го сторят сюргюн на кждето и да било... само да не е в Дунево, да го не виждат очите му...

— Нечестивец е той такжв! дума му кмета: не ми тряба бела.

— Гледай си работата, бае Чанко, теши го бирника: аз ще изцеря тоя никаквик!

А учителя, другия, младото — и не продумва: изгледва от глава до пети бая Чанка и цжка — чуди му се...

Дядо Хаджия се поомжрлуши отначало. Но после си заживя пак по своему. И не мина се много, той стори друга зàлиса, и каква още! Опазил ви Бог, право!

* * *

От Джоновци не беше се запомнил друг като Моня Х. Досюв. Да речете хаирсжзин, некаджрник — какво?! Такова момче беше, дето баща му — 45—50 годишен, тамам за работа човек — всичко бе оставил нему, на Моня. Питаш нещо, а той ще ти рече: — момчето знае! И дюгенжт, и мелницата с кория, и нивите (па баба Тодора дума — и кюпа с желти и бели), всичко, всичко беше под Монева нàреда. Чудеха му се и от други села. — „Божà подадиня, думаха за Моня: глава и толкоз! Да му се падне, и царщина би управял!“ — И право е, такжв си беше Моню. Пжк и кротжк,

хрисим, за сиромаща милее, — с една дума, отдето и да го подириш! Само едно си му беше нà . . . Но то и не е кусур, не е! Отрасло момчето високо, та чернооко, гърдесто.— кипро до горе. Ела да не гори момите, де! Право думаше дядо Пандо, кусура си му беше най-вече в очите: загледват тъй, че момите климват глава и глеж — въздъхват . . . Е, иди после, че не лудувай по седянки и по прелки, по извори и из градини, та че и край плетищата — нощем . . .

Отначало намерил си беше той, горкия, дружка, и милава, харна, та и от род. Биха си вярно живели те и на челяд би се радвали. Но не даде му Х. Досю да се ожени тогаз. Млад бил, н'ам що си бил. Много се кай той, Х. Досю, после, токо миналото си е минало. Ще река, лека-полека, от невидяло, се разхаймани Моню — мени момите през неделя-две... И заговориха по него разно: с тази — таквоз, с онази — онаквоз . . . Майка му, клетата, жали, черви се. Тя беше дала дума Нани питропу, да вземе щерка му за снаха. И сега токо се заяжда с мъжа си.

А той: — плетове събарял Моню по Керина Димка! Че какво дири тая нощем на плета? Я пък Моню ли е завлякъл Дойнова Куда под двата бряста? Зер пъдят го от дома си, та . . . Искала — ходила, пък сега . . . Не се коси, жено! Ще лудува като момче, па ще оседне. И ще дигнем свадба за помен!

Ала Моню, ужка ще оседне, пък наниза години и всé е пó-таквоз — изрежда къщята . . . Гледа го Х. Досю, — не му съ очи на добро! Па пригоди еднъж уста:

— Сине, кай; слушам те с Яна — Станко-Кехайова . . .

— Уф, та за Яна! прихна Моню.

— Ама защо, бре сине? Яна, Дина — била там коя ще: свърти се, време ти е вече.

— Татко, чуй ме ти мен: беше то! Не ми е на сърце ни една! Мина ми . . .

Клетия баща, остана като попарен! И затюхкаха се със старата . . . Грижа де, и още каква!

А дните текат, едни моми се главяват, други се думат с тоз-оня, трети — още дирят, пък всички имат Моня като

побратим или само като смехорник . . . Помами ли се по него някоя, смеят ѝ се всички. А и той, проклетника, пригоди време, че ѝ се подбие тъй, дето, горката, по дни не излиза пред хора . . .

Най-после на Моня каточели докривя: не ходи дип, не глумув, веждите му склучени. Гледа го Х. Досю, па сън го не хваща!

— Е, синко, не припирай се толкоз в работа, походвай си . . . Изляз низ селата, навиди род и познайници. , . повесели се! дума му угрижения баща.

Това прилегна на Моня: почна той да шава по селата. А не мина се много, и гледа го Х. Досю весел, фюфюка, пък и често кръчматае пълна с хора, а Маню се прозява, или даже подпухнали му очите и дреме, като да не е спал цяла неделя . . . Разпитва Х. Досю из съседите: ходи ли Моню по попрелки? Казват му — не. Най-после накани се една вечер и посреди нощ слезе от задните вратца в дюгеня, дето си спеше Моню. Гледа, няма го и леглото му непокътнато. Надникна за коня — и него няма. Чуди се горкия баща, да се плаши ли или да се радва. Дошел си Моню заранта рано, отворил дюгеня, измил чашите и пие си кафе, като сега да е станал от легло. Осуква се Х. Досю, кашля, че токо му пришепна:

— Добре дойде, сине . . , нямаше те нощеска . . .

Наведе Моню глава, — изчерви се, но после рече троснато:

— Аз, тате, ще се главя за щерката на бакалина Николи от Кованче!

Две и две — четири!

— Днес отивам в града да пазарувам за главежа, додума Моню.

А стария тъй си и преглътна.

— Бъде сине . . . както речеш . . . прибери се, па, — смъкна той и отиде при старата.

Затюхка се бедната майка.

— Чева съ малко момите тука, бе! На, Нанюва Милка, че нека е Тошюва Стана или пък Псалтова Неда . . . Не съ имотни, ама пък каква е къщовница! И писмо знае, и . . . дума тя.

— Ех, жено, онова, знаеш, не пита село и сой, — отвръща Х. Досю, па уж се радва, но и нему си е криво.

— А бре синко, залавя Моня майка му: ами че така ли правят хората? Да дадеш дума, без да ни питаш. . . хем на друго село, на незнайна щерка . . .

— Е де, мале, то не е дума . . . сърце е . . . вземах, че дадох! хили се под мустак Моню.

— Та то е сѐ едно, бре сине! Дума се — завързано . . .

— Не е то, мале, завързано, току нека го завържем . . . нека го завържем, мале, с девет възела, та до гроб! хили се пак Моню, а очи му искри пущат.

— Да го завържем . . . И харно, бре сине, току га я не знаем, що е и какво? Изгледва ли я ти? Я дваж си я виждал, я триж!

— Е та що? Мома, като мома: по сърце ми е и туй то!

— Не е тъй, Моню, мил сине! Мома си е нà, току знаеш ли я? Може да се е имала и с друг . . . Пък що се рекло, младо е: де да си чул, как може тя да се е имала? . . . На глава ти е, сине: мисли и премисли, че после въръши. Знай, имотни сме, та не вращат ни. А де да я знаеш, що ѝ е било и що ѝ е на сърце? Изгледай си я хубаве, чедо, думам ти! Виж я, как е и що: санким, оставя ли се лесно на мъж . . . Ако се оставя, да се не лъжеш, сине! Смисляй и за послешни дни! Осрамваме се така, дето да се чудим и маем, де да се денем!

Моню изфюфюка и махна ръка. Току не мина се ѝ чяс, а заядоха го тия думи . . . Е зер, близо до ума е това, що го говори старата! А той до сега не беше го смислял!

И смрачи се навън, а дваж пó се смрачи у Моня в душата. Спомни си той, какво бе вършил с чужди, па закъса му се сърцето по Нераница. Трепва, като да литне при нея, че да падне на колене и да измоли с плач. Какво да измоли? Сърцето ѝ ли да види? — Пусти луд —лудетин!

И на заранта Моню яхна коня и хукна за града. Накупи нанизи, гривни, ушници, пръстен и привечер стигна — в Кованче . . . Тегли право у леини си. Гостуваха го,

яде надве-натри и фу — низ махлата . . . Лелини му се споглеждат и махат показалец:

— Има нещо! Истина ще е, дето думат, че тича по Нераниза!

Моню се присламчà от плет до плет и се сви под голямата круша у Неранзината градинка. А тя от кога го чака! Снощи го нямà и примира клета. Срещнаха си се с притаен дъх.

Какво говориха? Що бе? — Питайте месечинката, звездичките, нощния ветрец; питайте смълчаните вейки на шипжка, прасковата, — ако ви кажат нà, ще и да знаете!

Прескочи плета Моню назад, закрачи към лелини си, а отпуснал глава на гърди, прехапал устни — до кръв! Спря се на едно място, поиздигна чело:

— Не е, не е права мама! пришепна си.— Остави ми се тя, защо си ме обича. Така си е . . . Миличката, сърце от гърди да откъсне, па мен да го даде. Не слушам никого! отсече Моню най-подир;— таз вечер тряба да свърша, стигат ядове! Ще пратя леля с даровете: ща!

Прибра си се, а леля му клима до къта — чака го.

— Моню бре, — пригоди уста тя свенливо; — думат низ село —

— Какво думат?

— Е, думат те, нà — с Нераниза Николова.

— И да думат, лелко! Не ми е за криене!

— Божке, пък аз не вярвах!

— Защо пък? чудо ле е?

— Не, бре Моню, токо как да ти кажа: из селото се гаврят . . .

— Какво? С коя?

— С нея, с Нераниза те . . .

— Гаврят ли се?! Защо?

— Говорят я със старшия . . . оня — пияницата: тя лудееше по него . . .

Моня като да поляха с вряла вода! Опули очи горкия пита, пита и всè не разбира . . .

След време, призори, Моню се луташе яхнал на коня по поляните кѫм Дунево. Луташе се, а и в главата му се лутаха ядове и грижи една от друга по-черни, по-зли. Спря на Керванското подоле да пои коня, а захласна се — цял час! Що му е, клетника, сам си знае. Потегли, а превива му се сѫрце — ще се откѫсне чак! Навали кѫм село и щом зърна кѫщите, — тѫй се и сдѫрви! Колко време седя такѫв, и сам, клетникѫт, не знае! А по едно време дигна глава, извѫртя очи: „Ако би, днес ще е!“ отсече с глас: „която вече срещна!“ — и смушка коня . . .

. . . Урисна среща за горикичка Неда Псалтова! — Наранила тя кобилица дрехи, отива на реката да пере. Зърна я Моню и превѫрна му се кръв, — не допадна му тя на сѫрцето! — Но казаното — казано, си рече Моню и рипна от коня.

— Добро утро, Недке!

— Дал добро, батко Моню! Откѫде тѫй рано?

— Отде, по що, — не питай! На̀ ти захар, Недке!

— Ха, дай! Да не си се годил, бре?

— Не . . . ама ща . . . хем сега!

— За коя бре? Кажи де!

— Която ме рачи, Недке!

— Знам ли аз, коя те рачи.

— Налучкай . . . Ти, де речем, рачиш ли ме?

— Какѫв си! . . .

— Кажи, кажи!

— Я ме остави . . . че бѫрзам!

— Слушай, Недке, рачиш ли да се вземнем?— попита я Моню и сложи ръка на рамото ѝ.

Изгледа го Неда, стрелнаха я Монювите черни очи, пламна ѝ лицето и наведе тя умилно глава.

— Така, Недке, сега ще пратя да те искам! Мисли, мисли, па или вѫрни, или пък ми дай сѫрце, чисто сѫрце! каза ѝ Моню, па стисна ѝ раменцето и отмина . . .

* * *

Посрещна се работата: за четири дни главежа би, дигна се и свадба.

Но Моню ходи навѫсен, обронил чело и мѫлчи. Невидяло му се чудото: свадба ще правят, а пѫк . . .

— Какво ти е, сине? мѫчи се да го раздума татко му.

— Туй наготвихте ли, онуй натѫкмихте ли? извръща думата Моню.

— Ама теб ти е нещо криво, синко!

— Моля ти се, тате, не бери грижа: добре си ми е . . .

Цѫка Х. Досю, а свадбата се почна — дигна се нечувано и невиждано веселие.

* * *

Моню се женел! — леля му защури из махалата, па завчас цяло Кованче това и говореше. Клета Нераньа тъй се и стопи: за ден-два падна на легло. И в сѫботата бае Николи се озова пред дядова Хаджиев вратник. Покаииха го, питат го, а той едвам разправя, — замаял се човек.

— Молим ти се, каже, дядо Хаджия, спаси ми чедото, па вземи ми, ако щеш, и душата! От севда е, милата ми щерка! Бог да го порази, който я стори.

— А бе че той за беля ергенувà! подйе дядо Хаджия; малко ли моми осрами!

— Да му вѫрне Бог, дядо Хаджия! Гол и бос да го видя аз него!

— И ще го видиш, Николи. До кокѫл е и мен от резил-лиците му . . . Па ще му сторя . . . ще го науча! . . .

— Ха?! гѫкна Николи и с изблещени очи изгледа дяда Хаджия.

— Ще го сторя, бога ми! сниши глас тоя: отрѫки ми е, токо донес ми коса от щерка си.

Николи се наведе и едвам чуто пришепна.

— Донесох аз . . . отбирам от тия работи . . . нà, — рече, извади кѫрпичка с коси и я сложи.

— Е, ще го науча. И щерка ти ще издигна, Николи, и него ще осрамя, и . . .

— Молим ти се, дядо Хаджия, па вземи ми, колкото щеш!

— Аз, каже, не мога да ти вземам, а ти ми дай, колкото ти сърце откъсне.

Извади си Николи кесията, бръкна, па подаде му — едно чейрече . . . Дядо Хаджи си отдръпна ръката, погледна изпод вежди.

Бае Николи се изчерви, бръкна в кесията, извади цяла турска, па подаде я:

— Не сърди ми се, дядо Хаджия! Усилни времена . . . заскъпнеха парите, дума.

— То е тъй, брайно, токо и не сж много! — взима лирата дядо Хаджия; — знай, ще хванат място!

* * *

Кой пита младоженците, какво им е? — Те са пребулени . . . И веселят се хората! Само х. Досю загледва плахо младите.

А смрачи се, гостите се разотидоха, сватовете се вредиха пак на трапеза, най-после разбулиха се и младоженците. Вгледа се — кой се вгледа, но най-вече х. Досю: видя той Моня блед, като примрял, и му се стори, смъртта да е влязла в къщи.

— Какво ти е, сине? наближи той Моня. — Не бива ли да си поразхладиш лицето с водица?

— Бива, тате.

Изведоха го на пруста.

— Тате, не мога . . . извърна ми се сърце! Изгорих горкото момиче! Ох, зачерних го!

— Какво?! Как! Боже, осрамихме се! плясна ръце клетия баща.

— Мале, отърви ме, почерних се, мале! зарида Моню и отпусна се безсилен на майчините си гърди.

— Сториха го!! Миличкия ми син! Прекосиха го, Боже! писна, та се припя клетата майка.

Струпаха се род и сватове, туриха на легло Моня . . . Слисани всички, не знаят що да правят . . . А булката — ех, и не питайте!

Пък по селото се понесе:—магия е! Завързали момчето!

* * *

Баба Хаджийка тича, тича, влезе в кжщи и плясна ржце:

— Няма, дядо, сладка ракия!

— А! зина дядо Хаджия.

— Няма, ти казвам, и толкоз. Полошевяло му на момчето . . .

— Ама косата турихте ли?

— Ей я косата, бе! Нали ти думам, баба Дана не рачи: обоя се.

— Е, тогаз, Божа работа е, бабо!

— Божа ли, дяволска ли, ама нас ще набедят: знай си го!

— Ха, когато не сжм сторил нищо!

— А че и по Йовка не беше сторил нищо, ама . . .

— Тогаз беше друго . . . друго беше!

— Какво ти друго бе?! На Комня й се пригодил Горския та му пристана, а теб набедиха . . . Не си живяха, Горския забягна разбойник, — пак теб набедиха. Никаквата, разчу се с Йовка, та оня разбойник дойде и ги изкла, — набедиха пак тебе!

— Я мжлчи. И тогиз да не беше Чанко . . .

— Ами сега Николи? Ако щерка му умре . . .

Трепнаха старците: дочуха се псувни от навалица. Наближиха . . . наблягат дядовите хаджиеви вратни . . . Нощ тжмна като рог, а из тжмнината се носят още по-черни, никакви думи и заканвания. Едни разказваха, как се присламчал тадява снощи кованчевеца Николи и как влязжл при нечестивеца. Други твжрдяха, че цяла нощ се е святкало над комина у дядови Хаджиеви. А трети напираха на баба Хаджийкиното щуране из Монювата сватба . . . И шум, глжч, викове!

Ей ги, ще влязат.

— Отвори, нечестивец ти проклети! Селото иска смятка от теб! — чуе се гласа на Стратил Кандиларя.

А вжтре глухо, — глас се не чуе.

— Отвори, антихрист ти рогати! Щем те изгори ведно с кжщата, — в пжкжла да идеш и да пукнеш! — подйема глжч младия псалт, а по него псувни — цяла олелия.

И скжрца плетжт.

Па се затекоха стжпки от ботуши: жандарин, бирника, учителя, писаря, кмета... Стжписа се навалицата, — дигна се шемета, разправии: — говорят всички, и нищо се не разбира! Поутихна най-подир, налучкаха вратника и влязоха — учителя и бирника.

И видяха те две разтреперани кукли, свити в кжта . . .

— Е, дядо Хаджия, сопна му се учителя: селото иска от тебе смятка. Какво е дирил снощи тук Николи, бакалинжт от Кованче?

— А бре сине . . .

— Лжжа само да няма!

— Е на́, щерка му е болна от лошо, та дири човека ляк . . .

— А за Моня? Казвай, какво кроихте за него?

Дядо Хаджия погледа плахо, па присламчи се при неканените гости и зашепна:

— Не сторих! Ей ми бога, право ви казвам! На́ я косата . . . от щерка му . . . Рече ми, ама аз и не сторих! . .

— Фю! изплю се учителят; а казвай, колко му взима́?

— Аз и не ще скрия . . . на́ ви ги . . . за вас си, подаде им дядо Хаджия турската лира.

Бирника смигна на учителя, но тоя — вироглав такжв— като се запени, че като отвори ония уста — ушите да си запушиш!

— Шарлатанин никаквик! свжрши той и држпна бирника: вжрви да си ходим! А на вжн се запени още по зжл:

— Чуйте, иска да ни подкупи! Безобразник ви думам, хем до горе! Чини си да го разкжсате.

— Слушайте, посжветва бирникжт, я да го арестуваме таз вечер, че да му не сторят нещо! Хем той ще се посплаши, хем пжк и навалицата ще се разотиде . . .

— Нека го арестуват! додадоха и други.

Караула се втурна и след малко затѫтриха дяда Хаджия кѫм селския хамбар. Навалицата на изпроводяк изрѫмжа . . .

А не измина караулѫт и пет крачки, ей че викна един от тях:

— Чакайте бе, умира човекѫт!

— Умира ли?!

Втурнаха се всички.

— И нека пукне, антихриста проклет! подйеха гласове.

Учителя се провря, взима от ржце примрялия дядо Хаджия, та го отнесе пак назад. Последваха го бирника, кмета, писаря и други . . . Поливаха болния, оцет му туряха под носа — не помага!

А баба Хаджийка зинала, кѫса се и плахо тюхка:

— Умря ми човека! Убихте го! —

Учителят я сгѫлчá, после сѫблече дяда Хаджия до риза, поиска вѫлнен парцал и три го по гѫрди . . . Юнак момче! Ни се плаши, ни сѫрце губи! Дѫлга работа беше то. И свести го най-подир! Задиша дядо Хаджия, полуотвори очи, и изеднаж си задѫрпа ризата: затѫрси нещо.

— Антерията ми! опули се той ужасен.

— Тука е, тя е тука, прибрах я аз, да се не цапа! пришепна бабата, наведена над него.

— Антерията! повтори още по-припряно болният и изцѫкли очи.

— Тука е, джанам . . . ей я! притече се бабата с антерия.

— Не-е-е! пропя се дядо Хаджия и насмал да заплаче. Слисаха се всички!

— Легни си дядо, да ти премине! — сѫветват го.

А баба Хаджийка седна на страна, сви ржце под гуша, — стои като кукувица и гледа плахо, лудешки.

Старецѫт отвори пак очи и помачка антерията в ржцете си.

— Парите ми . . .Обра ме . . . Хайдук! промѫлви той и зафучи антерията вѫрху учителя . . .

А тоя, слисан, зема антерията, загледа болния, но не разбира, нищо не разбира! И току се сепна: дигна антерията на две ржце, разгледа я . . . Тя беше чиста, като неносена!

А каква беше мръсна оная, която учителя съблече от дядо Хаджия!

— Вещицата недна, иска да го обере приживе! изръмжа досетливото младо, па я извлече на пруста: казвай!

Завтекоха се бирник, кмета и се начугулиха всички над бабата.

— В армеената каца! — призна най-после тя.

Измъкнаха от кацата сръщата антерия, а тя мокра тежи — чудо! Помъчиха да я свият — не се свива: из памука сшити една до друга валчести топки... Учителевото лице светна, отърча той при болния, па втикна му в ръце мократа антерия:

— Намерихме я, дядо Хаджия... антерията ти... парите ти! Душичката ти намерихме, оживей, дявол да те земе!

Клетия старец погледна, впи некти в антерията и — замря с отворени очи...

Бирника смигна, измъкна нож и разпра антерията... Дръннаха лири, петолевки!

Едни зинаха, други се прекосиха от смях.

— Ах, шарлатанин!... скубач! Сé сиромашки пот е това! Обран на халос! запени се учителя. — Въртете, хора, да си ходим! Нека се пукне, търтея недни!

— Не, той им чу гласа и не умира вече! — разсмя се кмета.

— Хайде, всеки да си върви! заповяда бирника.— Кмете, тури на вратата караул... да го не оберат!

И отидоха си...

* * *

Наистина „гласът им“ съживи дяда Хаджия. А след ден затекоха се жени и деца към дядови Хаджиеви. Вратите разтворени, къщата оголена: — забягнали!

— Аз знаях! разправяше Алмалийката; — баба Хаджийка ми думаше, че вече не можели живя тук, защото чуло се, че имат пари, та можело да ги оберат. И ей: забягнали!

След време се узна, дядо Хаджия живеял кротко с бабата си далеко — по Едриненско.

А несретник Моню, щом се дигна, зима си булката и заоягна в далечно село Русен. Казват, накупил си там имоти, отворил си хан и верно се имал с булката си. Но, от срам ли или от що, не харели и двамката! Пжк баща му, майка му, — и те, клети, за година време грохнаха — да ги не познаеш!

А до ден днешєн в Дунево посреди селото стжрчи струпана с камжняк и обрасла в бурени срутина — дядова Хаджиев юртлук. Майките не пущат децата си край нея; ергените, когато се лутат вечер по попрелки, избикалят я от далеч; а бабите, когато се вржщат на задушница от гробето, хвжрлят по камжк и викат „анатема“.

Някога

— Паднал!

Разправяха ужаси: имало кръвнина, — убит тоя, арестуван оня... Стихна вред, никъде песни, никъде глъч.

И изеднъж забиха камбани, дигна се шум и понесе се шемет по гори и поля, — на шир и на дълж. От невидяло замяркаха се вредом лица и сяйно възторжени, и мрачно плахи; едни — светло обнадеждени, други — тъмно отчаяни... Едни акламираха нова ера, други сумтяха с притаен яд... Напокон и телеграфните жици официално понесоха — утвърдиха извършеното. Денонощни веселби оглушаваха градските стъгди; всеки час се обсипваха с поздрави поелите държавните бръзди — новите съдбоносци. И — имената им се разнесоха на четири страни, до най-глухите кътове в страната.

— Дядо Гюро, какво е в града, бе? Ти все ходиш.

— Ходя, свато, на, току що съм си дошел.

— Е, разправи де! Казват, биели се?

— Няма, свато, да се бият, ама виж, щурят хора... Таквоз — бъркотия!

— Думат, министра — големия паднал?

— Е, той падна, падна. Нови министри дошли и нов управител, и нов началник, и...

— Кръчмарко, послужи ни, ама извади прясно! — Паднал а, дядо Гюро? И нови дошли?

— Нови, Иване! Па, думат, давнините намалили.

— Ама чак и началник нов турили, а?

— Нов, ти думам! Аз сам го виждах... А, казват и стражарите вече пъдяли, па и войниците щели да разпущат... Санким, да са по-малко, да е по-леко на сиромаща.

— И харно ще е, дядо Гюро . . . Харно ще е! — Ами таквоз . . . Нали като турят нови, тряба и по селата да турят нови, — писари, да речем, па и кметове?

И Иван се поозжрна. Дядо Гюро направи оглушки, па се почерпиха.

— А, дядо Гюро, казват, пждяли и кметовете?

— Казват, свато, — сниши глас дядо Гюро; токо големи крамоли се дигали . . . Не ни е работа! И царщината, и градовете, и селата, — вредом има хора, дето да премислят за то . . . Ние нека си гледаме сиромашията, че знаеш, атовете се ритат, пжк ние се теглим!

— Право е, дядо Гюро . . . ех, истина думаш! Дано ни Бог изкара на добро!

. . . . . .

Нощта преваляше. Из тжмните страндженски гори прекосваше ездник. Бледите лжчи на пжлната луна сегис-тогис проникваха през гжстите клонове и озаряваха лицето му. Той дигаше кжм нея вжзторжен поглед и сбутваше коня: беше млад човек. Длжгнестото му нежно лице, — с високо чело, вдлжбнати проницателни сини очи, гржцки нос и под тжнки руси мустачки красиво свити бжрни, — сега сияеше и обкржжено от кждрите на джлга коса, изглеждаше като апостолско. Широките му плещи се волно кжршеха под тжнко и кжсо палто, облечено вжрху една само фанелена риза. Ветрец развяваше палтото, и под него се лжскаше револвер.

Той караше неравно. Щом дочуеше скжрцане на коля, смушкаше коня, изпречваше се пред пжрвия водач и се навеждаше до самото му лице.

— Добжр час! — здрависваше глухо и смушкваше пак коня.

— За кжде, ваша милост?

— За Бжлгарово.

— Няма тамошни коля.

В един дол, на страна от пжтя, тлееше огжн и чуеше се глжч. Конника се вслуша и вжзбудено потегли кжм кервана. Вслуша се повторно, пжргаво скочи и поздрави.

— Странджев! — Учителя!

Начугулиха се около му селени. Неспокойно любопитство изразяваха мургавите лица. Всеки се изреди да се ръкува с пътника. Той, Странджев, стискаше дебелите длани, взираше се в лицето на всекиго, спомняше му името и поздравляваше с възклицания. Покани ги най-после да насядат. Посбутаха огъня и го окръжиха.

— От София идеш, а?

— От там, селене, и ви носа новини, новини!

— Новините, току-речи, ги знаем, — други станали министри.

— Това е, братя! Други станаха министри... И всички тряба да станем на крак: — тряба вече да си отърсим яката от изедниците!

— Право си е. Оголиха ни, учителю! Те нямаха Бога! — обади се прегърбен, възстар, с хиляди бръчки на лице селенин.

— Сега е време да им турим крак, чичо Димо!

— А, бе, то дано от горе сторят нещо, а то...

— От горе, кажеш, ама я премисли, де да знаят хората, къде ви вас най-боли?

— Знаят те, учителю, знаят... Ка'щяло да не знаят: и царщински, и окръжни, та че и общинските...

— А кмета? Кой да знае, че...

— Добър ви вечер, хора! — гръмък поздрав прекъсна разговора.

Из една горска пътека се беше озовало високо голобрадо момче с мургаво лице. То беше облечено в някаква униформа от бозяв шаяк и се държеше спретно — не приличаше на пешеход.

— Драгое! — посрещна го сърдечно Странджев.

— А, Драгой Бойчовия, — зашушкаха селените.

Из под една кола пъргаво се измъкна дете.

— Мале, вуйчо, вуйчо! — викна то и отърча при пътника. Драгой замилва детето. Отърча и майката, Драгоева сестра.

— Къде е свако? — нетърпеливо запита Драгой.

— Пасе воловете... Да го повикам ли?

— Повикай го, сестро... Други наша рода има ли?

— Има, има . . . всички са с воловете . . . ей сега! — щурна селенката.

— За Бѫлгарово ли? — обѫрна се Драгой кѫм Странджева.

— Да, да.

— Значи, заедно? Те там още царуват! —

— О, да! — и Странджев топло протегна на Драгоя рѫка.

След малко селяни обкрѫжиха огѫня. И дѫлго звездите нямо трептяха над тая група хора, в която две бурни в живота още души се силеха да пробудят в околните си своите чувства и пориви. Тѫмните души лека-полека наостриха слух, почнаха да се оглеждат и чинеше им се, че сѫщо тѫй тревожно се вслушва и околния шубрак. После те се разделиха.

— Идете сега в града и разпитайте, — казваше им Странджев: ще видите, че е време. Днес е четвѫртѫк, вие ще се вѫрнете в сѫбота, а до тогава ние ще дигнем селото, па в неделя — зел — дал . . .

Драгой повика настрани дваминатa си роднини и своя свако, па им шушна дѫлго.

— Род ни е, — думаше им той, ама — ще го махнем: стига му!

— А бе, като рекат комшиите . . . — отвръщаха тез.

И се разделиха. Драгой сѫс Странджева поеха пѫтя за Бѫлгарово. Странджев беше весел и жадно дишаше. Драгой крачеше замислен след коня му.

Те и двама бяха в София и вѫрвяха пѫрви в манифестациите против падналия кабинет. А сега случайно се срещаха на един и сѫщи пѫт. — Странджев, учител в Бѫлгарово, преди месец беше погнат от полицията и се укри в столицата. Сега бѫрзаше „да сключи равносметка в Бѫлгарово", както казваше той. Приказлив и пѫргав младия човек сполучи да поведе в Бѫлгарово мало и голямо против кметството и една вечер щеше насмал да арестува кмета — народен представител . . . Той сам се вѫзхищаваше от това си пѫрво в живота геройство и го разказваше колчим се падне. Раздвижил Странджев селените, и кмета — нямало какво — на-

правил да го уволнят. А после му заповядал да напусне селото. Още сѫщата вечер Странджев свикал тайно сѫбрание и, в сѫгласие с Наня-чорбаджи, влиятелен в селото лихвар и общински сѫветник, който бил тѫкмен бѫдещ тѫст на Странджева, решили да устроят митинг и да бламират общинския сѫвет. Кмета, обаче, подушил това, привикал хората уж на тайно сѫбрание, и ги затворил в селския хамбар.

— Току що се тѫкмях да лягам, казваше Странджев; — когато откѫм селския хамбар се понесе рев: бият някого! Побеснях! Хазаите ми — четирма здравеняци братя — награбиха колове и аз си напѫлних револвера, па хукнахме кѫм хамбаря. Ревѫт от вѫтре продължаваше. Блъснах аз смяло вратата и влязохме . . . Сепнах се: куп хора! В светлината на пушливо газениче дрезгло се сѫзираха сенките им: на една страна двоица с пушки — селска стража — вардеха група арестувани селени; а на сред кмета, писаря и общинския стражар бяха се начугулили вѫрху завален човек . . . Право да си кажа, от пѫрвом се постреснах, но не беше време за страх, — насочих револвера си и кряснах:

— Убит е, който мрѫдне!

Сепнаха се всички

— Долу пушките! Стрелям! — опнах аз револвера и пушките се наслагаха на земята. В това време общинския стражар замахнал кѫм мене с тояга, но аз се обѫрнах, когато вече един от моите хора го заваляше. Тѫкмо тук един от свилите се зад караула селени изрева и се спусна кѫм наслаганите на земята пушки . . . Спрях го, разбира се,

— Ама, учителю, пребиха ни! — разплака се човекѫт.

Едвам сега го познах. Това беше един от пѫрвите мои хора — Стойнов Пенйо. Той водеше цяла една махала; упорит човек, неподатлив! Как да е, смирих го аз и се обѫрнах кѫм кмета. Досмеша ме: тоя беше отпуснал рѫце и рамене, проточил врат — взира се в мен, като осѫден на смѫрт. Гледах, гледах, — какво да го правиш? Надумах му, каквото ми дойде на уста, и го оставиха. А селените пред самия него ми обадиха, че ги бѫхтали да кажат, какво сме говорили в сѫбранието. Излизаше, че гласежа ни е открит.

Помислих, да ги арестувам, но благоразумието надви. — А дявол го взел, трябаше да ги арестувам! Как да е, разотидохме си. И още в тъмни зори ме събудиха куп мои хора: пред канцеларията кмета събрал своите хора и чакали войска от града, та мене щели да откарат . . . Трябаше да забягна, — не оставаше друго: всички мои хора това ме съветваха . . . Срамно не срамно, склоних. Стойнов Пенйо стегна два коня и уфейкахме през блатата в Кайлии, където зех трена, че хайде в София. После ми писаха, че не е дошла в Българово войска, а само ескадрон стражари с пристав. Те претършували селото за мен и си излели гнева на дяда попа: стареца беше семейно обиден от общинския кмет, та в тайното ни събрание беше обещал с кръст в ръка да поведе народа от църквата . . .

. . . . . .

Разправяше Странджев този си подвиг и се радваше на себе си. А сега младия човек отиваше в Българово да пожъне лаврите на заслужена народна любов.

Драгой беше изключен ученик от дърводелското училище в Княжево и се връщаше в селото си, дето мислеше да учителствува. Брайков — общинския кмет в Българово — му беше вуйка, но Драгой се обяви против него още миналата година. Така и той сега отиваше да довърши онова, което беше почнал отдавна.

Двамата агитатори не бяха се сдумали в София, макар и да се срещаха там. Странджев дружеше в София с вестникари, а Драгой странеше от хората. Сега в срещата си със селените двамата млади хора наглед се съюзиха: Драгой се обая от Странджева.

На едно широко равнище с обширен хоризонт те поспряха и всеки на своя смятка се любуваше на изгледа: Драгой — на родния си кът, а Странджев — на поле за състезание в обществото.

— До една неделя още — ще се раздвижи тая жалка маса от тъмни хора и ще отърси от плещите си разбойнишката клика от родната сган, — сбърча нервно Странджев. Пет годинки от моя живот лежат в тия глушини . . . Но

сега в няколко дни аз ще ги изживея, да! И не ще жаля тогава за тях!

— Мислите ли да обходите и околията? — попита Драгой.

— Не ще има нужда. Аз писах на приятелите си по селата и стига да сгромолим Брайкова, — всички други ще окапят като круши. Той им е душата! — Като каза това, Странджев помълча и после възбудено продължи:

— Отвратително, но чудесно величие, наистина! От оксан полуграмотен писар — тоя злодей в няколко години с кметство, с депутатство и с незнам що още неузнаваемо е забогатял!

— Да, слушах го миналото лято, — подзе и Драгой; — сбере сдружниците си и шушукат само за избори и за търгове.

— Брайков тази година беше на път да стане председател на постоянната комисия! Срам, срам!

— Мене ме е срам, че ми е вуйка и че му съм признателен: помагал ми е да следвам, — каза Драгой.

— Признателен . . . Нима признателността на народа не е по-скъпа?

— И аз не мисля да бъда снисходителен! — изкриви Драгой устни в зла усмивка.

— Като парцал ще го изхвърлим от канцеларията!

— Ще видим. Не ще е тъй лесно , . .

— Щом преди можих да направя толкоз . . . когато той тука беше цар . . .

— Да, но си работил с поп, с чорбаджии . . . А сега той ги е укротил: те всички са в един дол за дренки!

— Не можеше другояче: селените бяха наплашени. Сега е друго: цялото село ще бъде с нас, всички са против Брайкова.

— Против са, защото против беше и оня лихвар, Наню чорбаджи. Но той десятки пъти се е обявявал против Брайкова и пак всé си е в неговия свет.

— Аз съм премислил всичко, — отвърна Странджев с едвам скривана досада.

— Не се съмнявам. Но аз си познавам хората. Брайков сега е спретнал шайката си и ще се държи. Пък и полицията е още тяхна.

— Ще видим, — умекна Странджев. — Ако дотряба, ще почакаме да пречистят ония в града, та в краен случай ще се обърнем за помощ от там.

— Помощ от полицията?

— Защо не? Ако той организира въоръжена шайка, нима ще трябва да се колим?

Драгой не отвърна.

Зората ги огря пред село. — Лъкатушеше река под един нисък рът, а на дясно през утрината синкава мъгла се мяркаха къщя по двете страни на дол. Сред тях красиво се дигаха синйото на два ката училищно здание, малката черквица с наперена камбанария и възвишена сред село една сграда като вила — новата Брайкова къща. — Нашите пътници спряха за минута, полюбуваха се на познатата им гледка, па Странджев възторжено даде изстрел от револвера си.

— Ще победим, Драгое! — рече той и смушка коня.

На страни от тях, по горист дърварски път, караше волска кола възстар селенин. Странджевия гърмеж му обърна вниманието; проследи той с очи пътниците, па поклати глава.

— Не са за добро тия! одума се стареца. — Ще разбъркат те селото: само да видиш!

II.

Драгой се отдели още от край село — отиде си дома. Странджев спря до общинската канцелария пред Бонкова дюген. Той надникна от прозорците и ухилен скочи от коня. На тесните и разкривени маси в кръчмата седеха наведени селени, на страна от другите седеше до прозореца и пиеше кафе възпълен 45—50 годишен, с мургаво самодоволно лице селенин. Той беше Нанйо чорбаджи. Селените посрещнаха Странджева най-обикновено — с лениво „живо здраво“. Той се ръкува с всички, а на край и с Наня чорбаджи.

— Как тъй в наше село? — изкриви уста тоя.

— Е, дойде време да ви навидя! — отвѫрна Странджев и обѫрна гѫрб на чорбаджията. Селените се спогледаха: преди Странджев и Наню чорбаджи бяха едно.

— Слава на Бога, учителю! — наближи весело един окѫсан селенин; — дай рѫка, добре ни дошел.

Тоя беше бай Койо, дядов попов брат, от средна рѫка човек. Попийнуваше си, беше и вѫрл крамолник. Още от зимѫс той явно гѫлчеше против кмета, но не хващаха място думите му, — човека не беше в реда на хората.

Странджев стисна протегнатата му рѫка.

— Добре сѫм те нашел, крамолнико!

— Как тѫй, а?

— Е, не знаеш ли, дойде време! . . .

На вратата се показа сам кмета Брайков, — висок и плещест човек, облечен в тесни от бозяв шаяк дрехи, а на главата с широкопола черна шапка. По снага той не бе пѫлен, но лицето му беше подпухнало, вѫзчерно, с низко чело и гѫсти вежди, под които играеха котешки очи. Правеха го юначен дѫлгите засукани мустаки.

Щом се появи кмета, крѫчмата стихна, а след малко и сѫвсем опустя: не мрѫдна от мястото си само Наню Чорбаджи.

— Добре дошел, г-н Странджев. Какви новини? — подаде рѫка кмета на изпѫдения учител.

— Новините вие ги знаете.

— Е, знаем ги.

— Дойде и за вас голям ден с малка пита.

— Пѫй че я рече! Ако е за пита, даскале, нашата никога не е била голяма: поглеж моите попукани шепи, че поглеж и своите . . .

— Ти разбираш, какво искам да ти кажа аз, — изсмя се Странджев и излезе придружен от бай Койо.

Брайков ги изпрати с насмешлив поглед, но после лицето му потѫмня: той забѫрза на някѫде разтревожен. След малко около канцеларията стояха общинския стражар с троица на глед нехайни селени. Между тях беше и Петко Палѫт. А в самата канцелария бяха свикани общин-

ските сжветници. На кметското място седеше Наню Чорбаджи, който сега беше помощник кмет. Брайков ходеше неспокоен край едната стена и говореше:

— Правим що правим, тряба час по-скоро да прогоним туй куче от селото си: той е каджрен да дигне крамола и само с Добревите.

— Какво може само с четирма голтаци! — каза изтежко чорбаджията.

— Работата е, да не се чуе, че има бжркотия в селото ни, — сджвка един от членовете.

— Е, то без бжркотия не ще се може!

— Повиках ви, за да я караме селски, — спря Брайков до масата. — Ако останеше на мене, ще повикам един по един Добревите и хайде в хамбара . . . А довечеря ще почерпа 5—6 от момчетията и ще ги пусна низ селото: оня все ще се помами да излезе по дюкяните . . . . . .

. . . . . .

Между туй Странджев беше потеглил кжм квартирата си у Добреви. Жени и деца надникваха от плетищата по него. Окжсания бай Койо го следеше весел.

— Пжк ти не знаеш, заговори той. — Моя батко, попа де, стори евалла на кмета.

— Тжй ли? Че кога?

— Оня ден . . . Кмета гощава кржстника си, та го викаха да опее софрата и там . . .

Странджев се изненада. Той знаеше, че пролетеска Брайков е излял всичкия си гняв на дяда попа: изпратил го под стража до митрополията в Сливен.

— Е, пропждили го бяха, учителю, обясняваше Койо. — За нас щяха да доведат Аладжовския поп, та . . . Зер, челяд си има човекжт . . . и преклони глава . . . Па и право си е, учителю, не той ще урежда селото! Поп е — нека си гледа попството.

Дядо Добри, у когото живееше Странджев, седеше на пруста пред дома си и наведен чукаше с тояжка по земя, като поглеждаше сегис-тогис кжм пжтя. — Налегнала го е старината: той отдавна е започивал, не ходи по полска

работа. Но неговата бащинска ржка още држеше в сговор четирмата му синове: те не бяха поделени.

Лека руменина обля старешкото лице, когато се показа Странджев.

— Напокон, сине! Слава Богу, слава Богу! — посрещна го дядо Добри. — Щеш ни зарадва кжщата, сине! Яко се бяхме загрижили за тебе.

Странджев стисна горещо сухата старческа ржка. Затече се и старата домакиня да здрависа госта. Личеше: тази кжща бе и сега лична опора и политическа крепост на уволнения учител.

— А тук, сине, има́ много зинкйорства, окак тебе махнаха! — говоряше след малко дядо Добри. — Викаха по ред ката вечер моите синове и ги заджржаха до сред нощ. Сжветваха ги, плашеха ги, говореха им какво не. — Ех, слава Богу, не ни сториха голямо зло! Само ни исклаха седем ягнета . . . в кошарата бяха, отделени за продан, та издебнали ги една нощ и ги изклаха. Нищо, нищо! А на Стойнов Пеня изсякоха лозето, сжвсем го изсякоха, сине! Зинкйори никакви, нямат Бога! Нарочиха човека така, че му е притжмнял света: минава от тука, а вече и с мене не се здрависва . . .

— Нима Стойнов Пеню? — зина Странджев.

— Той, сине! Изплашиха те цялото село! Аз думам и на моите, — не им тряба, не ще се наше село уреди. Е, не ги дип сждя, то се знае, ама все пак . . . Случи се, докривее и мен, че река: нека, нека: какво, а? Млади са — синовете ми де, — не ще целуват ржка на кмета и на Наня! Чорбаджии си са, право е, токо не те ни хранят. На синовете ми е по сжрце да тичат и по селска работа: е, нека, нека тичат! Не е ни грешно, ни срамно! Че щял да ги гаври изедник като Наня, — нека . . .

— Че и той ли е с кмета сега? — попита Странджев вече неспокоен.

— Те са едно, сине! Като се чу за бжркотията в София, кмета ги свика, па избра Наня пак за свой помощник. От тогива си са ведно и не се делят. Че се и сродиха: кмета

сгоди сестреника си за Нанйовата щєрка... Хе-хе, минат край мен, а не ме и поглеждат. Така, синко, сдобриха се те и сѫс селените: вездеи изреждат крѫчмите и черпят кого де срещнат...

Странджев заходи.

— Стария помощник с тях ли дѫржи? — попита той.

— С тях, сине! Кѫде ще се делят: бѫркали са заедно в кюпа...

Бяха сложили вечеря, но на Странджева се отяде. Той беше тѫй утруден от едномесечните си лутания. А пѫк сега се беше заклел пред толкова свят в града да бламира Брайкова... Инак новината, че Наню Чорбаджи е сгодил дѫщеря си — изгората, божем, на Странджева, — тази новина будеше в душата му само смях.

Кучетата излаяха на двора и след малко в кѫщата влезе кѫс и сух човек, облечен в вехти градски дрехи, с вехта шапка на глава. Това беше Странджевия другар Печев, стар учител.

— Намерих ви най-после! Научих се, че сте дошел и от одеве ви тѫрся, говоряше той прекалено любезен. — Право, бяхме се загрижили! Сами ние тук без вас не можем направи нищо!

— Какво има да направите? — нацупи се Странджев.

— Как, какво! — хилеше се колегѫт. — Ами да подигнем селото бе... да се почувствува и тук освобождение!

— Нима ти се скара с Брайкова?

— Е, че то сега не е до скарня! Народна работа е. Ние приказвахме с дѫржавния бирник, той придума и Стоя бакалина, а оня има вече до 20 селени сѫс себе си.

Странджев беше доста смутен от всичко онова, което му обади дядо Добри, та сега забрави лихварството на Стою, сметките на бирника и любоугодничеството на учителя Печев. Двамата колеги си стиснаха горещо рѫцете.

— Аз говорих и с дядовите Добреви синове, — продължи Печев, — но те ми се виждат омѫрлушени.

— Натеглихме се ние, учителю! — отвѫрна дядо Добри.

Вечерта на тоя ден у дядови Добреви се засѫбираха хора. Пѫрви бяха дошли Драгой, крамолника Койо и още петима хора от незначителни в селото челяди. Странджев седеше на триножник до огнището и сегис-тогис подпитваше по нещо. Дядовите Добреви синове изглеждаха бодри и весели. Те бяха четирма снажни мѫже, с длъгнести червени лица, украсявани от буйни руси мустаци. Тези хора бяха като близнаци, толкова си мязаха, особенно в очите — сини, простодушни, но не без свенлива гордост. Дядо Добри си бе легнал.

Странджев се шегуваше.

— Е, бай Койо, какво ще речеш, ще им пречупим ли краката?

— Щем, учителю, ако е рекъл Бог! — клатеше глава Койо. — Аз още оня ден му казах.

— На кого?

— На кмета, де. Щом се чу за бъркотията, сѫбра ни, да ни каже, че имало ново правителство.

— Беки сѫбира той селените? — обѫрна се Странджев кѫм Добреви.

— Сѫбирал ги е, токо ние не ходихме.

— Думам ти, учителю, сѫбра ги! . . . Та ще ти кажа, — продължи бай Койо, — сумтях аз, кашлих, че токо му изтѫрсих. — Не кандиса ли, — казвам му, — на селска чест? Ние ти вече кандисахме!... Пръхнаха селените да се смеят... Беше в училището, у голямата стая. — Тъй ами! обади се Дражев Ганйо. А той, кмета де, гледа на вън и кървее . . . — Остави сега тия — софийските те — му думам: — общинските сметки да видим, общинските, тях покажи! — Пръхнаха селените пак. А Наню Чорбаджи ми вика: „Е, де, мълчи там!“ — Мълчи, зер, отвръщам му; — мълчат ви хората, че за това сте като в село без кучета! — А кмета, нали е дявол човек, фюфюка и си прави углушки. Не се разсърдих и аз, а то бих го накарал да ме чуе . . . И къде да се разсърдиш: разсмяха се селените, тупат ме по рамо, та ударих я и аз на смях . . .

— Но истина ли е това? — недоверяваше Странджев.

— Е, ще лжжа! Ей ти го Дражев Ганйо,— нека каже! Ако имаше кой да рече „хайде да направим прошение, да не рачим кмета!“ — и щяха всички селени да склонят, токо нямаше и кой да направи прошението.

Стропа се на вжн и след малко влезе — Стойнов Пенйо. Той беше кжс, сух, с вжзчерно широко лице, строг мжж. Големите му черни очи гледаха спокойно и умно. Странджев скочи.

— Слава Богу, Пеню! стисна му той ржка, — рекох, че не ще дойдеш!

— По-тихо приказвай, учителю, — отвжрна тоя сухо.

— Няма вече от какво да се боиш, Пенйо!

— Е, то, ти днес си тука, а утре те няма, пжк за нас тука е и умирачката!

Странджев се изчерви. Но после заговори горещо:

— Отпусни душа, Пенйо: свжрши се царството на тоя злодей. Знам, много си претеглил, дядо Добри ми разказа. Но каквото е било, до днес е: утре ние сме господари тук.

— Кой знае, — седна до Странджева мрачния селенин. — Казват, той вече писал писмо и на сегашните министри; бил думат, близжк и на тях . . .

Странджев премижа хитро, а после се изсмя.

— За това ние тряба час поскоро да го бламираме и да покажем горе, че по него не вжрвят в Бжлгарово и кучетата.

— Тряба! — обади се бай Койо.

— И щем, щем! додаде Ганйо.

— Аз сжм си сжс селото, — каза Пенйо. — както рекат другите. Нима ще се деля?

— Както рекат другите . . . Но нашия народ няма още език, бай Пенйо! Наплашените и прости сиромаси от нас чакат, крак да поведем. Не бива така, брате: по теб се води цяла горна махала!

— Води се тя . . .

— Водила се е и пак ще се води, — викна Странджев. Направи пак да потржгнат хора! Нали ни беше думата: ще работим да дойдат в Бжлгария министри, дето да слушат

многото народ, а не само чорбаджата? Е, добре: ето, такива министри дойдоха, но де ни е сега многото народ?

— Тъй е, учителю, токо . . .

— Какво? Уплаши ли се? Тогас, да ме простиш, ама иди кукувай при жена и деца — ха-ха-ха! изсмя се злобно Странджев.

Кучетата залаяха и избягаха, — идеха много селени.

— Идат хора, намръщи се Пенйо и стана. — Аз ще си ходя, — заяви той. — Но знайте, ще държа с вас, щъ! — И си излезе . . .

Влязоха бакал Стойо, бирника, учителя Печев и още десетина селени. По едно време дойде караул да вика братята Добреви в канцеларията, пратил ги Брайков. Дигна се шум и с подбиви изгониха караула.

* * *

На заранта Брайков мрачно крачеше у дома си, като сегис тогис си наливаше ракия. С ръце назад, понаведен, той често блещеше очи и гузно поглеждаше през прозорците.

Син на селски свещеник, Брайков беше свършил трикласно училище и след смъртта на баща си стана общински писар в Българово. А щом навърши изисканите от закона години, избра се за кмет. И околните села позавидеха на Българово: нямаше още селски кметове, които да са ходили повечко на школо. После от София изискаха, да се избере един народен представител от селата. Така Брайков стана и депутат. А тъй като в света големството върви с богатството и наопаки, той влезе в очи на хората. Пък и нали не може човек да огрее всички като слънце? Брайков построи училища и мостове, даваше под наем общински пасбища на суватчии, събираше десятъка и раздаваше сумите за превоза, съдеше, помиряваше и правеше със селените избори: общински, окръжни и депутатски. Не беше едно и две!

Наистина, и в Българово селските избори ставаха със жълти и червени кукурузени зърна, току на времени все бъзваше нещо тогова и оногова в селото, та възбуяваха

някои родове. Тогава Брайков преди деня на избора изпращаше въззбуялите при войнския началник в града по проверка на списъците за запасните или съставяше на такива актове за било и не било, а по някога през нощите се слушаха и ревове от към общинския хамбар. Народ е: неможе да се управлява само с думи!

По тоя ред почна Брайков кметуването си, по тоя ред караше и депутатството. И това беше така вече от близо осем години. Човека бе свикнал с кметството и депутатството комай така, както някога болярите сж свикнали с болярството си.

А ето сега всичко туй можеше да се промени. Брайков беше неспокоен, съвсем неспокоен. Защото, наистина, ако в София министерството е паднало, непременно ли тряба и той, Брайков, да падне от кметството и да не се избира вече за депутат? В околията все пак той беше най-първия човек: кого друг имат тук хората?

Брайков съгледа през прозореца, че иде секретаря, и заходи неспокоен.

След малко секретаря влезе разпъхтян и съобщи:

— Бирника кара селените да подписват прошение за блам!

— За блам ли? Какъв блам: съветът е с мене, — продължи Брайков да крачи из стаята.

— Власт е, г-н кмете, всичко може. Но аз пратих верен човек да скъса прошението.

— А! Ха-ха-ха! Добре си се сетил... Земи! — наля му Брайков чаша ракия.

— Аз мисля, да свикаме в неделя митинг, ние да го свикаме, — каза секретаря, като глътна от ракията.

— Ще поличи от гощавката довечера, ще видим, — отговори Брайков и пак неспокойно крачеше из стаята.

* * *

Майския ден преваляше и из кукурузищата се навърволиха към село чети жени и моми, които бяха цял ден ко-

пали. А под село други чети снажни мѫже с коси на рамене се губяха по ливадите: ще косят в хладината на кѫсните и светли нощи.

И мѫжете косачи изнисаха от селото ония мѫлви, с които старите майки посрещаха копачките от кукурузищата: учителя Странджев си дошел и хората пак се раздвижили по разправиите с оня поразник-кмета: ще има крамола!

Прошението, което бирника разнасяше на подпис по старците из село за изпѫждането на кмета, бе изчезнало привечер: кметовите хора го откраднали и го скѫсали.

„Свадата почна“, си каза дядо Добри и седна пред вратника си. Брадата му трепереше, той беше много разтревожен: кмета Брайков беше пратил да поканят и него на голямата вечеря, която стареите в Бѫлгарэво си устройваха в Банковата кръчма срещу общинската канцелария.

„И мене ще кани“, — говореше си гласно дядо Добри. — „Ама видя са на тясно кмета, че гледа и нази да изюди. Не е вече турско, че да се шири той из село, като читак . . . Хе, опрял се на чорбаджиите и смята пак да прогони учителя . . . Ще има да зема . . .“.

Откѫслечно се нижеха неспокойните мисли на дяда Добри и разтреперената старческа ръка чукаше с тояжката си камѫчета по земята.

Откѫм Станевата кръчма се зададе най-младия дядов Добрев син. Той бѫрзаше и весело спря при татка си.

— Няма да слезем на ливадите тази вечер, тате: кмета се е разшетал из село, гласи нещо, ще тряба да му се опрем.

Дядо Добри се загрижи.

— Ливадите зреят, — каза той. — Пък и какво може кмета, наврял се е всякиму в очи.

— И ние това казахме на учителя, но пък . . . пилеят се хората по кѫра, един с други се не виждат, току виж, че кмета е надумал тогос и оногос, има си и той, човека, родове, тате.

— Вѫршете, каквото знаете, сине. Току работно време е, залисани са хората и от Брайкова страна, та какво могат?

Син и баща помѫлчаха, единия седнал прегѫрбен, а другият юначно вѫзправен в мрачевата.

— Той, учителя . . . — пришепна дядо Добри, чукна пак тояжката си о земята и додаде: — само това си му е грижа нему: да тича по царщинска работа, затуй и припира... Току няма що сега, не ще го оставиме сам. Пѫк и нали вече не е турско, сине, наша си е царщината, и по нея ще тряба да се тича... Е, каква я гласите?

— У Баковата крѫчма тази вечер кметѫт е свикал най-пѫрвите хора на веселба уж. Ние пѫк ще се сѫберем в Станювата крѫчма.

— Ще каже, той ви учи, какво да правите... Хе, хе, усладил му се е нему селския кокѫл! А пратил и мене да викат.

— Тѫй ли?

— Пратил.

— Учителя думаше, да дойдеш и ти при нас. Нека се слуша по другите села, че сме дигнали и ние тук глава.

— Де мога, сине. Нашето вече мина, ние вѫрвехме в турско. Посем сега ред е вие да поемете. Е, как я редите: кое кога ще вѫршите?

— Че то кмета глашал, да свика в неделя селото против учителя. Ние пѫк ще го преварим: в сѫбота е Кирил и Методий.

— Ще рече, пак по него вѫрвите, — прекѫсна стареца сина си. — Не тряба. Какво щял той да вѫрши, нека вѫрши, то не е до вас. Вашето е друго: кажете на селото да му потѫрси смятка... Смятка да му поискате... Осем години той смятка никому не е давал...Това си е... И толкос.

Стареца пак трепереше, той беше вече ядосан.

— И ние това мислим, — отвѫрна младото. — Днес е четвѫртѫк, нощес коля ще слязат за пазар в града и учителя ще прати писмо да се следи там за новини. А утре вечер, като се вѫрнат хората, ще пуснем глас из село, че на по-утрото, на Кирил и Методий, е ред да се стекат всички в училището, за да прегледаме сметките на кмета си. Така сме я наредили.

Стареца помълча и после, като се изкашл, подзе високо:

— Така е добре. А ти кажи на комшиите — още тази вечер, като се съберете, така им кажи: „тате мисли, — кажи; — да я карате кротко, село сме, не е град; ние тук един с друг сме се сродили, та тряба кротко да караме, да не се смразяват хората твърде по между си, че да не разбъркаме ептен селото.

После дядо Добри подръпна сина си за пояса и когато той се понаведе до лицето му, стареца додаде глухо:

— Учителят е харно момче, току... той днес е тук, — утре го няма, а ние и на гробищата ще лежим един до друг: това да не забравят хората, сине!

III

Селото заспа: утрошени са снагите от дългия трудов ден, а пробудата утре ще е пак в тъмни зори.

Заспа селото. И се разшуми Банковата кръчма до общинската канцелария. На дълга маса се димяха две печени гойни шилета и лееше се анхиалско вино. На чело седеше Брайков, от дясната му страна беше новия помощник кмет Наню Чорбаджи, а от ляво — стария такъв. И редяха се по тях стареите: Блажа, Катерински, по-старият от Колищърковите, Станко Грашът и горномахаленеца Бойчо Маринкин. Той държеше с Пеню Стойнов, който водеше цялата горня махала и кумуто една нощ незнайни хора бяха изкоренили лозето. И Брайков мислеше сега: „щом ни е зачел Бойчо Маринкин, на добро е, — онова куче, Пеню Стойнов, е клекнал най-после и не ще шава". — От другата страна на масата, тъкмо срещу Брайкова, седеше общинския писар, а до него беше бакал Стою. Този водеше в селото 10—15 сиромаси, които му бяха задлъжняли. Всички те бяха подписали прошението до окръжния управител за отстраняването на кмета—същото онова, което беше съставил държавния бирник и което общинския писар нареди да се скъса. Всички стареи знаяха, че бакал Стою е тръгнал с бирника и ще иска

да мъти водата на селото. Но ето, той беше зачел кмета, значи, не им е здрава работата на онези — Странжевите.

Брайков засукваше мустак и от време на време заглеждаше бакал Стоя изпод вежди.

И бакал Стою не издържа.

— Така тряба, кмете, — викна той; — посъбери ни ти о време и посвий ни юздите, защото таково време е дошло, други вече ни събират и ни присвиват към своето.

Брайков се изсмя отлекчено.

— Ей, човека си каза, каквото му тежи на сърцето — ха-ха-ха! — хвърли той приказката си на цялата маса и всички се смълчаха. — Зная аз, къде ги стиска ботуша тия там, службашите около изпъдения даскал, ама няма да ги огрее! — додаде и се чукна с бакал Стоя.

— Тряба, тряба и ние да се постегнем, кмете, — обади се предишния помощник кмет. — Не бива никой да се полъже с ония: ще си разбъркаме селото и докато сме първи в околията, ще станем последни.

Наню Чорбаджи, новия помощник кмет, погледна говорящия, погледна после и кмета и наведе замислено очи. Навярно, той се досящаше, че го изкараха пак на чест в общината, само докато се мине бъркотията сега. И ще го натирят после, ще го натирят наново: Наню Чорбаджи си знаеше, кучета съ всички в селото, хем му ядат хляба, хем го в очи лаят. Той беше с турско тербие човек — тоя Наню Чорбаджи, не се отучи да смучи наргеле, да мисли гласно и да псува хората ей така, за кеф. Но беше човека най-имотния в селото, та все пак го допитваха за всичко по селските работи, макар да го мразеха и да го гавряха в очи. Сега той дръпна десния си мустак надолу и каза вълзтежко със своя треперлив „афионлия“ глас:

— Не ща аз приказки! Ти, кмете, пиши в града: да ги закарат с джандарми! Пиши: кръвнина ще падне. Хе-хе, не ща аз приказки!

— И ще падне кръвнина! — облакъти се Брайков на масата мрачен.

Той каза това сухо, без закана, но твърдо и с желязна студенина.

— Право каза чорбаджията, свато, — обади се с писклив ия си глас бакал Стою и малките му очи хитро замигаха. — На вятъра съ думи: направи да ги откарат в града с джандарми, инак те ще разбъркат селото и ще станем за смях на цялата околия.

Наведоха глави старият от Колищърковите, Стою Грашът и Бойчо Маринкин. Тези хора имаха своя мисъл, а знаяха те и кой каква мисъл има от тези събрани уж на братска веселба съселени.

Брайков сега рошеше мустаките си и си ги гледаше с присвити надоло очи. После той проточи врат към вратите. Там блещяха нечии погледи, — беше кехаята.

— Е, кои съ отвъде? — повика го Брайков.

— Е-ще учителя Странджев . . . Добревите . . . на, бирникът е там, — отговаряше виновно кехаята.

— Други, други? Тях знаем.

— И твоя внук Драгой . . .

— Мазник . . . Храни куче да те лае . . . Още?

— Е, и оня — Койо, хе-хе . . . А кога да тръгна за насам, влезе и попа.

— Ба! Нима и попа? Ама при тях ли влезе? — очуди се Брайков, а после широко се ухили.

По свой ред широко се ухилиха всички около масата. — В Българово дълги години Брайков най-добре живееше с попа и с неговата челяд. Една зима баба попадия беше нещо заболяла, та Брайков я води на лечение чак в София. Но после Брайковица се нещо задърли: пропъди попадията и не даваше вече тя да стъпва в къщата й. Може би, не трябаше баба попадия да чести у Брайкови: в Българово тя едничка се носеше граждански и не е чудно да се е навряла в очи на Брайковица. Инак Брайков се усмихваше под мустак, колчим се споменеше нещо за баба попадия. Но когато пролетес дядо поп се полъга по учителя Странджев, та се врече да поведе селените с кръста срещу Брайкова, тоя се люто разсърди и го изпрати под стража до митрополията в Сливен.

А после щеше и сѫвсем да го прогони от селото: нарочил беше да доведе за Бѫлгарово Аладжовския поп. Но размина се и това: стареите се хваляха, че те склонили Брайков да се придобри с отчето, а пѫк в селото се мѫлвеше — не без смях, — ужка, попадията направила това. Как да е, Брайков и отчето се бяха помирили, а ето сега той, попа, беше отишел пак при Странджева!

— Чакайте, ще го повикам да ни дойде тук! — плясна рѫце Брайков; — смях ще падне, ха-ха-ха!

И написа записка. После заповяда на кехаята:

— Ще повикаш отчето навѫн, ще му дадеш това писѫмце и ще му кажеш: тука го искам, на часа, инак да си мисли! Хайде, — ха-ха-ха!

Масата онемя. После Наню Чорбаджи каза с треперливия си „афионлия“ глас:

— Поп е, се вика, и не бива така, кмете. Ама като не си дѫржи приказката и той —

— Е-е, така не бивало, инак не можало! — наля чашите Брайков. — Да пием, че каквото Бог даде!

— Мина онова време, Нанйо, — продължи той после. Попа да си гледа попството, ха-ха! Забранихме им сѫс закон да се бѫркат в изборите. И това е правото: грях е да намисаме Бога в политика и в партизанство. Пѫк и — нали е казано от старо време: „вѫржи попа да е мирно селото“ — ха-ха-ха!

. . . . . .

У Станевата кръчма беше глухо. Черпеше бирника, един пестелив човек. Пѫк и сѫбраните двадесетина семейници не смятаха, че са на веселие: бѫлгаровци се веселят само по свадби. Странджев говореше за новото време, което е настанало. „Слуги трябат на народа, а не господари“, казваше той. — „Вие плащате данѫците, та издѫржате община, черкова, управители и стражари, министри и цар. Вие сте, значи, господарите, а ние, които земаме служби, сме ваши слуги“.

— Кривнем ли нещо, — добавяше изпѫденият от дѫрводелското училище в Княжево Драгой, — кривнем ли нещо, ще тряба да ни изритате, инак пак ще ви яхнем“.

Селените се прозяваха: бяха отрошени хорат от дѫлгия работен ден. Инак те сѫзнаваха, че Странджев им говори

нещо от сѫрце и братско. Това до сега никой не беше им говорил така! Но тѫй като никой не беше говорил и нещо по-друго, — например, опѫкото, да речем, на тези приказки, — то те, селените не се чудеха, нито се изненадваха, нито даже се радваха. И се прозяваха, поради умората си. Те се прозяваха, може би, и за това, че се месеше в разговора и Драгой: той си е техен и си е вчерашно момче, не му приличаше да се увира още от сега между хората и да припка, като теле пред майка си.

Така се водеше разговора в Станевата кръчма, когато влезе дядо поп. Той бавно пристѫпи кѫм Странджева, ръцете му трепереха, играеха, може би, и сѫлзи на очите му, но това не личеше — неговите очи и тѫй сѫлзеха. А обиден беше дядо поп от Брайкова, много обиден. И още по-обиден се чувствуваше той сега, че го оставиха пак да попува в селото си. По-добре беше да го изместеха в Аладжово! Добрия свещеник чувствуваше, че е изгубил почитта на селото. Пѫк сам той не можеше да се прехвѫрли в друго село: не скланяше попадията.

— Ела, отче, — посрещна го Странджев. — Знам аз, какво ти е на сѫрцето, но сполай на Бога: изгря и за нас слѫнце.

Отчето седна до Странджева и му пришепна нещо. „Тѫй ли?“ — трепна тоя и изкочи навѫн. Пред кръчмата се беше набрал селски нощен патраул. Това бяха млади хора, с някои от които Странджев беше давал представление през зимата.

— Какво тѫрсите тука, момчета? — запита ги строго учителя.

— Гледаме.

— Да не ви е пратил кмета?

— Ами! Работа ли му е сега, в тази бѫркотия . . .

— И аз това помислих: посем сега вие тряба него да пазите, — ха-ха-ха!

Патраула се разсмя.

— Вие ще си гледате службата, момци, а селската работа ще управим ние, продължи Странджев. — Уял се е

кмета, уядоха се мнозина, като него, в Бѫлгария, но — приседна им вече: скоро ще ги видите, да гледат през решето.

Патраула пак се изсмя: очевидно, случайно бяха хората тук. Странджев извика крѫчмаря:

— Дай на хората по чаша вино! — заповяда и се обѫрна пак кѫм патраула: — пазете и тази нощ добре селото, че утре се надея, да доведем от града стражари, до като мине бѫркотията, — додаде.

Хората от патраула не се учудиха: изпиха си виното сѫс „сполай“ и отминаха.

А когато Странджев се прибра в крѫчмата, на вратата се яви селския кехая и повика с ръка попа. Никой нищо не подозре, нито дядо поп. Той излезе. Но се повѫрна веднага с кметското писѫмце — блед, изтръпнал. Всички наскачаха удивени. Попа каза:

— Кмета заповядал, да сляза веднага при тях, инак — да сѫм си мислел. Не отивам, братя! Да знам, че ще ме жив заровите утре, пак не отивим!

Бедното отче! То захвѫрли кметското писѫмце на масата, без да го прочете, и се отпусна на стол, цял разтреперан. Това беше смешно, но будеше и сѫжеление. Странджев откри писѫмцето на Брайкова и се изплю.

— Тоя щурак още се мисли за господар — каза той. Аз ще го науча!

Повикаха кехаята, а в това време Странджев драсна нещо в самата Брайкова записка и я повѫрна на егюпеца.

— Да я врѫчиш лично на кмета, чу ли? Ха да ти видя гѫрба!

Кехаята повѫртя в ръцете си записката, каточели искаше да се опре, но веднага се покори и врѫцна навѫн.

Крамолника Койо, дядовия попов брат, се изсмя с глас. Но всички други наведоха глави. Те биха искали да знаят, какво писа Странджев на кмета, но не посмяха да го попитат. А чувствуваха, че каквото се вѫрши сега, става от името на всички, пѫк кротки си бяха хората и всеки таеше в душата си една грижа: кротко да се кара и кротко да се изкара разправията с оня поразник — кмета.

* * *

Между това веселието в Банковата кръчма се беше усилило: виното се точеше изобилно и развързваше езиците. Брайков все по-често загледваше към вратите, сучеше мустак и се усмихваше неспокойно. Той мразеше попа по своему, горделиво. Осрамил го бил той, Брайков, с попадията му. Мъже сме, най-после, не сме баби! Да не се е полъгвала оная — попадията. А все пак . . .

И влезе кехаята заджхан. „Нахокаха ме, кмете, и ме погнаха. Нà, даскала написа нещо в писмото“, — връчи той записката на Брайкова.

Тоя погледна написания ред и пребледня, — Странджев му пишеше: „Обръсни си мустаците, до като е време, и се скрий в полите на жена си“.

— Иди та не пребивай това пичлеме! — изръмжа Брайков възправен и сбесен.

Но наскачаха всички. И Брайков се съвладя:

— Вижте какво ми пише! — хвърли той записката пред всички. — Аз ще пребия това ямбанджийско куче! Да го няма в селото ми! Да го няма!

Написаното от Странджева мина под очите на всички. Общинския писар — къс млад човек, с малки черни очи, с остри скули и със засукани мустачки над малко криви уста— посрещна поглед с Брайкова и забързa навън. Брайков изпъчи широките си гърди и го последи.

— Ще ги арестувам, — каза писаря. Света да скочи цял срещу мен, ще ги арестуваме поне през тази нощ и ще ги смлатя!

Брайков беше извил дясна ръка на хълбок и сумтеше в тъмната нощ.

— Земи и Палът. И знай, не успееш ли, — ти ще отговаряш! Ако са много, ела си . . . не се заплитай. Ще видим после . . . Влез при тях само, ако видиш, че ще успееш. Помни: ако не успееш . . . Но ще успееш, ако речеш: силата е още у нас. Само ми ги докарай! Хайде сега!

Брайков цедеше думите си през зжби: не можеше да си сжвладее гнева и махна ржка, — повжрна се в кржчмата наново силно развжлнуван.

Стария помощник кмет посрещна Брайкова подозрително усмихнат. Всички мжлчаха: едни мрачни, други — само неспокойни.

— Змията е в пазвата ни, — заговори високо предишния помощник. — Ние тряба да се разберем помежду си. Сега злото е до селото, а не до г-н Брайкова, или до мене или до Наня Чорбаджи. Когато нависнат черни облаци и зевие вятжр, ще рече, буря е, може и градушка да падне. А тогава всяка пчела тжрси своя пчелник. Така и сега по градове и села у нас: буря иде, всяко селище тряба да се прибере в себе си.

Стария човек помжлча. Той беше стигнал вжв войската до фелдфебел, после Брайков го назначи полицейски старши, а на край го направи свой помощник. Човек сжс широко чело, с очи, които се губят под гжсти вежди, с джлго тясно лице и с още по-джлги мустаки, които висяха сжвсем надоло и сочеха лицето му още по-джлго. Той имаше небивала памет: като помощник сжбираше данжците, та помнеше сметките на всяка челяд в общината и затова довчера беше стжлпа на властта в Бжлгарово.

Помжлча помощникжт и после още по-високо каза:

— Ние тряба веднага да пишем в града, да махнат от селото ни учителя Странджев.

— Аджеба дали ще го махнат, а? — обади се изтежко Наню Чорбаджи и присви нога под себе, навикнал да седи турски.

— Щат, — натжрти помощника. — Като кажем, че това го иска цяло село, как не ще го махнат?

Като казваше това, помощника бжрже посрещна погледа на Бойчо Маринкин. И тоя пое думата:

— Така е, бе Вжлчо, ама на̀ че селото не е против учителя.

— Е-е, не било! — сипна своят афионлия глас Наню Чорбаджи. — Кой е в селото, а? Ние сме в селото! Чия дума се слуша?

— Трай! — дигна помощника Вѫлчо рѫка кѫм Чорбаджията. — То мина вашето, Наню Чорбаджи: сега не може така.

Като казваше това, Вѫлчо пак посрещна погледа на Маринкина. Може би, тези двама хора се бяха сговорили. Но не можеше никой нищо да подозре. Маринкин вѫрвеше сѫс Стойнов Пенйо, водеха Горно-махленците и в селото се мислеше, че Пенйо смята да стане кмет и да си земе за помощник Маринкина.

Маринкин пое пак думата.

— Криво да стоим, право да говорим: селото не е против учителя. По него е тръгнал дори и сестреник на г-н кмета . . . те, Драгой, когото . . . знае се в цяло село . . . сам г-н Брайков изучи, на свои пари изучи . . . не е ли тъй?

— Е, Драгой! — изкриви врат Брайков и цял се изчерви. — Вчерашен хлапак. Сѫрди ми се, че сѫм го пратил на училище за занаят . . . искал сѫм бил да го махна от селото, да ми не бъркал, та за това не сѫм го пратил в гимназия . . . Хлапак! Лошо ли сѫм мислил? Нима е прокопсия да станеше учител? А какво друго може в село с голямо учение. Смятах първо да го пратя в Садово, по земеделие, токо размислих: по нас още земя много, а малко народ . . . Науката по земеделие хваща място, кѫдето бъка калабалък, кѫдето е тясно, та трябва от малко земя да се вади много. Това е. И го пратих в дърводелско училище: да живее в град и пари да печели. До века ли у нас врати и черчевета за големите градски бини ще работят все лях-ските чифути?

Брайков се задъхваше: с тези одумки по Драгоя той гледаше да навие на други свои чувства.

— Тя, Драгоевата, е лесна, — каза той. Ще го повикам и ще му свия юздите.

— То се знае, — пусна тънкия си гласец и бакал Стою. — Какво е Драгой? Ти, кмете, свикай сестрините си родове от мъжка страна, зер и те сѫ потръгнали по учителя. Аз пък ще свия моите комшие и ей, че сѫс Странджев сѫ останали само Добревите.

Бакал Стою беше нещо като бяла книга. Сега всички виждаха, че нищо не е написано на нея. Ако натегне Брайковата страна, той ще е с него, ако ли натегне другата, той ще бжде и там. Бакалин е човекжт, има си мющерии, допитват го и той гледа кротко да ги вжрти. Но на горнемахленеца Маринкин това се видя смешно: той кривна глава и непристорено се усмихна.

— Какво се хилиш, бе, като калугер на свадба? викна му хрипло Наню Чорбаджи. — На орехи ли ще играем, хайде де! — Аз знам едно, — обжрна се той кжм Брайкова. Ние сме селото! Пиши в града, да дигнат с джандарми даскала. Пиши: кржвнина ще падне, толкос!

Смжлчаха се и Маринкин каза още по усмихнат:

— Ами ако селените погнат и самите джандарми, дето ще карат даскала?

— Кой? Как? К-о-о-ой? — скочи Нанйо Чорбаджи, посинял: у него вече заговорваше изпитото вино.

— Трай, джанжм! — посегна през масата помощника Вжлчо и застави Наня Чорбаджи да си седне. — Не ща аз приказки: искате ли да си пазите селото от бжркотия, тряба да обадим в града, че искаме сами да се управим: да не ни се бжркат учителите.

Маринкин пак се обади:

— Е, как ще се управим сами, Вжлчо? Там е всичкото!

Вжлчо се поизкашли и подзе уверено:

— Ще свикаме в неделя селените и ще разгледаме общинските приходи и разходи: ще дадем смятка на селото, както си е обичай от старо време. Това е, което искат и горномахленци отдавна, не е ли така?

— Така е, отговори Маринкин.

— Виж, това е право, — ухили се до уши и бакал Стою.

Всички други извиха шии кжм Брайкова. А тоя се беше успокоил и слушаше Вжлча с полоразкрити от удоволствие уста. Вжлчо продължи;

— Ако сметките ни сж прави, — а те сж прави, аз ги водех! — селото не може да не ги удобри. Пжк ако не ги

удобри, какво? Не сме зимали кметството с тапия: ще отстжпим най-после! Нека си избе́рат хората друг кмет, не е ли така, г-н Брайков?

Сега никой не отговори. Брайков бе́ше навел глава.

* * *

Бжлгаровския кмет и депутат Брайков имаше свой гавазин, — такжв се беше обичай завел от някое време между големците, пжрво в София, че после и по другите места. Гавазина на Брайкова се казваше Петко Пала. Неговия произход никой не знаеше: доведе си го еднаж Брайков от София, а после го задоми за своята слугиня. По едно време беше достигнало до селото мжлва, че Петко Пала бил за нещо в затвор някжде, та Брайков го просто извадил от занданите. Но тази мжлва се затжпка, защото доведения човек се джржеше по-друго. Снажен, с малко лице, винаги навжсен и мжлчелив, Пала тичаше по аргатите на Брайкова, по добитжка му, по воденицата. И работите на депутата вжрвяха добре, — очевидно, неговия човек беше умен и сржчен.

Сега общинския писар направи каквото го беше посжветвал Брайков: повика пжрвом Петка Пала и му каза, какво има да вжршат. Тоя човек, обикновено навжсен и мжлчелив, сега отпусна лице.

— Же го довлечем жив или мжртав, — каза той през зжби, както говорят по някои села павликяните в Пловдивско.

— Е, ще играе и джрвен господ, ако дотряба, — каза писаря; — токо да не я довеждаме до кржв.

— Ба, ще гледам! Аз благодаря живота си на г. Брайков. Без него за мене не ще има живуване.

После подбраха селския караул и отидоха в Станювата кржчма. Караула вжрвеше отподир, хората се сбутваха скритом и никой от тях не влезе в кржчмата. Те бяха сжщите млади хора, които Странджев преди малко беше почерпил.

Сега попова брат, крамолника, беше вече доста пийнал, та викаше на брата си, на попа:

— Женка си ти и толкос! Поп си бе, држж си яко килимявката на главата и плюй им на суратите.

Общинския писар влезе, придружен от Пала, поздрави учтиво сжбраните около Странджева селни и пак учтиво покани учителя, да дойде в канцеларията.

— Има секретно писмо от окржжния управител, което се отнася до вас: ще тряба да го прочетете и да го подпишете, каза той.

Странджев пребледня, смутиха се и селените. Но пийналия Койо крясна:

— Какво? Учителя ли?

Пала посегна кжм кржста на високия си пояс и извика вжрху Коя:

— Мжлчи, бе жаба!

После Пала извиши чело над всички и страшно натжрти:

— Няма да мрждните, ще ви изям!

Едновремено в десницата на мрачния павликенин блясна нож.

Лицата около голямата маса не пребляднеха: и тук хората бяха вече пийнали. И най-старият от Добревите веднага се разгжрди до голо и ревна:

— Убий, бе! Ей, мене убий!

Но по-младите му братя сякаш схванаха, че Пала наистина ще убие батя им, та изеднаж ниските без гжрб столчета, на които те седяха, се дигнаха високо над главите и се стовариха вжрху левентски вжзправения павликянин.

После не се долавяше вече какво става: струпаха се всички вжрху Пала, сгромолясаха го под себе си, а общинския писар изкочи навжн за помощ.

Но от караула нямаше вече ни следа.

Писаря изчезна. А свадата в Станевата кржчма се завжрши по страшен начин: хората бяха сбесени, биеха поваления павликянен с ржце и с крака. Но някой се провря по между, викаше на селените: „Стига, стига, звярове!“ и разтжрваше. Това беше младото момче Драгой: вжрху неговата глава се стовариха няколко лоши удари, докато хората се сумясаха, че е той. А после единжт от братовчедите му,

като го видя с подуто от ударите око, пригжрна го, разплака се и викаше:

— Драгойчо! Братче! Що се месиш, бе! — Нека ги избием: стига сме се срамили в цяло село от своята рода!

Пала лежеше на земята безчувствен, — селените го бяха забравили: тепжрва избликваше у тях набраната умраза от осем годишното властвуване на Брайкова.

В селото беше глухо: слушаха се само стжпките на разбягалия се селски караул. Един от бегащите вжоржжени хора се озова обаче при осветената Брайкова кржчма и влезе разпжхтян.

Той се яви тжкмо, когато предишния помощник Вжлчо казваше: „Ако селото се опре, не сме земали кметството с тапия: ще го отстжпим, не е ли така, г-н Брайков?" — Всички се бяха смжлчали в кржчмата, а Брайков беше навел глава. Той в тоя час се чувствуваше готов на драго сжрце да напусне кметството, но това трябаше да стане някак с помощ от властта, защото стореното до сега не бе едно и две: ето, онзи ден, казва се, бяха избили отделените шилета на Добреви и изкорениха лозето на Стойнов Пеня.

Та ето, в тоя момент влезе разпжхтяния човек от караула.

— Кмете! — викна той. — Селените в Станевата кржчма пребиха и писаря, и Петко Палжт!

Сжобщението потресе всички. Пжрв се дигна Наню Чорбаджи.

— А-а, виж ги ти е-деп-си-зи, — разля той своя „афионлия" глас и като наведе ниско калпака си над двете вежди отсече:

— Аз да . . . на такжво село, дето ще му сждят даскали! Не живявам тука вече и това си е!

После чорбаджията се изплю и си излезе. По него тржгна да си ходи и Маринкин, като накриви калпак над дясната си вежда.

— Кжде, Маринкин? — викна му помощника Вжлчо.

Маринкин спря и измери всички с гневен поглед. Бакал Стою сви глава между раменете си.

— А бе хора, — каза сухо Маринкин; — разберете се: не ще ви селото! Недейте ни осрамва в града и в околията: махнете се!

И си излезе. Затеча се по него помощника Вълчо и също вече не се върна. Тогава Брайков се възправи пиянски, каточели тепърва го хващаше виното, изгледа всички с присвити очи и изпсува на майка.

Той изпсува, може би, Наня Чорбаджи, Маринкина и помощника Вълчо, които бяха изчезнали. Но псувнята падна върху присътствующите. А защото от тези никой не се обади, Брайков изви ръка на хълбок и същo напусна кръчмата.

IV.

Когато на утрото Странджев се събуди, видя до възглавието си дядо попа.

— Ти си подранил. Какво има? — протегна му той ръка.

— Нищо. Това: подплашихме май нощес селото. От тъмни зори са почнали да бягат мъжете.

— И тази хубава! Какво говориш, отче?

— Истина. Дори в горнята махла тръгн да завартиш, човек не ще закачиш.

— Приказки! Пазар е, на пазар са слезли хората в града . . . на копан по кукурузищата са . . . други косят по ливадите.

— То се знае, работно време е . . . и на пазар мнозина са слезли . . . Токо не познаваш ти, учителю, хората още . . . такъв си ни е народа: всеки пази чергата си . . . гледа да си е на страна . . . Ще видиш: утре е праздник, а боя се, не ще свъртим и 50 души, за да се разправим с кмета . . .

Странджев се заоблича и мислеше: „отчето е към четиредесетте, носи в' душата си още турския страх и съди за хората по себе си.“

— Да не избягаш и ти, отче, — каза той изеднаж и се разсмя с глас.

После влезе при тях и дядо Добри. Той сочеше весел, гледаше попа и учителя сѫс светли очи, поздрави ги с подмладен глас и каза като седна:

— Е, ще олекне на селото... бир че сте я свѫршили снощи не по реда му.

— Така дойде, дядо Добре... случи се... нямаше какво да се прави.

— Аз думах, да я поведете кротко... работата де... Не е нещо, а смятам, да се не изплашат хората.

— Хайде и ти това! зина Странджев.

— Прост си ни е народа, сине... Пѫк и позаборчляха хората, не е като в турско: по бозгуня добитѫка се кардиса, че и земя накупихме сега, а касата тепѫрва се урежда, та земаха сиромасите с файс от Наня чорбаджи... Това е. — Пѫк се и наплашихме, сине, наплашихме се от Брайковци: осем години са, джржат го от София, джржат го от града... Не е само до нашето село: в цялата каза той коли, той беси.

— Е, чак — коли и беси! — вѫзрази Странджев и пак му идеше да се разсмее.

Дядо Добри обори глава над тоягата си и вѫздѫхна.

— Е, не е, като в турско, сине, току... от една страна речи го, е и по-лошо! Защо да си кривим душата: слободно е сега по кѫрищата, сама си ходи и женската ни челяд: няма ни хайдути, ни чапкѫне... Да го кажем на кѫсо: няма го турчина, сполай на Бога, няма го, сине! Токо друго дойде по ред, дето не е бивало и не е чувано.

— Данѫците, нали?

— Големи са, сине! — Че да е и само то. Хе, ужка бѫлгарско стана, наше царство е и наша вяра, пѫк то като се огледаш, само за пет-шестима...

— Да живееш, дядо, тѫй речи!

Странджев беше готов да разцелува стареца. Но той го прекѫсна:

— Трай сега, да чуеш старешка приказка. Турското си беше лошо... лошо, сине! Ама лошото бе по кѫра или по време на бозгунлук. Инак, селски си живеяхме харно, що да

си кривим душата. Какво ти беше Наню чорбаджи тогава? Чуваше му се нему гласа в града, ама не и в селото не... не...

— А! — зина Странджев. — Я разкажи, дядо!

— Така беше, сине. Наню чорбаджиева татко, Бог да го прости, беше глава в селото ни, асѫл чорбаджия: дѫржеше с беговете в града, та пазеше в бозгуня селото от плян и сеч. Струпа той и богатство голямо, истина е, токо кротко командареше селото и добрини правеше на хората. А после дойде да се делим от гѫрците, а там човека се забѫркa, ама пак от добро сѫрце, право: искаше кротко да караме. На, дядо поп тогава, Брайков татко, бащата на сегашния кмет, де, рече: — не! И поведе кѫм бѫлгарската партия, открито поведе. Ей така се то случи, та чорбаджията, Нанювия татко, се отдръпна от селските работи и размеси парите си с беговските от града. Те там стада караха за Стамбол. Ама той, стария, пак не забравяше ептен селото — йо! Когато се сдобихме с владика, сине, с бѫлгарски владика, Наню Чорбаджиева татко плати цялата владищина на селото... тъй, от себе плати открито: „да не речете, каже, че и мен не ми е мило да се моля на бѫлгарски Господ“. Току остана си другото: потръгнал беше с беговете човека, та по тоя път остави и сина си, Наня Чорбаджи: добитък вадеха на суват и караха в Стамбол. Затова и в града се чуваше гласа на Наня Чорбаджи, ама тука, в село, — къде? Пък сега е вече друго! Сега и той е нещо в селото ни, хе-хе!

Дядо Добри мълкна. Странджев си решеше мустаките пред огледалце и подкани.

— Разказвай, дядо: сегашното как дойде, а?

— Знам ли, сине, не се договедихме, как стана. Града се намеси в селото, — това си е. Ние си знаяхме, ката година да се гледат селски сметки; дойде ли да се иска нова давнина, селски да си я разфърляме; мера ли ще се дава на суват, гора ли ще се сече, мухтарин ли ще се туря, учител ли, или пък ще се главява било пъдар, било кехая, — всичкото ставаше селски, сине, комшийски: ще се съберем, ще се допитаме и ще си уреждаме селото. Сега-къде? Пак

го прави поп Брайков син, току само за очи, хе-хе! Сѫбере уж хората, пѫк каже: това ще стане. И туй за туй. Опри се, ако ти понася: ще ти изколят шилетата, ще ти измушкат вол или крава или ще ти изкоренят лозето... Че да е и само това!

— Какво още, дядо?

— Малко ли е, бре сине, да срамят хорската челяд и още чия?...

Дядо Добри искаше да спомене за попадията, защото беше забравил, че го слуша и отчето. Но се сумяса и се забѫркa: изчерви се, бликна му пот на челото, — кашли уж, вади кѫрпа, да плюе... Най-после се досети, за какво беше дошел.

— И и, нефелна старост! — каза. — Забравих. Драгойчо е доло... чакат те с моите синове — Драгойчо... окото му се наляло с кръв, дето го ударили нощес... щели сѫ да го окйоревят — тцѫ, тцѫ!

Драгой седеше на пруста в долния етаж, а до него бяха вѫзправени тримата дядови Добреви синове: само единѫт от тях беше отишел на работа.

— Селската работа е, като женската: не се гледа имотност и род, — смееше се една от Добревите.

— Мѫчно е да се разбере моето, — отговаряше Драгой. — В общата работа аз и баща си не жаля, та Брайкова ли ще пожаля: от него само зло сѫм видял. Поддѫржал ме! Да ме е оставил селенин да сѫм. С какво новия занаят, на който се уча, е по-добѫр от бащиния ми? На занаят тряба да се учат децата от планините, дето няма работна земя. Ама видял е той, че ме захваляли учителите тука, трудила се е и мама, как и как да ме изучи, та... поел е Брайков работата, колкото да ме отбие от пѫтя ми, за да не се яви в селото ни още един окат човек. — Как да е, — сега на думата си: мѫчно е да се разбере моето снощи. Кмета прати човек, да ни изплаши, а вие се втурнахте да го убиете. Защо да ви плаши той, а? Вие пѫк — защо да убиете неговия човек и после — да зачерните кѫщите си, да гниете по затвори?

— Каквото се провикнало, такова се и откликнало! — обади се най-младия от Добревите. — Чева ще го оставим да ни избие?

— Водата тряба да се размѫти, за да се избистри, — добави средния.

— Кой знае, — дѫлбаеше се в някаква мисѫл Драгой. — Аз смятам, ще тряба по другояче да се размѫти водата . . . Тогава, виж, ще падат и глави, много глави. А сега — за някакѫв Брайков, хе . . . за някакво кметство да се зачернят челяди. . . . . .

. . . . . .

Слязоха Странджев, дядо Добри и отчето, та Драгой си приглѫтна приказката.

— Е, как сте? — протегна му Странджев рѫка, като се смееше.

— Мойте братовчеди се разбягаха: никой от тях не е осѫмнал в селото, — каза Драгой.

Странджев погледна отчето, после дяда Добри: значи, истина беше, че хората са се изплашили!

— Е, как си обясняваш ти това? — запита Странджев Драгоя, но все още му беше на смях.

— Така, г-н Странджев: ние не тряба да се месим в разправията с Брайкова; ще изваднм очи, наместо да изпишем вежди. Аз мислих тази заран, мислих . . . пѫк срещнах и Пеня Стойнов с Бойча Маринкин отиваха на работа.

— И те ли бягат? — зина Странджев.

— Бягат, то се знае.

— Аз знам какво става, — каза средния от Добревите.

— Какво?

— Ще си приказваме после.

— Я сега ми кажи, — отведе го Странджев на страни. Младия селенин сѫщо беше навестил Маринкина и знаеше всичко за станалото в Брайковата крѫчма снощи.

— Ти сега ще тряба да дѫржиш, — говореше нервно наежения селенин. — Предишния помощник Вѫлчо иска да завѫрти селото, а каточели са се полѫгали по него Стойнов Пеню с Маринкина.

— Как тъй, защо ще се полъжат? — не можеше да разбере Странджев.

— Да речеш, че ни играят, — не е, — говореше селенина. — И тям не им е по сърце помощника Вълчо. Токо сдумали се, да не е утре, както я глашим ние, ами да е по Брайковото: ще свикат селените в неделя, ще прегледат общинските сметки и ще кажат: „не щем вече ние да сме на лице, — нека селото си избере други хора".

Странджев се намръщи, помисли и отсече:

— Утре ще е! Макар и със 50 души, ще обявим общината за бламирана. Толкос!

— Така тряба! На това да държиш! Аз приказвах отзаран и с батя: той тръгна уж по работа, токо . . .

— Какво?

— Учителю бе, не можем живя ние в това село вече, ако и за напред в общината имат пръст Брайковите! Тя стана вече каквато стана. Бате ще навести днес хората вред по кръра, та рече и ти да не разхлабиш работата . . . Яко да държим!

Странджев възликува в душата си. Той беше млад и суетен. За него не важеше, какво кара Добревите да бъдат такива: те вършеха неговата работа, ще рече, бяха негови; да живеят!

А и Драгой, по свой ред, искаше да земе Странджева на страни. Той го покани у дома си: баща му лежал пак от своето коляно, което се подувало, колчим стария човек простивал, та пожелал да види учителя. И по пътя Драгой каза:

— Колкото знам, вие не сте в партиите, та . . . ето, това е, г-н Странджев: защо да вършим работата на партиите в селото си?

Странджев се очуди: той смяташе, че върши своя работа, а не такъва на някоя партия. Но Драгой отсече:

— Аз мисля, че моите хора тряба да не излизат на лице. Същото е и за вашите. Инак те ще влязат в партиите и ние ще тряба да търсим нови хора.

Странджев го погледна от страни и се изсмя с глас.

— Няма тук наши и ваши, младо! — заговори той извисоко. — За сега те са само народ. Нека го потикнем,

да си уреди общините, окрѫзите, дѫржавата. Без това няма среда, няма общество, няма близки и далечни идеи.

Драгой беше упорит, но искрен момѫк, — може би, много по-искрен от Странджева. И тоя като по-хитѫр го забѫркваше, обаряше му мислите, а накрай го взе на смях.

Драгоевия баща посрещна Странджева с омиление, — така го посрещаха всички старци в Бѫлгарово още от преди: свикнали бяха старите, да тачат поп и учител.

— Ела, учителю. Максус те повиках, да ти се оплача от моя Драгой — нà, в очи да му кажа. То там социлизѫм и нам какво си още, е друго: сега селото да турим в ред; тамам е време, бѫркотия е вредом; в града няма и да усетят, как ще го сторим. Пѫк нашето, да ти кажа, не се вече тѫрпи. Хеле да му не е на кмета тоя срам с попадията... тц, тц, нямаме лице дѫщерите си в очи да погледнем, учителю! А инак беки аз или кой да е от селото ще стане кмет? Не, дѫнѫм, за това тряба отракан човек, дето е вѫршил общинска работа, че и да се знее с началници и с управители, може ли друго яче? Вѫлчо ли ще е там, бил кой ще, само нашия да не е! . . . . . .

. . . . . .

Привечер на Странджева текна хитрина: той прати наймладия от Добревите по пѫтя за града, да посрещне колята, които идеха от пазар и да пришепне само на един—двама, че кмета от Аладжово избягал гол и бос в града, защото селените го били и пропѫдили от селото си . . .

Куп сѫчки не се тѫй палят, както се запали всичко живо вѫв Бѫлгарово, щом се понесе мѫлвата за Аладжовския кмет от идящите из града. На мрѫкване вече и децата се провикваха из бунищата:

— Хайде, утре ще пѫдят кмета!

След вечеря, когато мѫжете по махлите си нареждаха вече и десятници, понесе се мѫлва, че у кметови се сѫбрали пѫрвенците, а там бил и Стойнов Пеню с Маринкин от горнята махла. Странджев се смути. Но скоро отѫрча вестник:

— Сѫбрали се, бе брате, току . . . за да успокояват гузните, че кметшата и децата ѝ пищят, та се кѫсат. Сам Брайков

повикал Стойнов Пеня и Маринкина и ги молил, да му сме сѫжелели децата . . .

— А Стойнов Пеню?

— Там е, учителю, заварих го. Черпи се с Брайкова; — пие му ракията и му надумва: „не бой се“, казва; „ти каквото вѫрши, Бог ще ти плати! Пѫк ние сме дигнали глава, не с теб да се разправяме, а селото си в ред да турим“.

През тази нощ Странджев спа като дете. Той не мислеше нито вѫрху това, което му разказа отзаран дядо Добри и което го почуди, нито вѫрху думите на Драгоевия баща, нито даже как така мѫжете вѫв Бѫлгарово изведнаж се здружиха тѫй, че си наредиха даже десятници.

Не, младият учител за нищо не мислеше! Може би, защото беше наистина млад. Та че и — нали важното бе, да катурне той депутата Брайков и да се яви в града като народен вожд?

V.

Сѫмна се най-после: настѫпи Кирил и Методий. Още в тѫмни зори завѫрвяха селените кѫм Станевата кръчма. Не закѫсняха да се яват и агитаторите Странджев, Драгой, Печев и бирникѫт. А озова се и дядо поп.

— Аз, каже, няма и да отворя черквата, кой ще ти дойде: мѫжете са тука, пѫк жените се сѫбрали у дома.

— У вас ли?

— Казвам ви, те ще сторят нещо! . . .

— Нека! — отсече Странджев и прати двама момци да бият камбаните. — Ще я блъскате като на пожар, — заповяда.

А в главата на момците и така беше пожар: — заблъскаха те камбаните тѫй, че се оглуши селото. Епитропа се затири от Брайковата кръчма да ги спре, но селените го отведоха в Станевата кръчма.

По едно време отѫрчаха плахо селени.

— Учителю, дошел от града жандарин, теб щял да кара, сѫобщиха те разпѫхтяни.

Странджев се намръщи, лицето му пламна, но Драгой, на глед спокоен, стисна юмрук. Пръв се изсмя държавния бирник:

— Само един ли! — подби се той.

— Ей го! — зашушукаха селените.

От към общинската канцелария се зададе стражар на бял кон.

Той биде посрещнат от Странджева пред Станевата кръчма. Стражара се забърка.

— Г-н Странджев, — заджвка той, Брайков пратил писаря си при управителя... Нощеска дойде и дума, тук имало бунт, убийства... те, каквото му дойде там на ум писал, зато г-н управителя ме прати, да ти кажа да дойдеш в града: щели да те убият уж. Стражара се усмихваше виновно.

— Само туй ли? — разсмя се Странджев. — Тогас ти да кажеш на управителя, че са ме вече убили: нека поплаче на чужд гроб.

— Аз ще си ида, г-н Странджев, — отвърна стражара със смирение. Чакай да си пийна една ракийка, — вие ще пийте ли, да ви почерпя?

Личеше, дявол беше тоя стражар. Странджев засука мустак и отговори:

— Пийвам.

Почерпиха се, стражара плати питиетата и препусна към града. Събраната тълпа селени се заля в смях.

А след малко същата тази тълпа, начело с гайдар и водена от агитаторите, се запъти за училището.

По пътя гърмяха пищови, провикваха се — свадба! А когато изпълниха една от класните стаи на училището и насядаха по чиновете, бяха кротко усмихнати като деца. Странджев остана покрай масата. Селени един по един прииждаха и вестяха, че дюкяните били пълни с хора, и всички пиели.

— Ще се изпонапият! — загрижи се Странджев и разпрати неколцина по кръчмите да доведат хората.

— Хей, ще се сбият на Банкова дюкян, — съобщи след малко един; — събрали се куп горно-махаленци, че като гракнали върху кмета.

— Че там ли е кметът?

— Там е, с първенците!

— Има ли някой от по-първите наши?

— Няма вече наши-ваши: селени и туй то! — обясняваше дошлия. — Хората вирнаха глава. най-вече като чуха за стражара одеве.

— Та ще се сбият, казваш?

— Щат, истина, учителю!

Странджев остави Драгоя с бирника при селените, взе със себе си братята Добреви и отвърча у Банковата кръчма. От далече се слушаше глас на Пеня Стойнов. Странджев беше изненадан, послуша отвън и после влезе в кръчмата, като цар.

— Здравей! — сложи той ръка върху рамото на Стойнов Пеню.

— Остави ме, дръпна се! — отблъсна го грубо Пенйо и закряска пак към кмета.

Брайков прибледня, като видя Странджева. А тоя се беше смутил от грубостта на Пеня, та възбуя:

— Хайде, селените в училището ни чакат! Ако има да се разправяте, там ще е то! — извика той заповеднишки.

— И там ще идем, щем! — отвърна Пенйо и сочеше още юмрук към кмета.

— Стига! на тебе казвам, хайде! — наведе се Странджев към Пеня, говоряше му грубо, но му и скрито смигна, да тръгнат.

— И той ще дойде. — Упорития селенин най-после стана, като посочи Брайкова. — Кмет е още, кащяло да не дойде!

— Нямам работа там, — отвърна Брайков запенен. — Помамихте селото с някакъв бунт в Аладжово!

— Ти ще дойдеш в училището, смятка ще даваш, това го искаме! — крещеше Пеню. — Яде ни десет години, смятка искаме!

По Пеня, като пилци по квачка, се повлякоха и тѫлпата горнемахленци.

Странджев поостана назад, на лицето му се четеше някаква дяволия, той се обѫрна кѫм Брайкова:

— Г-н Брайков, бѫдете благоразумен: селените са зле разлютени, — елате и ги поумекчете, та да се свѫрши всичко мирно, сѫседски!

— Нямам работа аз там. Мислете му вие, които разбѫркахте селото, — отвѫрна Брайков.

Странджев го доближи и му шепнеше внушително:

— Не се инати, ела в училището, да я свѫршим човешки, — имаш жена и деца: за тях ме е жал!

А после, като излезе с Добревите навѫн, потри рѫце и говореше:

— Тряба да го доведем в училището, че да му дрѫпнем едно долу... Инак ще излезе сухо, ептен сухо!

Брайков остана в крѫчмата само с общинските сѫветници. Един от тях каза:

— Кмете, право дума учителя, няма кѫде сега, тряба кротко. Пѫк може и да се сдобрим с комшиите.

— Ще се сдобрявам... с такива келеши, ха! — изхрачи се шумно Наню-чорбаджи. Очите му светяха, като на котка: тряба да беше глѫтнал афионец.

— Не отивам аз там! — отсече Брайков. — Оня има револвер... учителя де, не го ли видяхте? Ако не е турил нещо на ум, защо ще го носи?

— Е, да кажем на селените, да го изкарат навѫн от училището, — подсказа друг от сѫветниците.

В това време и в училището се говореше сѫщото. Найнастояваха Стойнов и Добревите: да дойде кмета, да даде смятка на селото. И заскачаха пратеници до Банковата крѫчма и назад. Най-после се отсече: Брайков се бои от учителя! Той склонил да дойде в училището, но нека селените отнемели револвера на Странджева или пѫк да го опѫдели, да не е той в училището. И Стойнов Пеню викна:

— Излез, бе учителю, не ни трябаш сега, сетне ще те викаме за протокола!

Но Добревите не скланяха, че и много селени завикаха:

— Не даваме учителя! Оня го бива за приказки: ще помами хората и ще ни раздвои!

Но Странджев сжумя да направи знак на Добревите да склонят, а на селените каза високо:

— Ако ви помами Брайков, толкоз по-зле за вас: мене ли ще граби, че да ме боли? Аз си отивам, нека дойде!

И си излезе. Той се скри в училищната изба, но това никой не видя. А след малко ето яви се общинския сжвет начело с Брайкова. Навалицата онемя, — муха да бржмне ще се чуе. Шумяха само деца нейде в дола и чуеше се глжч от много жени из ближен двор.

Брайков се изправи до масата, мржщеше се, бжрчеше устни и на край каза:

— Ние . . . те, сжветниците, като слушаме че селото не ни рачи и ни иска смятка . . .

— Тжй, не те рачим, кмете! — обади се сухо Стойнов Пеню.

— Не те рачим, не те рачим! подеха един по друг всички.

— Това думам и аз, бе братя! Изслушайте ме, че да я свжршим с кротко, по реда му, — отпусна глас изеднаж Брайков.

Но в това време вратата се отвори и се яви Странджев — бледен и хубав.

Настржхнаха всички.

— Не сжм убивал, братя, и не дойдох да убивам, — заговори той с разтреперан глас, но задушевно. — Само мжчно ми стана от едно, та не страях: викнахте кмета, да го сждите, нали е тжй, селени?

— Тжй е! — обадиха се гласове.

— Е, прилика ли му е да заеме председателското място? Я, като престжпник да те видим на кйошето, кмете!

Брайков зина и цял трепереше.

— На кйошето, престжпнико! — изрева Странджев.

— Долу-у-у-у! — гржмна училището.

Брайков отиде сгугушен на кйошето и каза:

— Смятка искахте, бе братя . . .

— Долу-у! — гржмна пак училището.

Сега стана нещо странно: родовете на Брайков, които ревяха, може би, най-силно, го обкржжиха, отведоха го кжм вратата и го изпждиха от училището. После, когато се смжлча навалицата, Стойнов Пеню каза:

— Не стори добре учителят! —

— Не трябаше! — заговориха и други.

— Долу кмета! — викна Странджев.

— Долу! — екна пак училището.

Стойнов Пеню потегли намржщен да си ходи, а по него тржгнаха и други. Драгой сжщо намржщен притвори вратите, спря Пеня.

— Не ставай дете, — каза му той; — почнахме, нека довършим!

— Не трябаше! — отвърна Пенйо гневен.

— Е, стана то вече! Вържи там, сядай! — вържа го Драгой, а след тях се повржнаха и другите.

Сжветниците стояха около масата омржлушени.

— Тишина! — викна Странджев. — Сега, селени, ще изберем троица комисия, дето да водят кметската работа до време! Аз намирам за най-добър един — Стойнов Пеня.

— Добър е! — се чу от вред.

В това време из вжн се чуха оглушителни женски кряжци и укания. Сепнаха се всички, после се ухилиха широко: всеки разбра, че жените „млатят“ кмета. Но никой не мрждна, само някои млади се изправиха и проточиха вратове кжм прозорците.

— Чуйте ме, — обади се Стойнов Пеню: — аз не рача да сжм в комисията, изберете си друг! Не искам!

Странджев досадно викна:

— Е, какжв човек! Преди месец пржв поведе крак, а сега не иска да е на чело!

— Учителю, ти ще си идеш, а ние сме тук. Трябаше по комшийски . . . Думаш, — крак сжм повел. Тжй е, токо не дигнах аз залиса, за да ставам голям! Не сжм аз за такжв: мен ми стига сиромашията.

— И право дума Пеню, — обади се неочаквано бирника. — В три-членната комисия тряба да има поне един човек, който

всякога да се нахожда в село, за да се навжрта в канцеларията. Не е за сиромах човек това: кметската заплата е малка. Според мен, да се избере бакал Стойо.

— Той бива . . . добжр е, — викнаха гласове.

— Не е! . . . не бива! — обадиха се други.

Странджев кипна, но нямаше що: даде на гласуване. Стою са прие с малко гласове против. За него гласува и Пенйо, — явно беше, че го прави от инат, тжй като той мразеше Стоя. Странджев сжрдито предложи по ред за тричленна комисия Кжня Добрев и бая Никола, Драгоев свако.

После Странджев се сети и предложи сжбранието да си избере бюро, което да земе от Брайкова общинските печат и ключове. Избраните отидоха у Брайкова, а селените зачакаха, насядали кротко по ученическите столове. Само бирника са тюфкаше, че трябвало най-напред да се избере бюро, та после тричленна комисия.

— Кмета забягнал в града, — вжрнаха се запжхтяни пратените. — Изплашил се от пустите жени! Погнали го от тук с кобилици и камжни, че чак до тях! Излязла жена му с писжк и плач, та го спасила!

Зацжкаха всички, клатят глави, смеят се.

— И нека е забягнал, — обади се пржв Стойнов Пенйо; канцеларията е тука, ще я запечатаме!

— Да я запечатаме! — завикаха.

И заредиха се, — подписаха сжставеният от Странджева протокол т. е. мнозинството от хората натисваха в протокола зацапания си с мастило палец. После отидоха в общината и Странджев с училищния печат запечата с червен восжк всичките врати, освен караулната. Земаха и ключовете, — те бяха у кехаята. След туй пред канцеларията Странджев джлго говори за „освобождението“, подведе няколко пжти на „долу“ и „ура“, па току назначи за десетник на постоянната селска стража — Стояна Добрев. От начало не го разбраха. Бирника додаде: санким, пак ще има хамбар за крамолниците, да знаете ха-а!

— Е, то си е така, без то се не може! — отвжрнаха гласове.

— Учено момче, всичко премисля! — казаха по-старите.

И на часа още се дадоха пушки на десетина мъже, та ги разпратиха на групи из селото. Странджев дръпна на страни десетника и му пришепна: да върви с четирма момчета по него издалеч.

После на всички изеднаж хрумна да се почерпят! — „Хайде, хайде!“ — завикаха и потеглиха към Станевата кръчма. По пътя тълпата се увеличаваше, а когато пристигнаха в кръчмата, тя ги не побра: стече се цялото село. Писнаха тогава гайди една, че две, че и три . . .

VII.

На една височина до селския дол се издигаше хубавата бакал Стоева къща. Преди година се беше чуло, че в Българово ще се открие мирово съдилище. Стойо се емна и в няколко месеци дигна каменна двоетажна къща с балкон отпреде. Досетливия бакалин би дал къщата си и даром за мирово съдилище, — той намираше смятка в това, но не се откри таков в Българово: Брайков не даде, види се. Така бакал Стойо прекрои долния етаж на къщата си за бакалница, а горния даде под наем на учителя Печев.

И Печев покани у дома си Странджева с избраната комисия да ги гощава. Постлаха на малкото салонче до балкона бели месали и насядаха.

А доле Стоевата бакалница кънтеше: селените пиеха и гълчаха на воля. Новите първенци горе слушаха отначало шум долу, но после зашумеха и те. Скоро обаче стихна целия нов дом на бакал Стоя. Отпърво стихна бакалията, а после горе някой от вън блъсна вратите на балкона и влезе в салончето при гостите.

— Трайчо! — плясна ръце учителя Печев.

Това беше селския куриер Трайчо. По него влезе из балкона още един човек.

— Кърлеш! — плясна ръце Странджев.

Трайчо беше македонец, а Дачо Кърлеша, 40—50 годишев човек, стана познат в селото с това, че имаше син,

който обичаше да яде крадени прасци, та еднаж го биха много зле в общината и момчето умря. Сега Трайчо и Кърлеша бяха пияни. Появяването им от балкона беше просто необяснимо: тези хора се бяха покатерили по неизмазания зид. А едновременно с тяхното покачване на балкона, долу избухна ура, като вулкан.

— Г-н Стойо, — засмя се Трайчо, — ние саде тъй . . . со селените . . . на, се качихме по камъните . . .

Драгой, недоверчив, надникна от балкона. Доло цялата тълпа гледаше на горе — пияни, гологлави, зяпнали. Щом се показа Драгой, гръмна пак хрипло ура и неколцина един въз друг край грубата каменна стена дигнаха още едного до балкона.

Трайчо стоеше като войник пред Странджева.

— Г-н Странджев, сакаме да ни позволиш!

— Какво?

— Ама ке ни позволиш . . .

— Казвай, де!

— Не ще ни пусне ки! — махна ръка Кърлеша пиянски припрян.

— Ама дай дума, оти ке ни позволиш? — настоя Трайчо

— Кажи го, де, какво е то?

— На́, те, да ойдем у Брайкови . . .

Странджев зина и се вгледа в кръвясълите очи на Трайча.

— Защо?

— Та́ка, да ни почерпи булката му . . . е?

— Къщата му ще сринем! — завика бясно Кърлешо — Щем я изравни с земята! Следа не ще оставим!

Драгой настръхна, едни се изсмяха, а Странджев намръщено повиши глас:

— Само то́ва няма да бъде! Още сега ще си идете по домовете, да си отспите, чухте ли? Хайде!

— А, защо бе? — крясна плачливо Кърлешът и покапаха сълзи от очите му.

Едни настръхнаха, други наве́доха глава.

— О-о-о! изгори ме кмета мене! — заби се Кѫрлеша по гѫрди; — чак в сѫрцето ме изгори, бей!

— Какво му е? — запита Странджев.

Кѫрлеша зарида с глас.

— Милото ми чадо, Господи! Биха го . . . на синйо, на синйо. Убиха го младо-зелено, бей! — редеше той ту женски припевно, ту сѫс заканите, но опулване на очите.

Странджев тепѫрва си спомни историята с Кѫрлешова син и омегчи гласа си:

— Утеши се, бай Пенйо! И мене ме боли, боли ме за твоя мил левент!

Кѫрлеша се трогна наново, отпусна глава о стената и плачеше, като жена. Но изеднаж се сепна и дигна гордо глава:

— Никого не слушам, не слушам аз! Соя му ще затрия! Щѫ-ѫ! — и втурна се навѫн, като трезвен.

Трайчо смигна кѫм Странджева и отѫрча по Кѫрлеша.

— Бащинско сѫрце! — зацѫка бакал Стойо. — Три години вече, а не забравя! Нанйо беше нарочил сина му, че крадял от неговите прасци, та зле го биха еднаж в селския хамбар и — не щеш ли — умря момчето.

— Дойде ли до сѫд? — попита Драгой.

— Какѫв сѫд? Селска работа . . .

— Оставете това, — прекѫсна ги бирника; да слезем по-скоро при селените: боя се, ще пощѫклеят!

Доло пияни селени неразбрано гѫлчаха пред крѫчмата. Сред тях плачеше с глас Кѫрлеша. От целия шум се чуеше само едно: — „да вѫрвим! хайде!“ . . . А най-много викаше Трайчо.

Всички се смѫлчаха, когато се яви Странджев. Бирника се смути и пришепна на учителя: „Прави — струвай, но гледай да разпилееш тия хора. Кѫрлешѫт и Трайчо трябва да се арестуват!“

Странджев фюфюкаше. Той потѫгна сред пияните селени и каза:

— Е, хора, елате да почерпя и аз!

А като влезе в крѫчмата, заповяда:

— Кржчмарйо, тури на всяка маса по кило вино!

Бирника загледваше неспокойно Странджева, но тоя скоро шавна навжн. Стоян Добрев сжс стражата стоеше недалеч, както му беше поржчал Странджев. Сега те си пошепнаха нещо и Странджев се повжрна в кржчмата.

— Хей, селени, — заговори той след малко. — Ще искам да ме слушате. Аз знам, какво искате вие. И ще го направя. Но ще ме слушате.

— Ке те слушаме! Ура! — викна само Трайчо.

— Сега само неколцина ще дойдат с мен, а другите ще останат.

Между избраните бяха и Кжрлеша с Трайча. Някои от пияните изтрезняха: Странджев се вжлнуваше. Той поведе избраните и тжлпата ги изпрати мжлком.

А в дола пред тях се озова селската стража.

— Бай Пенйо, — обжрна се сега Странджев кжм Кжрлеша: — теб ти е вече зле, вжрви да си легнеш!

— Ха? . .

— Ти сега ще си легнеш! Чу ли? — озжби се Странджев на пияния човек.

— Аха . . . — поклати глава препилия Кжрлеш и плахо потржгна.

— Петре, заведи го дома му да си легне, — прати Странджев по него една от стражата. — Там ще останеш докато си отспи човека!

После Странджев се обжрна кжм други от стражата:

— А ти, Иване, закарай Трайча в хамбара да изтрезнее...

Пияния Трайчо се изблещи.

— Ама яз, господин Странджев . . . Со тебе сум, бе брате!

— Знам, знам, но тряба да изтрезнееш.

Трайчо отпусна глава и тржгна пред стражата.

— Бунтуват селените, ще осрамят селото! — обжрна се Странджев кжм останалите трима селени.

— Аслж . . . — смжнкаха те и стояха в недоумение.

В това време горе, по ржта на дола, се понесе хрипло, многогжрло „юха!“. . . Странджев отжрча, селените от кржч-

мата бясно тичаха на татък . . . Върху къщата на общинския писар се развяваше знаме: дошел си човека пиян от града и развял знаме. Странджев пребледне и се спусна по тълпата. Когато пристигна той, едни вече лудо тъпчеха знамето, а други се трупаха пред залостените врати на къщата. От вътре се слушаха женски и детски писъци, между които и пиянско ругане от мъж . . . Навярно, писаря. Странджев мигом се спря, после влезе сред навалицата и запляска с ръце, както правеше, като учител с учениците си в шумни игри;

— Спрете, хора-а! Осрамихте селото, — спрете!

Веднага всички се спотаиха. Това трогна Странджева, който също беше малко пийнал на обеда.

— Обичате ли ме, братя? — викна той.

— Обичаме те, учителю! — глухо отвърнаха гласове.

— Който ме обича, нека върви с мен: на селския мегдан ще завием хоро! — рече и потегли.

Тълпата го последи вкупом и мълком.

Не след много на селския мегдан писна гайда и наистина се зави хоро — голямо, великденско. То привлече цялото село: широкото празднo място пред общината се изпълни от мъже, жени и деца. И стихнаха крясъците, въцари се благост и веселие. Само на Странджовото лице играеше още тъмна сянка, макар че той водеше хорото. Но по едно време той зърна дяда Добри. Па поведе хорото до него, радушно му целуна десницата и втикна в старешката ръка хороводната кърпа. В това време довтаса бъклица. Дядо Добри пригърна с една ръка Странджева, а с другата поднесе сам до устните му бъклица.

— Пий, сине! — промълви стареца просълзен.

Хорото спря за миг. Всички се надигаха на пръсти да гледат. Па дигна и дядо Добри бъклицата, обърна се към многото народ и чу се дрезгавия му старешки глас:

— Комшие, вие млади и стари! Имам чеда, имаме ги всички, ама аз ще река: хвала на чедо, като тоя! — и замилва Странджева.

— Хвалà му, хвалà!

* * *

Случи ми се, не много след горните бѫркотии, да мина пак през Бѫлгарово. Сега дѫржавни бирници нямаше и за секретар-бирник на селото служеше предишния дѫржавен такѫв. Бакал Стою не беше даже общински сѫветник и не се сѫрдеше: не било му работа на човека партизанството. Казаха ми, че Брайков се изселил в града: открил там склад за строителен материал. Кмет в Бѫлгарово беше предишния помощник Вѫлчо, а по свой ред помощник беше станал Банчо Маринкин. Но горно-махленци пак бяха сѫс Стойнов Пеня и изново рѫмжаха против общината: кмета Вѫлчо бил комай по-лош и от Брайкова.

— Голям партизанин е, — казваха. — Угажда само на своите. Пѫк си няма свой той, та си е избрал по двама-трима от всяка махала . . . партизанин е, брате, и толкос!

Послушах ги и казах:

— Че то... ще тряба да повикате пак Странджева май...

Разсмяха се бедните хора.

— Добре думаш, — завикаха, — токо и Странджев вече липсва; него пѫк сториха инспектор, че задоми се човека за богато момиче в града и си гледа кефа.

Обрат

Под две чуки сред Странджа, с вѫрхове по небесната синева, се губи селце. То гледа с опѫрпаните си колиби на шир по хубава Тракия, наднича кѫм блясналото на исток Черно море и се вслушва в тревожния шумол на окрѫжилите го тѫмни усои.

Аз го запознах, когато бях още голобрад и безгрижен, мечтаещ и засмян. Шепа кѫщи, които наперено гледат тѫмнеещата далеч на север Стара планина, — такѫво орлово гняздо беше то тогава.

Спомням си, като днес: винаги над кѫщиците се носеше таинствен шопот — тѫжен, като легенда на вековете, и игрив, като трептене на звездите. Защото до селцето се стелеше тѫмен дѫбов лес, който дишаше сѫс суровостта на гигант и шепнеше сѫс замислеността на монах-летописец.

Спирах вечер под столетните великани, вслушвах се в говора им, чувствувах слисаното им притайване, когато славеите вѫзвишеха своите извивания и втѫвах в своя унес от крилата младост.

В дола току под селото беше големия селски извор — място за смяхове и глуми между моми и момци, и за сѫрдни и боричкания.

Изворѫт образуваше лѫкатушна вада, която се губеше под сенките на ред стволести орехи. Тук често ме обкрѫжваха селски рошевчета — изцапани, нечисти, но засмени и милолики, като пролетни цветя. И аз по часове замярвах останалите по врѫхните клоне орехи. Над всеки свален орех тези планински палавчета се спущаха лакоми, като врабчета.

Над тоя дол с ореховите дѫрвеса се дигаше отсечената стена на исполинска скала. Вѫрху нея се беше разкривила,

като грохнал старец, обрулена от ветровете трепетлика. Бедната, тя не можеше да осени дори дѫнера си! Може би, само за това я обичах и аз — сиромашко гражданче, отбито от ламтежите си за наука, за успехи в света и запратено ето в това селце, да изкарва корав учителски залѫк.

В безлунните звездни нощи — а какви таинствени са тези нощи по Странджа! — вѫзлизах аз на скалата, притисвах се о печалната трепетлика и се взирах на исток — дирях далеч фара, вслушвах се за морския вой, край който бях роден и расѫл. Безумни пожелания, — далеч бяха те! Но млад бях аз, за пръв пѫт се откѫсвах от род и близки и от лиляните в душата си планове и надежди. Затова мен по някога все пак ми се счуваше рева на вѫлните и блясва, чинеше ми се, там, далеч, помамливото заискрене на фара. Тогава трепваше в гѫрдите ми моето клето сѫрце, което плачеше за напуснатите близки и за погребените надежди. И стоях аз над скалата, ням като нея, загледан в необятните пространства. А ноща преваляше, сутренния ветрец подхващаше пробудната си песен, зорницата усилваше брилянтната си корона — вѫзцаряваше се сред звездите, и понисаха се мѫгли в лазурно бели кѫлба, та бавно отбулваха села, гори, реки . . . Най-после пламваше и истока! Тогава аз, сепнат от тѫржеството на настѫпващия ден, напущах с бавни стѫпки моята прометеевска скала и слизах.

На край селцето се кумеше изкривената вече кѫщурка на бае Димитѫр Бѫрзака. Аз се отбивах в нея, защото там бях винаги желан гост. Буля Димитрица ухилено ми подлагаше триножника, а Минка — 7—8 годишното им момиченце — ме поглеждаше с големите си гѫлѫбови очи и заиграеше червенинка по красивото ѝ блядо личице, па отѫрчваше да ми донесе гѫрнето с мляко. Каква дивичка беше Минчето отначало! Вляза аз, а тя ще сключи вити вежди, ще наведе пламналото си божур лице и ще замѫрда рѫце по чорапа — бѫрза, плете с оная дебела прежда . . .

Еднаж — то беше още през есента — Минка ми поднесе китка, когато бях излязѫл да гледам хорото, и ми

целуна ржка. Хубава китка от босилек и ружи. Аз мирисах дълго и с упоене тоя символ на сърдечните селски вължделения за любов и щастие. И не подозирах, че самото много мирисане на китката имало значение. А то показвало, че ме тегли сърце към дома, от където ми е била изпратена китката. Затова Минчето още до вечерта наговорила кому не из селото, че до дене си щял съм да се годявам за Райчева Ленка — Много съм мирисал китката ѝ, която ми поднесла тя, Минка.

Аз се смях през глава.

— Майка ѝ, Ленкината майка ми я даде, да ти я дам, — дърлеше се детето на смеха ми.

— Е, Минче, аз ще ергенувам и с тебе, че тепърва ще се годявам, — казах и продължих да се смея аз.

Тя ме погледна изпод вежди замислено очудена, а буля Димитрица после ми говореше, Мина току я питала: истина ли щял съм да ергенувам, додето тя порастне?

И от тогава всяка заран аз имах росни и росни цветя. Скръцне вратата, надникне Минка ухилена до уши, после втурне се в стаята ми, като врабче, и ми поднася със щастливо лице китката си — шарена, миризлива и грижливо очистена от увехнали листца.

А как прекарвахме ние неделните дни по ягоди време: Намине тя, Минка, па:

— Учителю, ние ще идем на ягоди: отвъд Поповото кладенче ги имало хи, много! — каже.

Земах си шапката и — хайде.

А те, рошавите, се събрали десетина: подскачат о, радости и пляскат ръце. Вървим ние така из горите, а случи се, щурне гущер — и четата цяла опулено понадигва ръце. Даже някое се заюначи — хвърля и камък! Шавне ли пък змия — особенно ако е слепок — мързеливо прошари между нозете им, — о, тогава изтръпват всички и се притискат о мен, увиват се и лицата им пребледняват от вълнение.

А как овлажняваха очите на Минчето, как огрижено ме изглеждаше тя, когато татко ѝ заговореше за дълговете си!

Пѫк бае Бѫрзак все по-често и по-огрижено се тюфкаше по своята безнадеждна сиромашия. Истина, по онова време комай още нямаше селенин да се похзали с доволство: хората бяха задлѫжняли на лихвари, храните нямаха цена, а данѫците все още бяха турски — на десятѫк.

Но все пак в Подвис най-сирмаха беше бае Димитѫр Бѫрзакѫт.

Аз се сприятелих с него още с пристигането си в селото. Високата му плещеста снага, загорялото му широко лице с големи слѫзливи очи, кокѫлестите́ му силни рѫце и вехтите окѫсани дрехи го правяха обичлив. Общия му изглед — изморен и отпуснат в делник — през празниците се преиначаваше в крѫчмата и даваше да се разбере, че тоя снажен и хубав човек чувствува горко окаянството на денонощните си грижи за запазване местицето в света — мѫничкото местице за себе и за своето сгушено домочадие.

Като пийнеше, бае Бѫрзак развръзваше език и даже се полѫгваше да се похвали.

Той еднаж си потеглил за цяло село. Било по жетва, всеки изплезил език от работа, а дошел стражар от града, — иска да дигне потеря по разбойници. Неколцина селени вече земали пушки, — ще вѫрвят, какво щат! Но излязѫл тогава той, Бѫрзака, и оголил гѫрдите си срещу стражара:

— Храната гори — чу? — гори! — викнал му той. — Ти тѫй кажи тамо, в града: не могат подвисци сега разбойници да гонят, не искат! На бесило ще идем, но работата си не оставяме, — толкос!

Стражара се уплашил, извил коня, па да го няма. Гракнали тогава всички селени срещу Бѫрзака, зер, може да докара егзекуция на селото!

А излязло, че Бѫрзака направил добро на всички: разбойниците отдавна били минали в Турция и не е трябало вече никаква потера.

Разбира се, все пак стражара зел кмета от общината, довел го в Подвис, и тук гѫрба на Бѫрзака се нашарил от опакото на стражарската сабя. Е, такива бяха още нравите

тогава — турски: властта не тачеше твърде простите и работни хора . . .

Свършеше Бързака такивато си разкази свенливо, довлечеше се до тезгяха и надигнеше тенекиеното стотаче с вино.

А как тъжно премижаваше той, когато станеше дума за неговия чифт волове!

— Остаряха — не държет вече — ще ги изтърва и ще си вържа ръцете! — въздишаше.

— Тогава! — попитах го аз еднаж.

Бързака се сепна, потърка си челото и разля глас:

— Е, ще даде Бог нещо: умирал ли е някой от глади?

Но трепета на гласа му издаваше залегналия в душата му мъчителен страх. Да няма вече с какво да оре двете си нивички и да не може да носи в града дърва! Но какво ще прави тогава Бързакът?

— Бълтарско! — заекваше се той. — И добре, токо като не върви, нищо не чини!

— Казваш, оплел те е хубаве Чорбаджията?

— Оплел . . . кой кого може да оплете? Не върви, а то! Какво не правя, за да надвия на харча, а не мога, и това си е. Дойде ли да се плащат данъци, все нямаш, и — хайде при чорбаджия . . . И семе не мога да свъртя чак! Най-вече се оплетох, когато преди години ми умря вола, та ми се развали първия чифт: зимах тогава от чорбаджия, а той ми отряза голяма лихва. Смятах, ще занеса на пазар малко царевица, която имах, и ще му се разплатя. А заболях и не сколасах. Пък чорбаджия пресмятнал дълга ми според цената на царевицата тогава, та ми поиска на лятото царевица срещу тоя дълг. Хе, правеше си смятката човек: царевицата беше поскъпняла. И добро, токо аз нямах да му дам царевица, та му предложих жито, макар то да беше по-ефтино, защото Бог го беше наспорил. Да го бе приел тогава, май с човек! Не, не пожела. А на другата година житото пък не стана, та то поскъпня, и когато рекох да си видим смятката с Чорбаджия, какво мислиш? Той

сега пжк ми го пресмятна в жито на ланшна смятка — хе-хе!

Като разказваше това, сиромаха вжзджхна изджлбоко и в очите му се извжртяха сжлзи. А после продължи:

— Е, ще иска човека, сухи пари ми е дал. И пак не са много, токо като се е закучило, та не ми потржгва на нищо! Ето, пойдохме пролетоска с Дражев Никола и още двоица за сжрни, пжк току що се бе разчуло, че се явили разбойници. Вжрвим си ние из гората кжм Факия и цжжк — сто-ой!

— Какво е бе? питам.

— Разбойниците ще са, какво, — зашепнаха другите и току си сложиха оржжието. Пжк мен ме жегна нещо тука, под сжрцето, и му не мислих много: приклекнах зад камжк и насочих шишенето си кжм разбойника. Но той се изсмя зад джрвото, кждето беше зел пусия, и ми викна:

— Бай Димитре, не жаля себе си, — другарите ми ще ти вжрнат; не жаля и тебе: вика се, превалял си вече! Токо жалко е, брате, за сиромашката ти челяд!

Сепнах се: домиля ми, ти казвам, учителю, и захвжрлих пушката . . . Ами такжв човек, знаеш: зема ми сжрцето!

Хе-хе, подбра ни разбойника тогава и хайде в дола. А там свили се стоят — десетина души, все брадати. Да бяха рекли тогава да ни накжлцат, това щеше да си е с нас! На границата сме тук, всичко може . . . Но добри хора, брате, макар и разбойници! Пристжпи единжт от тях и ме потупа по рамото.

— Юначина си бил, бай Димитре! Само такива хора, като тебе, тряба да живеят на земята! — ми дума.

Аз се почудих: познават ме, чак името ми знаят! И токо ми хрумна, та казах:

— Ужка тжй, бе хора, пжк сиромах сжм си и ще изпукам с челядта си отглади.

Разбойниците се разсмяха и главатарят им, който седеше малко на страни кржстато, ме изгледа изподвежди и попита:

— Много ли си сиромах, бай Димитре?

— Много, брате, много: не ми вѫрви в живота и това си е! — изтѫних аз глес и токо престраших: — дано ми се не изсмеете, ама като сте тръгнали по тоя пѫт, все ще имате: дайте ми, бе братя, малко пари! Вола ми умря, та нямам сѫс що да си натѫкмя чифт.

Разбойника ме изгледа от глава до пети, поусмихна се и рече:

— Ела до неделя на Черния камен зад Китката; повѫрти се там тъй, след обед: ще те намери моя човек и ще ти даде пари колкото за един вол.

Още като чух тези думи, сви ми се сѫрцето и се уплаших. После разбойниците ни разпитваха разно, ама аз вече не знаях, ни какво ме питат, ни какво отвръщам.

Как да е, пуснаха ни те с хиляди заръки, да си стискаме зъбите. А войводата пак ми каза: да сѫм се явял до неделята при Китката...

Да се явя, токо като ми се разбърка вътре: вървя, като урчасан, и не знам ни какво ям, ни какво пия. Все едно ми е в ума: да ида ли или да не ида на Китката? Най-сетне не издържах: допитах чорбаджия. Разказах му всичко за как срещнахме разбойниците. А той зина, после се ухили, както си той знае, и отпървом нищо ми не рече. А на другия ден пак ме повика на страни, разпита ме на дълго за срещата с разбойниците и — насъска ме, май с човек, да се не боя: каза ми да ида... Така ми каза: да ида! Ама отивам ли ти аз? Не, не отивам! . . . . . .

. . . . . .

Когато бае Димитър ми разказа всичко това, ние бехме на саме и аз го попитах:

— Е, какво има, като те е посъветвал чорбаджията да идеш?

— Може и нищо да няма, учителю, токо... пази се от богат, като от огън: това си е! Пък и — скопос ли е, бе брате, да земеш пари от хайдути, че да храниш челяд... То е все едно, да станеш и сам хайдутин. А у мен няма такъво сърце. Ето, нещо преди месец, отбих се в града у Хаджи Мина соларя — нали и той дава пари с лихва. Отбих

се, ти казвам, и гледам: няма никой, а санджчето му с пари отворено и на една страна тефтерите, пжк на друга — куп лири, учителю, куп лири в санджчето! Нà, разтреперах се като лист: страшно ми стана! И не знаях, какво да правя: идеше ми да избягам, а се вжртя там и само цжкам... Дяволска работа, истина! Хеле най-после човека си дойде: отжрчал бил до цжрква, да запали свещица. Хе, като зжрна отвореното си санджче... плясна ржце, май с човек и пребледня, като платно. А после, като дойде на себе си, изгледа ме от глава до пети, па ми се изсмя в очите. Какво ще му е, даде ми пет гроша човека да се почерпя и това си е... Невидяли му се петте гроша! Да беше друг, щеше да бржкне баре с една шепа... Ех, бих си купил чифт биволи! А какво ми друго тряба, брате? . . . . . .

. . . . . .

Често тжй бае Димитжр Бжрзака развжрзваше език пред мене. Често и аз се поглжщах от неговите тжги и ядове. А слушаше ни, кривнала глава на рамо, неговата домакиня, изтжняла като скелет и безвреме застаряла от непосилни труд и мжки; слушаше ни Минка с блядото личице и с големите светли очи. Мене ми ставаше мжчно, докривяваше ми на целия свят, та давах воля на вжзмущенията си и на своята вяра в доброто. А летяща бе тогава тя — моята вяра, окрилена от идеи за светло човешко бждаще. Какво аз рисувах неправдите и злото, с каква пламеност указвах на бае Димитра, от кжде и от що иде народното тегло! А той слушаше, цжкаше и токо ме пресечеше, — прозееше се...

* * *

Нижеха се така дните, а с тях и чудния като на моето заточение — тих и величав — менеше своите краски и пжлнеше сжрцето ми, хранеша моя ум. Пороен джжд ли ме настигнеше сред безднени клисури, буря ли поваляше до мене вековни джрвеса, вжлчи вой ли ме сепваше нощя или над затиснатата от джлбок сняг планина посрящах тжжния слжнчев изгрев — вред и всякога душата намираше своето окриляне, чувствата — своя изблик.

И тишината на затуреното високо в планината селце скоро вече не ме плашеше и не ми тежеше. Наопаки, тя наджхваше младата фантазия и аз предвкусвах бждащите дни на радости и тжги, дни на повече любов и щастие и на по-малко яд и злоби.

Скоро обаче се случи нещо, което ме сжтресе и което ми остана за джлги години гнетящ спомен.

Беше по коледа, наваля джлбок сняг и после припадна тежка мжгла. А тжкмо на вжрх бждни вечер в Подвис пристигна — вцепенен, оскрежен — стражар с грозна вест: да се премери веднага десятжка и да се отнесе в града . . .

Изтржпнах даже аз: пред тези ли светли праздници и в тази ли грозна зима? От Подвис до града бе осем часа селски пжт сжс страшни урви и без мостове по реките . . .

Но нямаше що: тжй беше заповядано.

И наведоха глави селените, изпжлниха веднага кржчмата, а никой нищо си не поржчва, — зашеметени са още и недоверяват на грозната вест.

Пжк стражара се изправил пред тезгяха, черпи се с чорбаджия и от време на време се извржща кжм селените:

— Царщината, брайновци мои, си гони смятката. Това си е. Тя ви е попитала на времето: в пари ли ще си платите юшура или в натура? Отговорили сте: в натура. Е, добре: царщината потжрсила тжрговец и му предала юшура ви, както ѝ най-отжрва. Туй-то! Кой ви е крив?

Селените мжлчат, гледат земята и пжшкат. А най-тежко пжшкаше бае Димитжр Бжрзака: неговите волове бяха стари, те неще издржжат. И после пое той думата срещу стражара:

— Така си е, ваша милост, и ние не думаме нещо! Токо нека ни попитат, какви ни са печалбите? Не можем да си платим юшура в пари: ням от де да земем. И затова сме рекли, господине, ще си го платиме в максул. Токо на кжде сега — на кжде — уф! Не може, бе брате, добитжка си ще изморим бе, храната си ще пропилеем по реки и преспи. Сжсипия е това, сжсипия и за нас, и за царщината, истина ти казвам!

Стражара се изсмя.

— Праздни приказки не ща! Тук вече царщината се не бжрка: тя е продала юшура на тжрговеца, а житото е намерило цена в Цариград тжкмо сега и човека бжрза да си го продаде. Как може да му се бжрка тепжрва царщината?

— Така е, невидяло се, — замжнкаха селените; — сега вече царщината не може да се бжрка.

— Ама как да се не бжрка, бе?! — избуя изведнаж Бжрзака, та изненада всички, а най-много мен.

Лицето му се зачерви, а устните му бяха посиняли и трепереха.

— Как да се не бжрка? — повтори той. — Ето, ще се сжсипем сега, ще тржгнем по чужди врати — ние, селените. А какво ще прави царщината без нас? Отде ще зема да посреща, а? Пжк и — не сме ли и ние от тази царщина, бе? Тя не е ли и наша? Не правим ли я ние — с дом и челяд, с труд и имот?

Бжрзака редеше думите си, като да ги беше заучил от някого. И аз почнах да приглжщам. „Царщината е наша, ние я правим“, — това бяха моите думи, моите!

Селените наведоха глави. Те каточели се срамеха от думите на Бжрзака: за пржв пжт се слушаха такива думи тук! А стражара засука мустак и изржмжа:

— Много приказки — при мировия сждия! Сега — юшура на колата и хайде на пжт!

Очите на бае Димитра помжтняха, залута той поглед и скочи на нозе.

— Преди да потеглите колата ми през тая зима... моя труп ще извлечете вие от това проклето село! — крясна той вжн от себе си и хукна на някжде. . . . . .

. . . . . .

На утрото стражара, общинския кмет и селския кехая тржгнаха от кжща на кжща — подканят и наглеждат товаренето на юшура. Дойдоха и у Бжрзака. На тоя се разтреперяха пак устните.

— А бе братя, ази за царщината ходвам и на смжрт! Ама де ще знаят в София, каква е зима тука! Вие им пжрвом

обадете, а после елате пак, истина! Само им обадете, — ще ни сжжалят, ви казвам!

— Е, впрягай! — досадило се беше на стражара вече да заобикаля пржснатото селце. — Не от тебе чакат хората ум.

— Ама челяд имам аз, бе-е-ей! — повиши изеднаж глас бедния Бжрзак, а се сепна, та изтжни наново глас на молба: —

— Смилете се, бе братя, от тия стари добичета ние чакаме залжк!

Стражара тряба да беше припрян човек, — той блжсна Бжрзака и изржмжа:

— Хайде, стига си ми мжркал, да те не подбера!

— Ваша милост да ме не блжска, чули? — пребеля изеднаж Бжрзакжт и цял трепереше. — Аз сжм остарял и грохнал да плащам на царщината, все да плащам, а ти —

— Нà, аз! Нà още едно! — зашлеви го стражара дваж.

Бедния селенин беше изненадан, стжписа се, даже се поколеба, но все пак после блжсна стражара така, че човека залитна да падне.

— Що ме биеш, бей! — ревеше сега с ярост кроткият инжк бае Димитжр. — То вие, вие ни изядохте главите! От вжтре и не знаят, какво става тук, а вие — за да се харесате — ни горите душите — изедници!

И хукна отчаяния сиромах, прескочи няколко плета, дигна селските псета по себе си и пое гората.

Никой го не погна, но и никой не се погрижи вече за него: буля Димитрица примираше от плач, малката Мина пищеше, а общинския кмет, каточели нищо не е станало, впрегна сам Бжрзаковите стари волове, примери му юшура, че повика едно циганче и поведе то колата напред за в града...

. . . . . .

Аз се чувствувах много огорчен. Беше ми криво и досадно, като на далечен пжтник, който жаден е стигнал до наперени тополи, а е намерил под тях само жабунек.

На следната вечер скржцна вратата на спалнята ми и надникна главичка. Минка е, но не мога да я позная: подпухнали ѝ очите от плач. Влезе тя, но веднага закри очи с пре-

стилката си и зарида пак. Сви ми се сжрцето: какво ли е станало?

— Татко ми ще умре, — говореше през плача си Минка.

[— Не ще, пиленце. Е, дойде ли си той?]

Бжрзака си дошел на обед още, но легнал, а привечер го ударило на огжн и сега лошо бжлнувал.

— Чорбаджия там . . . Ще умре татко . . . Кравата ще земат! — довжрши през плач Мина.

— Кравата? — сепнах се аз и отжрчах.

Да, млечна беше Бжрзаковата крава, непременно на нея ще тури Нен Петко ржка.

Нен Петко беше селския кржчмар, лихвар и чорбаджия. Аз го заварих — нижи самодоволно броениците си, седнал до вжзглавието на болния.

А той, Бжрзака, завит в окжсана черга, лежеше простян, като мжртвец. Не издаваше живот и мжтния му поглед, който беше насочен кжм кандилце пред малка иконка в кжта. Моето появяване не промени нищо. Едвам после залута болния поглед и го спря на мене. Тогава се откжрти вжздишка от гжрдите му, помжчи се да каже нещо, но посочи само кжм Нен Петка.

— Аз му неща нищо, а той, — направи мазно лице лихваря.

— Помогнал си ми — добро си мислил, — преджвка едвам чуто болника.

После хвжрли ржка в моите шепи и ме загледа с такива очи, — не мога да ги забравя и до днес.

— Учителю, — мжлвеше, — чифта . . . чифта ми не ще оживее . . . та да знаеш, когато умра . . . кравата . . . е-е, кравата чорбаджию дайте . . . дайте я . . . да ми е чиста душа пред бога . . . А другото — ако иска — нека прости — да прости на жена ми . . . на моето дете . . . на моите сиротини! —

Буля Димитрица пригжрна момиченцето си и заридаха заедно.

* * *

Така се случи то тогава, че Бжрзакжт изджхна, преди още да се вжрнат от града колята, които бяха откарали юшура. Каква беше зима! Земята се вкаменила, та не може и гроб да се изкопае. Аз причаках опялото на самите гробища и помогнах с ржцете си да спуснем бедния бай Димитжр в майката черна земя.

А циганчето вжрна, заедно с всички коля, и бжрзаковия чифт волове: изджржали те мжката, колкото и да бяха стари! Разбира се, Нен Петко се зарадва. Той зима и чифта, и кравата, и всичко друго на покойния, — взе му даже жената и момиченцето: ще ги храни човека, — нека му работят . . .

. . . . . .

Аз напуснах Подвис на следната есен: бях решил да остана още една година там, но проработи ми щастието, да отскоча далеч, та прежалих това орлово гняздо по Странджа, в което случая беше ме запратил.

Гостоприемно ме бяха имали в селото си Подвисчени и топло ме изпроводиха те, — благодаря им. Особено моите рошеви палавчета, с какво недоумене ме гледаха те, когато си тржгвах! Казали им, че си отивам, пжк и тряба да бяха ги подучили, — дойде все що ходеше още по ризка из село и всяко носеше по китка в ржка — китка, кжсана на слуки и увита без ред, но свежа и мила.

Дарих ги аз по ред и ги оставях да ми целуват ржка. Простих се после и с учениците: Но липсваше ми още нещо, очите ми тжрсеха още някого, пжк сжм се залисал от изпращачите и не се сещам. Но ето, облегната на срещната стена, гледам, чопли си нослето тя — Минка. Окжсана, нечиста — и за това, може би, сжвсем срамежлива — тя ме гледаше плахо, скрила едната си ржка назад, в която, очевидно, джржеше приготвената за мен китка.

С болка на сжрцето аз ѝ зимах китката, дарих я, а тя ми целуна ржката с разтреперени от плач устни. Жегна ме тази целувка, та аз привлякох до себе това сирото дете, на което душата още в просжница бе покрусена от живота. Тогава то се разплака с глас и аз побжрзах да се простя.

* * *

Минаха се години от тогава. Сега аз съм лекар и през войните видях много смърт, съвсем много: не знам, дали не ми побеляха косите и от това. Живея в големия град на страната си, гледам първите ни хора, слушам най-добрите артисти и музиканти, а... все по-често ме навява нещо от далечното минало в Подвис... Аз спомням, как една заран, след нощна буря, съседката ми Райчева Ленка се беше спряла ужасена и гледаше своята обрулена градинка — с повалени цветя и окършени овошки. Нейното винаги ведро лице тогава изразяваше не скръб, не роптание, а само съкрушено слисване.

И не знам аз, да ли днес градината и на моята душа не е също тъй обрулена. Всяка заран на всуе аз търся някогишните свои радости...

Истина, след дневните срещи и сблъсквания, когато вечер се виждам сам, в моите гърди се вмъзъема наново изблик някакъв и разсъдъка ми се отрупва пък с върволица плетки за разнищване и нишки за оплитане...

Но — това са само отсенки на вечерната дрезгавина: на утрото, уви, няма вече следа от тях. Пък и — такива ли бяха някога цветята в моята градинка?...

Ех, не съм сам: не виждам цъвтящи лехи и в градините на всички около мен...

Да, буря изви, страшна буря! И повалени са цветята и окършени са овошките в градината на земята ни!

Не виждам около себе си нищо читаво, нищо сочно — нищо! И домилее ли ми да порадвам окото си, макар и с най-малкото цветенце, аз виждам, как тряба, наред с всички около мен, да коленича в тиня и да бъркам с пръсти, да търся — заринати цветя... О, бурята повали цветята в градинката на нашата страна и ги заля в тиня!

Разбира се, ще се преживее и това. Даже от вчера аз почвам да мисля, че ще мога, преди да умра, да навестя пак розовата долина на моята родина и да окъпя душата си наново в цветя и мириз.

Това стана вчера заран. Позвжни се много рано, — помислих, ще ме викат някжде при умиращ. А гледам, — слугинята вжведе здрава и засмяна селенка, която водяше хилаво девойче с живенични бржчки по гжлките. Толкова рано! А очуди ме и носията: тя ми напомни ранни впечатления.

— По носията, стрино, изглеждаш да си рупкиня от Странджата.

— Виж, позна! — ухили се до уши жената. — От Подвис сжм.

— Аха! Тогава ние сме стари приятели: аз учителствувах някога вжв вашето село.

— Тé, за това сжм дошла и аз при тебе, я; питах — разпитвах, ама те найдох.

— Че нима още ме помнят там?

— Кащяло, учителю. Хеле пжк сега, откак взеха младите вржх.

Хората се замогнали и в Подвис, та подхванали това, което е вредом: селата да са против града.

Едрата селенка ме зовеше „учителю“ и ме ласкаеше дебело, селски. И аз почувствувах пак бржчките на челото си: обрулена е, уви, градинката на радостите ни!

— Е, по какво сте дошли тжй рано? — попитах сухо и загледах живеничното момиче.

— Ами ние селски — таквос, да простиш, ако сме нещо сбжркали, — изчерви се старата и се обжрка.

Трябаше да бжда по-внимателен, може би. Да бях я поне разпитал, коя е и как са още хората там, в Подвис.

— От кога е това по гжлките на момичето?

— От малка си ги има. Все си беше хилава. Пжк и — метна се тя май на дяда си, на Бжрзака.

— А! Че коя си ти?

— Хайде, да видим, ще можеш ли да си спомниш! — хиляше си тя и лицето ѝ се сжживи.

Минка, това беше Минка! Такива срещи се случват в живота само еднаж...

Пѫрвият ѝ мѫж убили вѫв войната с турците, но той бил насадил сливи — цяла градина. А от втория си мѫж Мина научила да вари ракия и от това се замогнали.

— От сливовицата взех, виж, много пари. Божа работа. А да е от някѫде, че да види покойния ми татко, няма да повярва на очите си.

Мина се разприказа, аз я слушах зяпнал, а не беше това, което трябаше да си говорим ние сега. И казах ѝ най-после:

— Мило ми е, че те виждам доволна в живота, Минке. Мене винаги ми е било сѫвестно за смѫртта на татка ти. И често сѫм мислил за майка ти и теб: останахте сред зима немили и недраги роби на оня хищник — чорбаджията. Имам грях и аз в тази работа тогава. Да, аз бях насѫскал бедния ти татко против царщинските изедници.

— Всекиму каквото е писано, учителю: не бива да го мислиш! — каза Мина досущ леко. — Е, думат го в село... и Нен Петко казваше, докато бе жив, че ти си подсторил татка, да се опре на жандарма. Ама за това пѫк е помен у всички днес, че татко пръв се е прежалил за селото.

Аз не можах да разбера: откак се разбунили хората в Подвис, все по-често ставало дума за смѫртта на Димитр Бѫрзака.

— Но от що са разбунени хората ви, стрино? Ние слушаме тука, в градовете, а го не проумяваме.

Мина не намираше, как да се изкаже. Тя знаеше, че пѫрво се дигнали селата в полето. Но тогава Подвис още било сиромашко, та кротували и младите. А дошло сега ред през войната, намерила цена стоката: овце, свини, вълна, ракия, серене... замогнали се хората и в планината, та вирнали глави. Ето, това е било, така е станало!

Излизаше, че хората забогатели, та за това се разбунили!

— Ще каже, Мино, Подвис се разбуни, откак се замогна?

— Така е, учителю. Преди хората се свиваха и старите дръжаха селото — Нен Петко, Камен Клинката, Орозченина Иван. Кой ще се дигне срещу тях? Всички им бяха задължнели! И само те се едяая по между си. Всеки беше хванал

по една партия от града и юреха да се гонят. А я да ги видим сага: да речеш, че ги няма хич в селото, никой ги не базари за петак!

Мина разказваше това, като заучен урок. А аз не можах да разбера. Пжрвом се сговорили резервистите и се дигнали против не служилите вжв войската, против старите.

— За кметството ли, Мино?

— Не бе, учителю! Дигнаха се, да откжснат селото от града, да не джржат с партиите там.

Мина пак се разприказа. Изпждили стария поп, че пиял: намерили си нов, който джржал всяка неделя слово в черква. Селото вече имало 160 кжщи. Ще дигнели училище сред мегдана.

— Имаме си сега и учител, който джржи с младите. И си е вече приказка в село: един ти беше на времето, учителю, втори — той е сега!

— Добре, де. Е, де се е учил тоя учител?

— Де ще го знам, учителю, ама много се е учил . . . е, много се учй, знаем си го, речи, комай десет години —

— Че от кжде е тоя учител, стрино, та го знаете?

— Е, от кжде . . . нашенче си е вече . . . от нашето село е човекжт, учителю. Хем си го казва явно: от дете те е запнил — тебе запомнил и рекжл: по твоето учение ще вжрви!

. . . . . .

Аз се погрижих добре за моите нечакани гости, — мили ми бяха спомените. И колкото повече се унисах в онова, което ми разкриваше Мина за живота в Подвис, толкос повече се разгаряха някакви звездички в вжображението ми.

Пжк и — не може да се живее без надежди, не! От де да знаем, може би, наистина ще се преживее скоро това, което тжй обрули градинката на живота ни!

И може би, ще бждем щастливи, да дочакаме пак май в розовата долина на всенародните си надежди и наново да окжпим душите си в цветя и в мириз.

Сѫдържание

ПОВЕСТИ:

	Стр.
1. Змей	5
2. Еснафка	44
3. Баща и син	87
4. Обущаря Черню	133
5. Водители	156
6. Рамадан бегови сараи	193
7. Хѫшове	216
8. Под облак	252
9. Из детството	299

ПИЕСИ:

1. Сребѫрна струна	337
2. Пристанушка	365
3. На война	401
4. Пред Влахернските врата	463
5. Сѫдба	499

НА СЕЛО:

1. На нивата	527
2. Кочаловската крамола	531
3. Анатема	557
4. Някога	578
5. Обрат	626

2117—1922